

”Miksi se haluaa olla opettaja, kun se ei näytä opettajalta?”, olettaa nuori luokanopettajanainen suhtaututtavan itseensä opettajainhuoneessa. Opettajat ovat mielletty tietynlaisen käyttäytymisen ja näyttäytymisen perusmalleiksi, josta poikkeaminen voidaan kokea epäilyttävänä. Tässä tutkimuksessa opettajat ovat toistensa katseiden ja arvioinnin kohteina. Eri koulumuotojen opettajat peruskouluista ammattikorkeakoulujen opettajiin kertovat, millaiselta opettajat saavat heidän mielestään näyttää.

Opettajakuva on moninainen, osin ristiriitainen. Kouluissa käydään symbolista valtataistelua siitä, minkä näköiset, kokoiset ja millä tavoin pukeutuneet opettajat saavat näkyä. Tutkimus tuo esiin, että opettajien mielikuviin vaikuttavat opettajuuden perinteet ja ajan kauneusideaalit. Opettajien käsitykset eivät ole vain koulumaailman asioita; ne kertovat aikakauden arvostuksista ja ajankohtaisista yhteiskunnallisista kysymyksistä.

Marjo Kamila on tarkastellut aineistoaan muun muassa visuaalisen kulttuurin tutkimuksen, sosiologian ja sosiaalipsykologian keinoin. Tutkimus tuo näkyväksi opettajan ulkoasun merkityksen osana opettajan ammattia ja osoittaa uusia näkökulmia opettajana olemiseen. Teos kertoo teoreettisesti pätevästi mutta yleistajuisesti siitä, millä tavoin opettajat laittavat toisensa visuaalisiin järjestyksiin pelkkien katseiden ja satuttavien sanojen kautta.

ISBN 978-951-39-4888-7



9 789513 948887 >



KATSOJANA JA OPETTAJAN KONTROLLOITU ULKOASU KATSOTTUNA

Marjo Kamila

KATSOJANA JA KATSOTTUNA

KATSOJANA JA
OPETTAJAN KONTROLLOITU ULKOASU
KATSOTTUNA

Marjo Kamila

**NYKYKULTTUURIN TUTKIMUSKESKUKSEN JULKAISUJA 110
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO 2012**

Copyright © tekijät ja Nykykulttuurin tutkimuskeskus

Urpo Kovala (vastaava toimittaja, Jyväskylän yliopisto)
Pekka Hassinen (toimitussihteeri, Jyväskylän yliopisto)
Tuuli Lähdesmäki (toimitussihteeri, Jyväskylän yliopisto)
Eoin Devereux (University of Limerick, Irlanti)
Irma Hirsjärvi (Jyväskylän yliopisto)
Kimmo Jokinen (Jyväskylän yliopisto)
Anu Kantola (Helsingin yliopisto)
Sanna Karkulehto (Jyväskylän yliopisto)
Raine Koskimaa (Jyväskylän yliopisto)
Sirkku Kotilainen (Tampereen yliopisto)
Olli Löytty (Turun yliopisto)
Jim McGuigan (Loughborough University, Iso-Britannia)
Tuija Modinos (Helsingin yliopisto)
Jussi Ojajärvi (Oulun yliopisto)
Susanna Paasonen (Turun yliopisto)
Tarja Pääjoki (Jyväskylän yliopisto)
Tuija Saresma (Jyväskylän yliopisto)
Erkki Sevänen (Itä-Suomen yliopisto)

Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisusarja perustettiin vuonna 1986. Sarja on monitieteinen ja tieteidenvälinen. Siinä ilmestyy tutkimuksia nykykulttuurista ja kulttuuriteoriasta. Myös modernin kulttuurin vaiheisiin liittyvät kulttuuri- ja sosiaalihistorialliset tutkimukset kuuluvat kustannuslistalle.

Sarjassa julkaistavat käsikirjoitukset valitaan asiantuntija-arvioiden perusteella. Julkaisusarjan kirjat ilmestyvät joko painettuina kirjoina ja myöhemmin sähköisinä rinnakkaisjulkaisuina tai suoraan verkkokirjoina.

Painettuja julkaisuja voi tilata osoitteesta Jyväskylän yliopisto, Nykykulttuurin tutkimuskeskus, PL 35, 40014 Jyväskylän yliopisto. Gsm. 050-805 38 39. Email: tuuli.lahdesmaki@jyu.fi, <http://www.jyu.fi/nykykulttuuri/>. Julkaisuja voi ostaa myös Kampus Kirjasta ja Kirjavitriinistä (Jyväskylä) sekä muista hyvin varustetuista kirjakaupoista.

Julkaisun taitto: Pekka Hassinen
Painoasun suunnittelu: Sami Saresma
Kansi: Sami Saresma
Kannen kuva: Sari Mantila

Bookwell Oy
Jyväskylä 2012

ISBN 978-951-39-4888-7 (nid.), 978-951-39-5236-5 (PDF)
ISSN 1457-6899

SISÄLLYS

KIITOKSET 9

JOHDANTO 13

Tutkimuksen tavoitteet 15

Tutkimuskysymys 17

Opettajan ääntä etsimässä 19

Tutkimuksen rakenne 20

Emotionaalinen ja esteettinen työ 22

 Kulttuurin estetisoitumisesta 24

Pukeutuminen käsitteinä 28

SOSIOKULTTUURINEN NÄKÖKULMA

PUKEUTUMISEEN 37

Pukeutuminen visuaalisena kulttuurina 40

 Valta nivoutuu visuaalisiin järjestyksiin 46

 Michel Foucault'n valta ja minuustekniikat 50

 Pierre Bourdieu ja symbolinen valta 56

 Katseiden pelikentillä 59

Pukeutuminen symbolisena kommunikaationa 66

 Pukeutumisviestien häly 72

 Vertailua ja vaikutelman hallintaa 77

 Erving Goffmanin näyttämöt 79

Opettajien asut – jotain pysyvää, jotain muuttuvaa 84

OPETTAJIEN PUKEUTUMISPUHEET 99

Kirjoitelmat 103

Haastattelut 104

Pukeutumispuheet 107

 Aineiston analysoiminen 108

 Tutkijan paikka – lukutapa ja suhde aiheeseen 114

OPETTAJAN ARVOITUKSELLINEN ULKOASU 123

MALLIKANSALAISET 129

Auktoriteetin kontrollointia 130

Jakkupuku vastaan farkut 130

Rehtorin arvovaltaa ja kopisevia korkoja 138

Kamat shortsit 141

Sukupuolettomina mallikansalaisina 142

Häpeää ja noloja sattumuksia 145

Vanhempien tutkivien katseiden alla 150

Maripaita ja farkut -univormuna 152

Keskiluokkaisen opettajan statuspukine 153

Tavallisen ja asiallisen opettajan vaate 156

Monitulkintaisuutta 158

Naisen ja miehen mallit 159

Miehen malli 160

Homouden kammo 163

Vaihtoehtoinen naiseus? 164

Esimerkillisesti koulun juhlissa 170

Yhteenveto: mallikansalaiset kasvatuksellisina malleina 174

EPÄSOVINNAISET 177

Mallikansalaisuuden haastamista 179

Perinnäistävän vastustamista 179

Emilian tarina 182

Farkut kyllä, jakkupuku ei 187

Sukupuolettomia työruumiita 188

Omana itsenä olemista 192

Pukeutuminen performanssina 193

Pientä kapinaa 195

Tatuoitu opettaja 197

Riinan tarina 198

Kasvatusvastuuta kaikesta huolimatta 202

- Lihavat ja epämuotoiset opettajat 204
 - Lihavuus on sukupuolittunut 205
 - Vertailua ja häpeän tunnetta 206
 - Katseiden manipulointia ja laihtumisesta haaveilua 208
 - Vaikutelman hallitsemattomuutta 210
 - Esikuvallisena ja lihavana opettajana 213
 - Näkyvyyttä ja näkymättömyyttä – kouluesimerkki 215
 - Välitilasta ihannetilaan 217
- Onko pukeuduttava ikäisensä näköisesti? 220
 - Yli 50-vuotiaat 221
 - 40–50-vuotiaat 225
 - Nuoret naisopettajat silmätikkuina 227
- Yhteenveto: epäsovinnaiset uutta opettajakuvaa tavoittelemassa 231

SEKSUALISOIDUT 235

- Sukupuolittuneet katset ruumiin pinnalla 238
 - Aukinaiset hiukset ja huoli huulipunasta 239
 - Nainen mieskollegan tarkkailussa 241
 - Miehenä naisvaltaisessa yhteisössä 243
 - Naisena miesvaltaisessa koulussa 244
 - Opettaja on opettaja lomallakin 248
- Miestennielijät 249
- Uskontojen valtaapitävät voimat 255
 - Uskonnon normittama pukeutuminen 255
 - Koreilevat opettajat 256
 - Erilaiset uskonnot ja uskomukset 262
- Sukupuolista häirintää 265
 - Rehtorin katseen alla ja muita tapauksia 267
 - Leilan tarina 270
 - Poikaoppilaiden tuijotuksessa 276
 - Mediakeskustelua 279
- Yhteenveto: seksualisoidut syytettyinä 281

ESTEETIT 285

Luonnollisuutta vai laittautumista? 286

Naisellisuus ja miehisuus tyylitajuna 291

 Naisellisuudesta ja miehisyydestä 292

 Turhamaisuutta yhdelle, hyvinvointia toiselle 295

 Makumallina ja tyylituomarina 299

 Mikä on kaunista ja tavoittelemisen arvoista? 304

Ammatinopettaja esteettisen työn roolimallina 306

 Kouluyrityksen käyntikorttina 312

 Onko ulkoasulla todella merkitystä? 315

Erontekoja merkkivaatteilla 318

 Kulttuuristen ihanteiden valtaa ja vallattomuutta 322

 Brändin ihailua ja liiallisuutta 325

 Sukupuolisesti puoleensavetävä merkkivaate 327

 Luokkajakoa? 330

Yhteenveto: esteetit hyvän maun asiantuntijoina 332

MILTÄ OPETTAJA SAA NÄYTTÄÄ? 335

Millaista opettajakuvaa diskurssit rakentavat? 336

Ulkoasu arvojen ja arvostusten välittäjänä 342

Tutkijan katse ja valta 351

Jatkotutkimusehdotuksia 362

KOHTI MUUTTUVAA OPETTAJAKUVAA? 365

VIITTEET 371

LÄHTEET 429

LIITTEET 473

SUMMARY 479

KIITOKSET

Ulkonäön ja pukeutumisen viestit ovat olleet kiinnostukseni kohteina lapsuuteni paperinukkeleikeistä alkaen. Vaatetusalan opintojen aikana oli selvää, että työharjoitteluni sijoittuu teatterin puvustoon ja teen lopputyöni puvustamisesta. Myöhemmin ammattiteatterin pukusuunnittelijana sain toimia värien, muotojen, pintojen, tyylien ja näyttelijän koko ulkoisen olemuksen avulla merkityksiä luoden. Näyttämöpuvut vaihtuivat sittemmin arkipukeutumisen tarkastelemiseksi.

Tähän asti hienoimman ja monipuolisimman matkan ulkoasujen maailmaan olen tehnyt tämän tutkimuksen myötä. Alussa ihmisillä oli pieniä vaikeuksia ymmärtää tutkimusaiheeni. ”Mistä sinä tuollaisen aiheen keksit?” -ihmettelyihin sain vastata syksyllä 2006. Uuden työn vaatimusten tuleminen osaksi opettajan ammattia ja asian saama julkinen keskustelu seuraavien vuosien aikana tekivät aiheestani ajankohtaisen suuren yleisön silmissä. Kiitän tästä polun raivaamisesta erityisesti toimittaja, toimituspäällikkö Marja Puustista.

Aloitin tutkimukseni assistenttivuoteni aikana Kokkolan yliopistokeskus Chydeniuksessa. Kiitän professori Juha Hakalaa siitä, että sain rauhassa, muusta virkatyöstä vapaana paneutua tutkimukseni ensivaiheisiin.

Haluan kiittää Jyväskylän yliopiston Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitoksen taidekasvatuksen professori Pauline von Bonsdorffia kannustavasta ja luottavasta ohjauksesta työni kaikissa vaiheissa. Laitoksen varajohtaja, FT Tarja Pääjokea kiitän kriittisistä ja tarkoista huomioista käsikirjoitukseeni ennen sen esitarkastukseen lähettämistä. Kiitän sekä taidekasvatuksen että nykykulttuurin tutkimuksen tutkijaseminaarilaisia tutkimustani eteenpäin vieneistä keskusteluista. Erityiskiitokseni kohdistuu seminaareihin asiantuntijana osallistuneelle pukeutumisen tutkijalle, FT Arja Turuselle. Kiitän Arjaa käsikirjoitukseni kommentoivasta lukemisesta ja monien neuvojen välittämisestä.

Kiitän lämpimästi tutkimukseni esitarkastajia, dosentti Ulla-Maija Saloa ja professori Janne Seppästä, joilta saamani näkemykselliset ja huolellisesti kirjoitetut esitarkastuslausunnot olivat hyvin rohkaisevia. Teidän lausuntojenne tuella sain saatella työni päätökseen hyvillä mielin. Kiitän myös kustantajan edustajia palautteista.

Olen voinut tehdä tutkimustani nautiskellen. Tämän ovat mahdollistaneet peräkkäiset apurahakaudet. Taloudellisesta tuesta kiitän Etelä-Pohjanmaan Liiton kehittämisrahastoa, Suomen Kulttuurirahaston Etelä-Pohjanmaan maakuntarahastoa, Työsuojelurahastoa ja Jyväskylän yliopiston humanistista tiedekuntaa. Kiitos kuuluu työnantajalleni Alavuden kaupungille ja erityisesti esimiehelleni, sivistysjohtaja Sirpa Ikkalalle, joka erittäin myönteisesti ja joustavasti suhtautui jatkuviin virkavapaushakemuksiini rehtorin tehtävästäni.

Seinäjoen yliopistokeskus ja sen tutkijahotelli antoi minulle mahdollisuuden rauhalliseen ja kauniiseen työmiljööseen yli kolmen vuoden ajan. Välillä en malttanut kotiin lähteä, koska tutkimusympäristö oli niin otollinen. Tutkijahotellipaikkani mahdollisti Vaasan yliopistoyksikön professori Harri Luomalalta saamani puolto. Kiitos siitä! Helsingin yliopiston Ruralia-instituutin johtajaa, professori Sami Kurkea kiitän kiinnostavista lounaspöytäkeskusteluista statusmerkitysten maailmaan ja kannustavasta otteesta tutkimustani kohtaan. Seinäjoen yliopistokeskuksessa olen saanut tutustua moniin näkemyksellisiin, eri yliopistoyksiköiden toimijoihin. Kiitän teitä mukavista ja hyödyllisistä juttutuokioista. Erityisen läheisiksi tulivat Vaasan yliopistoyksikön työntekijät, jotka elivät kanssani tutkimukseni eri vaiheissa. Kiitos teille, Alpo, Helena, Heli, Jenni, Martti ja Tuomas, että sain olla mukana kahvipöytäkeskusteluissanne. Kiitän tutkijahotellihankkeen suunnittelija Esa Vuorenmaata käytännön asioiden järjestämisestä ja yliopistokeskuksen tutkijoita tutkijatapaamisissa käymistämme pohdinnoista.

Olen tehnyt työtäni innostuneena ja ikään kuin tietäen, mitä olen tekemässä. Mutta siinä vaiheessa, kun tutkimus alkoi ryöstäytyä käsisistä, tarvittiin toppuuttelijaa ja neuvonantajaa. Seinäjoen yliopistokeskuksessa HL Matti Mäki auttoi tutkimuskysymyksen täsmentä-

misessä. Erittäin tarkasti ja paneutuen Matti luki käsikirjoitukseni eri vaiheita esittäen tarkkanäköisiä parannusehdotuksiaan. Lämmin kiitos Matti, ilman apuasi olisin jäänyt jumiin!

Ilman tutkittavia ei muodostu empiiristä tutkimusta. Kiitän teitä kaikkia aineistoni opettajia ympäri maan, että olette mahdollistaneet tutkimuksen syntymisen. Teistä on tullut läheisiä kirjoitelmiinne ja haastattelujenne myötä. Aineiston lukemiseen olen saanut palata yhä uudelleen. Olen iloinen lukuisten toimittajien, ystävien, tuttujen ja vieraampien henkilöiden kiinnostuksesta tutkimusaihetani kohtaan. Odotuksenne kirjan ilmestymisestä tekivät työstäni entistä motivoivamman.

Vanhempiani Ritva ja Saulo Kamilaa kiitän uutterasta työn tekemisen mallin näyttämisestä vuosikymmenten ajalta. Puolisoani Jarmo Lahdenmaata kiitän uupumattomasta kanssakulkemisesta. Lukuisat keskustelumme ulkoasujen merkityksistä ovat olleet paitisi mielenkiintoisia, myös uusia näkökulmia tuottavia. Kiitän Jarmoa myös käytännön elämän pyörittämisestä sillä aikaa, kun minä niin mieluusti uppouduin tutkimukseeni. Kiitos Jarmo kaikesta ymmärryksestä, jota olet osoittanut tunnevivahteikkaan ja sattumuksia täynnä olleen tutkimusmatkani aikana!

Seinäjoella syyskuussa 2012
Marjo Kamila

JOHDANTO

Mikähän sekin tyyppi on, kun käyttää muovipussia käsilaukkunaan!

(ammattinopettaja Riina 42 v)

Tämän tutkimuksen kohteena ovat opettajien ulkonäköön ja pukeutumiseen liittyvät pukeutumispuheet, joita ovat tuottaneet aineistoni satakolmekymmentä opettajaa eri koulumuodoista ympäri maan. Opettaja on katsottuna ja katsojana luokassa, opettajainhuoneessa, koulun ulkopuolella virkatehtävissä ja vapaa-aikana. Hän on tarkkailun ja silmälläpidon alaisena. Hän itse havainnoi ja valvoo kollegoitaan, tarkkailee omaa vaikutelmaansa peilistä ja vertailee itseään toisiin.

Yllä oleva sitaatti on näyte tutkimusaineistoni naisopettajan pukeutumispuheesta. Yksi lause arvioi ja arvottaa kollegan. Muovipussi käsilaukkuna saa aikaan hiukan epätavallisen vaikutelman kantajastaan. Katsoja miettii: onko hän edes pätevä opettaja? Toinen katsoja huolehtii: millaisen vaikutelman hän antaa meidän koulusta? Kolmas katsoja ei ole kiinnittänyt huomiota koko muovipussiin. Neljäs ei ymmärrä, mitä ja miten muovipussi voi ”kertoa” kantajastaan.

Lähtökohtana tutkimuksessani on, että ulkoasu ymmärretään sannattomana viestintänä. Ulkonäkö, vaatteet ja asusteet, kuten muovipussi, toimivat visuaalisina merkkeinä, joiden avulla tehdään päätelmiä ihmisestä vaikkapa edellisen esimerkin kaltaisesti. Tässä tutkimuksessa katsojina ja katsottuina ovat koulujen eri-ikäiset nais- ja miesopettajat. Ulkomuodon välittämien vihjeiden perusteella kanssaihmiset tulkitsevat opettajasta välittyvää vaikutelmaa silloinkin, vaikka opettaja itse suhtautuisi ulkoasuunsa vähäarvoisena tai suorastaan välinpitämättömänä seikkana¹. Sanaton viestintä syntyy tietoisena toimintana, pyrkimyksenä antaa itsestä haluttu vaikutelma yhtä hyvin kuin tiedostamatta ja ajattelematta asiaa sen kummemmin².

Katseiden kohteena on yleensä ulkonäkö ja pukeutuminen kokonaisuutena. Huomionarvoisen seikan voi aiheuttaa katsotussa

oleva kiinnostava, erikoinen, koominen tai poikkeava yksityiskoh-
ta, kuten muovipussi. Näin yksikin pukeutumiskokonaisuuden ra-
kenneosa voi toimia katsojalle symbolisena vihjeenä, merkkinä jos-
takin muusta asiasta³. Merkitykselliseksi katseiden kautta tapahtu-
vat ”pukeutumiskohtaamiset” tulevat silloin, kun vaikutelma hen-
kilön ulkoasusta alkaa määritellä häntä katsojien silmissä tietynlai-
seksi.

Kiinnostuin tästä kysymyksestä opettaessani eri kouluissa, jois-
sa kiinnitin huomioni opettajainhuoneiden ja opettajien lounaspöy-
tien tarkkaileviin tilanteisiin. Korviini tarttui ja katseeseeni osui,
kuinka kollegoiden ulkoisia olemuksia tarkkailtiin opettajan teh-
tävään ja nimenomaiseen kouluun soveltuviksi tai sopimattomiksi.
Opettajien ulkoasuja saatettiin seläntakaisesti arvioida ja arvostella.
Huomioin, että ulkoasuilla on merkitystä ihmisten välisessä kans-
sakäymisessä ja ammatillisen aseman määrittelemisessä.

Kysyn, *minkä näköisinä opettajat saavat näyttäytyä*. Tutkimuk-
seni kohteina ovat opettajien omat mielipiteet ja näkemykset. Esio-
letukseni on, että ulkonäköön ja pukeutumiseen liittyvillä tavoil-
la ja kirjoittamattomilla normeilla opettajat säätelevät keskinäisiä
suhteitaan. He tuottavat ja ylläpitävät käsityksiä, luonnehtivat ja
määrittelevät, millainen on opettajalle sopiva ulkoasu. Kyse on pu-
keutumisen sosiaalisesta merkityksellisyydestä, johon liittyy sosi-
aalisia järjestyksiä⁴. Ulkonäön ja pukeutumisen tutkimuksessa käy-
tän nimitystä visuaalinen järjestys, joka on tutkimukseni oleellinen
käsite. Määrittelen opettajan ulkoasun osaksi visuaalista kulttuuria
ja siinä olevia rakenteita eli visuaalisia järjestyksiä⁵. Oletukseni on,
että perinteitä kantavaan opettajan ammattiin liittyy mukauttami-
seen pyrkiviä järjestyksiä.

Tutkimukseni seuraa sosiaalista konstruktionismia, jossa todel-
lisuuden ajatellaan rakentuvan sosiaalisessa ja kielellisessä vuoro-
vaikutuksessa⁶. Ajattelen opettajien ulkoasujen muotoutuvan sosio-
kulttuurisessa vuorovaikutuksessa. Pukeutumisen tarkasteleminen
tästä näkökulmasta on moniosainen kokonaisuus. Laadullisen tut-
kimukseni lähestymistapaa voikin kutsua valikoivaksi, koska hyö-
dynnän soveltuvien osien eri tieteenalojen teorioita ja vertailevia tut-

kimuksia. Visuaalinen kulttuurin tutkimus saa seurakseen sosiologian ja sosiaalipsykologian näköaloja. Tutkimusmenetelminä käytän sisällönanalyysia (mitä puhutaan) ja diskurssianalyysia (miten puhutaan).

Opettajien pukeutumispuheet eivät synny tyhjästä. Tarkastelen, missä määrin kulttuuriset mallit vaikuttavat opettajien tuottamiin pukeutumispuheisiin ja -käytäntöihin. Ensinnä kulttuurinen malli on se perinteinen opettajakuvasto, jonka mukaan opettajia on luonnehdittu ja esitelty vuosikymmeniä tietynlaisina⁷. Aineistoni luokanopettaja Raisa kertoo, että eräs toimittaja oli halunnut kirjoittaa lehtijutun hänestä pelkästään sen takia, koska Raisa ei näyttänyt opettajalta⁸. Hän kertoo toimittajan todenneen: ”--- kun sulla ei ole edes maripaitaa.” Toiseksi kulttuurisiin malleihin kuuluvat nykyiset nais- ja miesihanteet, joita media esittelee toivottuina ja tavoiteltavina kasvoina, vartaloina ja pukeutujina. Suhteutan opettajien pukeutumispuheet koulukontekstia laajemmin koko pukeutumiskulttuuriin. Kysymyksestä tulee kulttuurinen ilmiö.⁹

Tutkimuksen tavoitteet

Tutkimukseni päämääränä on tuoda näkyväksi opettajien ulkonäön ja pukeutumisen merkitys osana opettajuutta ja opettajainhuoneiden valtahierarkiaa. Pyrin tarjoamaan uuden, visuaalisuutta painottavan näkökulman opettajatutkimusten kenttään. Pelkästään opettajien ulkonäköön ja pukeutumiseen keskittyvää tieteellistä tutkimusta ei ole aiemmin julkaistu Suomessa. Kasvattajina ja oppimaan ohjaajina opettajien ammattikunnan vaikuttavuus ja opettajien persoonallisuus ovat korostuneesti esillä¹⁰. Opettajat myös muistetaan. Pyrin osoittamaan, että opettajuus ei synny vain opettajan tiedoista, taidoista ja opettajan käyttäytymisestä, vaan että myös ulkoasulla on tärkeä osuus opettajuudessa. Analysoin, mistä opettajat puhuvat, kun he puhuvat työpukeutumisesta. Oletan, että puhe ei ole pelkästään pinnasta, kuten ulkonäöstä, vaatteista ja tyyleistä. Kyseessä täy-

tyy olla syvemmät opettajan ammattiin ja sosiaaliseen vuorovaikutukseen liittyvät kysymykset.

Toiseksi, otan osaa siihen tieteelliseen ja yhteiskunnalliseen keskusteluun, jota käydään opettajien ja muiden ammattialojen työntekijöiden ulkonäkönormeista ja -paineista. Kulttuurin ja sen myötä työn sanotaan visualisoituneen ja estetisoituneen. Väite pitänee paikkansa, sillä niin sanottu ”uusi työ” on tuonut ulkonäön ja ruumiillisuuden merkitykset esille erityisesti asiakaspalvelualoilla. Tämän myötä ulkoasun korostunut merkitys on tullut osaksi yhteiskuntatieteellistä ja kulttuurintutkimuksellista keskustelua¹¹. Työntekijän ulkoasusta vakuutetaan tulleen osa työntekijäin ja työpaikkojen imagoa¹². Ulkonäkö kohtaa uusia haasteita sellaisilla työelämän tahoilla, joissa sen merkitys ei ole aiemmin ollut keskeistä¹³. Opettajien ulkonäköpaineet joutuivat julkiseen keskusteluun talvella 2009 Opettaja-lehden julkaiseman kyselyn ja sen saaman suuren mediahuomion jälkeen¹⁴. Sosiokulttuurisen näkökulmani kautta pyrin tutkimuksellani jatkamaan niin sanottuun ”esteettiseen työhön” liittyvää keskustelua tieteen kentällä.

Kolmanneksi, opettajan ammattiin sosiaalistaminen tapahtuu sekä työelämässä että opettajankoulutuksessa. Ulkoisen olemuksen merkityksiä ei varsinaisesti käsitellä opettajankoulutuslaitosten opetussisällöissä. Tutkimuksen lopussa pohdin, voitaisiinko uuden työn vaatimukset ja erityisesti esteettinen työ sisällyttää opettajankoulutuslaitosten opetusohjelmiin. Ulkonäkökeskeisessä kulttuurissa toimittaessa on tärkeää, että tulevat opettajat saisivat valmiuksia ja toimintamalleja kohdata ammatissaan sosiaaliseen vuorovaikutukseen kytkeytyviä haasteellisiakin tilanteita.

Tiivistetysti päämääränä on tuoda näkyväksi opettajien ulkoisen olemuksen sosiokulttuurisia merkityksiä opettajien keskuudessa¹⁵. Tutkimukseni lukutavan ei tarvitse rajoittua pelkästään opettajien ammattiin. Tässä tutkimuksessa esittämäni esteettiseen työhön liittyvät huomiot ja vaatimukset ovat sovellettavissa esimerkiksi palvelualojen työtehtäviin. Tutkimuksellani pyrin herättämään keskustelua ja tuomaan ulkonäön viestinnällisiä kysymyksiä pohdittaviksi laajemmin.

Tutkimuskysymys

Käsitys soveliaasta ja hyväksyttävästä opettajan ulkonäöstä ja pukeutumisesta on abstrakti kysymys, koska ulkonäön ja pukeutumisen merkitykset eivät ole ennalta määrättyjä ja selvärajaisia. Sama ulkoasu viestii eri ihmisille eri asioita, koska arvomaailmat, maku- ja tyylikäsitykset ovat erilaisia ja muuttuvia. Ulkonäön ja pukeutumisen merkitykset ovat kontekstuaalisia. Kouluissa tapahtuvat erilaiset kohtaamiset, tilanteet ja tilaisuudet muodostavat sen kontekstin, jossa opettajien työpukeutuminen saa merkityksensä.¹⁶

Esiymmärrykseni mukaan opettajan ulkoasuun kohdistuu kirjoittamattomia sääntöjä. Olen kiinnostunut erityisesti siitä silmäläpidosta, jota opettajat toistensa ulkonäköön kohdistavat. Opettajat ovat kaksoisrooleissa subjekteina ja objekteina samanaikaisesti. He ovat toistensa ulkoisten olemusten tarkkailijoita ja itse tarkkailtavina. Tutkin aineistoni opettajien pukeutumispuheista opettajien välistä materiaalista kommunikaatiota, siinä esiintyviä yhtäläisyyksiä, ristiriitaisuuksia ja jännitteitä. Tuon esiin sanattomaan viestintään liittyviä piiloisia merkityksiä, luokittelun ja kontrolloinnin muotoja. Olen kiinnostunut siitä tarkkailusta, jota yksittäinen opettaja työulkonäkönsä kohdistaa. Näistä näkökulmista muodostan tutkimukseni kysymyksen:

- Miltä opettaja saa näyttää?

Saada verbillä tarkoitan tässä sitä, mikä on luvallista, sallittua. Mikä on sopivaa eli millainen ulkoasu ei tuota haittaa ja mikä on hyvien tapojen mukainen. *Näyttää* verbiä käytän merkityksessä olla jonkin näköinen ulkonäöltään. Se osoittaa opettajan visuaalista olemassaoloa. *Näkyminen* tarkoittaa nähdyksi tulemistä. *Näyttäytymisen* ymmärrän laajemmin kuin vaikkapa merkityksessä ”näyttäytyä gaalaillassa”, jossa näyttäytymisellä tarkoitetaan erityistä koristautumista. Näyttäytyminen on tässä tutkimuksessa sitä, miten opettaja tietoisesti ilmentää ulkonäöllään ja pukeutumisellaan itseään.

Näkyminen ja näyttäytyminen ilmenevät *katseiden* kautta. Ulkoasuun kiinnittyvä katse voidaan kokea eri tavoin, kuten imartele-

vana, miellyttävänä, epämukavana tai häiritsevänä. Opettajien pukeutumispuheiden perusteella tarkastelen katseen merkitystä sekä katsojan että katsotun opettajan asemasta. Tarkastelen, miten näkyminen vaikuttaa katsottuun eli millaista on olla katseen kohteena. Pukeutumispuheita analysoimalla tutkin, mitä ja miten katsoja katsoo ja mitä hän näkee: millaisiin seikkoihin katsoja kiinnittää huomiota ja millaisia vaikutelmia hän muodostaa näkemästään. Katsojan katse voi paljastaa hänen ajatuksensa tai vaihtoehtoisesti katsoamisen tapa voi jäädä epäselväksi katsotulle. Epäselvät katseet aiheuttavat kohteelleen epätietoisuutta. Ne voivat luoda jännitteitä katsojan ja katsotun välille.

Katsoja voi katsoa kohdettaan arvioiden ja arvostellen tai katsottu kokee olevansa arvioituna. Katseeseen voi liittyä sanoja, ilmeitä ja eleitä, jotka tehostavat tai vaihtoehtoisesti tekevät epäselväksi katseen merkityksen. Sanoihin ja sanattomaan viestintään voi liittyä *valtaa*. Ulkoasu on vallankäytön kohteena silloin, kun joku ulkopuolinen pyrkii vaikuttamaan toisen pukeutumiseen. Miten vallankäyttö ilmenee pukeutumiskohtauksissa ja miten opettajat tähän suhtautuvat? Filosofi Michel Foucault'n mukaan vallankäytössä kamppailevat erilaiset voimasuhteet. Valta on peliä, joka voi kamppailujen ja erilaisten ristiriitojen kautta muuttaa, vahvistaa tai kääntää voimasuhteita. Vallankäytössä on siis aina vastavallan mahdollisuus.¹⁷ Vastavalta voi tarkoittaa esimerkiksi sitä, että kirjoittamattomia pukeutumismormeja tapaus- ja yksilökohtaisesti rikotaan, muunnetaan ja tahallisesti vastustetaan. Opettajat voivat tulkita sääntöjä eri tavoin. Foucault'le valta on ennen kaikkea tuotavaa. Valta synnyttää erilaisia käytäntöjä, kuten opettajien ulkonäön ja pukeutumisen moninaisuuden. Luentani pukeutumispuheissa kiinnittyi opettajien erilaisiin katseisiin ja vallankäytön muotoihin. Vallan käyttämisen, valtaan mukautumisen ja sen vastustamisen tutkiminen johdattavat minut vastaamaan kysymykseen, miltä opettaja saa näyttää.

Opettajan ääntä etsimässä

Opettajan työulkoasun aikaansaamat mielle yhtymät ovat tutkimukseni kohteina, ei vaateen tai asusteiden käyttöominaisuuksien tarkastelu eikä vaate sinänsä yksittäisenä esineenä. Tarkastelen, millaista pukeutumispuhetta kollegan ulkoasu saa aikaan, ja mikä vaikutus kollegoiden mielipiteillä on opettajan ulkoasun rakentumiseen. Opettaja vertailee itseään toisiin ja sen seurauksena hän kontrolloi ulkoasuaan. Näiden seikkojen ohella otan huomioon kulttuurissa vaikuttavien ulkonäköihanteiden ja opettajuuden perinteiden vaikutukset nykyopettajien ulkoasujen rakentumisessa.

Opettajien työtä arjen käytännöissä on alettu tutkia Suomessa vasta viime vuosina muun muassa etnografisissa ja narratiivisissa tutkimuksissa niin, että opettajien äänet ovat päässeet esille¹⁸. Tässä tutkimuksessa opettajat ovat omaäänisinä esillä pukeutumispuheidensa katkelmien kautta analyysieni ja tulkintojeni rinnalle. Täten lukija voi tarkastella erittelyjeni onnistumista tai vaihtoehtoisesti muodostaa omia tulkintojaan. Mediapuhe opettajien ulkonäöstä on keskittynyt niihin ulkoasun aiheuttamiin jännitteisiin, joita syntyy opettajien ja oppilaiden välille. Tässä oppilas- ja opiskelijaäänet jäävät tutkimuksen ulkopuolelle lähes kokonaan. Sen sijaan olen kiinnostunut siitä, miten opettajat itse ulkonäön ja pukeutumisen merkitykset mieltävät.

Tutkimuksissa opettajia on saatettu tarkastella abstrahoituina henkilöinä eikä sukupuolisina, seksuaalisina ja ruumiillisina ihmisinä. Ulkonäkö ja pukeutuminen ovat osa ruumiillisuutta. Ne liittyvät sukupuoleen ja sitä kautta seksuaalisuuteen. Sukupuolista ja ruumiillista opettajaa tarkastellaan tässä ulkonäön muokkauksen, kuten ehostuksen, laihduttamisen ja tatuointien kautta samoin kuin eri tavoin pukeutuneena henkilönä. Sitä vastoin aineistoni ei kerro kauneusleikkauksista, vaikka niitä tutkimusten mukaan tehdään enenevässä määrin myös suomalaisille opettajille¹⁹.

Tutkimuksen painopiste on naisissa, sillä naisten osuus on kahdeksankymmentäviisi prosenttia koko aineiston määrästä. Poikkeuksia lukuun ottamatta kouluissa on enemmän nais- kuin miesopet-

tajia. Yleisesti ajatellen ulkoisen olemuksen vaateet, yhtä hyvin kuin mielenkiinnot, liittyvät edelleen enemmän naisiin kuin miehiin, vaikka erityisesti nuorten miesten kiinnostus omaa ulkoasuun kohtaan on lisääntynyt. Se ilmenee myös omassa aineistossani. Kouluissa miesten tarkkailevat silmät kohdistuvat kuitenkin useammin naiskollegoiden ulkoisiin olemuksiin.

Opettaja ei ole katseista riippumaton koulusta poistuttuaan. Käsittelemme opettajien näyttäytymisen aiheuttamia reaktioita jossain määrin heidän vapaa-ajan toiminnoissaankin. Opettajien eri sidosryhmien, kuten oppilaiden vanhempien ja muiden yhteistyötahojen antamat ulkonäköpalautteet opettajista pääsevät keskusteluun mukaan. Vaikka koulukonteksti on varsinainen opettajien työpukeutumisen tapahtumapaikka, tarkastelen pukeutumista laajemmassa, kulttuurisessa mittakaavassa. Koulu ei ole muulta maailmalta suljettu. Opettajien ajatukset ja toiminta sekä heihin kohdistuvat käsitykset muodostavat osan ulkonäkökulttuuriin liittyviä kysymyksiä.

Tutkimuksen rakenne

Aloitan tutkimuksen esittelemällä uuden työn keskeiset käsitteet: emotionaalisen ja esteettisen työn. Kuvailen ulkonäköön ja pukeutumiseen liittyviä käsitteitä, joita käytän analyysissäni. Esittelen tutkimukseni teoreettisen viitekehyksen luvussa *Sosiokulttuurinen näkökulma pukeutumiseen*. Havainnollistan teoriaa tarjoamalla lukijalle ”makupaloja” aineistoni pukeutumispuheista. Esittelen ulkonäön ja pukeutumisen osana visuaalista kulttuuria. Erittelen visuaalisten järjestysten sisältämiä säännönmukaisuuksia ja normien vaikutuksia siihen, millä tavoin järjestykset ohjailevat ihmisten näkymistä ja näyttäytymistä. Tähän liittyy valtaa, johon sovellan Michel Foucault’n ja Pierre Bourdieun valtakäsityksiä. Tuon esiin katseiden merkityksen ulkoasujen sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa. Tarkastelen ulkoasuja merkkijärjestelminä, joiden pohjalta luodaan mielikuvia ihmisistä. Käsitykset voivat johtaa myös harhaan, jolloin puhutaan ulkoasun viestien aiheuttamasta häly-

tä. Vaikutelmien muodostumista ja hallintaa tarkastelen erityisesti Erving Goffmanin mukaan. Luku päättyy opettajien ulkonäön ja pukeutumisen historialliseen katsaukseen kansankynttiläopettajien ajoilta 1990-luvun opettajiin. Käyttämäni lähdekirjallisuuden ohella aineistoni opettajat muistelevat kouluaikojaan ja varhaisia opettajavuosiaan. Historiakuvauksella haen ymmärrystä nykyopettajien ulkoasujen merkityksiin.

Luvussa *Opettajien pukeutumispuheet* esittelen aineiston keräämistavat; jaottelen opettajat koulumuodoittain ja ikäkategorioiden mukaan; kuvailen opettajien kirjoitelmia ja haastatteluja. Kerron vaiheittain, miten analysoin kirjoitelmista ja haastatteluista syntyneet pukeutumispuheet sisällön- ja diskurssianalyysin tyyppisten menetelmien avulla.

Analyysi alkaa luvusta *Opettajien arvoituksellinen ulkoasu*. Esittelen aineistoni kahdeksan opettajatyylillä. Tarkoitukseni on antaa lukijalle käsitys, minkä näköisiä opettajat ovat tämän päivän kouluissa. Kerron, millä perusteilla olen tiivistänyt opettajien pukeutumispuheet ja samalla pukeutumistyyliä neljäksi eri pukeutumisdiskurssiksi: mallikansalaisten, epäsovinnnaisten, seksuaalisoitujen ja esteettien diskurssiksi.

Aloitin sosiaalisten pukeutumisdiskurssien esittelyn luvussa *Mallikansalaiset*. Arvovallan ja auktoriteetin; tavallisuuden ja asiallisuuden; kurin ja järjestyksen; uskottavan opettajan sekä naisen ja miehen ideaalikuva välittäminen ovat lukua yhdistäviä tekijöitä. Kollegoiden ulkoasuja vahditaan ja koetaan huolta, onko oma ulkoinen olemus koulun visuaalisiin järjestyksiin sopiva. Välillä tunnetaan pelkoa häpeään ja noloihin tilanteisiin joutumisesta. Täydellisyyden ihannoiti ohjaa kysymyksiin sukupuoli- ja sukupuolettomista mallikansalaisista. Luku *Epäsovinnnaiset* haastaa mallikansalaisopettajien näkemykset. Tahallisesti provosoidakseen opettajat näyttäytyvät vastoin koulunsa visuaalisia järjestyksiä. Epäsovinnnaiset tuovat esiin myös tahattoman erilaisuuden, joka liittyy opettajan ruumiin koon ja ikäkausinormien vastaisen pukeutumisen sopimattomuuteen. Tarkastelen näitä kysymyksiä suhteessa kulttuurin kauneusihanteisiin.

Naisopettajien ulkoasujen seksuaalisiin vaikutelmiin liittyvää kontrollia tutkin luvussa *Seksualisoidut*. Epäsiveellinen pukeutuminen on täysin kiellettyä opettajan ammatissa. Uskonnollisissa kouluissa säännöt ovat tiukimmat. Ulkoisen olemuksen kautta opettajat ovat miestennielijöinä, työpaikkakiusattuina ja sukupuolisen häirinnän kohteina. Luku *Esteetit* keskittyy arjen estetiikan kysymyksiin. Katseet kohdistuvat opettajan kauneuteen ja tyylikkyyteen, hyvään ja huonoon makuun. Opettajat ovat makumalleina ja tyyliuomareina, tekevät erontekoja merkkivaatteilla ja puhuvat työelämän estetisoitumisesta. Mikä on luonnottoman ja luonnollisen kauneuden välinen ero? Toiselle opettajalle kauneus on arvope rustainen, välttämätön osa arkea; toiselle turhuutta.

Päätelmäluvussa *Miltä opettaja saa näyttää?* esitän kokoavasti pukeutumiskurssien tavoittelemat opettajakuvat ja pohdin ulkoasujen sosiaalisia vaikutuksia. Arvioin tutkimustani sen luotettavuuden kannalta ja ideoin ulkonäköön ja pukeutumiseen liittyviä jatkotutkimuksia. Aivan lopuksi suuntaan katseeni kohti tulevaisuuden opettajankoulutusta ja visuaaliseen kulttuurin opetusta. Luvussa *Kohti muuttuvaa opettajakuvaa?* ehdotan, että opettajien ulkonäköön liittyvien kysymysten pohtiminen tulisi sisällyttää opettajankoulutuksen oppisisältöihin.

Emotionaalinen ja esteettinen työ

Keskeiset uuden työn käsitteet ovat emotionaalinen työ (*emotional labour*) eli tunnetyö ja esteettinen työ (*aesthetic labour*). Tämä tarkoittaa sitä, että työntekijän kaikki mahdolliset kyvyt ja yleiset taidot valjastetaan käyttöön, ei vain ”ammattitaito”. Uudessa työssä korostuu työntekijän äly ja tunteet, aloitteellisuus, vastuullisuus ja kommunikaatiokyky. Kun työntekijän ruumis ja työelämä yhdistyvät, puhutaan työruumiin estetisoitumisesta. Työntekijät ovat yhä valmiimpia satsaamaan ulkonäkönsä, oikeanlaiseen pukeutumiseen, hyvään fyysiseen kuntoon ja moitteettomiin käytöstapoihin, jotta he voivat paremmin kilpailla työpaikoista. Ammatillista kou-

lutusta ja tutkintoja arvostetaan, silti ne eivät yksinään riitä. Ulkonäöllä voi viestiä toivotun kaltaista arvomaailmaa, asennetta ja ajattelutapaa. Oma osaaminen ja oma persoona on osattava esittää eli on kehitettävä itsen esillepanon strategioita.²⁰

Näitä menettelyjä voidaan Foucault'ta soveltaen nimittää *minuustekniikoiksi (technologies of the self)*²¹. Kulttuurisen ihanteen mukaan jokainen ihminen on moraalisesti vastuussa elämänsä kuluista. Jokaisen on tarkkailtava ja hallittava itsensä sekä muokattava ja kehitettävä itseään yhä paremmaksi. Työntekijä tietää, kuinka hänen on toimittava, miltä hänen on näytettävä. Foucault huomauttaa, että samalla ihminen valjastaa itsensä yhä vahvemmin yhteiskunnallisten auktoriteettien ja valtapyrkimysten palvelukseen. Työntekijän ruumiista tulee hyödyllinen voima vasta, kun se on samalla sekä tuottava että alistettu välikappale. Tätä tietoa ja siihen liittyvää hallintaa voitaisiin Foucault'n mukaan kutsua ”ihmisruumiin poliittiseksi teknologiaksi”.²²

Kurt Danziger määrittelee minuustekniikat havainnollisesti siten, että ne ovat sosiaalisesti sanktioituja toimintatapoja, jotka kannustavat ja opettavat ihmisiä kiinnittämään huomiota ajatuksiinsa, tunteisiinsa ja käytökseensä²³. Juuri tietyille asioille, kuten virkapukeutumiselle, opitaan antamaan toisenlainen merkitys, kun asiaan kiinnitetään johdonmukaisesti huomiota. Tällöin minuuden konstruointi on tavoitteellista toimintaa. Se on taito, jolla ihminen tuottaa itsensä vuorovaikutuksessa sääntöjen edellyttämällä tavalla. Tämä voidaan nähdä osana kulttuurista vallankäyttöä, kun asiaa tarkastellaan normaalin ja epänormaalin, sopivan ja sopimattoman käyttäytymisen ja ruumiin ilmenemisen kautta.²⁴

Minuustekniikat muuttavat muotoaan aika- ja kulttuurisidonnaisesti²⁵. Nyt keskustellaan itsensä brändäämisestä, johon liittyy itsensä jatkuva tarkkaileminen ja hallitseminen. Itseen keskittyvä politiikka on tuonut mukanaan myös uusia ammattiryhmiä, kuten stylistit ja personal trainerit. He suunnittelevat, stailaavat ja brändäävät ihmisiä ja tapahtumia, elämäntyylejä, tiloja, koteja; ruokavalioiden, ruumiita, pukeutumista, hiuksia, kasvoja, puhetyylejä ja äänenkäyttöä²⁶. Tämä ei ole vain yksilön identiteetin kehittämiseen

tähtäävää toimintaa, vaan uusi arvosidonnainen asia, jolla ihminen voi osoittaa kyvykkyytensä²⁷.

Kysymystä esteettisestä työstä voidaan tarkastella vallankäyttöön viittaavana *esteettisenä kontrollina*, mikäli työntekijän ulkoinen olemus nousee hyvin merkittäväksi, arvioitavaksi ja velvoittavaksi tekijäksi.²⁸ Yritykset voivat kontrolloida työntekijöiden ulkoasuja esimerkiksi kirjallisilla ohjeistuksilla tai vaatimalla yrityksen strategiaa vahvistavien työunivormujen tai pukukoodien käyttämisestä. Yhtä hyvin kontrollointi voi tapahtua kollegoiden välillä. ”Osa opettajista näyttää kuin sattumalta paikalle tulleilta”, totesi eräs aineistooni kuulumaton rehtori työntekijöistään. Hän halusi järjestää asiasta koulutuspäivän opettajille. Lause kertoo, etteivät kyseiset opettajat olleet merkityksellistäneet työulkoasujaan, ainakaan esimiehensä silmissä. Tutkimuskysymykseni liittyy esteettisen työn ilmenemiseen, sen valvomiseen ja kontrollointiin koulukontekstissa.

Kulttuurin estetisoitumisesta

Sosiologi Michel Maffesolin mielestä nyky-yhteiskunnassa voimistuu esteettinen olemisen tapa, joka ulottuu sosiaaliseen elämään kokonaisuudessaan. Foucault’n ajatus itsestä huolehtimisesta toisia varten liittyy tähän. Toisten arvostaminen ilmenee siinä, kuinka henkilö ilmaisee itseään, miten hän käyttäytyy ja kuinka hän hallitsee seurustelurituaalit. Maffesoli korostaa aistimellisuuden ja kuvallisuuden nousua, mikä ilmenee muun muassa ruumiiden ehostamisina ja rakentamisina.²⁹

Estetiikan tutkija Ossi Naukkarisen estetisoitumisen määritelmät rinnastuvat osin edellisiin. ”Puhtaan järjen” tilalle on tullut laajempi ymmärrys ruumiillisesta, lihallisesta, toimivasta ja aistivasta yksilöstä. Nämä asettavat rajoja ja toisessa tapauksessa lisäävät mahdollisuuksia sille, kuinka ihminen voi maailmassa olla ja sen mieltää. Myös Naukkariselle estetisoituminen on visualisoitumista ja kuvan voiman tunnustamista, mitä mediaesitykset käyttävät tie-

toisesti hyväkseen. Se voi tarkoittaa esimerkiksi tiedotusvälineissä esiintymistä mahdollisimman otollisella tavalla. Estetisoituminen ilmeisimmillään tarkoittaa kauneuden, eleganssin ja tyylikkyyden korostumista lähes kaikkialla. Tämä näkyy myös politiikassa. Poliitikon hyvännäköisen ulkonäön arvioidaan vahvistavan hänen sanomaansa. Tiivistettynä voidaan todeta estetisoitumisen merkitsevän esteettisyyttä korostavan tietoisuuden lisääntymistä.³⁰ Tutkimukseni kohdistuu opettajien ulkonäön ja ruumiillisuuden visuaalisiin viesteihin ja siten estetisoitumisen alueelle. Ulkonäön estetisoitumista ja visualisoitumista käytän synonyymisinä käsitteinä.

Estetisoitunut kulttuuri on estetisoinut työn. Työelämää tutkivan Raija Julkusen mukaan työnantajat ovat osa visualisoituneen kulttuurin toimijoita, ja korostamalla esteettistä työtä he omalla toiminnallaan luovat tätä kulttuuria.³¹ Kullakin työpaikalla on määrätynlainen visuaalisuutensa, jota tulisi osata tulkita ja käyttää hyväkseen. Kunkin työpaikan imagoon sopiva visuaalinen järjestys vaatii omanlaistaan visuaalisuuden tajua.

Emotionaalinen työ vaikuttaa uuden työn vaatimuksissa yhtäaikaaisesti esteettisen työn kanssa. Julkusen mukaan keskiluokkainen työ, kuten opettajan työ, tulee emotionaalisesti yhä vaativammaksi. Työstä suoriutumista arvioidaan yhä ankarammin. Akateemisesti koulutetut joutuvat enenevästi alistumaan omaan persoonaan saakka tunkeutuvalla suoriutumisen arvioinnille.³² Sosiologi Arlie Hochschildin kiinnostuksen kohteeksi tuli 1980-luvun alussa se, kuinka työntekijät käyttävät koko persoonaansa työnsä tekemiseen. Tähän liittyy muun muassa omien ja asiakkaiden tunteiden käsittely ja säätely suhteessa työlle asetettuihin tavoitteisiin. Tyyppiesimerkkinä emotionaalisen työn tekemisestä on käytetty lentoemäntää, joka tarvitsee emotionaalista kestävyyttä pyrkessään oman ruumiinsa kautta luomaan hyvän ja turvallisen vaikutelman lentomatkustajille. Tämän kaltainen työntekökäyttäytyminen on lentoyhtiön tietoinen strategia. Hochschild oli kiinnostunut siitä, miten työntekijän tunteista tehdään kaupallisuuden välineitä, työnantajan hallitsemia ja johtamia (*managed*) toimintoja, ja miten

työntekijät saadaan käsittelemään tunteitaan niin, että ne vastaavat organisaatioiden tavoitteita ja odotuksia.³³

Asiakaspalveluhenkisyiden ohella lentoemäntien esteettisen työn elementit, kuten viehättävä ulkonäkö ja työpukeutumisen klassisuus yhdistettynä ajanmukaiseen tyylikkyyteen, työasun hienoiseen muunneltavuuteen ja helppokäyttöisyyteen ovat kuuluneet tietoisesti lentoyhtiöiden brändin rakentamiseen³⁴. Englantilaiset työelämäntutkijat Anne Witz, Chris Warhurst ja Dennis Nickson nimesivät esteettiseksi työkseen työntekijän ruumiillisuuden valjastamisen organisaation kehittämis- ja kaupallistamisajatteluun. He määrittivät ilmiön mobilisoinniksi eli kaikkien voimavarojen käyttöön ottamiseksi yritysten välisessä kilpailussa. Witz et al. halusivat käsitteellisellä tasolla laajentaa emotionaalisen työn merkitystä tuomalla esiin *työn ruumiillis-materiaalisen* puolen: kuinka tehdään esteettisesti tuotettuja työntekijöitä ja työympäristöjä. Heidän kiinnostuksensa ilmiötä kohtaan sai alkunsa 2000-luvun alussa palvelualojen työpaikkailmoituksista, joissa yhä useammin pyydettiin hakemuksen mukaan liitettävää henkilövalokuvaa. Ilmoituksissa saattoi olla toiveita puhelahjoiltaan sujuvasta ja ulkonäöltään huolitellusta työntekijästä. Jotkut työpaikat etsivät suorasanaisesti ”hyvännäköistä” viranhaltijaa.³⁵ Myös aineistoni ammatinopettajat ovat kiinnittäneet huomiota palvelualojen työpaikkailmoitusten lisääntyneisiin valokuvapyyntöihin.

Ulkonäkökriteerit ovat kiristyneet suomalaisessakin työelämässä. On väitetty, että työhönottotilanteissa kahden samantasoisen työnhakijan väliltä valittaessa paremman näköinen saa paikan³⁶. Ulkoisen olemuksen merkitys on ollut kasvavan mielenkiinnon kohde myös tutkimuksissa³⁷. Ulkonäköä painottavassa kulttuurissa nuorekas ja puoleensavetävä olemus yhdistetään menestymiseen, dynaamisuuteen ja työhyvinvointiin. Ikääntymisestä ja lihavuudesta on saattanut muodostua ongelma niin työntekijälle itselleen kuin työnantajalle.³⁸ Lihavuus on vaikuttanut jopa tulotason kehittymiseen³⁹. Nytemmin työelämässä miesten ulkonäkövaatimukset ovat kiristyneet⁴⁰. Miehet ottanevat ulkoasunsa kilpailuvaltiksi taistel-

lessaan työpaikoista naisten kanssa, mikäli esteettisen työn vaatimukset yhä voimistuvat⁴¹.

Emotionaalisella ja esteettisellä työllä on ruumiillisuuden kautta suoria yhtymäkohtia: esimerkiksi hymy on tiettyjen tunteiden merkittäjä. Ruumiillisuutta rakennetaan ja korostetaan univormuilla, hoikkuus-, pituus-, pukeutumis- ja meikkaussäännöillä. Esimerkiksi vaateliikkeessä työskentely voi muistuttaa näyttämöä, jonka toimintaan liittyy valmis käsikirjoitus. Myyjien tulee olla pukeutuneita yrityksessä myytävänä oleviin vaatteisiin, liikkua myymälässä tietyllä tavalla ja seisoa tietyissä paikoissa sekä puhutella asiakasta määrättyllä tavalla. Myyjän ulkonäköä saatetaan kontrolloida: mikäli hän haluaa vaihtaa radikaalisti kampaustaan, siitä on ensiksi keskusteltava työnantajan kanssa. Työnantajat etsivät, muovaavat ja materialisoivat sopivanlaista ruumiillisuutta. Samalla he käyttävät valtaa työntekijöihinsä.⁴² Omassa tutkimuksessani käsitelen vallan vuorovaikutusta opettajakollegoiden välillä, paikoin myös esimiehen ja opettajan välistä esteettisen työn vuorovaikutusta. Tällöin koulun rehtori voidaan nähdä työnantajan ominaisuudessa valvovaksi tahoksi.

Ulkonäköön liittyvä keskustelu on kaksijakoista. Paikoin kauhistellaan sen liiallista arvonnousua, toisaalta pyritään mitätöimään koko kysymys. Syyt siihen löytynevät lähihistoriasta. Olen taipuvainen olemaan yhtä mieltä Witz et al. kanssa siitä, että työntekijöiden ulkoiseen olemukseen ja siitä puhumiseen on takavuosina suhtauduttu vähätellen. Esimerkiksi kasvatustieteilijöiden piirissä ulkonäköön liittyvistä kysymyksistä on mieluummin vaiettu arkipuheissakin. Aineistossani matemaattisten aineiden 40-vuotias opettaja Aija pohtii: ”Kysymys kuuluu, mitä haluan oppilaiden muistavan minusta – kapean vyötärön vai Pythagoran lauseen?” Ristiriidan luominen vaikuttaa keinotekoiselta: oppilaat voivat toki muistaa opettajasta molemmat asiat – tai sitten eivät kumpaakaan. Witz et al. löytävät läpi historian todisteita ulkonäön merkittävästä roolista työelämässä, joten kyse ei voi olla pelkästään nykykulttuurin vaatimuksista⁴³. Ajattelen eri aikakausien painottavan visuaali-

suutta ja estetiikkaa eri tavoin. Tutkijoiden mukaan lisääntyvä empiirinen tutkimus toisi ymmärrystä esteettisen työn merkityksiin⁴⁴.

Pukeutuminen käsitteinä

Pukeutuminen (dress) kattaa kaiken ulkonäön muokkauksen päältä kantapäihin. Verbi pukeutua tarkoittaa prosessia, tarkoituksellinen toiminta ulkonäön muuttamiseksi. Substantiivina pukeutuminen tarkoittaa ulospäin havaittavaa ruumiin muuntelua: kaikkia ruumiiseen lisättävissä ja poistettavissa olevia materiaalisia ainesosia.⁴⁵ Pukeutuminen koostuu vaatekappaleista, kuten housuista ja paidoista; asusteista, kuten huiveista, koruista, silmälasista, käsineistä, laukuista ja kengistä. Niin ikään kampausta ja meikkiä, tatuoinnit ja lävistyksiset ovat osa pukeutumiskokonaisuutta. Laajasti ottaen kiinteästi ihmisen kokonaishahmoon kuuluvat esineet, kuten kännykkä, voidaan määritellä asusteeksi.⁴⁶ Pukututkijat Mary Roach-Higgins ja Joanne Eicher lisäävät pukeutumisen käsitteeseen dieetin, plastiikkakirurgian ja silmiinpistävästi urheilussa muokatut ruumiinosat, joiden tavoitteena on muuttaa ruumiin muotoa. Lisäksi he muistuttavat, että hajusteet, peruukit, naamiot, proteesit ja implantit ovat osa pukeutumista.⁴⁷ Ne ovat asusteiksi vertautuvia rakenneosia.

Tutkimuksissa termejä *puku* ja *pukeutuminen* käytetään toisinaan synonyymeina, kuten ilmaisussa puku peittää ja paljastaa. Tällöin tarkoitetaan sitä, että pukeutuminen on fyysisesti ruumiin peittämistä, mutta se on myös keino paljastaa ruumis. Arkikielessä puvulla tarkoitetaan usein miesten kokopukua, kuten merkityksessä ”laittaa puku päälle”. Pukeutumisella tarkoitetaan myös ulkoasuun liittyvää erityistä huomiota ja pukeutumista kontekstiin sopivalla tavalla, kuten merkityksessä ”pukeutua juhlaan”. Seuraavissa lauseissa voitaisiin käyttää joko sanoja puku tai pukeutuminen merkityksen muuttumatta. Puku on sosiaalisesti ja symbolisesti suoja ja itsen esittämisen keskeinen väline. Puku on tilannesidonnainen ruumiillinen, sosiaalinen ja symbolinen käytäntö. Puku on toimin-

taa ja merkityksiä. Puku pyrkii kertomaan ja näyttämään, millainen on se maailma, jossa pukeutuja elää. Tällöin puvulla on sekä yhteisöllisyyteen että ihmisen identiteettiin liittyvät puolensa.⁴⁸

Pukeutumiskulttuureilla tarkoitetaan eri maiden ja maanosien pukeutumisen traditioita ja eri alakulttuuriryhmien pukeutumisen tyylejä. Arvostetun vaatevalmistajan klassikkotuotteista voi muodostua osa maan kulttuuria. Marimekon raitapaitaan pukeutuminen synnyttää kulttuuriin merkityksiä ja näin sen voi käsittää kulttuuri-ilmiönä⁴⁹. Tällaisilla kulttuurin tuotteilla on symbolinen ja usein myös taloudellinen erityisarvo ja -asema tavallisiin kulutustavaroihin nähden. Tämä tutkimus kertoo Marimekon merkityksestä osana opettajien pukeutumiskulttuuria.

Vaatteet (clothes / clothing) ovat elementtejä, joista pukeutuminen muodostuu. *Vaate* tarkoittaa yksittäistä vaatekappaletta⁵⁰. Sama vaate eri kokonaisuuksiin yhdistettynä voi antaa aivan eri erilaisen vaikutelman.⁵¹ *Vaatetus* on kollektiivinen ilmaus, jolla viitataan yhden ihmisen yllä olevaan vaatteiden kokonaisuuteen, toisin sanoen häneen asuunsa⁵². Vaatetusta käytetään myös siinä merkityksessä, että se on määrätty ulkoapäin, kuten sotilaiden ja poliisien tai vankien vaatetus⁵³. Tällöin viitataan yleensä univormuun tai siihen rinnastettavaan vaatetukseen. Termejä puku, vaate ja asu käytetään joissakin tutkimuksissa toisiaan vastaavissa merkityksissä⁵⁴.

Roach-Higgins ja Eicher ovat jo 1960-luvulta saakka tietoisesti lanseeranneet pukeutuminen (*dress*) sanan käyttöönottamista selvimpänä ja kattavimpana terminä silloin, kun tutkitaan puetun ruumiin nonverbaalia viestintää⁵⁵. Pukututkija Ritva Koskennurmi-Sivosen mukaan jokainen tutkija tuntuu kuitenkin valitsevan ja perustelevan itse oman termistönsä⁵⁶. Pukeutumisen ohella käytän itsekin muita termejä. Laajassa merkityksessä pukeutuminen vertautuu termiin *ulkonäkö* ja *ulkomuoto (appearance)*, mutta on syytä ottaa huomioon, etteivät ulkonäkö ja pukeutuminen ole synonyymeja⁵⁷.

Käytän *ulkonäköä*, *ulkomuotoa*, *ulkoasua* ja *ulkoista olemusta* synonyymisesti⁵⁸. Ne käsittävät ihmisen koko julkikuvan, henkilön ulkoisen ilmentymän. Termit kattavat pukeutumisen lisäksi *ruumiillisuusnäkökulman*: ruumiin fyysiset ominaisuudet, kuten

kasvojen piirteet ja vartalon muodon; ilmeet ja eleet; asennot ja tavan liikkua; ryhdin; henkilökohtaisen hygienian; hampaat ja niiden kunnon. Näin edellä mainitut termit, kuten ulkoasu ja ulkoinen olemus, kattavat enemmän kuin termi pukeutuminen.⁵⁹ Etnologi Bo Lönnqvist lisää ulkomuotoon kuuluvaksi osin myös pukeutujan henkisen esiintymisen ja toiminnan määrittelemättä näitä kuitenkin tarkemmin⁶⁰.

Roach-Higginsin ja Eicherin tavoin tarkastelen puettua ihmistä kokonaisuutena (*gestalt*)⁶¹. Liitän pukututkija Joanne Entwistlen tapaan ulkonäön ja pukeutumisen tarkasteluun myös *tavan käyttää vaatteita*, mikä vaikuttaa ulkoisesta olemuksesta syntyvään vaikutelmaan⁶². Esimerkiksi villapusero puettuna niin, että toinen olkapää on paljaana, viestii eri tavoin kuin puseron laskeutuminen tasanaisesti molemmille olkapäille. Ulkonäön tarkastelemisessa on siis kyse siitä, miltä ihmisen pukeutuminen ja fyysiset ominaisuudet kokonaisuudessaan näyttävät ja millaisilla ei-kielellisillä merkeillä ne viestivät⁶³. Lyhyesti ja ytimekkäästi käytän usein muotoa ulkoasu.

Pukeutumisen tutkimukseen ovat tulleet mukaan *ruumiin (body)* ja *ruumiillisuuden (embodiment)* näkökulmat. Ruumis on konkreettinen kohde, joka suomen kielen perussanakirjan mukaan voi tarkoittaa sekä elävää että kuollutta ruumista. Ruumiillisuus on katkokäsite, ilmaisultaan abstraktimpi. Elävän ruumiin synonyymina käytetään myös käsitettä *keho*⁶⁴. Keho ja kehollisuus liittyvät fenomenologiseen tutkimusnäkökulmaan, jolloin viittauksena on elävä ja eletty ruumis. Suomen kielitoimisto on suositellut joitakin vuosikymmeniä sitten käytettäväksi käsitettä keho; monet tutkijat ovat silti valinneet ruumiin käsitteen. Valintaa perustellaan sillä, että sanan ruumis sisältyy se tunteenomainen kokonaisvaltaisuus, joka yleensä on tutkimuksen kohteena.⁶⁵

Ruumiin asennot, eleet ja ilmeet vaikuttavat pukeutumisen ohella siihen, miten ulkoasu koetaan ja tulkitaan. Vaate täydentää ruumista ja vaatteiden avulla ruumiista voidaan tehdä erilaisia muunnelmia. Ruumis ja pukeutuminen ovat vahvasti symbioosissa keskenään. Miltä ruumiit näyttävät ja miten ne on vaatteilla verhoiltu,

on näkyvää ja käsin kosketeltavaa, ruumiillista ja symbolista merkikieltä. Ne kertovat yksilön paikasta yhteiskunnassa, historiassa ja kulttuurissa.⁶⁶ Konstruktionistinen lähestymistapa korostaa ruumista sosiaalisten merkitysten paikkana ja sosiaalisena symbolina, joka on altis erilaisille valtasuhteille.

Tyyli on moniselitteinen käsite. Tarkastelen tyyliä erityisesti fyysisen ulkomuodon kautta. Tyyli on vaateesta laajempi käsite, jossa on ilmaisullista ja erottelevaa voimaa. Kunkin ihmisen sukupuoli- ja persoonallinen tyyli muodostuu ilmeistä ja eleistä, vartalon asennoista ja tavasta liikkua ja kantaa vaatteita.⁶⁷ Pukututkija Marilyn DeLongin mukaan tyyli muotoutuu *toistuvasta ja tunnistettavasta tavasta* rakentaa ihmisen ulkonainen muoto (*form*). Henkilön itsensä vapaasti valitsemat vaatteet, hänen makunsa, persoonallisuutensa ja fyysiset ominaisuutensa luovat tuon henkilön tyylin – visuaalisen ilmentymän, jota aivan vastaavalla tavalla ei ole muilla nähtävissä.⁶⁸ Tässä tutkimuksessa tyyliä käytetään yleisimmin pukeutumistavan määrittelemänä pukeutumistyylinä, mutta myös DeLongin tapaan opettajan ulkonaisena muotona.

Tyyli liittyy sosiaaliseen sukupuoleen (*gender*). Hame on merkitsevin sosiaalista sukupuolta rakentava vaatekappale, joka liittyy ”naiselliseksi” määriteltyyn pukeutumiseen.⁶⁹ Housujen ohella hatu ja solmio ovat miehiin ja miehisyysliittymiä tyyllillisiä merkkejä⁷⁰. Sosiaalisten tilanteiden mukaan rakentuva pukeutumistyyli on merkittävä osa toimintaa: tyyli on viestinnän väline. Ihmisen ulkoinen tyyli on parhaimmillaan sisäisen identiteetin jatke⁷¹. Pukeutumistyylin muutokset arjen käytännöissä vaikuttavat sosiaaliseen vuorovaikutukseen. Arvokkaan ja virallisen tyyliin vaatteisiin pukeutumalla on saattanut saada kohteliaampaa palvelua kuin tuulipukuun pukeutumalla.⁷²

Pukeutumistyyli voi muotoutua myös ammatin tai ammattialan mukaan, kun ihminen ei voi pukeutua oman makunsa mukaisesti. Hänen henkilökohtainen, vapaa-ajan pukeutumistyylinsä voi olla varsin erilainen kuin työpukeutuminen. Työtehtävä voi sanella hyväksytyt tyyli- ja värivalinnat ja osoittaa virallisen työunivormun, työvaatetuksen. *Pukukoodi* tai *pukeutumiskoodi* tarkoittaa sääntöi-

hin kirjoitettua, työnantajan tai muun tahon määrittelemää pukeutumistyyliä, jota pukeutujan tulee noudattaa. Tiettyyn kontekstiin haluttu tai vaadittu pukeutuminen ilmaistaan pukukoodissa. Esimerkiksi käsite ”arkipuku” on määritelty asukokonaisuus; ei pukeutujan omavalintainen asu, kuten rento farkkuasu. Kutsussa saatetaan ilmoittaa juhlapukeutumisen pukukoodi. Tradition mukaan miehen juhlapukukoodi määrää naisen pukeutumisen. Suinkaan kaikilla ammattialoilla pukukoodia ei ole kirjoitettu näkyviin, mutta ammattilaisen ajatellaan ymmärtävän sopivan työpukeutumisen rajat. Niin sanottujen luovien alojen pukukoodi on ollut epävirallisempi kuin vaikkapa laki- ja pankkimaaailman.⁷³ Opettajilla ei ole kirjoitettua pukukoodia. Tutkin, vaikuttavatko koulumaaailmassa silti kirjoittamattomat pukeutumissäännöt.

Tyylin läheisenä ilmauksena, toisinaan synonyymina, voidaan käyttää käsitettä *genre*, joka tarkoittaa tyyli- ja lajiluokitusta. Genreluokittelun mukaan pukeutuja voidaan luokitella esimerkiksi punkkariksi, hevariksi tai lolitaksi. Jakkupukuinen tai farkkuasuinen voidaan nimetä joko pukeutumisen tyyliksi tai pukeutumisen genreksi. Jokaisessa genressä on omat esteettiset sääntönsä, joita ei kannata rikkoa, mikäli haluaa olla uskottava – tullakseen kuulluksi, ymmärretyksi ja tärkeäksi. Käytännössä genre voi siis muuttua normatiiviseksi.⁷⁴ Joskus yksittäisen henkilön pukeutumisen tyyli vakiintuu osaksi pukeutumisen visuaalista kulttuuria siinä määrin, että sen pohjalta kehittyy aivan uusi genre⁷⁵. Erityisesti julkisuuden henkilöiden pukeutumisen jäljittely voi johtaa tällaiseen tyylin laajentuvaan käyttöön.

Sosiaalisissa tilanteissa ihminen voidaan määritellä ja luokitella tyylikäsitteen kautta. Tyyli ei ole ainoastaan estetiikkaan ja muotoon liittyvää arviointia, se on myös eettistä harkintaa.⁷⁶ Tyyli sisältää arvoperustaisia valintoja. Ruumista ja pukeutumista voidaan tarkastella kokonaisuutena, jossa ”sisältö ei voi olla olemassa ilman muotoa”.⁷⁷ Tyylikäsitteen alle voidaan liittää myös puhetapa ja yleensä käyttäytyminen. Tyyli voidaan määritellä tavaksi toimia, luoda ja määritellä itsensä uudelleen suhteessa muihin. Se sisältää asenteet, tunteet ja käsitykset itsestä ja toisista.⁷⁸ Aineistossani eräs

opettaja määrittelee tyylikkääksi ihmisen, jonka ulkonäkö viestii, että hän huolehtii itsestään.

Tyyli tarkoittaa myös vaateen tunnuspiirteitä: bleiseri, ratsastustakki ja safarijakku ovat kaikki kauluksellisia, kevyehköjä takkeja, mutta niissä jokaisessa on selkeästi eroteltavat, omat piirteensä. Tyyli voidaan yhdistää ajalliseen jatkumoon: eri aikakausina suositaan erilaisia tyylejä⁷⁹. Tyyllillä ymmärretään pukeutumisoppaissa ja puhekielessä toisinaan ”klassista makua”. Klassikoiksi määritellyt pukineet ovat tunnuspiirteiltään sellaisia, että ne kestävät vuosia menettämättä arvoaan, siis näyttämättä vanhanaikaisilta tai epämuodikkailta. Niistä on tullut ”ikuisia”.⁸⁰ Klassiseen tyyliin pukeutujaa saatetaan arkikielessä luonnehtia *tyylikkääksi* pukeutujaksi. Tyylikästä ihmistä luonnehditaan myös *tyylitajuiseksi* pukeutujaksi, jolla tarkoitetaan henkilön hyvää makua. *Tyylitön* pukeutuja sitä vastoin on pukeutunut ”hyvän maun vastaisesti”. Tyylittömän synonyymeina voidaan, tilanteesta riippuen, käyttää eri termivaihteita, kuten mauton, tökerö, korni, ruma ja epäaistikas.

Tyyli ja maku nivoutuvat yhteen. Vaatteisiin liittyvänä esteettisenä terminä tyyli ilmaisee pukeutujan henkilökohtaista *makua*: miten ihminen pukeutuu ja mitä hän kieltäytyy pukemasta päälleen. Makua käytetään ja sitä tarkastellaan eri näkökannoista: miten eri vaatekappaleita ja asusteita yhdistetään kokonaisuudeksi; miten niiden kanssa liikutaan ja ollaan; miten ne sopivat kantajansa persoonaan. Makuarvostelmia tehtäessä havainnoidaan, onko muilla samankaltaista vai erilaista makua ilmaiseva asukokonaisuus; miten asukokonaisuus on suhteessa vallitsevaan muotiin ja käsityksiin nimenomaiseen kontekstiin sopivasta pukeutumisesta. Pukeutumiskokonaisuus, joka toisen ihmisen päällä edustaa hyvää makua ei välttämättä sovi toiselle.⁸¹ Käsitteet siitä, mikä mielletään hyväksi ja mikä huonoksi mauksi, ovat muuttuvia ja kulttuurisidonnaisia asioita⁸².

Tyyliä käytetään erityisesti populaariteksteissä *muotiin* liittyvänä käsitteenä. Tällöin puhutaan pukeutumistyylistä, joka on sillä hetkellä ”muodikas” ja ”trendikäs” ja jota on saatavana vaatekaupoissa tiettyinä aikoina. Muoti on ohimenevää, uudesti syntyvää

ja muuttuvaa.⁸³ Tyyli ei kuitenkaan käsitteenä välttämättä tarkoita muodikkaasti pukeutumista. Kaikki eivät edes halua pukeutua valitsevan muodin mukaan säilyttääkseen oman tyyhinsä. Tässä siis tyyli tarkoittaa henkilökohtaista makua ja pukeutumisen tapaa. Sen sijaan kukaan ei voi yksin olla muodikas pukeutumisensa suhteen, sillä muoti on kollektiivinen ilmiö⁸⁴. Pukututkija Fred Davis näkee kiinnostavana muodinluojien vallan ja vaikutuksen vaatteiden kuluttajiin. Muodinluojat luovat jännitteitä ja horjuttavat ihmisten epävakaita identiteettejä ja tuottavat uusia trendejä ennen toisiinsa täysin epäsoivia vaate-elementtejä yhdistelemällä.⁸⁵ Niin ikään Entwistle huomauttaa, että pukeutumisen tutkimuksen yhteydessä muoti tulisi nähdä laajasti: muoti tarjoaa raakamateriaalia jokapäiväisen pukeutumisen ilmentymien ymmärtämiseen.⁸⁶ Tarkastelen, missä määrin opettajat ovat riippuvaisia tai vapaita muodin mekanismeista.

Jäljempänä tuon esiin opettajien pukeutumisen *stereotyypittämistä* ja stereotyypisesti pukeutuvia opettajia. Kulttuurintutkija Stuart Hall määrittelee stereotyypin siten, että se on yksipuolinen kuvaus, joka syntyy, kun mutkikkaat erot pelkistetään yksinkertaisiksi, muistettaviksi ja yleisesti ymmärrettäviksi ominaispiirteiksi. Tämä liioiteltu pelkistäminen liitetään johonkin tiettyyn ihmisryhmään tai paikkaan. Piirteistä tulee kuin todistusaineistoa, jotka määrittelevät kohteen olemusta luonnollisena olomuotona jähmettämällä ne ilman muutoksen tai kehityksen mahdollisuutta. Toiseksi stereotyypittämisessä käytetään hyväksi ”kahtiajakamisen” strategiaa. Siinä erotetaan normaali ja hyväksyttävä epänormaalista ja epämiellyttävästä. Sen jälkeen siitä suljetaan pois tai karkotetaan kaikki, mikä ei ole sopivaa – kaikki, mikä on erilaista. Se on osa symbolisen ja sosiaalisen järjestyksen ylläpitoa. Se luo symbolisen rajan ”johonkin kuuluvan” ja ”johonkin kuulumattoman”, ”normaalin” ja ”poikkeavan”, meidän ja muiden välille. Foucault’ta lainaten Hall toteaa, että stereotyypittämisessä on kyse vallan ja tiedon pelistä. Se luokittelee ihmisiä normin mukaan ja konstruoi ulkopuolelle suljetut ”toisiksi”.⁸⁷

Opettajien ulkoisen olemuksen stereotyypit ovat ainakin osin syntyneet populaarien opettajarepresentaatioiden tuloksena. *Representaatio* tarkoittaa uudelleen esittämistä. Kulttuuriset esitykset, kuten kaunokirjallisuus, sarjakuvat, elokuvat, tv-sarjat ja kuvataiteen teokset sekä oppikirjat ja tieteelliset tekstit rakentavat opettajan sukupuolen ja ruumiillisuuden esityksiä. Niiden taustalla vaikuttavat aina aiemmat representaatiot kulttuurisina kuvastoina ja mytologioina.⁸⁸ Representaatio on samalla sekä esittävä, edustava, uusintava että tuottava. Samalla kun representaatio, vaikkapa sarjakuvat tai kaunokirjalliset tekstit ankarasta, nutturapäisestä naisopettajasta esittävät opettajaa, ne myös edustavat laajempaa kokonaisuutta tietynlaisesta naisena olemisen konventiosta. Lisäksi ne tuottavat ja uusintavat määrätynlaista mielikuvaa naisopettajista. Representaatiot saattavat kuvata kohteensa tietyssä valossa ja liittää kohteisiinsa tietynlaista käytöstä ironisessa tai parodisessa hengessä.⁸⁹

Englantilaiset opettajuudet tutkijat Sandra Weber ja Claudia Mitchell ovat osoittaneet, että mielikuva opettajasta rakentuu kumulatiivisista kulttuurisista teksteistä⁹⁰. Kirjoitetut tekstit ja kuvat sisältävät arvolatauksia ja ne suuntaavat ihmisten tapoja ajatella. Tapa, miten opettaja kuvataan ja mitä merkityksiä opettajaan liitetään, voi muuttua itsestään selväksi tai normiksi.⁹¹ Käytän viittauksina kulttuurisia opettajarepresentaatioita etsiessäni ymmärrystä nykyopettajien ulkoisille ilmentymille ja niistä puhumiselle.

SOSIOKULTTUURINEN NÄKÖKULMA PUKEUTUMISEEN

Tarkastelen ulkonäköä ja pukeutumista sosiokulttuurisen lähestymistavan kautta. Käsittelen pukeutumista opettajien välisessä *sosiaalisessa vuorovaikutuksessa*, jossa pukeutuminen nähdään ja sitä tulkitaan *symbolisena kommunikaationa* osana *visuaalista kulttuuria ja sen visuaalisia järjestyksiä*.

Tutkin pukeutumista erityisesti sosiaalisen rakentumisen näkökulmasta⁹². Ian Hacking painottaa, etteivät sosiaalisesti konstruoituja ole ensisijaisesti yksittäiset ihmiset, vaan luokitus. Opettajien luokkaan kuuluva ihminen on sosiaalisesti rakentunut tietynlaiseksi.⁹³ Tätä havainnollistaa 46-vuotias peruskoulunopettaja Irina sanoessaan: ”Minua on yritetty laittaa muottiin.” Irinan ulkoasua on pyritty sopeuttamaan hänen koulunsa visuaalisiin järjestyksiin eli niihin säännönmukaisuuksiin, joiden mukaan Irinan koulun opettajat yleisimmin esiintyvät⁹⁴. Kysyn, minkä näköisinä opettajat saavat näyttäytyä. Oletukseni on, ettei yksittäinen opettaja voi ainkaan täysin omien mieltymystensä mukaan päättää oman työulkoasunsa ilmenemistä. Joku tai jotkut ulkopuoliset seikat vaikuttavat siihen, miltä opettaja voi julkisessa työtehtävässään näyttää.⁹⁵

Opettajat vertailevat itseään niin toisiinsa kuin kulttuurisiin ihannemalleihin. Osa opettajista haluaa tarkoituksellisesti välittää tietynlaisen vaikutelman itsestään. Opettajan ammatin vaatimukset ja perinteiden vaikutukset ovat merkittävät⁹⁶. Hackingin ajattelua soveltaen yksittäinen opettaja oppii, mitä piirteitä hänen tulee vahvistaa ollakseen opettaja ja opettajan näköinen. Toimimalla ja näyttäytymällä tietyllä tavalla hän muuttuu tietynlaiseksi, tiettyyn luokkaan kuuluvaksi ihmiseksi. Itse yksilöt ja heidän kokemuksensa ja käsityksensä rakentuvat sen sosiokulttuurisen piirin vaikutuksessa, joka ympäröi luokitusta ”opettaja”. Yksittäiset opettajat ja heidän käsityksensä itsestään voivat muuttua tai vahvistua tuon luokittelun seurauksena. Hackingin mukaan materiaalisuus, kuten pukeutuminen on luokittelussa tärkeässä asemassa, koska se muodostaa merkityksiä.⁹⁷

Tutkimuksellinen lähestymistapani, laadullisen tutkimukseni ote, on sekä visuaaliseen kulttuuriin tutkimukseen että sosiologiaan ja sosiaalipsykologiaan määrittyvä. Sosiaalipsykologisessa pukeutumisen tutkimuksessa on oltu kiinnostuneita yksilöiden välisestä vuorovaikutuksesta⁹⁸. Sosiologisesti painottuneessa pukeutumisen tutkimuksessa pukeutumisen ilmentymiä on tarkasteltu suhteessa yksilön asemaan yhteisössään ja suhteessa valtanormiin sekä suhteessa siihen instituutioon (tässä koulu), jonka jäsen pukeutuja on⁹⁹. Yhdistän sekä sosiaalipsykologinen että sosiologinen näkökulma.

Seuraan *sosiaalisen konstruktionismin* ideaa, johon luetaan kuuluvaksi Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin tiedonsosiologinen näkökulma. Minua kiinnostaa heidän käytännönläheinen, arkitodellisuuden ilmiöiden tutkimiseen suuntautunut lähestymistapansa. He selvittävät ja selittävät yksilön ja sosiokulttuuristen rakenteiden välistä suhdetta. Heidän teesinsä on, että ihmiset yhdessä tuottavat inhimillisen maailman ja sen sosiokulttuuriset rakenteet. Opettajuus, naiseus ja mieheys rakentuvat eri merkitysjärjestelmien aikaansaannoksina. Yhteiskunnallisten instituutioiden sosiaaliset järjestykset luovat tapoja, rutiineja ja traditioita. Bergerin ja Luckmannin mukaan sosialisatio on prosessi, jossa ihminen sisäistää olemassa olevat yhteiskunnalliset käytännöt ja omaksuu ne osaksi identiteettiään. Toisaalta ihminen ei vain uusinna vaan myös tuottaa yhteiskunnallista todellisuutta. Tämä kaikki voi tapahtua myös materian kautta. Ulkonäön ja pukeutumisen erilaiset symboliset merkitykset sekä ylläpitävät että luovat uusia käytänteitä.¹⁰⁰

Berger ja Luckmann korostavat, että on olemassa erilaisia todellisuuksia, jotka syntyvät niistä monimutkaisista sosiaalisista maailmoista, joiden ympäröiminä ihmiset ovat. Ei ole tarkoituskaan väittää, että olisi vain yksi todellisuus opettajana olemisessa. Berger ja Luckmann eivät myöskään olleet sitä mieltä, että kaikki on sosiaalista konstruktia. He eivät väittäneet, ettei mikään voisi olla olemassa muussa tapauksessa kuin sosiaalisesti rakentuneena.¹⁰¹ Oma näkökulmani ulkoasujen rakentumiseen on samankaltainen. Pääsääntöisesti ajattelen kuitenkin työpukeutumisen ja -ulkonäön olevan sosiokulttuurisen vaikutuksen alainen asia.

Opettajien ulkoasujen viestinnällisyys on monitahoinen kysymys, jonka analyysiin sovellan aineistoni ehdoista käsin ajatuksia teoreetikoilta, joilla on keskenään erilaiset tietopuoliset lähtökohdat¹⁰². Eri näkökulmat täydentävät kysymystä siitä, miten opettajan ulkonäkö merkityksellistyy. Esittelen teoreetikot lyhyesti palatakseeni heihin tarkemmin tuonnempana.

Opettajien ulkonäön ja pukeutumisen välittämien vaikutelmien muodostumiseen ja vaikutelmien hallintaan liittyviä kysymyksiä tarkastelen erityisesti sosiologi Erving Goffmanin ajattelun kautta. Kasvokkaisen vuorovaikutuksen tutkijana hän korosti tulkintojen tekemistä. Tulkinnat tehdään toisten ihmisten antamien viitteiden pohjalta. Ulkonäköjensä vertailussa aineistoni opettajilla on usein huoli siitä, miten heidät nähdään. Huoli liittyy siihen, antavatko he toivotunlaisen vaikutelman itsestään. Näitä kysymyksiä pohdin myös yhdysvaltalaisen tutkijoiden Andrew Reillyn, Nancy A. Ruddin ja Sharron J. Lennonin tutkimusten kautta. Vertailussa on kyse samastumisesta tai tahallisesta tai tahattomasta erottautumisesta, jotka ulkoasujen tarkastelussa liittyvät makuun ja tyyliin. Tähän liittyviä kysymyksiä on hyötyisää tutkia sosiologi Pierre Bourdieun kulttuurisen pääoman käsitteen kautta, jolla lyhyesti ilmaisten tarkoitetaan ihmisen sisäistämiä tapoja, taitoja ja valmiuksia. Tähän liittyy muun muassa ihmisen tapa puhua ja elehtiä; tapa pukeutua; maku ja taito hankkia esineitä ja tavaroita. Kanssakäymisessä on oleellista osata tunnistaa näitä kulttuurisia merkkejä ja kyetä viestimään niillä.

Opettajan ruumiillisuus on osa ulkoasujen tarkastelua. Pukeutumispuheissa opettajan ruumis on sukupuolitettu, liiaksi vaatteilla paljastettu, väärän kokoinen ja väärän ikäinen suhteessa opettajan pukeutumisvalintoihin. Yhteisenä nimittäjänä on pukeutumiseen ja ruumiiseen kohdistuva kielellinen ja ei-kielellinen vallan käyttäminen. Opettajan ulkonäkö on arvioivien ja arvostelevien katseiden kohteena, ohjailemaan ja jopa määräilevään pyrkivän sanallisen vallankäytön kohteena unohtamatta opettajan itsekontrollia. Vallanäkökulmaan sovellan varsinkin filosofi Michel Foucault'n ajat-

telua. Sukupuoleen liittyvänä asiana tarkastelen kysymystä paikoin filosofi Judith Butlerin ajatteluun tukeutuen.

Tuon näkyväksi näkymättömän vallankäytön muotoja ja osoitan ulkoasujen rakentumisen taustalla olevan sosiokulttuurisen prosessin. Todellisuuden rakentumisen tuominen näkyväksi antaa mahdollisuuden myös vaihtoehtojen esiin tuomiselle. Sosiaaliseen konstruktionismiin suuntautunut tutkimus onkin usein luonteeltaan kriittistä ja näin ollen myös poliittista.¹⁰³ En silti oleta, että jokainen opettaja olisivat vallankäytön ”uhri” tai vallankäyttäjä. En myöskään odota, että opettajat olisivat joka hetki olemustaan kontrolloimassa, vaikka kulttuuriset säännöt sitä vaatisivatkin.

Tutkin sitä, miten opettajat tulkitsevat ulkoasujen viitteitä sanallisesti; miten opettajien ulkoasujen viestit vaikuttavat heihin ja millaisia merkityksiä opettajat tuottavat erilaisista ulkoasuista. Tarkastelen esteettisten arvojen säilyttämistä ja luomista, opettajuuteen ja sukupuoleen liittyviä stereotypioita ja valtasuhteita visuaalisina järjestyksinä. Tämän käsitteen olen omaksunut visuaalisen kulttuurin tutkija Janne Seppäselältä.¹⁰⁴ Se, miltä opettajat näyttävät ja saavat näyttää, kertoo myös omasta aikakaudestamme. Sanaton viestintä on osa visuaalista kulttuuria. Ulkoasulla on rooli opetustyössä ja opettajien välisessä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Ulkoasu on katseiden kohteena ja se, joka kommunikoi.

Pukeutuminen visuaalisena kulttuurina

Visuaalinen kulttuurin tutkimus on kiinnostunut sellaisesta merkityksenannosta, joka liittyy nähtyyn, visuaalisesti ilmenevään. Tutkimuksen kohteena voi laajasti ottaen olla mikä tahansa havainnointava asia, jos se koetaan tutkimuksellisesti kiinnostavana ja mikäli sillä on jokin laajempi merkitys kontekstissaan.¹⁰⁵

Tutkimuksen kohde voi olla esimerkiksi sanaton viestintä, kuten ulkoasu. ”Teen tulkintoja ihmisistä sen perusteella, millaisia viestejä he mielestäni välittävät pukeutumisellaan”, kertoo aineis-toni 36-vuotias luokanopettaja Karita. Hän tarkastelee kohtaamien-

sa ihmisten pukeutumista, todennäköisesti ulkonäköä kokonaisuudessaan. Tarkastelu ei jää pelkäksi esteettiseksi havainnoksi: ”Olen usein ollut oikeassa, ’hyvät tyypit’ pukeutuvat tietyllä tavalla, mutta yhtä usein myös väärässä. Onneksi.” Karitalle pukeutumiskokonaisuuksisuus tai jokin sen osa toimii viestinä, jonka varassa hän tekee päätelmiään. Karitan kohtaama henkilö viestii pukeutumisellaan samoin kuin Karita itse viestii kohtaamalleen ihmiselle oman ulkoasunsa kautta. Tällöin ulkoasu on osa sosiaalista vuorovaikutustapahtumaa. Myöhemmin huomataan, että moni aineistoni opettaja tekee päätelmiä kollegastaan hänen ulkoasunsa perusteella.

Kuvaan ja laajemmin visuaaliseen liittyvä tarkastelu on tärkeää, koska ihminen reagoi päivittäin erilaisiin kuviin. Kognitiotieteen peruslähtökohtana on ollut se, että ihminen tekee havaintoja ympäristöstään ei-kielellisten rakenteiden avulla. Kuvallisen ajattelun merkitys ajattelussa on osoitettu oletettua suuremmaksi. Kuvallista ja mielikuvallista vaikuttamista on hankala erottaa toisistaan, koska samoja rakenteita löytyy sekä mielestä että kuvista. Muodostaessaan käsityksiä ja mielikuvia näkemästään, katsojan mielessä pyörii jatkuvasti mentaalisia kuvia ja stereotyyppisiä.¹⁰⁶

Muistikuvat ja mielikuvat ovat osa sitä assosiaatioketjua, jonka visuaalinen ärsyke herättää. Opettajilla on muistikuvia siitä, miltä opettajat ovat näyttäneet. Heillä on mielikuvia siitä, miltä opettajat näyttävät. Nämä aiemmat kokemukset ja käsitykset katsoja joutuu kytkemään osaksi sitä käsitteistöä, jonka avulla hän pääsee selville siitä, mitä hän on nähnyt. Nähty joko muistuttaa tai ei muistuta aiempaa vaikutelmaa. Kuvan merkitys voi perustua historiallisesti muotoutuneeseen ajattelutapaan, jota kuva rakenteeltaan muistuttaa tai jonka tyyppiesimerkki se on. Materiaalisen ulottuvuutensa lisäksi on siis mentaalinen näkemisen ulottuvuus.¹⁰⁷

Pukututkimuksessaan Minna Uotila viittaa niihin yhteisiin ominaisuuksiin, joita on sekä pukeutumisen että kuvien visuaalisuudessa ja niiden tutkimuksessa. Hän on luonut käsitteen pukeutumiskuva, jolla hän tarkoittaa pukeutumisen tarkastelua kuvina. Uotilan käsitteenä kuva on myös kolmiulotteinen kuva, joka ilmenee esimerkiksi pukeutumisen tarkastelemisena katukuvassa tai teatteris-

sa.¹⁰⁸ En itse käytä pukeutumiskuvan käsitettä, mutta sinänsä sanaa ”kuva” käytän Uotilan tapaan kuvaannollisemmassa merkityksessä. Käsitteenä kuva vertautuu ulkonäköön, imagoon, olemukseen ja vaikutelmaan¹⁰⁹. Käytän käsitettä opettajakuva, jolla tarkoitan sitä vaikutelmaa, mikä opettajasta muodostuu tai millaisen vaikutelman hän haluaa itsestään luoda. Näin vaikkapa merkityksessä: ”Hänestä syntyi myönteinen opettajakuva.”

Uotila tutkii pukeutumista semioottisena merkinä. Pukeutuja luo teoksen, artefaktin, joka sisältää samankaltaisia ominaisuuksia kuvantekijän tapaan tuoda visuaalinen aines esiin. Pukeutuminen voi hänen mukaansa ilmentää todellisuutta taideteoksiin verrattavalla tavalla. Pukeutumiskokonaisuus voi olla taideteoksen tavoin odottamaton, mutta tunnistettava merkityskokonaisuus.¹¹⁰ Totutusta poikkeava asukokonaisuus vaatii monitasoista, siten taideteoksiin verrattavissa olevaa tarkastelutapaa tullakseen ymmärretyksi. Tutkimusnäkökulmani kautta ajattelen Uotilan tapaan, että pukeutumisen tutkimus on inhimillisen toiminnan (pukeutuminen) ja ihmisen (pukeutuja ja havainnoija) ymmärtämistä osana visuaalista ympäristöä¹¹¹.

En itse havainnoi ja tarkastele opettajien ulkoisia vaikutelmia vaan tutkimuskohteinani ovat kirjoitetut ja puhutut tekstit. Näitä nimitän pukeutumispuheiksi. Visuaalisuudesta puhuminen ja kirjoittamien ovat osa visuaalisen kulttuurin tutkimusta¹¹². Nojaudun Entwistlen näkemykseen, jonka mukaan pukeutumista ymmärtääkseen on tutkittava sekä pukeutumisen käytänteitä (tapoja, miten pukeudutaan) että pukeutumisen diskursseja, jotka merkityksellistävät ja määrittävät pukeutumista sosiaalisesti¹¹³. Harri Kalhan mukaan visuaalisen kulttuurin tutkimuksen käsite jää tarpeettoman kapea-alaiseksi, jos se määritellään vain visuaalisuuden kautta. Hänen mielestään sellaisten tekstien analyysit, jotka kertovat muun muassa visuaalisuuden ideologioista, katsomisen kulttuureista ja kuvien lukemisen strategioista kuuluvat visuaalisen kulttuurin tutkimuksen alaan.¹¹⁴

Ulkoinen olemus kokonaisuudessaan, kuten ruumiillisuus, vaatteet ja asusteet, hiukset, tatuoinnit ja kosmetiikka muodostavat mer-

kityksiä pukeutujalla itselleen ja häntä katseleville toisille. Merkityksen käsitteen voi ymmärtää yksinkertaisesti: asian merkitys on se, mitä jokin asia tarkoittaa¹¹⁵. Keskeisenä visuaalisen kulttuurin tutkimuksessa pidetään kulttuuristen merkitysten näkemistä ja niiden itsestäänselvyyksien kyseenalaistamista siellä, missä merkitysten ajatellaan olevan kaikkein näkymättömmimpiä. Pukeutuminen on arkista toimintaa, mutta siihen liittyy kulttuurisia merkityksiä, joiden kautta sen viestejä tulkitaan.¹¹⁶ Visuaalisen kulttuurin tutkimus on ihmisen oman ympäristön, arvojen ja asenteiden tutkimusta. Ulkoasu kantaa mukanaan viitteitä kantajansa arvomaailmasta. Kysymykset, minkä näköisenä ihminen kunakin aikakautena näyttäytyy ja miten näyttäytymiseen suhtaudutaan eri konteksteissa liittyvät kulttuurin tutkimukseen.¹¹⁷

Leena-Maija Rossi ja Anita Seppä huomauttavat, että kaikkea katsomalla tapahtuvaa toimintaa – vaikka se tuottaisikin kulttuurisesti mielekkäitä merkityksiä – ei voida tutkia visuaalisen kulttuurin tutkimuksena. Ensisijaisesti tutkimuksen kohteena ovat visuaaliset merkkikielot ja kuvat, niiden kulttuuriset ja historialliset erityispiirteet.¹¹⁸ Mielikuvaan opettajan näköisestä henkilöstä saattaa liittyä naisopettaja nutturoineen, karttakeppeineen ja jakkupukui-neen. Vaikka nämä stereotypiat riisuttaisiin pois, ajatus opettajien virallisesta ja jäykästä ulkoasusta piiryy mieliin mieluummin kuin tunne aistikkaan seksikkäistä opettajista. Näihin mielikuviin palaan useaan otteeseen tuonnempana. Perinteitä kantava opettajan näköinen henkilö ja nykykulttuurin kauneusideaalien vaikutukset opettajien ulkoiseen kuvaan kokevat yhteentörmäyksiä tässä tutkimuksessa. Opettajien pukeutuminen liittyy myös laajempaan kulttuurin kuvastoon.

Tutkin, kuinka opettajat toimivat visuaalisella ulkoasun kielellä ja kuinka he pystyvät sanallistamaan vaikutelmiaan ja kokemuksiaan pukeutumispuheissaan. Seppänen käyttää vertauskuvallisesti käsitettä visuaalinen lukutaito, jolla hän tarkoittaa ihmisten kykyä tulkita ja erotella ympäristönsä näkyvää toimintaa, esineitä, luonnon tai ihmisen muovaamia symboleita.¹¹⁹ Visuaalinen lukutaito on valmiutta ymmärtää ja eritellä omaa asemaansa suhteessa erilaisiin

visuaalisiin järjestyksiin. Se on taitoa tuottaa itse visuaalisia esityksiä ja kommunikoida niillä. Tätä taitoa on mahdollista kehittää: oppia ymmärtämään ja viestimään kulttuurin symboleilla entistä hienovaraisemmin. Seppänen pohtii, että visuaalisen lukutaidon piiriin kuuluvia asioita ei välttämättä voi aina sanallistaa. Sanattomassa viestinnässä ilmeiden, ruumiin asentojen tai pukeutumisen viestit voivat vaikuttaa identifikaatioiden alueella. Esimerkiksi ihminen voi samastua toisen ihmisen tiettyyn piirteeseen mieltämättä asiaa lainkaan kielellisesti.¹²⁰

Lukutaito on nykyisin paljon käytetty termi viitaten muun muassa medialukutaitoon, jossa tutkitaan sekä kuvien että tekstien sanomia. Termi viittaa kielitieteeseen, joten ulkonäön ja pukeutumisen tarkastelussa korvaan sen mieluummin termillä *tulkinta*. Tutkin pukeutumispuheista sitä, kuinka katsoja tulkitsee (ymmärtää, käsittää) toisten ulkoasut, ja kuinka hän itse tulkitsee (esittää, ilmaisee, ilmentää) itseään ulkoasullaan. Ulkonäkö ja pukeutuminen voidaan nähdä ja tulkita hyvin eri tavoin. Samalta näyttävä asia on erilainen eri ihmisille. Tässä etsin opettajan henkilökohtaista merkityksenantoa.¹²¹

Tuon näkyville erilaisia opettajaääniä. Tällä tarkoitan sitä, että otan yksittäisetkin pukeutumisenäkemykset tarkastelun kohteeksi samanarvoisina aineistossa usein esiintyvien pukeutumiskäsitysten kanssa. Aineistossa toistuva paita, farkut, neule -peruspukeutuminen ei saa itsestäänselvyyden asemaa. Vastapuheena osa opettajista näkee edellä mainitun pukeutumistavan moittivasti tuoden perustellen esiin vaihtoehtoisia esiintymistapoja.

Opettajien pukeutumispuheissa on paikoin kielteisen ruotiva sävy. Vastaan jotakin -asentoituminen luo uusia vastakkaisasettuksia. Pyrin tarkastelemaan toisistaan poikkeavia ja toisilleen vastakkaisia pukeutumispuheita uteliaalla katseella. On helppo olla samaa mieltä Pirjo Seddikin kanssa siitä, että Irit Rogoffin määrittelemä ”utalias katse” (*the curious eye*) on visuaalisen kulttuurin tutkimuksessa parempi käsite kuin kriittinen. Asentoitumistapa on tällöin myönteisempi. Siihen sisältyy myötämielistä levottomuutta, että löydetään uudenlainen tapa katsoa kätkeytyä tai ennen itsestään

selvänä pidettyä ja tavoitetaan uusi näkökulma asiaan.¹²² Luonteeltaan kielteinen ”kriittinen” voidaan korvata esimerkiksi sanoilla punnitseva, tarkasteleva tai setvivä. Käsitteisiin ”vastakats” ja ”vastadiskurssi” sisältyy monin paikoin skeptisyys ja ilkeys.

Davis pitää ulkoasun viestien tulkintaa haasteellisena. Hän tähdentää, että vaatteiden viestit ovat ensinnäkin sidoksissa kontekstiinsa. Se, mitä pukeutumiskokonaisuus kulloinkin ”kertoo”, riippuu vaateen kantajan persoonasta, tilaisuudesta, seurasta ja jopa pukeutujan ja häntä havainnoivan henkilön omasta mielialasta. Toiseksi, eri sosiaaliluokkien ja erilaisten alakulttuurien jäsenet ymmärtävät ja arvostavat pukeutumisen viestejä eri tavoin. Kolmanneksi, vaatteiden viestit eivät ole tarkkoja ja selvärajaisia; mieluummin vaikeasti määriteltävää ”rivienvälitietoa”, eräänlaista salakieltä. Davis painottaa, että juuri tämän epätarkkuuden johdosta ihmiset reagoivat pukeutumisen viesteihin eri tavoin.¹²³

Opettajien ulkonäön ja pukeutumisen viestejä on tarkasteltava sekä fyysisen että sosiokulttuurisen kontekstin kautta. Fyysisen kontekstin muodostaa se paikka ja tilanne, jossa pukeutumista tarkastellaan. Opettajilla se on yleisimmin kouluympäristö. Erityisesti ammattinopettajat työskentelevät myös fyysisen koulurakennuksen ulkopuolella, kuten messuilla ja yritysikäyneillä. Tapahtumapaikka luo kulissin, jonka johdosta katsojalle herää odotuksia tietynlaisen käyttäytymisen ja näyttäytymisen soveliaisuudesta kyseiseen tilanteeseen¹²⁴. Opettajat itse pohtivat ammattinsa mukaisen käyttäytymisen ja näyttäytymisen rajoitteita myös vapaa-ajan ympäristöissä, kun he huomaavat olevansa katseiden kohteina.

Sosiokulttuurisella kontekstilla tarkoitan opettajien välisiä sosiaalisia suhteita ja heidän sosiaalista asemaansa koulukulttuurissa sekä opettaja-ammattin yhteiskunnallista asemaa. Lisäksi viitataan laajemmin siihen visuaaliseen kulttuuriin, jonka jäsenenä opettajat ovat naisina ja miehinä. Sosiokulttuuriseen kontekstiin kytkeytyy asenteita, arvoja, uskomuksia ja koko elämäntapa.¹²⁵ Opettajien ulkoasut saavat aikaan kulttuurisia ja ammattiin liittyviä kannanottoja pukeutumisen sopivuudesta ja sopimattomuudesta; tavoista ja tottumuksista; malleista ja normeista; mausta ja tyyleistä. Opetta-

ja käyttäytyy ja näyttäytyy enimmäkseen koulukontekstissa. Hän tekee sen kontekstin tapojen ja odotusten mukaisesti tai niitä vastaan.

Kulttuurinen konteksti käsittää ajan ja kulttuurisen tilan, jossa yhteiskunnan arvot ja ihanteet tulevat näkyviin. DeLong muistuttaa, että vaatemuodin on muututtava säännöllisesti, jotta vaatetus ei näyttäisi vanhanaikaiselta kontekstin muuttuessa ympärillä.¹²⁶ Opettajien puheissa on yleisesti tunnistettavia piirteitä ja kulttuurisesti jaettuja näkemyksiä ja arvoja.¹²⁷ Näin yksittäisten opettajien mielipiteet ja pukeutumiskäytännöt laajenevat myös kulttuuriksi merkityksiksi.

Valta nivoutuu visuaalisiin järjestyksiin

Ulkonäkö ja pukeutuminen; näkyminen ja näyttäytyminen; katsominen ja katseen kohteena oleminen ja näihin kytkeytyvä vallankäyttö liittyvät visuaalisiin järjestyksiin. Aineistoni 27-vuotias peruskoulunopettaja Eveliina suhteuttaa ulkoisen olemuksensa kouluympäristöönsä: ”Itse en ole ainakaan tietääkseni joutunut arvostelun kohteeksi siitä miltä näytän, kuitenkin työpaikan yhteinen pukeutumiskulttuuri on muokannut myös omaa pukeutumistani. Olen itse sitä mieltä, että työpaikan pukeutumiskulttuurilla on suuri merkitys, miten sen koulun opettajat pukeutuu.”

Eveliinan koulussa on tietyt pukeutumiskäytännöt, visuaaliset järjestykset, joihin hän on mukautunut. Visuaaliset järjestykset ovat yleensä työntekijöiden tietona. Ne sisältävät valtanormin, jonka mukaan sanattomasta sopimuksesta tiedetään, millaisena on viisainta näyttäytyä tai millaisena ei ainakaan ole lupa esiintyä. Ulkonäköön ja pukeutumiseen liittyvä valta on monin paikoin näkymätöntä, ei käskyin ja rangaistuksin ilmenevää, mutta tiedostettuna voimana sosiaalisessa ja kulttuurisessa järjestelmässä ohjaamassa ja rajoittamassa ihmisten ulkoasuja ja toimintaa¹²⁸. Eveliina on huomionut, että kouluilla on keskenään erilaisia visuaalisia järjestyksiä. Tämä tarkoittaa sitä, että toisen koulun visuaalisiin järjestyksiin

voi kuulua virallisen näköinen työvaatetus; toisessa koulussa epämuodolliset, jopa arkiset vaatteet ovat mitä sopivin ja toivottavin opettajan asukokonaisuus. Opettajilta vaaditaan visuaalista tunnistamistaitoa järjestysten tajuamiseksi.

Visuaaliset järjestykset sisältävät arvoja, asenteita ja näkökulmia, jotka vaikuttavat ihmisten toimintaan. Tavat ja tottumukset luovat odotuksia ja käyttäytymismalleja, joita saattaa olla vaikea muuttaa. Silti visuaaliset järjestykset ovat liikkeessä ja alttiina kulttuurin säätelemille muutoksille.¹²⁹ Aineistossani yläkoulun 61-vuotias opettaja Rauni kertoo, että hänen ”liki neljäkymmentävuotisen uransa aikana on tapahtunut huomattavia muutoksia pukeutumisen tyyliissä ja sallivuudessa”. Opettajan työasujen muuttuneeseen kuvaan palaan luvussa *Opettajien asut – jotain pysyvää, jotain muuttuvaa*.

Kouluun liittyvät säännöt on totuttu yhdistämään kasvatettavaan ja koulutettavaan, ei niinkään kouluttajiin itseensä. Tämä tutkimus sitoo järjestykset opettajiin. Koulututkimuksissa puhutaan koulun järjestyksistä¹³⁰ ja yhteiskuntatieteellisissä tutkimuksissa sosiaalisista järjestyksistä¹³¹. Pukututkimukseen liittyvässä kirjallisuudessa sosiaaliset järjestykset tarkoittavat samaa asiaa kuin tässä visuaaliset järjestykset¹³². Käytän käsitettä visuaaliset järjestykset, koska tutkimuksen kohteina ovat visuaaliset ilmenemismuodot, ulkonäkö ja pukeutuminen.

Ammatit, joissa käytetään virallisia työunivormuja sulkevat työntekijät tarkasti visuaalisiin järjestyksiin¹³³. Pukeutumisen säännönmukaisuudet ja pukeutumiskoodit voivat määräytyä eri syistä, kuten työturvallisuuden; yritysidentiteetin ja yhteishengen muodostamisen ja ylläpitämisen takia; kollektiivisen järjestyksen ja ryhmäkurin vuoksi; yrityksen johdon ja omistajien makukäsitysten ja päämäärien vuoksi; traditioiden noudattamisen takia ja pukeutujan itsekontrollin seurauksena.¹³⁴ Epämuodollisemman pukeutumisen työyhteisöt, kuten suomalaiset koulut, sallivat työntekijöilleen enemmän visuaalista liikkumavaraa. Näennäinen vapaus voi kuitenkin olla haasteellista ja jopa vaikeuttaa työpukeutumisen valintaa. Silmiinpistävästi visuaalisten järjestysten vastaisesti valittu

työasu voi saada opettajat arvostelemaan kollegan ratkaisua. Tarkkailevat opettajat saattavat osoittaa sanallisesti tai merkitsevien katseiden kautta valtaansa kollegaa kohtaan pyrkien riisumaan tältä vallan. Kollega voi joko alistua työkavereiden vallan ilmaisuun tai haluta itse laajentaa valtaansa toisin pukeutumalla.¹³⁵

Kaikki eivät sopeudu tai halua sopeutua visuaalisiin järjestyksiin. Opettaja voi tahallisesti kapinoida koulunsa kirjoittamattomia ulkonäkösääntöjä vastaan. Hänen motiivinsa ei välttämättä ole pelkästään makukäsityksiin liittyvää, vaan hänellä voi olla tietoinen pyrkimys opettajakuvan muuttamiseen. Oli opettajan erilainen ja erottuva näyttäytymisensä liittyvä vaikutin mikä tahansa, kyse on vastavallasta suhteessa visuaalisiin järjestyksiin. Kun opettajaa tarkkaillaan koulussa, hänen näkymisensä suhteutetaan koulumaa-ilman kontekstiin ja työpaikan visuaalisiin järjestyksiin. Nämä johdattelevat hänen ulkoisen olemuksensa arviointia.¹³⁶

Visuaalisia järjestyksiä noudatetaan, niitä valvotaan ja niitä rikotaan *näkymisen ja näkyvyyden* kautta¹³⁷. Ulkoasunsa perusteella joku määrittellen ”näkyväksi henkilöksi”, kuten aineistossani 61-vuotias lukion rehtori Sisko kertoen olkapäilleen ulottuvien, vaalennettujen ja kiharrettujen hiustensa olevan suorastaan hänen tavamerkkinsä. Siskon olemus huomioidaan, ja hän kertomuksestaan päätellen haluaakin tulla huomioiduksi. Ulkoasun näkyvyys voi liittyä statusaseman tavoitteluun pukeutumistyylin välityksellä. Tyylin tulee olla suosittu jossakin alakulttuuriryhmässä: tietyn ikäisten, tietyn ammatti- tai muun ryhmän keskuudessa¹³⁸. Statusasemaan yltämiseen ei välttämättä tarvitse liittyä pukeutujan tietoista tavoittelua. Aineistoni alakoulun 28-vuotias opettaja Perttu sai kuulla kohonneensa oppilaiden silmissä statusasemaltaan korkealle, kun oppilaat olivat määritelleet hänet rikkaaksi ”fruittariksi” Lacosten tennariensa perusteella¹³⁹. Kulttuurisesti oikeanlainen ulkonäkö tuo kantajalleen symbolista valtaa sen luksuksen ja tavoiteltavuuden takia¹⁴⁰.

Visuaalinen järjestys piirtää rajaa näkymisen ja *näkymättömyyden* välille. Seppäsen mukaan näkymättömyys on pois sulkemista visuaalisten järjestysten piiristä, jolloin siihen liittyy vallankäyt-

töä. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi sitä, ettei koulun visuaalisiin järjestyksiin sopimattoman näköistä opettajaa palkata, kuten myöhemmin aineistossa ilmenee. Vallan vaikutuksesta ihmiset sopeutuvat visuaalisiin järjestyksiin, tulkitsevat niitä tietyllä tavalla ja alkavat pitää niitä itsestään selvinä. Vallan kannalta olennaista on se, millaiseen kuvastoon ihmiset tuntevat haluavansa samastua. Seppäsen mukaan valta toimii tällöin siinä, millaiset tytön ja pojan, naisen ja miehen mallit ovat toivottavia ja haluttavia ja mitkä tahdotaan torjua. Vaikka näkyminen on olennaista vallan toimivuuden kannalta, näkymättömyys on yhtä tärkeää.¹⁴¹

William J.F. Keenan muistuttaa, ettei pukeutuminen ole koskaan kulttuurisesti eikä poliittisesti neutraali asia, koska se välittää merkityksiä. ”Väärin” pukeutuminen ei ehkä ole vain etikettivirhe, vaan tietyissä tilanteissa ja alaryhmissä ”väärännäköisyys” voi kostautua kiusaamisena. Vaikka osa pukeutumiseen liittyvistä pakotteista voivat vaikutuksiltaan näennäisesti tuntua vähäisiltä, niiden avulla voidaan tuoda julkealla tavalla esiin poliittisia ja ideologisia näkemyksiä.¹⁴² Aineistossani 43-vuotias luokanopettaja Osmo ihmettelee oppilaiden vallankäyttöä: ”Kummallista, että annamme oppilaiden koulussa huomautella ulkonäöstämme!” Vallasta on kyse myös lasten keskinäisessä visuaalisessa vuorovaikutuksessa, jos lasta kiusataan koulussa sen takia, ettei hän sovellu vallitsevaan ulkonäkötrendiin¹⁴³.

Yksilö ilmentyy ruumiinsa ja sen peittämän tai paljastaman pukeutumisen avulla. Keenan muistuttaa, että pukeutuminen on ihmisen yksilöllisimpiä ja persoonallisimpia vapauksia, jota on syytä vaalia samaan tapaan kuin vaikkapa omantunnon tai ilmaisun vapauksia. Alakoulun 41-vuotias opettaja Sonja on huojentunut, ettei koulunsa rehtori huomauttanut mielestään liian isosta puseron kaula-aukosta sijaisopettajalle. Sonja toteaa: ”Toisen ihmisen huomautus omasta pukeutumistyylistä voisi tuntua hyvin loukkaavalta.” Osana sosiokulttuurisia järjestyksiä yksilön vapaudet ovat kuitenkin huojuvia. Onko oikein loukata omalla pukeutumisellaan muita ja koulun visuaalisia järjestyksiä? Pukeutuminen on osa yhteiskunnallista toimintaa ja yhä uudelleen neuvoteltavissa.¹⁴⁴

Michel Foucault'n valta ja minuustekniikat

Valta on kaikkialla oleva suhde, on paljon siteerattu filosofi Michel Foucault'n havainto. Hän tarkentaa, ettei valta ole kenenkään hallussa, vaan se on olemassa toiminnassa. Valta on ymmärrettävä toiminta-alueensa järjestystä ylläpitävänä asiana.¹⁴⁵ Edellä mainituissa visuaalisissa järjestyksissä on ollut kyse arkisista asioista, joita on kaikkialla, itsestään selvästi ja kyseenalaistamatta. Tarkkailuun liittyvästä vallasta voi tulla Foucault'ta mukaillen koneisto, jota ei omista kukaan. Valtaa voivat harjoittaa kulttuuri ja yhteiskunta, työorganisaatio ja markkinat, valtio ja uskonto, vanhemmat ja isovanhemmat.¹⁴⁶

Pukeutumisen valvojana voi olla ”koulun kulttuuri”, joka määrää oppilaille pipokiellon oppitunneille ja opettajille shortsikiellon työpukineena. Kiellot voivat jostakusta tuntua mielivaltaisilta. Joidenkin oppilaiden ja opettajien on ollut vaikea ymmärtää määräystä vain sillä perusteella, että ”se ei kuulu hyviin tapoihin”¹⁴⁷. Foucault'n mukaan ei ole olemassa valtaa ilman päämäärää ja tavoitteita. Hänen mukaansa jokaisessa yhteiskunnassa on tarve määrittellä, mikä on normaalia, hyväksyttävää toimintaa; sen vastainen toiminta on vastenmielistä tai epäsuotavaa.¹⁴⁸ Perinteisesti pipoa on pidetty ulkona kylmyyttä torjumassa; päähineellä ei katsota olevan tarvetta sisätiloissa. Shortsit on mielletty kesän vapaa-ajan pukeiksi, ei työasuksi. Näiden vastainen toiminta rikkoo visuaalisia järjestyksiä.

Foucault'n mukaan kuri ja normaali liittyvät yhteen. Instituutioissa, kuten kouluissa, valvotaan ja vertaillaan yksilöitä keskenään, eriytetään heidät, asetetaan arvojärjestykseen ja erotetaan symbolisesti jotkut yhteisön ulkopuolelle. Tämä on Foucault'n mukaan *normaalistamista*.¹⁴⁹ Normaaliudesta voi tulla yleinen käytäntö. Kouluissa voi olla sellaisia jäänteitä, joita etenkin varttuneempien opettajien voi olla vaikea muuttaa, kuten ajatus siitä, etteivät farkut ole kelvollinen työasu opettajille. Voidaan jopa ajatella, että farkkujen vastustajat voisivat muuttaa käytäntöjä, mutta he eivät halua. Tulen analysoimaan pukeutumispuheiden perusteella, pyritäänkö

opettajia normalisoimaan ja mitä seurauksia tämä aiheuttaa. Keenanin mukaan pukeutumista valvovat usein sellaiset abstraktit tekijät, kuten Säädyllisyys, Maku, Standardit, Kunniallisuus, Vastuullisuus ja muut ”moraalisen enemmistön” sopivaisuussäännökset¹⁵⁰.

Foucault’n valtakäsitys on kaksinapainen: valta on keino hallita, mutta sen lisäksi valta on erityisesti tuottavaa. Vallan johdonmukaisuuteen ei kuulu, että sen ajateltaisiin olevan vain toisen hallintaa ja alistamista.¹⁵¹ Pauline von Bonsdorffin ja Anita Sepän mukaan foucault’lainen tuottava valta vaikuttaa yksilöksi tulemiseemme erilaisten normien, ennakko-odotusten, stereotyyppien ja diskursiivisten käytäntöjen kautta.¹⁵² Foucault’n ajatus perustuu diskursiivisesti tuotettuun, institutionaalisten käytänteiden ja kulttuuristen ihanteiden muokkaamaan ruumiiseen. Näiden oletan vaikuttavan sen kysymyksen taustalla, millaiselta opettaja saa näyttää.

Ruumista voidaan Foucault’n mukaan manipuloida, muokata ja kouluttaa, jolloin siitä tulee hyödyllinen ruumis. ”Kuuliainen on ruumis, jota voidaan alistaa ja jota voidaan käyttää, muuttaa ja täydentää.” Foucault tarkoittaa, että ruumiiseen voidaan vaikuttaa ”hienoisin pakkokeinoin”, kuten eleiden ja liikkeiden muokkaamisen kautta.¹⁵³ Kuuliaisen ruumiin synonyymeina voidaan tilanteesta riippuen käyttää sanoja tottelevainen, alistuvainen ja taipuisa ruumis. Seppänen pohtii, että kenties valta on vahvimmillaan silloin, kun ihmiset vapaaehtoisesti noudattavat sääntöjä, esimerkiksi hiljaisesti ne hyväksyen tai tunnustaen niiden olemassaolon¹⁵⁴.

Foucault’n mukaan valtasuhteissa ilmenevät eriarvoisuus ja epätasapainotilat, mutta samalla se on näiden eriytymisen sisäinen ehto¹⁵⁵. Sukupuolijärjestelmään sovellettuna valtasuhteiden eriarvoisuus tarkoittaa esimerkiksi sitä, että naisena ja miehenä olemista määrittävät erilaiset rajoittavat menettely- ja ajattelutavat. Näitä tuotetaan erilaisten mallien ja diskursiivisten käytäntöjen avulla. Nämä strategiat tulee ymmärtää erityisesti valtasuhteina.¹⁵⁶ Käsitukset siitä, miten naisen kuuluu istua ja kävellä tai miten sotilaiden kuuluu marssia pitävät sisällään ulkoa päin tulevan ohjeistuksen¹⁵⁷. Pukeutumispuheiden välityksellä analysoin, millä tavoin naisopet-

tajat asemoivat itsensä ja miten heidät asemoidaan ruumiillisina ja näkyvinä toimijoina suhteessa miesopettajiin.

Nykydiskurssissa ruumis ja identiteetti nivotaan toisiinsa. Yksilölle itsellään asetetaan vastuu oikeanlaisena näyttäytymisestä. Foucault’laisittain kurinalaisen ruumiin eli hoikan, lihaksikkaan, ruskettuneen, kaunisihaisen ja oikein vaetetun ulkomuodon välityksellä kerrotaan omasta aktiivisuudesta. Entwistle muistuttaa, että aikoinaan korsetti toi kurin ruumiiseen: ryhdin ja ylväyden. Korsetitonta naista pidettiin surkeana näkyinä ja epäkelpona naisena. Nyt pukeutumistavat ovat näennäisesti paljon vapaampia. Toisaalta yltäkylläinen nykyaika vaatii ruumiinsa huoltajalta enemmän itsekuria, kuten oikean ruokavalion noudattamista ja ruumiin muokkaamista kuntoilemalla. Entwistle huomauttaa, että naisen ruumiilta ja pukeutumiselta odotetaan yhä kurinalaisuutta. Muuten on vaarana, että nainen viestittää itsestään epäasianmukaisen vaikutelman. Tämän takia naisen on tarkkailtava itseään ja käyttäytymistään miestä enemmän, koska miestä ei arvostella ja tuomita ulkoisen olemuksensa perusteella niin helposti. Varsinkin nainen ulkoasuineen on abstraktin vallan kohteena. Vastapuheena Entwistle muistuttaa, että korsetin puristus ruumiissa antoi naisen olemukseensa itsevarmuutta; korsettia ei pidä nähdä pelkästään kurinpidollisena esineenä. Samalla tavoin hyvä ulkonäkö ja kauniit vaatteet voivat tuoda kantajalleen mielihyvää, vaikka ne samalla olisivatkin osoitus kulttuurisen kauneusideaalin noudattamisesta.¹⁵⁸

Vallan ymmärtäminen suhdekäsitteenä on tutkimuksellisesti kiinnostava, joskin haasteellinen tapa analysoida vallan toimivuutta opettajien keskinäisessä kanssakäymisessä ja koulumaailmaa muovaamien käytänteiden esiintuomisessa. Kun valta ei ole varsinaisesti kenenkään hallussa, se tekee mahdolliseksi tilanteet, joissa sama opettaja voi olla sekä vallan käyttäjä että vallankäytön kohde. Valta voidaan ymmärtää sosiaalisten suhteiden valtapelinä.¹⁵⁹

Foucault’n valtakäsitys sisältää myös ajatuksen siitä, että jollakulla henkilöllä on enemmän valtaa suhteessa toiseen tai toisiin. Opettajien välisenä valtataisteluna ja jonkun opettajan hallintapyrkimyksenä luen ja analysoin pukeutumispuheita. Opettaja voi ker-

toa siitä, miten kollega on sanallisesti tai katseiden kautta antanut ymmärtää hänen olevan väärän näköinen tai miten opettaja on itse käyttänyt valtaa suhteessa toisiin opettajiin. Analysoin, millainen ja minkä näköinen opettaja toimii arvostelevana subjektina ja mitkä ovat hänen tarkoitusperänsä, samoin erittelen vallankäytön seurauksia¹⁶⁰.

Foucault'n mukaan ankarimpia tapoja mukauttaa yksilö kuriin ja järjestykseen ovat alistaminen ja pakottaminen. Suomennetussa teoksessaan *Tarkkailla ja rangaista*¹⁶¹ Foucault esittää tunnetuksi tulleen Panopticonmallisen vankilan, jossa sellit on asetettu kehän muotoon siten, että keskellä olevasta valvontatornista voi kameran avulla tarkkailla jokaista vankia. Tietoisuus jatkuvasta seurannasta aiheuttaa sen, että vangit alkavat itse tarkkailla omaa käyttäytymistään, he valvovat itse itsensä. Foucault'n esittämien institutionaalisten kurinpitotoimien vastaavuutta on kiintoisaa verrata sen kouludiskurssin kautta, jossa varhaista, sisäoppilaitoksissa tapahtuvaa opettajaseminaariaikaa kuvaillaan¹⁶². Foucault'laiset valvotekniikat ovat sovellettavissa nykykouluihinkin, joissa institutionaalinen valvonta on siirtynyt yksilölle, kuten opettajille itselleen. He alkavat normalisoida toimintaansa. Aineistoni opettajat ovat tietoisia itseensä kohdistuvista opetettavien, kollegoiden ja esimiesten arvioivista katseista sekä mielikuvista, joita heihin opettajina liitetään. He tiedostavat myös ne kulttuuriset odotukset, joita heihin naisina ja miehinä kohdistuu. Foucault'n teksteissä ollaan silmälläpidon alaisina ja kontrolloituina, samoin aineistoni opettajat kokevat olevansa.

Foucault'n mukaan siellä, missä on valtaa, on aina mukana myös vastustusta¹⁶³. Ulkoasuihin soveltaen vastavalta voi ilmetä esimerkiksi siten, että henkilö torjuu kulttuuriset, ääneen lausumattomat pukeutumissäännöt tai yhteisössä ”normalisoidun” pukeutumisen tavan tai hän ei hyväksy kontrollia tai hän valtaa tilaa itselleen¹⁶⁴. Vastarinta voi kohdistua yksittäiseen ihmiseen, kuten tutkimuksessani opettajakollegaani. Foucault'n sanoin opettajan toiminta voidaan nähdä vastavaikutuksena, käänteismerkkinä valtasuhteessa olevaan. Samoin kuin valtaa ei omista kukaan, vastahan-

gallakaan ei tarvitse olla yksilöityä kohdetta.¹⁶⁵ Vastustus voi kohdistua abstraktisemmin kulttuurin luomiin kauneuskäsityksiin. Pukeutumispuheiden analysoinnissa olen kiinnostunut erilaisista vastavallan muodoista kouluissa.

Voin yhtyä Entwistlen kritiikkiin Foucault'ta kohtaan siinä, että Foucault tuntuu mieluusti liittävän yksilön objektiksi, vallan manipuloinnin kohteeksi. Ulkoisen olemuksen tutkijat kaipaavat vastadiskurssiksi pukeutuvan yksilön itsensä näkemyksiä ja kokemuksia, yksilön henkilökohtaisia, omia valintoja. Myöhemmässä tuotannossaan Foucault keskittyy minän teknologioihin, joihin olen viitannut jo esteettisen työn käsitteen yhteydessä. Minuustekniikat ovat sovellettavissa siihen, miten yksilö itse tietoisesta tavoitteestaan johtuen muokkaa ruumistaan, laittautuu ja pukeutuu tietyllä tavalla. Työpukeutumista valitessaan ihminen ajattelee, miten hän itse voi toimia parhaimmalla mahdollisella tavalla, miten hän saavuttaa päämääränsä. Huomio ei kiinnity ensisijaisesti siihen, antaako hänen ulkoinen olemuksensa kunnioitusta herättävän vaikutelman esimerkiksi opettajan ammatista, vaan miten ja mitä varten hän itse henkilönä toimii.¹⁶⁶

Foucault'n minuustekniikkaa on sovellettu valtapukeutumiseen (*power dressing*), jolla tarkoitetaan naistyöntekijän pätevän ja osaavan vaikutelman luovaa virkapukeutumista¹⁶⁷. Power dressing-strategian mukaan naisen bisnespuvun olisi tarkoituksenmukaista jäljitellä miehen pukua, jotta nainen otettaisiin vakavasti erityisesti virallisilla ja aiemmin miehisiin pidetyillä ammattialoilla. Valtapukeutuminen on pukeutumista klassisiin vaatteisiin välttämättä viimeisimpiä trendejä ja kirkkaita värejä. Aikakausittain muuttuvat makukäsitykset tuovat pientä vaihtelua bisnespukuun. Modernimman käsityksen mukaan naisten tulisi pukeutumisessaan olla tasapainossa maskuliinisten ja feminiinisten elementtien kanssa. Stereotyyppiteltynä power dressing -univormu olisi tällöin räätälöity harmaa tai tummansininen jakkupuku, johon yhdistetään jotain feminiinistä, kuten huivi tai röyhelökaulus. Huivin on väitetty olevan hyvä asuste, koska se johdattaa katseen kasvoihin, pois työntekijää erotisovista rinnoista.¹⁶⁸

Tällä tavoin tietoisesti valittu asuste toimisi vallan välikappaleena johdattaen katseet pois naista objektivoimasta tehden hänestä aktiivisen toimijan. On syytä huomauttaa, ettei power dressing -strategiassa ole suinkaan kyse siitä, että yksinomaan vaatteen väitettäisiin tekevän ammattilaisen, vaan harkitun pukeutumisen auttavaan naista työurallaan. Kyse ei ole myöskään siitä, että nainen suoranaisesti haluaisi pukeutua viralliseen bleiseriasuun; tosiasiasa hän ehkä tahtois työkennellä rennommin pukeutuneena. Kulttuuriset representaatiot ohjailevat tiettyä päämäärää tavoittelevia ihmisiä. Tämänkaltainen tavoitteeseen suuntautunut käyttäytyminen voi viitata myös nyky-yhteiskunnalle ominaiseen itsekakeskeiseen elämänmuotoon ja oman edun tavoitteluun sekä aiemmin miehisenä pidettyyn päämäärätietoiseen ja kilpailulliseen toimintatapaan.

Foucault korostaa, että ihmisellä on erilaisia tapoja ”panna itsensä käyttäytymään moraalisesti”. Ihminen koettaa jatkuvasti ohjata omaa käyttäytymistään eli harjoittaa jatkuvaa kamppailua itsensä kanssa. Ihminen voi määritellä asemansa suhteessa johonkin ohjeeseen, ja hän voi asettaa itselleen määrätyn olemisen tavan.¹⁶⁹ Konkreettinen itsensä työstämisen tekniikka on ruokavalion noudattaminen, kun ihmisellä on päämääränä painonhallinta¹⁷⁰. Samalla on kyse myös yhteiskunnallisesta hallinnan tekniikasta. Tarve painonpudotukseen syntyy usein kulttuurisen mallin vaikutuksesta. Pukeutumisoppaat, pukuasiantuntijat ja bisnesjulkaisut välittävät yksilölle mielteen kulttuurisesta ihanteesta, jota on syytä noudattaa, mikäli haluaa olla menestyjä.¹⁷¹ Näitä ideaaleja vasten omaa ruumista arvioidaan ja muokataan¹⁷².

Yksilö antaa elämälleen muodon, joka vastaa kauneuden kriteerejä. Foucault tähdentää, että itsen työstämisessä ei ole tarkoitus ainoastaan saattaa oma käytös vastaamaan jotain asetettua sääntöä, vaan pyrkiä muokkaamaan itseä käyttäytymään moraalisubjektina. Foucault’n minuustekniikkaa soveltaen analysoin opettajien tapoja muokata ulkoasujaan vapaaehtoisesti ja päämäärätietoisesti. Pyrin löytämään niitä valtakelijöitä, jotka ovat opettajan oman ulkoasunsa työstämisen vaikuttimina. Opettajan itsensä ilmaisema pää-

määrä voi olla tarve työstää oma ulkoasu hyväksyttävän opettajan näköiseksi.

Foucault'n valtakäsitys on varsin laaja. Erityisesti valta hänen mukaansa tarkoittaa tapaa, jolla yksilöiden ja ryhmien toimintaa voidaan ohjata ja kuinka yksilöt itse ohjaavat itseään. Kokonaisuudessaan näitä eri vallankäytön ja valtatekniikoiden muotoja Foucault kutsuu biovallaksi¹⁷³. Motiivina on saada ihminen sopimaan haluttuun muottiin. Yhtäältä tämä on oman minän hallintaa ja myös yksilön omaa halua, pyrkimystä tavoitteeseensa. Esteettisessä työssä on kyse sekä työntekijän ulkoisesta itseilmaisusta että hänen ruumiillisuutensa soveltumisesta kokonaispalveluun¹⁷⁴. Kysyn, miltä opettajat saavat näyttää soveltuakseen nyky-yhteiskunnan palvelukseen.

Pierre Bourdieu ja symbolinen valta

Sosiologi Pierre Bourdieu on tunnetuimpia kulttuuristen erottelumekanismien dynamiikan ja arkipäiväisessä elämässä käydyin symbolisen taistelun teoreetikoita. Samoin kuin Foucault on väittänyt vallan olevan salakavalasti ilmenevää, Bourdieu on painottanut symbolisen taistelun olevan niin hienovaraista, etteivät osapuolet välttämättä edes huomaa taistelevansa.¹⁷⁵ Ymmärrän symbolisen taistelun sosiaalisena kilpailuna, johon liittyy valtaa erilaisin painotuksin. Valta ilmenee tavoissa, eleissä, puheissa, etiketeissä, pukeutumisessa ja tavaramerkkien symboleina¹⁷⁶.

Bourdieun mukaan symbolinen valta on valtaa määrätä todellisuuden merkityksistä. Se on kykyä ja näkemystä käyttää symboleita erottuakseen ja tehdäkseen erontekoja muihin. Esineeseen, kuten vaatteeseen kytkeytyy valtaa silloin, kun sen välityksellä voidaan tehdä erotteluja. Lievimmillään valta on peliä, jossa kilvoitellaan vertauskuvallisesti pienen ryhmän sisällä vaikkapa parhaiten pukeutuneen tittelistä. Symbolinen valta voi ilmetä myös toisten luokitteluna ja arvioimisena heidän ulkoasunsa ja tavaroidensa perusteella. Olen kiinnostunut ulkonäön ja pukeutumisen symbolises-

ta vallasta tyylien ja makujen vastakkainasetteluna. Bourdieun mukaan tämä paljastaa merkityksien valtataistelun sosiaalisessa elämässä.¹⁷⁷

Bourdieun näkemyksissä eroja ja erottautumisia tehdään kentillä, jotka ovat sosiaalisia pelitiloja. Soveltaen Bourdieun ajatusta, kenttä voi olla esimerkiksi tila, jossa yksilöt tai ryhmät ilmaisevat itseään vaate- ja automerkkien tai trendikkään urheiluharrastuksen ja urheiluvälineiden omistamisessa. Nämä ovat pääomaa eli kentällä merkityksellisten osatekijöiden hallintaa. Lisäksi kamppailu edellyttää kentällä pelattavan pelin tajua ja halukkuutta pelata peliä.¹⁷⁸ Kentälle voi luonnollisesti jättää menemättä, jolloin ei tietenkään voi osallistua kentän pääomien kokoamiseen¹⁷⁹.

Pääomat Bourdieu jakaa kahteen tyyppiin: *taloudelliseen pääomaan* ja *symboliseen pääomaan*. Taloudellinen pääoma koostuu aineellisista resursseista, kuten varallisuudesta hankkia muotivaatteita. Symbolisen pääoman Bourdieu jakaa edelleen *kulttuuriseen ja sosiaaliseen pääomaan*. Kulttuurinen pääoma on ruumiillistunut, kuten ihmisen tapa puhua ja elehtiä. Toiseksi se ilmenee siinä, millaisia esineitä ja tavaroita ihminen hankkii. Bourdieun mukaan ääritapauksissa ihmisellä on sitä enemmän kulttuurista pääomaa, mitä sivistyneemmin hän käyttäytyy, mitä parempi on hänen kulttuurintuntemuksensa, mitä tasokkaammat ovat hänen taidekoelmannsa ja mitä korkeammin tai paremmissa oppilaitoksissa hän on koulutettu. Samoin ihmisellä on sitä enemmän sosiaalista pääomaa, mitä enemmän ja mitä vaikutusvaltaisimpiin henkilöihin hänellä on kontakteja.¹⁸⁰ Käytän kulttuurisen pääoman käsitettä pääosin merkkivaatteiden pelikentällä kilpailemisen osoittamisessa ja osin myös oikeanlaisen ruumiillisuuden ilmentämisen esiin tuomisessa. Bourdieun mukaan kulttuurisen pääoman hallitseminen sinänsä ei ole merkittävää, vaan se, miten ihminen pääomaansa käyttää¹⁸¹. Näin ollen vaatteesta ja kauniista ruumiista voi tulla väline, jonka tarkoitus on korostaa kantajansa symbolista valtaa¹⁸².

Ulkoasuja tarkasteltaessa maku, tyyli ja kauneus liittyvät yhteen. Maku on tyylin tavoin moniselitteinen käsite. Makuun viittasin jo pukeutumiseen liittyvien käsitteiden yhteydessä. Maku voi-

daan määritellä tarkoittavan sekä esteettistä havainto- ja arvostelukykyä että esteettisiä mieltymyksiä, pitämistä¹⁸³. Marcia Muelder Eaton on huomauttanut, että on vaikea selittää, mikä tuo makuna ilmenevä kykenevyys on. Ei ole myöskään löydetty keinoa, jolla voisi ratkaista hyvän ja huonon maun kiistoja.¹⁸⁴ Tämän tutkimuksen tarkoitus ei ole pohtia maun ja tyylin esteettis-filosofista perustaa, vaan keskittyä opettajien käsityksiin ja kokemuksiin, joissa ulkoasuun liittyvä oletettu tyylijatku tai tyylijatuttomuus on katseiden kohteena ja vallan välineenä.

Sosiologeille Thorstein Veblenille ja Georg Simmelille maku oli lähinnä yläluokan erottautumiseensa tähtäävää näkymistä ja näyttyytymistä. Pukeutumisellaan ihminen erottuu muista ja liittyy samalla tavalla pukeutuvien ryhmään. Simmelin mukaan ihminen haluaa liittyä heihin, jotka arvostavat samanlaisia asioita ja joilla on samankaltainen maku. Omaperäisiä ilmenemismuotoja tavoittelevat haluavat mieluummin erottautua.¹⁸⁵

Bourdieuille maku on kaiken sen perusta, mitä ihmisellä on, mitä hän on suhteessa muihin, miten hän muita luokittelee ja miten hän on toisten luokiteltavissa¹⁸⁶. Bourdieun luokka tarkoittaa erityisesti symbolisella tasolla olevaa luokkaa. Ajatuksena on se, että luokan symboliset toimintamuodot, elämäntyyli ja erottelut ovat keskeisiä luokkaerottelijoita. Luokat ovat luokittelun, kategorisoinnin tulosta.¹⁸⁷

Pukeutumisessa maku ja tyyli paikantavat ihmisiä luokkiin ja statusasemiin. Ne ovat osa sosiaalista kilpailua, vallankäyttöä ja arvostusta koskevia kysymyksiä¹⁸⁸. Pukeutumismaku luo opettajalle identiteettiä. Makua käytetään toisista erottautumiseen. ”Hyvällä maulla” voidaan pukeutumispuheissa symbolisesti osoittaa jopa se, millainen opettaja on kyseessä. Laatupukineet ja niihin yhdistetty hyvä maku liitetään joidenkin ihmisryhmien taholta kalliisiin materiaaleihin, kunnolliseen räätälöintiin ja tunnettuihin brändimerkkeihin, joiden hankkiminen vaatii varallisuutta¹⁸⁹. Käsitys siitä, mikä on laatua ja mistä asioista laatu tunnustetaan, vaatii henkilöltä bourdieulaisittain kulttuurista pääomaa¹⁹⁰. Hyvän maun osoittaminen ja tyylikkyys eivät välttämättä tarkoita kalliiden tuotteiden omis-

tamista ja käyttämistä. Kyse voi olla myös kontekstiin sopivasta tyylijästä. Oletukseni on, että osa opettajainhuoneista muodostuu toisistaan kilpailevista kentistä, joissa käsitykset hyvästä mausta, tyylistä ja laadukkuudesta vaihtelevat. Tämä vaikuttaa myös siihen, millaisiksi koulun visuaaliset järjestykset ovat muotoutuneet. Toisaalta kentälle voi pyrkiä uusia tulokkaita, jotka pyrkivät määrittelemään visuaaliset järjestykset uudestaan.

Katseiden pelikentillä

Katseilla on oleellinen tehtävä sanattomassa viestinnässä. Katsojan tiedot ja uskomukset vaikuttavat siihen, millä tavalla hän näkee asiat¹⁹¹. Foucault'n mukaan normaalistava katse on valvontamuoto, joka mahdollistaa määrityksen, luokituksen ja rankaisemisen.¹⁹² Katsetta määrittelevät kulttuuriset normit ja näkemisen tavat. Opettajiä katsotaan sen kulttuurisen normin mukaan, minkä näköisiä opettajien ajatellaan olevan. Opettaja voi myös itse asettua katsotavaksi olettamansa kulttuurisen normin mukaisesti. ”Olen kuullut sanottavan, ettei opettaja saisi pukeutua mustiin vaatteisiin”, osoittaa alakoulun 33-vuotias opettaja Meri ja kertoo valitsevansa tämän takia värikkäitä vaatteita. Vakiintuneet ja jaetut kulttuuriset merkitykset ovat Seppäsen mukaan olennaisia visuaalisten järjestysten kannalta. Ne kertovat, miltä asioiden tulisi näyttää.¹⁹³

Katset luovat verkoston, jossa on monta kohdetta ja katsojaa samanaikaisesti. Opettajan ammatti on katseiden kohteena olemista. Koulussa katse on aina vastavuoroinen: myös opettaja katsoo ja tarkkailee. Hän katsoo opetettaviaan ja hän katsoo kollegoitaan tehden heistä huomioita ja arvioita. Opettajien kokemukset ja ajatukset katsottuina ja katsojina olemisesta ovat pukeutumispuheiden analysoinnin ja tulkinnan kohteina. Pukeutunut opettaja on sekä subjekti että objekti.

Katseen voimalla vaikutetaan – katse on tahallista ja tahatonta vallankäyttöä¹⁹⁴. Foucault'n mukaan katseeseen kytkeytyvä valta saattaa olla mitä hienovaraisinta, koska se toimii äänettömästi¹⁹⁵.

Katsoessaan ihminen voi tarkoitushakuisesti tai vaistomaisesti ilmaista ajatuksensa. Katse voi olla esimerkiksi hämmästynyt, hyväksyvä, arvioiva ja arvosteleva. Katseellaan ihminen voi ilmaista jotakin sellaista, johon katsojalla ei ole sanoja tai jota hän ei halua sanoa ääneen. ”Sain paidastani merkitseviä katseita”, kertoo peruskoulunopettaja, joka oli tulkinnut katseet kielteisiksi olettaen katseiden arvostelevan hänen liian paljastavaa pukeutumistaan. Sanattoman viestinnän osa-alueet voivat vahvistaa katseen roolia, kuten se, onko hymy pilkallinen vai hyväntahtoinen. ”Koin joidenkin kollegoiden osalta nenän nyripistelyä, vaikkei kukaan ikinä mitään suoraan sanonutkaan”, luonnehtii 26-vuotias alakoulunopettaja Maaret kulmakoruunsa ja tatuointeihinsa suuntautuneita kollegakatseita.

Väitetään, että ihmiset luottavat katseeseen enemmän kuin kielellisiin ilmaisuihin, vaikka katse on altis väärintulkinnolle ja on sen takia petollinen. Erityisesti näin tapahtuu, jos ilmeet viestivät muuta kuin puhe. Silmillään ja kasvoillaan voi myös yrittää olla ilmaisematta mitään. Yritys saattaa epäonnistua, sillä ihmisen tiedostamaton käyttäytyminen voi paljastaa katseen kautta välittyvät ajatukset.¹⁹⁶ Uotilan mukaan pukeutumisen tutkimuksessa on tärkeää ottaa huomioon arkielämän eri tilanteissa lausutut mielipiteet, välittämiset ja piittaamattomuudet, samoin kuin kertovat ilmeet, yskähdykset, naurahdukset ja ruumiin asennot¹⁹⁷.

Keenan pohtii, että havainnoijana ja havainnoitavana oleminen on *oletukseen liittyvää peliä*. Katseet muodostavat pelikentän, jossa puolin ja toisin otaksutaan, kuka ja millainen henkilö on kyseessä. Katseen kohteena oleva saa oletettua tietoa toisten katseiden kautta siitä, miten hänet mielletään ja miten hänet asemoidaan tietysissä kontekstissa. Lisäksi katsottu tekee arvioita, onko hän tilanteeseen sopivalla tavalla pukeutunut.¹⁹⁸ ”Enimmäkseen saan kollegoilta ’päästä varpaisiin’ -katseita. En piittaa”, toteaa 48-vuotias peruskoulunopettaja Hannele, joka omien sanojensa mukaan pukeutuu epäsuomalaisesti ja ”omituisuuksiin”.

Opettajan tulkinta häneen kohdistuvista katseista jää monissa aineistoni tapauksissa epäselväksi. Opettaja ei välttämättä tiedä, miten häntä katsotaan ja millaisena katsojat todella hänet näkevät.

On mahdollista, että katseen kohteena oleva tulkitsee itseensä kohdistuvat katseet katsojien tarkoituksien vastaisesti. Ammatinopettaja Riina kertoo: ”Jos opiskelijat huomaa, että opettaja pelkää niitä katseita tai pelkää olla ulkonäköön kohdistuvan arvioinnin kohteena, niin se voi olla myös sellanen auktoriteettikysymyksen pitkälle. Että mä pukeudun niin, että mua kestää kattoa kyllä.” Katsetta ja tulkintaa suuntaavat katsojan ja katsotun aiemmat kohtaamiset ja kokemukset. Riippumatta siitä, ovatko katseet tietoisia vai tiedostamattomia, ne tulevat osaksi katseen kohteena olevan todellisuutta ja toimintaa.¹⁹⁹ Katse jättää jäljen katsottuun.

Katseiden voittaminen eli niiden kohtaamisen sietäminen, jopa nauttiminen, voi vahvistaa omaa identiteettiä. Ammatinopettaja Virpi kertoo saamastaan myönteisestä, ulkoasuunsa kohdistuneesta palautteesta: ”Kyllähän se tietenkin hyväilee, totta kai. Mä uskon, että se on yks’ tapa saada arvostusta. Joka ikinen ihminen tarvitsee arvostusta.” Katseen kohteeksi joutuminen saattaa aiheuttaa tunteen, jota on vaikea kielellisesti analysoida. Seppänen nimittää tällaista kokemusta ruumiilliseksi tiedoksi, joka ilmenee katseiden kosketuksina, tuntemuksina ja muistikuvina. Tällaisen tiedon tunnistaminen on hänen mukaansa merkittävä osa visuaalisten viestien tulkintataitoa, koska nimenomaan ruumis asettuu osaksi visuaalisia järjestyksiä.²⁰⁰ Jonkun opettajan ulkoinen olemus on näkyvä ja alttiina katseille; toinen opettaja piiloutuu tai haluaa piiloutua kansanopiston 40-vuotiaan opettajan Aijan tavoin: ”Omaksumani ’tappettiin sulautuva’ pukeutuminen on tietyllä tavalla turvallista.” Aija näkee siinä myös haastetta: ”Toisaalta, omalla persoonalla on tehtävä enemmän työtä ja oltava todella ’hyvä’, että tulisi huomatuksi ja erottuisi massasta.”

Ikääntyviin naisiin kohdistuvassa Sonja Iltasen pukututkimuksessa tutkimusaineiston naiset suorastaan asettuivat katsottaviksi. Erityisesti lempivaatekuvauksissa naiset halusivat näyttäytyä toisilleen, tutkijalle ja lukijoille pukeutumalla vartalolleen ja tyyliilleen mahdollisimman sopivaan asukokonaisuuteen.²⁰¹ Aineistoni alakoulunopettaja Katri on sitä mieltä, että koulunsa naisopettajat suorastaan kisailevat vaatteillaan. On eri asia, haluaako aktiivises-

ti asettua katsottavaksi vai passiivisesti joutua katsottavaksi²⁰². Yläkoulun 31-vuotias opettaja Teija muistaa harmillisena kollegoidensa huonosti peiteltyjä, hieman hämmästyneitä katseita hänen vääränlaista pukeutumistaan kohtaan koulun itsenäisyyspäivän juhlassa. Katseet voivat myös orjuuttaa ja rajoittaa omaa olemista ja ne saattavat herättää häpeän tunteita²⁰³. Aineistossa tunnetaan myös myötähäpeää kollegan ulkoasun puolesta.

Julkunen selittää, että ruumiin pinnan kautta ihminen ilmaisee itseään, tyyliään ja makuaan sekä moraalista tilaansa ja itsekuriaan toisten silmin arvioitavaksi²⁰⁴. Mitä huomiokykyisempi ihminen, sitä huolellisemmin hän rakentaa ulkoasunsa tai hänen on se rakennettava, mikäli hän haluaa välittää halutun vaikutelman itsestään. Ammatinopettaja Reija kertoo: ”Ja sit, jos on vääränlainen laukku, niin mua vaivaa se.”

Sukupuolittunut katse tarkoittaa, että sukupuoli viitoittaa katsoamisen tapaa. Samalla katseet ohjailevat sukupuolten näyttäytymisen tapoja.²⁰⁵ Naisopettajiin kohdistuvat katseet saavat aineistossani paljon suuremman huomion kuin miesopettajiin suuntautuvat katseet. Katseet tulevat sekä nais- että mieskollegoilta, tietysti myös opetettavilta. Naissukupuoleen etsiytyvät katseet tarkkailevat erityisesti seksuaalisiksi miellettyjä ulkoasun viestejä. Tarkastelen nyt ulkonäköä ja sukupuolittunutta katsetta kolmen eri näkökulman kautta: naisen ulkonäön rakentumista miehisen katseen kohteena olevana objektina; ulkonäön muokkaamista naisen vapaan tahdon mukaisena toimintana ja kolmanneksi kulttuuristen ihanteiden mukaisena menettelyinä.

Sukupuoleen, seksuaalisuuteen ja ruumiillisuuteen keskittyvissä feministisissä tutkimuksissa on usein viitattu feministi ja elokuva-teoreetikko Laura Mulveyn 1970-luvulla esittelemään käsitteeseen ”miehinen katse” (*male gaze*). Tämän mukaan naisten on ajateltu olevan miehelle katseelle objekteja ja passiivisesti alistettuja siinä määrin, että naisten käytös perustuisi siihen, mitä miehet heiltä haluavat.²⁰⁶ Mulveyn psykoanalyttinen näkökulma keskittyy elokuvan tapaan asemoida katsoja sukupuolisesti. Edelleen on muistettava, että Mulvey analysoi tiettyä historiallista vaihetta. Myöhemmin

elokuvankerronta on tuonut esiin uudenlaisen, toimivan naissankarin.²⁰⁷ Sivuutan tarkemman mulveylläisen erittelyn tämän tutkimuksen näkökulmana. Tästä huolimatta mieleni tekee paikoin kysyä, kenen silmiä varten naisopettaja pukeutuu?

Väitetään, että epätasa-arvoinen sukupuolten välinen katsojasuhde on juurtunut niin syvään kulttuuriimme, että se yhä hallitsisi useiden naisten tietoisuutta. Yhdeksi tekijäksi osoitetaan eurooppalaisen maalaustaiteen alastonkuvaperinnettä, jossa nainen oli usein esineellistetty katseen kohde. Taiteilijat ja teosten katselija-omistajat olivat tavallisesti miehiä, jotka tekivät tai teetättivät taulut itseään, omaa miehuuttaan voimauttamaan. Täten miesten on ajateltu käyttävän valtaa naisten ulkonäön esittämiseen ja sen määrittelyyn. Vaikka alastonkuvaus tuli vähemmän tärkeäksi modernissa taiteessa ja myöhemmässä taideilmaisussa, nykyään mainoskuvien ja muun mediakuvaston ajatellaan ruokkivan tätä miehisen ylivalan asenne- ja arvoperinnettä. Miehiä kuvataan eri tavalla kuin naisia. Tämän kuvaston ajatellaan vaikuttavan siihen, että pukeutuaan ja katsoessaan itseään peilistä naiset tarkkailisivat itseään miehisen katseen kautta. Näin ollen nainen suhtautuisi itseensä edelleen katsomisen kohteena, näkymänä. Maalaustaiteella, valokuvilla ja mainoskuvilla olisi täten vaikutusta siihen, millä tavalla nähdään.²⁰⁸ Näin katse sisältää myös patriarkaalisesta vallankäytön²⁰⁹.

Vastanäkökulmana edelliselle on esitetty, että nyky naiset rakentavat ulkomuotoaan omasta vapaasta tahdostaan ja pelkästään itseään varten välittämättä muiden mielipiteistä, saati miehisestä katseesta. On vakuuteltu, että naisilla on luonnostaan tarve näyttää kauniilta ja yhä vain paremmilta. Tämän takia useimmat naiset haluavat jatkuvasti muokata ulkonäköään. Tätä niin sanottua vapaata tahtoa (*free choice perspective*) on kritisoitu, kuitenkin sitä täysin kyseenalaistamatta. Sen rinnalla muistutetaan kulttuuristen mallien vaikutuksesta näennäisesti omaehtoiseen ulkonäön muokkaukseen. Nuorekkaiden imagojen, kiinteiden vartaloiden, hyvin hoidettujen ja ehostettujen kasvojen sekä trendikkäästi puettujen ruumiiden liepeillä yhä kasvava liiketoiminta on osoitettu merkittäväksi valtatekijäksi. Esimerkiksi tarve kauneuskirurgiaan ei synny itses-

tään, vaan se liittyy hegemoniseen länsimaiseen kauneushanteseen. Tämän on väitetty olevan lähtökohdiltaan miehisen katseen aikaansaama. Naiset eivät silti koe työstävänsä ulkomuotoaan pakosta, vaan päinvastoin he ajattelevat toimenpiteiden olevan heitä voimaannuttavia ja valtaistuttavia²¹⁰. On selitetty, että paremmaksi muuttuneella ulkonäöllä naiset katsovat voivansa käyttää valtaa niin yksityis- kuin työelämässään. Naiset voivat valita, vastustavatko vai puoltavatko vai toimivatko he sekä—että menettelyllä hegemonisten naiskauneuden standardien suhteen. Tästä huolimatta naiset eivät mielellään ota riskejä hangoitellakseen koodeja vastaan. Muutoin he eivät sovellu kulttuurisiin odotuksiin ja sosiaalisiin rakenteisiin. Naiset ovat sekä subjekteja että objekteja kauneusstandardien järjestelmässä eikä heidän oman tahtonsa mukaista toimijuutta voi tämän johdosta suurennella.²¹¹

Rose Weitz jatkaa, että nykynaiset yhdistävät persoonalliset ominaisuutensa sekä sosiokulttuuriset vaateet ajatellen ja toimien sen mukaan, miten he naisina kuvittelevat parhaiten saavuttavansa päämääränsä²¹². Alakoulun opettaja Maaret tunnustaa: ”Pakko myöntää, että myös itse olen sortunut siihen, että yritän miellyttää muita tyylilläni, jos olen kokenut, että siitä on hyötyä.” Tällaisten strategioiden avulla naisten aktiivinen toiminta on osa Foucault’n minuustekniikkaa eikä passiivisen katseen kohteena olemista ja toisten tahdon mukaan toimimista. Oletus on, että minuustekniikoi- ta hallitsemalla yksilö voi saavuttaa päämääränsä.

Julkusen käsite jälkipatriarkaalinen viittaa edellä mainittuihin menettelyihin. Sukupuolen omaksumisessa ja esittämisessä on nyt enemmän vapautta. Se ei silti tarkoita, että sukupuolittuneet rakenteet ja sukupuolistavat käytännöt eli hierarkia, ero ja heteronormi olisivat hävinneet. Ne ovat liikkeessä ja muuttuvat aikakausittain aaltomaisesti. Esimerkiksi ruumiillinen naisellisuuden esittäminen ja sen kaupallinen hyväksikäyttö voimistuivat 1980–90-lukujen taitteessa. Jälkipatriarkaalisessa yhteiskunnassa sukupuoli-ideologia ja valta ovat hienovaraisempia ja piilevämpiä, Julkunen väittää. Siinä missä feministiset liikkeet aiemmin protestoivat naisten esineellistämistä ja miesten katseen kohteeksi asettumista, naisten on

nyt sanottu uudelleenseksualisoivan oman ruumiinsa, mutta toisella tavalla kuin ennen. Nainen ei ajattele olevansa objekti, vaan itsenäinen, varma ja haluava naissubjekti.²¹³ Seddiki täsmentää, että seksikkyydestä on tullut voima ja polttoaine myös naisten välisessä kilpailussa ja hierarkiassa. Se on yleinen arvonn mittana, joka ei rajoitu miehen ja naisen väliseen suhteeseen. On naivia ja rajoittunutta syyttää miestä naisen kauneusstandardeista, kuten vähäpukaisuudesta. Naistenlehtien mainoksissa naiskuvat puhuttelevat juuri naislukijoita ja -katselijoita. Tietysti voidaan pohtia, asettuuko miehin katse kuitenkin kiertoteitse peiliksi naiselle.²¹⁴ Taina Kinnunen toteaa oivallisesti, että on makuasia, tulkitaanko tämä miesten ylivallassa vai naisten keskinäiseksi valtataisteluksi²¹⁵.

Ruumis ja sen tarkoituksenmukainen pukeminen on normien ja odotusten kohteena ja niiden säätelymääränä.²¹⁶ Martina Reuter tiivistää, että ruumis on subjekti, mutta se on olemassa myös objektina toisten ihmisten merkitysten maailmassa. Merkitysten täyttämä ympäristö asettaa ehtoja, jotka suuntaavat toimintaa. Toimiva subjekti kantaa ulkonäössään kulttuurisia symboleja, mutta muodostaa niitä myös itse osallistumalla merkitysten tuottamiseen omilla näkemyksillään, toiveillaan tai turhaumillaan. Reuter painottaa, että ulkoiset tekijät voivat määrätä ihmistä ainoastaan silloin, jos hän on objekti tilassa, mitä hän ei kuitenkaan ole.²¹⁷

Aineistoni pukeutumispuheissa määräyksiä – ulkonäköön ja pukeutumiseen liittyviä kehotuksia, vaatimuksia ja velvoitteita – pyritään tekemään merkitsevien katseiden ja välillä satuttavien sanojen kautta. Foucault'n mukaan katse voi olla signaali, joka sisältää ”sekä käskemisen tekniikan että tottelemisen moraalin”²¹⁸. Ammatinopettaja Reija sanoo kokemuksensa perusteella etukäteen tiedostavansa tietynlaiset katseet ja keneltä ne tulevat. Tämän seurauksena hän on oppinut itse kontrolloimaan ulkonäköään.

Pukeutuminen symbolisena kommunikaationa

Pukeutuminen on arkista, rutiininomaista toimintaa. Sen ohella sillä on voimakas ilmaisullinen tehtävä: pukeutumisen välityksellä ihminen samanaikaisesti esittää itseään muille²¹⁹. Joskus toisen ulkoinen olemus voi pelottaa, ärsyttää tai masentaa. Arkiympäristössä kohdataan ihmisiä, joiden ulkoasu on mitäänsanomaton ja mieleen jäämätön. Silloin tällöin nähdään pukeutujia, joiden katseleminen herättää ihailua, kiinnostusta tai jopa samastumisen halun.²²⁰ Keenanin mukaan pukeutuminen on paras mahdollinen ”johdanto” tutustuttaessa uuteen ihmiseen ja sovitettaessa omaa toimintaa ja omia reaktioita häneen. Arkitilanteissa katsoja selvittää pukeutumisen perusteella oleellisen sillä hetkellä tarvitsemansa tiedon, kuten löytää tavaratalosta myyjännäköisen henkilön.²²¹ Tieto ei aina välity ulkoasusta. ”Oletko sinä opettaja?” kouluun tullut vieras saattaa kysyä nuorisovaatteisiin pukeutuvalta 32-vuotiaalta luokanopettaja Emilialta. Ellei opettaja näytä mielikuvien opettajalta, syntyy epä-tietoisuus.

Tämän tutkimuksen alkusivuilla opettajan muovipussi toimi symbolisena merkinä. Kollegoista ainakin osa oli pitänyt erikoisena, että ammatinopettajana työskentelevä naisopettaja käyttää muovipussia käsilaukkunaan. Muovipussi saa lisämerkityksiä siitä, onko se valkoinen vai kaupan logolla ja tunnusväreillä varustettu pussi. Merkityksien muodostumiseen vaikuttaa, onko kyseessä Stockmannin vai Alepan muovipussi.

Aineistoni opettajat eivät ehkä tiedosta tekevänsä merkkikielen tulkintaa, kun he tekevät päätelmiä ulkoasuista ja niiden kantajista. Toisten ihmisten havainnointia ei arkielämässä teoretisoida sen kummemmin. Tulkitsen, että pukeutumispuheissa opettajien esille tuomat arvioinnit ovat liittyneet nimenomaan merkkikielen tarkasteluun. Ulkoasu tai sen yksityiskohta on toiminut katsojalle vihjeenä ja ilmauksena jostakin. Ulkoasu on merkki, joista luodaan merkityksiä²²². Merkitykset eivät ole valmiina ulkoasun viestissä, vaan ne syntyvät vasta viestin ja vastaanottajan kohdatessa. Viestin

lähettäjä (pukeutunut opettaja) ja häntä katsova henkilö (kollega) tuovat kohtaamiseen oman näkemyksensä.²²³

Muotoilun semiotiikan tutkija Susann Vihman mukaan merkki on teoreettinen tapa tutkia ilmiön, teoksen, tuotteen, esineen, artefaktin, kuten vaateen tai pukeutumiskokonaisuuden *viittauksia*. Vaate sinällään ei ole sama asia kuin merkki, mutta kun vaatetta tarkastellaan symbolisena kommunikaationa, katsojan ajatellaan ”tuottavan” vaatteesta merkkejä ja vaateen ajatellaan ”toimivan” merkkinä jostakin muusta. Vihma käyttää esimerkkinä käsitettä ”tuote”, jonka tutkimukseeni soveltaen muunnan tässä käsitteeksi ”vaate”. Vaateen viittauksilla tarkoitetaan suhdetta vaateen ja sitä havainnoivan ihmisen välillä. Viittauksia tulkitsemalla luonnehditaan vaateen *esittävyttä*. Viittaukset eivät ole vaatteessa olemassa olevia ominaisuuksia, joita passiivisesti otetaan vastaan, vaan tulkinnat vaihtelevat havainnoitsijoiden, aikakausien ja eri tilanteiden mukaan. Vaatteesta ei voi koskaan esittää lopullista tulkintaa. Vaateen tai pukeutumiskokonaisuuden analyysissä on mahdollista esittää monia erilaisia viittauksia, pohtia ja perustella niitä.²²⁴ Tulkinta monimutkaistuu edelleen, kun vaate suhteutetaan kantajansa persoonaan ja luonnehditaan vaateen sopivuutta kantajalleen ja tutkimukseni tapauksessa soveltuvuutta opettajan ammattitehtävään.

Pukeutuminen on siis moniosainen kommunikaatiojärjestelmä, joka voi viestiä eri tavoin²²⁵. Semiotikko Roland Barthes loi mallin, jonka avulla oli mahdollista analysoida artefaktien merkitystä vuorovaikutusprosessina, kuten tässä tutkimuksessa tehdään. Barthesin teorian ytimenä on ajatus merkityksellistämisen kahdesta tasosta: denotaatiosta ja konnotaatiosta. *Denotaatio* tarkoittaa merkin yleisimmin hyväksyttyä ja ilmeisintä merkitystä, julkimerkitystä. Harvoilla vaatekappaleilla on selvästi määritelty ja vaatteiden käyttäjien ja katsojien julkilausutusti hyväksymä merkitys. Symbolisia merkityksiä sisältävät univormut, virka-asut ja rintamerkit.²²⁶ Niidenkin symbolikieli on kulttuurisesti opittua ja jaettua.

Konnotaatio on tuotteelle annettu arvosidonnainen lisämerkitys, jonka ajatellaan paljastavan piilomerkityksiä. Konnotaatioiden avulla luodaan samasta kohteesta toisistaan poikkeavia tulkintoja,

koska konnotaatioiden muodostuminen liittyy sosiokulttuurisiin ja katsojan henkilökohtaisiin mielle yhtymiin. Konnotaatiot toimivat välineinä, joiden avulla valta ja ideologia saavat merkityksiä pukeutumispuheissa²²⁷. Repaleiset farkut voivat konnotoida nuorille opettajille trendikästä ja asiaankuuluvaa pukeutumista; vanhemmille opettajille ne voivat olla viittaus huolimattomuudesta ja sopimattomasta työasusta. Konnotaatiot liittyvät kulttuurisiin tekijöihin ja ovat sen vuoksi ainakin osin yleisesti jaettu. Tästäkin huolimatta konnotaatioiden merkityksiä ei voi kiinnittää lopullisesti, sillä ne muuttavat merkityksiään muun muassa aikakausten myötä.²²⁸ Ammatinopettaja Mauno muistelee, kuinka hän opettajuutta aloittaessaan ammattikoulussa 1970-luvun lopulla ei halunnut pukeutua pukuun ja kravattiin saaden siitä rehtorin huomautuksen. Tänäpäin hänen farkkuasuutensa on hyväksytty työvaate koulussaan.

Vaate viittaa myös valmistajansa ja käyttäjänsä esteettisiin arvostuksiin²²⁹. Pukeutumisen merkkijärjestelmässä on mahdollista, että toimitaan vastoin yleisiä merkkiin liitettyjä tapoja ja sääntöjä, esimerkiksi rikotaan yleisesti hyväksytyjä tyyli vaatimuksia. Aineistossani aineenopettaja muistelee matematiikan professoria, joka yhdisti puvun ja lenkkitosut. Tyyli rikkomuksissa toiminta arvioidaan suhteessa vallitseviin visuaalisiin järjestyksiin: tyyli poikkeamaan voidaan suhtautua tuomitsevasti tai sen suosio voi jopa laajentua.²³⁰

Ympäröivä kulttuuri muodostaa kehykset, jonka sisällä pukeutumista arvioidaan²³¹. Länsimaisessa kulttuurissa miesten kauluspaita yläkaulus avoimena ja ilman solmiota on totuttu mieltämään epäviralliseksi tai huolettomaksi pukeutumistavaksi. Miehen kauluspaita ilman solmiota voi konnotoida jollekin katsojalle epäsiisyyttä. Tietyssä työpaikassa se katsottaisiin työtehtävään kelpaamattomaksi. Sama paita kiinni napitettuna solmion kera voi kuvastaa muodollisuutta ja tyylikkyyttä.²³² Solmion leveydellä, värillä ja kuvioinnilla on niin ikään tärkeä merkitys sijän asema. Oleellista on myös muiden kokonaisuutta tukevien vaatteiden valinta eli millaiset housut ja kengät pukeutuja on valinnut. Onko hänellä pikkutakki, onko hän pelkästään paitasillaan tai onko hän pukeutunut kaulus-

paidan päälle neuleen; millaiset ovat hänen kasvojensa viestit, kuten hiusten leikkaus ja kunto sekä mahdollinen parta, sen malli tai parrattomuus luo kokonaisuuden, joka on arvioinnin kohteena.

Uotila muistuttaa, ettei pukeutumisesta voi ”lukea” tosiseikkoja, kuten ikää, siviilisäätyä tai sivistystasoa. Hän täsmentää, että pukeutumisella on aina joko suora denotatiivinen tai epäsuora konnotatiivinen viittaussuhde todellisuuteen. Uotilan mukaan pukeutumisesta ei voi ajatella ainoastaan vaatetuksena, vaan ”kertomuksena” katseen kohteena olevasta henkilöstä. Pukeutuminen paljastaa jotakin materiaalisella ja symbolisella tasolla siitä inhimillisestä maailmasta, jossa pukeutuja elää. Mahdollista tietysti on, että katsoja tulkitsee näkemänsä virheellisesti.

Davis näkee pukeutumisen kulttuurisesti yhtä merkittäväksi asiaksi kuin ruuan, jota syömme tai musiikin, jota kuuntelemme²³³. Keenan tarkentaa, että pukeutuminen saattaa paljastaa pukeutujan kulttuurisia mieltymyksiä enemmän kuin vaikkapa hänen elokuva- ja musiikkimakunsa, koska pukeutuminen ilmenee kanssaihmisille välittömämmin katsein havaittavien, ulkoisten merkkien kautta. Pukeutuminen on ilmaisevampaa ja viittaavampaa, minkä seurauksena se saattaa joutua helpommin myös kanssaihmisien reaktioiden kohteeksi.²³⁴

Mitä erityisemmin vaatetettu vartalo ja mitä huomiota herättävämpi kampausta tai meikki, sitä suurempi viestinnällinen näkyvyys niillä on. Pukeutujan erinäköisyys saatetaan kokea uhkana, mikä voi ilmetä kummasteluna, vihamielisyytenä tai antipatian pukeutujaa kohtaan. Tämä ilmenee erityisesti ulkonäöltään erottuvien opettajien huomiointina. Useissa kouluissa opettajien ulkoasujen visuaaliset järjestykset vaikuttavat rakentuvan huomiota herättämättömän tavallisuuden normin mukaan. Normeista poikkeavan opettajan pukeutumiskokonaisuus voi vaikuttaa rakennetun niin erikoisista elementeistä, että ulkoasun tulkinta tuntuu hankalalta tai jopa mahdottomalta. Yläkoulussa opettava 28-vuotias Jatta saa tämän takia kuulla ”jatkovaa huomauttelua ja huomautettavaa” pukeutumisestaan. Ulkoasun rakentaminen, samoin kuin sen tulkinta, edellyttävät tietoa, taitoa ja osaamista, joka ei ole ihmisessä myö-

täsyntyisenä ominaisuutena. Se syntyy kokemuksen ja oppimisen kautta.²³⁵ Hyvin pieniltäkin vaikuttavat viitteet ulkonäössä voivat viestiä henkilöstä: ”--- kyllä monta kertaa kattelee naistenkin hiuksia, että kyllä haarahiuksia saisi mennä vetelemään pois.” Kollegioita tarkkaan katsonut 59-vuotias ammatinopettaja Sakari toteaa ja jatkaa, että kun hiuksista on ”vähän napsaistu pois”, se heijastelee, että ihminen huolehtii itsestään.

Pukeutujalle itselleen pukeutuminen kommunikoi peilin välityksellä. Kaikki pukeutumisen viestit eivät erotu päällepäin. Näkyvässä olevat elementit, kuten alusvaatteet tai piilossa olevat tatuoinnit luovat merkityksiä. Pukeutumisen viestit koskettavat näköaistin ohella muitakin aisteja. Materiaalin aikaansaaman äänen voi kuulla, materiaalin tunnun voi tuntea ihollaan ja tuoksun tai hajun voi aistia nenässään.²³⁶ Kaikki aistikokemukset toimivat viestikanavina ja vaikuttavat pukeutumisesta ja pukeutujasta saataviin mielikuviin.

Pukeutumisen semiotiikan luennoilla esitin eri-ikäisille katsojille tietyn henkilövalokuvan. Kuva oli puolilähikuva, jossa pukeutumiskokonaisuus näkyi vain osittain. Aurinkolasien, pitkien ja tummien hiusten, mustien niittikuvioisten nahkasormikkaiden ja tupakan lisäksi näkyi nahkatakin, niin kutsuttua ”nahkarotsia” muistuttavan takin kaulusta ja juomalasin yläosa. Katsojat arvelivat mustien lasien peittävän kuvan henkilön liiallisesta alkoholinkäytöstä aiheutuneita silmäpusseja. Aurinkolasien arveltiin olevan myös statussymboli ja ”koviksen” ilmaus tai pelkästään toimivan aurinkosuojana, sillä henkilö miellettiin istuvaksi ravintolan terassilla, vaikka kuvassa ei ollut viittauksia ympäristöstä. Iästä ja sukupuolesta riippumatta katsojien kuvatulkinnot olivat hyvin yhteneväisiä.

Poikkeuksena kuvatulkinnoissa kuulsivat joidenkin katsojaryhmien tyyli- ja makukäsitykset. Trendeistä kiinnostuneet nuoret arvioivat kuvan henkilön vanhanaikaiseksi, koska hänen aurinkolasiansa muotoilu ei noudattanut muodinmukaisuutta. Joku yksittäinen katsoja pohti syy-seuraus -suhteita, kuten koulutyttö, joka aprikoi, onko henkilö surullinen, koska hän on kätkenyt silmänsä mustien lasien taakse.

Viittauksia (merkkejä) tarkastellaan osana laajempaa kokonaisuutta, merkkijärjestelmää ja sosiaalista maailmaa²³⁷. Esineiden merkitykset syntyvät niiden suhteista toisiin esineisiin ja niitä ympäröivään kulttuuriseen todellisuuteen.²³⁸ Mainitsemani valokuvan merkit olivat tuttuja aiemmin nähdyistä valokuvista, elokuvista tai elävästä elämästä ja ne yhdistettiin tietynlaiseen henkilöön. Merkkijärjestelmässä nahkarotsi on saavuttanut länsimaisessa kulttuurissa symbolisen aseman. Se mielletään rokkarin tai moottoripyöräharrastajan pukineeksi. Kuvan henkilön sukupuoli herätti aina epäilyjä. Vaatetuksen merkit viittasivat mieluummin maskuliiniseen kuin feminiiniseen, mutta henkilön naisellisen sirot kasvonpiirteet vaikeuttivat kuva-analyyseja. Epätietoisuus muuttui katsojien silmissä helposti kielteiseksi arvioksi kuvan henkilöstä.

Kaavamainen sukupuolikäsitys jakaa sukupuolet naiseksi ja mieheksi. Sukupuolen tunnistamattomuus loi katsomistilanteisiin epäröinnin ja uhkan tunnun: mikä kuvan henkilön sukupuoli todellisuudessa onkaan. Ainoastaan yksi nuori naiskatsoja sanoi henkilön olevan androgyyni. Valokuvan merkit konnotoivat katsojille henkilön ammatin, käyttäytymisen ja elämäntavat²³⁹. Eri-ikäisille katsojille, lapsille, nuorille ja aikuisille kuvan merkit viittasivat rokkariin, motoristiin tai ”luuseriin”. Malcolm Barnardin mukaan konnotatiiviset merkitykset ovat ambivalentteja. Ne voivat monipuolistaa ja rikastaa henkilöstä saatua vaikutelmaa, mutta konnotatiiviset arvot voidaan helposti mieltää myös denotatiivisiksi tosiasioiksi²⁴⁰. Mikäli ulkoisen olemuksen aikaansaama konnotaatio on kielteinen, se voi vaikuttaa henkilön kohteluun.

Toisinaan vaatetusta enemmän puhuu ruumis. Kinnunen painottaa, että jos ihmisvartalo muuttuu, niin sen kommunikatiivinen luonnekin muuttuu: trimmatulla ruumiilla on erilainen symboliikka kuin trimmaamattomalla. Ruumiin kauneus on itseisarvo, mikäli sen ajatellaan symboloivan täydellisiä henkisiä ominaisuuksia. Ruumiin työstämisen oletetaan kulttuurissamme olevan selkeästi hyve. Se viestii kontrollia, tahtoa, energisyyttä, päättäväisyyttä ja varakkuutta.²⁴¹

Konnotaatio liittyy *myytin* käsitteeseen²⁴². Konnotaatio ja myytti ovat keskeisellä sijalla merkin, käyttäjän, havainnoijan ja kulttuurin vuorovaikutuksessa. Barthesin mukaan myytti on kulttuurin tapa ajatella jotakin, ymmärtää tai käsitteellistää se. Se on kertomus, jonka avulla voidaan selittää symbolien kulttuurista tulkintaa. Nais-ten pukeutumisihanteita tutkinut Päivi Aikasalo toteaa, että pukeutuminen muodostaa oman merkkimaailmansa, jonka merkityksiä ei välttämättä huomata automaattisesti, koska ne on kätkeyty myytteihin, symboleihin ja mielikuviin. Myytit on ladattu täyteen tunteita ja arvoja.²⁴³ Myytit koskevat esimerkiksi miehenä ja naisena olemista eli odotuksia siitä, miten sukupuolten odotetaan käyttäytyvän ja näyttäytyvän. Myyttien kautta sukupuolet muuttuvat enemmän tai vähemmän itsestään selviksi. Tämä vaikuttaa siihen, että myyttiä on vaikea havaita. Visuaaliset järjestykset ovat usein myyttisiä. Uskomukset pitävät niitä yllä.²⁴⁴ Kasvatustieteen opiskelijoiden käsityksiin kohdistuneissa tutkimuksissa ilmeni, että opiskelijoiden uskomuksissa opettajat ovat nuhteettomia puurtajia. Opettajamaisen käyttäytymisen ohella tämän arveltiin näkyvän opettajien ulkoisessa olemuksessa meikkaamattomuutena ja vaatimattomana pukeutumisena.²⁴⁵

Uotila muistuttaa, ettei pukeutumisen ilmenemismuotoja voi absoluuttisesti tulkita ja arvottaa hyväksi tai huonoksi, mauttomaksi tai tyylikkääksi, asianmukaiseksi tai sopimattomaksi²⁴⁶. Arkielämässä pukeutumisen arvottaminen, kuten tietynlaisen pukeutumistavan kyseenalaistaminen ja oikean pukeutumistyylin kriteereiden määrittelemine on silti varsin yleistä. Tämä tulee esiin pukeutumispuheissa selvästi ja on oikeastaan koko tutkimukseni tekemisen peruste.

Pukeutumisviestien häly

Pukeutumispuheissa on paljon ulkoasujen väärintulkintoihin viittaavia tapauksia. Tarkastelen tässä väärintulkintaa pukeutujan näkökulmasta. Pukeutuja ei itse koe olevansa sellainen, millaisek-

si hänet ulkoisen olemuksensa perusteella mielletään eli millaisia konnotaatioita hänestä välittyy. Virhetulkintoilla tarkoitetaan, että sanatonta viestintää häiritsee *häly* tai *melu*²⁴⁷. Käytän käsitettä häly. Kaikki sosiaaliseen vuorovaikutukseen liittyvä viestintä on altis väärintulkintoille, koska lähettäjän ja vastaanottajan merkkijärjestelmät eivät välttämättä ole yhtenevät²⁴⁸.

Häly on aina tahdosta riippumatonta. Siihen on olemassa lukuisia sekä viestin lähettäjältä (pukeutujasta) että viestin vastaanottajasta (katsojasta) johtuvia syitä²⁴⁹. Pukeutujasta itsestä johtuvia syitä virhetulkintoihin voivat olla esimerkiksi kykenemättömyys muokata pukeutumiskokonaisuutta sellaiseksi kuin pukeutuja itse haluaisi. Taloudelliset syyt voivat estää pukeutujaa ilmentämästä itseään toivotulla tavalla. Hälyyn voi vaikuttaa se, että henkilö ei osaa nähdä ruumiinsa parhaita puolia korostaakseen niitä parhaalla tavalla. Tottumukset pukeutua tietyllä tavalla, pelot ja heikko itsetunto voivat olla pukeutujasta johtuvia hälyn aiheuttajia. Tällöin ihminen voi pukeutua mahdollisimman näkymättömästi. Omaan pukeutumiseen voi kohdistua myös välinpitämättömyys.²⁵⁰ Tämä ei tarkoita, ettei pukeutuja olisi kiinnostunut siitä, mitä muut hänestä ajattelevat. Pukeutuja ei välttämättä ymmärrä tai tule ajatelleeksi ulkoasunsa merkitystä. Aineistoni 43-vuotias alakoulunopettaja Osmo kertoo, etteivät pienet reiät työvaatteissa haittaa häntä. Katsoja voi kuitenkin laajentaa reikäpaitaisesta opettajasta tekemiään päätelmiä koskemaan esimerkiksi opettajan yleistä tarkkuutta ja huolellisuutta. Yleistäen voi todeta, että pukeutujan tieto, taito ja asenne pukeutumista kohtaan vaikuttavat siihen, millä tavoin hän ilmentää itseään ulkoasullaan.²⁵¹

Katsojasta johtuvia syitä virhetulkintoihin voivat olla omat kokemukset, odotukset ja uskomukset tai ensivaikutelman jääminen yleiseksi käsitykseksi pukeutujasta²⁵². Erkki Karvosen mukaan ensivaikutelman pohjalta luodaan ”tiedosto”, joka voi ohjata pitkään myöhempää tulkintaa ja henkilön kohtelua²⁵³. Muutaman sekunnin ensivaikutelma yleensä ”riittää” luomaan käsityksen, mutta muodostunut mielikuva voi olla virheellinen suhteessa pukeutujan pyrkimykseen²⁵⁴. Aineistoni 33-vuotias alakoulunopettaja Meri

oli miettinyt tarkkaan vaatetuksensa opettajankoulutuksen pääsykokeisiin. ”Toisaalta tämä vaikutti minusta varsin naurettavalta ajatukselta, mutta silti tiedostin pukeutumiseni vaikuttavan siihen, millaista tietoa tulisin itsestäni välittämään.” Ulkonäkösyrrjintää tutkineet yhdysvaltalaiset tutkijat huomauttavat, että kanssaihmis-ten kyvyistä ja lahjakkuudesta todella tehdään päätelmiä sen perusteella, miltä he näyttävät. Ongelmia aiheutuu silloin, jos katsoja ei tiedosta subjektiivisen katseensa merkitystä. Katsoja saattaa uskoa, että kyse on objektiivisesta totuudesta eli siitä, että hänen havaintonsa ja tulkintansa ovat ehdottoman oikeita.²⁵⁵

Yksittäinen esine ei kykene välittämään viestejä, vaan ne rakentuvat suhteessa muihin esineisiin. Keskeistä symbolien tulkin- nassa on esinekokoelman yhtenäisyys: tukevatko kaikki esineet samaa viestiä vai onko niissä joku joukkoon sopimaton.²⁵⁶ Joukkoon kuulumista tai kuulumattomuutta voidaan tarkastella semioottisten käsitteiden *syntagman* ja *paradigman* avulla. Pukeutumiskokonai- suus, joka koostuu leningistä, hatusta ja käsilaukusta sekä lenkki- tossuista muodostaa syntagman. Syntagma on valittu yksiköistä eli paradigmoista. Paradigma on joukko rinnastettavia merkkejä, jois- ta yksi valitaan käyttöön. Lenkkittossut kuuluvat kenkien paradig- maan, josta pukeutuja olisi voinut valita myös pistokkaat, avokkaat tai saappaat. Merkeillä täytyy olla jotain yhteistä, joka tekee niis- tä ryhmän, mutta samalla niiden tulee jollain tavoin erottua toisis- taan.²⁵⁷

Pukeutumiskokonaisuudessa, syntagmassa, joka muodostuu le- ningistä, hatusta, käsilaukusta ja lenkkittossuista, vaikuttaisi äkki- seltään olevan joukkoon sopimattomat jalkineet. Vaatekappaleiden valintoja paradigmojen yksiköistä ja yhdistelyä syntagmaksi voi- vat määrätä säännöt ja tavat tai suoranainen pukeutumiskoodi. Li- säksi valintaan vaikuttavat tyyli- ja makukäsitykset. Pukeutujan on tiedettävä, mitä pidetään sopivana, hyväksyttävänä tai hätkähdyttä- vänä kussakin kontekstissa.²⁵⁸ Toisinaan varsinainen viesti on voitu rakentaa varta vasten esinejoukon epäyhtenäisyyden varaan. Para- digmavalinnoilla voidaan vahvistaa joitain merkityksiä toisten kus- tannuksella: ne voivat ylläpitää tai rikkoa vallitsevia visuaalisia jär-

jestyksiä²⁵⁹. Esimerkiksi miesopettajan pukeutumisen syntagman muodostama puvuntakki, kauluspaita ja farkut ovat nykymuodin mukaan hyväksyttävä pukeutumiskokonaisuus.

Pukeutumisen syntagma voi olla vaikeasti tulkittavissa erikoiselta näyttävän paradigmatavallinnan johdosta. Tällaisen tilanteen – ja ihmisten pitkät katseet – muistan takavuosilta, kun liikuin pikku-kaupungissa naisnäyttelijän kanssa. Hän oli valinnut ylleen lyhyen hameen, pusakkamallisen, miehen takkia muistuttavan päällystakin, avokkaiden sisälle paksut, käsin neulotut villasukat ja kokonaisuutta kruunaamaan miesten lierihatun. Pukeutumistapaa voisi luonnehtia taiteilijan boheemiksi pukeutumistyyliksi. Tyyli saattaa jonkun katsojan mielestä olla persoonallista ja hyväksyttävää taiteilijamaisuutta. Toiselle se voi olla huonon maun ilmentymä, varsinkin, ellei katsoja tunnista pukeutujaa taiteilijaksi. Muutama ei huomaa vastaantulijassa mitään erikoista. Opettajan pukeutumistapana tyyli voisi olla täysin sopimaton. Mielikuvissa opettajan ulkoisen olemuksen kohtuullisuus asettuu eri kategoriaan kuin taiteilijan²⁶⁰. Taiteilijat voivat rikkoa rajoja. Taideopettajiltakin suorastaan odotetaan aineistoni mukaan erilaisuutta ja erikoisuutta. Muiden opettajien on pukeutumispuheiden mukaan syytä pysyä normaaliuden rajoissa tullakseen hyväksytyiksi.

Havainnoinnissa on oleellista aiemmat tiedot, kokemukset ja käsitykset nähdystä²⁶¹. Omintakeinen pukeutumistyyli aukeaa katsojalle niiden ominaisuuksien ja tunnusmerkkien avulla, jotka ovat henkilölle jo entuudestaan tuttuja ja tunnistettavia. Jos kulttuuriset olosuhteet muuttuvat, myös pukeutumisen tulkintatavat muuttuvat. Opettajanaiset voivat nykyään kulkea pitkissä housuissa herrättämättä kummeksuntaa tai paheksuntaa toisin kuin vielä muutamia vuosikymmeniä sitten. Ihmisten asennoituminen pukeutumistapoihin tai -tyyleihin ei ole vakio, vaan käsitykset voivat muuttua elämän aikana useita kertoja. Osittain muutos tapahtuu kulttuuristen visuaalisten järjestysten vaihtumisena; osin henkilöstä itsestään johtuvista syistä, kuten makukäsitysten ja ihmiskäsitysten muutoksista.²⁶² Oman elämäntilanteen muutos voi laukaista tai johdattaa henkilön ajattelemaan asioita uudella tavalla: näkemään ja arvioi-

maan oma olemuksensa sekä yleisemmin naiseuden ja mieheyden ulkoiset ilmentymät toisin.

Katsojan suhtautuminen ulkoasujen viestinnälliseen merkitykseen määrää, mitä hän näkee. Jos hän on kiinnostunut ulkoisen olemuksen lähettämistä viesteistä, hän todennäköisesti huomioi vähäisetkin ulkoasun yksityiskohdat. Katsojan sosiokulttuurinen tausta, ikä, sukupuoli ja muut tekijät, kuten kauneuskäsitysten erilaisuus saattavat vaikuttaa siihen, missä määrin ja millaisiin asioihin hän kiinnittää huomiota ja mitä tulkintoja hän näkemästään tekee.²⁶³ Katsomisessa ja viestien erottelukyvyyssä ajatellaan olevan sukupuolten välisiä eroja. Väitetään, että miehet näkevät asiat eri tavoin kuin naiset tai kiinnittävät huomionsa eri asioihin. Naiset ja miehet arvioivat vastakkaisia sukupuolia eri tavalla kuin miten he arvioivat oman sukupuolensa edustajia.²⁶⁴ Naisten oletetaan olevan kiinnostuneempia ulkonäköön ja pukeutumiseen liittyvistä asioista, joten heidän ajatellaan myös herkemmin arvottavan ja arvostelevan pukeutumista. Naisten tapaan katsoa vaikuttaa myös mahdollinen naisten välinen kilpailuasetelma²⁶⁵. Pyrin välttämään sukupuoleen perustuvien päätelmien tekemistä. Näkemisessä ja katsomisen tavassa kyse voi olla myös harjaantumisesta tai harjaantumattomuudesta sanattomien viestien tarkkailemiseen. Tutkimusaineistoni esimerkit ja arkielämässä tekemäni huomiot osoittavat miesten olevan jopa yksityiskohtaisen tarkkoja pukeutumisen viestien tulkitsijoita.

DeLongin mukaan katsojan omat vaatemieltymykset ja tottumukset vaikuttavat mielikuviin, jotka ovat varsin hitaasti muuttuvia. Katsojan mieltymyksiä voidaankin tulkita hänen ideologiansa ja arvomaailmansa aikaansaannoksiksi. Mieltyminen aiemmin nähtyihin vaatekokonaisuuksiin voi saada aikaan uuden ja vieraan vastustamista. Katsojan hetkelliset ajatukset ja mielentila voivat vaikuttaa hänen arviointitapaansa.²⁶⁶ Katsojan tunne samankaltaisuudesta tai erilaisuudesta havainnoitavaa kohtaan vaikuttaa henkilöstä muodostuvaan mielikuvaan²⁶⁷. Itsen kaltainen henkilö voi saada myönteisemmän arvion kuin erilainen. Katsoja saattaa määrittellä henkilön lihavaksi, jos hän on katsojaa kookkaampi tai katsoja voi määrittellä henkilön vanhanaikaiseksi, jos hän ei seuraa muotia

samalla tavoin kuin hän itse. Erilaisuus on aina merkitty jollakin tavalla, Hall huomauttaa. Esimerkiksi valtaväestöstä etnisesti erottuvien representaatioissa on kyse siitä, kuinka tätä erilaisuutta tulkitaan. Erilaisuus merkitsee, se puhuu.²⁶⁸

Sosiaalinen erottuminen syntyy eroista, jotka ovat tiedossa yhteisesti ymmärrettyjen symbolisten merkitysten kautta²⁶⁹. Erossa ja erottamisessa merkki edellyttää viittaussuhdetta, johon eronteko voidaan tehdä. Vaatteella ei ole itsenäistä olemusta. Ne hahmottuvat vain viittaamisen kautta suhteessa toisiin vaatteisiin.²⁷⁰ Pukeutumismuodin kiertokulku käyttää hyväkseen pieniä, mutta esteettisesti ja sosiaalisesti merkitseviä paradigmaeroja, kuten muuttaa hiukan kauluksen kokoa, paidan kalvosimen leveyttä, hameen pituutta tai pukineen värisävyjä²⁷¹. Tämän kauden trendikäs pukine voidaan kokea seuraavana sesonkina vanhanaikaisena.

Vertailua ja vaikutelman hallintaa

Samankaltaisuus suhteessa erilaisuuteen on tutkimukseni keskiössä opettajien vertaillessa omaa ulkoista olemustaan kollegoidensa olemuksiin. Itsen vertailu toisiin ja halutun vaikutelman viestiminen liittyvät samankaltaisuuden ja erilaisuuden kokemiseen ja näkemiseen. Miltä näytän muiden silmissä? Kysymys tulee esiin suorasti tai piilotetusti useissa pukeutumispuheissa.²⁷² Visuaalinen mielikuva itsestä on perusta sille, minkä näköisenä henkilö esittäytyy toisille. Vuorovaikutuksessa muiden asennoituminen ja toisilta saatu palaute vaikuttavat ihmisen käsityksiin itsestään. Tällöin ihminen sekä tutkii että jalostaa tietoisuutta itsestään suhteessa toisten käyttäytymiseen. Lähtökohtana on ajatus sosiaalisesta vertailusta ja kulttuurisen mallin mukaisesta esiintymisestä. Ihmisten on todettu haluavan näyttää suunnilleen samankaltaisilta ympäristönsä jäsenten kanssa.²⁷³ Tutkimusten mukaan erityisesti naisten on todettu tekevän vertailuja, jotka kohdistuvat kanssasisarien ulkoisiin olemuksiin ja kauneusstandardeihin, kuten mainosten naiskuviin.²⁷⁴

Olen Ruddin ja Lennonin tavoin kiinnostunut siitä, miten itsen vertailu ja arviointi ilmenevät. Tarkastelen opettajien keskinäistä vertailua, mutta myös vertailua kulttuurisiin kauneuskäsityksiin seuraavan Ruddin ja Lennonin luokittelun mukaan. Vertailusta seuraa heidän mielestään jokin seuraavista neljästä kohdasta: A) henkilö hyväksyy kulttuuriset ulkonäköstandardit ja yrittää yhä hartaammin saavuttaa ne (esimerkiksi pudottaa painoaan, käyttää trendien mukaisia vaatteita, leikkauttaa muodinmukaiset hiukset, menee kauneusleikkaukseen); B) henkilö hyväksyy kulttuuriset ulkonäkönormit ja pyrkii saavuttamaan ne, mutta ei ota niistä itselleen erityisiä paineita; C) henkilö ei välitä kulttuurisista normeista, vaan hän haluaa näyttävätyä persoonallisena itsenään; D) henkilö haluaa vastustamalla muuttaa kulttuurisia standardeja (esimerkiksi työpukeutumisellaan).²⁷⁵ Nämä neljä toimintamallia ilmenevät omassa aineistossani eri vahvuisina. Olen tehnyt samankaltaisen huomion Weitzin kanssa, etteivät pukeutajat aina itsekkään tiedosta pukeutumisen motiiveja tai eivät halua niitä ilmoittaa muille²⁷⁶.

Myöhemmin Rudd on täydentänyt yhdessä Reillyn kanssa edellä esitetyn, ”ruumiin estetiikaksi” (*model of body aesthetics*) nimetty toimintamallin. He ovat sitä mieltä, ettei pelkästään sosiaalinen vertailu, vaan ennen kaikkea sosiaalinen huoli (*social anxiety*) tulla arvostelluksi ulkonäkönsä suhteen epäedullisesti saa ihmiset muuttamaan ulkoasuun sosiokulttuuristen suositusten mukaisiksi, erityisesti sen yhteisön visuaalisten järjestysten mukaiseksi, missä henkilö toimii ja tulee arvioiduksi ja arvostelluksi. Opettajien pukeutumispuheissa tulee esiin Reillyn ja Ruddin huomio siitä, että mitä herkempi ihminen on sosiaaliselle pelolle, toisten mielipiteiden vaikutukselle, sitä herkemmin hän muuttaa ulkomuotoaan vertailukohteidensa mukaiseksi. Erityisesti näin käy, jos opettaja on aiemmin saanut ympäristössään kielteistä palautetta ulkonäöstään.²⁷⁷ Pukeutumisen vapautta voi rajoittaa leimatuksi tulemisen, stigmatisoinnin pelko²⁷⁸. Tämä vaanii erityisesti naisopettajia, jotka pelkäävät näyttävänsä liian seksikkäiltä. Goffman tarkoittaa stigman käsitteellä sitä, miten jotkut kehot tulevat merkityiksi ja miten tämä vaikuttaa vuorovaikutuksessa ja ihmiselle muodostuvissa käsityk-

sissä itsestään. Stigmassa on kyse liiallisesta eroavuudesta ja erotuvuudesta suhteessa valtanormiin.²⁷⁹

Erinäköisen opettajan sietäminen kollegoiden silmissä on pukeutumispuheiden perusteella paikoin vaikeaa. Hall toteaa erilaisuuden olevan ambivalentti käsite: se voi olla sekä myönteistä että kielteistä. Hallin mielestä erilaisuus on välttämätöntä merkitysten tuottamiselle, sosiaalisille identiteeteille ja subjektiivisille minäkäsityksille. Samanaikaisesti se on kuitenkin jotakin uhkaavaa, vaaran, kielteisten tuntemusten sekä toiseuteen kohdistuvaa vihamielisyyden aluetta. Erilaisuutta voidaanakin kärjistäen arvottaa sivistyneeksi tai alkukantaiseksi; rumaksi tai erittäin puoleensavetäväksi; ihailtavaksi tai oudoksi. On totuttu siihen, että vakaat kulttuurit edellyttävät asioiden pysyvän niille määrätyillä paikoilla. Kulttuuria järkyttää kaikki, mikä on poissa paikoiltaan, kuten kirjoittamattomien sääntöjen ja koodien rikkominen. Opettaja avokaulaisessa ja tiukassa pantterikuosisessa pikkumekossa voi olla hyväksyttävä näky yökerhossa, mutta oppilaiden edessä se Hallia mukailleen on ”pukeutumistapa, joka on poissa paikoiltaan”. Se on merkki tabujen loukkaamisesta, symbolisten rajojen rikkomisesta. Symboliset rajat pitävät kategoriat ”puhtaina” ja antavat kulttuureille tai tietyille ryhmille ainutlaatuisen merkityksen ja identiteetin.²⁸⁰

Erving Goffmanin näyttämöt

Goffmanin ajattelua on sovellettu ulkonäön välittämien vaikutelmien ja ulkonäön hallinnan merkitysten ymmärtämiseen. Erityisesti markkinointialalla on otettu käyttöön käsite vaikutelman hallinta (*impression management*)²⁸¹. Goffmanin näkemyksissä arkipäivän elämän ilmiöissä korostuu sosiokulttuurinen lähestymistapa. Hän on tutkinut sosiaalisen todellisuuden muotoja ja niiden ylläpitämistä.²⁸² Sovellan Goffmanin ajattelua varsinkin hänen teoksensa *Arkielämän roolit* (*The presentation of self in everyday life*) pohjalta²⁸³.

Goffman kiinnitti huomionsa kasvokkaiseen vuorovaikutukseen (*face-to-face, body-to-body*) ja siinä henkilöstä muodostuvaan

vaikutelmaan. Hänen mukaansa on suuri ero sillä, että henkilö tietoisesti luo vaikutelman tai että hänestä syntyy ja jää vaikutelma.²⁸⁴ Olen kiinnostunut näistä molemmista: millaista visuaalista viestiä opettaja haluaa itsestään välittää ja miten ilmaisu ymmärretään toisten silmin katsottuna. Huomioitavaa on, etteivät kaikki opettajat tietoisesti ajattele lähettävänsä erityistä vaikutelmaa itsestään, sillä he ovat toisten katseiden kohteena ja arvioitavina. Jokaista esiintymisen pikkuseikkaakin voidaan käyttää hyväksi vaikutelman hallinnan luomisessa.²⁸⁵ Lasken siihen sisältyväksi ulkoisen olemuksen kokonaisuudessaan, myös ihmisen käyttäytymisen, mutta keskityn ulkoiseen vaikutelmaan.

Goffmanille sosiaalinen maailma on esitys, jossa ihmiset esittävät eri roolejaan toisilleen. Esitys kattaa kaikki ne ihmisen toiminnot, mitä hän tietystä tilaisuudessa toteuttaa, ja jotka jollakin tavoin pyrkivät vaikuttamaan johonkuhun muuhun osallistujaan. Hän tarkastelee sosiaalista maailmaa teatterimetaforan avulla dramaturgiseksi sosiologiaksi nimetyssä lähestymistavassaan. Ihminen on aina näyttämöllä toisten tarkkailtavana.²⁸⁶ Goffman nimeää ihmisen ulkonäön ja esiintymistavan henkilökohtaiseksi julkisivuksi. Ulkoisesti julkisivuun sisältyvät vaatteet, asusteet, ruumiin koko ja tapa käyttää ruumista, ikä, rotu, puhetapa, ilmeet ja eleet. Hän lisää julkisivuun kuuluviksi myös ”näyttämöllepanon” eli fyysisen tilan, huonekalut ja koristeet, missä ihminen esiintyy. Goffman olettaa julkisivun ja henkilökohtaisen julkisivun vahvistavan toisiaan. Näin esimerkiksi ammatinopettajan henkilökohtainen työhuone koulussa on osa hänestä lähtevää vaikutelmaa. Tavoitteena on yksilön vakuuttavuuden tueksi muodostuva yhtenäinen ihannetyyppi. Toiset seuraavat esitystä, jonka pitäisi antaa esittäjästä haluttu vaikutelma, jotta vuorovaikutus sujuisi odotetusti.²⁸⁷

Goffmanin lähtökohta on, että jokainen kohtaaminen sisältää jonkinlaisia rajoitteita, joissa on velvollisuus ottaa toiset huomioon ja joissa tulee soveltaa yleisiä ja tilanteen vaatimia erityisiä käyttäytymissääntöjä. Näin tapahtuu myös kouluissa. Ihmiset vaikuttavat toistensa käyttäytymiseen siten, että kahden henkilön toiminnassa kummankin toiminta heijastuu toisen toimintaan.²⁸⁸ Opettaji-

en vuorovaikutussuhteita tarkastellessani tutkin, onko kaksi opettajaa tasavertaisessa suhteessa vai onko toinen heistä symbolisesti vahvemmassa asemassa, ja mitä tämä vaikuttaa ulkonäkökäyttäytymiseen ja pukeutumisupeheeseen.

Goffmanille maailma on siis dramaturginen: hän kuvaa sosiaalista maailmaa esityksenä²⁸⁹ tai teatterina²⁹⁰, jossa minää esitetään toisille, katsojille. Goffmanin käsitteistössä tärkeällä sijalla ovat roolit. Opettajan roolissa odotetaan sosiaalisen aseman mukaista käyttäytymistä ja näyttäytymistä. Häneltä odotetaan ”opettajakelpoista” vaikutelmaa. Koulussa esityksellä tarkoitetaan esimerkiksi opetustilannetta luokassa tai opettajainkokouksessa toimimista. Se voi olla myös tavallinen välitunti opettajainhuoneessa. Opettajainhuone voidaan ajatella myös näyttämön vastakohtaksi, Goffmanin määrittelemäksi takanäyttämöksi eli tausta-alueeksi, jossa esityksestä voidaan luopua rentoutuen ja suunnitellen seuraavaa näytöstä. Opettajat ovat oppilaiden katseiden tavoittamattomissa, ja he voivat esimerkiksi käyttää voimasanoja.²⁹¹

Kimmo Saaristo ja Kimmo Jokinen muistuttavat Goffmaniin viitaten, että ihminen on aina näyttämöllä toisten havainnoinnin kohteena. Koulussa, toisinaan myös koulun ulkopuolella, opettajalla on aina opettajan rooli. Opettajainhuone voikin olla opettajan toinen näyttämö, jossa opettajan rooli ja esitys vain on erilainen kuin luokassa.²⁹² Entisajan koulussa opettaja oli konkreettisesti näyttämöllä, lattiapinnasta korotetulla opettajankorokkeella ”esittämässä” opettajaa, jota yleisö, oppilaat seurasivat. Vaikka varsinaisia kouluvirka-asuja opettajilla ei ole koskaan ollut, opettajan julkisivu on ollut kontrolloitu. Opettajat noudattivat tarkasti epävirallista pukeutumiskoodiaan. Miesopettajilla puku ja solmio, naisilla yksinkertainen hame tai leninki oli ulkoisesti luomassa opettajasta toivotunlaista vaikutelmaa. Sitä täydensi opettajan suora ryhti ja opettajamaisen tiukka ilme. Suomalaisissa kansanopettajakuvauksissa opettaja oli koko kylän silmätikku, joka saattoi olla rauhassa vasta ”paetessaan” takanäyttämölle luontoon. Siellä hän saattoi tupakoida ja ”lepuuttaa hermojaan”²⁹³.

Tuula Gordon soveltaa goffmanilaista näyttämömetaforaa koulumaailmaan ja ajattelee, että sen eri tilat muodostavat laajan näyttämön, jossa tapahtuu erilaisia sosiokulttuurisia toimintoja. Fyysisen koulun tilat, virallisen ja informaalin koulun tavat ja säännöt asettavat mahdollisuuksia, mutta myös rajoituksia toimintaan, olemiseen ja esiintymiseen niin oppilaille kuin opettajille. Metaforisesti tila voi olla myös henkinen tila, joka vaikuttaa tunnetasolla siihen, kuinka koulussa viihdytään, onko sinne kiva mennä ja millaiseksi siellä tuntee olonsa.²⁹⁴ Jäljempänä tullaan näkemään opettajan ulkoasuun kohdistuvan palautteen vaikutus opettajan henkiseen hyvinvointiin ja työviihtyvyyteen – opettajan henkiseen tilaan.

Aineistoni pukeutumispuheissa korostuu Goffmanin tärkeänä pitämä ensivaikutelman merkitys ja sen seuraukset. Kuvitellaan tilanne, jossa uusi opettaja saapuu opettajainhuoneeseen. Tulokas ja vanhat työntekijät tekevät tilanteenarvioinnin: kuka saapuu, keitä täällä on, missä tilanteessa ollaan. Muut opettajat eivät välttämättä tiedä tulokkaasta juuri mitään, mutta välittömästi opettajan ulkomuodon ja esiintymisen merkeistä, goffmanilaisittain *viitteistä*²⁹⁵ he alkavat muodostaa käsityksiä uudesta kollegastaan. Aineistossani peruskoulunopettaja Irina toteaa, että ” --- siksi siihen [ulkonäköön] on hyvä kiinnittää huomiota ainakin jonkin verran”. Viitteet ovat kytköksissä aiempiin tilanteisiin ja kokemuksiin samankaltaisista ihmisistä. Uusi opettaja toimii niin, että hän tahallisesti tai tahattomasti ilmaisee itseään toisten luodessa hänestä vaikutelmia.²⁹⁶ Goffmanin mukaan esiintymistilanteessa saadut viitteet henkilöstä kertovat esityksen onnistumisesta tai epäonnistumisesta. Väärällä julkisivulla tai pelkällä julkisivulla hän tarkoittaa esiintyjän ulkoisen olemuksen ja todellisuuden välistä ristiriitaa.²⁹⁷ ”Mutta pian huomasin, että en tuntenut oloani omaksi itsekseni ’vääränlaisissa’ vaatteissa ja annoin ihmisten ajatella mitä tykkäävät, minä olen sellainen kuin olen”, kertoo alakoulun 30-vuotias opettaja Julia. Hän on yksi aineistoni nuorista naisopettajista, jotka ovat opettajuutensa alkuaikoina tarkoituksellisesti pukeutuneet ”opettajan näköisiksi” ympäristöönsä varten.

Goffmanin ajattelua lähellä on niin sanottu semioottinen neli-kenttä: olla versus näyttää²⁹⁸. ”Todella olemisen” ja pelkästään ”jotakin näyttämisen” eroa on pidetty keskeisenä imagojen rakentamisessa ja rakentumisessa. Seuraava jaotteluni perustuu oletukselle, että ulkoinen olemus antaa katsojille viitteitä henkilön ammatista:

- A) Henkilö näyttää opettajalta ja on opettaja – ei pulmaa.
- B) Henkilö ei näytä opettajalta, mutta on opettaja – arvoitus.
- C) Henkilö näyttää opettajalta, mutta ei ole opettaja – erehdys.
- D) Henkilö ei näytä opettajalta eikä ole opettaja – ei pulmaa.

Tutkin opettajien ammattikuntaa, joten vaihtoehdot C ja D eivät tässä tapauksessa kuulu tutkimukseeni. Vaihtoehto A vaikuttaa selvältä tapaukselta, jonka tutkiminen lienee hyödyöntä, mutta asiaa ei tule sivuuttaa. Mikäli ajatellaan, että opettaja tunnistetaan ulkonäöstä, mitkä ovat ne kulttuuriset merkit, joista opettajat tunnustetaan. Opettajan näköinen on tuttu ilmaus useimmille. Vaateliikkeissä minulle on kerrottu, että tietyt vaatteet ovat opettajien keskuudessa suosittuja. Voidaanko siis ajatella, että opettajiksi valikoituu henkilöitä, joilla on samankaltainen pukeutumismaku? Ajatus vaikuttaa oudolta, kun tarkastellaan opettajien moninaista joukkoa. Pikemmin asiaa voi pohtia niin, että opettajuutta tuotetaan performatiivisesti. Valitsemalla tiettyntyylliset vaatteet, ne ”näyttävät” opettajan vaatteilta. Niitä on totuttu näkemään opettajien yllä. Voin kysyä Butleria mukaillen, mikä säätelee opettajan ilmeä ja ilmene-misaluetta? Kyse on normatiivisesta käsityksestä. Mikä kelpuutetaan opettajan näköiseksi, mikä ei. Butlerin mukaan se jo itsessään osoittaa vallan laaja-alaisen toiminnan.²⁹⁹

Vaihtoehto B herättää mielenkiinnon. Mitä sitten tapahtuu, kun henkilö ei olekaan opettajan näköinen, mutta siitä huolimatta hän on opettaja. Voidaanko nykypäivän opettajat tunnistaa ulkoasuista? Asia voidaan myös kyseenalaistaa. Onko tällainen seikka edes kiinnostava ja merkitseekö tällainen kysymys jotakin? Toisin sanoen, mitä hyötyä on opettajien ulkonäön ja pukeutumisen tutkimuksesta?

Tässä tutkimuksessa olen vaihtoehto A:n ohella kiinnostunut vaihtoehdosta B eli opettajasta, joka ei näytä opettajalta. Miksi hän ei näytä tai ei halua näyttää opettajalta? Minkä takia hän ei kollegoiden tai esimiehen mielestä näytä opettajalta? Onko hänessä sen johdosta jokin ”vika”? Miten häneen suhtaudutaan? Millaisia katseita ja millaista pukeutumispuhetta hänen ulkoasunsa saa aikaan? Millaisia seuraamuksia asennoitumistavalla on? Tämänkaltaisten tutkimusmenetelmällisten kysymysten kautta selvitän opettajien ulkonäölle ja pukeutumiselle asetettuja merkityksiä. Näiden kysymysten avulla pyrin saamaan vastauksia kysymykseeni, miltä opettaja saa näyttää.

Opettajien asut – jotain pysyvää, jotain muuttuvaa

Tämä on opettajien ruumiillisuuden ja työpukeutumisen yleiskuvauksen opettajien ulkoasujen muuttumisesta. Arvojen ja ajattelutapojen ymmärtämiseen ja purkamiseen tarvitaan tietoa tutkittavana olevan asian menneisyydestä.³⁰⁰ Oletukseni on, että opettajan ammatin pitkä perinne vaikuttaa yhä jossain määrin käsityksiin siitä, millainen on opettajalle sopiva ulkoasu. Haen ymmärrystä opettajien ulkonäön ja nykypukeutumisen käytäntöihin, ihanteisiin ja normeihin visuaalisen kulttuurin tutkimuksen periaatteiden tapaan, jossa myös visuaalisten järjestysten historiaperusta tulee ottaa huomioon³⁰¹. Nuorten pukeutumista tutkineen Sinikka Ruohosen mielestä aineiston vertaaminen muihin aikakausiin ja tutkittavan ilmiön alkuperään on tärkeää sen takia, että nykypukeutuminen nähdään monissa tapauksissa niin itsestään selväksi ja osin kollektiivisesti tiedostamattomaksi alueeksi, että sen merkityksiä on vaikea hahmottaa.³⁰²

Tuon tiivistäen esiin, millaisina opettajat on totuttu näkemään ja millaisiksi heidät on esitetty erilaisissa teksteissä. Esioletukseni mukaan nykyopettajan pukeutuminen on sidoksissa häntä edeltäneisiin aikoihin, siihen, minkä näköisinä opettajat itse muistavat omat opettajansa ja opettajankoulutusaikansa ihanteet. Tästä huoli-

matta opettajankin pukeutuminen on sidoksissa oman aikakautensa muoti-ihanteisiin ja pukeutumiskäytäntöihin.

Ensimmäiset opettajat olivat mallikansalaisia. Opettajuus on ollut puhetta mallikansalaisista ja kansankynttilöistä. Nämä termit toistuvat opettajakulttuuria käsittelevissä historiatutkimuksissa. Pedagogisen asiantuntijuuden ohella opettajat on nähty mallikansalaisina, jonka Veli-Matti Värri määrittelee niin, että kunkin ajan koulutuspoliittinen ideologia ja yhteiskunnassa vallitseva henki on heijastunut opettajien käytöksestä ja toiminnasta. Hän toteaa, että sen takia opettajuutta on syytä tutkia myös sosiokulttuurisena tuotoksena, ei pelkästään opettajan yksilöllisenä toimintana.³⁰³ Kari Uusikylä lisää, että seminaariaikaisia opettajia kasvatettiin moraaliseksi esikuviksi, suorastaan moralisteiksi, joiden tuli valvoa myös muiden tekemistä ammattinsa oikeuttamalla arvovallalla³⁰⁴.

Opettajan oikeanlainen ruumis on kuulunut mallikansalaisuuden ihanteeseen. Opettajankoulutuksen alkuaikoina 1850-luvulta lähtien ruumiin ja käytöksen mallikelpoisuuden vaatimus oli perusedellytys kansanopettajiksi aikoville. Vain sivistyneen ihmisen katsottiin omaavan inhimillisen arvokkuuden. Ruumis kontrolloitiin lääkärintarkastuksella jo opettajanvalmistukseen hyväksyttäessä. Opettajaksi aikovan tuli olla terve ja ”säännöllisesti kehittynyt”, eikä opettajan tointa haittaavaa ruumiin vammaa tai raajarikkoisuutta suvaittu. Foucault’n mukaan normaalin käsite juurrutettiin opetukseen ja koulutukseen opettajaseminaarien myötä sisäoppilaitoksissa³⁰⁵.

Nais- ja miesopettajien kouluttaminen aloitettiin Jyväskylän seminaarissa vuonna 1863. Sitä seuranneet opettajankoulutuksen vaiheet ja eri kulttuuriset aikakaudet ovat muokanneet opettajien pukeutumista. Onko opettajien pukeutumisilmiössä aikakausien vaihtumisesta huolimatta jotakin pysyvää ja muuttumatonta, joka velvoittaa opettajia olemaan tietyn näköisiä? Opettajuuteen saattaa liittyä sellaisia arvoja, jotka vaikuttavat yhä opettajien ulkoasujen sopivanlaisuuteen.

Vuonna 1917 opettajaseminaariin pyrkivän henkilön ruumiin kontrolliin liitettiin uusi vallankäytön muoto, kun lääkärinlausun-

to tuli toimittaa sinetöidyssä kirjekuussa. Hakija ei itse saanut tietää lausunnon sisältöä. Lisäksi seminaarilääkäri suoritti seminaarin alkaessa lääkärintarkastuksen koeoppilaaksi otetulle ja uudelleen syyslukukauden lopussa ennen varsinaista oppilaaksi valintaa. Seminaarilääkärin tuli erityisesti pitää silmällä niitä oppilaita, joiden ruumiinrakenteessa ja terveydentilassa oli todettu olevan jotakin epäilyttävää. Sivistyneiden käytöstopojen omaksuminen, ryhdikäs esiintyminen ja liikkuminen sekä kohtelias käyttäytyminen, alistuminen kuriin ja järjestykseen, moraalisesti arvokas käyttäytyminen, opettajapersoonallisuuden ja esimerkillisen kansalaisen kehittyminen muodostivat vielä vuoteen 1960 mallikansalaisen koulun ytimen virallisissa säädöstekesteissä. Seminaarin tehtävänä oli juurruttaa nämä mallikansalaisen ihanteet opiskelijoihin.³⁰⁶ Kyse oli Foucault'n määrittelemästä tuottavasta vallasta, jossa kurin tuli tuottaa alistettuja ja harjaantuneita eli ”kuuliaisia” ruumiita³⁰⁷. Ainoastaan kuuliaiset opettajaruumiit olivat oikeita isänmaan palvelijoita.

Mallikansalaisena suomalaisen opettajan on odotettu edustavan kansalaisuuden parhaita puolia ja olevan tietoinen kansalaiskasvatuksen moraalisisista ja normatiivisista lähtökohdista³⁰⁸. Mallikansalaisopettajalta odotettiin toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan asti kutsumusta samalla tavoin kuin kristillistä lähetystyötä tekeviltä. Sisäisistä arvoista opettajan kristillisyyttä oli näkyvintä, mikä sai mieluusti ilmetä koulutyön ulkopuolisissa aktiviteeteissakin³⁰⁹. Uskonto oli tärkein oppiaine kansakouluissa, vaikka sen tunnusmuksellista luonnetta aika ajoin vuosikymmenien mittaan vaadittiin poistettavaksi, samaan tapaan kuin nykykoulukeskusteluissa³¹⁰. Alkujaan opettajat edustivat enimmäkseen keskiluokkaista säätyläisväestöä, joka oli tavallisen kansan yläpuolella. Heillä oli valistajina valtaa. Opettajan ammatin kulttuurihistorialliset tekstit paljastavat, ettei kansansivistäjäksi kouluttaminen suinkaan ole ollut poliittisesti neutraalia, vaan pyrkimyksenä on ollut kasvattaa isänmaallisia, porvarillisia opettajia. Nykyään monissa asioissa opettajilta odotetaan mielipiteidensä suhteen neutraaliutta, kuten puoluepolitiikassa³¹¹. Kristillistä uskonnollista vakaumusta sen sijaan saate-

taan yhä pitää hyveenä³¹². Vahvasti uskonnollisilla paikkakunnilla ulkonäköön liittyvät kristilliset arvot ilmenevät yhä jonkin asteisina ja ne tulevat esiin myöhemmin tässä tutkimuksessa.

Opettajuuden historiassa siveellisyys on ollut oleellinen osa moraalista käytöstä ja seminaariaikaisen opettajankoulutuksen ehdoton päämäärä. Merja Paksuniemi on tutkinut vanhoja opetusoppaita, joissa siveellisyys määritellään hyviksi teoiksi ja tunteiksi. Sitä, mikä on hyväksyttävää, sanotaan siveellisesti hyväksi. Oman tunnon osuus siveellisen hyvän ja siveellisen pahan tunnistamisessa on ollut tärkeää. Varsinkin aiemmin omantunnon ajateltiin määrävän ihmisen tekoja ja mielialaa. Kirjallisten ohjeistusten mukaan opettajan tuli olla kristillis-siveellinen esimerkki.³¹³ Siveellisyys sukupuolimoralisoitui 1900-luvulle tultaessa tarkoittamaan ruumiillista ja sukupuolista puhtautta, ja se oli korostuneen naisen termi. Käytännössä siveellisyys, siveys, säädyllisyys ja häpeällisyys sulautuivat samaa edustaviksi sanoiksi. Säädytön tarkoitti sopimatonta ja epäkunniallista.³¹⁴ Seminaariaikaisessa opettajankoulutuksessa tavoitellut hyveet, kuten ruumiillinen terveys, vaatimattomuus, siveellisyys ja nuhteettomuus pitivät sisällään konnotaatioita. Näitä vahventaa asiallinen ja yksinkertainen pukeutuminen. Nämä hyveet ovat aineistoni joidenkin opettajien mielestä ansioita edelleen. Opettajan ruumiillisen virheettömyyden vaatimuksen on ajateltu olevan etäistä perua jopa keskiajan papin pätevyysvaatimuksista.³¹⁵

Opettajakuvan muodostumiseen ovat vaikuttaneet vahvasti ne representaatiot, millaisina opettajat on esitetty ja millaista puhetaapa heistä on käytetty³¹⁶. Puhetapa muodostuu Hallin mukaan luokittelusta, jotka ryhmitellään jonkin oletetun sidoksen ympärille. Hallin kuvaus afrikkalaisten samastamisesta Luontoon, joka symboloi alkukantaisuutta vastakohtana sivistyneelle maailmalle, tuo mieleen entisaikaisten opettajien samastamisen sivistykseen vastakohtana sivistymättömälle kansalle, jota opettajan tuli valistaa. Hienostuneisuus, oppineisuus, tietous ja usko järkeen sekä tunne-, sukupuoli- ja arkielämän sivistynyt itsehillintä ovat tekijöitä, jotka on liitetty Kulttuuriin – valkoiseen mieheen.³¹⁷ Edellä mainitut

symboliset ominaisuudet löydän sekä Risto Rinteen teoksesta *Kansanopettaja mallikansalaisena* (1986) että Hannu Simolan tutkimuksesta *Paljon vartijat* (1995). Teoksissa havainnollistetaan, millä tavoin kansanopettajuutta on tuotettu arvovaltaisissa asiantuntijapuheissa. Opettajaihanne oli samanlainen muissa teksteissä, kuten aikakauden kaunokirjallisuudessa³¹⁸.

Opettajuuden historiasta on tehty tutkimuksia runsaasti³¹⁹. Tässä tutkimuksessa vain pistäydytään menneisyydessä. Aineistoni opettajaaänet pääsevät kuuluville opettajien muistellessa oman koulu- ja opiskeluaikansa ja varhaisen oman opettajuutensa ulkoisia olemuksia. Opettajien omat koulumuistot omien opettajiensa ulkoasuista ovat vaikuttaneet ainakin alitajuisesti heidän nykyisiin käsityksiinsä opettajien ulkonäöstä ja pukeutumistavoista. Joku aineistoni opettaja kertoo suoraan oman opettajansa hyvän esimerkin vaikuttaneen hänen nykyiseen työpukeutumiseensa. Aloitan 1900-luvun koulupukeutumisen katsauksen 1950-luvulta, josta aineistoni varhaisimmat opettajamuistelmat alkavat opettajien omilta kouluvuosilta. Tällöin he olivat itse oppilaita.

Tapakulttuuri korostui 1950-luvulla opettajien asuissa. Opettajien pukeutumisessa korostui huolitellun ulkoasun ja pukeutumisen sääntöjen tuntemisen merkitys. Aikakauden tapakulttuuri oli luonteeltaan muodollista, perinteisiä arvoja ja sukupuolirooleja korostavaa.³²⁰ Vuoden 1958 kansakouluasetukseen oli kirjattu opettajan ensimmäiseksi tehtäväksi olla ”hyvänä esikuvana oppilaille”³²¹. Aineistoni iäkkäimmät opettajat ovat sitä mieltä, että vaikka vaatteita oli niukalti, opettajien pukeutuminen oli tuolloin huolitellumpaa kuin nykyisin. Joku muistaa opettajalla olleen viisi vuotta samat työvaatteet; toinen opettaja vaihtoi vaatteet puolivuositain. Vaikka julkisuuden henkilöt, näyttelijät, missit ja mannekiinit näyttivät ihanteellisen naisen ja miehen malleja³²², opettajat muistetaan ankan virallisina sekä käytökseltään että ulkoiselta olemukseltaan. Opettajien ulkonäkö ja ryhti kertoivat vallasta ja auktoriteetista. Meikitön opettaja on yleinen muistikuva aineistoni opettajilla. Miesopettajat käyttivät pukua ja solmiota. Kaikki opettajamuis-

tot eivät suinkaan kerro nuhteettomasta mallikansalaisesta; jotkut muistavat myös epäsiistejä ja pahanhajuisia opettajiaan.

Mallikansalaisen tuli ehdottomasti näyttää esikuvalliselta, koska mallikansalaisen tehtävänä oli valvoa myös oppilaiden pukeutumista ja käsien puhtautta. Oppilaan nuhjuisesta olemuksesta opettaja saattoi huomauttaa, sillä siisteys ja puhtaus olivat kulttuurisesti erityisiä hyveitä. Tytöt käyttivät esiliinaa, joka suojasi mekkoa likaantumiselta ja kulumiselta.³²³ Puhtaus on liittynyt naisen velvoitukseen. Kodeissa äitien velvollisuutena oli tarkastaa, että lapset lähtivät kouluun ehjissä ja puhtaissa vaatteissa. Lasten vaatteiden viestittävä kunnollisuuden vaikutelma oli äideille merkityksellinen osoitin siitä, että perheen asiat ovat järjestyksessä³²⁴. Tällaisten konnotaatioiden takia aineistoni vanhimmat opettajat murehtivat, jaksavatko ja ehtivätkö nykyvanhemmat kiinnittää tarpeeksi huomiota lastensa ulkoasuun.

Pukeutumisen valvonta jatkui vuosikymmenen vaihteeseen saakka. Erityisesti vanhan polven ankarat auktoriteettiopettajat pitivät tiukasti kiinni ennen sotia sisäistämästään pukeutumiskoodista eikä nuorisomuodin tulo Suomeen ollut heille mieleen. Tyttöjen oli sopimatonta pukeutua farmareihin eikä meikkiä saanut näkyä kasvoilla. Kouluissa tytöillä tuli olla hame; housujen käyttö sallittiin vain urheilupäivinä. Suhtautuminen poikien farmareihin riippui koulusta, paikkakunnasta ja ainakin Helsingissä myös kaupunginosasta.³²⁵

Opettajat näyttäytyivät muodollisesti 1960–70-luvuilla. Hyvinvointivaltion kehittämisestä tuli yhteiskunnan rakentamisen päämäärä. 1960-luvulla siirryttiin viisipäiväiseen työviikkoon; lauantait olivat aiemmin olleet lyhyitä koulupäiviä. Hyvinvointivaltion yksi ilmentymä oli peruskoulu, joka syrjäytti kansakoulun ja oppikoulun asteittain eri puolilla maata vuosikymmenen vaihteessa.³²⁶

Aineistossani on opettajia, joilla on takanaan noin neljäkymmenen vuoden opettajanura. Heidät on valittu seminaariin aikana, jolloin puhdasmaaineisuus, ruumiinterveys ja ruumiin säännöllisyys olivat pääsykriteerejä. Simolan mukaan vuoden 1967 opettajankoulutusta käsittelevässä mietinnössä pyritään pois mallikansalaisuu-

desta. Siinä todetaan, että yhtenäiskulttuurin aikana opettajaa pidetään luonnostaan täsmällisesti määritettyjen arvojen ja ideaalien edustajana. Esikuvana toimivasta opettajasta oli tullut sosiaalisen keskiluokan ihanteiden ilmentymä. Sen takia eri yhteiskuntaluokkien edustajat suhtautuivat opettajan tehtäviin eri tavoin. Mietintö vaatikin hyväksymään sen, että yksilöiden ja eri ryhmien ihanteet ja arvostukset poikkeavat toisistaan verrattain paljon. Modernin yhteiskunnan uuden peruskoulunopettajan yleistä kasvatustehtävää ei enää voinut määritellä samoin kuin aiemmin. Mutta opettajan käyttäytymiselle ja ulkoiselle olemukselle asetetut vaatimukset eivät kuitenkaan kadonneet, vaikka ne alkoivat menettää voimaansa.³²⁷

Opettajina 1960–70-luvuilla toimineet aineistoni naiset ja miehet kertovat vuosikymmenen muuttaneen opettajien pukeutumista valtavasti. Maan vaurastuminen johti tavaroiden tuotannon ja hankinnan mahdollisuuteen, ja se näkyi pukeutumisessakin. Lisäksi yhteiskunnallinen ilmapiirin muutos 1960-luvun edetessä vaikutti konservatiivisen ja muodollisen opettajan pukeutumistyylin muuttamiseen rennommaksi ja vivahteikkaammaksi³²⁸. Opettajankoulutuksessa 1960-luvun lopulla opettajakokelas sai noudattaa minimuodin mukaista hameen pituutta, sillä uutuutena tulleet sukka housut verhosivat sääret ja reidet. Lehtorit saattoivat kuitenkin mainita toisiinsa sopimattomista sukkahousujen ja hameen väreistä.

Lähempänä 1960–70-lukujen taitetta nuoret naisopettajat muistetaan minihameineen ja korkeavartisine saapikkaineen kauniina ja muodikkaina – niin ihailtavina. Opettajien pukeutuminen ei kuitenkaan kulkenut muodin eturintamassa. Miesopettajat pukeutuivat edelleen pukuun ja kravattiin, varttuneemmat naiset hameeseen tai leninkiin, paitapuseroon ja jakkuun. Housuasua käyttivät liikunnanopettajat vain oppitunneilla, ei opettajainhuoneessa. Punaisiin vakosamettihousuihin pukeutunut aineistoni ammatinopettajanainen muistelee koulunsa rehtorin huomauttaneen hänelle, että heidän koulussaan naiset pukeutuvat hameeseen. Opettaja ei halunnut hangoitella vastaan, vaan teetätti itselleen työhameen. Housuasut olivat naisten työpukeutumisessa edelleen harvinaisia. Kotiliesi-lehdessä oli alettu suositella maalaisemännille housuja työasuik-

si vasta 1960-luvulla, mutta silloinkin vain nuorille naisille. Arja Turunen huomauttaa, että ehdotus naisten housujen käyttämiseen tai käyttämättömyyteen on aina ollut yhteiskunnallinen kysymys. Housut eivät ole olleet vain vaatekappale, vaan aikalaiset ovat nähneet ne laajempänä kysymyksenä naisen asemasta ja tulevaisuudesta.³²⁹

Pääosin opettajien pukeutuminen kuitenkin säilyi ”opettajamaisena”. Kouluissa viralliset pukeutumiskäytännöt ja hyvä käyttäytyminen olivat kyseenalaistamattomia. Osa opettajista katsoi edelleen velvollisuudekseen valvoa oppilaiden vaateetusta. Yksi aineistoni opettaja muistaa koulunsa rehtorin passittaneen muodinmukaiset, pitkätukkaiset pojat parturiin. Hiusten pituus vaikutti kapinalta, jonka koulu pyrki tukahduttamaan. Opettajien närkästys ja huomautukset ovat ymmärrettäviä, sillä aiemmin myös miesoppilaat olivat pukeutuneet pukuihin. Ammattikouluissa puutyöpajan miesopettajat pukeutuivat työtakkeihin, joiden alta pilkkotti kauluspaita ja kravatti. Aineistoni vanhemmat opettajat tiedostavat pukeutumiskäytäntöjen kulttuurisidonnaisuuden ja toteavat, kuinka ”yliamupua” olisi nykyään pukeutua näin virallisesti. Toisaalta muutamat opettajat kaipaavat ammatillisten oppilaitosten työpajasaleihin entisaikojen huolellisempaa ammattipukeutumista.

Suuri opettajankoulutuksen murtuma tapahtui 1970-luvulla, jolloin ruumiinterveyden kriteereitä lievennettiin opettajankoulutuksen vertailuperusteissa³³⁰. Luokanopettajakoulutus siirtyi opettajaseminaareista yliopistolliseksi koulutukseksi vuonna 1974³³¹. Simola arvelee, että ylioppilaiden ajateltiin jo valmiiksi osaavan käyttäytyä. Lisäksi korkeakouluilta puuttuivat valmiudet seminaarien kaltaiseen käytöksen koulumiseen. Vuoden 1975 mietinnössä mallikansalaisuus esiintyi teemana viimeistä kertaa. Simola on löytänyt mietinnöstä kaksi kohtaa, joissa pohdittiin opettajan ”ainakin jossain määrin” olevan mallina oppilailleen. Sen katsottiin olevan perusvaatimuksena opettajan käyttäytymisessä.³³² Samalla tavoin ajattelevat monet aineistoni opettajat eri koulumuodoissa tänäkin päivänä.

Opettajankoulutuksessa 1970-luvulla opiskellut naisopettaja muistelee lehtorin neuvoneen, että opettajan tulee pukeutua joka päivä eri asuun, jotta oppilaiden mielenkiinto säilyy. Ulkoasun siisteyttä korostettiin edelleen. Pukeutumisella oli merkitystä erityisesti näytetunteja pidettäessä, sillä naiskokelaalla tuli ehdottomasti olla hame. Naisia saatettiin neuvoa, että olisi suotavaa pukeutua punaiseen hameeseen ja siniseen puseroon, jotta kokelas erottuisi tarpeeksi liitutaulusta. Samaan aikaan toisessa opettajaseminaarisessa punainen hameen väri oli arveluttava valinta joko uskonnollisten ja/tai puoluepoliittisten syiden takia. Näytetuntien ulkopuolella kokelaat saattoivat kaupungilla kulkea meikkaamattomina ja kampaamattomina yliopiston verryttelyasu yllään.

Tasa-arvoajattelu korostui yhteiskunta- ja koulutuspolitiikassa 1970-luvulla, mikä johti siihen, että kaikenlaiset erot pyrittiin hälvettämään. Tämä tarkoitti myös sukupuolten tasa-arvoa. Koulujen virallisista asiakirjoista poistettiin sukupuolierot. Se ei kuitenkaan tuonut kouluihin tasa-arvoa vaan sukupuolineutraaliuden.³³³ Tasa-arvon ihanne näkyi unisex-muodissa, joka tarkoitti molemmille sukupuolille suunniteltuja tismalleen samanlaisia vaatteita. Yliopistoissa tuolloin opiskelleet aineistoni opettajat muistelevat sekä luennoitsijoiden että opiskelijoiden pukeutumisen olleen rentoa ja vapaata. Rennot farkut, villapaidat ja kukkahuivit muodostivat opiskelijan ”virkapuvun” yliopistossa. Pukeutumistapa viittasi myös yhteiskunnalliseen aktiivisuuteen.³³⁴ Aineistoni opettajien mielikuvissa kansa-, kansalais- ja yhteiskouluissa sekä ammattikouluissa silloisten opettajien sukupuolenmukainen vaatetus kuitenkin edelleen korostui.

Marimekon Tasaraita- ja Jokapoika-paidat farkkuihin yhdistettyinä ovat monien suomalaisten opettajien perusvaatteita. Tässä tutkimuksessa niitä käsitellään useammassa luvussa. Lähteiden ja aineistoni perusteella ei käy ilmi, milloin Marimekon raitapaidat tulivat opettajien asuiksi yleisimmin. Marimekko saavutti 1960-luvulla aikaansa seuraavien ihmisten tuotemerkin aseman. Mekot ja Jokapoika-paidat suunnattiin nuoren sukupolven akateemisten ja luovi- en ammattien edustajille. Ensisijaisena kohderyhmänä olivat kou-

lutetut ja modernit, ajan hengessä elävät naiset. Samalla vuosikymmenellä Marimekosta alettiin puhua kulttuuri-ilmiönä. Vaatesuunnittelija Annika Rimalan vuonna 1968 luoma Tasaraita oli trikoo-vaatteena täysin uusi Marimekko-tuote. Suunnittelijan tavoitteena oli monikäyttöinen, farmarien kanssa käytettävä ja kaikille sopiva paita silloisen tasa-arvoideologian mukaan. Tasaraidan myötä Marimekon asiakaskunta laajeni. Tasaraita oli vastaus aikansa yhteiskunnalliseen haasteeseen ja pukeutumisasajattelun muuttumiseen.³³⁵

Farmarihousut olivat levinneet Eurooppaan toisen maailmansodan jälkeen. Tuontilupa oli säännösteltyä tiukan taloudellisen tilanteen takia, sillä farmareita pidettiin ylellisyystuotteina. Farmarien todellinen leviäminen tapahtui suuremmassa mittakaavassa vasta yhteiskunnallisesti tiedostavalla 1960-luvulla. Opettajat närkästyivät, mikäli he näkivät oppilaansa farmariasuisina julkisilla paikoilla. Opettajille farmarit muistuttivat suomalaisen työmiehen vaatteita. Koululaitos halusi kasvattaa oppilaita kunnollisiin tapapukeutumisen saloihin ja tavoittelemaan työmiestä korkeampaa yhteiskunnallista asemaa. Farmarit kuitenkin valtasivat alaa nopeasti ja Euroopassa käynnistyi vahva merkkifarmareiden tuotanto 1970-luvulla. Farmareista tuli osa nuorisomuotia ja niiden nimitys muuttui epämuodollisesti farkuiksi.³³⁶ Opettajien työhousuiksi ne olisivat olleet tähän aikaan täysin sopimattomat.

Naisliikkeen nousun yhtenä tavoitteena oli murtaa perinteiset sukupuolten esittämisen tavat myös pukeutumisessa. Tämän näkemyksen mukaan muodin mekanismit luovat ja uusintavat vääränlaista naiseutta, jossa ulkonäkö korostuu liikaa. Feministien pukeutumista määräitti antimuoti. Ulkoasussa tuli olla mahdollisimman vähän viittauksia perinteiseen, huoliteltuun naisellisuuteen. Pukeutumisen tuli olla huoletonta ja ulkonäön luonnollisen. Naiset omaksuivat piirteitä miesten pukeutumisesta ryhtymällä käyttämään housuasuja.³³⁷

Ilmiö näkyi paikoin naisopettajien pukeutumisessa. Aineistoni opettajanainen muistelee, kuinka hän oli Helsingissä matemaattisten aineiden opettajan virassa tottunut hyväksyttävästi käyttämään housuasua 1970-luvulla. Tämän voi todeta olevan varhaisen nais-

opettajan pukeutumiskäytännön. Sittemmin maaseutukouluun siirtyneelle housuasuiselle opettajalle mainittiin, ettei housuasu olisi tullut kuuloonkaan edellisen rehtorin aikana. Siitä olisi rehtorin puoliso pitänyt huolen³³⁸. Vielä joitakin vuosikymmeniä sitten pukeutumisen suuntaukset ehtivät maaseudulle vuosia myöhemmin. Opettajien pukeutuminen ja siihen kohdistuvat vaatimukset eivät aineistoni pohjalta ole tänä päivänä erilaisia maaseutu- ja kaupunkikouluissa.³³⁹

Kiinnostava yksityiskohta naisopettajien muisteluissa ovat peruukit. Niiden lukumäärästä suorastaan kilpailtiin 1970-luvulla. Aineistoni ammatinopettaja Maiju muistelee, kuinka hän kansakoulussa jumaloi opettajaansa. Opettajan mallikansalaisuus pirstoutui yhtäkkiä, kun kesken liikuntatunnin opettajan peruukki lensi pois päästä. Maiju muistelee: ”--- Opettaja ikään kuin tipahti korokkeelta --- siinä särkyi jokin täydellisyyden, joku semmoinen, yhtäkkiä meni rikki. Sitten se kuitenkin liimaantui kasaan tämä opettajan täydellisyys.” Opettaja ei ollut enää koskaan sen jälkeen käyttänyt peruukkia. Maiju muistaa, kuinka hän tunsu myötähäpeää opettajansa vuoksi. Hän ajattelee, että asian täytyi olla opettajalle valtava sosiaalinen häpeä, sillä kyse oli sivukylän koulusta. Mallikansalaisen kömmähdykselle varmasti naurettiin kodeissa tuona iltapäivänä.

Valmisvaatteita opettajilla saattoi edelleen olla vähän ja ainakin osa opettajista käytti niukasti palkkarahojaan vaatteisiin. Osa opettajista harrasti vaatteiden ompelua. Sellaista naisopettajaa saatettiin kadehtia, kenellä oli enemmän vaatteita: ”No, sen mies onkin arkkitehti!” Kun opettajan näköisiä vaatteita oli alennusmyynnissä, aineistoni naisopettaja muistelee, kuinka hänen lisäkseen kolme kollegaa oli toisistaan tietämättä pukeutunut samanlaiseen Arolan malliston lilaan neulemekkoon. ”Asetuimme sitten vierekkäin istumaan”, hän toteaa.

Vapauttava 1980-luku muutti opettajien ulkonäköä. Opettajakoulutuksen laki- ja asetusteksteistä terveen ruumiin ja mallikelpoisen käytöksen vaatimukset olivat poissa vuosina 1986 ja 1991 julkaistuissa teksteissä. Opettajan ulkoisen eetoksen yli satavuotinen vaade siis poistui virallisista opettajadiskursseista 1990-luvulle

tultaessa.³⁴⁰ Siitä huolimatta Rinteen ja Simolan tutkimukset osoittavat, että oikea esiintyminen ja ulkoinen sopivuus ovat yhä olleet opettajuuden peruselementtejä. Vaikka ulkoinen mallikelpoisuus olisikin diskursseissa himmennyt vähitellen, sisäisen mallikelpoisuuden vaatimus on edelleen muodostanut jatkuvuuden opettajan tietynlaiselle käyttäytymiselle.³⁴¹ Sitten pedagogiset opaskirjat ovat muistuttaneet opettajan kasvatusvastuusta ja mallina olemisesta³⁴².

Kulttuuriset pukeutumistavat toivat uusia pukeutumishaasteita. Seksuaalisten vaateviestien pelko ja niiden vahtiminen opettajien työpukeutumisessa ilmenee erityisopettajana työskentelevän 56-vuotiaan Margitin muistelossa. Opettajankouluttajan vakavamielinen ehdotus ja perustelu naisopettajan työasuksi olivat tummansininen vekkiihame ja villatakki, koska ne eivät herätä liikaa kiinnostusta poikaoppilaisissa. Näitä vaatekappaleita voidaan pitää opettajarepresentaatioissa stereotyyppisinä opettajavaatteina.

Opettajien ruumiillisuuden ja pukeutumisen vähittäiseen vapautumiseen liittyvät seikat nivoutuvat koko 1980-luvun globaaliin yhteiskunnalliseen muutokseen. Richard Floridan mukaan pukeutumiskäytäntöjen vapautuminen on yksi eniten huomiota herättäneistä kehityssuuntauksista yhdysvaltalaisissa työpaikoissa. Isotkin yritykset, jotka ennen edellyttivät työntekijöiltään solmiota ja valkoista paitaa, hyväksyivät vapaamman pukeutumisen myös muulloin kuin niin sanottuina Casual Friday -päivinä³⁴³. Uudelle tyyliä löytyi myös vastustajansa: naisia kritisoitiin liian uskaliaasta pukeutumisesta ja miesten todettiin pukeutuvan ”rytkyihin”.³⁴⁴ Vapaampi pukeutuminen omaksuttiin Suomeen musiikkivideoiden tuloon, amerikkalaisten tv-sarjojen ja lisääntyvän matkustelun myötä. Muutosta Suomessa lisäsi voimakas talouskasvu, joka näkyi kulutustavaravarusteluna, suorastaan ”statustuotteina”³⁴⁵. Aineistoni opettajat eivät kuitenkaan mainitse opettajien pukeutumisen olleen erityisen hintavaa tai että ulkoiseen olemukseen olisi panostettu.

Uusi opetusoppi, kognitiivinen didaktiikka, arvosteli perinteistä opettajakeskeistä opetuksen mallia³⁴⁶. Opettajat alkoivat saada inhimillisempiä piirteitä, ja he tulivat alas kateederilta oppilaiden

keskuuteen³⁴⁷. Uutta oli se, että naisopettajien housuasut yleistyivät vähitellen. Ammatinopettajaksi juuri valmistunut, nyt 58-vuotias Mauno käytti työasunaan suoria housuja ja kauluspaitaa väl-tellen pukua ja kravattia. Tyyli ei ollut rehtorin mieleen, joka huomautti huonosta pukeutumisesta eikä suostunut ottamaan Maunoa mukaan vierailukäynneille koulun ulkopuolelle. Mauno ei osannut pukeutua eikä siten rehtorin mielestä kyennyt antamaan työpaikastaan halutunlaista vaikutelmaa. Mauno ei ollut ainoa huonosti pukeutuva opettaja, vaan uusia, nuoria miesopettajia ilmaantui lisää. Kuin yhteisestä sopimuksesta he alkoivat sonnustautua rentoihin samettihousuihin, myöhemmin sinisiin farmareihin. Osa vanhemmista opettajista piti ”kevennettyä pukeutumista” opettajan arvovallan menettämisenä; osa heistä luopui itsekin puvusta ja kravattista vaihtaen ne suoriin housuihin ja pelkkään kauluspaitaan.

Opettajat näyttivät arkisilta 1990-luvulla. Pukeutuminen vapautui yhä 1990-luvulle tultaessa ja sen aikana³⁴⁸. Ihmiset saattoivat pukeutua arkipäiväisesti jopa juhlatilaisuuksiin. Floridan mukaan rento pukeutuminen alkoi yleistyä mukavuussyistä, mutta myös kulttuurin muutoksen takia. Statuspukeutuminen ei välttämättä enää kohentanut työntekijän arvoa. Edelläkävijöinä kulki nyt niin sanottu luova luokka, jonka työntekijät pukeutuivat oman mielensä mukaan ilmaistakseen itseään kuin taiteilijat. Muodollisen virastopukeutumisen sijaan pukeuduttiin muotivaatteisiin. Yhtä oikeaa pukeutumiskäytäntöä ei enää ollut, vaan koko joukko erilaisia pukeutumistyylyjä. Tarkoittaako pukeutumisen monimuotoisuus myös suvaitsevaisuutta? Floridan mukaan pukeutumisen vapautuminen on tehnyt selvän jakolinjan työpaikkoihin, jotka hyväksyvät monimuotoisuuden ja työpaikkoihin, jotka tukahduttavat sen. Luovan työn lisääntyminen on luonut uudenlaisen työkuiltuurin, jossa työntekijät haluavat tehdä työtään joustavasti ja ilmaista identiteettiään ulkoasullaan.³⁴⁹

Opettajakertomuksissa ilmenee niin ikään pukeutumisen vapautuminen; toisaalta tarkka trendinmukaisuus. Aineistoni vanhimpien opettajien mielipide on, että suomalaisten opettajien pukeutuminen tuli samalla välinpitämättömämmäksi. Osa aineistoni opettajista,

kuten lähellä kuuttakymmentä ikävuotta olevat ammatinopettajat Sakari ja Raine kaipaavat yhä 1980-luvulta huolitellumpaa pukeutumista. Ammatinopettaja Anneli vertaa opettajien epämuodollista pukeutumista menneisiin aikoihin: ”Oon lukenut nyt [ammattialan] kirjaa, jossa kerrotaan, mitä sata vuotta sitten. --- Oikeestaan kaikki, joista kuvia on otettu, on hyvin huoliteltuja, viimeisen päälle itsestään huolta pitäviä. He korostaa fyysistä kuntoa.” Pukeutuminen on myös moraalinen asia. Pukeutumisen moraalit ilmenee Entwistlen mukaan sellaisissa sanoissa, kuten virheetön, hyvä ja korrekti; moraaliton sanoissa epäsoviva ja mauton³⁵⁰.

Välinpitämättömyys koski myös ruumiillisuuden esiin tuomista. Opettajanaiset saattoivat käyttää 1990-luvun alussa muodinmukaisia, ohuita ja vartalonmyötäisiä trikoovaatteita omasta vartalon koostaan tai iästään riippumatta. Aineistoni naisopettaja muistelee kollegansa ohuita leggingsejä, joiden alta alushousut ja karvoitus kuulsivat läpi. Hän ei muista ilmiöstä puhutun suoraan, muuta kuin siivoojan kuiskutelleen asiasta juoruttavan paikkakunnalla. Erityistä pahennusta opettajan pukeutumiseen toi tieto hänen opettavan murrosikäisiä poikia. Samana aikakautena opettajainhuoneissa keskityttiin puhumaan naisten hiusten leikkauksista ja hiusväreistä sekä meikeistä. Kollegan tukan muodikkaaseen malliin tuli heti osata reagoida, muuten putosi piireistä pois, naisopettaja muistelee.

Yhteiskunta monimutkaistui, mikä materian kautta tarkasteltuna tarkoitti halvan ja kalliin tuotteen ja niiden välisen eron kaventumista. Samaan aikaan markkinoille tuotiin tuotteen halpa ja kallis versio. Tarvittiin kulttuurista pääomaan, kykyä nähdä halvan ja kalliin ero sekä vielä taloudellista pääomaa ja halua sijoittaa kalliimpaan tuotteeseen, mikäli näillä tuotteilla halusi viestiä tietynlaista mielikuvaa itsestään.³⁵¹

Aineistoni perusteella opettajankoulutuksessa rentoa pukeutumista ei suosittu. Varsinkin opettajankoulutuksen harjoittelujaksolla opettajakokelaiden ulkoasun suhde opettajan asemaan huomiointiin samalla tavoin kuin vuosikymmeniä sitten. Yhtenäiskoulun opettaja muistelee didaktikon 1990-luvulla pelotellen opastaneen,

että jo pukeutumisen perusteella oppilaat katsovat, onko kyseessä oikea opettaja vai ei.

Stereotypiat määrittävät opettajuutta. Mallikansalaisopettajan ominaisuuksista on ollut kautta aikojen herkullista rakentaa opettajuuden stereotypioita, kohteen pelkistämistä harvoihin ja yksinkertaistettuihin olemuksellisiin piirteisiin³⁵². Pilapiirtäjät ovat oivallisesti koostaneet opettajan karikatyyrin: tiukkailmeisen, nutturapaisen naisopettajan ylösnapitettuine mekkoineen karttakeppi oikeassa kädessä. Opettajat tuntuvat olevan tietoisia itseensä kohdistuvista oudoista mielikuvista. Kummallista onkin, että osa opettajista haluaa edelleen naamioitua vallitseviin mielikuviin, Ulla-Maija Salo väittää³⁵³. Opettajien ei ole odotettu olevan viehättäviä, seksikkäitä tai erilaisia. Heidät on totuttu näkemään vallitsevan keskiluokkaisen standardin mukaisina. Mikäli he ovat erilaisia, erilaisuus on kömpelöä tai komentelevaa matroonamaisuutta, on väitetty.³⁵⁴ Erään tutkimuksen mukaan tiettyä opettajaa oli pelätty pelkäämään hänen pahannäköisyytensä takia³⁵⁵.

Eri vuosikymmenten pukeutumispuheiden perusteella voin todeta, että stereotyyppisistä opettajarepresentaatioista huolimatta opettajan ulkoasu on ollut jatkuvassa muutoksessa. Siihen ovat vaikuttaneet yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset ja muodin vaihtelut. Nuoret opettajat ovat tuoneet kouluihin uusia pukeutumiskäytäntöjä, kuten aineistoni perusteella tapahtuu nykyäänkin. Opettajan näköisen henkilön visuaalisia järjestyksiä on pyritty laajentamaan. Tämä on monipuolistanut opettajakuvaa. Opettajien ulkonäössä on tapahtunut myös konventionalistumista. Se on prosessi, jossa enemmistö vähitellen hyväksyy epätavanomaiset koodit, joista vähitellen tulee tavanomaisia³⁵⁶.

OPETTAJIEN PUKEUTUMISPUHEET

Tässä luvussa esittelen tutkimusaineistoni, joka sisältää kokonaisuudessaan satakolmekymmentä (130) eri koulumuotojen opettajien kirjoitelmaa ja haastattelua. Opettajat kertovat ajatuksiaan, kokemuksiaan, toiveitaan ja odotuksiaan omasta ja muiden opettajien ulkonäöstä ja pukeutumisesta. Kirjoitelmien ja haastattelujen kautta muodostunutta aineistoa nimitän *pukeutumispuheeksi*. Tutkimuksessa on mukana opettajia peruskoulujen esi- ja alkuopetuksesta, ala- ja yläkouluista, lukioista, ammatillisista oppilaitoksista, ammattikorkeakouluista ja vapaan sivistystyön oppilaitoksista ympäri Suomen. Aineisto on kerätty vuosien 2006–2009 välisenä aikana. Käytin eri tiedotuskanavia aineiston saamiseksi, jotka tässä esittelen.

Aineiston kerääminen alkoi Opettaja-lehdessä ilmestyneen sivun mittaisen ”Miltä opettaja saa näyttää?” artikkelin pohjalta marraskuussa 2006. Artikkelissa tuotiin taustoituksena esiin muun muassa pukeutumisen viestittämiä vaikutelmia, ulkoasuun liittyviä tapoja ja tottumuksia sekä ääneen lausumattomia pukeutumissääntöjä, joita työyhteisöissä voidaan kontrolloida. Artikkelin yhteydessä pyydettiin opettajia kirjoittamaan omista pukeutumiskokemuksistaan. Toimittajan kirjoittamassa, mutta yhteistyössä laatimassamme artikkelissa opettajia lähestyttiin seuraavanlaisilla kysymyksillä: ”Kerro kokemuksistasi: Tunnetko olevasi työyhteisössäsi katseiden kohteena ulkoisen olemuksesi, erityisesti pukeutumisesi takia? Oletko halunnut rikkoa koulusi yleistä pukeutumiskoodia tahallisesti? Vai oletko huomannut rikkoneesi sitä tahattomasti? Miten se on? Miltä se on tuntunut ja miten olet toiminut?”³⁵⁷

Opettaja-lehden artikkelin innoittamana jyvaskyläläinen toimittaja otti minuun yhteyttä tammikuussa 2007. Hän oli laatimassa tekstiä niin sanottuun juttupankkiin kouluteemaa käsittelevistä aiheista. ”Opettajan ulkonäkö kiinnostaa tutkijaa” -otsikon alla toimittaja kirjoitti nyt tutkittavan sitä, miltä opettaja saa näyttää ja onko oppilaitoksissa kirjoittamattomia pukeutumissääntöjä. Lyhyessä tekstissään hän tarkensi, että pukeutuminen on kokonaisuus,

johon sisältyy muutakin kuin vaatteet. Eri puolilla Suomea ilmes-
tyneet kaupunkilehdet ottivat edellä mainitusta juttupankista omiin
kouluteemanumeroihinsa tutkimustani käsittelevän tekstipätkän.
Sen yhteydessä on ollut lyhyt kuvaus tutkimukseni tavoitteista ja
yhteystietoni aineistonkeruutani varten³⁵⁸. Opettaja-lehden ja kau-
punkilehtien kautta sain peruskoulujen ja lukioiden, ammatillisten
oppilaitosten, ammattikorkeakoulujen ja vapaan sivistystyön opet-
tajien kirjoitelmia yhteensä 29 kappaletta.

Sähköpostilistojen kautta lähestyin ammatillisten oppilaitosten
ja ammattikorkeakoulujen opettajia kolmen eri maakunnan alueel-
la keväällä 2007³⁵⁹. Lähetin heille ohjeistustekstin aiheesta ”Miltä
opettaja (saa) näyttää?”. Pyysin heitä vastaamaan siinä esittämiini
kysymyksiin vapaan kirjoittamisensa lisäksi. Alustusteksti on luet-
tavissa liitteessä 1. Eri koulutusyksiköiden kautta sain ammatillis-
ten opettajien yhteydenottoja yhteensä 17 kappaletta.

Opettajien julkinen ulkonäkökeskustelu lisääntyi tutkimuspro-
sessini aikana. Opettaja-lehti julkaisi tutkimukseni etenemisestä
huhtikuussa 2009 neljän sivun mittaisen, graafikon kuvittaman ar-
tikkelin, jossa käsiteltiin tutkimukseni alustavia löydöksiä. Esille
tulivat muun muassa opettajakollegoiden ristiriitaiset näkemykset
ulkoisen olemuksen sopivuudesta ja sopimattomuudesta eri kou-
luissa. Artikkelin lopussa oli maininta: ”Kokemukset yhä tervetul-
leita. Tutkija on edelleen kiinnostunut opettajien pukeutumiseen
ja ulkoiseen olemukseen liittyvistä mielipiteistä ja kokemuksista.
Kaikkien koulumuotojen opettajat ympäri Suomen voivat kirjoittaa
osoitteeseen ---”.³⁶⁰ Artikkelin innoittamana viisi peruskoulunopet-
tajaa postitti minulle kirjoitelmansa.

Aineisto kasvoi viidellä kirjoitelmalla vuosina 2007–2008. Jo-
kaisella viidellä opettajalla oli jokin kokemus, jonka he halusivat
kuultavan ja pääsevän mukaan tutkimukseen. Opettajat olivat pe-
ruskoulun, ammatillisten oppilaitosten ja vapaan sivistystyön opet-
tajia.

Pyrkimykseni oli saada mahdollisimman moniääninen aineisto
opettajien pukeutumiskokemuksista ja -näkemyksistä. Tämän takia
hankin aineistoa myös muodollista opettajankoulutusta hankkivilta

aikuisopiskelijoilta, jotka jo toimivat opettajan tehtävissä. He saivat kirjoitelmiaan ohjeistamaan samanlaisen ohjeistustekstin kuin sähköpostilla tavoitetut ammatinopettajat (liite 1). He opiskelivat neljässä eri aikuisopiskelijaryhmässä luokanopettajien aikuiskoulutuksessa lukuvuosina 2007–2009³⁶¹. Opettajaopiskelijoiden kirjoitelmia on yhteensä 74 kappaletta³⁶². Opettajat olivat vapaana koulutyöstään hankkimassa opettajan pätevyyttä päätoimisesti opiskellen. He toimivat muodollisesti epäpätevinä peruskoulujen esi- ja alkuopetuksen, ala- ja yläkoulujen sekä yhtenäiskoulujen opettajina. Heidän opettajakokemuksensa pituus vaihteli muutamasta kuukaudesta kymmeneen vuoteen. Nais- ja miesopiskelijoiden työpaikat sijaitsivat ympäri Suomen.

Aineistoni analysoinnin alkuvaiheessa käsitelin aikuisopiskelijoiden tekstejä erillään muusta aineistosta. Halusin selvittää, eroavatko opettajaopiskelijoiden pukeutumispuheet muiden opettajien puheista. Koko aineistoa useita kertoja luettuani eri näkökulmista totesin, ettei opettajaopiskelijoiden ja muiden opettajien tekstejä ole syytä käsitellä erillään toisistaan. Aineistosta ei voi erottaa opettajaopiskelijan ääntä, vaan kaikki puhuvat opettajakokemuksensa perusteella kouluissa sattuneista ”pukeutumiskohtauksista”. Tutkimustuloksia esittelevissä luvuissa en käytä aineisto-otteiden yhteydessä titteliä ”opiskelija”, vaan sitä opettanimikettä, josta opettaja oli opintovapaalla. Kaikki edellä mainitsemani opettajaryhmät muodostavat tutkimukseni aineiston samanarvoisina.

Eri tiedotuskanavien käyttäminen ja ajallisesti suhteellisen pitkä aineistonkeruu-aika on mahdollistanut sen, että olen saanut monipuolisen ja alueellisesti laajan, ympäri maan kerätyn aineiston. Voidaan kysyä, onko usean eri aineistonkeruumenetelmän kautta tuotettu aineisto samanarvoista. Oleellista on, että tutkimuskysymykseni on kuitenkin sama kaikille opettajille aineiston keruumenetelmästä tai opettajien kouluasteesta riippumatta. Eri-ikäiset, ajatuksiltaan erityyppiset ja ulkoasuiltaan erityyyliset ja eri kouluasteilla työskentelevät opettajat tuovat aineistoon moniäänisyyden. Tutkimuksessani etsin vastauksia yhtä hyvin siihen, miltä lapsia opettava ja kasvattava peruskoulunopettaja saa näyttää kuin siihen, miltä

aikuisia opiskelijoita kouluttava ammatinopettaja tai harrastajaryhmiä opettava vapaan sivistystyön opettaja saavat näyttää.³⁶³

Koko aineisto käsittää 130 opettajaa, joista naisia on 106 ja miehiä on 24. Numeerisesti olen jaotellut opettajat koulujensa mukaan neljään ryhmään opettajan koulumuodon mukaan.

Ensimmäinen ryhmä sisältää laajan joukon opettajia, jotka opettavat varsin eri-ikäisiä oppilaita. Perustelen ryhmän laajuutta sillä, että opettajien sijoittaminen tarkemmin omaan kouluryhmäänsä oli haasteellista, koska monet tähän ryhmään kuuluvista opettavat eri kouluasteilla. Heidän joukossaan on esimerkiksi niin sanottuja kiertäviä erityisopettajia ja kieltenopettajia. Monet esi- ja alkuopetuksen opettajat ovat viime vuosina siirtyneet alakoulun ylempien luokkien opettajiksi; yläkoulun opettajat opettavat myös lukiossa ja ala- ja yläkouluissa on yhteisiä opettajia. Heidän erottelemisensa omiksi ryhmikseen oli työlästä ja osoittautui epätarkoituksenmukaiseksi, koska tuloksissa opettajia ei kuitenkaan käsitellä koulukohtaisina ryhminä. Tässä joukossa on myös kaksi rehtorina työskentelevää naista, jotka olen laskenut opettajien joukkoon. Ammatillisten opettajien joukossa on sekä aikuiskouluttajia että nuorempien ammattiopiskelijoiden opettajia. Ammattikorkeakoulujen opettajat ovat lehtoreita ja yliopettajia. Sujuvamman ilmaisun takia käytän heistä analyysiluvuissa yhteisnimeä ammatinopettaja. Aineistoni vapaan sivistystyön opettajat opettavat kansan- ja kansalaisopistoissa.

Kouluaste	Naiset	Miehet	Yhteensä
esi- ja alkuopetus, peruskoulujen ala- ja yläkoulut, yhtenäiskoulut ja lukiot	81	12	93
ammatilliset oppilaitokset	14	11	25
ammattikorkeakoulut	7	1	8
vapaa sivistystyö	4	0	4

Taulukko 1. Aineiston opettajat koulumuodoittain.

Ikäluokat	Naiset	Miehet	Yhteensä
30-vuotiaat ja nuoremmat	17	6	23
31–40-vuotiaat	30	2	32
41–50-vuotiaat	31	5	36
51–60-vuotiaat	14	3	17
yli 61-vuotiaat	7	2	9

Taulukko 2. Aineiston opettajat ikäluokittain.

Lisäksi aineistossa on 13 opettajaa (7 naista, 6 miestä), jotka eivät ole ilmoittaneet ikäänsä, joten heitä en ole voinut ryhmitellä iän perusteella. Ikäluokittain jaettuna aineistossani kattavimmat opettajajoukot muodostavat 31–40-vuotiaiden ja 41–50-vuotiaiden ryhmät.

Tutkimuksessa mukana olevat koulut sijaitsevat ympäri Suomen pääkaupunkiseudun isoista kaupungeista maaseudun pienempiin kuntiin. Mukana olevia kouluja on yhteensä 125. Täten lähes jokainen aineistoni opettaja tulee eri koulusta. Kaikki opettajat eivät kuitenkaan ole täsmällisesti maininneet kouluaan ja muutama opettaja toimii useammalla koululla. Saman paikkakunnan eri kouluja on mukana siten, että paikkakunnalta on tutkimuksen piirissä useampia alakouluja ja ammattikorkeakoulun eri yksiköitä.

Kirjoitelmat

Opettajien kirjoitelmia on yhteensä 116 kappaletta. Yleisimmin kirjoitusten pituudet ovat puolesta sivusta kahden sivun mittaisiin kirjoitelmiin. Ne ovat syntyneet edellä esittämieni aineistonkeruutapojen ja ohjeistusten kautta. Useimmat kirjoitelmat on lähetetty opettajien omilla nimillä sähköpostin liitetiedostoina; pienempi osa on postitettu tavallisena kirjepostina. Näistä kaksikymmentäkuusi on kirjoitettu nimettöminä, mutta opettaja on yleensä lisännyt kirjoitelmaan ikänsä, sukupuolensa ja koulumuotonsa. Kaikki kirjoitelmat ovat olleet tutkimuksellisesti käyttökelpoisia. Lyhyim-

millään niistä käy ilmi, miten opettaja itse pukeutuu ja että opettajien tulee olla siististi ja asiallisesti vaatettuina; seksuaalisia pukeutumisviestejä naisopettajat eivät saa viestiä. Monissa teksteissä on henkilökohtainen sävy, ja konkreettiset pukeutumiskokemukset ovat havainnollisia kirjoituksia. Kokemuksilla tarkoitan opettajille kouluissa sattuneita ulkonäköön ja pukeutumiseen liittyviä tapahtumia, niihin liittyviä tunteita ja niiden tulkintoja³⁶⁴.

Yleisesti opettajat ruotivat kirjoitelmissaan työulkoasuja useista eri näkökulmista. Kirjoitelmat ovat voineet olla ajatusprosesseja, joka on alkanut jonkun erityisen asian miettimisestä. Tästä on seurannut uusia pohdintoja. Osa opettajista kirjoittaa keskitetysti tietystä asiasta, kuten pukeutumisensa aiheuttamasta arvostelusta. Monet keskittyvät kirjoittamaan, millainen pukeutuminen on opettajalle soveliasta; jotkut painottavat opettajan stereotyyppisen pukeutumisen haastamista. Pari opettajaa halusi jälkipostilla lisätä ja tarkentaa aiemmin kirjoittamaansa tekstiä. Kirjoitelmissaan opettajat pohtivat jäsentyneesti oman ulkoisen olemuksensa merkityksiä, katsottuna ja katsojana olemista, kollegoiden ja yleensä opettajien ulkoasullaan välittämiä vaikutelmia ja niiden merkityksiä.

Haastattelut

Valtaosa aineistosta muodostuu opettajien kirjoitelmista; neljätoista opettajaa (neljä miestä, kymmenen naista) olen haastatellut. Haastatelluista kaksi on peruskoulunopettajia; kahdeksan on ammatillisten oppilaitosten ja neljä on ammattikorkeakoulujen opettajia. Haastatelluista viisi opettajaa on ennen haastattelua toimittanut minulle kirjoitelmansa. Loput yhdeksän olen pelkästään haastatellut.

Haastateltavat valikoituivat siten, että opettajan lähettämä kirjoitelma oli tutkimuskysymykseni kannalta sisällöllisesti merkittävä ja halusin haastatteleamalla saada syvällisemmän käsityksen hänen ajatuksistaan ja kokemuksistaan. Kirjoitelmansa yhteydessä joku opettaja saattoi vihjata, että hän haluaisi haastateltavaksi tai että hän mielellään antaisi lisätietoja. Haastateltavat löytyivät

myös sen perusteella, että opettaja itse otti minuun yhteyttä ja kertoi kiinnostuksensa haastatteluun. Haastattelujen kestot vaihtelivat runsaasta puolesta tunnista lähes kolmeen tuntiin. Suuret kestoerot johtuivat opettajien aikatauluista ja siitä, miten kiinnostunut opettaja oli aiheesta ja miten paljon hänellä oli omakohtaista kerrottavaa.

Haastatteluista kolme oli puhelinhaastattelua. Puhelinhaastattelut tapahtuivat spontaanisti, kun opettaja soitti minulle ja kertoi olevansa liian kiireinen kirjoittaakseen, mutta kertoi halunsa osallistua tutkimukseen. Puhelinhaastateltujen opettajien aikataulut eivät mahdollistaneet haastattelujen tekemistä kasvotusten. Pidän puhelinhaastatteluja kuitenkin onnistuneina, vaikka niiden pituudet jäivät muita haastatteluja lyhyemmiksi, alle puolen tunnin keskusteluiksi. Haastattelussa tieto ei muodostu välineen (puhelimien), vaan siinä tuotetun puheen kautta. Se tuottaa samanarvoista aineistoa kuin kirjoitelmat tai kasvotusten tehdyt haastattelut. Vaikka en voinut kiinnittää huomiota haastateltavan ilmeisiin ja eleisiin, saatoinkin kiinnittää huomiota äänenpainoihin ja -sävyihin, haastattelun tunnelmaan ja opettajan kiinnostukseen ulkoasukysymystä kohtaan.³⁶⁵

Haastattelut puhelinhaastatteluja lukuun ottamatta olivat puolistrukturoituja eli niiden pohjana oli kyselyrunko (liite 2). Haastattelut eivät silti noudattaneet tarkalleen samaa kaavaa. Mikäli opettaja oli lähettänyt minulle kirjoitelmansa, valmistauduin haastatteluun laatimalla hänen tekstinsä ydinajatuksiin ja teemoihin pohjautuvia kysymyksiä. Saatoinkin vaihdella kysymysjärjestyksiä ja spontaanisti lisätä kysymyksiä ja saatoinkin aloittaa keskustelun ennalta suunnittele mattomasta aiheesta tilanteiden ja haastateltavien mukaan. Haastatteluista muodostui mieluummin dialoginen keskustelu (kuuntelu-puhe) kuin tiukkarajaisiin haastattelukysymyksiin pitäytyvä kysymys-vastaus -tilanne³⁶⁶. Haastateltavan persoona, opetusala ja yleensä kiinnostus aiheeseen muokkasivat jokaisesta haastattelusta omannäköisensä. Luokanopettaja toi keskusteluun hiukan toisenlaisia asioita ja painotuksia kuin ammatinopettaja.

Kaikki haastattelut tehtiin kiireettömästi ja rauhallisessa ympäristössä opettajan työhuoneessa hänen koulullaan, koulun tyhjässä

ruokalassa tai luokassa, julkisen kahvilan rauhallisessa nurkkauksessa, työhuoneessani yliopistokeskuksessa tai kodissani. Vakuutin haastatelluille, ettei paikkakuntia saati koulujen nimiä tulla tutkimuksessa mainitsemaan ja henkilöiden nimet muutetaan peitenimiksi. Tulkitsin, että opettajille tuli tunne haastattelijan ymmärtävän heidän kokemuksiaan. Luottamuksellisuutta lisäsi varmasti oma asemani. Opettajat tiesivät, että olen hankkinut pukeutumisan alan koulutuksen ja lisäksi olen opettaja. Haastateltavat suhtautuivat minuun luontevasti, monet arvioiden oman pukeutumiskäsitykseni. Tämä ilmenee sen kaltaisissa lauseissa, kuten ”kyllä sinä tiedät” tai ”käypä katsomassa, kuinka ne ovat pukeutuneet”. Oma aktiivinen osallistumiseni keskusteluun sai aikaan sen, että opettajat kertoivat yksityiskohtaisia, luottamuksellisia ja osin arkaluonteisiakin asioita.³⁶⁷ Tästä huolimatta he eivät näyttäneet unohtaneen, että on meillä tutkimusaineiston keruutilanne³⁶⁸. Tämän kaltaisissa haastatteluissa myös minä tutkijana tuotin haastateltavien kanssa yhdessä pukeutumisdiskurssia.

Haastattelujen jälkeen sain kahdelta haastatellulta sähköpostia, johon opettaja oli kirjoittanut haastattelun jälkeistä reflektointiaan. Lisätiedoilla opettajat halusivat tarkentaa ja täsmentää jotakin kertomaansa. Yksi haastattelemani opettaja oli sanoissaan tarkka. Hän suhtautui nauhalle puhumiseen varauksellisesti ja hän vaikutti haluavan antaa pukeutumisestaan ja koulunsa pukeutumiskäytänteistä mahdollisimman myönteisen vaikutelman. Hänen puhettaan tarkasti analysoimalla on ollut mahdollista tulkita hänen sanomaansa myös toisin. Lisäksi hänen puheensa on paikoin ristiriitainen samassa koulussa tehtyyn toiseen opettajahaastatteluun verrattuna. Toki on mahdollista, että saman koulun opettajat kokevat koulunsa pukeutumiskäytännöt eri tavoin.

Siirsin äänitteet kirjoitusasuun mahdollisimman pian jokaisen haastattelun jälkeen. Kirjoitin sanatarkasti ylös kaiken, mitä opettaja oli sanonut, en kuitenkaan kielentutkimukselle tyypillisiä huokauksia ja taukomerkkejä. Kirjoitin ylös haastattelun tunnelman, haastateltavan olemukseen liittyviä huomioitani, millä tavoin hän oli

puhunut, puheen lomaan mahdollisesti yhdistyneitä ilmeitä ja eleitä sekä hänen suhtautumisensa kysymyksiini ja tutkimukseeni.³⁶⁹

Pukeutumispuheet

Opettajien kirjoitelmista ja haastatteluista muodostuivat siis pukeutumispuheet, jotka ovat tutkimukseni kohteina. Aineistoni perusteella minulla ei ole ollut tarkoitus tehdä yleistyksiä suomalaisten opettajien ulkonäöstä ja pukeutumisesta ja siitä, miltä suomalainen opettaja saa näyttää. Se ei ole ollut mahdollista sadankolmenkymmenen opettajan kertomuksen pohjalta. Lisäksi opettajat edustavat eri koulumuotoja. Aineisto kokonaisuudessaan ei ole antanut edellytyksiä alueellisiin ja paikallisiin vertailuihin koko Suomen opettajakuntaa ajatellen³⁷⁰. Olen pitänyt olennaisempana tutkimuksen kohteena olevien opettajien ulkoasujen merkityksien kuvaamista ja niiden ymmärtämistä suhteessa opettajalta odotettavaan ja jopa vaadittavaan ulkoasuun³⁷¹. Kyse on laadullisesta tutkimuksesta, jonka tulokset ovat niin sanottua tiheää kuvausta. Se tarkoittaa ilmiön ja sen laadun sekä siihen liittyvien kontekstien ja merkitysten yksityiskohtaista kuvausta, jota peilaan tutkimuskysymykseen, teoreettisiin käsitteisiin ja aiempiin tutkimuksiin. Tämä logiikka perustuu nimenomaan ilmiön laadun, ei sen määrän kuvaukseen.³⁷²

Olen pitänyt tärkeänä, että monenlaiset opettajien äänet ovat päässeet kuuluville. Yksittäisen opettajan näkemykset ja kokemukset ovat mahdollistaneet poikkeavien ja kärjistettyjenkin mielipiteiden esiintuomisen.³⁷³ Olen pyrkinyt välttämään, ettei aineistossa usein mainittujen kokemusten korostaminen johtaisi eriävien kokemusten väheksymiseen, hiljentämiseen tai kieltämiseen³⁷⁴. Yksittäisenkin opettaja pukeutumiskäytäntöineen ja mielipiteineen edustaa koulumaailmaa. Opettajat on saatettu mieltää yhtenäiseksi, tietyllä tavalla käyttäytyviksi, tietyn tyyllisiksi, keskiluokkaisiksi ihmisiksi. Asia ei kuitenkaan ole näin yksiselitteinen.

Miltä opettaja saa näyttää? -kysymykseni ei saa yhtä ja selkeää vastausta. Tuon opettajien erilaiset näkemykset esiin neljän eri

pukeutumisdiskurssin kautta. Moniäänisyyteen pyrkivä kuvaus tekee opettajien ulkoasukysymyksen kuvaamisesta samalla osittaista ja hajanaista, koska eri pukeutumisdiskursseissa ulkoasujen merkityksiin suhtaudutaan eri tavoin. Opettajien ulkoasujen kuvaus on moninäkökulmaista.³⁷⁵

Aineiston analysoiminen

Ymmärrän empiirisen aineiston analysoinnin Suvi Ronkaiselta omaksumani analysointimenetelmän tapaan monivaiheisena prosessina, jossa aineiston *analysointi*, *tulkinta* ja *luenta* yhdistyvät. Tämä tarkoittaa, että tutkijana olen ollut analyysiprosessini eri vaiheissa erilaisissa suhteissa aineistooni.³⁷⁶ Olen lukenut aineistoani eri painotustavoin: sisällön ja muodon näkökohdista.

Aluksi olen lukenut pukeutumispuheita kokonaisuutena läpi saadakseni selville aineiston sisällön. Olen lukenut kirjoitelmia ja haastatteluja kysyen, *mitä* opettajat kertovat ulkoasuista suhteessa omaan persoonaansa ja omaan opettajuuteensa; suhteessa kollegoihin, kouluun ja opettajan ammattiin yleensä. Mitä-kysymyksillä olen pelkistänyt aineistoa eli olen tiivistänyt, teemoitellut ja ryhmitellyt sitä esimerkiksi erittelemällä aineistoni kahdeksan erilaista opettajien pukeutumistyyliä. Nimitän tätä vaihetta aineiston sisällönanalyysiksi, joka on ollut siis aineiston asiakokonaisuuksien esille nostamista. Tässä analyysin vaiheessa olen keskittynyt yksittäisten opettajien kirjoitelmiin ja haastatteluihin suuntaamatta tarkasteluani laajempiin kulttuurisiin ulkonäkökysymyksiin.³⁷⁷

Sisältöjä analysoimalla olen tarkastellut sekä yleisiä että erityisiä opettajien kokemuksia ja käsityksiä. Yleisillä käsityksillä tarkoitan aineistosta usein esiin tulevia, useampien opettajien samankaltaisia mielipiteitä ja kokemuksia. Erityiset asiat ovat niitä, joita vain pari–kolme opettajaa tai yksittäinen opettaja on julkilausunut. Joissain tapauksissa erittelin numeerisesti, kuinka moni opettaja on ollut aiheesta samaa mieltä tai kuinka moni tietystä aiheesta on puhunut. Tavoitteeni ei ole ollut esitellä numerotaulukoina vastaus-

ten määrää, vaan laskeminen on ollut tutkimuksellinen menetelmäni, jonka kautta olen voinut kertoa asiasta yleisemmällä tasolla, kuten ”moni opettaja on tätä mieltä” ja ”useimmat opettajat ajattelevat, että...”. Laskemisen tarkoituksena on ollut vaikutelmanvaraisuuden poistaminen.³⁷⁸

Tutkimuksen edetessä aloin lukea pukeutumispuheita diskursianalyysin tyyppisellä menetelmällä kysyen, *miten* opettajat kertovat ulkoasuista. Miten-kysymysten tarkastelussa olen paneutunut aineiston muodon analyysiin³⁷⁹. Tavoitteenani on ollut päästä käsiksi siihen, miten opettajat merkityksellistävät ulkoista olemusta puheissaan ja ulkoasukäytännöissään. Molempien menetelmien yhteydessä olen kiinnittänyt huomioni siihen, millaiseen kontekstiin pukeutumispuhe liittyy eli missä ja millaisessa tilanteessa ulkoasusta puhutaan.³⁸⁰

Miltä opettaja saa näyttää? Harvassa, jos missään pukeutumispuheessa tutkimuskysymykseeni vastataan suoraan. Tämän takia olen lukenut aineistoa erilaisten lisäkysymysten ja näkökulmien läpi. Lisäkysymykset ovat toimineet minulle tutkimusmenetelmällisinä apuina, joiden tarkoituksena on ollut auttaa vastaamaan varsinaiseen tutkimuskysymykseen. Olen eritellyt jokaisen sadankolmenkymmenen opettajan pukeutumispuheen neljän näkökohdan kautta:

1. Mitä opettaja pitää tärkeänä omassa ulkoasussaan ja millaisia arvosteluperusteita hän omalle ulkonäölleen ja pukeutumiselleen asettaa?

2. Miten kollegat ovat reagoineet opettajan ulkonäköön ja pukeutumiseen?

3. Mitä ja miten opettaja puhuu oman koulunsa kollegoiden ulkoasuista, niiden sopivuudesta ja/tai sopimattomuudesta?

4. Millaisia kriteereitä opettaja määrittelee yleensä opettajien ammattikunnan ulkoiselle olemukselle?³⁸¹

Edellä olevat näkökulmat olen esittänyt tarkennettuina kysymyksinä liitteessä 3. Lisäksi olen lukenut aineistoa muiden kysymysten ja näkökohtien kautta: Millaisiin asioihin opettajan tulee kiinnittää huomiota ulkoasussaan? Paljastaako ulkoasu opetustai-

don? Mikä aiheuttaa pukeutumispaineita? Mitä ihanteita paljastuu? Mitä opettajien pukeutumiseen liittyviä uskomuksia paljastuu? Mitä arvoja (omia / koulun / kulttuurisia arvoja) puhe paljastaa? Millaisia maku- ja tyylikäsityksiä paljastuu? Olen kirjannut ylös muita huomioita, kuten pukeutumispuhetta opettajankoulutuksesta ja opettajuuden alkutaipaleilta; muistumia omien opettajien ulkoasuista ja niiden mahdollisesta vaikutuksesta omaan pukeutumiseen; huomioita opettajien muuttuneista pukeutumistavoista ja huomioita niin suomalaisten pukeutumiskulttuurista kuin nykyistä kauneusideaaleista.

Huomioni kiinnittyi siihen, että kielteisiä puolia omasta pukeutumisestaan harva opettaja mainitsi. Epäsopivuutta he löysivät senkin edestä kollegoiden ulkoasuista. Sen sijaan omaan ruumiiseen liittyvät epäedulliset puolet mainittiin. Yleisimmin ne kohdistuivat naisopettajien oman vartalon kokoon ja muotoon. Näiden ohella mielenkiintoni keskittyi sanoihin, jotka toistuiivat, kuten ”uskottava”, ”asiallinen”, ”neutraali”. Etsin vaatteiden värimainintoja ja mainintoja hiuksista ja meikkauksesta. Tämänkaltaisten huomioiden kirjaamisen tarkoituksena oli jäsentää ja selkiyttää aineistoa³⁸².

Tutkimuksen teemat ja niiden alateemat pohjautuvat opettajien esiintuomien asioiden ja ajatusten ympärille³⁸³. Lähes jokaisesta haastattelusta ja kirjoitelmasta erottui keskeinen aihe, kyseiselle opettajalle merkityksellisin ulkonäköön liittyvä seikka, josta hän halusi puhua eniten tai johon hän viittasi toistuvasti³⁸⁴. Keräsin ja ryhmittelin nämä keskeiset aiheet, joiden avulla olen saanut vastauksia tutkimuskysymykseeni³⁸⁵.

Tutkimuksen alkuvaiheessa muodostin keskeisiksi teemoiksi kaksi vahvaa teemaa alateemoineen: ensiksi mallikansalaiset ja toiseksi opettajan sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvän teemakonaisuuden. Aloin kysyä aineistolta, millä tavoin mallikansalaisuus ilmenee, miten sitä pyritään säilyttämään tai miten sitä pyritään muuttamaan ja mitä tarkoitetaan sukupuolettomalla mallikansalaisella. Kirjasin mallikansalaisuutta tukevia alateemoja (esim. juhlat, roolimallit, maripaita ja farkut) ja alateemoja, jotka murentavat tai joilla pyritään murentamaan mallikansalaisuutta (esim. ta-

tuonnit, väärät vaatteet, nolot tilanteet). Sukupuolen ja seksuaalisuuden teeman kohdalla olen kiinnittänyt huomioni naisopettajiin kohdistuvaan tiukkaan valvontaan eli siveellisyyden vaatimukseen, ruumiin koon konnotaatioihin ja sukupuoliseen häirintään. Näiden kahden pääteeman pohjalta kirjoitin pukeutumispuheista ensimmäisen käsikirjoitukseni version, johon olin muodostanut myös opettajien pukeutumisen tyyliluokittelun³⁸⁶. Totesin tekstini kertovan opettajien ulkoasuista, mutta vain vaivoin vastaavan kysymykseeni, miltä opettaja saa näyttää. Jatkoin lukemalla aineistoani uudelleen diskurssianalyysin tyyppisellä lukutavalla.

*Mutta mitä tarkoitan diskurssintutkimuksella*³⁸⁷? Ulkoasu nähdään tässä tutkimuksessa viestinä ja merkityksiä sisältäväksi ja tuottavaksi rakenteeksi. Ulkonäön ja pukeutumisen merkitysten ajatellaan rakentuvan sosiaalisessa ja kielellisessä vuorovaikutuksessa.³⁸⁸ Mikko Lehtosen tapaan ymmärrän diskurssin kahtalaisena terminä. Yhtäältä tarkoitan sillä opettajien välistä vuorovaikutuksellista prosessia, jossa ulkoasujen merkityksiä tuotetaan. Toisaalta sen prosessin lopputulosta eli esimerkiksi niitä vaikutuksia, joita ulkoasusta saatu palaute on aiheuttanut opettajan ulkonäkökäyttäytymiseen.³⁸⁹ Tämänkaltaisen näkemyksen mukaan kielitieteestä peräisin oleva termi diskurssi laventuu käsittämään sanomisen lisäksi sen, mitä sanomisesta seuraa³⁹⁰. Aineistoni opettajat tuottavat monenlaista diskurssia ulkoasuista. Tämän takia käytän diskurssin käsitettä myös monikossa. Tällöin se on määrällinen substantiivi, joka viittaa tietynlaiseen tapaan representoida ja merkityksellistää ulkoasuja. Esittelen, analysoin ja teen johtopäätöksiä erilaisista pukeutumisdiskurssista.³⁹¹ Pukeutumisdiskurssit ovat täten toiston ja variaatioiden kautta kiteytyneitä puhe- ja ajattelutapoja ulkoasujen merkityksistä³⁹².

Diskurssianalyysin tyyppisellä menetelmällä olen tutkinut, miten pukeutumispuheet ilmentävät opettajien mielipiteitä, intressiristiriitoja ja valta-asetelmia³⁹³. Tarkastelin, miten opettajat perustelevat pukeutumiskäsityksensä. Suuntasin analyysini opettajien kielelliseen ilmaisuun, jonka kautta olen pyrkinyt osoittamaan opettajien arvonäkökohtia, asenteita, ihanteita, motiiveja, syitä ja seura-

uksia erilaisiin näkemyksiin ulkonäön ja pukeutumisen merkityksistä. Analysoin opettajien pukeutumisvalintojen perusteluja ja heidän käsityksiään kollegoiden pukeutumisesta sekä yleensä opettajien ulkoasuun liittyviä odotuksia, toiveita, säännönmukaisuuksia ja poikkeamia.

Tarkastelin, miten opettajien työulkonäköä pyritään rakentamaan. Pukeutumispuheissaan opettajat arvioivat ja arvottavat ulkoasuja. Olen ruotinnut, miten erilaisiin ulkonäköihin on suhtauduttu opettajainhuoneissa ja mitä varten. Opettajat paljastavat, mitä he ajattelevat kollegoiden ulkonäöstä ja pukeutumisesta. He kuvailevat kokemuksiaan, millä tavoin heidän ulkoasuun on arvioitu tai arvosteltu. He kertovat, millä tavoin he ovat mahdollisesti reagoineet kollegan ulkoasuun. Tutkin, miten tietoisuus tarkkailun kohteena olemisesta on vaikuttanut opettajan käyttäytymiseen. Pääsääntöisesti he ovat myös perustelleet näkemyksensä omasta ulkoasustaan ja kollegoiden ulkoasujen vaikutelmista. He kuvailevat, millainen pukeutuminen on sopivaa ja mikä on epäsopivaa.

Tutkimukseni kohteena ovat olleet niin ikään opettajien puheta- vat. Kiinnitin huomioni siihen, miten opettajat puhuvat ja kirjoittavat eli millä tavoin he ilmaisevat asiansa. Tartuin heidän sananvalintoihinsa ja puheen sävyihinsä, naurahduksiin, eleisiin ja ilmeisiin, jotka olin kirjannut muistiin haastattelujen litteroinnin yhteydessä. Seläntakainen puhe kollegasta saattaa puhesävyiltään olla paljastava. Tarkastelin niihin tapoja, joilla opettajat yrittävät vakuuttaa minua retorisesti. Ulkonäkö ja pukeutuminen ovat ihmisen henkilökohtaisia asioita siinä määrin, että niihin ja niistä puhumiseen liittyy tunteita.³⁹⁴ Lisäksi kiinnostuin, millä tavoin aineistoni opettajat ovat ottaneet kantaa tutkimaani asiaan.

Mitä tutummaksi aineisto on tullut, sitä enemmän olen lue- nut sitä eri näkökulmien kautta. Yksi näkökulma on ollut ristiriitaisuuksien etsiminen. Ristiriitaisuudet kohdistuvat muun muassa normien rikkomiseen (perinteet versus nykyaika); epäoikeudenmukaisuuteen (toiselle sallitaan versus toiselta kielletään); esteettisiin pulmiin (peilikuva versus kollegapalaute) ja tasapainotteluun (näkyvänä versus näkymättömänä oleminen).

Tarkastelunäkökulmiani on ollut paljon, sillä muussa tapauksessa en olisi voinut sosiokulttuurisen näkökulman kautta mahdollisimman kattavasti vastata kysymykseen, miltä opettaja saa näyttää. Koulukontekstissa tapahtuvan opettajien keskinäisen sosiaalisen kommunikaation ohella kiinnostuin kulttuurin vaikutuksesta pukeutumispuheisiin. Tämä tarkoittaa sitä, että tutkin pukeutumispuheiden suhdetta niin materiaalisiin (vaatteet, asusteet) kuin sosiaalisiin (opettajasuhteet) että kulttuurisiin (kauneusideaalit, trendit; pukuperinteet) merkityksiin nähden.³⁹⁵ Diskurssianalyysin teoreettisena taustana on sosiaalisen konstruktionismin ajatus sosiaalisen todellisuuden moninaisuudesta³⁹⁶. Sosiokulttuuriset käytännöt kertovat niistä visuaalisista järjestyksistä, joiden ympäröiminä opettajat ovat.

Merkitysten rakentuminen on kontekstisidonnaista. Opettajien ulkonäön ja työpukeutumisen tapahtumakonteksti on pääsääntöisesti kouluympäristö. Pukeutumiskohtaamisia on tapahtunut muissakin fyysisissä ympäristöissä opettajien työtehtävissä ja vapaa-aikana. Tilanteet ovat olleet sen luonteisia, että ympäristö on odottanut opettajalta ammattinsa mukaista näyttäytymistä. Nämä pukeutumiskohtaamiset ovat päässeet tutkimukseeni mukaan, koska ne ovat tuoneet esiin opettajiin kohdistuvia käsityksiä ja ne ovat osoittaneet opettajien katseiden kohteena olemisen.

Olen ottanut ulkonäön ja pukeutumisen kohteeksi sellaisenaan etsimättä puheen takaa ”oikeaa” todellisuutta. En ole voinut tietää, onko opettaja ymmärtänyt ja tulkinut oikein ulkoasuunsa kohdistuneen huomion. Yksittäisen opettajan pukeutumispuhe voi kertoa sen tilanteen, jossa opettajalle huomautettiin hänen pukeutumisensa onnistuneen tai epäonnistuneen. Taustatekijät, syy-seuraus -suhteet eivät kaikista pukeutumispuheista tule esiin. Oliko sanoja ärtynyt jo valmiiksi jonkin muun asian seurauksesta vai tunsiko hän kateutta toisen ulkoasua kohtaan vai minkä muun syyn takia hän näki kollegan pukeutumisen epäkelpona? Millaiseen asiayhteyteen pukukeskustelu liittyi ja oliko tilanteessa muita kuulijoita mukana? En voi lähteä arvailemaan taustatekijöitä, joten minun on pureuduttava pukeutumisesta käytävään diskurssiin. Haastatteluihin ja kir-

joittamalla tuotettuihin tutkimusaineistoihin on perinteisesti liittynyt lausuntojen totuudenmukaisuuden pohdinta. Informantti vastaa yhdellä tavalla, mutta ajatteleekin toisin. Tätä ei diskurssintutkimuksessa nähdä ongelmaksi, koska lähtökohtaisesti ajatellaan, että haastatteluissa ja kirjoitelmissa tehdyt selvitykset ovat niin ikään sosiaalisen todellisuuden osia.³⁹⁷

Olen pyrkinyt ymmärtämään erilaisia ja toisistaan poikkeavia opettajien näkemyksiä, jotka määrittelevät, miltä opettajat saavat näyttää³⁹⁸. Olen koettanut tuoda esiin opettajapuheiden syvärakenteita selvittämällä, mistä itse asiassa on kyse opettajien ulkoasuun liittyvissä puheissa. Vaikka puhe on vaatteista tai ulkonäöstä, ulkoasu on voinut toimia jonkun muun asian välikappaleena puheissa.

Tutkijan paikka – lukutapa ja suhde aiheeseen

Lukutapaani ovat ohjanneet vallan ja katseen käsitteet. Opettajan kirjoitelma tai haastattelupuhe ei välttämättä argumentoi näkemystä vallankäytöstä, mutta vallan mahdollinen ilmeneminen ja sen seuraukset olen luennan avulla pyrkinyt löytämään pukeutumispuheista³⁹⁹. Luennassa aineistoa luetaan jollakin tai jonkun *kautta*, kun tulkinnassa aineistoa tarkastellaan jotakin teoreettista kehystä *vasten*⁴⁰⁰. Olen lukenut aineistoa valta-ajattelukehikon kautta pyrkien hyödyntämään aineiston monitulkintaisuutta: asioita ja ilmiöitä voidaan ymmärtää monella tavalla.⁴⁰¹ Vallan näkökulma tutkimuskysymystäni ajatellen on oleellinen, sillä ajatukseni mukaan vallasta on kyse silloin, kun yksittäisen opettajan ulkoasun sopivuuteen pyritään vaikuttamaan jonkun toisen henkilön tai jonkun muun ulkopuolisen tekijän toimesta. Tämä ei silti tarkoita, että kirjoittaisin pelkästään sellaisista pukeutumiskokemuksista, joissa on mukana valtanäkökulma. Miltä opettaja saa näyttää -kysymys saa vastauksia muidenkin osatekijöiden vaikutuksesta.

Olen lukenut aineistoa *vallan ilmenemisen* muotoina useita erilaisia näkökohtia tarkastellen. Erityisesti tutkin, millä tavoin *esteettinen kontrolli* on ilmennyt. Tarkastelin, millä tavoin valta on tul-

lut esiin toisten silmälläpitona ja auktoriteetin käyttämisenä toisiin. Tutkin niitä tapoja, joilla opettajat ovat pyrkineet vaikuttamaan toistensa ulkonäköön ja sitä, miten he ovat sanallisesti määritelleet, miltä opettajat saavat näyttää. Minua on kiinnostanut se, millaisten syiden perusteella kontrollia harjoitetaan. Vallan tasot ovat saattaneet olla pukeutumispuheiden perusteella joko hienovaraisia ja katseiden kautta ilmeneviä tai suorasanaisia ja jopa käskeviä ja pakottavia. Analysoin hallitsevana ja hallittuna olemista samaa sukupuolta olevien kesken ja eri sukupuolten välillä kuin myös erilaisessa hierarkkisessa asemassa, kuten rehtorin ja opettajan välisessä suhteessa.

Tarkastelin, millä tavoin toisen vallantahtoon alistuminen ja sopeutuminen ovat tulleet ilmi yhtä hyvin kuin sitä, millaisia muotoja ja tarkoitusperiä vastavalta on saanut. *Vastavalta* on ilmennyt esimerkiksi silloin, kun opettaja on vastustanut kollegan ajatusta tai kulttuurisia odotuksia pukeutua koulunsa visuaalisten järjestysten mukaisesti. Valta on voinut ilmetä pukeutumispelinä, joka on kääntänyt opettajien välisiä voimasuhteita. Tutkin, millaisen vaikutuksen vastavalta on saanut aikaan.

Esteettinen kontrolli on olla myös opettajan *itsekontrollia* eri ilmenemismuodoissa. Tätä selvitin tarkastelemalla pukeutumispuheista mainintoja koulujen visuaalisista järjestyksistä yhtä hyvin kuin opettajien muisteloita entisistä opettajista ja nykykulttuurin kauneusideaaleista. Lisäksi kiinnitin huomioni siihen, puhuuko opettaja opettajankoulutuksessa saaduista vaikuttimista ulkoasunsa rakentumisessa. Suuntasin katseeni oletuksiin ja odotuksiin, stereotyyppioihin ja diskursiivisiin käytäntöihin siitä, miltä opettaja saa omasta mielestään näyttää.

Pukeutumispuheissa valta on *voimaannuttanut ja valtaistuttanut*. Tämä on ilmennyt vaikkapa tapauksissa, joissa opettaja on kokenut olevansa oikein pukeutunut ja on saanut siitä vahvistusta itsetunnolleen tai on tuntenut valtaistuvansa kollegoihinsa nähden. Valtaistuminen on voinut ilmetä kilpailuna kollegoiden kanssa. Luin pukeutumispuheita siten, millaisia minuustekniikoita opettaja on mahdollisesti käyttänyt päämääräänsä päästäkseen. Opetta-

jat haluavat olla hyväksyttäviä. Tarkastelin, kuinka paljon vaikutelman hallinnassa eli itsestä tietoisesti välitetyssä kuvassa on mukana vallan vaikutusta ja miten tämä tulee ilmi.

Tutkin erilaisia *symbolisen vallan* ilmenemismuotoja. Tämä on ilmennyt seikoissa, joissa opettajat puhuvat ruumiin muodoista; vaatevalmistajan tuotemerkeistä; tyylikkäistä ja tyylyttömistä asukokonaisuuksista sekä hyvästä ja huonosta mausta. Tämä on voinut tulla ilmi erottautumisena muista ja erojen tekemisenä erinäköisiin opettajaryhmiin. Symbolisessa vallassa on ollut kyse voimaantumisesta ja valtaistumisesta eli se on ilmennyt aina erontekoina suhteessa kolleegaan tai kollegoihin.

Opettajat ovat katsottuina ja katsojina. Luin pukeutumispuheita siten, mikä on *katseiden merkitys* ulkonäköä ja pukeutumista arvioitaessa. Luennan kautta olen nimennyt erilaisia katseita. Esimerkiksi normalisoivaa katsetta on voitu käyttää valtana saada kollega näyttämään toivotunlaiselta. Katseiden välityksellä opettajat arvioivat ja arvostelevat kollegoiden ulkoisia olemuksia. Peilin kautta katsomalla ja vertailemalla he itse arvioivat oman vaikutelman suhdetta ammattiinsa, kollegoihinsa ja koulunsa visuaalisiin järjestyksiin.

Kiinnitin huomioni siihen, mitä ja miten opettajat ovat kertoneet erilaisten katseiden kohteena olemisesta ja siitä, millä tavoin opettajat ovat kertoneet itse olevansa katsojina, toisten tarkkailijoina. Tarkastelin miellyttävän ja epämiellyttävän katseen vaikutuksia katsottuun, ja katseen mahdollisia seurauksia opettajan ulkoasun rakentumisessa. Näihin katseisiin on voinut liittyä vallankäyttöä. Katsoja on voinut katsoa kohdettaan arvioiden ja arvostellen tai katsottu on kokenut olevansa arvioituna. Oma koettu tilanne tai pelko kielteisen katseen kohteeksi joutumisesta on voinut aiheuttaa opettajan itsekontrollin omaa ulkoasuaan kohtaan.

Tarkastelin *katseen ja puheen suhdetta* toisiinsa. Pukeutumiskohtaamisissa katse ja puhe ovat voineet tukea toisiaan, kuten tapauksissa, jossa opettaja on epämiellyttävän katseen kohteena ja saa samalla sanallista palautetta ulkoasustaan. Visuaalisen ja ei-visuaalisen havainnoin yhteinen nimittäjä saattaa olla tietty pyrkimys, ku-

ten saada opettaja pukeutumaan toisin. Tutkin, mitä katseesta ja puheesta tai pelkästä katseesta on seurannut opettajan ulkonäkökäyttäytymiseen, ja toisinpäin, millaisia katseita ja puheita tietynlainen ulkonäkö on saanut aikaan. Näin sekä katse että puhe ovat liittyneet luennassani visuaalisiin järjestyksiin.⁴⁰²

Luentani ja *tulkintani* ovat kulkeneet limittäin ja päällekkäin. Tulkinnassa aineistoni analysoinnin seurauksena tekemäni havainnot olen tuonut keskusteluun valitsemieni teoreettisten ja käsitteellisten kehysten kautta⁴⁰³. Tulkintani on muodostunut siitä, että tarkastelin aineiston analyysin tuottamia vihjeitä ja ajatuksia teoreettisia ajattelutapoja ja aiempia tutkimuksia sekä omia kokemuksiani vasten. Tällä tavoin olen pyrkinyt merkityksellistämään opettajien ulkoasuja ja luomaan havaintojen ja teoreettisten kehysten välille yhteyksiä ja eroja. Ronkaisen mukaan jo nimeäminen on tulkinnallista käsitteellistämistä. Se kontekstoi aineiston uudelleen siirtäen sen toiselle abstraktiotasolle. Neljän eri pukeutumisdiskurssin nimeäminen on ollut opettajien pukeutumispuheiden käsitteellistämistä. Se on siirtänyt puheet toisenlaiseen todellisuuteen, irrottanut ne yksittäisten opettajien lausumista.⁴⁰⁴

Tulkinnassa käytin teoreettista kehystä useammalla tavalla⁴⁰⁵. Hanna Ojalan ajattelua seuraten *väljää teoreettisen kehysten käyttöä* on osoittanut aineistoni suhteuttaminen muihin samankaltaisilta alueilta tehtyihin tutkimuksiin⁴⁰⁶. Lisäksi vertasin ja rinnastin aineistoni pukeutumispuheita opettajarepresentaatioista kertoviin teksteihin. Tämän ohella tulkintaani on vaikuttanut mediakeskustelu, jota opettajien ja muiden työntekijöiden ulkonäöstä on tutkimusprosessini aikana käyty.

Edelleen Ojalan näkemystä seuraten *tiukkaa teoreettisten kehysten käyttöä* kuvaa opettajien pukeutumispuheiden kytkeminen Foucault'n, Bourdieun, Hallin ja Butlerin teorioihin sekä Seppäsen visuaalisiin järjestyksiin nivominen. Huomautan, että kyse ei ole valtatutkimuksesta ja valtateorioiden keskinäisestä vertailusta, joten en ole tarkastellut eri teoretikoiden ajatussuuntausten yhteensovivuutta. Sen sijaan kyse on ollut opettajien pukeutumisdiskurssien kuvaamisesta ja näiden diskurssien teoretisoinnista valtanäkö-

kulmien kautta.⁴⁰⁷ Valtatarkasteluni pyrkimys on ollut vastata kysymykseen, miltä opettaja saa näyttää. Koulujen arkipäivässä kysymys liittyy erityisesti siihen, miten ulkoasujen nonverbaalia viestintää tarkastellaan valtasuhteina.

Olen siis käyttänyt valtateorioita soveltuvien osin sen mukaan, miten hyvin teoria tai käsite on mielestäni antanut mahdollisuuden pohtia tarkasteluni kohteena olevaa pukeutumispuhetta. Pukeutuminen on niin moniselitteinen asia, että se on mahdollistanut, jopa ”pakottanut” keskenään erilaisten teoreetikoiden ajatusten soveltamisen. Esimerkiksi Bourdieun sosiologinen yhteiskuntateoria on soveltunut tyylin ja maun tarkasteluun, kun taas Foucault’n teorit ovat liittyneet ulkoasujen erilaisiin kontrollin ja minuustekniikoiden muotoihin. Butlerin ajatukset ovat kytkeytyneet sukupuolen esittämiseen. En väitä tutkimuksessani, että käyttämäni teoria antaa ainoan oikean merkityksen, mutta sovellettuna se tuottaa tietynlaisia merkityksiä.

Myös *omat kokemukseni* ovat olleet ohjaamassa tulkintaani. Oma taustani on ollut menetelmällisenä apuna ulkonäön ja pukeutumisen eri näkökulmia tarkastellessani⁴⁰⁸. Tulkintaani on ohjannut pukeutumisen alaan liittyvä koulutukseni ja opettajankoulutukseni sekä näillä aloilla hankkimani työkokemus⁴⁰⁹. Omat ennakkotietoni olen voinut yhdistää tutkimusaineiston refleksiiviseksi lukutavaksi⁴¹⁰. Peilasini pukeutumispuheita sen kautta, mitä tiedän ja mistä minulla on empiiristä kokemusta. Kokemusperäistä tulkintaani on ohjannut muotoilun modernismin traditio, jonka mukaan olen pukeutumisalan koulutukseni aikoinaan saanut. Tämä on peilautunut taide- ja kulttuurialan teoreettiseen koulutukseeni sekä tutkimusprosessin aikana muodostuneisiin teoreettisiin tarkastelutapoihini. Keskusteluni tutkimusaiheesta muiden, ulkonäön ja pukeutumisen alan ammattilaisten kanssa on tuonut tarkasteluuni lisänäkökulmia. Niin ikään esteettiseen työhön liittyvän mediakeskustelun seuraaminen ja itse siinä keskustelussa mukana oleminen ovat vaikuttaneet tulkintaani.

Kokonaisuutena tulkintani on muodostunut edellä mainittujen asioiden synteessä, siis teoreettisten kehysten ja omien, tutkimus-

prosessin aikana myös muuttuneiden ja vahvistuneiden käsitysteni yhdistelmänä⁴¹¹. Kirjoittaessani opettajien ulkoasuista tuon esiin oman kulttuurisen ymmärrykseni⁴¹². Ulkonäön ja pukeutumisen kautta käytettävä valta on pukeutumispuheissa moninaista – omi-tuistakin. Olen tuonut esiin, analysoinut ja tulkinnut niitä vaihtelevia tilanteita, miten materiaaliselta tasolta, ulkoasuina ja ruumiillisuutena, valta siirtyy symboliselle tasolle opettajien välisessä kanssakäymisessä.⁴¹³

Teoreettiset kehykset ja tutkijan oma kulttuurinen ymmärrys ohjaavat tulkintaa, vaikka tutkimusta ajateltaisiin tehtävän aineistokeskeisesti. Tutkijana minulla on ollut tavallaan kaksoispositio. Tulkintani ovat saattaneet kohdistua myös sellaisiin asioihin, joita olen itse tuonut puheen kohteeksi haastattelutilanteessa tai ohjeistustekstissä, joihin opettajat ovat kirjoittaessaan tukeutuneet. He ovat saattaneet tuoda esiin arkaluonteisia, omakohtaisia asioita pukeutumispuheessaan, jota minä olen tulkinnut oman luenta- ja tulkintatapani kautta. Luennassa ja tulkinnan muodostamisessa on näin ollen kyse vastuullisuudesta. Tutkijan kaksoispositio on edellyttänyt jatkuvaa oman toimintani reflektointia.⁴¹⁴ Pohdin, synnyttäväkö valtanäkökulman opettajien vuorovaikutukseen, vaikka sitä ei olisikaan. Tuotanko siis itse ongelman, jota ei ole.

Aineistoa onkin ollut syytä lukea uudelleen taukojen jälkeen. Olen joutunut tarkistamaan, mitä opettaja itse asiassa puhuu. Tällaisella varmuuden tarkistamisella pyrin korjaamaan ja mahdollisesti oikaisemaan, olenko ymmärtänyt asian oikein. Yksi tapa tarkistaa ja tarkistuttaa lukijalla omia tulkintojani oli kirjoittaa esiin aineistokatkelmia, joista olen tulkintani tehnyt. Aineistokatkelmien valinta on perustunut aineiston moninkertaiseen ja kattavaan läpilukemiseen. Pukeutumispuheiden valinta on pohjautunut aineistoni opettajien tapaan kuvata tarkastelun kohteena olevaa teemaa mahdollisimman tyhjentävästi.⁴¹⁵ Välttämättä jokaisen, minun mielestäni valtaa sisältävän aineistokatkelman kohdalla en ole analysoinut toistanut sanaa valta tai vallankäyttö, vaan olen esittänyt asian muilla sanoilla. Jätin myös lukijalle mahdollisuuden itse pohtia opettajan kertoman tilanteen valtasuhteita.

Pukeutumispuheissa kerrotut kokemukset ovat tapahtuneet opettajille 2000-luvulla, ellei aineistokatkelmien yhteydessä toisin mainita. Pitkistä katkelmista olen sujuvamman luettavuuden takia jättänyt pois asian kannalta epäoleellisia sanoja tai lauseita, joiden poisjäännin olen merkinnyt kolmella pikkuviivalla (---). Kolme pistettä (...) tarkoittaa, että opettaja on pitänyt miettimistauon.⁴¹⁶ Katkelmat kirjoitin siten, kuinka opettaja on ne itse kirjoittanut tai puhunut. Kieliopillisia muutoksia en tehnyt; anonymiteetin takaamiseksi muutin murteelliset ilmaisut yleiskielisiksi. Opettajien nimet olen muuttanut peitenimiksi. Henkilönimen jäljessä, sulkujen sisällä oleva numero kertoo opettajan iän, esimerkiksi Reija (43). Kaikki opettajat eivät ole kertoneet ikäänsä. Mainitsen opettajan koulumuodon, mikäli se on tiedossani. Lukija voi täten muodostaa omia käsityksiään tutkittavan iän ja koulumuodon vaikutuksista opettajan pukeutumispuheeseen.

Tutkimustulosteni kautta olen kuvannut sosiaalista todellisuutta, mutta samalla olen myös luonut sitä⁴¹⁷. Tutkimuksessani on oikeastaan kyse kielenkäytöstä moninkertaisena asiana. Ajatellaan tilannetta, jossa opettaja on saanut palautetta ulkoasustaan kollegalta. Opettaja on puhunut tai kirjoittanut asiasta minulle, tutkijalle. Samalla hän on kertonut minulle tuntemuksiaan eli sen, miten kollegan huomautus on häneen vaikuttanut. Minun analysointini ja tulkintani opettajien välisistä valtasuhteista ja pukeutumisen normeista on tuonut vielä lisänäkökulman kyseiseen pukeutumiskohtaamiseen. Olen tulkinnut opettajien tulkintoja siitä, miltä opettajat näyttävät ja miltä he opettajien mielestä saavat näyttää⁴¹⁸.

Tutkimusprosessin ajan olen ollut pääsääntöisesti pois koulu maailmasta muiden alojen tutkijoiden ja yliopistotoimijoiden parissa. Sain tarvittavaa etäisyyttä kouluihin ja opettajiin⁴¹⁹. Ryhdyin puhumaan opettajista ”he” sen sijaan, että olisin jatkanut muotoa ”me opettajat”. Irtaantuminen oli aineiston analyysin ja tulkinnan kannalta tärkeää. Tietenkin minulla on omat mielipiteeni ja makukäsitykseni pukeutumisesta – opettajienkin pukeutumisesta. Tutkijan roolissa olen koettanut olla mahdollisimman puolueeton pyrkiessä kunnioittamaan ja ymmärtämään opettajien kokemuksia ja kan-

nanottojen tarkoitusperiä.⁴²⁰ Kyse on tutkittavan ilmiön kuvailusta ja erittelystä, toki myös problematisoinnista.

OPETTAJAN ARVOITUKSELLINEN ULKOASU

Tässä luvussa esittelen aineistoni opettajat. Olen jakanut opettajat kahdeksaan pukeutumistyyliin. Kuvailen, miltä opettajat voivat näyttää. Eri asia on, saisivatko he näyttää sellaisilta, miltä he näyttävät.

Olen muodostanut kahdeksan pukeutumistyyliä opettajien pukeutumispuheiden perusteella, kun opettajat kuvailevat omaa ja kollegoidensa ulkoasuja. He itse kertovat, miten he pukeutuvat ja miltä heidän kollegansa kouluissa näyttävät. Pukeutumistyylien nimikkeet ovat osin itse luomiani. Osin olen saanut niihin viitteitä yhdeltä aineistoni naisopettajalta hänen määritellesään oman koulunsa neljä opettajatyylillä. Pukeutumistyyllillä tarkoitan määräpiirteiden leimaamaa pukeutumistapaa. Tyyli nimeltään ”Peruspukeutajat” löytyy mainintoina useaan kertaan aineistossani, sillä opettajat luonnehtivat koulujensa opettajia tavallisimmin peruspukeutujiksi. Peruspukeutujia on suhteellisesti eniten aineistossani myös omaäänisinä. Muuten tässä listaamani pukeutumistyyli eivät noudata erityistä järjestystä eli en ole laskenut tyylien suhteellista edustusta. Kukin esittelemäni tyyli sisältää maininnan pukeutumiskokonaisuudesta eli syntagmasta ja sen muodostumisen vaatteiden yksiköistä eli paradigmoista. Lisäksi kuvaan lyhyesti, miten kyseiseen pukeutumistyyliin yleisimmin kouluissa suhtaudutaan. Tarkemmin käsittelen kahdeksan ulkoasutyylin muodostamia merkityksiä tulevissa analyysiluvuissa.

- *Peruspukeutajat*
 - epämuodollisesti farkkuihin, huomiota herättämättömiin t-paitoihin, paitapuseroihin ja neuleisiin pukeutuvat
 - univormumaisesti farkut ja Marimekon raitapaita
 - hillitty meikki tai meikkaamattomuus
 - mainitsevat olevansa tavallisia, arkisia, sovinnaisia ja perussiistejä
 - eivät välttämättä käytä kovin paljon aikaa ja huomiota pukeutumiseensa
 - pukeutumisessa tärkeää mukavuus ja käytännöllisyys
 - eivät seuraa muotia tai eivät ainakaan anna sen määrittää pukeutumistaan
 - vaatetus samankaltainen sekä miehillä että naisilla

- suurin opettajajoukko
 - tämän tyylin opettajat kertovat helposta ja massaan häviävästä pukeutumistavastaan, joka neutraaliudessaan ei aiheuta myönteistä eikä kielteistä vastakaikua

- *Konservatiiviset ja viralliset*
 - muodollisesti jakkupukuihin, suoriin housuihin, kauluspaitoihin ja kravattiin pukeutuvat
 - klassiseen tyyliin pukeutujat, joiden pukeutumiseen muodin muuttuminen ei vaikuta jyrkästi
 - vaatamateriaalien ja pukineen valmistuksen laatu tärkeitä
 - hillitty ja huoliteltu meikki
 - sekä naisia että miehiä
 - tämän tyylin opettajia saatetaan pitää liiankin asiallisina ja viilleän etäisinä ihmisinä

- *Nuorekkaat ja trendikkäät*
 - seuraavat paljon tai ainakin jonkun verran muotia
 - ajan hengen mukaisesti pukeutuneita istuviin farkkuihin, vartalonmyötäisiin yläosiin ja/tai kirpputorilöydöksiin
 - korostavat nuoruutta tai nuorekkuutta ja samankaltaisuutta oppilaiden / opiskelijoiden ulkonäkötyyliin kanssa
 - voi olla tatuointeja ja lävistyksiä
 - enimmäkseen naisia mutta miehiäkin
 - tämän tyylin opettajia saatetaan koulusta ja iästä riippuen luulla oppilaaksi / opiskelijaksi

- *Rennot urheilulliset*
 - urheilullisiin vaatteisiin, tennareihin ja lenkkikenkiin pukeutujat
 - eivät kiinnitä paljon huomiota pukeutumiseensa
 - tärkeää on pukeutumisen huolettomuus, mukavuus ja käytännöllisyys
 - naisia ja miehiä
 - tämän tyylin pukeutujat ovat useimmin liikunnanopettajia, joiden opetusalaan nivoutuvaa rennon vaikutelman antamaa pukeutumista ei paheksuta; muiden opettajien kohdalla vastaavaa syntagmaa saatetaan pitää liian rentona pukeutumistyylinä

- *Esteetit*
 - pukeutujalle oleellista, että syntagma on kokonaisuutena niin sanotusti tiptopkunnossa
 - voimakas tarve tuottaa harmoniaa ja kauneutta itselle ja ympäristölle
 - vaatteiden laatu, muodot ja värit sointuvat sävysävyyden
 - seuraavat muotia, mutta eivät noudata sitä orjallisesti
 - omaperäisempiä kuin konservatiivisesti ja virallisesti pukeutuvat
 - pukeutujilla vahva tietoisuus siitä, että ulkoinen olemus välittää merkityksiä
 - enimmäkseen naisia mutta miehiäkin
 - tämän tyylin opettajat saavat kiitosta moitteettomasta pukeutumisestaan; toisinaan kielteistäkin huomiota liian täydellisestä ulkoasustaan

- *Näyttävät ja epäsovinnaiset*
 - syntagmassa jotakin erityistä ja usein jotakin epäsovinnaista
 - eivät arastele voimakkaidenkaan värien käyttöä
 - seuraavat muotia jonkin verran sitä omallimeisesti soveltaen
 - pukeutuvat itse tehtyihin vaatteisiin tai ostavat vaatteita kirpputoreilta ja boutiqueista
 - käyttävät suuria, näyttäviä koruja
 - voi olla tatuointeja ja lävistyksiä
 - sekä naisia että miehiä
 - tämän tyylin opettajat herättävät ristiriitaisia mielipiteitä ulkoisella olemuksellaan

- *Naisellisen seksikkäät*
 - tahallisesti naisellisuutta, aistikkautta ja vartalon muotoja korostavat vaatteet
 - vaatteissa pitsiä, röyhelöä ja salsaa
 - korkeat korot, aina meikattuina
 - tämän tyylin opettajat eivät itse ajattele aiheuttavansa kielteistä huomiota, mutta he saattavat saada kollegoiden ankarimman pukeutumistuomion

Opettajien ulkoinen kuva monipuolistuu vielä yhdellä tyyllillä, kun opettajat kertovat kollegoidensa pukeutumisesta. Tämän pu-

keutumistyylin opettajat *puuttuvat omaäänisinä* aineistostani. Kahdeksas opettajatyö voidaan luonnehtia seuraavasti:

- *Rennot lökäpöksyt*
 - eivät kiinnitä lainkaan huomiota ulkoiseen olemukseensa
 - kuluneet ja venyneet, aina samat vaatteet
 - vaatteet istuvat huonosti yllä
 - kampaamattomat, takkuiset hiukset
 - saattavat tuoksahtaa epämiellyttävältä
 - pääsääntöisesti miesopettajia
 - tämän tyylin opettajat herättävät ainakin jossain määrin paheksuntaa epäasiallisella ja epäopettajamaisella olemuksellaan

Osa opettajista kertoo ulkonäkönsä ja pukeutumistyyhinsä muuttuneen pitkän uran eri vaiheissa. Ikääntyminen ja elämäkokemus ovat tuoneet rohkeutta ja itsevarmuutta persoonallisempaan pukeutumiseen, pois kaavamaisemmasta opettajatyölistä. Muutos on voinut tapahtua myös toisinpäin: nuorena opettaja on pukeutunut nuorekkaasti, iän myötä arvokkaammin. Ammatinopettajan uralta eteneminen tai toiseen visuaaliseen kouluympäristöön siirtyminen on voinut muuttaa pukeutumista. Tilannepukeutuminen mainitaan usein: pukeutumisen tyyli vaihtelee työtehtävien ja tilaisuuksien mukaan. Opettajat mainitsevat myös ”filiksen” mukaan pukeutumisen, mikä tarkoittaa sitä, että toisena päivänä pukeudutaan esimerkiksi virallisesti jakkupukuun, toisena farkkuihin ja paitaan. Sama opettaja voi kuulua kahteen–kolmeen eri pukeutumistyyliin.

Analyysin tihentyessä *muodostin* edellä esitellyistä kahdeksasta pukeutumistyylistä mallikansalaisten, epäsovinnainten, seksuaalisoitujen ja esteettien *pukeutumisdiskurssit*. Nimitän näitä jatkossa sosiaalisiksi pukeutumisdiskursseiksi. Olen muodostanut neljä diskurssia pukeutumisen havainnoinnin ja pukeutumiskäytäntöjen kautta. Pukeutumisen havainnoinnilla tarkoitan niitä puhe- ja ajattelutapoja, joita opettajat esittävät kollegoistaan ja omista ulkoasuistaan suhteessa toisiinsa. Toisistaan eroavat pukeutumistavat, pukeutumiskäytännöt synnyttävät erilaista diskurssia. Tarkoitukseni

ei ole sulkea opettajia pukeutumistyyleineen määrättyihin lokeroihin, vaan jäsenellä heidän näkemyksiään ulkoasukysymyksestä. Havainnollistan neljän diskurssin avulla erilaisia merkityksiä, jotka ovat opettajien ulkoasujen arvioinnin ja arvostelun taustalla. Diskurssissa vaatteiden materiaaliset ominaisuudet merkityksellistyvät eri tavoin. Eri diskurssit ohjaavat näkemään vaatteissa tiettyjä materiaalisia ja konnotatiivisia ominaisuuksia.⁴²¹

Aluksi jaottelin aineistosta kaksi vahvaa teemaa: mallikansalaisopettajat ulkoasuineen ja naisopettajien sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvät huomiot. Analyysin jatkuessa erotin omaksi ryhmäkseen mallikansalaisuutta ravistelemaan pyrkivät epäsovinnaiset opettajat puhetaoineen ja näkemyksineen sekä sosiokulttuurisesti ”vääränlaiset” ja erilaiset ulkoiset olemukset suhteessa mallikansalaisopettajan kuvaan. Vastapuheena *Mallikansalaisiksi* nimeämilleni opettajille syntyivät täten aineistoni *Epäsovinnaiset* ja heidän näkemyksistään epäsovinnainten diskurssi.

Aineiston tarkempi lukeminen havahdutti minut näkemään oleellisia eroja mallikansalaisten ryhmässä. Heistä erottui joukko, joka kiinnitti korostuneesti huomionsa opettajan roolimallina olemisen lisäksi nykykulttuurin ylläpitämiin kauneuskäsityksiin. Heille tyyli ja maku, vaatemerkit ja huolellisesti rakennettu opettajan ulkoasu kertoivat kokonaisvaltaisesti opettajan kunnollisuudesta. Nimesin nämä opettajat *Esteeteiksi* ja tähän liittyvän puhe-tavan esteettien diskurssiksi. Alkuperäiseen Mallikansalaisten ryhmään jäivät ne opettajat, joiden puheissa korostuivat muun muassa opettajuuden perinteet, opettajan kuulu tehdä näin -toimintatavat ja auktoriteettia vahvistava puhe. Heistä muodostui mallikansalaisten diskurssi. Aineistossani laajaa huomiota saava naisopettajien seksuaaliset vaikutelmat tarvitsivat oman lukunsa, joka esittelisi tätä pukeutumisdiskurssia keskitetysti. *Seksualisoitujen* diskurssissa tuon esiin seksuaalisuuden tabun aineistoni opettajien kouluissa. Kokonaisuutena olen tutkinut, millaista diskurssia tietynlaiset pukeutumistyyli synnyttävät; millaista ulkoista vaikutelmaa eri diskurssissa pidetään sopivana ja mitä sopimattomana sekä millaista opettajakuvaa neljä eri diskurssia pyrkii tuottamaan.

MALLIKANSALAISET

Kunnon opettajalla on suorat housut, villaslipoveri, kauluspaita ja lehmännahkasalkku. Mieluiten vielä rillit ja mahdollisimman neutraalisti kammattu lyhyt tukka. Näillä eväillä hyvin menee vai meneekö?

Aineisto-otteessa ironisoi yläkoulun 28-vuotias opettaja Tuukka samalla kyseenalaistaen käsityksen stereotyyppisestä opettajan pukeutumisesta. Kaikki aineistoni opettajat eivät suinkaan ajattele tällä tavoin, vaan osa opettajista suree kollegoidensa ja yleensä opettajien käyttäytymisen ja pukeutumisen tulleen liian vapaamielisiksi. Aloitan opettajien pukeutumispuheiden tarkastelun mallikansalaisena olemisen näkökulmasta. Salon tapaan olen sitä mieltä, että kulttuuriset mielikuvat opettajista ovat niin vahvoja, että kertominen on aloitettava ja suhteutettava niihin⁴²².

Mallikansalaispuhetta harjoittavat aineistoni pukeutumistyylien ”Konservatiiviset ja viralliset” ja osa ”Peruspukeutujista”. He itse pukeutuvat niin, kuinka he odottavat ja toivoisivat kollegoidenkin pukeutuvan. Heidän pukeutumisensa on yhtä mallikansalaispuheen kanssa. Mallikansalaisten diskurssi koostuu myös niiden aineistoni opettajien puheista, jotka ovat joutuneet kouluissaan mallikansalaisopettajien katseiden kohteiksi. He itse pukeutuvat toisin, mallikansalaisten mielestä väärällä tavalla.

Käsitteenä mallikansalainen sisältää opettajuutta määritellettä käsityksiä vuosikymmenten takaa. Mallikansalaisten diskurssissa kulttuurinen käsitys opettajista muokkaa mielikuvaa opettajan näköisestä ja tavoiteltavasta opettajakuvasta. Perinteen valta ohjaa mallikansalaisten diskurssia⁴²³. Mallikansalaisuuden metafora pitää sisällään mallikelpoisuuden ja vastaavasti mallikelvottomuuden määritykset. Sana malli viittaa näkyvissä olevaan, johonkin, jota katsotaan. Opettaja on mallina, ihanteena ja jäljittelyn kohteena, jonakin, joksi oppilaan tai opiskelijan tulisi itsekin pyrkiä.⁴²⁴ Päivi Naskalin mukaan opettajuus edellyttää halua olla esillä, nauttia muiden katseista ja ihailusta. Hänen mukaansa opettajuus on peili, josta oppilas / opiskelija etsii kuvaansa.⁴²⁵ Tehtävä on vaa-

tiva. Kaikki opettajiin kohdistuvat katseet eivät suinkaan ole ihailua. Ihailun kohteeksi pääseminen vaatii arvonantoa ja siihen liittyvät odotuksia. Mikäli opettajalla itsellään on tavoitekuvana mallina oleminen lähes kokoaikaisessa toiminnassaan, oletan sen luovan paineita opettajuudelle ja opettajana näyttäytymiselle.

Opettajat kertovat olevansa roolimalleina, joka on opettajien puheissa sivuuttanut vanhakantaisemman sanan mallikansalainen. Roolimallin synonyymeina opettajat käyttävät ilmauksia esikuva, esimerkki ja käyntikortti. Pukeutumispuheissa saattaa ”malli”-sana jäää ilmaisematta, mutta käsitteellisesti se on havaittavissa lauseista ja ilmaisun tavasta ammatinopettaja Rainen (56) tavoin: ”Kun joskus moititaan opiskelijoiden ja nuorten pukeutumistyyliä, ei sitä ainakaan paranneta sillä, että opettajan olemus on epäsiisti.” Opettajat kertovat olevansa kasvattajia myös pukeutumisensa välityksellä.

Auktoriteetin kontrollointia

Pukeutumispuheissa roolimallina oleminen kytkeytyy tavan takaa puheeseen opettajan auktoriteetista. Tässä opettajuutta rakennetaan virallisella, mieluummin maskuliinisella vaatetuksella, joka sulkee pois farkku- ja shortsiasut huonoina työpukineina. Ihanteellisen opettajamallin ylläpitämisen paineet voivat muuttaa opettajat suorastaan sukupuolettomiksi mallikansalaisiksi. Opettajan vakavasti otettu vaikutelman luominen voi äkkiarvaamatta kilpistyä häpeällisiin ja noloihin arkipäivän sattumuksiin. Esimiesten ja kollegoiden tarkkailevien katseiden ohella peruskoululaisten huoltajien huomioivat katseet asettavat opettajia visuaalisiin järjestyksiin myös koulupäivän ulkopuolella.

Jakkupuku vastaan farkut

Useissa pukeutumispuheissa työpukeutumisen koodiston epäselvyys ilmenee pukeutumisen genressä eli pukeutumisen lajityypissä.

Ääripäässään se käy ilmi niin sanottuja jakkupukutyylisiä ja farkkutyylisiä edustavien opettajien ristiriitaisissa näkemyksissä oikeanlaisesta työpukineesta. Jakkupukuun työpäivinä pukeutuva ammatinopettaja Soili (55) huomauttaa: ”Farkut ovat ehdottomasti kielletty asu opettajalle, sillä farkku kuuluu vapaa-aikaan ja kotiin!” Lause paljastaa valtapuheen, jossa opettajat määrittelevät tietyt vaatekappaleet sallituiksi ja sulkevat osan vaatteista ulkopuolelle. Valta liittyy Soilin lauseessa osaksi puhetapaa, mutta myös osaksi arvostelijan omaa pukeutumista.⁴²⁶ Jakkupukuineen Soili kohottaa oman pukeutumistyylinsä paremmaksi. Hän järjestää, ilmaisee paikkansa ja osoittaa arvonsa⁴²⁷. Vaatteiden lajityyppien aiheuttamat erot liittyvätkin vaatteiden luomiin konnotaatioihin, jotka ilmentävät opettajan arvovaltaa tai sen puutetta⁴²⁸. Ammattiopiston opinto-ohjaaja Kari toteaa: ”Jotenkin tuntuisi kornilta, jos opettaja työssään esiintyisi rikkiäisissä farkuissa – hihatonta t-paita päällä tatskat esillä.”

Oikealla tavalla puettu ruumis osoittaa kantajansa pätevyyttä ja kykyä pitää yllä kuria ja saada aikaan haluttu järjestys. Siihen voi soveltaa Foucault’n ajatusta kurinalaisesta ruumiista. Lisäksi oikea pukeutuminen ilmentää ammatin merkityksellisyyttä.⁴²⁹ Opettajan arvovalta on perinteisesti ilmennyt opettajan kielessä, hyvässä maussa ja tyyliässä. Ne ovat muodostaneet symbolisen vallan, mistä on rakentunut ylivoimaisena esittäytyvä opettajan asema.⁴³⁰ Mallikansalaisten diskurssissa jakkupuku on yksi tapa ilmentää symbolista valtaa. Opettajan jakkupuku tai muu parempi pukeutuminen ilmentävät vaikutusvaltaa, jolle farkkuasu rentouden vaikutelmallaan luo vastakkaisia mielikuvia ammatinopettaja Helinän (53) mukaan: ”Epäsiistit vaatteet antavat suttuisen, huolimattoman ja välinpitämättömän kuvan opettajasta.”

Naisten jakkupuku ja housupuku ovat pukuhistoriassa muotoutuneet miesten puvusta naisten asuksi, jossa on nähtävissä edelleen maskuliininen profiili⁴³¹. Opettajuudella on miehinen historia, jonka varaan opettajuuden symbolit ja metaforat ovat rakentuneet. Siinä opettajuudella ei ole sukupuolta, se ei ole naisinen tai miehinen ammatti.⁴³² Tätä vastoin farkkutyyppin katsotaan mallikansalaispuheessa kuvaavan huonoa makua ja tyyliä juttomuutta koulu-

kontekstissa. Farkkuasuinen opettaja rikkoo kirjoittamattomia pukeutumissääntöjä. Hän ei anna opettajan vaikutelmaa farkuissa ja tiukassa t-paidassa. Oikeanlaisen opettajan vaikutelman luominen on perinteisesti ollut erottamaton osa opettajan ammatinhallintaa ja mielikuvan luomista, ei vain opettajasta itsestään, vaan koko koululaitoksen kulttuurista.

Oman ammatin vakavasti ottaminen, kasvatusvastuu ja esimerkiksi näyttäminen oppilaille ilmenevät lukion rehtorin, Siskon (61) sanoissa:

Työtä kunnioitetaan myös pukeutumisella, ja me opettajat olemme esimerkkeinä nuorille. Ja nuorten tulevaisuutta ajatellen työpukeutumisella on väliä.

Mallikansalaisopettajat ovat yhtä mieltä siitä, että opettajan tulee ulkoasullaan erottua oppilaistaan. Jakkupuku ei ole suinkaan ainoa autoritaarinen asu. Alakoulun opettaja Titta (34) ei hyväksy opettajan ulkoasussa liian nuorekasta muotitietoisuutta. Hänen mielestään oppilaat tarvitsevat sellaisia esikuvia, jotka erottuvat nuorista itsestä. Hänen mielestään ympäristön turvattomuuden ja epävarmuuden lisääntyessä tarvitaan jotakin pysyvää, trendeille alistumattomaa, jotakin sellaista, jota vastaan nuori voi kapinoida ja kehittää itsetuntemustaan. Taina Kinnusen ja Johanna Seppäsen opettajatutkimuksessa opettajat määrittivät hyvän opettajan ominaisuuksiksi riittävän autoritaarisuuden, joka yhdistettiin aikuisuuteen, vastuuseen ja kurinpitoon⁴³³. Yläkoulussa ja lukiossa opettaja Aurora (33) ei voi ymmärtää lukion äidinkielenopettajan työasuiksi farkkuja. Puheessaan Aurora luo statuseroa eri oppilaitosten ja oppiainesten välille mainitsemalla erikseen koulumuodon ja opetettavan aineen.

Opettajien kollektiivissa ei riitä, että mallikansalaisopettaja keskittyy hoitamaan oman ulkoasunsa ja opetuksensa, vaan hän huolehtii erityisesti nuoremman kollegan pärjäämisestä. Tämä on aineistossa erityisesti varttuneemmille naisopettajille ominaista. Se

ei ole miesopettajien toimintatapa, lukuun ottamatta joitakin mies-rehtoreita. Yläkoulun opettaja Teija (31) kertoo:

Ensimmäinen selkeä moite koski farkkujani. Minulla oli päällä farkut, jotka olivat ajan saatossa kuluneet puhki pepun alta ja reisien takaosasta. Housuihin oli sisäpuolelle ommeltu mustat paikat jokaisen repeämän kohdalle, eli ihoa ei näkynyt mistään. Kommentti välitunnilla oli, että enkö todellakaan omista edes ehjiä housuja.

Opettaja oli todennut rehtorille, ettei hänen vajailla oppitunneillaan ansaitsemansa palkka riitä uusien vaatteiden hankkimiseen. Osa mallikansalaisopettajista ottaa määrittelyvallan opettajainhuoneessa suhteessa huolettomammin pukeutuviin kollegoihin. Samalla opettaja ottaa oikeuden määrittellä asian tila itselleen sopivaksi.⁴³⁴ Omalla kurinalaisella ja huolellisella pukeutumisella ja kollegoiden pukeutumisen ohjailemisella luotu vallankäyttö on visuaaliseen järjestykseen asettamisesta. Tähän liittyy Foucault'ta mukailleen normaalistavaa valtaa, joka yhtäältä pyrkii pakottamaan homogeenisuuteen. Toisaalta Foucault'n mukaan se myös yksilöi, koska normaalistava valta suo mahdollisuuden mitata eroja ja määrittellä tasoja sekä hyödyntää erilaisuudet sovittamalla niitä toisiinsa. Hän pitää tätä sääntönä, jotta homogeenisuus voidaan ylipäättään määrittellä. Näin ajatellen normaalistava valta olisi tuottavaa valtaa.⁴³⁵

Tuulia (30) muistelee, kuinka hän joutui joitakin vuosia sitten ensimmäisessä työpaikassaan yläkoulussa naiskollegan katseiden ja neuvojen kohteeksi:

Vanhempi kollega tuli jakkupuvussaan ilmoittamaan, että näytän aivan yläasteen oppilaalta itsekin. Hänen neuvonsa oli, että pukeutumiseni saattaa aiheuttaa auktoriteettiongelman. --- Hauska oli silloin huomata, että kaikilla muillakin kollegoilla oli päällään jakkupuvut tai siisittit suora-housutyypiset asukokonaisuudet. Farkut olivat vain puukäsityön opettajilla ja erityisopettajalla minun lisäksi.

Tuulian mukaan muut hänen ikäisensä opettajat olivat omaksuneet hyvin pian koulun visuaaliset järjestykset. Ulkoasun oikeanlaisuuteen liittyy uskomuksia, jotka lisäävät sosiaalisia paineita. Niillä pidetään yllä yhteisön ihanteellista järjestystä varoittamalla vaarois-

ta, jotka uhkaavat rajojen ylittäjiä. Tämä voi olla hienoinen kiristyskeino, jolla toisia motivoidaan haluttuun toimintaan.⁴³⁶

Viralliseen työpukuun pukeutuvilla ja sitä kollegoilta haluavilla on käyttäytymiseen syynsä. Tulkitsen, että silmälläpito voi johtua ammatillisesta kunnianhimosta, joka estää opettajaa ymmärtämästä erinäköisten kollegoiden ammattitaidon mahdollisuutta⁴³⁷. Vallankäyttäjillä on mielikuvissaan opettajan ideaalimalli, jollaiselta jokaisen opettajan tulisi näyttää. Eritoten naisopettajan oletetaan selkeästi tajuavan ulkoasun oikeanlaisuuden.

Vallankäyttö saattaa vaikuttaa ylivallan ottamiselta opettajainhuoneissa. Kysymys voi olla myös opettajan huolenpidosta, vastuunkannosta ja halutun vaikutelman antamisesta omasta koulusta ja sen opetuksesta. Sallitun ja kielletyn välisen rajanvedon kautta kouluun luodaan normaaliuden tila⁴³⁸. Kyse voi olla tarttumisesta nykyisten opettajaoppaiden kysymykseen: ”Onko opettajan auktoriteetti kadonnut?”⁴³⁹. Tästä huolimatta kysymys on mielestäni laajempi. Kollegan pukeutumiseen puuttuminen on samalla kollegan ammattitaitoon ja hänen persoonaansa puuttumista. Kollegalla ei liene tähän oikeutta.⁴⁴⁰ Tällaisessa toiminnassa opettajan puetturuumis on väline tai välikappale, johon kajoamalla riistetään kollegan vapautta. Tällaisissa tapauksissa ulkoasun vapaata valintaa ei pidetä opettajan oikeutena, vaan hän on Foucault’ta mukailleen velvoitusten ja kieltojen järjestelmän kourissa.⁴⁴¹

Pukeutumispuheiden perusteella nuorempi opettaja on saattanut loukkaantua vanhemman kollegan palautteen takia. Luokanopettaja Emilia (32) kertoo: ” --- sillä ei ole mitään tekemistä opettajuuden kanssa, vaan semmosen niinku ihmisen tarpeen olla sadistinen niinku muille ihmisille ja nöyryyttää niitä tietyissä tilanteissa milloin vaan voi.” Mallikansalaisten moitteiden kohteina oleville nuoremmille farkkuasuisille opettajille pukeutuminen ei ole kynnyskysymys. Nuoremmat kollegat tulkitsevat pukeutumisen viestejä sallivammin, koska he erittelevät pukeutumisen visuaalista kieltä laajemmin. He osaavat erotella rennot, mutta soveltuvat kouluvaatteet rennoista ja täysin epäsovivista kouluvaatteista. Sen sijaan vanhemmille mallikansalaisopettajille kaikki rennot vaatteet saattavat

olla opettajan kuvalle sopimattomia. Ne kielivät rentoudesta, huolettomasta, välinpitämättömästä ja veltosta asenteesta. Vanhempien opettajien sosiaalinen kontrolli on tiukempi kuin nuorempien ja tämä ilmenee myös ruumiin esillepanossa⁴⁴².

Ammatin perinteiset vaatimukset ovat tiedossa nuoremmillakin farkkuasuisilla nais- ja miesopettajilla, kun he pohtivat farkkujensa soveltumista kouluvaatteeksi yläkoulun opettajan Irenen (30) tavoin:

Huomaan itse joskus miettiväni, voinko pukeutua farkkuihin tai voinko pitää tennareita. Aika harvoin itse asiassa pidän farkkuja koulussa enkä ole pitänyt tennareita vielä kertaakaan. Rajoitan siis itse jonkin verran omaa pukeutumistani.

Aineistoni mukaan varsinaista farkkukieltoa ei ole kouluissa koskaan esitetty opettajille. Nuoremmat opettajat saattavat silti huolehtia, ovatko he tarpeeksi opettajan näköisiä ja kykenevätkö he riittävästi asettautumaan koulunsa visuaalisiin järjestyksiin. Kysymys on sosiaalisesta huolesta, käyttäytyvätkö he niitä vastaan. Kyse on opettajan itsekontrollista.

Opettajat haluavat saada arvostusta ja hyväksyntää kollegoiden silmissä. Alakoulun opettajanainen muistelee pyrkineensä miellyttämään kollegoitaan pukeutumalla siten, millaisen tyylin hän kuvittelei olevan opettajalle sopivaa. Foucault'ta mukaillen kollegoiden hyväksynnän kautta nuori opettaja on epäsuorasti toisten hallinnan kohteena. Vallan haltijat voivat merkitä ruumiin katseillaan, ilmeillään ja sanoillaan. He voivat sijoittaa siihen omia tavoitteitaan. Tietoisesti tai tiedostamattaan vallan haltijat toimivat myös kasvattajina vaatimalla, vaikkakin lähes huomaamattomasti, väärännäköistä muuntautumaan oikeannäköiseksi. He haluavat ruumiin tottelevaiseksi. Tämä on ihmisruumiin poliittista haltuunottoa.⁴⁴³ Alakoulun opettaja Raija (38) huomauttaa: ”Taustalla ja takaraivossa opettajilla on kuitenkin usein se, mitä työkaverit ajattelevat ja mistä lapset pitävät.” Mallikansalaisuuteen pyrkivän tai sitä mielikuvaa ylläpitävän opettajan rooli on ristiriitainen. Yhtäältä hän on itsenäinen toimija, esiintyjä-ammattilainen luokassaan. Toisaalta, täyttääkseen ammatillisen velvollisuutensa ja siihen liittyvät odotukset, hän on

vallan kohde ainakin niin kauan, kun hän kurinalaisen toiston kautta käyttäytyy ja näyttäytyy normien mukaisena.⁴⁴⁴ Onkohan opettajan luovuus parhaimmillaan kontrolloidussa tilassa?

Soveltumattomuus kontekstiin saattaa aiheuttaa kielteisellä tavalla erilaisuuden kokemuksen eritoten silloin, jos opettaja kokee itsensä alipukeutuneeksi, kuten peruskoulunopettaja Alisa (43) opettajapäivillä: ”Koin itseni hyvin erilaiseksi jakkupukuisten naisopettajien keskellä. Ilmakuvasta olisi voinut kysyä: kuka ei kuulu joukkoon? Oma villapaitatyylini erottui selvästi.” Uusi opettaja ei tunne koulun visuaalisia järjestyksiä. Ammatinopettaja Riina (42) on opettanut eri puolella maata erilaisissa kouluissa. Käsi- ja taideteollisuusalan koulusta hän muistaa erilaisuutensa: ”Olin pukeutunut mustaan jakkuun ja suoriin housuihin tai hameeseen, sitä en muista. Kenelläkään muulla noin kolmestakymmenestä opettajasta ei ollut niin tylsiä ja asiallisia virkanaisvaatteita. Oli värikkäitä huiveja, itse painettua silkkiä, poronahkahousuja, jopa saamenpuku eräällä opettajalla.” Käsityötaidon ja pukeutumismaun osoittaminen itse tehdyillä, yksilöllisillä vaatteilla murensi valmisvaatteisiin pukeutuneen Riinan statusta. Seuraavassa koulussaan, kaupallisella alalla, Riinan muodollinen ja virallinen tyyli olisi liittännyt hänet heti alan oikeaan pukukoodiin. Sen sijaan Riinan pukeutumisen genre oli taas vääränlainen. Riina muistelee hävenneensä rennoksi rakentamaansa pukeutumistyyliä ”tyylikkäiden jakkupukunaisten keskellä”. Aineistoni opettajakokemusten mukaan samankaltaisuus opettajainhuoneen visuaalisissa järjestyksissä liittää opettajat nopeammin ryhmään kuuluviksi: opettajaksi oman koulun opettajiin.

Odotusten mukainen opettajan ulkoasun malli voi olla peräisin opettajankoulutuksesta. Eri-ikäisten opettajien pukeutumispuheiden perusteella opettajakokelaiden ulkoasun oikeanlaisuus on huomioitu samalla tavoin vuosikymmeniä sitten kuin 1990-luvun koulutuksessa. Yhtenäiskoulun opettaja Leila (31) kertoo, että ohjaava opettaja oli kauhistellut nuorten naisten liian huonona ja nuorekkaana pitämäänsä pukeutumista sanoen: ”Jo pukeutumisen perusteella oppilaat katsovat, onko kyseessä oikea opettaja.” Opiskeluaikana määrittänyt oikean näköinen opettajakuva on mielessä siirryt-

täessä ensimmäisiin työpaikkoihin. Uransa alkuvaiheessa, noin 25-vuotiaana, erityisesti peruskoulujen naisopettajat kertovat pukeutuneensa virallisemmin ja ikäistään vanhemman tyyliksi kuin nykyään, noin 30-vuotiaana. Oikeanlaisen vaikutelman antamiseen liittyy ajatus ”opettajan kuuluu tehdä näin” -toimintatavasta, todellisten tai kuviteltujen normien mukaisesta näyttäytymisestä. Normit edellyttävät ja rajoittavat toiston suorittajaa. Aineistoni naisopettajat myöntävät itsellään olleen vahvoja muistikuvia siitä, miltä opettajan kuuluu näyttää. Opettajien mielestä farkut eivät missään tapauksessa olleet sovelias kouluasu, vaan he olivat varta vasten hankkineet työasuiksi suorita mustia housuja, paitapuseroita ja avokkaita. He olivat hankkineet power-dressing -asun. Yläkoulun opettaja Henna (30) muistelee:

Siistit työvaatteet olivat ikään kuin ’virka-asu’, joka auttoi säilyttämään opettajan aseman. Opittuani tuntemaan oppilaat paremmin en periaatteessa enää tarvitsisi tuollaista auktoriteettipönkitystä, ja ehkä pukeutumiseni onkin liukunut rennompaan suuntaan.

Virallinen pukeutuminen on joillekin vastavalmistuneille opettajille siirtymäriitti farkkuasuisesta opiskelijasta muodollisesti päteväksi opettajaksi. Pukeutumisella on välinearvo rakennettaessa opettajan ammatti-identiteettiä. Voidaan ajatella, että aluksi opettaja ulkoisella olemuksellaan ”näyttelee” opettajan roolia, kunnes hän löytää todellisen ammatti-identiteettinsä⁴⁴⁵. Mikäli opettaja toimii odotusten ja koulun visuaalisten järjestysten mukaisesti, mutta omaa persoonaa vastaan, opettaja ei välttämättä itse voi hyvin⁴⁴⁶. Kun nuoren opettajan ammatillinen identiteetti hahmottuu selkeämmäksi, opettajan ulkoasukin muuttuu vastaamaan enemmän häntä itseään. Tämä voi kertoa siitä, että opettaja on saavuttanut uuden tason ammatillisessa kehityksessään: hän on omalta itseltään näyttävä opettaja.

Aineistosta puuttuu tyystin miesopettajien maininnat siitä, että he missään vaiheessa olisivat pyrkineet antamaan pukeutumisellaan vanhemman henkilön vaikutelmaa itsestään, tai että he haluaisivat käyttää tietynlaista virka-asua. Nuoret miesopettajat ottavan opettajuuden haasteet vastaan ikäistensä tyyliin rennosti farkut ja tenna-

rit jaloissaan. Miesten suhtautuminen pukeutumisen merkityksiin on toisenlainen. Heistä joku toteaa, ettei arvovaltaa saavuteta pukeutumisella. Aineistoni perusteella en pysty tulkitsemaan, mistä johtuu joidenkin vastavalmistuneiden naisopettajien tarve pukeutua virkapukumaisesti. Pohdin, joutuuko nainen opettajankin tehtävässä hakemaan pätevyyttään ja paikkaansa mieskollegaa enemmän ja myös ulkoisin merkein⁴⁴⁷.

Rehtorin arvovaltaa ja kopisevia korkoja

Aineistossani olevat kaksi naisrehtoria eri koulutusaloilla ajattelevat, että heidän tulee asemansa takia pukeutua virallisemmin jakkuihin ja muihin parempiin vaatteisiin kuin opettajina ollessaan. Rehtorin uskottavuus ja arvovalta katsotaan olevan sellaisia piirteitä, joihin erityisesti yhdistyy maskuliinisiksi koettuja performatiivisia eleitä ja asentoja⁴⁴⁸. Tätä täydentää maskuliiniseksi mielletty pukeutuminen, joka tukee ajatusta siitä, että perinteisesti johtavissa asemissa ovat olleet miessukupuolen edustajat.

Rehtorin työ on moninaista ja heillä saattaa olla työhuoneessaan vaihtovaatteita: toimisto-, edustus- ja opetusasut. Esimiesasemassaan he ovat koulunsa hierarkiassa korkeimmalla. Heillä on tietty positio koulun ulkopuolellakin, kuten johtoaseman haltijoilla ajatellaan olevan. Aineistoni rehtorit kokevat opettaja-aikojaan enemmän olevansa tarkkailun alla myös ulkoisten ominaisuuksiensa takia. Opettajat paljastavatkin seuraavansa esimiestensä pukeutumisesta tarkasti. Tämä osoittaa vallan toimivan foucault'laisittain suhdetavon tavoin: valvonnan alaisina ovat jatkuvasti myös itse valvojat eli koulun kaikkinaista järjestystä tarkastelevat rehtorit⁴⁴⁹. Ensivaikutelmat jäävät mieleen, kuten alakoulun Elena-opettajan (28) muistellessa ensimmäistä työpäiväänsä: ”Rehtorilla oli päällään verryttelyhousut ja kulahtanut t-paita, jossa reikä kainalossa. Siinä kohtaa mietin, olivatko vaatteet rehtorin arvolle aivan sopivat. Myöhemmin kuulin, että juhla-asu on hänen tapauksessaan farkut.” Rehtorin aseman haltijalla on opettajan ammattia selkeämmin odo-

tus roolivaatimuksista. Tähän liittyy kirjoittamattomia normeja siitä, miten aseman mukaisen henkilön kuuluu käyttäytyä ja näyttäytyä.⁴⁵⁰

Ammatinopettaja Armi (45) kertoo esimiehen pukeutumisen olevan hänelle keskeinen tekijä silloin, kun hän on rehtorin kanssa eri mieltä asioista. Opettajan sanoin ”esimies saa arvostuksen, jos hän osaa *edes* pukeutua tyylikkäästi”. Opettaja omalla käyttäytymisellään joko vahvistaa tai torjuu esimiehen luoman vaikutelman. Tämä havainnollistaa sen, että vaikutelman luominen ja ylläpitäminen ovat kaksisuuntainen, vuorovaikutuksellinen tapahtuma.⁴⁵¹ Alakoulun opettajan Elisan (33) mielestä ”rehtorin pukeutuminen ohjaa opettajienkin pukeutumista”. Tämän mukaan rehtorilla olisi vaikutusta työympäristön visuaalisiin järjestyksiin. Kokonaan uuden tyylin luominen rehtorin asemassakaan tuskin onnistuu. Kansalaisopistossa opettava Margareeta (58) kertoo opettajien aluksi ihmetelleen uuden rehtorin pukeutumistyyliä, koska rehtori poikkesi niin paljon muusta henkilökunnasta. Kummastelu rehtorin ulkoasusta jää seläntakaiseksi puheeksi, sillä rehtoria suojaa hänen valta-asemansa esimiehenä. Kirjoittamattomien normien mukaan alaiset eivät katso voivansa ilmaista näkemystään rehtorille. Siinä missä opettajat tarkkailevat rehtoreita, rehtorit tarkkailevat alaitensa pukeutumista. Aineistoni kahden naisrehtorin ei ole koskaan tarvinnut puuttua opettajien pukeutumiseen. Heidän kouluisaan opettajat ovat ymmärtäneet ja sisäistäneet ”opettajille sopivan pukeutumistavan”.

Itselle oikeanlaiselta tuntuva pukeutuminen tuo kantajalleen itsevarmuutta. Miesopettajat korostavat virallisuutta ja maskuliinisuutta työpukeutumisessaan valitsemalla kauluspaidan t-paidan sijaan. Kauluspaita konnotoi uskottavuutta ja ammattimaisuutta; trikoopaitasillaan oleminen näiden ominaisuuksien puuttumista. Ammatinopettaja Pauli (52) on ehdottomasti sitä mieltä, että t-paitaan verrattuna kauluspaita tuo hänelle ”tuntumaa, että arvostan itteäni enemmän”. Hän ei voi myöskään kuvitella näyttäytyvänsä silitämättömässä paidassa, joka kuvastaa epäjärjestyttä ja huolimattomuutta. Pikkutakkeja monet aineistoni miesopettajista kuitenkin

pitävät ”liian hienoina” ja ”liian jäykkinä” tavallisina koulupäivinä pidettäväksi, mutta yritysvierailuille tai koulun juhliin ne ovat monille itsestään selvä vaatevalinta.

Korkokengät ja niiden äänimaisema saavat aikaan arvovaltaan liittyviä konnotaatioita. Mielikuvia voi vielä kiivaalla kävelyrytmillä tehostaa.⁴⁵² Toispäin ajatellen äänet voidaan kokea myös oman toiminnan esteiksi. Ammatinopettajanainen kertoo välttävänsä kopisevia korkoja, koska hän olettaa ärsyttävänsä ympäristöönsä liiallisena kuuluvan äänen takia. Mielleyhtymät korkokengistä ovat viestin vastaanottajan aistien ohella kiinni myös kontekstin mukaisissa käytännöissä. Alakoulun opettaja Elisa (33) muistelee hymyillen, kun hän opettajan sijaisena vieraili kahdella eri koululla, joiden visuaaliset järjestykset poikkesivat toisistaan täysin. Toisen koulun pukeutumiskoodiin kuuluivat paitapusero, kangashousut ja avokkaat; toisessa koulussa suosittiin rentoa tyyliä verkkareineen ja terveysandaaleineen. Tässä koulussa vieraileva opettaja korkokenkinen ei nivoutunut koulun visuaalisiin järjestyksiin. Tämä sai kollegan huomauttamaan: ”Kuulin jo viiden metrin päästä, kun kenkäsi kopisevat.” Opettaja ymmärsi, että kommentti oli tarkoitettu hänelle piikittelyksi.

Korkokengät ja niihin sopiva asukokonaisuus voivat toimia myös voimaannuttavana työasuna, kuten Ulla (42) kertoo: ”Terveystenhoito-oppilaitoksessa työskennellessäni minunkin piti hankkia tietynlaiset vaatteet. Opettajilla tuli olla hame ja korkkarit. Ne toivat minulle jonkinlaista turvallisuutta epävarmuuteeni työskennellessäni epäpätevänä opettajana. Saattoi olla myös niin, että tunsin itsensä helpommin kuuluvaksi opettajien ryhmään.” Korkokengät tuovat olemukseen ryhtiä, lisäävät pituutta ja saattavat saada aikaan symbolista ylevyyttä. Ellei korkokengillä kävely luonnistu, mielikuvat kenkien käyttäjälle ja katsojille muuttuvat nopeasti nolouden vaikutelmaksi. Korkokenkien merkitys linkittyy feminiinisyteen ja seksuaalisuuteen, joten kenkien moninaista vaikutelmaa voisi sopivissa tilanteissa pyrkiä käyttämään hyväkseen myös koulumaa-ilmassa⁴⁵³.

Kamalat shortsit

Mallikansalainen ei esiinny töissä shortseissa. Tämä käy varsin selväksi mallikansalaisten pukeutumispuheita lukiessani. Useat opettajat kertovat, ettei heidän koulussaan ole varsinaisia sääntöjä työpukeutumisessa paitsi shortsien käyttökielto. Shortsit tuottavat opettajan kuvalle sopimattomia konnotaatioita. Välttämättä shortsipukeutumisen hyväksyvät opettajat eivät ymmärrä, mistä shortsikielto johtuu eikä se shortseja vastustavien aineistoni opettajien puheista käy selville. Esikoulun opettaja Mirva (46) rinnastaa niin sanotut cityshortsit lyhyeen kesähameeseen, joka on kuitenkin sallittu asu työpaikalla. Tulkitsen, että kiellossa voi olla kyse shortsien mieltämiseksi vapaa-ajan pukineiksi, liian paljastaviksi vaatteiksi tai pelkästä muodollisesta virkamiehen ja -naisen, opettajan, pukeutumisääntöjen noudattamisesta. Ellei varsinaista shortsikieltoa ole esitetty, vähintään yksittäiset opettajat pohtivat, voiko shortseissa tulla kouluun. Joissakin kouluissa kuitenkin sallitaan loppukesän hellepäivinä caprihousut, shortsit ja hihattomat puserot ilman kummastelua, myös opetusala vaikuttaa. Luonnonvara-alalla työskentelevä miesopettaja kertoo pukeutuvansa siistimpiin shortseihin sään salliessa.

Aineistoni perusteella kouluissa harvoin puututaan suoraan miesopettajien pukeutumiseen, mutta yksi ammatinopettajanainen kertoo, että hänen koulussaan rehtorinainen on ottanut shortsiasuisia miesopettajia puhutteluunsa. Shortseja kohtaan tunnettu epäily johtunee siitä, ettei minkään tyyliä shortseja mielletä kyllin arvokkaiksi ja asiallisiksi työvaatteiksi. Ne edustavat alipukeutumista, niistä yksinkertaisesti puuttuu auktoriteetti. Margaret Ruckerin, Elizabeth Andersonin ja April Kankaan tutkimuksessa työnteekijöiden oli vaikea keksiä, millainen epämuodollinen pukeutuminen voisi konnotoida auktoriteettia ja vaikutusvaltaa. Osa mainitsi, että mustat farkut sinisten sijaan ja vapaa-ajan housujen kanssa pidettävä vyö nostavat hieman pukeutumisen statusta.⁴⁵⁴

Shortseja on monenlaisia ja shortsipukeutumisen tyylejä useita. Aika ajoin shortseja esitellään mediassa erityisen trendikkäinä

vaatteina ja silloin shortseihin pukeutuva kohoaa muotitietoisten kastiin, ei välttämättä työpaikoilla. Monissa valtion virastoissa kirjoittamattomat pukeutumissäännöt ovat tiukempia miestyöntekijöiden kuin naisten kohdalla. Säännöt saattavat määrätä, että miesten on pukeuduttava pitkälahkeisiin housuihin myös helteellä. Eräissä toimistoissa naiset ohjeistetaan peittämään sukkahousuilla paljaat varpaat, mikäli nainen käyttää sandaaleja; joissakin työpaikoissa paljaat sääret hyväksytään. Takavuosilta muistetaan eduskunnan puhemiehen asettama kielto mieskansanedustajien shortsipukeutumiselle, vaikka kohun aiheuttanut kansanedustaja pukeutuikin prässillisiin liituraitapolvihousuihin eikä urheilushortseihin. Samana helteisenä kesänä naiskansanedustajat saivat kuitenkin käyttää hihattomia, värikkäitä kesämekkoja eduskuntasalissa. Keskustelu shortseista ja muusta epävirallisesta pukeutumisesta ovat esimerkkejä siitä, että työpukeutuminen on osa laajempaa keskustelua hyvästä työpaikkakäyttäytymisestä.

Sukupuolettomina mallikansalaisina

Opettajien pukeutumistapojen ja opettajakuvaston vaikutuksesta opettajista on toisinaan muodostettu stereotyyppinen mielikuva suorastaan ”sukupuolettomina mallikansalaisina”. Opettajatutkimuksissa sukupuolettomalla mallikansalaisella tarkoitetaan kulttuurisia mielikuvia siitä, millainen opettaja on, miten opettaja käyttäytyy, miltä opettaja näyttää ja miltä opettajan odotetaan näyttävän ja käyttäytyvän.⁴⁵⁵ Ulkoasujen konnotaatioissa kyse on superasiallisesta ja sukupuolineutraalista pukeutumisesta, joka on ilmeeltään vanhakantainen.

Tutkimusta aloittaessani olin kiinnostunut siitä, ilmeneekö tämä stereotypia konkreettisesti nykyopettajien pukeutumisessa vai onko kyseessä myytti, jolle ei ole perusteluja tänä päivänä. Kysymys sukupuolettomasta mallikansalaisesta sisältyi haastattelurunkooni ja tarjosin sitä yhtenä näkökulmana opettajien kirjoitelmiin. Luokanopettaja Iirolle (41) sukupuolettoman mallikansalaisen termi ni-

voutuu naisopettajien pyrkimykseen saavuttaa tasa-arvo siten, että naiset jäljittelevät miehisiinä pidettyjä ominaisuuksia.

Mallikansalaisten diskurssissa osa naisopettajista ottaa sukupuolettoman mallikansalaisen käsitteen annettuna. Sillä kuvataan tulkintani mukaan myönteistä ja opettajien mielestä oikeanlaista asennetta siihen, ettei työpukeutumiseen kiinnitetä liiallista huomiota eikä ainakaan tuoda silmiinpistävästi esiin naisellisuutta. Pukeutumista pidetään pelkästään funktionaalisena toimintana, ei merkityksellisenä tekijänä minuuden ilmentämiselle. Tämä näkyy pukeutumistyyliissä ”Peruspukeutujien” ja ”Rentojen ja urheilullisten” ulkoasuissa. Ajatus sukupuolettomasta mallikansalaisesta kertoo myös asiantuntemuksen osoittamisesta: ammattitaitoinen nainen ei ”pukeudu”, vaan laittaa ylleen sukupuolettoman asun. Tulkintani mukaan ”pukeutumattomuus” ei sulje pois auktoriteetin vaikutelmaa; se on vain erinäköinen kuin jakkupukuisen auktoriteetti.

Aineistossa vain kaksi opettajaa itse julkistaa pukeutuvansa sukupuolettomasti. Kansanopiston opettaja Aija (40) kertoo omasta sukupuolettomuudestaan seuraavasti:

Oma tavaramerkkini on farkut ja neuletakki – väreinä sininen, musta ja harmaa. Ei haise, ei maistu, ei aiheuta yleensä allergisia reaktioita. Olen omaksunut sukupuolettoman ehkä hieman miehisen työpukeutumisen. Arkimeikkini on hillitty – pakkelia sen verran, että mustat silmäanaluset eivät pelota kanssaihmissä. --- Itse olen pitkälti omien stereotyyppioideni vanki. Joka syksy päätän uudistaa ilmettäni, mutta jo muutaman päivän kuluttua huomaan siirtyneeni takaisin entiseen.

Aija pohtii omaa neutraalia ulkoasuaan, mutta pitäytyy siinä vuosi toisensa jälkeen. Aijan ”muutaman päivän” kokeilut erinäköisellä ulkoasulla lukuvuoden alussa eivät johda tyylin muutokseen. Kenties hän kokee entisen pukeutumistapansa tuttuna ja turvallisenä valintana ja joutuisana itsensä vaatettamisen tapana kouluaamujen kiireissä. Pukeutumispaineita ei synny, kun Aija ulkoasuineen kaikin puolin soveltuu totuttuihin opettajan visuaalisiin järjestyksiin.

Opettajan sukupuolta rakennetaan ja tulkitaan kulttuuristen tekstien, kuten puheiden, kirjoitusten, piirrosten, vaatteiden ja ruumiil-

lisuuden merkeillä ja merkityksillä⁴⁵⁶. Weberin ja Mitchellin 1990-luvun puolivälissä toteutetussa englantilaistutkimuksessa lapset eivät edes olettaneet opettajien olevan sukupuolisia olentoja. Toisessa tutkimuksessa naispuolisten opettajaopiskelijoiden piirroksissa näkyi selvästi ambivalenssi opettajan näköisen ja naisellisen näköisen henkilön välillä. Vaikka oppilaiden piirroskuviissa opettaja oli usein sukupuoleltaan nainen, harvoin kuvissa näkyi viehättävää ja muodikasta nuorta naisopettajaa; mieluummin nutturapäinen, vanhah-taviin vaatteisiin pukeutunut nainen tai kuluneissa vaatteissa oleva miesopettaja.⁴⁵⁷ Katariina Hakalan tutkimuksessa 2000-luvulta op-pilaiden piirrokset naisopettajista nilkkapituisine hameineen ja tiu-kasti ylösnapitettuihin puseroineen muistuttivat enemmän historial-listen elokuvien hahmoja kuin nykypäivän pukeutumistapaa. Osa piirroksista on hämmästyttävän samankaltaisia Weberin ja Mitchel-lin tutkimusten kanssa.⁴⁵⁸ Jään pohtimaan, onko kulttuurinen mieli-kuva opettajan olemuksesta samankaltainen ja muuttumaton koko läntisessä Euroopassa⁴⁵⁹? Tähän kysymykseen tällä tutkimuksella ei kuitenkaan haeta vastausta.

Opettajarepresentaatioista voi tulla vähitellen myyttejä, joilla ymmärretään tässä yhteydessä kulttuurissa jaettuja perustoja. Nii-tä ovat vallalla olevat käytännöt, arvot, asenteet ja uskomukset, jot-ka ovat muuntuneet niin itsestään selviksi, että ne nähdään ”totuuk-sina”. Myyttiin liittyy myös arkkityypin käsite eli kaikkien lajijyk-silöiden edustajaksi valittu tyyppillinen mielikuva⁴⁶⁰, kuten opetta-jan näkeminen mielikuvissa sukupuolettomana mallikansalaisena. Naskali huomauttaa, että tämän takia opettajat eivät voi määrittää itse itseään. Opettajat eivät voi vapaasti valita sitä, miten he halu-aisivat oppilaiden heidät näkevän. Tässä tapauksessa kulttuuriset merkitykset ovat niitä abstrakteja valtaapitäviä voimia, jotka mää-rittävät ja rajaavat opettajuutta.⁴⁶¹

Kulttuurisia mielikuvia ei voi yksin syyttää assosiaatioiden luo-misesta. Omalla pukeutumisellaan opettajat vahvistavat itseensä kohdistuvia mielikuvia. Luokanopettaja Suvu (36) pohtii, että opet-tajan työn käytännönläheisyyden takia opettajien pukeutuminen näyttää melko samanlaiselta sekä naisilla että miehillä: farkut, pai-

ta tai neule ja mukavat sisäkengät. Suvi kysyykin, onko tämä sukupuoliuettoman mallikansalaisen työunivormu vai käytännön syistä valittu vaatetus. Massavaate, kuten jotkut opettajat ilmaisevat⁴⁶². Suvi on sitä mieltä, että ”mallikansalaisen massa-oppoava vaatetus ei aina ole huono asia”. Hän perustelee, että opettajan työssä sovinnaisuus on keskeistä. Opettajan ei ole tarkoitus tyrkyttää omia ajatuksiaan ja kannanottojaan. Hän jatkaa: ”En tiedä sitten johtuuko tästä, että opettajien pukeutumista leimaa sukupuoliuettoman mallikansalaisen leima.”

Opettajan ei ole tarkoitus myöskään korostaa sukupuoltaan. Marjo Vuorikosken mukaan hyvän opettajan myyttiä rakentavissa puhetavoissa opettajan sukupuoli ja ruumiillisuus ohitetaan. Opettajan ideaalina pidetään alan naisvaltaisuudesta huolimatta neutraalia, sukupuoliuettonta ja etäistä asiantuntijan roolia.⁴⁶³ Neutraaliuteen ja etäisyyteen sisältyy merkillinen halu nähdäksi tulemattomuudesta. Peruskoulunopettaja Ninni kertoo kaupassakäynnin haasteellisyydestä, mihin liittyy oleellisesti huoli oman vaikutelman hallinnasta: ”Jos vaikka joku oppilas tai vanhempi näkee, mitä opettajalla on ostoskärryssään.” Hän huomauttaa, että ”yhteiskunnassamme on olemassa stereotyyppioita, joista on hankala irrottautua”. Tämän mukaan Ninnin tulisi ostaa opettajan oloisia tavaroita ollakseen katsojien silmissä opettajan kaltainen.

Häpeää ja noloja sattumuksia

Kulttuurisesta näkökulmasta mallikansalaisopettaja on täydellinen ja kaikkietävä eikä hän ainakaan joudu noloihin tilanteisiin. Käytännön koulutyössä voi kuitenkin sattua tahattomasti jokin ulkoasuun liittyvä kömmähdys, jolloin opettajan luoma vaikutelma ja paljastunut todellisuus murentavat opettajuutta. Koetut tilanteet voivat pienentää opettajan itsekunnioitusta ja asemaa⁴⁶⁴.

Häpeä liittyy aina muihin ihmisiin ja vuorovaikutuksen epäonnistumiseen⁴⁶⁵. Opettajien ammattikunnassa häpeän kokeminen liittyy useammin opetettaviin kuin kollegoihin. Yhtenäiskoulun

opettajan Sennin (32) mukaan opettajalle ei saa tulla tilannetta, jossa hän joutuu miettimään, voiko kyykistyä, ettei takapuoli vilahda. Opettajien mielestä pukeutuminen ei saa aiheuttaa yleistä häpeää opetettaville eikä pukeutuminen saa olla opetustilanteeseen nähden yliampuvaa.

Goffmanin mukaan nolot sattumukset ovat välähdyksiä näyttämön takaa. Tällöin yleisö voi nähdä todellisen henkilön, jota roolihahmo esittää. Opettajat pelkäävät tulevansa väärin nähdyiksi. Heillä on pelko siitä, että se, miten heitä katsotaan ja millaisina heidät nähdään, ei olisikaan heidän omissa käsissään. Opettajille tulee huoli siitä, että oppilaiden silmät paljastavat heidät *itsensä* opettajan roolin takaa. Epävarmuutta koetaan varsinkin silloin, kun ulkoasussa kaikki ei ole kohdallaan.⁴⁶⁶ Mallikansalaisten täydellisyyden ihannointi ja tavoittelu voi ilmetä varsin merkityksettömän tuntuisina pieninä tekijöinä⁴⁶⁷. Hilikka (56) muistelee irtonaisen pitsikauluksensa aiheuttaneen tarpeetonta huomiota, kun miesopiskelija oli kädellään vaivihkaa näyttänyt luennoivalle opettajalle merkin suoristaa kaulus. ”Silloin ajattelin, että ei kannata laittaa sellaisia vaatteita, että opiskelijan huomio kiinnittyy tällaisiin seikkoihin.” Pukineen merkityksellisyys oli siinä, että se oli häirinnyt vuorovaikutusta opetettavien kanssa ja opettajan esiintymisvarmuutta.

Pukeutumispuheissa häpeä ilmenee erityisesti *pelkona* sen pauloihin joutumisesta, sillä aineistossani on varsin vähän todellisuudessa sattuneita häpeätilanteita tai ainakaan opettajat eivät ole halunneet niitä paljastaa. Opettajat pelkäävät erityisesti tarkoituksellisen häpäisyn kohteeksi joutumista sen paljastavuuden ja haavoittavuuden takia. He pelkäävät, että tapaukset jäävät opetettavien muistiin ja aiheuttavat opettajille vielä myöhemmin huomauttelua tai naureskelua. He kammoavat tilanteita, jotka murentaisivat heidän kykenevyyttään tehtäväänsä⁴⁶⁸. Opettajien pelko ei ole aiheeton, koska he tietävät opetettavien tarkkailevan heidän olemukseensa. Ammatinopettaja Maiju (46) kertoo, että hän haluaa heti oppitunnin alkajaisiksi selittää opiskelijoille, jos hänen vaatteensa ovat likaantuneet kesken koulupäivän. Hän tuntee tarvetta selittelyyn,

koska hän haluaisi aina antaa siistin ja huolitellun vaikutelman itsestään.

Erityisen noloa opettajalle on, jos hänen ulkoisessa olemuksessaan on hullunkuriselta näyttävä asia, joka jotenkin viittaa sukupuoleen ja seksuaalisuuteen. Ammatinopettaja Pauli (52) kertoo tarinan naiskollegastaan, jolta opiskelija oli kesken tunninpidon kysynyt: ”Mikä sulta näkyy lahkeesta?” Opettaja oli nykäissyt kangaskappaleen lahkeestaan ja tokaissut: ”Kattokaapas, mitä täältä tuli – sukakahousut!” Kun opettaja ei voi noloa tilannetta paeta, on rohjettava kääntää asia huumoriksi ja vain todeta tapahtunut⁴⁶⁹. Jatko riippuu opetettavien suhtautumisesta tilanteeseen ja opettajaansa.

Oppilasryhmän kokoonpanosta ja iästä riippuu, miten opettajan häpeällisiin sattumuksiin suhtaudutaan. Goffmanin mukaan esitystä seuraavan yleisön on tunnettava tahdikkaat käyttäytymissäännöt ja hienotunteisesti ”olla näkemättä” noloja tapahtumia ja mieluummin auttaa esiintyjä pälkähästä⁴⁷⁰. Aikuiset opiskelijat suhtautuvat yleensä opettajan noloihin sattumuksiin hienovaraisesti. Pauli (52) muistelee kiireistä aamuaan, jolloin hänen housujensa vetoketju oli jäänyt auki. Luennolla eturivissä istunut miesopiskelija oli hiljaa huomauttanut: ”Sulla on julppi auki!”. Pauli oli ollut tyytyväinen vaivihkaiseen huomautukseen. Hän oli antanut opiskelijoille tehtävän ja sujuvasti sillä aikaa käynyt luokan ulkopuolella vetämässä housunsa kiinni. Anthony Giddensin mukaan häpeän tunteen kohdatessa luottamus toisiin on ratkaisevaa. Kyse on siitä, voiko katseen kohteena oleva luottaa, ettei hän joudu paljastetuksi, ettei hänestä tehdä alastonta.⁴⁷¹

Rebecca Ingalls pohtii, että osa opetettavista saattaa haluta nähdä opettajansa heikkona ja haavoittuvana tunteakseen itsensä voimakkaammiksi kuin opettajansa, syystä tai toisesta viedäkseen opettajalta hänen vahvuutensa⁴⁷². Kaikki aineistoni opettajat eivät suinkaan pelkää joutuvansa häpeän kohteiksi. Esikoulunopettaja Mirva (46) ihmettelee julkista kohua opettajien ulkonäköpaineista ja siihen liittyvästä eräiden opettajien alistumisesta opetettavien huomautusten valtaan. Hän pitää tätä itsetuntokysymyksenä: ”Mielestäni opettajalla, jos kellä täytyy olla sen verran selkä-

rankaa ja huumorintajua, että ymmärtää oppilaiden kommentit ilman suurempaa kohua. --- Opettaja itse päättää, miten oppilaat häntä kohtelevat. Huumorintajuttomat opettajat jäävät helposti oppilaitten hampaisiin.” Mirvan puheessa opettajan huumorintaju ja arvovalta kytkeytyvät yhteen. Giddensin mielestä häpeän kokemisen taso riippuu siitä, miten voimakkaana henkilöllä on tunne riittämättömydestään⁴⁷³. Mirvaa tulkiten henkisesti riittävän vahva opettaja kestää nolot tilanteet.

Aineistoni opettajien pelot eivät liity pelkästään silmin havaittavaan ulkonäköön, vaan myös siihen, miltä opettaja tuoksuu tai haisee. Ulkoinen siisteys ja puhdas tuoksu ovat opettajien itsensä mielestä osoitin siitä, että he haluavat tehdä työnsä hyvin, kuten alakoulun opettaja Päivikki (44) sanoo: ”Opettajan ulkoisen näkyvän ja tuoksuvan olemuksen ei pitäisi olla luotaan työntävä ja oppilaita inhottava.” Giddensin mukaan omaan ruumiiseen kohdistuva epäedullinen huomio syö katseen kohteena olevan henkilön itsekunnioitusta kaikkein eniten ja sen myötä oman ammatti-identiteetin rakentumista⁴⁷⁴.

Pukeutumispuheissa toistuu sana siisteys. Nuorison pukeutumisessa siisti voi tarkoittaa vallalla olevaa pukeutumisen tapaa, trendikästä pukeutumistyyliä. Opettajilla siisti tarkoittaa sananmukaisesti siisteyttä, puhtautta ja ehjiä vaatteita. Opettajien mielestä vaatteet eivät saa olla huoltamattomat, hiukset eivät saa olla epäsiistit, ulkonäössä tulee näkyä terveet elämäntavat ja ruumiin tulee olla hygieeninen. ”Huolehtimalla itsestäsi osoitat, että samalla arvostat itseäsi ja muita ihmisiä”, perustelee peruskoulunopettaja Minttu (41).

Aineistoni mukaan joissakin opettajainhuoneissa on opettajajoukko, jonka olen ulkoasujen tyylliluokittelussa nimennyt ”Rennoksi lökäpöksyiksi”. Tämä opettajatyyppejä saa toisilta opettajilta moitteita nuhjuisuudestaan, jopa suoranaista likaisuudestaan ja pahanhajuisuudestaan. Heihin saattaa kohdistua kollegoiden ihmettelyn lisäksi myötähäpeää, kuten yhtenäiskoulun opettaja Kaisu (yli 50) kertoo naiskollegastaan likaisine hiuksineen ja ryppyisine vaatteineen: ”Hän oli kuin joku pultsari!” Pukeutumispuheiden

perusteella lökäpöksyopettajat ovat yleisimmin miehiä. Peruskoulunopettaja Tarja (44) kertoo: ”Kieltämättä edellisessä työpaikassani vähän ihmetytti miesopettaja, jolla oli aina sama vanha vihreä maastopuku, myös sisällä tunneilla. Tyylin kruunasi pitkät, yleensä rasvaiset hiukset ja pitkä parta.” Lökäpöksyopettaja vertautuu Uno Turhapuro -hahmoon: piittaamattomaan, vetelään ja ryhdyttömään. Häneltä puuttuu mallikansalaisuuteen vaadittava itsekontrolli, ryhdikkyys ja siisteys. Lökäpöksyopettajan ulkoasu ikään kuin vastustaa protestanttiselle etiikalle ominaista työn moraalialia.⁴⁷⁵ Näiden opettajien opetustaitoa ei kuitenkaan mainita aineistossani.

Kyse on vallasta, pyrkimyksestä saada kaikki opettajat noudattamaan koulun visuaalisia järjestyksiä, mikäli kollegat osoittavat sopimattomuuden hankkimalla lökäpöksyopettajalle nipun uusia paitoja, kuten peruskoulunopettaja Sonjan koulussa naisopettajat ovat olleet aikeissa toimia. Mary Douglas muistuttaa, että lika on perimmältään epäjärjestyksiä. Mutta lika on katsojan silmissä. ”Lökäpöksyopettaja” ei ehkä näe likaisuutta siten kuin häntä tarkkaileva kollega. Lika loukkaa järjestyksiä. Siksi sen poistaminen on positiivinen yritys järjestää ympäristöä, sovittaa se toisten opettajien ideoiden mukaiseksi. Se on hygieenisyyden vaalimista ja vakiintuneiden tottumusten kunnioitusta. Douglas puhuu liasta erityisesti symbolisena likana. Likaa on se, mikä voidaan luokitella ulkopuoliseksi, jäsentymättömäksi ja järjestäytymättömäksi. Lökäpöksyopettajien kohdalla nähtävä lika on materiaalista likaa, kuten likaisia vaatteita ja hiuksia, samalla se on koulukontekstissa myös symbolista likaa.⁴⁷⁶

Hakalan tutkimuksessa kouluvideolla opettaja nostaa housujaan ja rullaa hihansa oppitunnin alkajaisiksi. Nämä eleet rikkovat Hakalan mielestä opettajan virallisuutta ja pehmentävät ruumiillisesti hierarkkisen eron tekemistä oppilaisiin. Opettajayhteisössä nämä eleet kuitenkin aiheuttivat pientä hämmennystä ja neuvottelua siitä, mikä on soveliasta opettajalle.⁴⁷⁷ Hihojen ylös rullaaminen voidaan konnotoida tilanteeksi, jossa pukeutuja on siirtymässä joutilaampaan olotilaan samalla tavoin kuin pikkutakin riisuminen tai solmion solmun löyhdyttäminen nähdään rentouden tilaan siirtymi-

senä.⁴⁷⁸ Toisessa merkityksellistämisen tavassa hihojen rullaaminen on merkki siitä, että ”nyt ryhdytään töihin”⁴⁷⁹. Molemmissa tapauksissa pieni vaatteisiin liittyvä ele voi olla merkitykseltään suuri. Opettajien ulkonäköpaineita ei ole syytä ihmetellä, jos jopa hihojen rullaaminen saa aikaan häpeäkontrollia.

Häpeä ja nolous yhdistyvät sosiaalisiin taitoihin, jolloin hyväksyttävää sosiaalista esitystä säätelee joukko normeja ja arvoja⁴⁸⁰. Häpeän ja nolouden kokemukset ovat kontekstiinsa sidottuja. Aikakaudella ja sen käytänteillä sekä sukupolvien eri arvomaailmoilla ja makukäsityksillä on vaikutusta ainakin osaan häpeällisinä pidettyihin asioihin. Tämän takia häpeän tunteen puuttumista ihmetellään aineistossani. Vanhemmat opettajat päivittelevät, miksi nuoremmat kollegat eivät nykyään tunne häpeää käyttäytymisensä tai epäasiallisen pukeutumisensa suhteen.

Vanhempien tutkivien katseiden alla

Entisaikoina opettaja oli koko kylän kasvattaja. Hänen paikkansa oli kouluttamattoman väestön yläpuolella, hän oli vaikutusvaltainen ja hiukan pelottava. Joidenkin opettajien mielestä oppilaiden vanhemmilla on edelleen hieman etäinen, jopa levottomuuden sekainen kunnioitus lastensa opettajia kohtaan. Myös odotukset opettajan ulkoasun suhteen kytkeytyvät tällaisiin mielikuviin. Opettajan odotetaan olevan jotakin enemmän. Toisaalta opettajan ajatellaan olevan asiallinen ja neutraali – ja ennen kaikkea häveliäs. Tämän johdosta opettajat miettivät pukeutumisensa tarkasti vanhempien katseiden kohteina ollessaan. Joidenkin opettajien mukaan vanhempainltaan suorastaan edellytetään parempaa pukeutumista. Huoltajille suunnattu tilaisuus vaikuttaa koulun visuaalisten järjestysten hetkelliseen muuttumiseen, mikäli opettajat tavallisina koulupäivinä pukeutuvat epämuodollisemmin. Moni opettaja huomauttaa, että virallinen jakkupukutyylä luo kuitenkin tarpeettoman jännitteen opettajan ja vanhempien välille. Opettajat joutuvat tasapainoilemaan asiallisen siistin, mutta ei liian muodollisen ja vieraan-

nuttavan vaikutelman välillä. Hyvin pukeutuminen kertoo opettajien mielestä luottamuksesta ja tuo painoarvoa opettajan sanoille. Toisaalta opettajiin on alettu suhtautua tavalla, joka kertoo alakoulun opettajan Terhin (48) sanoin: ”Opettajakin on ihminen.” Opettaja on myös seksuaalinen olento, joka ilmenee Terhin mukaan erityisesti oppilaiden isien kiinnostuneina katseina opettajaa kohtaan.

Huolitellussa pukeutumisessa tuntuisi silti olevan parantamisen varaa. Erityisopettaja Margit (56) on kiinnittänyt huomiota opettajien pukeutumiseen lapsensa koulun vanhempainilloissa. Hänen mielestään oppilaiden vanhemmat ovat paremmin pukeutuneita tilaisuuteen kuin opettajat: ”Meidät vanhemmat on sinne kutsuttu, olemme siististi pukeutuneita, mutta entäpä opettajat!” Margitin mukaan ruttuiset, silittämättömät farkut naisopettajan yllä kiinnittävät kuulijoiden huomion opettajan ulkoiseen epäjärjestykseen, vaikka opettajan esittämä asia olisi sinänsä kiinnostavaa. Margitin mukaan raskauttavammaksi huonosti pukeutumisen tekee se, että opettaja on nainen.⁴⁸¹

Opetettavien ja heidän huoltajiensa silmät tarkkailevat opettajia koulun ulkopuolellakin. Ammatinopettaja Pauli (52) kertoo opettajan mallikansalaisuuden myytin vaikuttavan ainakin mielikuvien tasolla, missä opettaja voi käydä ja miten hän voi esiintyä. Pauli ei voi kuvitellakaan istuvansa ravintolan terassilla ottamassa ”muutamaa ylimääräistä”. Hän sanoo sisäistäneensä, ettei tällainen käyttäytyminen sovellu opettajalle. Myös opettajan kielenkäyttöä vapaa-aikana, kuten kiroilua, saatetaan paheksua. Toinen opettaja mainitsee, ettei ”römpäkampeissa” voi lähteä poikkeamaan kylillä. Luokanopettaja Emilia (32) haluaisi muuttaa pois koulupaikkakunnalta, ettei hänen tarvitsisi kulkea kaupungilla opettajan roolissa: ”Että se on aika raskasta, koska ne odotukset on niin voimakkaita... kun ei voi olla varma, mitä ne odottaa.” Opettaja tiedostaa olevansa jatkuvasti tarkkailtuna, mutta hän ei ole varma, millaisen vaikutelman hänen pitäisi itsestään tuoda esiin ollakseen oikeanlainen katsojien silmissä.

Aineistoni tuloksia vahvistaa Opettaja-lehden kysely siitä, että opettaja on esikuvana vapaa-aikanakin. Hän on arvioitavana muun

muassa kuluttajakäyttäytymisensä suhteen.⁴⁸² Hakalan tutkimuksessa oppilaiden koti oli opettajan mallikelpoisuuden viimeisin tuomari, jossa oppilaat kantelivat opettajien rikkeistä, myös opettajan pukeutumisesta⁴⁸³. ”Pienellä maaseutupaikkakunnalla olet aina opettaja”, peruskoulussa opettava Mette (36) toteaa. Mallikansalaisena oleminen voidaan nähdä eräänlaisena idealisointipyrkimyksenä. Opettaja voi pyrkiä myös ihanteellistamaan ammattinsa. Goffman muistuttaa, että kun henkilö pyrkii esityksellään ilmaisemaan ihannearvoja, hän joutuu luopumaan kaikesta sellaisesta toiminnasta, joka olisi noiden arvojen kanssa ristiriidassa tai ainakin hänen on pyrittävä salaamaan ne. Tämä on Goffmanin mukaan erehtymättömyyden vaikutelman luomista.⁴⁸⁴ Tämä viittaa perinteiseen käsitykseen opettajista erehtymättöminä auktoriteetteina.

Maripaita ja farkut -univormuna

Marimekon Tasaraita-paidasta ja farkuista on muodostunut aineistoni ja omien havaintojeni mukaan erityisesti peruskoulunopettajien epävirallinen univormu ja opettajan työasun symboli. Tämä pukeutumiskokonaisuus on sallittu, vaikka syntagmassa on mukana farkut. Pukeutumispuheissa mallikansalaisuus maripaidassa ja farkuissa näyttäytyy kolmena eri näkökulmana. Ensinnä joillekin opettajille tämä pukeutumiskokonaisuus muodostaa tavoiteltavan statuspukeutumisen; toisille hyväksytyyn, neutraalin opettajien tyypillisen pukeutumistavan, jota ei kyseenalaisteta ja kolmansille kielteisemmin ilmaistuna sukupuolettoman opettajatyylin. Mielikuvat riippuvat pukeutujien ja katsojien omista arvomaailmoista. Raitapaita ja farkut -asukokonaisuuden viesteissä on kyse rajankäynnistä, mallikansalaiselle hyväksyttävän ja äärimmillään suorastaan tavoiteltavan pukeutumisen ja toisaalta sukupuolettoman mallikansalaisen pukeutumisen välillä. Siinä kunnollisuus on liiallista ja se kääntyy kielteiseksi stereotyyppiksi. Viimeksi mainittuun tarkennan katseeni seuraavassa pääluvussa.

Keskiluokkaisen opettajan statuspukine

Marimekon tunnetuimpia tuotteita ovat tasaraitaiset ja eriväriset neulotut trikoopaidat eli Tasaraita-malliston t-paidat ja kudotut, kankaiset Jokapoika-malliston kauluspaidat. Nämä molemmat löytyvät opettajien vaatekaapeista, monilla useampina eri väreinä. Samannäköisiä paitoja on markkinoitu tytöille ja pojille, naisille ja miehille jo niiden syntyajoista 1960-luvulta lähtien. Pukeutumispuheissa maripaita ja farkut -keskustelu alkaa usein omien opettajien muistelemisesta ja opettajankoulutuksesta. Omien opettajamuistojen takia Marimekko on ollut muutamille aineistoni opettajille ihailun ja samastumisen kohde. Haastattelussa Marimekon raitapaitaan pukeutunut ammatinopettaja Anneli (54) muisteli pohtineensa, onko hänellä itsellään koskaan varaa tähän tuotemerkkiin.

Maripaita ja farkut -statuspukeutuminen osoittaa, etteivät vaatteet ole pelkkää ruumiin verhoilua, vaan toimintaan kiteytyy joukko kulttuurisia merkityksiä⁴⁸⁵. Joillekin opettajille tietyt merkkifarkut ja Marimekon paidat muodostavat statuspukeutumisen, arvokkaana ja tavoiteltavana pidetyn opettajan vaatetuksen. Luokanopettaja Riitta (35) kertoo opettajankoulutuksessa ensimmäisen kerran tajunneensa, että identiteettiä voi rakentaa vaatteilla. Hänestä näytti, että ”jokaisella vähänkin itseään kunnioittavalla opiskelijalla” tuli olla pukeutumiskokonaisuus, johon oleellisesti sisältyi mieluiten aito Marimekko-raitapaita ja Levis-farkut. ”Säilytin niitä vuosia ihan vain muistojen takia --- mutta Marimekon raitapaitaan ei silloin vielä ollut varaa”, hän muistelee.

Melko kalliina merkkivaatteina kyseiset tuotteet ovat olleet ja yhä ovat opettajaopiskelijan budjettiin suuria hankintoja, mutta samalla niihin nivoutuu tavoiteltavuuden arvo. Näissä vaatteissa näyttäytyminen osoittaa bourdieulaisittain kulttuurisen pääoman hallintaa. Marimekko ei ole opettajien ammattikunnalle liian hieno, mutta kuitenkin tarpeeksi keskiluokkainen ja merkkitietoisuuden osoittava sekä ulkonäöltään että hinnaltaan erottuakseen halpamyymälöiden vaatteista. Opiskeluaikana ulkoista statuksen lisäk-

si maripaita ja farkut antavat opettajaopiskelijalle yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Opettajankoulutuksessa ryhmän sosiaalinen paine ja tavat saattavat ohjata opiskelijoita pukeutumaan samantyyllisesti. Maffesolia soveltaen sosiaalinen voima voi synnyttää suorastaan kollektiivisen makuyhteisön, joka mahdollistaa sosiaalisten erottelujen tekemisen⁴⁸⁶. Näin mausta ja pukeutumistyylistä voi tulla jonkun ryhmän identiteetin ulkoinen ja sisäinen määrittelijä. Maun avulla voidaan bourdieulaisittain toteuttaa luokittelua muiden ryhmien välillä, osoittaa omaa yhteiskunnallista erityisyyttä. Erottautuminen voi tapahtua myös oman ryhmän, opettajaopiskelijoiden kesken. Hyvän maun kriteerin osoittaminen on ulkoista identiteettityötä. Sisäisellä identiteettityöllä tarkoitetaan boudeulaisittain subjektiivista symbolista taistelua. Tämän ymmärrän niin, että opettajaopiskelijan pukeutumismakua koulitaan sen ympäristön vaikutuksesta, missä hän opiskelee. Opiskelijan arvostustapoihin vaivihkaisesti vaikutetaan, jolloin hän omaksuu tietyn pukeutumistavan. Siitä tulee totuttu ja pysyvä tapa ja hänen valintatapumuksensa.⁴⁸⁷

Omaksuttu ja sopivana pidetty pukeutuminen voi opiskelun päättymisen jälkeen jäädä opettajan tietoisesti haluamaksi pukeutumistyyliksi, jota hän ei ajattelekaan kyseenalaistaa. Marimekon raitapaidat ja merkkifarkut tavanomaisuudessaankin merkitsevät symbolisesti toisille opettajille jotakin enemmän, jotakin suurempaa. Ne merkitsevät heille arvostamansa ammatin tunnusta samoin kuin Turusen tutkimuksessa marimekkolaisuus saattoi olla kokonaisvaltainen päätös. Se on pukeutumistapa ja omakuva yhtä aikaa.⁴⁸⁸

Maripaita ja farkut -univormu osoittaa kollektiivista opettajan tyyliä ja makua. Hallitsevan maun voi kuitenkin asettaa kyseenalaiseksi joko ihmettelemällä yleisesti hyväksytyä toimintatapaa tai pohtimalla, onko asia edes hyvän maun mukaista tai väheksymällä opittua makuskaalaa⁴⁸⁹. Yläkoulun opettajan Erjan (35) kertomuksessa marimekot, jakkupuvut, opettajankoulutus ja opettajuus ammattina konnotoivat keskiluokkaista mallikansalaista, jota ympäristö suorastaan odottaa näkevänsä:

Minusta opettajan pukeutumisvaatteet rakentuvat Marimekko- tai jakkupukulinjan mukaisesti keskiluokkaisen pukeutumiskoodin mukaisesti, joka sitten toimii samalla mallikansalaisten pukeutumiskoodina siinä sivussa. Alakulttuuripukeutuminen tai muu kuin ”laadukkaiden ja kestävien” materiaalien käyttö ei kuulu opettajan pukeutumiskoodiin. Tämä vaatimus on sisäänkirjoitettuna osittain opettajien omassa yhteisössä ja kouluissa, mutta myös esimerkiksi vanhempien taholta. Joten kyllä opettaja kohtaa pukeutumisen suhteen ääneen lausumattomia vaatimuksia.

Vastapuheena statuspukeutumisen merkityksiin voidaan suhtautua kriittisesti Erjan tapaan. Kirpputorilöytöihin pukeutuvaa Erjaa mielipiteinen en miellä stereotyyppistä mallikansalaisuutta tavoittelevaksi ja edustavaksi opettajaksi. Hänen puheensa tuo mallikansalaisdiskurssiin kriittisemmän, poliittisia ja arvosidonnaisia sivumerkityksiä sisältävän näkökulman. Erjaa hänen edellä mainitsemansa pukeutumisodotukset ja -tavat lähinnä ärsyttävät. Hänen mukaansa ne ”tukevat sitä koulumaailman piilorakennetta, jonka mukaan koulu palvelee parhaiten keskiluokkaisista kodeista tulevia lapsia”. Erja yhdistää keskiluokkaisuuteen myös sen, jos opettaja kiinnittää korostetusti huomiota ulkonäköönsä. Hänen mielestään tämä viestii piiloisesti oppilaille, että ulkoinen olemus on ihmiselle erityisen tärkeä. ”Jakkupuvut ja merkkivaatteet ovat vieraita niille lapsille, joiden perheessä rahaa vaatteisiin ei juuri ole”, hän jatkaa. Erja itse pyrkii antamaan oppilaille sellaisen vaikutelman, että ulkokuoren alta pitää löytyä ihmisen sisäinen olemus, jota tulee arvioida ulkoisen olemuksen sijasta.

Erjan kertomus toistaa sinänsä stereotyyppistä diskurssia opettajien ulkoasusta, mutta myös opettajien keskiluokkaisuudesta ja lisäksi puhetavasta, jonka mukaan kasvatustieteilijät korostavat henkisiä arvoja materiaalien arvojen kustannuksella. Opettajat on perinteisesti yhdistetty keskiluokkaan kuuluviksi, ylemmiksi toimihenkilöiksi. Opettajankoulutukseen hakeutuvat useimmin alemman ja keskiluokan perheiden nuoret kotona opittuine käyttäytymismalleineen, joita opettajankoulutus pyrkii ainakin jossain määrin edelleen vahvistamaan.⁴⁹⁰ Tämän ajattelumallin mukaan keskiluokkai-

nen mallikansalainen tuotettaisiin maripaitoiheen ja merkkifarkkuineen performatiivisesti yhä uudelleen. Tähän toimintaan liittyisi myös bourdieulainen luokka-ajattelu. Maripaidat ja merkkifarkut voidaan tässä tulkita kulttuurisen paremmuuden merkeiksi⁴⁹¹.

Tavallisen ja asiallisen opettajan vaate

Toisessa maripaita ja farkut -diskurssissa opettajat kertovat asukonaisuuden olevan ”tavanomainen opettajan asu”. Opettajat luonnehtivat olevansa ulkoasultaan neutraaleja, keskivertoja ja normipukeutujia. Alakoulun opettaja Saana (25) toteaa: ”Niin sanottu peruspukeutuminen, kuten farkut ja Mari-paita ei herätä mitään ihmetystä.” Opettajat huomauttavat, että on päiviä, jolloin lähes kaikki opettajainhuoneessa ovat pukeutuneet tällä tavoin. Puheisiin ei liity statuspukeutumiseen viittaavaa sävyä, ei myöskään moittivaa viivahdetta. Tässä diskurssissa maripaita ja farkut -yhdistelmä otetaan annettuna. Se kuvastaa tavallista opettajaa. Tavallisuus on hyve, suorastaan itsestään selvänä pidettävä normi⁴⁹². Puheeseen ei liity myönteistä eikä kielteistä sävyä sukupuolettomista mallikansalaisista.

”Tavallisuus” ja ”asiallisuus” toistuvat pukeutumispuheissa. Mitä tavallinen ja asiallinen pukeutuminen merkitsee opettajille? Naukkarisen mukaan arkinen suhtautuminen pukeutumiseen on usein yksioikoista ja yksinkertaistavaa. Yksinkertaistavuuteen liityy hänen mukaansa helposti myös tavallisuus. Hän kuitenkin huomauttaa, että tavallisuus ei ole arkikontekstissa puute tai epäonnistumisen, huonommuuden merkki. Se on usein nimenomaan tavoite ja siten arkiestetiikkaa leimaava piirre. Tästä tulkitsen olevan kyse myös opettajien tavallisuuspuheessa. Naukkarinen jatkaa, että asia on kuitenkin jäänyt vähälle huomiolle, koska ilmiöistä tavallisuus, perinteisyys ja massaan sulautuminen ovat hyveitä, joita ei ole pidetty kiinnostavina varsinkaan tieteellisen tutkimuksen kentällä.⁴⁹³ Asiallinen pukeutuminen edustaa aikuisuutta, johon liitetään järjestyminen, vastuuntunto ja vakaus⁴⁹⁴. Alakoulun naisopettaja kehitte-

lee ajatusta pidemmälle: ”Opettajan yksi tehtävä on tehdä itsensä tarpeettomaksi – tukisiko neutraali pukeutuminen tätä tavoitetta?” hän kysyy. Opettajat perustelevat neutraalin pukeutumisen olevan sosiaalisesti turvallinen valinta. Se on strateginen tyylivalinta, johon tietoisesti pyritään. Tavalliseksi mielletyllä pukeutumisella on itseisarvo: se toimii erikoisuuksien, liioittelun ja trendien vastakohdana. Tavallisuus viittaa kunnollisuuteen ja arkiseen helppouteen.⁴⁹⁵ Sen voi ajatella olevan yhtä peruskoulun ideaalin kanssa, jonka väitetään tuottavan tavanomaisia, normaaleja ja keskinkertaisia yksilöitä⁴⁹⁶.

Opettajat kertovat, että heidän ammatissaan on ensisijaista sovinnaisuus: opettajan ei sallita tyrkyttävän omia ajatuksiaan ja kannanottojaan. Marimekkoon ja farkkuihin sonnustautunut opettaja ei herätä ihmettelyä, koska pukeutumistapa on totunnainen ja yleinen. Farkut ja maripaita symboloivat tasa-arvoisempaa lähestymistä ympäristöönsä. Kun rehtori pukeutuu farkkuihin, hän haluaa purkaa hierarkioita ja lähentää itseään alaisiinsa ja oppilaisiinsa⁴⁹⁷. Mallikansalaisdiskurssissa murehditaan sitä, kun nuori opettaja ei väärin valitun ulkoasunsa vuoksi erotu oppilaista. Mutta maripaita ja farkut -univormun käyttäjälle tätä huolta ei esitetä, vaikka oppilailta saattaa olla samankaltainen maripaita ja farkut -vaatetus.

Marimekon klassikkopaita viestittää tässä diskurssissa kyseenalaistamatonta ja ärsyttämätöntä ulkokuorta, joka voi siirtyä jopa sukupolvelta toiselle peruskoulunopettajan Tarjan (44) sanoin:

Olen myös huomannut, että kasvatusalan ihmiset ovat tyypillisiä ”marimekkolaisia”. Täytyy kyllä myöntää, että annoin neuvoksi myös omalle tyttärelleeni laittaa maripaita päälle opettajankoulutuksen haastatteluun. --- Sain itse tämän hyväksi koetun neuvon.

Maripaita luo varmuuden, mielikuvissa lähestulkoon takeen sisäänpääsystä opettajankoulutukseen. Yläkoulun opettaja Erja (35) paljastaa lukeneensa internetpalstoilta, että Marimekon kuosit ja muut neutraalit pukeutumistavat ovat eduksi hakijalle. Hän kertoo lisää pääsykoevinkkejä, joiden mukaan pukeutumisvärien tulisi olla neutraaleja, ei liian valjuja, mutta ei myöskään liian kirkkavärisiä. Erjan tekstissä toistuu sana neutraali, jonka synonyymeina

voi käyttää sanoja oikeudenmukainen, puolueeton, reilu, tasapuolinen ja ärsyttämätön. Ne ovat adjektiiveja, joita mieluusti liitetään opettajana toimivan henkilön ominaisuuksiksi. Ulkoinen olemus ja ulkonäkö eivät kuulu opettajankoulutuksen virallisten arviointikriteerien joukkoon, mutta siitä huolimatta hakijat itse pohtivat aihetta internetissä. Lauri Kemppisen mukaan nämä stereotypiat liittyvät uskomusperinteeseen, joka kietoutuu ulkonäön, ruumiinrakenteen ja luonteenpiirteiden keskinäiseen yhteyteen⁴⁹⁸.

Monitulkintaisuutta

Vaateteollisuus valmistaa monenlaisia farkkuja: huippusuunnittelijoiden kalliiden brändifarkkujen ohella edullisia farkkuja⁴⁹⁹. Samoin halpavaateketjut luovat Marimekon tasaraidan näköisiä paitoja. Farkku- ja tasaraitatyylejä voi siis olla useita: opettaja voi pukeutua niin sanottuihin marketfarkkuihin ja Marimekon raitapaitaa muistuttavaan paitaan tai kalliisiin merkkifarkkuihin ja aitoon, kalliimpaan Marimekon Tasaraitaan tai näitä lajeja sekoitellen. Eri kategoriat muodostavat erilaiset merkkikielensä. Davisin mukaan trendikkäisiin farkkumerkkeihin pukeutuminen voi konnotoida asiaa harrastavalle muotitietoista ja tyyllillä pukeutuvaa; toisille pelkkää farkkuasuista, massavaatteeseen pukeutunutta henkilöä⁵⁰⁰. Aineistoni opettajat eivät tee tämänkaltaista vertailua paitsi kahden statuspukeutujan maininta opiskeluaikaisista Levis-farkuista ja aidosta Marimekosta. He eivät myöskään kerro raitapaitojensa ”aitoutta” tai farkkujensa merkkejä. Välttämättä kaikille pukeutujille ja katsojille vaatteiden hinta-, laatu- ja statusmielikuvilla ei ole merkitystä tai ihmiset eivät hallitse niihin liittyvää viestintää.⁵⁰¹ Opettajien maripaita ja farkut -pukeutumisen valintaan liittyy erilaisia arvoja. Aineistoni opettajat perustelevat Marimekon paitojen käyttämistä käytännöllisillä ja kauneusarvoihin liittyvillä syillä⁵⁰². Vaatteen valmistustekniset ominaisuudet, kuten materiaalin ja tekotavan laatu; raitojen värimaailman estetiikka; asun sosiaalinen ja ammattiin

liittyvä arvostus sekä puuvillaisten ja kevyiden paitojen käyttömukavuus ovat yleisiä valintaperusteita opettajilla⁵⁰³.

Naisen ja miehen mallit

Mallikansalaisuus ei ole vain nuhteettomana opettajana työskentelemistä; se on myös mallikelpoisena naisena ja miehenä näyttäytymistä. Oman moitteettoman julkikuvansa ohella opettajat haluavat, että kollegoista ja koko koulun henkilökunnasta välittyy ”kunnollisen” miehen ja naisen mallit. Tässä alaluvussa opettajat pohtivat, millaiselta mallikansalaisnaisen ja -miehen tulisi näyttää oppilaiden silmin katsottuna. Tässä diskurssissa miehen ideaali on maskuliininen heteromies. Sen sijaan naisopettajat tasapainoilevat naiselta näyttämisen ja toisaalta tietoisesti maskuliinisuutta kuvastavan ulkoasun kanssa.

Kouluissa vietetty aika on iso osa lapsuutta, nuoruutta ja toisilla vielä aikuisuuttakin. Kukapa ei muistaisi omien, varsinkin ensimmäisten opettajiensa olemuksia ja pukeutumistyylejä vielä kymmeneen vuosien jälkeen. He eivät ole jääneet mieliin pelkkinä opettajina, vaan myös naisina ja miehinä. Merkityksellinen ihminen lapsen ja nuoren elämässä opettaja on jopa siinä määrin, että joku oppilas voi haluta tulla hänen kaltaisekseen⁵⁰⁴. Mallina olemiseen liittyy myös vastuu. Erityisesti alakoulujen naisopettajat kertovat toimivansa tärkeinä ihanteina ja samastumisen kohteina. Luokanopettajien puheissa tyttöoppilaat tulevat hivelemään naisopettajan uusia vaatteita, kehumaan opettajan koruja ja kommentoimaan kamppajalla käyntiä. Tarkkailullaan ja koskettamisellaan tytöt samalla muodostavat itselleen kuvaa opettajasta naisena. Luokanopettaja Terhi (48) muistelee erästä tapausta ”tarkan huomion huippukokemuksena”, kun kymmenvuotias tyttö oli halatessaan kiinnittänyt huomionsa: ”Ope, sulla on uutta ripsiväriä.” Toinen luokanopettaja Raisa (46) ihmettelee hänestä piirretyn kuvan täsmällisyyttä tatuointeja ja legginsien lahkeenpituutta myöden.

Miehen malli

Opettajat ovat merkittävässä asemassa sukupuolistavien käytäntöjen ylläpitäjinä – halutessaan myös haastajina⁵⁰⁵. Mallina ollaan sukupuolen ja sitä edustavan ulkoasun kautta. Aineistoni opettajapuheissa naisen ja miehen malleja on kaksi, vaikka sukupuoli voitaisiin luokitella useammalla tavalla⁵⁰⁶. Jukka Lehtonen kysyykin, halutaanko kouluihin lisää perinteisiä maskuliinisia miehiä ja feminiinisiä naisia vai pitäisikö sukupuolten tasa-arvon ja monikulttuurisuuden puheiden siivittämänä kyetä rikkomaan myös sukupuolille määriteltyjä odotuksia⁵⁰⁷? Asia on arkaluonteinen, sillä jokaisella opettajalla on omat, kenties vahvatkin näkemykset asiasta.

Ammatinopettaja Sakari (59) on toiminut opettajana lähes kolmekymmentä vuotta, nähnyt erilaiset pukeutumiskäytännöt ja vaatemuotien muutokset. Hänen haastattelunsa painottuu opettajien ulkonäön merkityksellisyyteen kasvatuksen näkökulmasta. Pikkutakkeja, kauluspaitoja ja neuleita työpukineinaan käyttävä Sakari kertoo ”painiskelevansa” sen asian kanssa, että heidän tulisi näyttää opiskelijoille aikuisen mallia, eritoten ”isättömille pojille miehen mallia”. Tämä liittyy diskurssiin, jonka mukaan kouluihin on kaivattu lisää miehen malleja poikaoppilaille⁵⁰⁸. Sakarille miehen malli on mies, joka näyttäisi ” --- tavalliselta suomalaiselta mieheltä ja heijastelis niitä esimerkkejä, jotka ovat käyttökelpoisia hänelle tulevaisuudessa”. Tavallinen suomalainen mies on Sakarille maskuliinisia piirteitä heijasteleva mies. Näiden piirteiden omaksumisen hän ajattelee olevan pojille toivottavia. Haastattelun aikana Sakarin puheesta paljastuu varsin selkeästi naisen ja miehen mallikelpoisuuden ja mallikelvottomuuden ihanteet. Ideaalit ovat hänelle naisellinen nainen ja miehinen mies. Sakarin heteronormatiivisen ajattelutavan mukaan ihminen on joko nainen tai mies. Heidän tulee myös näyttää ja toimia, kuten miehen ja naisen ”kuuluu”⁵⁰⁹.

Sakaran käsitystä tukevat suomalaiset koulututkimukset. Esimerkiksi Elina Lahelman mukaan kouluihin kaivattava miehen malli on epäilemättä heteroseksuaalinen⁵¹⁰. Heteroseksuaalinen mieheys ja heteroseksuaalinen naiseus ymmärretään ainoana, itses-

tään selvinä ja luonnollisina sukupuolina. Ne esitetään parempina ja oikeampina vaihtoehtoina kuin muut mahdollisuudet.⁵¹¹ Mikäli tämän kysymyksen asettaa huolestuttavaksi, kyseenalaistaja saattaa menettää oman sosiaalisen asemansa⁵¹². Toisaalta kyseenalaistamaton heteronormatiivinen esikuvaihanne paljasti opettajien mielipiteiden kapeuden Hakalan opettajatutkimuksessa. Hakala kritisoi sitä, että ylipäätään opettajasta puhutaan ikään kuin ainoana mahdollisena ihanteellisena mallina, vaikka lapsille ja nuorille on nykytodellisuudessa vaihtoehtoisia ja ”radikaalejakin” miehen malleja. Hän arvostelee, että näin vahvistetaan myös keskiluokkaisuuden ihannetta unohtaen, että kouluissa on muitakin työntekijöitä malkeiksi.⁵¹³

Avaan miehen malli -kesustelua maskuliinisuuden käsitteen kautta. Länsimaisessa kulttuurissa maskuliinisina ominaisuuksina pidetään tunteiden kontrollia, toiminnallisuutta, hallitsevuutta, suoritumista, rationaalisuutta ja fyysisistä voimaa. Maskuliinisuus ja feminiinisyys on mielletty toistensa vastakohtiksi: edellistä konnotoi järki; jälkimmäistä emootiot ja empatia. Genevieve Lloyd kuitenkin muistuttaa, ettei järkeen konnotoitava miehisuus kuulu sen enempää biologiseen kuin sosiaaliseen sukupuoleen, vaan kyse on symbolien toimintaan liittyvästä miehisyydestä, joka on syväällä filosofisessa traditiiossamme⁵¹⁴. Tämä liittyy Butlerin hahmottelemaan performatiivisuuden ideaan, jossa hän pyrkii kumoamaan näkemyksen sukupuolten ”sisäisistä” taipumuksista. Butlerin mielestä sukupuoli jatkuvasti ylläpidetään ruumiillisilla teoilla tekojen sarjana ja kehon tyylittelyllä. Kuvaa sukupuolista vahvistavat ne seikat, miten sukupuolta toistetaan kulttuurisesti ”oikein” ulkonäön kautta, kuten ruumiin eleillä, liikkumisella ja pukeutumisella.⁵¹⁵ Samalla tavoin opettajan näköinen ihminen voidaan esittää performatiivisesti toistettuna tietynlaisena.

Arto Jokinen on sitä mieltä, että kun maskuliinisuudesta tulee miestä määrittävä piirteiden kategoria, siitä tulee pian miesten sukupuoli-identiteettejä arvottava määreiden joukko. Mitä enemmän mies täyttää maskuliinisia määreitä, sitä enemmän hän on mies ja siten miehenä arvokas. Mieheys siis ansaitaan tiettyjen piirteiden

kautta.⁵¹⁶ Yksi miehisyydestä käytetty puhetapa on ”raavaan miehen” käsite. Jokainen määrittelee raavaan miehen varmasti hiukan eri tavoin. Yhteistä lienee se, ettei raavaassa miehessä ajatella olevan mitään feminiinistä, vaan hän on mieluummin riittävän määrän elopainoa kantava mies. Arto Tiihonen muistuttaa, ettei tämän näköinen mies välttämättä enää ole nuorison ihanne.⁵¹⁷ Kypsässä iässä oleva, omasta mielestään hyvää ja perinteistä miehen mallia näyttävä opettajamies ei mahdollisesti ota huomioon kulttuurin muutoksia ja tähän kytkeytyviä nuorison muuttuneita ihanteita.

Maskuliininen miehen malli voidaan toki tulkita myös myönteiseksi. Hoitoalan ammatillisessa koulutuksessa opettava Sakari mieltää itsensä varttuneemmaksi miehiseksi mieheksi, joka haluaa omalla esimerkillään rohkaista miesopiskelijoita alalle: ”--- minä raavas mies olen myös sairaanhoitajakoulutuksen käynyt ja siinä mielessä voin edelleen olla miehen malli, ja tarvitaan hoitotyössä miehiä mallina.” Perinteistä sukupuoleen kytkeytyvää näkemystä rikkova ammatinvalinta on yhä epävarmuutta herättävä ratkaisu. Sakarin mukaan miesopiskelijat saattavat olla hiukan hämillään koulutukseen saapuessaan, vaikka he ovat tienneet tullessaan naisvaltaiseksi mielletylle hoitoalalle. Sen takia hänelle on tärkeää, että miesopiskelijoiden symbolista miehisyyttä vahvistetaan. Sakari on sanojensa mukaan ”edelleen miehen malli”; naisvaltainen ala ei ole hävittänyt hänen miehisyyttään kymmenienkään työvuosien aikana.

Hoitoalan nykyinen työunivormu, valkoiset housut ja väljä, muotoilematon ja lantiopituinen valkoinen jakku on sukupuoleton työvaate. ”Sisar hento valkoinen” -miellekytkelmä tuntuu tänään historialliselta. Jennifer Craikin mukaan hoitoalan työvaatteiden muuttuminen on kiihtynyt nimenomaan miesten alalle tulon seurauksena. Lisäksi länsimaissa valkoisen värin kulttuuriset merkitykset ovat sukupuolineutraaleja. Valkoinen symboloi elämää, puhautta ja voimaa. Teknisen tarkkuuden ja hygienian merkkivärinä siitä on tullut lääketieteen alan ammattikunnan symboliväri.⁵¹⁸

Kiinnostavaa tässä yhteydessä on miettiä perinteisiä miehisä ammattialoja, joille naiset ovat siirtyneet. Armeija- ja poliisi-

työt sekä tekniset alat mieluummin ”pakottavat” naisen työulkoasun miehiseksi kuin muuttavat alan työvaatetusta naisiseksi. Näyttää olevan niin, että kun mies siirtyy naisiselle alalle, sektorin työvaatetus saa sukupuoleettomia piirteitä, kuten sairaanhoitajan työasun muuttuminen osoittaa. Vastaavasti kun nainen siirtyy miehelle alalle, hänen tulee mukautua miehiseen ulkoasuun.

Homouden kammo

Myös värit osallistuvat sukupuolta rakentavien visuaalisten järjestysten tuottamiseen. Yläkoulun 28-vuotiaan opettajan Janin pukeutuminen vaaleanpunaiseen paitaan ja päähuiviin on hänen omien sanojensa mukaan joillekin oppilaille ”sietämätöntä ja vaikea palasulattaa”. Janin kuvailemat vaatteet väreineen mielletään kulttuurisesti naismaisiksi ja ei-heteroseksuaalisia vihjeitä lähettäviksi⁵¹⁹. Ne aiheuttavat ainakin Janin koulussa hermostuneisuutta murrosikäisten poikaoppilaiden keskuudessa⁵²⁰. Länsimaisessa kulttuurissa vaaleanpunaiseen väriin on liittynyt hempeyteen viittaavia feminiinisiä konnotaatioita: tunteet, irrationaalisuus ja dekoratiivisuus. Vaaleansininen on puolestaan mielletty etäisemmäksi, harkitsevammaksi ja rationaalisemmaksi väriksi.⁵²¹ Janin mukaan suvaitsevaisuus pukeutumisesta kohtaan on laajempaa puheissa kuin käytännössä. Toisaalta trendien johdosta eri paikkakunnilla ja eri kouluissa teinipoikien värimielityksissä voi ajoittain olla myös vaaleanpunaiset paidat. Näin muotistandardit omalta osaltaan pyrkivät vavisuttamaan perinteisiä sukupuolten visuaalisia järjestyksiä.

Alakoulun opettaja Marianne (46) on pannut merkille koulujen sanattoman ja hänen mielestään varsin ankaran pukeutumiskoodiston. Hän pohtii, kuinka kouluissa mahdetaankaan suhtautua seksuaalisiin vähemmistöihin kuuluvien opettajien pukeutumisen ilmentymiin. Yläkoulun opettajan Erjan (35) mukaan homoseksuaalisuuteen viittaava näkyminen on täysin kiellettyä kouluissa.⁵²² Lehtosen tutkimuksessa lähes kaikki aikuiset lesbo-, homo- ja biseksuaalit olivat jossakin vaiheessa kouluaikoinaan kuulleet kiel-

teisiä homojuuttuja⁵²³. Butlerin mukaan syrjimistä voi tapahtua työpaikoilla pelkästään sen perusteella, ettei henkilö näytä hyväksytyjen sukupuolinormien mukaiselta. Homofobisessa keskustelussa homous on yleisimmin mielletty luonnottomaksi ja sivistymättömäksi.⁵²⁴ Arvailujen kohteeksi sukupuolisesta suuntautumisestaan joudutaan myös aineistossani vaateviestien perusteella. Alakoulun opettaja Raisa kertoo 40-vuotiaasta mieskollegastaan, jonka uusia, valkoisia tennareita toinen mieskollega oli äimistellyt ja tokaisnut – ilman vitsailuksi tarkoitettua heittoa: ”Ootko sä homo, kun sulla on valkoiset tennarit?”⁵²⁵. Vääränlainen käytös voi poikien välisessä kielenkäytössä aiheuttaa homottelua⁵²⁶, mutta epätavallisemmaksi homottelun tekee sen kohdistuminen kahden miesopettajan välisen arvovallan haastamiseen. Olennaista homottelussa on maskuliinisuuksien asettaminen hierarkkiseen järjestykseen, jossa heteroseksuaalisuus on kunniaakkainta⁵²⁷. Valkoiset kengät miehen jaloissa saattavat yhä herättää oudoksuttavia lisämerkityksiä, vaikka aika ajoin ne ovat myös trendikkäät. Mielleyhtymiin kytkeytyy kengän malli ja materiaali: valkoisten nahkakenkien konnotaatiot voivat olla erilaisia valkoisiin tennareihin verrattuna.

Vaihtoehtoinen naiseus?

Naistyylin esittämisen tavaksi mainitaan usein pitkät hiukset, hame ja korkeat korot⁵²⁸. Jo alakoulun lapsilla saattaa olla käsitys siitä, miten pukeutuu nainen ja miten pukeutuu mies. Yhtenäiskoulun opettaja Kaisu kertoo oppilaidensa kiinnittäneen huomiota siihen, että hän pukeutuu aina housuihin. Oppilaat ovat ihmetelleet, käyttäkö opettaja koskaan hametta, ja sen johdosta Kaisu on tietoisesti naisen mallia näyttäen sonnustautunut hameeseen koulun juhlapäivinä. Ammatinopettaja Sakari kertoo vieroksuvansa naisopettajien farkkuja, mikäli ne vaikuttavat olevan hänen ainoat työvaatteensa:

--- Koska siinä tulee tää myös tää naisen malli. Elikkä kyllä hame ja leninki kuuluu naiselle joskus myös, että se niinkun olis joskus. Näyttäis

nuorille tytöille sitäkin mallia. --- Kun mä luulen, että meilläkin tässä talos on sellaisia, että mitään leninkiä varmaan ollu päällä koskaan.

Hame ja leninki naista määrittävinä vaatekappaleina ovat muotien vaihdellessa ja käytännöllisyyden vaikutuksesta usein korvautuneet housuasulla suomalaisten naisten pukeutumisessa. Käytännölliseen housupukeutumiseen vetoavat myös naisopettajat. Sakari edustaa 59-vuotiaana ikäpolvea, jonka nuoruudessa hame oli yleisempi vaate naisilla kuin housut, ja hän arvostaa naisten pukeutumista hameeseen. Sakari, kuten muutamat ikätoverinsa aineistosani, haluaisivat miehisen katseen kautta katsella mieluummin hameeseen puettuja naiskollegoita korkokengissä kuin ainaisia farkkuasuja. Heidän toiveisiinsa hamemallia näyttävistä naisista saateen suhtautua vanhakantaisena käsityksenä ja väheksyen, joskus myös huvittuneesti tai muistuttaen miehisen katseen määräämistä naisen ulkonäöstä. Kyse on myös maku- ja tyyli mieltymyksistä sekä sellaisen arvomaailman osoittamisesta, missä nainen tuotetaan ja merkityksellistetään hameasuisena. Tästä huolimatta toisen miehen silmiin nainen voi olla viehättävämpi ja naisellisempi hyvin istuvissa farkuissa kuin huonosti valitussa leningissä. Kokonaisvaikutelma riippuu lisäksi pukeutujan muista naisellisina pidetyistä ominaisuuksista.⁵²⁹

Aineistossa on joitakin vaihtoehtoisen naisen mallia ilmentäviä opettajia. Heidän pukeutumistapansa ja -puheensa muodostavat naisellisen naisen kuvalle vastadiskurssin. Butlerin mukaan tukeutuminen alkuperäiseen tai aitoon naiseuteen on nostalginen ja ahdas ihanne, joka kieltää nykyvaatimuksen kuvata sukupuoli monimutkaisena kulttuurisena muodostelmana⁵³⁰. Alakoulun opettaja Titta (34) kertoo olevansa epätyypillinen nainen, joka ei ole koskaan elämässään meikannut, pukeutunut hameeseen tai kulkenut korkokengissä. Hänen tyyliinsä on sporttinen ja parhaiten hän viihtyy verkka-reissa ja t-paidassa myös koulussa. Hänen mielestään tärkeintä on olla aito oma itsensä eikä esittä pukeutumisellaan jotain, mitä ei tunne olevansa. Alakoulun opettajana hänen ulkoasunsa ei ole herättänyt kummastusta ainakaan niin, että hän olisi siitä tietoinen.

Ammatinopettajan ammattiala saattaa vaikuttaa ympäristön odotuksiin alan opettajan ulkonäöstä. Vaatetusalan ammatinopettaja Armi (45) kertoo tyylinsä vasta viime vuosina muuttuneen naisellisemmaksi. Kiinnostukseni siirtyy jälleen opettajankoulutukseen ja sen opettaja–oppilas -valtasuhteeseen. Armin opettaja oli ärsyyntyneenä huomauttanut pitävänsä tuolloin 23-vuotiaasta Armia poikamaisena kysyen, oliko Armi mahdollisesti kasvanut poikien vaikutuksen alaisena. Armi muistelee loukkaantuneensa itkuun saakka. Armi on jälkeinpäin miettinyt, kuinka paljon hän ulkoisesti erottui muista vaatetusalan opettajaopiskelijoista:

Mä poikkessin siitä identiteetistä, sellasesta kiltistä vaatetusalan opettajaksi opiskelevasta – vaikka ei siellä nyt nutturoita muillakaan ollu – mutta siis jotenki...äh, niinku hyvällä tavalla, mutta tavallansa se kävi niinku mua vastaan. Mä olin vähä erikoinen, tai niinku, että tuo ei oo...

Oleellista esimerkissä ei ole opettajankouluttajan tulkinta yksittäisestä opiskelijasta, vaan se stereotyyppinen malli, joka käsityöalan opettajasta on muotoutunut. Tällainen merkitysmalli saattaa muodostua tulkitsijoille ”luonnolliseksi” olemuksen ilmaukseksi, vaikka kyse olisi historiallisesta mallista, joka on itse asiassa jatkuvassa muotoutumisen tilassa⁵³¹. Käsityöalan opettajan representaatio on kunnollinen, kiltin näköinen ja naisellinen nainen, josta aineisto-otteen niin sanottuun poikatyttötyyliin pukeutunut opettajaopiskelija oli poikennut. Armi muistelee toisten opiskelijoiden pukeutuneen kulttuuristen mielikuvien mukaan ”oikein” vekkihameisiin ja paitapuseroihin. Vaatetusalalle hakeutuvat saatetaan mieltää traditioihin sopeutuviksi ja perinteisiä käsityöllisiä menetelmiä säilyttämään pyrkiviksi naisiksi. Käsky olla jonkun tietyn ennalta annetun kaavan mukainen, tuottaa kuitenkin Butlerin mukaan väistämättä epäonnistumisen. Visuaalisen järjestyksen mukainen tapa pukeutua käsityöalan opettajan ja naisen näköiseksi ja toimia, kuten opettajan ja naisen kuuluu toimia, on käytännössä varsin monimuotoinen ajatus. Se voi opettajassa saada aikaan myös uhmaa.⁵³² Armin pukeutumisessa oli kyse yhtä aikaa käsityöalan opettajan ja naisen mallin tietoisesta muuttamisesta, mikä koettiin mielikuvien vastaisek-

si. Armin haasteelliseksi koettu ulkoinen vaikutelma saattoi näyttää jopa epäsovelialta ollakseen tuleva vaatetusalan opettaja. Erilaisen naiseuden ilmentäminen voidaan nähdä myös yksittäisen opettajan olemassaolon taisteluna, mikäli ympäristön paineet odottavat naisen ja opettajan näyttävän tietynlaiselta.⁵³³

Yhteiskunnallisesti ajatellen maskuliinisuus ja feminiinisyys ovat lähteneet jossain määrin vaihtamaan sukupuolten välisiä paikkoja. On alettu puhua laajemmin naisten maskuliinistumisesta⁵³⁴. Kuva aggressiivisen näköisistä ja miesmäisesti käyttäytyvistä nuorista naisista ei synny tyhjästä, mutta toisaalta on otettava huomioon, että mediarepresentaatiot mieluusti esittelevät uusia (voima)feminiinisyyskäsitteitä⁵³⁵. Muotikuviin ilmestyi 1990-luvulla androgynia, jonka ei voi ajatella toimivan pelkästään viattomana mainoskuvana. Kuvallisena viestintänä mainokset vaikuttavat katsojien, myös opettajien käsityksiin sukupuolista ja samalla ne osallistuvat minuuden rakentamiseen.⁵³⁶ Leikittely miestyyleillä on yksi tapa ratkaista kulttuurisesti ladattuja ja sisäisesti ristiriitaisia naisellisuuden kysymyksiä⁵³⁷. Tämä voi näkyä myös opettajien tyyliissä.

Maskuliinisen ja feminiinisen sekoittumisen yhteydessä puhutaan ristiinpukeutumisesta (*cross-dressing*), joka tarkoittaa vastakkaisen sukupuolen vaatteisiin pukeutumista⁵³⁸. Uransa alkuaikoina, parikymmentä vuotta sitten ammattikorkeakoulun opettaja Aino (50) oli ”rennolla” pukeutumisellaan tietoisesti halunnut erottua naisellisemmin pukeutuvista kollegoistaan. Hän oli fyysiseksi miellettyssä työtehtävässä, fysioterapeuttien kouluttajana halunnut olla roolimallina opiskelijoiden ammatti-identiteetin kehittymiselle. Rentous liitetään poikien ja miesten pukeutumistapaan, ei naisellisuuteen. Siinä on kuitenkin useita tyylillisiä vaihteluita. Usein rento pukeutuminen tarkoittaa mukavia ja löysiä vaatteita, joissa on helppo liikkua. Toiseksi se voi viitata tapaan kantaa vaatteita. Lisäksi sillä saatetaan tarkoittaa kuluneita vaatteita vastakohtana muodinmukaiselle pukeutumiselle. Toisaalta se voi tarkoittaa ajan-kohtaista nuorisopukeutumisen tyyliä, kuten hiphoppariutta.⁵³⁹

Tietyillä ammattialoilla naiset pyrkivät mieluummin vähentämään kuin lisäämään perinaisellista ulkomuotoa saavuttaakseen

uskottavuutta⁵⁴⁰. Kansanopiston opettaja Aija (40) opettaa miehisiinä pidettyjä matemaattisia aineita ja kertoo opiskelijoiden mieltävän hänet ”hyväksi jätkäksi”. Raskausajat katseiden kohteena ovat olleet hänelle ristiriitaisia niin luokassa kuin opettajainhuoneessa. Raskauden näkyminen saattaa järkyttää mielikuvaa opettajan sukupuolemmuudesta, jolloin ”paljastunut” sukupuoli voi aiheuttaa ihmetystä oppilaiden keskuudessa. Aija järkeilee, että vauvoja pidetään perinteisesti tyttöjen juttuina, joten hänen ”pehmeämpi puolensa” on ollut monille yllätys. Lehtosen mukaan perheellisyys, isyys ja äitiys mielletään oppilaiden keskuudessa ei-seksuaalisiksi tai jopa vastakkaiseksi seksuaalisuudelle ja ainakin seksikkyydelle⁵⁴¹. Hakalan mukaan raskaus ja siihen liittyvä seksuaalisuus asettaa kyseenalaiseksi mallikansalaisuuden. Seksuaalisuuden ja ruumiillisuuden voidaan ajatella tuovan opettajaa korokkeelta alas päin, ihmiseksi ihmisten joukkoon.⁵⁴²

Aija jatkaa, että meikkeineen ja hameineen hän yllättää ympäristönsä koulun juhlapäivinä, jolloin hän haluaa näyttää naiselliselta. Aija muistelee joulujuhlaa, jossa poikaopiskelija ei tahtonut saada katsettaan irti hänestä. Pojan ilme oli ollut opettajan mielestä avoimen kauhistunut: ”--- oivalsi varmaan, että opettaja on nainen.” Hän kertoo miettineensä niiden katseiden jälkeen, että onko koulussa edes sopivaa näyttää naiselliselta. ”Mutta lopulta tulin siihen tulokseen, että meidät on kuitenkin luotu naisiksi ja miehiksi, joten miksi emme saisi myös näyttää naisilta ja miehiltä.”⁵⁴³ Aija ei pohdi asiaa siten, että poikaopiskelija olisi ollut avoimen kiinnostunut uudennäköisestä, naisellisestä opettajastaan. Opiskelijan katseet aiheuttivat ensireaktion Aijalle naisellisuutensa kieltävän tunteen, ajatuksen naisellisuutensa piilottamisesta.

Edellisen opettajan tapaan ammattikorkeakoulussa opettava Hilikka (56) on matematiikan opettaja, joka tietoisesti pukeutuu naisellisesti. Hän tekee sen tahallisesti tasa-arvoistaakseen miehiseksi miellettyä oppiainetta. Hän on kiitollinen siitä, että myös hänen aviomiehensä kannustaa häntä ”epämatikkaopemaiseen pukeutumiseen” ja varoittelee vääristä vaatehankinnoista. Hilikka on mie-

lissään siitä, kun opiskelijat ovat kehuneet häntä tyylikkääksi naiseksi.

Kouluissa on monen ikäisiä ja tyyliisiä opettajia. Kouluissahan siis on monenlaisia naisen ja miehen malleja, kuten edellä on tullut ilmi. Riippuu kouluista, ovatko nämä mallit hyväksytyjä ja millaista mallia kasvatuksessa halutaan painottaa. Suomalaisen koulutuksen sukupuolineutraaliudesta puhutaan kasvatusalan kirjallisuudessa ja myös feministisessä tutkimuksessa. Feministisen näkökannan mukaisesti suuntautuneet tutkijat ovat kiinnostuneita siitä, miten koulujen ja opettajien arkiset käytännöt kaikesta huolimatta sukupuolistavat vanhakantaisesti tyttöjä ja poikia. Lapsille opetetaan ”oikeanlaisia” arvoja ja käyttäytymismalleja, joihin heidän identiteettinsä kiinnittyy.⁵⁴⁴ Käsitys sukupuolista muokkaa ja ylläpitää asenteita, millaisia odotuksia naisiin ja miehiin kohdistuu erilaisissa instituutioissa ja yhteisöissä⁵⁴⁵.

”Oikeiden” ja ”väärin” nais- ja mieskuvien määrittelyssä oletetaan, että sukupuolet ovat hahmotettavissa ja tiedettävissä. Opettajuuden monimuotoisuus typistyy samalla, mikäli sukupuolen esittämisen tapaa pyritään rajoittamaan. Voidaan pohtia, onko housuasuun pukeutunut naisopettaja valheellisempi tai todempi alansa ammattilainen kuin seksikkään naisellinen opettaja. Molemmissa tapauksissa yhdenlainen naishahmo toimii naissukupuolen edustajana, mutta assosioituuko vain toinen heistä pätevämmäksi opettajaksi? Hahmojen erilaiset ulkoiset tyylit mahdollistavat sen, että heidän toimijuutensa voi muodostua erilaisiksi. Pätevyys, uskottavuus ja totuudellisuus ovat kuitenkin tulkintakysymyksiä.⁵⁴⁶

Ulkoiset piirteet ja teot saatetaan sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ymmärtää ilmauksiksi siitä, mitä henkilö on sisimmiltään. Symbolien välityksellä tapahtuvassa kommunikaatiossa voidaan tarkoituksellisesti tai tiedostamattomasti aiheuttaa ristiriitoja ulkoisen esiintymisen ja todella olemisen välillä.⁵⁴⁷ Yhtenäiskoulun Leila (31) on mielissään, jos opettaja uskaltaa olla erilainen ja antaa samalla toisenlaisen mallin naisesta ja miehestä. Leilan mukaan oppilaat näkevät: ”Okei, tuo on tuon näköinen, mutta se on ihan asiallinen tyyppi.” Butleria mukailleen se, onko sosiaalinen sukupuoli

ja opettajana näyttäytyminen muuttumaton vai vapaasti muuttuva, riippuu diskurssista ja sen asettamista rajoista sekä siitä, millaista arvomaailmaa tietty diskurssi pyrkii turvaamaan. Rajat ”oikealle” ja ”väärälle” on aina asetettu vallitsevan kulttuurin puhutavan puitteissa.⁵⁴⁸ Kasvatuksellisesta näkökulmasta keskustelu miehen ja naisen malleista olisi ajankohtainen ja haasteellinen teema opettajankoulutuslaitoksiin, opettajapalavereihin ja oppituntikeskusteluihin.

Pohdin niin ikään opettajien sukupuolisina malleina olemisen vaikutusta. Ovatkohan opettajat oikeasti naisen ja miehen malleja oppilaille ja opiskelijoille? Nuorisotutkimuksissa kaupallisten mediakuvastojen osuutta ulkonäön ja ruumiillisuuden malleina ja samastumiskohteina korostetaan huomattavasti enemmän kuin arkiympäristön ”elävien mallien” osuutta. Median fotoshopatut kuvat vyöryvät silmille luoden virheettömän naiskauneuden mallin. Niiden kuvien joukossa opettajan antama naiseuden malli on vain yksi esimerkki. Toisaalta mediassa esiintyvät mallit ovat nopeasti muuttuvia ja näin ollen niiden välittämät kiinnostavat kohdat minuudelle voivat jäädä häilyviksi ja epävarmoiksi. Joka tapauksessa on syytä muistaa, että lapsilla ja nuorilla on subjektiivisia ihanteita ja eri alakulttuuriryhmillä on omat ihanteensa.

Esimerkillisesti koulun juhlissa

Opettajan ulkoinen mallikansalaisuus on erityisen silmälläpidon kohteena koulun juhlissa, kuten itsenäisyyspäivän juhlissa ja joulun- ja kevätjuhlissa valmistujaisineen. Haastatteluissa ja ohjeistusteksteissä en maininnut koulun juhlia, mutta useat opettajat kertovat niihin liittyvistä pukeutumiskäytänteistä oma-aloitteisesti.

Omalla juhlapukeutumisellaan opettajat osoittavat hallitsevansa esimerkillisen tapakasvatuksen sen ohella, että he sanallisesti antavat oppilaille juhlapukeutumisohjeita. Lisäksi joidenkin koulujen internetsivuilla ohjeistetaan oikeanlaiseen juhlapukeutumiseen. Juhlisiin liittyvät muodolliset pukeutumis- ja käyttäytymiskoo-

dit opitaan erityisesti silloin, jos kaupunki tai kunta järjestää juhla- vastaanoton oppilaille ja opettajille esimerkiksi itsenäisyyspäivänä. Goffmanin mukaan symbolisesti merkitsevissä tilaisuuksissa, kuten koulun juhlissa, esittäjän on syytä olla tietoinen, että hänen katsojakuntansa tulkitsevat hänen käyttäytymisensä ja hänessä olevat vähäisetkin viitteet merkeiksi joistakin oleellisista seikoista.⁵⁴⁹ Opettajat ovat erityisesti katseiden kohteina juhlissa.

Koulun visuaaliset järjestykset määrittelevät, missä menee opettajien juhlapukeutumisen ylä- ja alarajat. Ylärajalla tarkoitan rohkeaa tai näyttävää juhlapukeutumista, alarajalla liian arkiseksi miellettyä vaatetusta. Väärin pukeutuneelle opettajalle suorasti tai epäsuorasti osoitetaan hänen kömmähdyksensä. Arvioidessaan opettajien juhlapukeutumista aineistossani ei mainita ylipukeutumista, mutta alipukeutumista paheksutaan. Institutionaalinen valta velvoittaa. Mikäli opettaja ei ole ymmärtänyt pukeutua oikein koulun juhliin, vaan hän ilmestyy niihin esimerkiksi farkuissa, siitä saatetaan huomauttaa tai ainakin kollegat tai rehtori osoittavat sen katseellaan. Erityisesti tämä koskee opettajia, jotka esiintyvät juhlissa esimerkiksi todistuksia jakaen.

Uusi opettaja oppii kokemuksen myötä tulkitsemaan visuaalisia järjestyksiä ja huomaa tunnin kestävän juhlatuokion itsenäisyyspäivänä olevan tärkeämmän pukeutumistilaisuuden kuin joulujuhlan. Yläkoulun opettaja Aurora (33) kertoo, ettei hän mielellään riko koulunsa pukeutumiskoodia, mutta on sen vahingossa tehnyt joitakin kertoja juhlatilaisuuksissa. ”En muista, että koodin sivuuttamisesta olisi seurannut muuta kuin huonosti peiteltyjä, hieman hämmästyneitä katseita. --- Vuosien varrella olen oppinut ajattelemaan, että vaikka pukeutuisin väärin, paikalla on aina joku, joka on pukeutunut vielä enemmän väärin.” Aineistoni nuoria opettajia ohjeistetaan oikeanlaiseen juhlapukeutumiseen, koska erityisesti vanhemmat naisopettajat ovat kasvatuksellisessa mielessä huolissaan siitä, kykeneekö tulokas näyttämään toivotunlaista pukeutumismallia oppilaille.

Siinä missä nuori opettaja pyrkii mallioppimisen kautta seuraamaan ja opettelemaan koulunsa juhliin liittyviä tapoja hiukan kum-

meksuen, vanhempi opettaja ikävöi entisaikaisia, tarkempia pukeutumiskoodeja. Ammatinopettaja Sakari (59) harmittelee tapakulttuurin väljenemistä. Hän perää syyksi yhteisöllisyyden löystymistä, koska nuorille ei enää kodeissa opeteta arjen ja juhlan eroja. Se näkyy Sakarin mukaan harkintakyvyn puutteena. Itse muistan kansakouluaiikani 1970-luvulla, jolloin ompelijalla teetettiin kevät- ja joulujuhliin juhlavaate, joka oli sen jälkeen sosiaalisesti moitteeton asu myös perhejuhliin. Juhlapukeutuminen on muuttunut moninaiemmaksi. Uskaliaasti sen visuaalisten järjestysten voi osin väittää olevan kadoksissa. Ohjeita ja normeja kohtaan tunnetaan epävarmuutta, koska internetkeskusteluissa vanhemmat pohtivat lasten ja nuorten juhlapukeutumista puolesta ja vastaan. Tässä koulujen tapakasvatus lienee paikallaan.

Juhliin saattaa liittyä voimakkaasti sukupuolityylejä alleviivaavia pukeutumistapoja. Koulun juhlissa sukupuolineutraaliuden saa hetkeksi unohtaa: naisopettajat kertovat meikkaavansa ja pukeutuvansa hameeseen. Opettajat ovat sitä mieltä, että opettajan vaateparren vaihtuminen sukupuolta perinteisesti ilmentäväksi juhla-vaatteeksi tuo piristystä myös oppilaille. Hyvän maun mukainen pukeutuminen on ehdotonta eikä opettaja voi käyttää juhlassakaan liian paljastavia vaatteita. Ammatinopettaja Reija (43) harkitsee tarkoin vaatetuksensa opettajien iltajuhliinkin, etteivät kollegat määrittäisi häntä ”viettelijättäreksi”. Liiallista yksilöllisyyttäkään ei ole hyvä korostaa. Luokanopettaja Kaija (41) saa juhlissa moniselitteistä kollegapalautetta riippumatta siitä, onko hänellä nahkahame ja hakaneulapaita tai kullanväriset housut ja ruutusaappaat.

Naisopettajien juhlapukeutumiseen kouluyhteisö osoittaa suuremman vaatimuksen kuin miesten pukeutumiseen, ikään kuin naisen luontoon kuuluisi paremmin ymmärtää ja noudattaa juhlapukeutumisen merkitystä. Miesopettajan liian arkista tai nukka-vieruista pukeutumista juhlissa saatetaan selän takana moittia, mutta asiasta ei häveliäisyssyistä välttämättä hänelle huomauteta.⁵⁵⁰ Rehtorin ominaisuudessa Sisko (61) oli seurannut koulunsa miesopettajan ryppyiseen collegepaitaan perustuvaa juhlapukeutumista vuosikymmeniä ennen kuin hän muistutti siitä sanomalla, että yli-

oppilasjuhlien vieraita tulisi kunnioittaa paremmalla pukeutumisella. Seuraavissa ylioppilasjuhlissa mies oli pukeutunut pukuun. Joissakin kouluissa miesopettajat toistensa mallia seuraten pukeutuvat kauluspaitaan ja pikkutakkiin, vaikka tavallisina koulupäivinä osa heistä tietoisesti vastustaa tällaista pukeutumista mielestään liian konservatiivisena ja virallisena pukeutumistapana.

Mikäli koulun juhlaan liittyy puoluepoliittisia ja uskonnollisia mielle yhtymiä, opettajan vaatevärin valinnalla saattaa olla merkitystä 2000-luvullakin. Lahja (59) kertoo työskentelevänsä pienellä porvarillisella paikkakunnalla, jossa yläkoulun oppilaat silloin tällöin huomauttavat hänen punaisesta vaateväristään. Erityisen raskauttavaa punaisen villajakkupuvun valinta tuntui olleen itsenäisyyspäivän juhlassa, jolloin muutama tuohtunut oppilas oli tulkinut punaisuuden puoluepoliittisesti. Opettaja oli puolustellut väri valintaansa väripsykologisilla mielle yhtymillä: ”Itsenäisyys on ilon eikä surun juhla.” Huomautuksesta oppineena opettaja on nyttemmin ymmärtänyt pukeutua itsenäisyyspäivänä pohjepituisen hameeseen ja väljään, mustaan paitajakkuun. Opettaja jatkaa: ”Vaikka en näistä pukeutumisen arvosteluista ole yöuniani menettänyt, ne tuntuvat kuitenkin ikäviltä, omaa persoonaa loukkaavilta.” Esimerkki kertoo opettajan itsekontrollista, jossa muutaman poikaoppilaan huomautus saa opettajan muuttamaan ulkoasuun, vaikka käyttäytymiselle ei olisi todellista tarvetta. Suomalaisen opettajuuden historiateksteissä kerrotaan opettajista, joiden kristillisen ja isänmaallisen kulttuuriperinnön sisäistämisen tuli myös näkyä. Perustana oli aatteellinen ideologia, johon maan itsenäistyminen ja kansalaissodan seuraukset nivoutuivat.⁵⁵¹

Koulun juhlat ovat rituaalilaisuuksia, joissa opettajat sosiaalisen paineen takia ottavat eniten huomioon kontekstin visuaaliset järjestykset ohi omien maku- ja pukeutumismieltymystensä. Goffmanin mukaan symbolisesti merkitsevissä tilaisuuksissa ilmaisujen yhtenäisyyttä, samankaltaisuutta pidetään välttämättömänä. Se tuo ilmi eron yksilöminuuden ja sosiaalistuneen minuuden välillä. Tilaisuuksien asianmukaisuuden vaatimus määrittelee lopulta, että sosiaalisissa yhteisöissä ihminen mieluummin esittää kuin elää:

hän luo ja tuo näkyviin valitsemansa puolen itsestään samalla tiedostaen sen merkityksen sosiaalisesti ja kulttuurisesti.⁵⁵²

Yhteenvedo: mallikansalaiset kasvatuksellisina malleina

Opettajan ammattiin kytkeytyy yleismaailmallinen dilemma. Opettajan tehtävänä on säilyttää kulttuuriperinteitä ja siirtää yhteiskunnassa omaksuttuja arvoja tuleville sukupolville. Nykyään ammattiin kohdistuu myös yhteiskunnallisen uudistajan ja muutoksen edistäjän rooli. Innovatiivisuus liitetään jälkimmäiseen tehtävään, perinteiden säilyttäminen edelliseen.⁵⁵³ Tämä vastakkaisuus tulee ilmi mallikansalaisten diskurssissa, jota leimaavat opettajuuden perinteet ja opettajarepresentaatiot, millaisina opettajat on totuttu esittämään ja näkemään.

Mallikansalaisten diskurssiin liittyy näkemys siitä, millaiselta ”oikea opettaja” näyttää. Tämä diskurssi korostaa opettajuuden vahvaa kasvatusvastuuta. Määrittelyvaltaa käyttävät, ”oikein” pukeutuneet mallikansalaiset ottavat itselleen autoritatiivisen roolin ja valvovat kollegoiden ulkoasuja kontrolloivan katseensa kautta. Mallikansalaisilla on symbolista valtaa, joka ohjaa heidän toimintaansa suhteessa epäsovivilta näyttäviin, yleensä nuorempiin kollegoihin. He kantavat huolta opettajuuden perinteiden säilymisestä: kuriin ja järjestykseen nivoutuvasta täydellisyyden tavoittelusta. Epäsovinnaiselle opettajalle osoitetaan katsein, ilmein ja sanoin esikuvallisen opettajan ulkoiset tunnusmerkit, jotta hän sen jälkeen kykenisi hallitsemaan ja normalisoimaan itselleen hyväksyttävän opettajaidentiteetin.⁵⁵⁴

Mallikansalaisten diskurssi pyrkii muuttamaan joidenkin nuorempien naisopettajien pukeutumiskäytäntöjä. Oikean näköisenä nuorempi opettaja vaikuttaa uskottavalta, jolloin häntä voidaan arvostaa opettajainhuoneessa. Goffmanilainen vaikutelman luominen ja vaikutelman hallinta ilmenevät opettajan roolin mukaisessa näyttäytymisessä. Sen seurauksena performatiivisesti mukaudutaan, jopa vasten omaa tahtoa ja pukeutumismakua, esiintymään

opettajan näköisenä. Samalla voidaan turvallisesti ja näennäisesti vastaan hangoittelematta asettautua koulun visuaalisiin järjestyksiin ja miellyttää symbolisen vallan omaavia kollegoita. Mallikansalaiseksi pukeudutaan myös oletettujen mielikuvien mukaan. Opettajan itsekontrolli voikin olla suurempi vallankäytön mekanismi kuin kollegoiden arvioivat katseet. Käsityksiä opettajan näköisyydestä opettajankoulutus on osaltaan lujittanut. Uransa alkuvaiheessa jotkut naisopettajat saavat ammatillista vahvistusta arvovaltaisen oloisesta pukeutumisestaan. Normatiivinen opettajaksi pukeutuminen voi samalla pönkittää normatiivista opettajuutta. Tämä tarkoittaa sitä, että opettaja on siinä määrin ”oikea” opettaja, kun hän toimii ja näyttää opettajan näköiseltä vallitsevassa sosiokulttuurisessa kehyksessä tätä kyseenalaistamatta.⁵⁵⁵

Mallikansalaisten diskurssin käytännöt näkyvät ja lujittuvat stereotyyppisesti opettajan epävirallisella univormulla: Marimekon raitapaidalla ja konstailemattomilla farkuilla. Samalla univormulla käydään rajankäyntiä keskiluokkaisuutta osoittavana statuspukeutumisena, mutta myös tavallisen ja asiallisen opettajan vaatetuksena. Farkuista kouluhousuina mallikansansalaisten diskurssissa ei välttämättä pidetä, elleivät ne ole yhdistelmänä maripaidan kanssa. Käytännöllisiin housuasuihin pukeutuminen on paikoin leimallista siinä määrin, että naisen ulkoista mallia näyttämässä toivotaisiin nähtävän myös hameita. Koulun juhlapäivinä naisopettajan maskuliininen tyyli vaihtuukin naiseutta osoittavaksi hametyyliksi ja miesopettaja pukee pikkutakin ja sitoo kravatin kaulaansa. Juhlapukeutuminen on tärkeä tapakulttuurin malli oppilaille ja opiskelijoille.

Mallikansalaisten diskurssin mukaiseen roolimallina olemiseen liittyy kaikkalainen ulkoinen järjestys, eritoten siisteys, puhtaus ja tarkkuus. Täydellisyyteen pyrkivän opettajan ulkoinen olemus kestää huonosti häpeälliset tilanteet, joihin pelätään jouduttavan opettavien silmissä. Jännitetään, että opettaja tulee väärin nähdyksi. Myötähäpeää kollegan puolesta tunnetaan silloin, jos huomataan kollegan nuhjuisuus ja pahanhajuisuus. Epävirallisinta ja siten ei-toivottua ja jopa kiellettyä vaatekappaletta edustavat naisten

ja miesten shortsihousut sekä naisten liian paljastavana pidetty pukeutuminen.

Toisin paikoin mallikansalaisten diskurssissa naissukupuoli koetaan hämmentävänä. Ääripäässään mietitään, saako opettajan sukupuoli näkyä koulussa. Seurauksena voi olla, että opettajana esiinnyttään sukupuolettoman näköisinä. Mallikansalaisten diskurssissa ”sukupuoleton mallikansalainen” ei ole kielteinen ilmaus. Käsite kertoo siitä, ettei opettaja korostuneesti kiinnitä huomiota pukeutumiseensa. Ulkoasuun kiinnitetty huomio ei mallikansalaisen mielestä tue käsitystä hyvästä kasvattaja-ammattilaisesta. Vaatetuksellaan huomiota herättämätön, sukupuolettoman näköinen opettaja voi olla mallikansalainen siinä missä jakkupukuinen opettaja, jonka mukaan muodollinen ja virallinen pukeutuminen osoittaa opettajan auktoriteetin. Osa naisopettajista tietoisesti korostaa maskuliinista ulkoasua ammatillisen uskottavuutensa hakemiseksi. Opettajan autoritaarisesta vallasta viestivät tässä diskurssissa sekä sukupuolettoman että maskuliinisen näköinen opettaja.

Mallikansalaisten diskurssissa on perustavaa laatua oleva ambivalenssi. Samalla, kun osa opettajista pyrkii osoittamaan vähäpätöiseksi keskustelun opettajien ulkonäöstä ja pukeutumisesta, yhtäaikaaisesti ulkoasun oikeanlaisuuteen eli opettajan näköisenä olemiseen samat opettajat kiinnittävät melkoista huomiota.

EPÄSOVINNAISET

Olen kuitenkin vahvasti sitä mieltä, että pukeutumisella ja ulkoisella olemuksella viestitämme itsestämme ja omasta persoonastamme. Siksi en haluakaan ikinä kuulua siihen sukupuolettoman mallikansalaisen harmaaseen joukkoon, joka ei uskalla näyttää siltä, miltä haluaa, koska pelkää, mitä muut ajattelevat.

(luokanopettaja Maaret 26 v)

Opettajien maineeseen liittyy se, miten opettaja käyttäytyy ja näyttäytyy. Tämä paljastaa kulttuurisia arvoja.⁵⁵⁶ Salon mukaan uusia ja muuttuneita opettajan kuvia on muokattu vuosien saatossa, mutta opettajia on silti estetty muuttumasta. Heidän kuuluu olla tavanomaisia ja omalaatuisiakin. Opettajan on kuitenkin mahdollista muuttaa kulttuurisia mielikuvia. Silloin hänet yleensä muistetaan jonakin erityisenä.⁵⁵⁷ Tässä luvussa tavalla tai toisella poiketaan perinteisestä opettajakuvasta ja naisen ja miehen ihannemalleista. Olen nimennyt nämä opettajat epäsovinnaisiksi. Heidän puheensa muodostaa epäsovinnaisten diskurssin. Epäsovinnaisuus on sovinnaisuudesta välittämätöntä, omaperäistä ja epätavallista. Arvostelijoiden mielestä se voi olla kummallista ja omituista – epäsoviavaa. Epäsovinnaisten diskurssin muodostavat sekä omasta mielestään epäsovinnaisesti pukeutuvat että katsojien havainnoissa epäsovinnaisilta näyttävät opettajat. Käsittelen epäsovinnaisuutta kahdesta eri näkökulmasta:

Tahallisesti epäsovinnaisia opettajia nimitän kapinapukeutujiksi. Heitä on jaotteluni mukaan kolmenlaisia. Ensimmäisessä tapauksessa opettajat haluavat provosoivalla ulkoasullaan ravistella opettajuuden stereotyyppioita. He harjoittavat vastavaltaa. Toisessa tapauksessa opettajilla ei ole vastarinnan tarkoitusta, vaan he yksinkertaisesti haluavat pukeutua oman persoonansa mukaan. Heillä ei ole erinäköistä työroolia ja he tiedostavat rikkovansa koulunsa visuaalisia järjestyksiä. Kolmannessa tapauksessa opettajat käyttävät ulkoista olemustaan tietoisesti näkyvänä ja puhuvana itsensä ilmaisun välineenä. Tahalliseen epäsovinnaisuuteen luen kuuluviksi myös tatuoidut opettajat. Kapinapukeutujien diskurssiin kuu-

luvut aineistoni pukeutumistyyleistä ”Nuorekkaat ja trendikkäät” ja ”Näyttävät ja epäsovinnaiset” sekä osa ”Peruspukeutujista”. He kohdistavat arvostelevat katseensa ja kapinointinsa erityisesti mallikansalaisiin.

Epäsovinnaisuus voi olla tahatonta niissä tapauksissa, joissa opettajan ulkoasu nähdään katsojien silmin *kulttuurisesti epäsovivaksi*, jopa ärsyttäväksi ja sosiaaliseen ympäristöön kelpaamattomaksi. Soveltumatonta on yhtä hyvin ikäkausinormeista piittaamaton pukeutumistyylillä kuin kulttuurisista kauneusstandardeista poikkeava ruumiin koko ja muoto, tässä lähinnä lihavuus. Kiinnostukseni kohdistuu siihen, millä tavoin koulun visuaaliset järjestykset ovat suhteessa erinäköiseen opettajaan. Tutkin, joutuvatko opettajat tarkkailun tai suoranaisten ulkonäköpainostuksen kohteiksi. Epäsovinnaisuus liittyy myös opettajan henkilökohtaisiin pohdintoihin siitä, kelpaako hänen oma ulkomuotonsa. Opettaja voi setviä sitä, onko hänen oma vaatekuvansa soveltuva naiseksi tai mieheksi ja lisäksi opettajaksi. Tahattomasti epäsovinnaiset voivat kuulua kaikkiin jaottelemiini opettajien pukeutumistyyleihin.

Keenanin mielestä pukeutumisen vapaus ei ole koskaan kiistatonta. Pukeutuja kokee joko sosiaalisia, kulttuurisia, taloudellisia tai yksilöllisiä pakotteita. Hän määrittelee *positiiviseksi pukeutumisen vapaudeksi* pukeutumistavan, jossa pukeutuja pukeutuu siten, kuinka hän itse haluaa. Tätä osoittavat erityisesti ne epäsovinnaiset opettajat, joille pukeutuminen merkitsee ”itsensä ilmaisemista” ja ”itsenä olemista.” Ulkoasun persoonallisuuden tavoittelun ohella heillä on motiivina halu luoda uutta opettajakuvaa. *Negatiivista pukeutumisen vapautta* ilmentää tilanne, jossa pukeutuja hangoittelee vastaan toisten määräysten tai toiveiden vallasta pukeutumalla odotusten vastaisesti. Tähän sisältyy kapinaa, jotakin vastaan olemista. Tätä ilmentävät opettajan perinnäistyyliä vastustavat toisinpukeutajat; sosiaaliseen ikään liittyvien visuaalisten järjestysten vastaisesti pukeutuvat ja oman ruumiinkuvansa mukaisesti, mutta kulttuuristen ideaalimallien vastaisesti ruumistaan esille tuovat opettajat. Toisaalta molemmat edellä mainitut pukeutumisen vapaudet merkitsevät Keenanin mukaan sosiaalista vapautta: vapautta poike-

ta oman sosiaalisen ryhmän normatiivisista pukeutumisodotuksista.⁵⁵⁸ Tästä on kyse epäsovinnaisen diskurssissa. Opettajilla ei ole virallista työunivormua. He eivät riko virallisesti säänneltyä ulkonäkösääntöä tai pukeutumisetikettiä. He rikkovat epävirallisia sosiokulttuurisia visuaalisia järjestyksiä.

Mallikansalaisuuden haastamista

Tässä tottelevaisuus käännetään toisinpäin. Hallin sanoin, stereotyyppijä käännetään nurin⁵⁵⁹. Näissä pukeutumispuheissa koetellaan normatiivisuutta ja osoitetaan kansankyntiläopettajan ideaalin yksinäisyys nykykoulussa⁵⁶⁰. Osa aineistoni opettajista mieltää mallikansalaisuuden metaforan suorastaan yli-ihmisenä olemiseksi. Tämä koetaan historialliseksi painolastiksi ja tällaisesta mielikuvasta haluttaisiin mieluummin pois. Opettajan toisin pukeutuminen on pyrkimystä luoda uudenlaista ja uudennäköistä opettajuutta ja halua esiintyä koulussa oman persoonansa mukaisesti.

Erilaisina ja erinäköisinä itseään pitävien epäsovinnaisen opettajien puhe muodostaa vastapuheen mallikansalaisopettajien puheelle. Vastapuhe ilmaisee erimielisyyttä ja pyrkii horjuttamaan vallitsevia visuaalisia järjestyksiä⁵⁶¹. Miten erinäköisiksi itsensä mieltäviin opettajiin kouluissa suhtaudutaan? Miten ja mihin sävyyn nämä opettajat kuvailevat perinteisemmin pukeutuvia kollegoitaan?

Perinnäistavan vastustamista

Sosiaalista vuorovaikutusta määrittävät normit ovat näkymättömiä siihen saakka, kunnes joku rikkoo säännön, määrittelee Vivien Burr⁵⁶². Epäsovinnaisen näköisillä opettajilla on keinoja vastata heihin kohdistuneisiin negatiivisiin katseisiin. Provosoivalla pukeutumisella he uhmaavat ja kiistävät niitä merkityksiä, joita heihin opettajina liitetään.⁵⁶³ Aina mallikansalaisuuden haastaminen ei onnistu

ilman kielteisiä seuraamuksia. Luokanopettaja Kaija (41) väittää, ettei rehtori jatkanut hänen työsuhdettaan, koska hän ei rock-henkisine vaatteineen ja lävistyksineen näyttänyt opettajalta. Toisaalta Kaija jopa nauttii pukeutumiseensa kohdistuvista katseista ja kuulemistaan huomioista, sillä hänen lievästi anarkistinen ulkoasunsa on tahallisesti rakennettu usuttamaan perinteistä opettajakuvaa:

Haluan ehkä tavallani kapinoida ihmisten karsinointia sen perusteella, miltä he näyttävät, sillä olen itse mielestäni hyvin sopuisa, lämmin ja pienillekin oppilaille helposti lähestyttävä ihminen, vaikka joskus neässä on pääkallokoru ja housunlahkeissa liekkikuvioita.

Vaikka kapinapukeutajat toisaalta etäännyttävät itsensä koulunsa visuaalisista järjestyksistä, he ovat myös sidoksissa niihin, koska visuaalinen järjestys on heille haaste. Heidän sisäinen kapinansa vaatii ulkoisen kapinan merkkejä, toisinpukeutumista.⁵⁶⁴ He ottavat jo valmiiksi huomioon mahdollisen itseensä kohdistuvan kritiikin, kuten tässä opettaja puolustelee ulkoasuaan tuoden esiin lempeän ja riidattoman kuvan itsestään⁵⁶⁵.

Ammatinopettajien koulutusala vaikuttaa, millainen pukeutumistyyli on uskottava. Maaseutualalla opettava Saara on sitä mieltä, että ”auktoriteetin luominen pukeutumisella kuulostaa vieraalta ajatukselta.” Saman koulutusalan ammatinopettaja Veijo suosii farkkuja ja flanellipaitaa todeten: ”Näin pukeutuen opettaja ei vaikuta turhan tärkeältä yli-ihmiseltä. Varsinainen opettajan arvostus, millä on oikeasti jotain väliä, lähtee aivan muualta.” Veijo kuitenkin tunnustaa pukeutumisen merkityksen sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Hän pitää tärkeänä sitä, että opettajasta lähtevä vaikutelma on rento ja lähestyttävä mieluummin kuin epäsovinnainen diskurssin mukaan kielteisessä mielessä arvonsa tunteva mallikansalainen. Tämä voi järkyttää mallikansalaisopettajia, koska he ajattelevat Goffmania mukailien farkkuasuisten tekevän ylimääräisiä myönnytyksiä opetettaville liiallisella tuttavallisuudellaan. Näin he vaarantavat ja järkyttävät mallikansalaisopettajien omaksumaa asemaa.⁵⁶⁶

Luokanopettaja Iiro (41) rakentaa opettajaidentiteettiä mieluummin hyvän yleiskunnon, virkeän fyysisen olemuksen ja puhtauden

kautta kuin tietynlaisen vaatetuksen avulla. Hän tietää herättävänsä närkästystä: ”Toisinaan huomaan kollegoiden arvostelevan katseen, jos päälle on unohtunut jotain tavanomaista resuisempaa.” Huono pukeutuminen voi olla myös valinta. Silloin, kun opettaja on vahvasti sitä mieltä, ettei stereotyyppinen opettajavaatetus luo opettajan arvovaltaa, hän uskaltaa uhmata kollegoiden katseita. Mirja Yli-Erkkilän mukaan sopiva pukeutuminen, jämerä äänenkäyttö tai vakuuttavat eleet eivät riitä luomaan opettajan imagoa. Pohjimmiltaan on kyse siitä, millaiseksi opettaja kokee ammatti-identiteettinsä, millaiset persoonalliset ominaisuudet ja karisma hänellä on.⁵⁶⁷ ”Tärkeintä mielestäni ovat ajatukset ja toisen ihmisen kohtaamisen taito, mikä asujen alta paljastuu”, kertoo esikoulunopettaja Mirva (46). Aineistoni opettajat eivät varsinaisesti puhu karisman vaikutuksesta⁵⁶⁸.

Farkkuihin ja t-paitaan pukeutuva yläkoulun opettaja Tuukka (28) on painokkaasti sitä mieltä, että opettajan arvokkuus ansaitaan opetuksellisilla ansioilla mieluummin kuin ulkoisilla vaikuttimilla. Hän toivoisikin keskittyttävän ulkonäköä tärkeämpiin asioihin. Toinen yläkoulun opettaja Jani (28) on hiukan toista mieltä kertoessaan, että hän on joutunut tekemään enemmän työtä auktoriteettiasemansa eteen, koska hänen pitkähiuksisesta ulkoisesta olemuksestaan ei välity perinteinen opettajakuva. Jani kertoo, ettei hän kuitenkaan halua muistuttaa konservatiivista mallikansalaista eikä hän sen merkiksi käytä kravattia ja suorja housuja muulloin kuin koulun juhlissa. Kolmas aineenopettaja Timo (44) kertoo tarkoituksellisesti käyttävänsä työulkonäkönsä laittamiseen aikaa: ”Yksi syy pukeutua paremmin on halu erottua kansankynttilän imagosta. Miellän opettajan olevan uhrautuvan, itsensä nuorison vuoksi näännyttävän ja kaikkensa työlle uhraavan tulisieluisen kansansivistäjän.” Hänen koulussaan ”kansansivistäjinä” olevien miesopettajien ulkoasujen visuaaliset järjestykset muodostuvat kuluneiden farkkujen, reisitaskuhousujen ja collegepaidan varaan. Ne kertovat siitä, että opettaja kiinnittää huomionsa pukeutumista ”tärkeämpiin” asioihin. Timo tekee tietoista eroa omalla tyylillään eli suorilla housuillaan ja pikkutakillaan sekä geelillä laitetuilla hiuksillaan. Hän ei

halua antaa itsestään vaikutelmaa, että opettajuus olisi hänen ainoa tehtävänsä ja intohimonsa.

Ammatinopettaja Anneli (54) peilaa omia katsojan kokemuksiinsa seminaaripäivien luennoitsijoihin, jotka ovat olleet nuhjuisista professoreista ”koristeellisiin” filosofeihin. Annelin mielestä luennoitsijan tiedollinen pätevyys ja älykkyys voivat kompensoida ”donnermaisesti itseään raapivan” luennoitsijan ulkoasun. Hän tekee vertailua luennoitsijaan, ”joka puhuu aika pintaa ja sitten on koristeellisesti pukeutunut. Onko vähän sitäkin, että kun ei oo sitä syvällistä sanomaa, niin koristelee ittensä”. Oman pukeutumisensa Anneli pyrkii luomaan tältä väliltä: ”Olen usein pohtinut ja tullut siihen tulokseen, että lyhyelle, tunnin–kahden luennolle tulee tarkoin miettiä, miltä ryhmän edessä näyttää, muutoin voi kuulijoiden kaikki huomio kiinnittyä vain ulkoiseen olemukseen.” Annelin johtopäätös on, että kun opettaja tulee opiskelijaryhmälle tutuksi, hänen omituisuutensa pikku hiljaa hyväksytään ja ulkoasu muuttuu merkityksettömäksi⁵⁶⁹. Tämä edellyttäneee, että opettajan pitää hallita asiansa ja olla lisäksi kiinnostava luennoitsija. Näillä avuilla Annelin mainitsema professori signifioi eli merkitsi oman asiantuntijuutensa. Samaan aikaan hän kuitenkin kiisti sen tekemällä eleitä, jotka olivat mieluummin alkukantaisia kuin sivistyneitä. Tässä ero merkitsi. Se kantoi viestiä ammatillisesta, joka voi näyttäytyä epäsovinnaisesti, mutta joka on silti uskottava.⁵⁷⁰

Emilian tarina

Luokanopettaja Emilian (32) haastattelu painottuu perinnäisen opettajakuvan ja opettajan persoonallisen tyylin välisten ristiriitojen pohtimiseen sekä opettajan sosiaaliseen huoleen siitä, mitä hänen ulkoasustaan kollegoiden keskuudessa ajatellaan: ”Miksi se haluaa olla opettaja kun se ei näytä opettajalta.”⁵⁷¹

Emilialla ulkoisen opettajakuvan kyseenalaistaminen on ilmennyt siten, ettei hän halua näyttää sellaiselta, jollaiselta hän *olettaa*, että opettajan *odotetaan* näyttävän. ”Haluan näyttää omalta itsel-

täni, ja tietyllä lailla siihen liittyy vähän erottuminen.” Hän määrittelee pukeutuvansa katutyylin mukaisesti maustaen kokonaisuutta niittivöillä, pinsseillä ja printtikuvioituilla paidoilla. Hän välttää pukeutumasta lempipaitoihinsa, pääkallokuvioituihin bändipaitoihin, joiden kuva-aiheiden hän arvelee loukkaavan joitakin. Opettajainhuoneessa hän on kokenut pukeutumistyyliensä aiheuttaneen pientä hämmennystä:

Meidän luokassa vaatteet eivät määrittele meitä, mutta opettajainhuoneessa mä koen, että ne määrittelee enemmän. Tietyllä lailla kokee sen, että on joutunut ehkä sitä, onko se nyt jonkinlaista uskottavuutta... vakuuttaa enemmän kuin ehkä silleen, jos mä olisin tullut siinä vaaleanpunaisessa kauluspaidassa neule olkapäillä. Uskon, että minut olisi otettu yksiselitteisemmin tai sillä tavalla, että ei tarvitse niin paljon tehdä sitä määrittelyä, että kuka se nyt oikein on ja mitä se täällä tekee tai että millainen opettaja se on.

Emilian opettajuus rakentuu ristiriitojen varaan. Hän ei perinteisessä mielessä näytä opettajalta, mutta hän on opettaja. Emilia tuntee olevansa omana itsenään omalla alallaan, ja hänen oppilaansa pitävät hänestä. Emilia ei ole kokenut luokassa pukeutumiseensa liittyviä pulmia, vaan mieluummin pienet oppilaat ovat innoissaan huomanneet opettajan puserossa samanlaisen pinssin kuin heillä itsellään. Pieni ja merkityksettömältä vaikuttava asia on luonut ulkoista yhteenkuuluvuutta oppilaiden kanssa. Pukeutuminen on peli, jossa näyttämötilanteiden ja yleisön vaihtuminen muuttavat sen merkityksiä. Samanhenkiset tajuavat viestin.⁵⁷² Opettajalla on levollinen olo, koska hänestä *tuntuu*, että oppilaat ymmärtävät hänen ulkoasunsa ja hänet opettajana.

Sen sijaan kollegat aiheuttavat Emilialle ulkonäköpaineita ainakin jossain määrin. Erinäköisenä Emilia kokee, että hänen on tehtävä enemmän työtä hakeakseen paikkansa ja tullakseen hyväksytyksi opettajayhteisössä, koska hän ei näytä stereotyyppisesti opettajalta. Emiliaa tulkiten opettajayhteisön hyväksynnälle tuntuisi olennaisempaa olevan se, että opettaja näyttää opettajalta, ei niinkään sen pohtiminen, osaako hän opettaa⁵⁷³. Douglasia mukailen kollegoiden oletuksiin sopimattoman näköiset opettajat häiritsevät nor-

maalia kouluyhteisön oloa. Vakiintuneiden visuaalisten järjestysten mukainen näyttäytyminen sen sijaan jäsentää, tuo pysyvyyttä ja antaa varmuutta.⁵⁷⁴

Sosiaalinen huoli ulkoasustaan on saanut Emilian pohtimaan asioita, joista hänellä ei todellisuudessa ole edes tietoa: ”Mutta mitä ne muut ajattelee, niin sitä mä en tiedä.” Hän ei ole saanut kuulla olevansa väärin pukeutunut, mutta hänen haastattelunsa painottuu suurelta osin tämän rasitteen pohtimiseen. Sosiaalinen huoli vaikutelman antamisesta on hänen omassa mielessään. Hän *kuvittelee* näyttävänsä kollegoiden silmin oudolta, koska hänen mielestään kollegoiden pukeutuminen on hänen omaan pukeutumiseensa verrattuna ”aikuisempaa, mutta hiukan tylsää”. Hän pohtii, että ”se on vähän ylimielistä mennä arvioimaan muita”. Mutta arvostelun oikeuttaakseen hän jatkaa: ”Mutta ei ne mun mielipiteet varmaan yhtään poikkee siitä, mitä suurin osa ihmistä ajattelee.” Ajatusleikkinä hän miettii mahdollisuutta itse valita kollegansa, joiden ajatusmaailma ja sen symbolisena merkinä pukeutumistyyli olisi kenties erilainen:

Mä ajattelen sitä mieluummin nyt ehkä siitä näkökulmasta, jos saisin olla rehtorina ja valita opettajat. En mä nyt valitsis vaatteiden perusteella vaan, mutta ehkä se kokoonpano olis varsin erilainen kun... ja sitä kautta ehkä myös pukeutuminen. Että kyllä mä tietyllä lailla sitä omaperäisyyttä, myös rohkeutta ehkä toivoisin, koska... mutta ne on taas sitten mun mielipiteitä...

Puheessaan Emilia tunnustaa ajattelevansa, että myös ulkoasu paljastaa ihmisen. Hän arvioi ja arvostelee, mutta kokee sen samaan aikaan erheelliseksi, koska hän kertoo haluavansa välttää ennakkoodotusten sävyttämää ihmisten luokittelua ulkoasun perusteella: ”-- kun mun mielestä ihminen on aina paljon enemmän kuin mitä sä näät.--- Kun joku [kaveri] sanoo, että sä oot tollanen rokkityttö. En oo! Että mä oon opettaja siinä kuin se, joka käy Tavastialla tai lukee muotilehtiä tai sitten lukee akateemista kirjallisuutta.”⁵⁷⁵ Annukka jatkaa pohtien ihmisten lokerointia eri roolien mukaisiin ulkonäköihin ja toimintoihin:

--- Tietyllä lailla mä ajattelen, että meidät typistetään siihen rooliin, tiettyihin rooleihin, mitä ne nyt sitten onkaan, vaikka nyt sukupuolirooleja, työrooleja tai... Tietyllä tavalla sellainen hajuttomuus ja mauttomuus heijastelee sellaista halua sopeutua tai päästä helpolla, miellyttää, jotain tällaisia sanoja tulee mieleen. Ja jollakin tavalla myös pukeutuminen heijastelee sitä. Ehkä se myös on tavallaan niin, että rohkeampi persoona myös pukeutuu rohkeammin. Eikä välttämättä niinkään, että mikä on rohkeata pukeutumista, ei ole välttämättä taas ... rohkeata pukeutumista on montaa erilaista.

Odotusten ja totuttujen tapojen mukainen ulkoinen ja sisäinen opettajana oleminen ilmenee Emilian puheessa sanoina hajuttomuus, mauttomuus, sopeutumisen halu, helpolla pääseminen ja miellyttäminen. Emilian arvostelemat kollegat eivät välttämättä itse miellä itseään näin neutraaleiksi, eivätkä he välttämättä koe antavansa jotakin tiettyä opettajan vaikutelmaa. Tämä on Emilian käsitys kollegoista ja heidän rohkeudettomuudestaan. Toisaalta jo mallikansalaisten diskurssi toi esiin, että naisopettajat voivat kollegoita miellyttääkseen näyttäytyä odotusten mukaisina. Silloin he pääsevät helpommalla, koska näyttävät kuuluvan opettajuuden visuaalisiin järjestyksiin. Jään pohtimaan, millaiset ihmiset hakeutuvat luokanopettajiksi. Puuttuuko heiltä todella rohkeutta, vai ”typistetäänkö” heidät Emilian mielikuvien mukaan opettajan näköisiksi ja kuka tai mikä heidät typistää? Opettajat saattavat itse ”typistää” itsensä opettajan näköisiksi. Paine roolien mukaiseen olemiseen ja näyttäytymiseen ei tule konkreettisesti ulkopuolelta, vaan myös ihmisen itsensä mukautumisena kulttuurisiin kehyksiin sopivaksi⁵⁷⁶.

Kollegoiden *kuviteltu* vaikutus ulkoasuunsa ja opettajuuteensa hiertää Emilian mieltä jatkuvasti, vaikka tämä ei materiaalisesti näy Emilian työulkoasussa: ”Ja sitten, kun sen antaa vaikuttaa itseensä. Että kyllä se ympäristö vaikuttaa.” Emilialle ei juolahda mieleen, että joku kollega voi katsoa hänen erilaista pukeutumistaan myös arvostaen. Emilia luo puheessaan ideaali-ihmisen kuvaa:

Mä ihailen sellaisia ihmisiä, jotka on täysin ilman mielenkiintoa omaa ulkoista olemusta kohtaan, se on mun mielestä kaikkista rohkeinta, koska silloin ihminen ei – kun mä tiedän, kuinka paljon mä teen itsen, että mä luon sen ulkoisen – että se, että kintaalla viis veisaa, on

mun mielestä kaikkein makeinta. Ja myös niinku elämäntapojensa suhteen. Että valitsee rohkeesti sen, vaikka ne olis kuinka... --- Että joku ihminen oikeesti tietää, kuka se on.

Vastakohtana edelliselle hän hakee mielikuvissaan rohkeaa ja toisten mielipiteistä piittaamatonta ihmistä, joka on niin varma omasta olemisestaan ja mahdollisesti vaihtoehtoisesta elämisen tavastaan, ettei hänen tarvitse miettiä ulkoista kuvaansa. Emilian ideaali-ihminen on ristiriidassa hänen oma ulkokuvansa luomisen ja siihen käytetyn ajan kanssa: ”Se ei saa olla sinne päin vaan justiin.”

Emilia pitää opettamisesta, mutta häntä ahdistaa peruskoulun toimintatavat:

E: Mä oon aina inhonnu sellasta ryhmäkuria ja ... semmosista asioista johtuvaa: ’Meidän täytyy ajatella näin, koska meidän *täytyy* ajatella näin. Piste!’ Tai että meidän täytyy pukeutua näin, koska meidän täytyy pukeutua näin. Koska siinä ei ole mitään perustetta, että miks! Ja mä päädyn näistä asioista väkäämään monen kanssa, vaikka mä olisin samaa mieltäkin kun se ihminen, mutta kun asia esitetään sillä tavalla, että koska näin on, koska näin on. Piste.

MK: Oletko sitä mieltä, että koulumaailmassa on justiin tämmöstä?

E: Oon, on joo. Se on se perinne, mikä siellä vaikuttaa voimakkaasti. Sitten ihmiset, jotka valikoituu alalle, että ollaan perinteensäilyttäjiä. Että mä en itte lähtenyt opettajaksi sen takia, että mä jatkaisin sitä, vaan nimenomaan sen takia, että mä luin kriittistä pedagogiikka ja aloin miettimään näitä asioita, että kyseenalaistetaan. Se oli semmonen isompi asia itelle. Tai sitte siellä on sellanen ison muutoksen voima, ja se turhauttaa sitte semmonen arkipäivä siellä kumminkin.

Koulun käyttäytymis- ja näyttäytymistavat ilmentävät Emilian kaltaisille opettajille perinteen säilyttämisen kyseenalaistamattomuutta ja koulussa käytettävää ryhmäkuria. Vallankäyttö voi olla lähes huomaamaton, koska se on sisällä toimintatavoissa. Emilia paljastaa olleensa ”kauan aikaa kiltti kymppin tyttö”. Hän havahtui ajattelemaan, ettei odotusten mukaan tarvitse toimia: ”--- tee ihan niin kuin sinusta itsestäsi tuntuu.” Tällainen asenne antaa mahdollisuuden omalle ajattelulle ja samalla omanlaiselle näyttäytymiselle. Opettajien lisääntyvä kiinnostus kriittistä pedagogiikkaa kohtaan on tuonut mukanaan kyseenalaistavan näkökulman vallitseviin val-

takäsityksiin ja ajattelutapoihin kouluissa⁵⁷⁷. Näin ainakin teoriassa ja yksittäisten opettajien pohdinnoissa, mutta ei välttämättä koulujen käytännöissä, joissa arkipäivä voi Emilian sanoin turhauttaa.

Farkut kyllä, jakkupuku ei

Vastakohtana mallikansalaisten käsityksille farkkuasuisuus kuuluu epäsovinnainten opettajien työvaatteeksi. Epäsovinnainten diskursissa opettajat mieltävät jakkupuvun liian viralliseksi, stereotyyppiseksi ja jäykäksi pukeutumistyyliksi. Luokanopettaja Sirja (45) puuskahtaa: ”Luoja, jos tulisi jakkupukupakko, itkuhan siinä pääsisi!” Jakkupukuun pukeutunut opettaja saatetaan kokea etäisenä ihmisenä. Asun ajatellaan tuovan hienoisen jännitteen sekä oppilaiden ja opettajan väliseen että opettajien keskinäiseen vuorovaikutukseen. Luokanopettaja Marianne (46) kysyy: ”Onko jakkupuku turvallinen virkapanssari, jonka taakse on helppo vetäytyä? Jakkupuvun takana opettajan todellinen minuus voi pysyä oppilailta piilossa.”

Pienikokoisena ja nuorisovaatteisiin pukeutuneena luokanopettaja Anettea (29) luullaan usein oppilaaksi tai kouluavustajaksi. Anetten mielestä opettajuus vaatii tietynlaista luonteen lujuutta, mitä hänen mukaansa ”opettajan rooliasuun” pukeutuminen ei osoita. Jotkut opettajat ovat kokeneet rennompaan pukeutumistyyliin siirryttyään, että oman pukeutumisen muuttaminen on lähentänyt heitä oppilaisiin, kuten luokanopettaja Tuulia (30) toteaa:

Oppilaiden kanssa huomasi olevan helppo lähestyä asian kuin asian suhteen ehkä juuri siksi, etten näyttänyt perinteiseltä opettajalta jakkupukuineen. --- Jostain syystä – ehkä juuri pukeutumiseen liittyvästä katu-uskottavuudesta – olin opettaja, jolle tuntemattomatkin oppilaat tulivat juttelemaan asioistaan.

Tuulian kertomuksessa jakkupuku on keinotekoinen opettajatyylin konstruktio. Kansanopiston opettajan Aijan (40) mukaan hän olisi jakkupukuisena opettajana muinaismuisto oppilaiden silmissä: ”Farkut ovat merkittävä osa nuorisopukeutumista, ja jos opettajalla

on farkut, se on osoitus nuorisokulttuurin 'ymmärtämisestä' ainakin jollakin tasolla. Kuvittelen oppilaideni ajattelevan näin.”

Farkkuasuisuus ei siis suinkaan aina ole niskoittelua tai kapiinaa virallisemmin pukeutuvia opettajia kohtaan, vaan opettajan halua lähentyä oppilaiden ja opiskelijoiden maailmoja. Myös kulttuurisilla tekijöillä on osuutensa. Kaarlo Laineen mukaan nuorisokulttuurin tuleminen osaksi koulua ilmenee erityisesti nuorimpien naisopettajien pukeutumisen lähentymisenä nuorison vaatetusta. Tämä kuvaa myös ikäkausinormien mukaisen pukeutumisen madaltumista. Rajanylitykset lapsuuden, nuoruuden ja aikuisuuden välillä ovat käyneet huomaamattomammiksi ja liukuvammiksi.⁵⁷⁸ Nuorekkaan ja seksikkään vaikutelman tavoittelu on näkynyt mediakuvastoissa niin kampauskun pukeutumismuodissa⁵⁷⁹. Opettajien maailmassa liian nuorelta, saati seksikkäältä näyttäminen ei ole ollut ansio⁵⁸⁰.

Sukupuolettomia työruumiita

Epäsovinnainten diskurssissa käsite ”sukupuoleton mallikansalainen” tuottaa ehdottomasti kielteisiä, suorastaan torjuvia mielikuvia toisin kuin mallikansalaisten diskurssissa. Kysymykseeni opettajista sukupuolettomina mallikansalaisina epäsovinnaisille opettajille tulee ensimmäisenä mieleen jakkupukuinen, nutturapäinen naisopettaja. Mielikuva on samanlainen kuin aiemmin esittämäni kuva Weberin ja Mitchellin sekä Hakalan tutkimuksissa. Mielikuvan tiukka ja jämpä opettaja, vaikka naisen vaatteissa, saa opettajien ajatuksissa maskuliinisiakin konnotaatioita muuttuen lopulta sukupuolettomaksi ihmiseksi.

Epäsovinnaiset eivät halua välittää itsestään sukupuoleton opettajakuvaa. Luokanopettaja Sirja toteaa ytimekkäästi: ”Sukupuoleton en halua olla, vaan selkeästi nainen!” Ammatinopettaja Maiju (46) jatkaa: ”En ymmärrä, mitä hyötyä on olla sukupuoleton ja mihin sillä pyritään. Mulle vieras ajatus. Mun mielestä nämä lähtee aika paljon ihmisen sisältä, hyväksyykö hän naisellisuutensa ja miehisyytensä. Ne on mun mielestä sellaisiakin kysymyksiä.” Kyse

voi olla myös sosiaalisesta huolesta, millaisen vaikutelman opettaja antaa. Kun opettaja varmuuden vuoksi pukeutuu niin, ettei hän joutuisi epäedullisen arvioinnin kohteeksi, hän saattaa muuttua sukupuolettomaksi tai ainakin epäseksuaaliseksi⁵⁸¹. Näin myytti sukupuolettomasta opettajasta muuttuu todeksi.

Opettajien ulkoasujen kuvailussa hajuttomuus ja mauttomuus toistuvat. Yläkoulun tekstiiliopettaja Sallan mukaan: ”Liian usein opettaja on ankea harmaa hiiri ja koko aine ja sen opetus on samanlaista harmautta.” Hän pohtii, miten jotkut tuntemansa tekstiiliopettajat voivat saada oppilaansa innostumaan vaateompelusta, jos opettaja itse pukeutuu tummansiniseen kaapuun koko lukuvuoden ajan. Kaavulla hän tarkoittaa yksinkertaista ja epäsensuellia mekkoa. Ammattioppilaitoksessa opettava Rami (29) lisää, että tällöin on myös vaarana, että opettajan opetuskin unohtuu. Hän jää opettajaksi, jota kukaan ei muista. Luokanopettaja Karitan (36) mielestä opettajien ulkoasun harmaus ja tavallisuus luonnehtivat peruskoulun yleistä tilaa. Se on hänen mielestään jähmeästi kehittyvä instituutio, jossa tasapäistäminen on edelleen yleistä.

Epäsovinnainten diskurssissa opettajat arvostelevat kollegoidensa ulkoasuja mitänsanomattomiksi. Salon tutkimuksessa mitänsanomattomuutta pidettiin opettajan tavaramerkkinä. Jos opettaja haluaa sulautua vallitseviin mielikuviin, mukautua standardeihin, vuoropuhelu kulttuuristen mielikuvien ja todellisten, elävien opettajien välillä tuottaa ja säilyttää tietyytyypin virka-asun.⁵⁸² Kyse on performatiivisuudesta, rituaalien ja toiston kautta muodostuvasta opettajan kuvasta⁵⁸³.

Kysymystä harmaudesta ja näkymättömyydestä voidaan miettiä myös vastadiskurssina epäsovinnainten mielipiteille. Entäpä, jos pukeutumisellaan epäsovinnainten mielestä piittaamatonta ja mitänsanomattomaa vaikutelmaa viestittävä opettaja pyrkiikin tietoisesti siisteyteen ja sovinnaisuuteen. Nämä ovat käsitteitä, joita pukeutumispuheissa toistetaan. Mikäli arki on tällaiselle opettajalle tavallisen tuttua, huomaamatonta ja luotettavaa, miksi sen estetiikka ei alleviivaisi sitä tavanomaisuudella, Naukkarinen kysyy. Huomaamattomuudella ja tavanomaisuudella osoitetaan, että on ym-

märretty arjen estetiikka. Se ei ole sattumaa eikä se synny ylläpitämättä.⁵⁸⁴ Opettaja pukeutujana ei välttämättä tule edes ajatelleeksi viestittävänsä välinpitämätöntä tai ankeaa vaikutelmaa. Piittaamattomalta vaikuttaminen saattaakin todellisuudessa olla tarkoin harjittu työasu, jossa on ”hyvä työskennellä”, kuten luokanopettaja Saana (25) korostaa. Luokanopettaja Iiro (41) käyttää työasuinaan vaatteita, joissa on ”helppo liikkua” ja joissa on ”kotoisa olo”. Eriytyisesti aineistoni naisluokanopettajat muistuttavat opettajan työn fyysisyydestä, likaa ja kulutusta kestävästä vaatevalinnoista. ”Ihmettelen vain, että miten sitä korkkareilla jaksaa pienten lasten kanssa”, päivittelee peruskoulunopettaja Leena (38).

Siinä missä maripaita ja farkut -univormu on mallikansalaisten diskurssissa asemaa korostava arvovalinta ja myönteisellä tavalla tavanomaisen tuttu pukeutumiskäytäntö, se on epäsovinnainen diskurssissa epäedullista, sukupuoletonta opettajamaisuutta viestivä asukokonaisuus. Samanlaiset raitapaidat ja perusfarkut ovat jo vaatteina sukupuoleettomia, sillä niiden kaavoitus tai värit eivät luo eroja nais- ja miesvartaloille. Yläkoulun opettaja Irene (30) toteaa, että suurin osa opettajista käyttää jonkinlaista epävirallista virkapukua. Mikäli opettaja pukeutuu nais- ja mieskollegoidensa kanssa samankaltaisesti, hän muuttuu koulunsa visuaalisten järjestysten itsestään selväksi osaksi, ikään kuin näkymättömäksi. Hän häviää toisten virkapukujen joukkoon.⁵⁸⁵ Tällaisen pukeutumiskuvan opettaja on valinnut joko vapaasta tahdostaan tai kuuliaisuudesta tai velvoituksesta koulunsa kirjoittamattomia pukeutumissääntöjä kohtaan. Oikeanlaisella toiminnalla hän kenties lunastaa paikkansa osana työyhteisöä tai hänen on ainakin vaivattomampi ottaa paikkansa. Hän välttää erottumasta liikaa, hänen ei oleteta järjestävän naurettavia pukuperformansseja ja joutuvan yhteisön kummeksuksi. Ulkoasu voi kuitenkin kääntyä tarkoitustaan vastaan: luokanopettaja Anu kertoo värittömien opettajien ärsyttävän häntä.

Marimekon Tasaraita-paitojen lisäksi hiusten leikkaus niin sanottuun polkkatukkatyyliin ja vanhemman tuotantokauden Kalevala Korut yhdistetään epäsovinnainen diskurssissa erityisesti luokanopettajiin. Joillekin opettajille tällainen syntagma konnotoi äärim-

milleen vietyä säntillisyyttä, kielteiseen sävyyn ilmaistua opettajamaisuutta. Haastatteleman ammatinopettaja Armi (45) näyttää miellelyhtymän tunteillaan työntäen sormet kurkkuunsa. Hän ilmaisee tuhtuneena asian näin:

Niinku tähän menee miehekki, että niillä on se maripaita ja rennot farkut ja sitte niinku se koko ajatusmaailma on sitä, että kotonaki on vielä, että laita tuoli pöydän alle, ota kynä käteen, että se --- Että niinku kaikki on samasta puusta veistetty.

Armin tunnereaktio saattaa liittyä hänen henkilökohtaisiin kokemuksiinsa, mutta se saattaa heijastaa myös kouluasteiden opettajien välisten luokka-asemien jännitteisyyttä. Voisiko ammatinopettaja mieltää peruskoulunopettajat keskiluokkaisemmaksi opettajajoukoksi ja sen takia ärsyttävimmiksi? Aineisto-otteen viimeinen lause pitää sisällään mielikuvan siitä, että alakoulun opettajat ovat käytökseltään ja pukeutumiseltaan yhtenäinen joukko. Opettajuu-den ei tässä katsota olevan ammattirooli, joka ”riisuttaisiin” pois kotioloissakaan, vaan esimerkillinen ja kaavamainen käytös jatkuisi myös vapaa-aikana. Ammatinopettaja ihmettelee, että jopa miesopettajat näyttävät stereotyyppisesti opettajilta ja käyttäytyvät opettajamaisesti.

Mikäli opettajien perinteisiin Marimekko-paitoihin liitetään kielteisiä mieliteitä, miten ajatus on suhteessa Marimekko-yrityksen brändiin? Voiko klassikkovaate yleisemmin kärsiä mielikuvainflaatiosta, jos siitä tulee liian tuttu, liian saatavissa oleva tai liian tavallisen ryhmän, kuten peruskoulunopettajien pukeutumiskoodi? Joidenkin mediatekstien perusteella voi olettaa, että Marimekon klassikkovaatteet ovat menettäneet tai menettämässä statusmerkitystään. Talouselämä-lehti pohti verkkosivuillaan syksyllä 2009 Marimekon myynnin heikkenemisen syitä. Toimittaja Maria Tojkander kirjoitti, että vielä viisi vuotta sitten Marimekon Tasaraita- ja Jokapoika-paitoja saattoi nähdä trendikkäiden homomiesten yllä; nyt niitä käyttävät enää opettajat.⁵⁸⁶ Vuotta aiemmin Marimekon toimitusjohtaja Mika Ihamuotila paljastaa Taloussanomissa, ettei hän ihmettele, jos kansa on kyllästynyt vanhoihin Marimekon vaatemaleihin ja kuoseihin⁵⁸⁷. Lisäksi verkkolehtien keskustelupalstoilla

käydään myös kriittistä keskustelua Marimekosta. Joku kirjoittaa, ettei hän halua ostaa Marimekon raitapaitoja, koska se on opettajien univormu, eikä hän halua välittää itsestään sellaista mielikuvaa⁵⁸⁸. Edellä mainituissa teksteissä opettajuuteen liitetään kielteinen sävy.

Stereotyypillisesti opettajat mielletään toisinaan kulttuurin representaatioissa aikaansa seuraamattomiksi, vanhanaikaisiksi ja kaaivoihinsa kangistuneiksi. Raja myönteisen tavallisen ja kielteisen tavallisen maripaita ja farkut -pukeutumisen välillä on häilyvä. Maripaitaan ja farkkuihin pukeutunut opettaja tuskin itse kuvittelee olevansa latteaa ja arkinen, saati että hän haluaisi välittää itsestään sellaisen vaikutelman. Voi olla, ettei hän erityisesti ajattele pukeutumistapaansa.

Omana itsenä olemista

Osa epäsovinnaisista opettajista painottaa tahtovansa pukeutua ”itsensä näköisiin” vaatteisiin. He eivät halua tehdä ulkoista eroa opettajan ammatin ja oman persoonansa välille luokanopettaja Eveliinan (27) tapaan: ”Opettajan tärkein työväline on hänen persoonansa ja persoonallisuuteen kuuluu myös henkilön ulkonäkö.” He eivät myöskään halua ulkoisesti erottautua ja tehdä itsestään ”esitystä”. Opettajat ajattelevat, että pukeutumisen merkitys liittyy siihen, miten luontevasti he kykenevät esiintymään ja toimimaan. Luokanopettaja Maaret (26) toteaa:

Olen huomannut, että kun uskallan olla omannäköinen, enkä mieti niin paljoa muiden mielipiteitä, on minulla itsevarmempi olo, kun jos pukeutuisin jonkin tietyn tyylin mukaan vain siksi, että muutkin niin tekevät.

Koulumaailmassa oman tyylin mukainen pukeutuminen vaatii uskallusta erottautua, toteaa myös yläkoulun opettaja Salla. Hänelle omalta itseltään näyttäminen merkitsee ”olemista sinut itsensä kanssa”. Alakoulun opettaja Minttu (41) haluaa pukeutua vaatteisiin, joissa hän tuntee viihtyvänsä ja joiden kautta hän saa varmuutta

ja hyvää oloa. Yksittäisen opettajan pukeutumista suhteessa koulun visuaalisiin järjestyksiin miettii ammatinopettaja Maiju (46):

Ajattelen myös sitä, että pukeutuminen on osa laajempaa tapaa suhtautua sosiaalisen ympäristön synnyttämiin normeihin. Jos ihminen on kovin riippuvainen missä tahansa asiassa sosiaalisesta hyväksynnästä, on hän ehkä arempi rikkomaan rajojaan myös pukeutumisen suhteen ja suostuvaisempi konservatiivisiin ratkaisuihin saadakseen tuon hyväksynnän. Näin hänen todellinen minuutensa näkyy vain osittain.

Toisten tahtoon sopeutuminen on Maijua analysoiden suhtautumistavasta kiinni. Opettaja kyllä näkee ja vaistoaa, millaiselta hänen haluttaisiin näyttävän, mutta tarpeeksi itsetuntemukseltaan vahva opettaja ei suostu tai ei halua miellyttää ja alistua toisten valtaan. ”Todellinen minä” voi olla myös toisia miellyttämään pyrkivä ihminen. Yli-Erkkilän mukaan kestävä opettajan imago perustuu siihen, että opettajan teoissa ja viesteissä ei ole ristiriitaa. Itsearvostuksen myötä myös oma imago heijastelee varmuutta eikä tarve saada ulkopuolista arvostusta ole enää niin suuri.⁵⁸⁹

Pukeutuminen performanssina

Sellaisen opettajan, jolla on rohkeutta ja tyylikkyyttä, on helpompi jopa pilailulla vallitsevan järjestyksen kustannuksella⁵⁹⁰. Maalaiskunnan yläkoulussa opettava Jatta (28) on sanojen mukaan oman tiensä kulkija ja omailmeinen pukeutuja. Hän kertoo välillä olevansa niin kyllästynyt työhönsä, että hän haluaa omaksi piristyksekseen pukea ylleen jotakin hännäävää. Vaatteet ja asusteet ovat hänelle tapa kertoa omasta olostaan. Hän kertoo saavansa viikoittain kuulla oppilailta ja kollegoilta pukeutumiseensa liittyviä kannanottoja, jotka ovat usein positiivisia. Toisinaan huomautukset ovat sen tasoisia, että Jatan mukaan moni pitäisi niitä noloina henkilökohtaisina häpäisyinä. Susan B. Kaiser toteaaakin, että todella erikoiset pukeutajat saattavat toisaalta herättää kunnioitusta, toisaalta he saattavat joutua pilkan kohteiksi⁵⁹¹. Pukeutumiskohtaamisiin liittyy visuaalista ja sanallista valtapeliä, kuten esimerkiksiin opettajainhuoneesta,

jossa Jatan paidassa olevia höyheniä oli kummasteltu ja niistä oli vitsailtu. Jatta kertoo letkauttaneensa takaisin:

”On eroottista käyttää sulkaa, mutta perverssiä koko kanaa”. Joku yritti vielä jatkaa kommentointia, mutta yritys jäi niin latteaksi, että taisin jälleen saada viimeisen sanan.

Jatta pohtii, että ehkä ihmisiä ärsyttää juuri se, ettei hän muuta käyttäytymistään ympäristön kommentaiteista huolimatta. Toisten mielipiteet tuntuvat antavan hänelle vain lisää kokeilunhalua, olevan jonkinasteista kosta vallitsevia järjestelmiä kohtaan⁵⁹². Teatteria harastavan Jatan ärsyttämisenhalu voisi kohdistua pieneen pukuperformanssiin. Hän toteaa, että ”olisi mielenkiintoista kokeilla jollakin tavalla järjestelmällisesti kaikenlaista ja antaa samalla shokkihoitoa oppilaille ja kollegoille”. Feministisissä performansseissa on parodioitu kliseistä naiskuvaa. Opettaja voisi pukuperformanssillaan kyseenalaistaa esimerkiksi sukupuoletonta opettajan näköistä henkilöä yltiönaisellisuutta korostamalla. Osittain Jatta sitä tekee. Yksi performanssin taktikoista on matkinta, joka on näkyvyydellä leikkelyä.⁵⁹³ Performansseissa matkitut mallit ovat usein itsestään stereotyyppisiä, mutta silti ne voivat olla vastakohta senhetkelle todellisuudelle, jos ne pystyvät horjuttamaan vallitsevia samastumismalleja. Tämän avulla voidaan kääntää totuttuja tulkintoja toisinpäin.⁵⁹⁴

Luokanopettaja Pilvi (29) määrittelee oman pukeutumisensa saappaineen ja maahan saakka ulottuvine viittoineen poikkeavaksi näyksi suhteessa peruspukeutuviin kollegoihin. Pilvi kertoo harmitsevänsä pukeutumisensa kokonaisvaikutelman tarkasti. Hän painottaa pukeutumisensa olevan työkykyään ylläpitävän voiman. Pilville vaatteiden merkitys on niiden ilmaisevuudessa, joka välittää vaikutelmia hänen minuudestaan⁵⁹⁵. Pilvi painottaa, että jos hänen pukeutumisensa rajoitettaisiin kollegoiden pukeutumisen kaltaiseksi, hänen luovuutensa ja työmotivaationsa loppuisi.

Tälle ilmiölle on Kaiserin mukaan sosiaalipsykologiassa luotu ainutlaatuisuuden teorian -nimellä (*uniqueness theory*) kulkeva käsite, jolla kuvaillaan erottautumaan pyrkiviä ihmisiä. Kun yksilö huomaa olevansa *liian* samankaltainen ympäristönsä kanssa, siitä

seuraa hänelle kielteisiä tuntemuksia. Vastareaktiona henkilö pyrkii palauttamaan erilaisuutensa. Tullakseen yhteisön hyväksymäksi, yksilöllisen pukeutujan on osattava tasapainoilla pukeutumismien ja poikkeavuuden välillä. Puhe on hyväksyttävästä poikkeavuudesta (*acceptable deviance*).⁵⁹⁶ Myönteistä palautetta saavalle Pilville tasapainoilu on onnistunut. Hän ajatteleekin välittävänsä ”hyväntuulisen satuhahmon” mielikuvaa viilettäessään viitta hulumuten koulun käytävillä. Pilvin ja Jatan tyyppisten opettajien ulkoinen persoonallisuus soveltuu myös elämisyhteiskunnan toimintamalliin, jossa elämyksellisyys tuodaan mukaan kouluopetukseen. Miksi opettaja olisi tavanomainen, jos hän kykenee, haluaa ja uskaltaa olla erilainen.

Uotila vertaa persoonallista pukeutumista käsitetaiteen teoksiin, jotka omaperäisyydessään haastavat kokeneetkin tulkitsijat. Käsitetaiteilijoiden tapaan omintakeisimmat pukeutajat voivat kyseenalaistaa ulkoasullaan tavanomaisia pukeutumiskäsityksiä ja Uotilan mukaan parhaimmillaan uudistaa koko pukeutumisen kulttuuria.⁵⁹⁷ Uotilalla ei liene tarkoitus rinnastaa arkipukeutujan luomusta taideteokseen, vaan verrata persoonallisen pukeutujan omaperäisyyttä, ennakkoluulottomuutta ja pyrkimyksiä taiteilijan työskentelyyn ajatuksia herätellen. Nykyinen yhteiskunta on antanut yksilölle mahdollisuuden toteuttaa itseään eri tavoin, kuten ilmaista itseään pukeutumisella. Erilaiset ryhmät ja alakulttuurit käyttävät hyväkseen eri pukeutumistyyliä, ruumistaan ja tapaansa liikkua luodakseen itsetietoisesti identiteettejään. Ulkoisin keinoin vahvistetaan ryhmään kuulumista ja toisista ryhmistä erottautumista. Pukeutumisen kautta tapahtuva itsensä ilmaiseminen tarjoaa mahdollisuuden keskusteluun ympäröivän yhteiskunnan ja globaalin maailman kanssa.⁵⁹⁸

Pientä kapinaa

Epäsovinnaisuus ilmenee melko pieninä, mutta tahallisen harkittuina visuaalisen järjestyksen rikkomisena, kuten erikoisen väristä

kynsilakkaa, näyttäviä koruja sekä voimakkaan punaista hiusväriä ja huulipunaa käyttämällä. Sellaisilla elementeillä, jotka kyseisessä koulussa vaikuttavat olevan kiellettyjen ilmentymien listalla. Joku kollega voi näistä merkeistä ärsyyntyä, kuten vastapuoli on tarkoittanutkin. Luokanopettaja Raisa (46) mainitsee tahallisesti pukeutuneensa koulukuvausta varten huomattavan lyhyeen hameeseen. Hän halusi pukea hameen ärsytykseksi ja kostoksi naiskollegan arvosteleville puheille.⁵⁹⁹ Jossain määrin huomiota herättäviä ovat myös Mentalwearin kantaaottavat t-paidat. T-paitojen iskulausekset ovat ”mietoja”, kuten yläkoulun opettaja Teija (31) toteaa mainiten paidoissa lukevan ”lomantarpeessa”, ”kuulen ääniä” ja ”käynkö usein täällä”. Minulle tekstit eivät kerro kapinasta, vaan mieluummin opettajien jonkinasteisesta väsymyksestä työhönsä, jota huumorin avulla lievennetään. Moni opettaja huomauttaa luokanopettaja Sirjan tapaan: ”En hyväksy paitoja, joissa on raflaava teksti tyyliin ’homo’ tai ’haista pa..a!’.” Virallisemmän näköisistä opettajakollegoista poiketen jotkut opettajat haluavat vaatteillaan ottaa kantaa tärkeinä pitämiinsä asioihin, kuten luonnonsuojeluun. Subjektiivinen kannanotto tärkeän asian puolesta sivuuttaa tällöin koulun visuaaliset järjestykset.

Keenan tähdentää, että myöhäismodernille yhteiskunnalle on olennaista pukeutumisen merkkikielen voimistuminen. Hän mainitsee, ettei vaate välttämättä jätä paljon sijaa mielikuvitukselle, vaan se voi ottaa kantaa rajusti ja suorasukaisesti. Erilaisuus herättää tunteita: myötätuntoa ja tykkäämistä tai vastustusta. Yhtäältä Keenan puolustaa pukeutumisen vapautta, toisaalta hän pohtii muuttuneita pukeutumisen ilmentymiä yhteiskunnallisesti. Onko pukeutumisen vapaudelle rajoja ja missä ne kulkevat? Hän miettii, kuinka paljon vaateen välityksellä voi loukata tai esittää jopa suoranaisia hävyttömyyksiä tai kuinka paljon vaate voi tuoda esiin paljasta pintaa. Voiko vaate olla kuin kävelevä, kaupallinen mainostaulu, ideologinen ase tai julkinen kehotus esimerkiksi seksuaaliseen aktiivisuuteen?⁶⁰⁰ Kuinka paljon vaateen kautta siis voi toteuttaa omia valtapyrkimyksiään? Aineistoni epäsovinnaiset opettajat tiedostavat kasvatusvastuunsa mainitessaan, että he eivät ha-

lua kohtuuttomasti provosoida ulkoisella olemuksellaan. Siitä huolimatta sopivasti toteutettu ärsyttäminen on heidän mukaansa paikallaan ravistelemassa kouluyhteisön totunnaisia tapoja. Kaikista uskaliaimpia ulkoisen opettajakuvan haastamisen merkkejä ovat aineistoni mukaan tatuoinnit ja lävistyksset.

Tatuoitu opettaja

Tatuoinnit ovat symbolisia ja koristeellisia merkkejä, jotka ovat saaneet eri aikoina ja eri konteksteissa erilaisia merkityksiä. Merkitys on muuttunut tai sitä on pyritty muuttamaan silloin, kun tatuoitujen sosiaalinen käyttäjäryhmä on vaihtunut. Saako nykyopettajan tatuointi erilaisia merkityksiä kuin merimiehen tatuointi?

Tatuoinnit ovat osa ruumiin muokkaamista. Merkityksiä tuotetaan jatkuvasti esimerkiksi valittaessa kohtaa vartalosta, johon kuva tehdään. Tatuoinnit ovat hyväksyttäviä periaatteessa kenellä tahansa: eri ammattialojen, yhteiskuntaluokkien ja eri-ikäisten ryhmissä.⁶⁰¹ Tatuointien lisääntyminen on Lönnqvistin mukaan osoitus siitä, että postmoderni yhteiskunta arvostaa kuvaa entistä enemmän. Hän näkee tatuoinnit yhtenä vapautumisen muotona. Tatuointi identiteetin rakentajana osoittaa vastarintaa yhdenmukaisuutta kohtaan.⁶⁰²

Opettajien tatuoinnit välittävät joillekin aineistoni opettajille kielteisiä tai ainakin kummeksuttavia konnotaatioita, joita Atte Oksanen kuvaa keskiluokan flirtiksi kielletyllä hedelmällä⁶⁰³. Aineistossa jotkut opettajat toteavat yksiselitteisen painokkaasti, mutta perustelematta mallikansalaisopettajan diskurssina, etteivät tatuoinnit kuulu opettajille. Peruskoulun opettaja Minttu (41) on sitä mieltä, etteivät myöskään nenä- ja huulirenkaat sovellu opettajille. Koulumaailmassa tatuoinnit saatetaan myös hyväksyä riippuen niiden koosta ja sijainnista vartalolla. Ammatinopettaja Helinä (53) on katsellut kollegoiden tatuointeja:

Häiritsevä tatuointi on suuri ja näkyvällä paikalla. Tatuoinnin kantaja on pukeutunut vähäisesti ja tatuointi on iso reidessä tai selässä (nai-

silla). Pieni, lähes koruna pidettävä tatuointi ei minua häiritse eikä ärsytä, kun se on hartiansseudulla tai käsivarressa, missä se ei näy asiallisesti pukeuduttaessa. --- Tatuointihan on perinteisesti luokiteltu merillä tai linnareissulla hankituksi. Valitettavasti käsivarren suuret tatuoinnit antavat minulle edelleen tämän kuvan. Olen kai liian vanhanainen – sorry.

Erogeenisiksi miellettyillä alueilla, kuten naisilla rintalastassa, selässä tai reidessä olevat tatuoinnit saatetaan tulkita seksuaalisiksi viesteiksi. Tällöin ne voidaan mieltää opettajan kuvalle sopimattomiksi⁶⁰⁴. Tatuointien seksuaaliset viestit koskevat naisia, ei miehiä. Aineistossani tiukimmissa asenteissa hyväksytään opettajan näkyvillä oleva käsivarren tatuointi vain kesäaikaan, jolloin opettaja on poissa virkatehtävistä. Tatuointeja arvioidaan usein niiden kauneuden tai rumuuden perusteella. Kaikki naiset eivät kuitenkaan tahdo pieniä ja sieviä tatuointeja. Päinvastoin massiiviset tatuoinnit voivat olla vaihtoehdoisen naiseuden ja vaihtoehdoisen naisidentiteetin merkkejä⁶⁰⁵. Kaikkien tatuointien kauneusarvo ei avaudu ulkopuolisille. Tatuointiin voi liittyä asioita, jotka tekevät siitä kauniin tai muulla tavalla merkityksellisen yksinomaan sen kantajalle.⁶⁰⁶

Riinan tarina

Kaupallisella alalla opettava Riina (42) kertoo tatuointiensa olevan rohkeinta ulkoista poikkeavuutta omassa opettajayhteisössään. Ne ovat olleet myös kollegoiden puheenaiheina:

MK: Miten se on ilmennyt, että sä tiedostat sen, että ne on joillekin vähän kauhistus?

R: No, kun ne suoraan sen sanoo. Niinkö, että...ei niinkö suoraa...tai sillai suht'... joku on sanonut suoraan: ”Miten sä voit niinkö ihhoos – annat tuollaisia laittaa!?” Esim. mun työhuonekaveri, niin mä oon sanonut ”höpö-höpö”. Niin kun hän sanoo mulle suoraan – kun me ollaan hyviä kavereita – hän ei vois ikinä laittaa. Sitten on yks toinenkin, joka sanoi, että ei vois ikinä laittaa.

Mutta se, että aikoinaan, kun mä olin tullu tänne, niin joku sitten uskalsi ruokapöydässä kysyä: ”No niin Riina, sanoppa nyt, mikä tatuointi

sulla on, kun tässä on ollut puhetta, että sulla on tatuointi?” Mä sanoin sitte vain: ”Ai mikä niistä?” [naurua]

Riinan tatuoinnit on nähty kollegoiden silmissä joko myönteisessä tai kielteisessä mielessä niin erityisiksi, että heillä on ollut syytä keskustella niistä Riinan selän takana. Ina Saltz käyttää sanaa ”tirkistelijä” niistä ihmisistä, joilla itsellään ei ole tatuointia, mutta jotka ovat erityisen kiinnostuneita muiden tatuoinneista⁶⁰⁷. Riina tulkitsee, että kollegat ovat katselleet hänen tatuointejaan mieluumin kauhistuneina kuin hyväksyen. En kyseenalaista Riinan näkemystä, jonka mukaan kollegan asettama kysymys Riinalle hänen piilossa olevista tatuoinneistaan vaikuttaa yksityisalueelle tunkeutumiselta puolijulkisessa opettajien lounaspöytätilanteessa. Kollegoiden puhettavan ”ei vois ikinä laittaa” voi tulkita mitätöivän tatuoinnin, jopa tatuoidun henkilön tai vähintään asettavan hänen toimintansa kyseenalaiseksi. Tutkimusten mukaan tavatonta ei ole, että tatuoimattomien keskuudessa osoitetaan suorastaan tunnonvaiavaa heille, jotka ovat ”pilanneet itsensä” tatuoinnilla, kuten Riinan kollegoiden puhetta voi eritellä⁶⁰⁸. Toisaalta kollegoilla voi ajatella olevan pelkästään uteliaisuutta tatuointeja kohtaan ilman loukkaavaksi tarkoitettuja sanoja. He eivät itselleen halua tatuointeja, mutta he silti ajattelevat niiden olevan hyväksyttäviä toisilla.

Riinan kolme tatuointia on sijoitettu hänen vartalonsa niin, että hän voi ne halutessaan peittää vaatteilla. Piiloon jäävä tatuointi suo hänelle ylimääräisen ja ikioman itseyyden kohdan⁶⁰⁹. Ne ovat tavallisesti katseilta piilossa tai kuultavat epäselvästi ohuen vaatteen läpi. Riinan yksilölliset tatuoinnit ovat hänelle itselleen merkityksellisiä, koska niistä jokainen on suunniteltu ja laitettu erityisen olennaisessa elämäntilanteessa. Ne ovat hänelle kuin ihoon hakattuja kartta-merkkejä ja tarinoita omasta elämänhistoriastaan⁶¹⁰. Piilossa toisten katseilta ne ovat salaisuuksia, jotka ovat salaisuutensa takia muodostuneet kantajalleen keskeisiksi ja identiteettiä määrittäviksi tekijöiksi⁶¹¹. Joillekin tatuointi voi olla osa identiteettiä jo tatuointistudiosta lähtien, toisille kuvasta muodostuu identiteetin osa vasta jonkun ajan kuluessa tai ääritapauksissa ei koskaan⁶¹².

Katsojat voivat nähdä tatuoinnit ainoastaan ihoon piirrettyinä koristuksina, ajattelemattomuutta, hivin vuoksi tai trendien vaikutuksesta tehdyiksi. Tatuointeja kielteisesti arvostelevat ja kauhistellen ihmettelevät henkilöt eivät välttämättä ole tietoisia niiden sisällöllisistä merkityksistä kantajalleen. Tatuoinnit voivat olla viestejä muun muassa rakkauden osoituksista, poliittisista ja uskonnollisista mielipiteistä, erilaisista kunnianosoituksista ja muistoista. Tatuoinnin tehtävänä voi olla myös vaikeiden muistojen uhmaaminen. Lisäksi varsinkin typografiatatuoinnit voivat sisältää kantajalleen muistutuksia tai ne voivat myyttisesti toimia suojelevina merkkeinä.⁶¹³

Tiedon puute, erilaiset maku- ja arvostuskäsitykset ja ajattelematon käytös voivat altistaa tatuoidun henkilön helposti arvostelun kohteeksi. Olen kiinnostunut siitä, millä tavalla Riinalle tärkeiden tatuointien arvostelu on häneen vaikuttanut:

MK: Kun ne on sulle hirveän tärkeitä, niin miltä se on tuntunut, kun joku on kielteisesti todennut: 'Ai jaa, sulla on tatuointi!'

R: ...Mä niinkö sitte mietin sitä, että se on teidän ahdasmielisyyttäanne. Että mä nään sen...Mä en tykkää, että oppilaita kauheasti arvostellaan, niin koska mä tiedän, että meillä ahdasmielisyyttä esiintyy myös hyvin paljon, tämän [maakunta] yks' kuva ..Joo, tiätkö [naurahdus] Ja ulospäin pitää näyttää, että kaikki on hyvin, vaikka ei olisikaan. Voi sitä olla muuallakin, mutta tuota...Mä en niinku...Mä en tosiaankaan välitä siitä, että periaatteessa mä nautin siitä, jos joku kauhistuu, että se on teille ihan oikein.

hei, te ette tajua! Mutta en mä sano sitä. Mä vain annan olla. Tai semmosta, että on niinku vähän ylempänä kun ne. Että sen ahdasmielisyytensä kanssa.

R: Musta tuntuu, että ihmiset on vähän vaivautuneita, saattavat olla siitä...

MK: Aivan, onko se, että ne ei tiedä, kuinka niihin pitäis suhtautua?

R: Nimenomaan. Nyt se tuli: ne on vaivautuneita, kun ne ei tiedä, kuinka niitten pitäis suhtautua! Se on ehkä se pointti. Se on yks' että paheksutaan, tietysti. Mutta se, kun ei tiedetä, miten siihen suhtautuis. Että

hyväksynkö minä sen... Mitä sitten, jos minä hyväksyn: ”Voi kun ihana kuva” tai ”Voi miten nätti tuo sun tatuointi”, niin silloinhan sä periaatteessa hyväksyt kaikkea mitä se juoppous, huoruus, merimiehet, vankilat, epämääräisyys, mitä kaikkea se on tuonut mukaan. Mitä nyt ei tietenkään tänä päivänä siihen enää.... Joo, niin se on!

Vaikka Riinan tatuoinnit ovat ensisijaisesti osa hänen elämänsä historiaansa, niillä on myös kapinamerkitys: Riina haluaa haastaa kollegoiden ahdaskatseisuutta. Hän jopa tuntee ylemmyyttä siitä, että hänen oma arvomaailmansa ei ole niin kapea-alainen kuin kollegoiden. Hän kokee itsensä suvaitsevammaksi ja avarakatseisemmaksi. Tatuoinnit valtaistuttavat hänet. Keskustellessamme tuotan hänelle ajatuksen, josko kollegoiden suhtautumisen taustalla olisi epävarmuus siitä, kuinka tatuointeihin ja ennen kaikkea tatuoituun opettajaan kuuluisi asennoitua.

Tatuoitu opettaja viestittää itsestään uusia piirteitä opettajana. Jos kollegan tatuointi konnotoi katsojille Riinan mainitsemia sanoja juoppo, huora, merimies ja vankila, kollegoiden hämmennys on jokseenkin ymmärrettävää. Tällaiset miellelyhtymät ovat täysin vastakkaisia opettajamallikansalaisen mielikuvalle⁶¹⁴. Tatuointien konnotatiivinen merkitys voi liittyä suttuisuuteen, huolimattomuuteen ja välinpitämättömyyteen, kuten aineistoni yksi yli viisikymmentävuotias naisopettaja tatuoidun opettajan minulle määrittelee.

Riina eikä kukaan muukaan aineistoni ammattinopettaja pohdi tatuointien merkitystä siitä näkökulmasta, millaista malliesimerkkiä tatuoitu opettaja antaa sen ammattialan työntekijän ulkoisesta kuvasta, mihin hän opiskelijoitaan kouluttaa. Warhurstin ja Nicksonin tutkimuksessa työntekijöiden näkyvien tatuointien katsottiin heikentävän mielikuvaa palvelualan yrityksestä. Lisäksi tatuointien katsottiin olevan ristiriidassa virallisen työunivormun kanssa.⁶¹⁵ Joidenkin ammattialojen työntekijöiden ei oleteta käyttävän tatuointeja. Tällaisia ammattialoja ovat ainakin oikeuslaitos ja yleensä virkavalta, kirkko, terveydenhuolto ja koululaitos, joiden arvovallaa ja työntekijöiden uskottavuutta tatuointien on ajateltu murentavan. Erään tutkimuksen mukaan naiskäräjätuomarin tatuointi oli ollut esimiesten pohdinnan kohteena, päästäkö tatuoitu tuomari

istumaan kärkeä vai ei. Yleisesti myös ravintola-alan asiakaspalvelussa työnantajat pyytävät tai määräävät tatuoinnit piilotettaviksi vaatteiden alle. Toisinpäin ajateltuna näiden ammattialojen työntekijöille sallitut tatuoinnit voisivat muuttaa yleisiä käsityksiä tatuoinneista.⁶¹⁶

Kasvatusvastuuta kaikesta huolimatta

Opettajien huoli ja tietoisuus esimerkkeinä ja malleina olemisesta tuo jälleen ristiriidan ulkoasun esittämiseen. Omaa tatuointia ei voi täysin ylpeänä kantaa, mikäli sen soveliaisuudesta omaan työtätävään täytyy olla vaivautunut. Vähimmillään opettajat velvoittavat itsensä perustelemaan ulkoasunsa. Luokanopettaja Karita (36) haluaisi tatuoinnin kämmenselkäänsä, mutta hän ajattelee paikan olevan liian näkyvillä suhteessa opettajan tehtäväänsä. Hän kokee ristiriitaa, koska hän ei haluaisi myöntää olevansa riippuvainen siitä, mitä muut hänen ulkoasustaan ajattelevat. Vaikeinta hänen on myöntää itselleen, että hän olisi ”kansankynttilän stereotyyppian vanki”.

Toinen luokanopettajanainen kertoo perustelevänsä oppilailleen useiden korvakorujensa määrän. Herää kysymys, tuntevatko opettajat pohjimmiltaan perustelun tarpeen enemmän kollegoidensa vai oman oletuksena ja huolensa takia kuin oppilaiden mielipiteiden pelosta. Pukeutumispuheissa ei ole viitteitä siitä, että oppilaat tai opiskelijat olisivat suhtautuneet kielteisesti opettajiensa tatuointeihin ja lävistyksiin. Mieluummin he ovat olleet kiinnostuneita ja myönteisessä hengessä kyselleet niistä. Valta ilmenee näissä tapauksissa abstraktina. Se on opettajuuden perinteisiin liitetyissä käsityksissä ja tulee ilmi puolustautumisen tarpeena, opettajan omana tuntemuksena ja kuvitelmana. Seuraavassa tapauksessa vallankäyttö on ilmeisempää: yksi opettaja kertoo opiskelijaystävänsä jättäneen opettajankoulutuksen opetusharjoittelun kesken, koska didaktikko vaati häneltä nenäkorun poistamista.

Tatuointeihin suuntautuviin katseisiin yhdistyy jopa työpaikan saamiseen liittyvää pelkoa. Muutamat opettajat kertovat odottaneensa vakituisen viran saamista, ennen kuin ovat uskaltaneet laittattaa ihoonsa tatuointeja tai lävistyksiä. Myönteistä ensivaikutelmaa varten uusi opettaja miettii tarkasti ulkoisen olemuksensa välittämän vaikutelman työhönottohaastattelua varten. Nuori luokanopettajamies oli poistanut kaikki lävistyskorunsa haastatteluun. ”Normaali”, opettajan näköinen, lävistyksetön viranhakija oli strateginen valinta, jolla opettaja pääsi päämääräänsä⁶¹⁷. Ensimmäisenä työpäivänään hän oli saapunut kouluun korva-, nenä- ja huulilävistyksineen. Opettaja tulkitsi uusien kollegoidensa katseet tuijotaviksi ja paheksuviksi. Mikäli tulokkaan ulkomuoto ratkaisevasti poikkeaa toisista, hän tarvitsee muita tapoja vakuuttaakseen oman pätevyytensä opettajan aseman haltijana. Kollegat voivat tehdä välittömän ensivaikutelman perusteella vääriä tulkintoja, jotka vaikuttavat myöhempään vuorovaikutukseen.⁶¹⁸

Toisinaan pahin vastustus opettajan tatuointiin tulee koulun ulkopuolelta ja vasta julkisen keskustelun myötä aiheuttaa pohdintaa opettajainhuoneessa. Luokanopettaja Sirja (45) kertoo, että paikallislehti oli kirjoittanut artikkelin hänen koulustaan. Lehtikuvasa oli näkynyt tatuoitu miesopettajan käsivarsi. ”No siitpä soppa syntyi”, Sirja muistelee. Lukija oli hämmästellyt yleisönosastossa, kuinka ihmeessä kouluun on voitu valita opettaja, jolla on tatuointi. Yleisönosastokirjoittelu oli jatkunut jonkin aikaa puolesta ja vastaan. Sirjan mukaan keskustelu kertoo syvälle juurtuneista odotuksista opettajan ulkoista kuvaa kohtaan. Sirja painottaa:

Tatuoinnit eivät tee opettajasta sen huonompaa tai parempaa opettajaa. Se ei kuitenkaan poista sitä tosiasiaa, että me olemme kuitenkin esimerkkeinä lapsille, tahdomme tai emme.

Yleisönosastossa paheksuja ei nähnyt tatuoitua opettajaa yksilönä, joka olisi voinut olla oppilaille jopa opettajaihanne. Hän moitti koulua normaaliudesta poikkeamisesta palkatessaan epänormaalin, tatuoidun opettajan.⁶¹⁹ Epäilyt erilaisuutta kohtaan on olemassa. Yläkoulun opettaja Erja (35) pohtii: ”Lävistysten ottamiset ja tatuoinnit on meidän [opettaja]kulttuurissamme sallittuja, mutta kui-

tenkin jollain tasolla kiellettyjä.” Yksi opettaja kertoo, että kun tatuoitu opettaja on opittu tuntemaan, häneen suhtaudutaan kunnioitavasti. Tatuointien yleisyyden takia onkin melko rohkeaa luokitella ihmisiä pelkästään heidän tatuointiensa perusteella⁶²⁰. Levottomuutta herättävät tatuoinnit ja lävistyksiset tuottavat opettajakunnassa myös tyydytystä. Mielipiteitä herättävillä tatuoinneilla ja lävistyksillä tuotetaan äänetöntä kapinaa perinteisen opettajakuvan rikkomiseksi. Kapina on tarkoitettu omille kollegoille ja laajemmin koko opettajakulttuurin traditioiden rikkomiseen. Tatuoinnit ja lävistyksiset tuovat näkyville, että henkilö voi olla sekä tatuoitu että opettaja⁶²¹.

Lihavat ja epämuotoiset opettajat

Kokemukset ja käsitykset ruumiin koosta syntyvät aina ihmisten ja kulttuuristen normien välisissä kohtaamisissa. Kukaan ei ole itsestään selvästi liian iso, pieni tai muuten väärän kokoinen. Koko ja sen sopivuus riippuvat aina siitä, mihin ruumis suhteutetaan.⁶²² Kulttuurin tutkimuksessa ja yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa lihavuudella tarkoitetaan sosiokulttuuriset normit ylittävää ruumiin kokoa, joka määrittyy tilanne- ja kulttuurisidonnaisesti⁶²³. Määrittelyihin vaikuttavat monet asiat, kuten ruumiin pituus ja rakenne, arvioijan oma käsitys lihavasta ja laihasta sekä ajan kauneusihanteet⁶²⁴.

Lihavuuteen liittyy arvottava ajatus. Lihavuus on koko länsimaaisessa nyky-yhteiskunnassa ruumiin muokkaamiseen ja ihanteisiin liittyvä kielteinen ilmiö, johon kiinnitetään paljon huomiota.⁶²⁵ Se on selkeä epäsovinnaisuuden merkki silloin, kun opettajan ruumis ei sovellu koulun ja kulttuurin visuaalisiin järjestyksiin. Aineistoni opettajat näkevät lihavuuden pelkästään epäedullisena asiana. Pukeutumispuheista puuttuvat kokonaan laihuuskertomukset, mutta sen sijaan olen lukenut useita pohdintoja, kuinka opettaja pitää itseään lihavana, pyylevänä tai ylipainoisena. Näitä termejä käy-

tän jatkossa synonyymisina. Lihavuuteen liittyvästä puheesta käytän sanaa lihavuuspuhe.

Lähestyn lihavuutta sekä yksittäisen opettajan että katsojan näkökulmista. Tutkin, mitä ja miten aineiston opettajat kertovat omista lihavuuskokemuksistaan. Tarkastelen, millaisia pukeutumiseen liittyviä ajatuksia ja toimenpiteitä lihavaksi itsensä kokevalla opettajalla on. Olen kiinnostunut siitä, miten lihavaksi itsensä mieltävä opettaja hyväksyy peilistä näkyvän vaatedetun kuvansa. Lisäksi tutkin, mitä ja miten opettajat kertovat kollegoidensa ruumiin koosta. Millä tavoin lihavaksi miellettyyn opettajaan suhtaudutaan? Tämä osaltaan vastaa kysymykseeni, miltä opettaja saa näyttää.

Olen ryhmitellyt lihavuuskertomukset sen mukaan, millaiset asiat lihavuuspuheissa painottuvat. Oman ruumiin tai kollegan ruumiin vertailu kulttuurisiin kauneusnormeihin muodostaa ison osan opettajien puheista. Niissä tunnetaan häpeää ja myötähäpeää; halutaan antaa hyvä vaikutelma ja ihmetellään välinpitämätöntä vaikutelman hallintaa; niissä manipuloidaan toisten katseita ja laihdutetaan. Yhtäältä ruumis on toimijana voimaannuttavan vallan tuloksena, toisinaan lannistavan vallan kohteena. Aineistoni opettajat ovat sekä lihavuuspuheiden kohteina että itse puhuvat omasta lihavuudestaan yhtä hyvin kuin kollegoiden ruumiin koosta. Opettajien välisessä kanssakäymisessä ruumiin kokoon liittyvät huomiot ilmaistaan epäsuorasti ja arvostelupuheena selän takana. Arvostelevipaan sävyyn lihavan kollegan ruumiista ja pukeutumisesta puhuvat pukeutumistyylijaotteluni ”Esteetit”.

Lihavuus on sukupuolittunut

Sosiaalisessa elämässä naisten ja miesten ruumiilta on perinteisesti vaadittu eri asioita. Naisruumiin ulkomuotoa on arvioitu ja arvostettu sosiaalisena ja esteettisenä tekijänä; miesruumiin arvioinnissa on korostunut ruumiin toimivuus, suorituskyky ja voima.⁶²⁶ Miesten tekemä työ on kautta historian ollut arvostetummassa asemassa kuin naisten työ. Se on ilmennyt naisten etenemismahdollisuuksien

kapeutena ja pienempänä palkkana. Mikäli naisella on sukupuolensa lisäksi vielä jokin muu ”poikkeus”, kuten lihavuus, on jopa syrjityksi tuleminen todennäköistä, tutkimuksissa väitetään⁶²⁷.

Lihavuuteen perustuva ihmettely, kauhistelu ja vieroksunta koskevat tässäkin tutkimuksessa naisopettajia. Sitä tekevät lihaviksi itsensä mieltävät naiset, jotka arvostelevat omaa ruumistaan ja sitä harjoittavat kollegat arvostellen toisten lihavia ruumiita. Lihavuuspuheista puuttuvat kokonaan sekä lihavina itseään pitävät miesopettajat että palaute lihavina pidettyjä miesopettajia kohtaan. Tämän vuosituhatvuoden alussa tehtyjen tutkimusten mukaan lihavuus ei ole ollut miehiä leimaava ilmiö työelämässä⁶²⁸. Nyttemmin syrjäytyneet ja lihavat nuoret miehet ovat tulleet työvoimapolitiittiseksi ongelmaksi myös Suomessa⁶²⁹. Väitetään, että suomalaisista miehistä jopa 70 prosenttia on ylipainoisia⁶³⁰. Silti ylipainoisuuteen ja painon pudottamiseen liittyvä julkinen keskustelu on edelleen enemmän naisiin liittyvää. Laihduttajat arkielämässä eivät suinkaan ole pelkästään naisia. Yhtä hyvin miesten projekteihin on kuulunut ja kuuluu painon pudottaminen terveydellisten ja esteettisten syiden takia. Kuitenkaan tämän aineiston mukaan miesopettajien laihduttaminen ei käy ilmi naisopettajien toiminnan tavoin.

Vertailua ja häpeän tunnetta

Aineistoni opettajat muodostavat jatkuvasti käsityksiä itsestään paitsi katsomalla itseään peilistä, vertailemalla itseään muihin ja kuvittelemalla, millaisena muut ihmiset näkevät minut⁶³¹. Hannele Harjusen mukaan erityisesti koulu on paikka, jossa hyväksyttävän naisruumiin koko- ja muotoihanne luodaan. Kouluissa on käytäntöjä, kuten terveydenhoitajan vastaanotot, liikuntakasvatus ja välitunnit, jotka opettavat tyttöjä tavoittelemaan normaaleja vartaloita.⁶³² Ulla Kosonen on tutkinut naisten koulumuistoja suhteessa naiseksi kasvamiseen. Hänen mukaansa ruumiiseen kohdistuneilla häpeän kokemuksilla on kauaskantoiset vaikutukset naiseksi kasvamisen prosessissa. Häpeän tunne pitää naisia nöyrinä, alistettuina ja ky-

vyttöminä saamaan omaa ääntään kuuluviin.⁶³³ Naiseksi ja mieheksi kasvamista tapahtuu myös kotona, jossa omien vanhempien käytös ja sanat voivat pönkittää tai nujertaa kasvuprosessia. Esimerkiksi tyttö voi asettaa itsensä äitiään huonommaksi ja epäviehättävämmäksi. Itsensä vääränlaisella asemoinnilla voi olla seuraukset aikuisikään saakka.

Tyttöinä omaksuttujen ihanteiden vertailua jatketaan aikuisina naisina⁶³⁴. Aikuisena vertailun ymmärretään usein olevan kontekstidonnaista, kuten peruskoulunopettaja Jaanan (43) puheessa, jossa hän vertailee kahden alakoulun opettajia suhteessa itseensä. Toisessa koulussa hänellä ei ollut koskaan ongelmia oman ulkoisen olemuksensa kanssa; toisessa hän tunsi itsensä aina ylipainoiseksi ja huonosti pukeutuneeksi. Oma häpeällinen olo johtui siitä, että opettajainhuoneessa myös puhuttiin vaatteista ja painosta. Tällaisessa yhteisössä opettaja tuntee olonsa epämukavaksi, koska hän kuvittelee itsekin olevansa toisten arvioinnin ja arvostelun kohteena.

Ympäristön mallit ja ihanteet sekä toisten asenteet vaikuttavat opettajan oman ruumiinkuvan (*body image*) kokemiseen ja identiteetin muodostumiseen. Ruumiinkuva tarkoittaa yksilön persoonallisesti väritynyttä mielikuvaa omasta ruumiistaan⁶³⁵. Erikoista ruumiinkuvissa on, että ne ovat kuvia, jotka ovat suurelta osin näkymättömiä, sillä ulkoapäin on mahdoton sanoa, millaisia mielikuvia ihmisellä on omasta ruumiistaan. Ruumiinkuvan yksi elementti on ulkomuoto, johon tutkimuksellinen huomioni kiinnittyy.⁶³⁶ Oman ruumiinkuvan kokemisella on merkitystä myös siinä, millaisia vaatevalintoja opettaja tekee⁶³⁷.

Luokanopettaja Raija (38) pitää itseään pyylevänä ja kertoo ihaillevansa kollegoidensa naisellista olemusta ja pukeutumista ”kauniiksi naisiksi”. Hänelle itselleen se on tällä hetkellä vain haave. Vaatteista puhuttaessa naisopettajien paino-ongelmat tulevat esiin silloin, kun kollega on hankkinut uuden pukineen. Lihavina itseään pitävät naiset saattavat positiivista kateutta tuntien sanoa kollegalle opettajainhuoneessa: ”Hyvähän sinun on löytää vaatteita, kun olet noin solakka!” Kinnusen mukaan jokaista ihmistä katsotaan ja koh-

dellaan tietynlaisena ruumiina. Se vuorostaan vaikuttaa ruumiinkuvaan ja tapoihin kommunikoida toisten kanssa.⁶³⁸ Ruumiinkuva on siis sosiaalisesti konstruoitu. Samoin kuin ihmiset eivät ole vapaita luomaan omaa kieltään, ihmiset eivät ole vapaita luomaan ”omaa” ulkomuotoaan. Se on yhteydessä edeltäviin ja vallitseviin toisiin ulkomuotoihin ja kulttuurisiin käsityksiin sekä niihin liittyviin arvoihin, ihanteisiin ja hyväksyntöihin. Ruumiinkuvan osatekijöihin sisältyy tunteita, tuntemuksia, uskomuksia ja fantasioita. Ruumiinkuva ja sen muokkaaminen on yksi tämän ajan tärkeä ihmistä määrittävä ominaisuus, mikä ilmenee myös pukeutumispuheissa. Väitetään, että kysymyksestä on tullut osalle ihmisiä tärkeämpi asia kuin aiemmin.⁶³⁹

Raijan tavoin pyylevänä itseään pitävä luokanopettaja Miina (46) tuntee itsensä ”lehmäksi” verratessaan omaa olemustaan ”bilevaatteisiin” pukeutuneisiin nuorempiin kollegoihinsa. Puheillaan nämä opettajat tekevät eroa todellisen itsensä ja ideaalin välille. Ruddin ja Lennonin tutkimuksessa naisten häpeän tunne oli yleisesti motiivina muokata omaa ruumistaan. Muuttuneen vartalon avulla he hakivat hyväksyntää ja valtuutusta näyttäytyä kulttuuristen kauneusarvojen mukaisesti.⁶⁴⁰ Sosiaalinen huoli siitä, että nainen antaa epäsuotuisan vaikutelman toisille oli tärkeä motiivi oman ulkomuodon pehmeään (meikki, kampa) ja kovaan (tatuoinnit, kauneuskirurgia) muokkaukseen Reillyn ja Ruddin tutkimuksessa. Vaikka naiset näyttävät tuntevan ulkonäöstään enemmän sosiaalista huolta kuin miehet, ei ole poissuljettua, etteivätkö miehet tuntisi samoin. Usein he haluavat salata tämänkaltaiset epämaskuliinisiina pidetyt tunteensa.⁶⁴¹ Lisäksi valtaosa tutkimuksista on kohdistunut naisiin. Miesten ulkonäön merkityksistä miehille itselleen ei ole toistaiseksi riittävästi tieteellistä tietoa⁶⁴².

Katseiden manipulointia ja laihtumisesta haaveilua

Ruumis on pukeutumisen tukiranka, jota paljastetaan tai peitetään toisten katseiden kohteeksi. Katseita voi halutessaan ohjailla: iso-

kokoista ulkomuotoa ei tarvitse piilotella. Lihaviksi, liian pieni- tai isorintaisiksi tai muuten epämuotoisiksi itsensä kokevat aineistoni naisopettajat pyrkivät määrätietoisesti ohjailemaan toisten katseita⁶⁴³. He käyttävät hyväkseen kuvataiteesta tuttuja optisia harhoja, jotka tuovat ruumiin parhaimmat puolet esiin. He pukeutuvat väreihin, jotka visuaalisesti soveltuvat kantajansa ihonväriin tai optisesti häivyttävät ruumiin kokoa. Ammatinopettaja Vappu uskoo mustan värin hoikentavaan vaikutukseen, ja hän suosii sitä pukeutumisvärinään peittääkseen vartalonsa virheitä. Lisäksi hän haluaa saada pienet rintansa ja leveän lantionsa tasapainoon tarkoin valituilla vaatemalleilla ja oikeilla mittasuhteilla.⁶⁴⁴ Yhdestä ongelmasta pääseminen voi kuitenkin johtaa toiseen, sillä Vapun mukaan musta vaateväri kasvojen kehyksenä tuottaa vanheneviin kasvoihin toisen pulman, kun juonteet piirtyvät mustan värin vaikutuksesta selvemmin esiin.

Hoikkuusnormi joutuu aineistossani myös kritiikin kohteeksi. Osa naisopettajista toivoisi kulttuuristen pukeutumisenormien olevan sallivampia, jotta kaupoista löytyisi kiinnostavia vaatteita myös kookkaammille⁶⁴⁵. Puhe on ristiriidassa kaupallisen ajattelun kanssa. Vaatesuunnittelijana ja -valmistajana vuosia työskennellyt yrittäjätuttavani väittää suomalaisten naisten huonon itsetunnon olevan syy, etteivät kookkaammat naiset *uskalla* pukeutua näyttävästi ja persoonallisesti⁶⁴⁶. Käsite ”komea nainen” voidaan ymmärtää myös myönteisesti. Tyylikkyys ei suinkaan ole riippuvainen ruumiin painosta. Naistenlehdet esittelevät muotia ja pukeutumistyyylejä myös kookkaille naisille, joita ei mediassa pidetä näkymättömissä. Katse kääntyykin vaatekauppojen sisäänostajiin, elleivät kookkaat naiset todellakaan löydä sopivan kokoisia vaatteita.

Omasta mielestään ylipainoinen yläkoulun opettaja Siru (39) haluaa nähdä vaivaa ulkomuotonsa parhaiden puolien esiin tuomiseen. Siru valittaa vaateliikkeiden housutarjonnan vaativan mannekiinijalkoja. Hän kokee, että laihduttaneelle naiselle vaatteet istuivat paremmin. Laihtuminen ei ole häneltä kuitenkaan vielä onnistunut:

--- Laihduttamisen olen aloittanut, se kun on aina mielessä, mutta arjen pyöryksessä ei vain ole ollut energiaa paneutua siihen. Lapsille tarjottavat herkut, murot ja jogurtit kun tahtovat päätyä aina omaankin suuhun. Lisäksi opettajainhuoneessa on usein kahvileipää tarjolla tai myytävänä eikä istumatyö ainepinnan ääressä auta karistamaan kiloja.

Sirun puhe on näyte oman itsensä epätydyttäväksi kokemisen syistä ja laihduttamisen aloittamisen verukkeista. Hän syyttää vallitsevaa muotia ja kiirettä, joka vie voimavarat laihduttamiselta. Hän syyttää lastensa ruokia ja opettajainhuoneessa tarjolla olevia herkuja sekä istumatyötään. Hänen mielestään opettajien pitäisi saada verovähennystä vaatehankinnoista, koska ammatin takia on mietittävä oma pukeutuminen tarkoin. Toisaalta hänestä itsestä tuntuu, että elämä pyörii liiaksi ulkonäköasioissa. Siru kokee ristiriitaisuutta luonnollisuuden ja laittautumisen välillä, mutta kulttuuristen tapojen ja omien tottumustensa takia hänen on vaikea lähteä töihin täysin laittamattomana. Häneen kohdistuu vallankäyttö kahtaalta. Hän on sekä nykykulttuurin ideaalimallin eli solakan ruumiin tavoittelemisen että perimätavan iskostaman käsityksen, ”ulkonäkö ei ole tärkeä” -käsityksen loukuissa yhtäaikaaisesti. Hän tuntee häpeää siitä, että häpeää painoan⁶⁴⁷. Sosiaalisia pukeutumispaineita hänen kollegansa eivät mitä ilmeisimmin aiheuta, koska Siru toteaa opettajien olevan pukeutumiseltaan varsin rentoja, ja kanslistin olevan parhaiten pukeutunut työntekijä koulussaan. Sirun pukeutumispaineet ovatkin mieluummin kulttuurisia normipaineita kuin koulun visuaalisten järjestysten aiheuttamia.

Vaikutelman hallitsemattomuutta

Lihavana itseään pitävää opettajaa askarruttaa, millaisena hänet nähdään, koetaan ja hyväksytään. Myös lihavana itseään pitävä tuntee tarvetta tulla hyväksytyksi itsensä ja toisten silmissä sellaisena kuin on. Lihavaksi identifioituminen voi olla vaikeaa ja monet vastustavat sitä painokkaasti.⁶⁴⁸ Opettaja saattaa tuntea turhaa huolta ympäristön reaktioista omaa ruumistaan kohtaan. Ei kuitenkaan

aina, kuten seuraavat esimerkit osoittavat. Vaatetusalan ammatinopettajaa Armia (45) ärsyttää, kun hänen lihava kollegansa kysyy opettajien mielipidettä tukevuudestaan. Armi miettii, eikö kollega itse näe ylipainoaan. Lihavana nähty opettaja mitä ilmeisimmin haluaisi saada kollegoiltaan vahvistusta päinvastaiselle asiantilalle ja myönteistä palautetta olemuksestaan⁶⁴⁹. Armi pohtii, miten kysymykseen pitäisi vastata ja millaisen vastauksen kollega kestää. Voisiko hän antaa rehellisen ja suoran vastauksen:

--- kyllä saatana, sä oot 50 kiloa ylipainonen tai vähintään 30... niinku seriously ylipainoinen. --- että...mä ihmettelen tuollaista tyyliä, siis että kuinka voi kysyä, kun se on aiva selvää, että on lihava! Eikä voi sanoa toiselle, että sä oot lihava, vaikka pitäisi [naurahdus]. Tai en mä tiedä pitäiskö ;-)

Suhtautuminen itseä lihavampaan henkilöön on esimerkissä asenteellista⁶⁵⁰. Bourdieu huomauttaa, että esteettisyyteen liittyvä suvaitsemattomuus saattaa tulla ilmi rajuna tunteenpurkauksena. Hänen mukaansa voimakas makukäsitysten erilaisuus voi olla ensimmäinen ja laukaiseva tekijä, joka aiheuttaa vastenmielisen tunnereaktion erilaisuutta kohtaan. Toisen maku koetaan epäluonnollisena ja siten virheenä.⁶⁵¹ En ajattele Armin yksin edustavan tämän kaltaista ”kovaa” näkemystä, jota kaikki eivät kuitenkaan ilmaise näin suorasanaisesti. Armi arvostaa ulkoisen olemuksen eteen nähtyä vaivaa, jolla kollega voi hänen mukaansa kompensoida myös luonteenpiirteidensä vajavuutta. Liikakilojen arvostelu ei osu vain lihavaan ruumiiseen sinänsä, vaan henkilön identiteettiin, siihen, kuka hän on ja millaisena häntä pidetään⁶⁵². Nykyisten kauneusnormien mukaan ruumiillisesta muodosta on tullut länsimaisen ihmisen moraalisen ja henkisen tilan symboli. Kiinteä ja treenattu ruumis edustaa tahtoa, taitoa ja välittämistä itsestä ja toisista; lihavuus ajatellaan näiden ominaisuuksien ja kykyjen puutteeksi.⁶⁵³

Kertaakaan haastattelun aikana ei ilmene, että Armi arvioisi kollegoitaan heidän persoonallisuutensa tai ammattitaitonsa perusteella. Päinvastoin Armi määrittelee heidät sen mukaan, miltä heidän ruumiinsa tai pukeutumisensa näyttää. Hän sanoo: ”vihaan lihavia niin kuin Jennikin.” Kollegakaverinsa Jennin kanssa he arvostelee-

vat koulunsa opettajia seläntakaisesti. Tulkitsen tämän liittyvän ajatukseen, jonka mukaan lihavuutta pidetään ihmisen heikkoutena, laiminlyöntinä ja häpeänä⁶⁵⁴.

Lihavuus on välittömästi näkyvää, joten se on länsimaisessa kulttuurissa helposti osoitettavissa sairauden, epäviehättävyyden ja kontrolloimattomuuden visuaalisena merkinä. Käsitteet sosiaalisesti hyväksyttävästä ruumiista ja stereotyyppiset moraaliset arviot lihaviin ihmisten henkilökohtaisista ominaisuuksista ja elämäntavoista ovat vaikuttamassa heihin kohdistuviin arvioihin.⁶⁵⁵ Normaalipainoista ihmistä saatetaan arvostaa luotettavampana ja edustuskelpoisempänä kuin ylipainoista ihmistä⁶⁵⁶. Oikeanlainen ruumis voi toimia todistusaineistona asemasta, terveydestä ja kauneudesta⁶⁵⁷. Korostaessaan vaikutelman antamisen merkitystä Goffman vakuutti, että ulkomuodolla on vaikutusta ihmisten elämän kulkuun⁶⁵⁸.

Joskus opettajan ulkoasu voi merkityksellistyä jopa ”maakunnalliseksi puheenaiheeksi”⁶⁵⁹, kuten Armi toisessa esimerkissään väittää. Tässäkin opettajan ruumiin koko ja pukeutuminen ovat riskitilassa hänen opetusalan, vaatetusompeleiden kanssa. Ulkomuoto voidaan goffmanilaisittain suorastaan stigmatisoida, jolla tarkoitetaan henkilön ominaisuuksia, jotka heikentävät hänen sosiaalista statustaan. Länsimaisessa kulttuurissa lihavuutta on alettu pitää yhtenä stigmatisoivimmista ruumiin ominaisuuksista⁶⁶⁰. ”Ylipainoinen makkaratyypin” -opettaja väärin valituissa ja paljastavissa vaatteissa herättää myötähäpeää, toisaalta myös ilkeistä kiinnostusta toisen huonoksi arvioitua makua kohtaan. Selän takana nauruskelejä, saman alan ammattinopettaja voi tuntea myös ammatillista valtaa. Hän voi kokea oman ammattisilmänsä olevan tarkempi kuin kollegan, joka osoittaa omalla ruumiillaan ja pukeutumisellaan ammattitaidottomuutensa alan opettajana. Sen sijaan, että hän esteettisesti hyväksyttävästi pyrkisi peittämään vatsamakkaraitaan, hän pukeutuukin paljastaen ruumistaan epäsovasti.

Kulttuuristen ihanteiden mukaan opettajaa voidaan käyttää esimerkkinä myös epäonnistuneesta naisellisuuden normien täyttämisestä. Tietämättä jää, miten opiskelijat suhtautuvat kyseiseen opet-

tajaan. Armi kertoo arvostavansa sellaista ylipainoista kollegaa, joka osaa pukeutua tyylikkäästi hyvin leikatuista ja hyvistä materiaaleista ommelluista vaatteista, jotka ovat oikean kokoisia ja pituisia. Tällä tavoin kollega osoittaa Armin silmissä taitavuutensa häivyttää liikkilojaan ja kykynsä myös alan opettajana.

Vaatetusosalalla on tavoitteena onnistuneen pukeutumisen avulla saada aikaan ruumiinmuotojen ja vaatetuksen harmonia kaiken kokoisille ihmisille, myös kookkaille. Vaatetusosalalla pyritään kauneuteen ja sopusuhtaisuuteen. Vaatetusalan opettajan ammattisilmä arvioi ihmisten ulkoista kokonaisuutta kenties tarkemmin ja yksityiskohtaisemmin kuin jonkun toisen ammattialan opettaja. Vaatetusosalalla pukeutumisen epäonnistuminen suhteessa ruumiin kokoon ja muotoon on virhe. Opettajien maailmassa virheistä ei ole pidetty.

Pohdin, koskevatko edellä mainitut lihavuuteen liittyvät konnotaatiot todella ruumiin kokoa sinänsä vai mieluummin isokokoisien ihmisen itsensä esillepanoa ja hänestä lähtevää vaikutelmaa. Mikäli ihminen tuo itsensä esiin ”hyvällä tavalla”, muodostuva kuvaakin on toinen. Onko osalla lihavaksi itsensä kokevalla ja ympäristön silmissä lihavalta näyttävällä ihmisellä osin kyse välinpitämättömästä, ”antaa mennä” -asenteesta? Piittaamattomuuden vaikutelma saa jotkut opettajat huolestumaan, kummastumaan ja ärsyyntymään. Goffmania mukailleen katsojat voivat kohdella kollegaa hänen ammatillisen ulkopintansa mukaan ikään kuin hänen ulkoinen olemuksensa tyhjentävästi määrittelisi hänen koko olemuksensa.⁶⁶¹

Esikuvallisena ja lihavana opettajana

Kouluista ja sen henkilökunnasta halutaan antaa ulospäin myönteinen vaikutelma. Ensivaikutelman merkitys on erityisen ratkaisevaa, koska se ohjaa myöhempiä käyttäytymistä ja luo kauaskantoisia mielikuvia. Kansanopiston opettaja Aija (40) muistelee erästä pääsykoepäivää, jolloin hän oli kiinnittänyt huomiota ylipainoisen naiskollegansa salihousuihin, jotka olivat jättäneet osan selkää ja

vatsamakkaroita näkyviin. Opettajat tunsivat kiusaantuneisuutta ja myötähäpeää kollegansa ulkoisen olemuksen vuoksi. Hienovaraisuussyistä kukaan ei ollut puuttunut asiaan. Tämän kaltainen myötähäpeän kokeminen liittyy koulun imagon horjuttamisen pelkoon. Myötähäpeää kokeva opettaja itsekin joutuu häpeän kohteeksi kollegansa vaikutuksesta. Hänkin menettää symbolista valtaa. Lihavuuspuheet ovat kiintoisia siinä mielessä, että häpeän kohde, kollega, ei välttämättä itse tunne noloutta omasta olemuksestaan tai hän ei edes tiedosta itseensä kohdistuvaa kielteistä huomiota.

Toisinaan ylipainoon puututaan jopa rehtorin toimesta. Ammatinopettaja Pauli (52) kertoo koulunsa entisestä rehtorista, joka oli hyvin tarkka oppilaitoksen julkisesta kuvasta. Hän muistelee rehtorin ottaneen kahdenkeskiseen puhutteluun opettajia. Toisinaan rehtori oli vähintään epäsuorasti kysynyt ylipainoiselta näyttävän opettajan ruokailu- ja liikuntatottumuksia. Olen opettajana vierailut koulussa, jossa rehtori paheksuen silmäili normaalivartaloisten opettajien ruokalautasilta löytyvää öljypitoista salaattikastiketta. Hänen mielestään salaatti tuli syödä ilman lihottavia lisukkeita. Rehtorin ajatteluun assosioitui ravinnon ja ruumiinkunnon liittäminen työkuuntoon⁶⁶².

Opettajiin kohdistuvista ulkonäköpaineista ja -häirinnästä keskustelu on tuonut ilmi sen, että ellei ulkonäkö miellytä oppilaita, he voivat sumeilematta tuoda asian julki, kiusaamalla ja häiritsemällä opettajan työtä ja loukkaamalla häntä ihmisenä.⁶⁶³ Lihavuuspuheissa ei tule ilmi itseään lihavana pitävien opettajien taholta, miten he kokevat oman kokonsa oppilaiden ja opiskelijoiden silmäparien kohteina, tai ovatko opetettavat huomautelleet heille opetustilanteessa ruumiinsa koosta. Yhtä opettajaa lukuun ottamatta opettajat eivät tuo esiin kysymystä, vaikeuttaako ja hankaloittaako lihava ruumis itsessään heidän työtään opettajina. Normien mukaisen ruumiin tavoittelu liittyykin enemmän kulttuuriin vartalolle asetettuihin ihannemielikuviin kuin opetustyöhön sinänsä.

Näkyvyyttä ja näkymättömyyttä – kouluesimerkki

Yläkoulun ja lukion opettaja Aurora (33) hämmästelee, kuinka miellyttävällä ja sopusuhtaisella ulkomuodolla voi saada ylimääräistä arvostusta kollegoilta. Hän oli tarkkaillut koulunsa opettajien käyttäytymistä yhdessä parhaan opettajakollegansa kanssa, joka on lyhyt ja pyylevä nainen ja joka pukeutuu melko ”arkisesti” ja käyttää jalkineinaan terveyssandaaleja. Aurora itse kertoo olevansa pitkä ja hoikka, pukeutuvansa jakkuihin ja käyttävänsä korkokenkiä. Molemmat naiset olivat uusia opettajia työyhteisössä ja sosiaalisilta taidoiltaan kuulemma tasavertaiset. Mutta Auroran saama huomio oli silmiinpistävä erillään: rehtori tervehti vain Auroraa, häntä pyydettiin opettajien sählyjoukkueeseen, hänen mielipiteitään haluttiin kuulla, häneen haluttiin tutustua. Auroran mukaan myös oppilaat ilmaisivat käytöksellään selvästi, kummalla opettajista on enemmän auktoriteettia. Opettajaistyökset eivät olleet keksineet muuta selitystä kuin erilaisen ulkomuodon ja pukeutumistyylin vaikutuksen ympäristön reaktioihin ja toimintaan.

Esimerkissä puhutaan ulkoisen olemuksen avulla tuotetusta sosiaalisesta vallasta. Nainen jätetään näkymättömiin, ellei hän täytä ulkonäköihanteita. Näkymättömyys voi loukata naisen käsitystä omasta ruumiinkuvastaan ja vähentää hänen valtaansa.⁶⁶⁴ Sopiva ulkomuoto voi mahdollistaa seurallisen etenemisen ja paremman sosiaalisen aseman. Tulkitsen Auroran esimerkin kaltaiseen käyttäytymiseen olevan ainakin kolme mahdollista syytä. Ensinnäkin viehättävät ihmiset vetoavat kauneudellaan: kauniin ihmisen kanssa on yksinkertaisesti miellyttävämpää seurustella. Toiseksi kuluneen sanonnan mukaan ”kaunis ihminen on hyvä ihminen”, viehättävällä ihmisellä katsotaan olevan myös enemmän sisäistä karismaa. Kolmanneksi, kauniilta ihmiseltä saatu huomio ja hänen seuraansa liittyminen vahvistaa omaa itsetuntoa ja statusta.⁶⁶⁵

Itsetunto ja itsensä hyväksyminen riippuu toisten käyttäytymisestä häntä kohtaan. Ellei kyse ole kokonaan näkymättömäksi jättämisestä, ulkoisesti epäviehättävänä pidetty opettajanainen joutuisi

sosio-kulttuuristen mielikuvien mukaan ponnistelemaan enemmän saadakseen huomiota tai yhteisössä suotuisamman aseman. Auro-ran esimerkin kaltaisen näkyvyyden kautta saatu huomio tai jopa suosikkiasema asettaa kelpaavat ja kelpaamattomat naiset vastak-kain. Toinen nainen on kiinnostava, toinen kiinnostamaton. Tässä naisen valta perustuu miellyttämiseen ja viehätysvoimaan ennem-min kuin kollektiiviseen identiteettiin ja mielenkiintoon.⁶⁶⁶ Kysees-sä on kyseenalaistettava stereotyyppinen päätelmä, mikäli naisen viehättävyys asetetaan yksiselitteisesti vastakkain hänen sisäisen kiinnostavuutensa kanssa. Ammatillisesti, älyllisesti tai persoonal-lisuutensa takia mielenkiintoiseksi ja miellyttäväksi koettu nainen voi toki sen lisäksi olla ulkoisesti viehättävä. Hänestä voi huokua karisma.

Karisma on stigman vastakohta. Karisma on olemukseen liit-tyvä vaikutuskyky. Karismassa on jotakin silmännähtävää ja huo-miota herättävää myönteisessä mielessä päinvastoin kuin stigmas-sa, joka on häpeämerkki. Sekä karisma että stigma herättävät reak-tioita jostakin poikkeavasta, ei totutusta ja välittömästi tunnistet-tavasta. Molemmat tuntuvat piilovaikuttavan ihmisten reaktioihin ja toimintaan. Toinen viehättää ja luo siten sosiaalista lähentymis-tä; toinen erottelee ja syrjii.⁶⁶⁷ Toisinaan viehättyvyyteen voi liittyä vieroksuntaa, kuten luokanopettaja Jaana (43) viittaa kollegoihin-sa, jotka hän on kokenut liian hienosti pukeutuneiksi, hyvävartalo-i-siksi ja samalla ”opettajamaisen yleviksi ja omanarvontuntoisiksi”. Kaiser vertailee amerikkalaistutkimuksia, joiden mukaan viehättä-vä ulkomuoto loi eräänlaisen ”haloefektin”. Viehättävään ihmiseen ajateltiin kytkeytyvän muitakin myönteisiä ominaisuuksia. He sai-vat osakseen muun muassa kunnioitusta. Kunnioituksen vaikutel-ma saattoi empiirisissä kokeissa perustua siihen, että viehättävyys koettiin etäännyttäväksi ominaisuudeksi. Liian kaunista ei uskalleta lähestyä.⁶⁶⁸ Sosiaalista valtaa voi tietoisesti käyttää hyväkseen loi-tontamistarkoituksessa⁶⁶⁹.

Väli tilasta ihannetilaan

Median, kuten katuvarsimainonnan, televisio-ohjelmien, internetin keskustelupalstojen ja eri-ikäisille naisille suunnattujen aikakauslehtien on sanottu vaikuttavan ja ohjailevan naisvartalon ihannekuvaa⁶⁷⁰. Foucault'ta mukaillen kulttuurinen katse pitäisi kurinpitovaltaa ja korostaisi kauneusstandardien normittavaa ja normaalistaavaa luonnetta⁶⁷¹. Keskustelen puhdistusalan ammatinopettajan Annelin (54) kanssa siitä, miten nykyinen sosiaalisesti hyväksyttävin pienikokoinen, hoikka ja kiinteä ruumiin ihanne ja hänen ammatilansa soveltuvat yhteen⁶⁷². Opettajan mukaan kauneusihanteiden mukainen pieni ja siro nainen puhdistuspalvelualan ammatissa ei ole paras yhdistelmä. Alalla pärjätäkseen tarvitaan opettajan mukaan tiettyä painoa ja fyysistä kuntoa. Ei kuitenkaan ylipainoa, joka hankaloittaisi työn suorittamista.⁶⁷³

Tutkimuksissa korostetaan, että ruumiin muokkaamisesta on tullut lihaville normien mukainen pakko ja yksilön hyväksyttävyyden edellytys⁶⁷⁴. Ammatinopettaja Marjan kertomus laihduttamisesta tukee käsitystä lihavuudesta väli tilana, josta on pyrkimys päästä eroon pikemmin kuin hyväksyä oma lihavuus pysyvänä ominaisuutena⁶⁷⁵. Hän kertoo laihduttaneensa takavuosina kymmenen kiloa, mutta lihoneensa nyttemmin sen takaisin. Solakoituneena hän oli ollut tyytyväinen ulkonäköönsä, koska olemus sai ryhtiä ja vaatteisiin tuli ”sisältöä”. Erityisesti hän korostaa, että laihduttaminen on ”sisäinen juttu”. Hanna Leipämaa-Leskisen tutkimuksessa ihminen nähtiin selkeästi vastuullisena omasta ulkonäöstään, jolloin sisäinen hyvinvointi liitettiin normien mukaiseen ulkonäköön⁶⁷⁶. Marja kertoo itsetuntonsa kasvavan, kun peilikuva alkaa miellyttää enemmän. Samalla hänelle tulee tunne vallasta: ”Mä oon pystynyt tähän!” Laihduttaja kilvoittelee sekä itsensä että toisten hyväksynnän kanssa. Ensinnäkin laihduttaja pystyy osoittamaan itselleen oman tahdonvoimansa ja ympäristölleen oman ruumiinsa muuntautumiskyvyn mahdollisuuden. Tästä kilvoittelusta on seurauksena psyykkiset ja sosiaaliset palkinnot: kehu, kannustus ja ihailu toisten silmissä.⁶⁷⁷ Laihduttanut henkilö on muuttunut ”normaaliksi”.

Kollegan solakoituneen vartalon ihailemista kuvataan pukeutumispuheissa sanoin ”tyylittömästä tyylikkääksi”. Vaatteiden kerrotaan näyttävän laihduttaneella ”huomattavasti paremmilta”. Ammatinopettaja Reija (43) arvostelee ylipainoisen kollegan käyttäneen ”hiirulaisen silmälaseja”, jotka kollega oli onnistuneen laihduttamisen jälkeen vaihtanut isokokoisempaan ja näyttävämpään malliin. Tämän kaltaista ulkonäkökäyttäytymistä tukee Tammy Renee’ Robinsonin tutkimus, jossa kasvojen alueen solakoituminen sai pukeutajat käyttämään kirkkaampia pukeutumisvärejä lähellä kasvojaan⁶⁷⁸. Katseiden kiinnittymistä itseän ei enää tarvitse hävetä, kun ruumiin koko on muuttunut ja mitä ilmeisimmin myös käsitys omasta ruumiinkuvasta vaihtunut.

Laihduuttanut nainen korostaa mielellään naisellisuuttaan. Hän onnistuu täyttämään naisellisuuden normit.⁶⁷⁹ Ammatinopettaja Anneli (54) iloitsee painonpudotuksestaan, kun hän voi nyt käyttää uusia, vartalonmyötäisempiä vaatteita ”--- kun vähän kehtaa kulkeakin, kun on kymmenen kiloa saanut painosta pois. Musta on kiva laittaa silloin.” Anneli halusi pudottaa painoaan ennen kaikkea terveydellisistä syistä, jotta hän jaksaisi paremmin tehdä työtään ja toisekseen, että hän olisi fyysisesti paremmassa kunnossa. Tärkeysjärjestyksessä kolmannella sijalla hänellä oli ulkonäön kohentaminen. Tutkimusten mukaan painon pudottaminen fyysisen ja psyykkisen terveydentilan parantamiseksi on yleisimmin ilmoitettu motiivi laihduttamiselle kuin lisääntynyt ruumiillisen viehättävyyden saavuttaminen⁶⁸⁰. Terveydentilan parantaminen tuntuu vähemmän pinnalliselta perustelulta kuin kertoa suorasukaisesti painonpudotuksen syyksi kauneusnormeihin pyrkimisen.

Aineistoni ei tuo ilmi kauneusleikkauksissa käyneitä opettajia tai leikkauksista haaveilevia, mutta muiden tutkimusten mukaan opettajat muokkaavat yhä enemmän kasvojaan ja vartaloitaan haikutumalla kauneusleikkauksiin. Motiivina on, että he sopeutuisivat sen jälkeen paremmin länsimaiseen hegemoniseen kauneusihanteeseen, kuten laihduttaneetkin.⁶⁸¹ Kyse ei ole ainoastaan siitä, miten toiset reagoivat muuttuneeseen ulkonäköön, vaan miten opettaja voi vaikuttaa toisiin, miten hän voi käyttää valtaa muuttuneen

ulkoisen olemuksensa kautta. Tyydytys ja tyytyväisyys ovat kaksinkertaisia: kauniimpana itseään pitävä ihminen on voimaantunut. Peilikuva on alkanut miellyttää omaa silmää. Nainen kokee valtaistumista, omien mahdollisuuksiensa parantumista sosiaalisissa tilanteissa. Hän herättää enemmän mielenkiintoa ja nauttii itseensä kohdistuvista katseista. Hän voi monipuolistaa kauppojen vaatevalikoimaa vartalolleen sopivammaksi. Hän voi nauttia seksuaalisuudestaan enemmän ja huomata pärjäävänsä paremmin työmarkkinoilla. Kasvaneiden toimintamahdollisuuksiensa vuoksi naisopettajat ovat kokeneet kauneuden lisääntymiseen tähtäävät toimenpiteensä mieluummin vapauttaviksi kuin kulttuurisiksi pakotteiksi.⁶⁸²

Aineistoesimerkit osoittavat, että opettaja voi myös *haluta* muutosta omaan ruumiiseensa sen lisäksi, että hän *samalla* täyttää kulttuurisia kauneusnormeja. Opettajien vaikuttimet ovat uskottavia ja ymmärrettäviä. En ajattele, että itseään on alituisen muokattava, mutta en myöskään näe siinä arvostelun paikkaa. On kuitenkin tärkeä muistaa, että erilaiset itsensä muokkaukseen tarkoitettut toimenpiteet, kuten meikkaaminen, hiusten värjääminen, pukeutumistapa, dieetti, kuntosaliharjoittelu, lävistysten ja tatuointien ottaminen ja kauneuskirurgia ovat toimenpiteitä, joita tehdään sen sosiokulttuurisen ympäristön vaikutusvallan alla, jossa henkilö elää. Tarve itsensä muokkaukseen ei synny itsestään.⁶⁸³ Ruumiillisia kauneushanteita on ollut aina ja tulee olemaan⁶⁸⁴.

Aineistossa lihavina itseään pitävät opettajat eivät suhtaudu ruumiiseensa huumorilla tai osoita koollaan rohkeaa toisin näyttäytymistä. Mieluummin he haluavat muokata itsensä samastumaan sosiokulttuurisiin malleihin, vaikka eivät kaikki naiset ja miehet muokkaa tai edes halua työstää vartaloitaan kauneusnormien mukaisiksi. Ruumiinkuvaltaan itsensä lihaviksi kokevia opettajanaisia piinaa heidän sosiaalinen huolensa ja pelkonsa väärin nähdyn tulemisestä. Tämä saa polttoainetta erilaisista naisruumiiden representaatioista. Samaan aikaan heihin kohdistuu koulussa arvostelevia kollegakatseita. Lihavuuspuheissa ei aineistossani olla mieskatseen kohteena, vaan ollaan toisten naisten arvioivien ja arvottavien silmien alla. Sirpa Sarlio-Lähteenkorvan lihavuustutkimuksen

mukaan koulutettujen naisten lihavuuteen saatetaan suhtautua kielteisemmin kuin alemmissa sosiaaliryhmissä olevien⁶⁸⁵. Lihavuuspuheissa ilmenee naisopettajien sosiaalinen kontrolli ja paheksunta toisten naisten epäkelpoja ruumiita kohtaan. Vaikka lihavalle ei suoraan huomautettaisikaan hänen tilastaan, lihavaa ihmistä arvioidaan ja hänestä puhutaan kielteiseen sävyyn selän takana. Kierre on valmis – opettajat arvostelevat ja tuomitsevat itse itsensä, toisensa ja tulevat itse tuomituiksi⁶⁸⁶.

Onko pukeuduttava ikäisensä näköisesti?

Tarkastelen ikää pukeutumiseen perustavana materiaalisena ilmiönä siitä näkökulmasta, mitä ja miten opettajat puhuvat omasta ja kollegoidensa pukeutumistavoista ja -tyyleistä suhteessa pukeutujan iän ja opettajan ammatin mukaisiin odotuksiin ja vaatimukseen⁶⁸⁷. Ikä voidaan määritellä usealla tavalla. *Kronologisen iän* eli ikävuosien perusteella määritellyn iän mukaan tämän tutkimuksen aineisto koostuu alle kolmekymmentävuotiaista yli kuusikymmentävuotiaisiin opettajiin. Valtaosa aineiston opettajista sijoittuu kronologiselta iältään kolmenkymmenen ja viidenkymmenen ikävuoden väliin. Aineistossa tulee esiin myös *kokemuksellinen ikä*, joka ilmentää, kokeeko ihminen olevansa kronologista ikäänsä nuorempi, vanhempi vai samalla tasolla⁶⁸⁸.

Pukeutumispuheissaan opettajat lähestyvät ikään liittyviä kysymyksiä erityisesti yhteiskunnan ja kulttuurin määrittelemän *sosiaalisen iän* kautta. Sosiaalinen ikä kertoo normeista ja odotuksista. Se määrittelee henkilön kronologisesta iästä sosiaalisissa tilanteissa esitettyjä arvioita, kuten sen, minkä ikäisenä on soveliasta tai sopimatonta pukeutua milläkin tavoin. Sosiaalista ikää arvioidaankin usein ulkoisen vaikutelman perusteella.⁶⁸⁹ Jotkut aineistoni opettajat toteavat, että nykyään kulttuuriset pukeutumiserot ikäluokkien välillä ovat kaventuneet, mikä on helpottanut pukeutumisvalintoja⁶⁹⁰. Alakoulun opettaja Mirva (46) havainnoi, että ”on vaikea teh-

dä ero nuorempien ja vanhempien opettajien pukeutumisen välille. Tyyli näyttäisi olevan melko rento”.

Ikään liittyvät pukeutumismormit ovat kuitenkin olemassa aineistoni opettajien käsityksissä. Sosiaalinen ikä on sukupuolisdonnainen asia. Iän, ulkonäön ja pukeutumisen välinen arviointi ja arvostelu kohdistuvat jälleen naisopettajiin. Tietyt tyylikäsitteet pukeutumispuheissa, kuten ”nuorekas” tai ”tätimäinen” kuvaavat ikään liittyviä konnotaatioita. Ikääntyvää, puettua naista katsotaan, tulkitaan ja arvotetaan kussakin kulttuurissa ja sosiaalisessa tilanteessa sille leimallisella tavalla. Jaan ikäpuheet naisten iän mukaan yli 50-vuotiaisiin, 40–50-vuotiaisiin ja ”nuoriin opettajiin”, joilla tarkoitan noin 25–30-vuotiaita. Sen sijaan pukeutumispuheissa ei kiinnitä erityistä huomiota 30–40-vuotiaiden ikäsidonlaiseen pukeutumiseen. He eivät ole ”liian” nuoria tai ”liian” vanhoja, joten heidän ulkoasunsaakin jäävät ikäpuheissa taka-alalle.

Naisesta voi tehdä hallittavan tarkkailemalla hänen naisellisyytensä ilmenemistä hänen ikäänsä ja hänen opettajan ammattiinsa suhteutettuina⁶⁹¹. Toisaalta naisten omissa käsityksissä ikä lisää naisten itsevarmuutta. Tämä tuo heille uudenlaisen käsityksen ruumiinkuvastaan ja antaa samalla varmuutta pukeutumisvalintoihin. Joidenkin opettajien mukaan tämä näkyy naisellisempänä pukeutumistyylinä ja ”omana tyylinä” ympäristön mielipiteistä välittämättä.⁶⁹² Vähemmän itsevarmoina naiset piiloutuvat isompiin ja rennompiin vaatteisiin, jolloin huomio ei kiinnity heidän vartalonmuotoihinsa. Vaatteiden muodoissa voi olla sellaisia esteettisiä elementtejä, joita pidetään tärkeämpinä kuin oman vartalon korostamista⁶⁹³. Esimerkiksi taideaineita opettava Vappu pitää minimalisminä ”lempisuuntauksenaan”. Vaatteissa tämä tarkoittaa pelkistettyjä muotoja ja veistoksellisuutta.

Yli 50-vuotiaat

Ruumiin muodon muuttuminen, sen kuluminen ja painon vaihtelut aiheuttavat pukeutumishaasteita. Yksi aineistoni opettaja käyttäisi

mieluusti edelleen naisellisuuden ilmentymänä korkokenkiä, mutta jalkojen kipeytyminen on pakottanut hänet matalampiin kantoihin⁶⁹⁴. Matalat kannat saatetaan mieltää ”mummomaisiksi”. Kulttuuristen kauneusihanteiden ohella itsensä viehättäväksi tai epäviehättäväksi kokemiseen vaikuttaa vertaaminen nuoruusaikojen muistikuviiin ja valokuviiin⁶⁹⁵. Aikuiskouluttajana työskentelevä Margareeta (58) pohtii, että nuorempana ja hoikempana hän tiedosti tarkasti, millaisella pukeutumiskokonaisuudella hän pystyi viestittämään asiansa; nykyisin tilanne on vaikeampi. Toinen aikuiskouluttaja Anneli (54) väittää, että hänen ikäisensä naiset näyttävät varsin ”kuluneilta” ilman päivittäistä meikkausta. Hän ihmettelee, miksi kollegat eivät paremmin käytä hyväkseen kosmetiikkateollisuuden suomia mahdollisuuksia ”puutteidensa”, kuten rypyjen häivyttämiseen. Opettajan käsitys tukee yleistä ajatusta siitä, että naisten on kiellettävä ikääntyminen ja poistettava sen merkit. Ihannediskursseissa miesten rypyt sen sijaan on nähty kertomuksena eletystä elämästä⁶⁹⁶. Tutkimusten mukaan miehiltä ei niin itsestään selvästi vaadita iänmukaista ulkoasua kuin naisilta⁶⁹⁷. Pukeutumispuheissa vain yksi miesopettaja viittaa ikään suhteessa vaatevalintoihinsa.

Katsomisen tapa ja ikääntyminen tuntuvat kulkevan käsi kädessä. Ikäkausinormien vahtiminen tulee esiin erityisesti yli viisikymmentävuotiaiden aineistoni opettajien ikäpuheissa, joissa he pohtivat vaatevalintojensa soveltuvuutta itselleen. Ammattikorkeakoulun opettaja Virpi (52) kertoo miettineensä omaa naisellisuusmielikuvaansa sen jälkeen, kun hän täytti viisikymmentä vuotta. Hän on pohtinut, antaako hän omalla pukeutumisellaan jopa liian asiallisen ja täsmällisen kuvan itsestään. Viisikymppisenä naisen voidaan ajatella tekevän elämänsä puolivälitestamentin, jossa nainen hahmottelee itselleen sopivaa materiaalistakin tapaa kohdata tuleva⁶⁹⁸. Naisopettajat kontrolloivat toisten samanikäisten naisten pukeutumista käyttäen heitä peilinä tarkistaakseen, millaiset vaatevalinnat ovat soveliaita⁶⁹⁹. Samalla he tuntevat sosiaalista huolta siitä, että heidän oletetaan tämän ikäisinä pukeutuvan virallisemmin ja arvokkaammin. Heistä siis tuntuu, että heiltä odotetaan ikäiselleen sopivaa pukeutumistapaa. Pukeutuminen on haasteellista, mikäli

kulttuuriset pukeutumisodotukset ja oma makukäsitys ovat keskenään ristiriitaisia. Tiina Kujala toteaa vanhempia opettajia koskevassa tutkimuksessaan, että opettajanaisen tuli olla nuorekas, mutta ei liian nuorekas; siis reilusti vanha, ei kuitenkaan mummotyyppinen⁷⁰⁰.

Ikä- ja sukupuolisidonnainen katse tulee ilmi suorasanaisesti kahden aineistoni yli viisikymmentävuotiaan miesopettajan puheessa, kun he arvostelevat itsensä ikäisten naiskollegoiden pukeutumista liian nuorekkaisiin ja pieniin vaatteisiin⁷⁰¹. He hämmästelevät naisten pukeutumismotiiveja. Onko tällaisella opettajalla kenties halu antaa itsestään nuorekas vaikutelma vai kosiskella nuorten opiskelijoiden suosiota, he ihmettelevät. Liian nuorekkaaksi mielletty pukeutuminen yli 50-vuotiaiden naisopettajien keskuudessa mielletään sekä epäuskottavan naiseuden että epäuskottavan opettajuuden merkiksi. Asia on kuitenkin ambivalentti, koska kulttuuriset pukeutumismormit eivät luokittele kronologisen iän mukaisista pukeutumisvaadetta. Vaatekauppojen tarjonta ei ole eroteltu iän mukaisiin tyyliihin. Sen takia myös opettajien pukeutumiskäytännöt ja mielipiteet iän mukaisesta pukeutumisesta ovat moninaisia. Puheissa ilmenevät vuosien aikana muuttuneet yleiset makukäsitkset, niihin sopeutuminen tai sopeutumattomuus. Ammattioppilaitoksessa opettava Raine (56) muistelee omia kouluaikojaan ja vertaa silloista naisopettajien pukeutumista nykypäivänä näkemiinsä tyyliihin:

Työssäni kun näkee monenlaista asua, niin kaameimpia ovat reilusti yli keski-ään ylittäneet naispuoliset opettajat, jotka lievällä ylipainolla varustettuna ahtautuvat tiukkoihin merkkifarkkuihin ja liian pieniin paitapuseroihin --- Nuoruusvuosien muistoissa lyseoaikana on piirtnyt kuva naisellisesta, tyyllillä pukeutuvasta maikasta! Hillitty jakkupukucharmi puri silloin ja puree vieläkin. Ja korkokengät ne kruunaa naisen! Uskoisin, että opiskelijoiden silmissä naisellinen pukeutuminen vahvistaisi opettajan auktoritääriä enemmän kuin yliampuva 55 v teinityttölook!

Naisen iän vastainen pukeutuminen, liikakilot, menetetyt nuorekkuuden tavoittelu ja tyyllitajun puute yhdistettynä opiskelijoiden katseen alaisuuteen muodostavat kokonaisuuden, joka Rainen

mukaan vie naisopettajan auktoriteetin. Opiskelijoiden oletettujen kielteisten mielikuvien kautta Raine luo kertomukseensa lisää vakuuttelua ja luo samalla valtarakennelmaa. ”Teinityttölookin” vastakohtana hän hahmottelee esiin naiskuvaa, joka on osin peräisin hänen nuoruusvuosiltaan, mutta jonka hän sanoo toimivan nykyäänkin. Naisellisuuden normi, hillityn tyylikäs olemus, rakennetaan Rainen mielestä korkokengistä ja jakkupuvusta. Tässä on huomiotava, ettei jakkupuku suinkaan ole kaikkien mielestä mielenkiinnostomalla tavalla opettajamainen vaate.

Raine antaa pukeutumisohteja, miten naisen tulisi kokonaisuudessaan pukeutua väreiltään toisiinsa sointuviin ja laadukkaisiin pukeisiin sekä kokonaisuuteen sopiviin asusteisiin. Opinto-ohjaajana ammatillisessa oppilaitoksessa työskentelevä Sakari (57) on sitä mieltä, että jos nainen on oppinut pukeutumaan, niin ”hän pystyy orientoitumaan koko ajan siististi, vaikka vuosia karttuu”. Tällä hän tarkoittanee samantapaista ajatusta kuin naistenlehden pukeutumisvinkki keski-ikäiselle naiselle, missä muistutettiin, ettei ole tärkeää näyttää nuorelta, vaan mahdollisimman hyvännäköiseltä. Jos osaa rakentaa ulkomuotonsa tyyllillä ja maulla, ei näytä halvalta⁷⁰².

Iän karttuessa opettajan ruumiillisuus saa erilaisia merkityksiä. Nuorempia opettajia voidaan esimerkiksi erotisoida eri tavoin kuin vanhempia⁷⁰³. Katsojien mielestä tarpeettoman aistillisesti pukeutunutta nuorta opettajaa saatetaan tietyllä tavalla ymmärtää, vaikka pukeutumista paheksuttaisiinkin. Iäkkäämpi, liian seksikkäästi pukeutunut opettaja on vaikeasti siedettävä näky niin nais- kuin miesopettajien silmissä. Naisen ikä, huolimattomasti tehty ja liian voimakas meikki suhteessa opetettavaan ammattialaan on erityisen paheksuttu yhdistelmä, kuten ammatinopettaja Armi (42) toteaa vanhemmasta kollegastaan:

Ja sitte on kyllä ravintotalouspuolella yks’ nainen 50+, joka on aika raskaassa meikissä ja huonosti – ei nyt aivan mielenterveyspotilasmeikissä, mutta kuitenkin tota niin sellainen aika paksussa meikissä. Huulipunat sitte valuu melkein yli ja... Niin sitä on ravintotalouspuolen kolleganaiset sitte arvostellu, että se on liikaa. Munkin mielestä on.

Liian laitettua ulkonäköä tai vääränlaista pukeutumista ei pidetä ainoastaan opettajan uskottavuuden menetyksenä, vaan myös huvittavana visuaalisena ilmentymänä. Se edustaa huonoa makua. Kollegasta tulee silmiinpistävä näky: hän muuttuu jopa groteskiksi⁷⁰⁴. Kalhan mukaan groteskiin liittyy kontrolli ja tabu. Kulttuurin alitajunnassa naisen ruumis on edustanut uhkaa kaaoksesta: holtittomuutta, hillittömyyttä, ylitsepursuavaa ja järjestystä vailla olevaa.⁷⁰⁵ Ei ihme, että naisten ulkonäköpaineiden on todettu lisääntyvän ikääntymisen myötä⁷⁰⁶.

40–50-vuotiaat

Nuorekkuuden ja ikääntymisen tuoma ristiriita on kulttuurissamme ilmeinen⁷⁰⁷. Tutkimusten mukaan alle viisikymmentävuotiaiden suorastaan täytyy osoittaa eri tavoin olevansa ”nuori” eli omaavansa kadehtimisen ja tavoittelemisen arvoisia ominaisuuksia⁷⁰⁸. Yuri-ko Saiton mukaan ikääntyminen liittyy samaan kielteiseen ilmiöön kuin muuttuminen yleensä, kuten pilaantuminen, likaantuminen ja hajoaminen⁷⁰⁹. Ikä on myös työnjakokysymys ja sen seurauksena myös valtakysymys. Väitetään, että ikänsä takia jo 45-vuotiaiden on yhä vaikeampi saada työpaikka. Ulkonäköä painottavassa kulttuurissa nuorekas ja puoleensavetävä ulkomuoto liitetään menestymiseen, dynaamisuuteen ja työhyvinvointiin. Ikääntymisen on nähty olevan suoranaista haaste työpaikoilla.⁷¹⁰ Aineistossani ei kuitenkaan tule esiin, että vanheneva nainen tai mies opettajana syrjäytettäisiin tai mitätöitäisiin nuoremman opettajan tieltä, kuten yleisesti puhutaan eri työelämän aloilla tapahtuvan⁷¹¹. Mieluummin opettajan kronologinen ikä mielletään pedagogisesti hyveeksi: opettajan kokemus tuo tiedollista ja taidollista valtaa. Lisäksi opettajainhuoneessa opettajan ikä ja kokemus tuovat sosiaalista valtaa nuorempien opettajien ulkoasujen arvosteluun.

Nuorekkailta 40–50-vuotiaat aineistoni opettajat joka tapauksessa haluaisivat vaikuttaa, ainakin naisopettajat. Se ei ole tavatonta, kun ajatellaan heidän työskentelevän lasten, nuorison ja nuorten

aikuisten kanssa. Mikäli tämän ikäryhmän naisopettaja pukeutuu sosiaalista ikäänsä vastoin, hän mainitsee siitä pukeutumispuheeseensa pitäen toimintaansa myönteisenä menettelynä. Pukeutuminen saatetaan valita sen perusteella, millainen tyyli tai millaiset vaatekappaleet antavat itsestä nuorekkaan vaikutelman. ”En voisi kuvitella käyttäväni näin keski-ikäisenäkään jakkupukua”, huomauttaa luokanopettaja Kaija (41). Tällä perusteella farkut saattavat päätyä työhousuiksi⁷¹². Varhaista keski-ikää elävät opettajat tuntuvat kuitenkin tietävän sekä kirjoittamattomat iän mukaiset pukeutumisen visuaaliset järjestykset että opettajille asetetut sanattomat pukeutumisvaatimukset. Mutta osa heistä noudattaa silti omaa, ”nuorisomuodin” mukaista tyyliään samalla tiedostaen, että joku kollega ajattelee kielteisesti heidän pukeutumisestaan. Luokanopettaja Jaakko (40) kertoo: ”Tiedän, että osa opettajista ajattelee minun olevan hiukan jurpo, koska en ymmärrä pukeutua niin kuin ikäiseini ’kuuluisi’ tai opettajan ammatti edellyttäisi, ja lisäksi minulla on vielä pitkä tukkakin.”

Ammatinopettaja Maiju (46) arvelee, että hän ylipäättään pitää asioista, jotka ovat hänen ikäänsä nähden nuorekkaampia. Hän ei halua kuullakaan ikäkausinormeista, vaan hän menee farkkukauppaan ostamaan sitä, mitä hän haluaa. Silloin tällöin hän kuitenkin miettii, onko joku vaate liian nuorekas. Mutta hän ei kuitenkaan jätä ostostaan tekemättä ympäristön odotettujen käsitysten vuoksi. Maijun minuus on vahva. Hän kertoo, ettei hänen tarvitse osoittaa arvokkuuttaan pukeutumalla tietyn ikäiseksi.

Erityisen tyytyväinen aineistoni keski-ikäinen naisopettaja on, jos hän *tuntee* itsensä keskimääräistä nuorekkaammaksi ja saa siitä vielä koulussa positiivista palautetta. Tällöin nuorekkuuden vaikutelmaa korostetaan lisää nuorekkailla vaatevalinnoilla⁷¹³, jotka voivat lisäksi tehostaa naisellisuuden vaikutelmaa. Patricia Gagnén ja Deanna McGaughey'n tutkimus osoitti, että mikäli naiset saivat myönteistä palautetta olemuksestaan, heidän itsevarmuutensa kasvoi ja he kokivat vapautuvansa⁷¹⁴. Peilikuvasta välittyvä näky ei yksin riitä rakentamaan identiteettiä, vaan oman ulkomuodon hyväksymiseen tarvitaan ulkopuolista vahvistusta⁷¹⁵. ”Voi hyvä jumala,

kun sä oot kaunis!” Naiskollegalta kuultu kommentti sai ammatinopettaja Reijan (43) suorastaan häkellyksiin. Myönteinen palaute antaa saajalleen symbolista valtaa toisiin naisiin nähden. Kollegalta kuultu palaute muuttuu kuitenkin ristiriitaiseksi, mikäli kollega myöhemmin osoittaa ivallista suhtautumista saman opettajan ulkonäköön. Ulkoisesta olemuksestaan palautetta saavat opettajanaiset tulevatkin äänensävyille tarkkakorvaisiksi: ”Niin, mä tunnen sen -- se sävy siitä lyhyestä hameesta.”

Liian nuorekkaalta varhaista keski-ikää elävä opettaja ei silti saa näyttää. Joidenkin aineistoni opettajien mielestä on naurettavaa, jos neljäkymmentävuotias opettaja käyttää samanlaisia vaatteita kuin yläkoulun oppilaansa. Peruskoulunopettaja Leena (38) huomauttaa, että ”opettajan on oltava aikuinen eikä soluttauduttava nuorison joukkoon”. Toinen pukeutuja saattaa nähdä asian hyveenä. Ammatinopettaja Maaria (44) toteaa, että nuorekkaalla pukeutumisella voi päästä nuorison suosioon. Hän kuitenkin tarkentaa: ”Jos ei orjallisesti seuraa muotia, ei kannata myöskään yrittää sitä jäljitellä – nuoret ovat aina edellä.” Mikäli opettajan pukeutuminen on ilmentymä ”viimevuotisesta muodista”, tämä saa aikaan mieluummin naureskelua nuorison keskuudessa. Nuoret tulkitsevat tämän epäonnistuneeksi nuorekkaan vaikutelman tavoitteluksi. Tällainen ulkoasu ei vahvista, vaan mieluummin heikentää opettajakuvaa.⁷¹⁶

Nuoret naisopettajat silmätikkuina

Saiton mukaan länsimaisen nykykäsityksen mukaan optimaalinen ikä sijoittuu 20–30-ikävuoden välille, ennen keskiässä alkavaa ”rappeutumista”⁷¹⁷. Tämä on myös median välittämän ihannekuvan viesti. Mutta tämä ei aineistoni mukaan päde nuoriin opettajanaisiin. Pukeutumispuheiden perusteella vastavalmistuneisiin ja ylipäättään nuoriin naisopettajiin kohdistuu tiukin ulkonäkökontrolli⁷¹⁸. Arviointi ja arvostelu viittaavat erityisesti ruumiillisuuteen ja seksuaalisiksi miellettyihin pukeutumisen viesteihin, jotka samalla heijastuvat käsityksinä opettajan ammattilaisuudesta tai mieluummin sen puutteesta.

Aineistossani kolmekymmentävuotiaat ja sitä nuoremmat naisopettajat eivät aseta itselleen ja toisille samanikäisille kollegoille varsinaisia pukeutumispaineita. Yläkoulujen nuoret opettajat huomauttavat ikänsä olevan lähempänä oppilaiden kuin vanhemman kollegan ikää. He ajattelevat tämän myös näkyvän pukeutumisessaan. Ammattikorkeakoulun 30-vuotias naisopettaja on sitä mieltä, että nuorekas pukeutuminen on suotavampaa kuin jakkupukuun sonnustautuminen. Hän ymmärtää, että häntä itseään pari–kolmekymmentä vuotta vanhemman opettajan pukeutumistyyli voikin olla toisenlainen kuin hänen oma tyylinsä. Sen sijaan Maija Fastin mukaan nuoriin naisiin kohdistuu koko yhteiskunnan, mutta myös heidän itsensä taholta voimakkaita pukeutumiseen liittyviä normatiivisia käsityksiä. Hän jatkaa, että sukupuolijärjestelmä ja työelämän sukupuolistavat käytännöt ja rakenteet ylläpitävät näitä odotuksia.⁷¹⁹ Henkistä kuormitusta nuoriin opettajainaisiin aiheuttavatkin iäkkäämmät (nais)opettajat. Katsojan arvomaailma vaikuttaa siihen, mitä ja miten hän tarkkailee⁷²⁰. Aineistoni opettajien tarkkailussa nousee tärkeämmäksi opettajan ammattiin liittyvä oikeanlainen pukeutuminen kuin nuorten naisopettajien ikäsidonnanainen pukeutumistyyli.

Seuraavat aineistoni ulkonäköesimerkit liittyvät nuoriin, kauniisiin, vaaleahiuksisiin ja ”laittaneisiin” naisopettajiin, jotka ovat ajan hengen mukaisesti pukeutuneita. Opettajat puhuvat silmätikkuna olemisesta tai silmätikuksi joutumisesta. Silmätikku on kuva-innollinen sana, jolla yleensä tarkoitetaan kiusallisen ja kielteisen huomion kohteeksi joutumista⁷²¹. Sanonta ”mitata toista katseella” kuvaa epämiellyttävää katseen kohteeksi joutumista. Katsoja tietoisesti haluaa saattaa toisen katseensa alaisuuteen⁷²². Kyse on jälleen vallankäytöstä.

Silmätikuksi joutumisen yksi syy on pukeutujan *trendikkyys*. Nuoret naisopettajat haluavat pukeutua muodinmukaisesti. Mutta jos pukeutumistrendien mukaan kauppojen valikoimissa on vain piukoiksi kaavoitettuja, lantiomallisia housuja ja vartalonmyötäisiä, lyhyitä puseroita, ollaan vastakkainasettelussa suhteessa opettajan työpukeutumisen vaatimuksiin.⁷²³ Vaihtoehtona nuorten ma-

kukäsitysten vastainen ”tätimäinen” pukeutuminen ei heitä innosta. He eivät kuitenkaan kerro tarkemmin, millaisista paradigmoista tätimäisyys koostuu. Iltasen tutkimuksessa tätimäinen pukeutuminen tarkoitti neuletakista, paitapuserosta ja puolihameesta rakentuvaa syntagmaa. Lisäksi peittävät, väljät, muodottomat ja roikkuvat vaatteet miellettiin tätimäisiksi. Ne häivyttävät ruumiin muotoja ja lisäävät sen massaa. Tällaisiin vaatteisiin liitettyinä rypytykset, pliseeraukset ja pitsit lisäsivät epätoivottavaa vaikutelmaa. Lisäksi huolimattomat ja taitamattomat vaatekokonaisuuksien visuaaliset järjestykset luettiin tätimäisiksi.⁷²⁴

Kauniin ulkonäön aikaansaaman ihailun ohella ulkomuoto voi aiheuttaa myös ongelmia. Voiko nuori ja hoikka, pitkähiuksinen *blondi* naisopettaja oikeasti olla opettaja vai onko hän epäpätevä vai sittenkin sijainen? Alakoulun opettaja Tuulia (29) muistelee, kuinka toiset opettajat olivat opettajaystävättärensä paikkaa määritelleet. Tuulia itse tulkitsee, että edellä mainitun ulkonäön määritteiksi liitetään opetuslalla kevytkenkäinen ja epäpätevä. Työelämä tutkimukset tukevat tätä mielikuvallista käsitystä⁷²⁵. Nuoren naisopettajan vaaleus voi jo itsessään johdattaa mielikuvat Marilyn-tyyppiseen naiseuteen. Vaaleus kuvaa lapsenomaisuutta, keinoitekoisuutta ja epätodellisuutta. Vaaleahiuksisuuden konnotaatio on helposti bimbo, niin sanottu tyhmä blondi.⁷²⁶ Tuulia jatkaa, että kollegat ovat ihmetelleet, millä keinoilla hänen ystävättärensä on saanut opettajan viran⁷²⁷. Kollegat ovat miettineet, että kyseisellä opettajalla lienee tavoitteenaan kiinnostuksen herättäminen miespuolisissa työkavereissa. Tuulian mukaan ystävänsä arvostelijat eivät ikään kuin tuntuisi tietävän hänen olevan kelpoinen opettaja ja yksityiselämässään onnellisesti naimisissa. Vaarana on, että opettajanainen menettää valtansa, mikäli hänet pelkää ulkomuotonsa kautta mielletään epäpäteväksi⁷²⁸.

Ulkonäködiskursseissa on stereotyyppisesti korostettu blondien erityistä seksuaalista vetovoimaa ja seksuaalista aktiivisuutta⁷²⁹. Blondi on ollut 1950-luvulta lähtien kuumaa tavaraa, jokaisen miehen päiväunelma. Blondi-ilmiö luotiin Marilyn Monroen ja Brigitte Bardot kautta ja myöhemmin 1980-luvun puolivälissä Madonnan

vaikutuksesta. Nämä populaarikulttuurin henkilöt ja erityisesti heidän välityksellään syntynyt diskurssi ovat luoneet käsityksen siveyden ja vaaleahiuksisuuden välisestä jännitteestä. Teresa Podlesney väittää, että jokainen blondi vahvistaa ulkonäöllään tätä merkitysten yhdistelmää, joka viittaa peroksidivalkaistuun hypernaiseen.⁷³⁰ Naisen älyn, hiusten värin ja kauneuden yhteensopimattomuudella on pitkät kulttuuriset perinteet. Naisen ulkonäköön voimakkaasti kiinnitetty huomio kertoo, että nainen on ensisijaisesti sukupuolioletto riippumatta ammatistaan tai pätevyydestään.⁷³¹ Miesten hiusten väreihin ei liity selkeää symboliikkaa⁷³².

Leena Koski ja Silva Tedre viittaavat sukupuolisidonnaiseen ikäsopimukseen, jota heidän tutkimuksissaan vahvistivat erityisesti nuoruus ja naisen pienikokoisuus, mutta myös ikääntyminen. Yliopisto-opettajat kokivat pienuutensa ja ikänsä uskottavuutensa mitariksi luentotilanteissa. Tutkijat tulkitsivat nuorten naisopettajien ruumiillisuuden ja älykkyyden joutuvan patriarkaalisesti miesten arvioivien katseiden kohteeksi, sillä varsinkin miesopiskelijat tuntuivat testaavan naisopettajan tietoja, taitoja ja auktoriteettia. Kosken ja Tedren tutkimuksessa kalenteri-ian ohella oli oleellista sosiaalinen ikä: miltä näyttää ja millaisia oikeuksia ja velvollisuuksia näyttäminen tuo mielikuvien tasolla. Symbolisissa järjestyksissä yliopistonopettaja on keski-ikäinen tai vanhempi mies, jonka pelkkä olemus osoittaa arvovaltaa.⁷³³

Eräillä ammattialoilla suorastaan vaaditaan *viimeistely ulkomuoto*. Ammatinopettaja Marjut kertoo esimerkin oppilaitoksensa kauneushoitoalan nuorista ja huolitelluista opettajista, joiden työmoraalia ja ammattitaitoa kyseenalaistetaan heidän liiallisena pidetyn laittautumisensa takia. Sen sanotaan olevan yliampuvaa ja näky tulkitaan huonotapaisuudeksi. Nuoret opettajanaiset erottuvat liikaa koulun visuaalisista järjestyksistä, muiden ammattialojen korruttomammista opettajakuvista. Huomionarvoisemmaksi asian tekee se, että kollegoiden keskinäisen vallankäytön tueksi pyritään saamaan mukaan opiskelijat ulottamalla opettajien panettelu myös heidän kuultavaksi. Marjut jatkaa: ”Arvostelu ei kuitenkaan onneksi vaikuta opettajiin, vaan he kehottavat oppilaitaan jättämään

moitteet omaan arvoonsa ja korostavat huolitellun ulkonäön merkitystä kauneusalalla.”

Vaativattoman näköinen opettaja ei ärsytä. Silloin on vaarana, että hän jää näkymättömiin. Arvojen ja makukäsitysten ristiriitaa osoittaa, että kauneudenhoitolan opettajat ajattelevat omalla ulkonäöllään olevansa roolimalleja. Sitä he todennäköisesti ovatkin omille opiskelijoilleen, mutta muiden ammattialojen opettajat eivät tuntuisi sitä ymmärtävän. Kauneudenhoitoalan opettajien ammattia voi luonnehtia Entwistlen mukaan esteettiseen talouteen (*aesthetic economy*) liittyväksi, millä on oma erikoisluonteensa. Sen piirissä kauneus, tyyli ja design eivät ole koristelua tai päälle liimattu lisä. Kauneus on itseisarvo, esteettisen talouden tuote.⁷³⁴ Kyseiset ammatinopettajat ovat tämän tuotteen edustajia. Uudet meikkaustyyli-merkitsevät heille ammatillisesti ajassa kiinni olemista ja ammattitaidon osoittamista.

Aineisto osoittaa, ettei pukeutumistyyli ole ikään sidottu asia, mutta ikä herättää keskustelua. Kronologisen ja sosiaalisen iänmukaisen pukeutumisen tarkkailemisen sijaan olisi tarpeellisempaa opetella tulkitsemaan erilaisten pukeutumistyylien soveltuvuutta tietyn kokoiselle ruumiille ja erityisesti tietyn tyyppiselle persoonallisuudelle. Jollekulle neljäkymmentävuotiaalle voi luontua nuorisomuodiksi mielletty pukeutuminen. Vastaavasti väärin valitulla muodollisemmalla asulla hän saattaisi vaikuttaa ikäistään kymmenen vuotta vanhemmalta tai asu ei muuten sopisi hänen henkilöönensä. Ironista on jälleen, että väärin valittu ulkoasu suhteessa opettajan ikään katsotaan mielikuvallisesti vaikuttavan opettajana toimimiseen. Katsojasta *vaikuttaa* siltä, että kollega joko näyttää tai ei näytä asianmukaiselta opettajalta.

Yhteenveto: epäsovinnaiset uutta opettajakuvaa tavoittelemassa

Epäsovinnainen diskurssi koostuu aineistoni eri koulumuotojen ja koulutusalojen eri-ikäisten nais- ja miesopettajien pukeutumis-

puheista. Se sisältää sekä tahallisesti aiheutetun kapinapukeutumisen että tahattoman toisinpukeutumisen ja kulttuurin ideaalimallien vastaisen näyttäytymisen. Opettajan mallikansalaisuuden ulkoinen kuva käännetään tahallisesti epäsovinnainten pukeutujien taholta nurinpäin, kun opettajuuden stereotyyppioita kyseenalaistetaan. Kyse ei silti ole piittaamattomasta opettajan ulkokuvan luomisesta. Epäsovinnainten diskurssia yhdistää erottautuminen opettajainhuoneen pukeutumisen valtanormista. Jotkut opettajat katsovat joutuvansa perustelemaan erinäköisyyttään kollegoille ja opetettaville tai vähintään he selittelevät itselleen opettajan näköisestä henkilöstä tai kulttuurisista malleista poikkeamistaan. Epäsovinnainten joutuvat tekemään uskottavuutensa ja auktoriteettiasemansa eteen enemmän työtä, koska he eivät näytä normiopettajilta. Paikoin on vaarana, että kollegat jopa kyseenalaistavat heidän ammattitaitonsa.

Epäsovinnainten haluavat muutosta opettajan kuvaan eli laajentaa käsitystä siitä, miltä opettaja saa näyttää. Heillä on taitoa ja uskallusta uuden opettajakuvan luomiseen. Heidän toimintansa on tahallista näkyvyydellä leikittelyä – osin ärsyttämistä. Osa opettajista kapinoin hiljaisesti vaikkapa mustalla kynsilakan värillä, osa näkyvämmiin ja kokonaisvaltaisemmin. Kapinapukeutajat niittivöineen, tatuointeineen, näyttävine pukeutumistyyleineen ja hiuksineen sekä kirkkaine väreineen ovat itsevarmoja pukeutujia, jotka tiedostavat pelaavansa hyväksyttävän–ei-hyväksyttävän erottautumisen kanssa. He joutuvat pohtimaan, missä kulkee hyväksytyt raja kollegoiden ja opetettavien silmissä. Hekään eivät ole vapaita pukeutumaan siten, kuinka haluavat.

Epäsovinnainten diskurssi on mallikansalaisten diskurssia vastustamaan pyrkivä vastadiskurssi. Mallikansalaisten diskurssin mukaan opettajat pyrkivät ulkoasullaan etäännyttämään itseään opetettavistaan ja saamaan tälläkin tavoin kunnioitusta osakseen. Epäsovinnainten diskurssissa pyritään päinvastaiseen toimintaan. Epäsovinnainten arvottavat omalta itseltä näyttämisen oleelliseksi opettajan työvälineeksi. Kollegoiden miellyttäminen ei sovellu heille. Epäsovinnainten haluavat nuorekkaalla ja katutyylin mukaisella pukeutumisella tulla lähemmäksi opetettavia. Opettajien mieles-

tä tämä samalla osoittaa oppilaiden / opiskelijoiden arvomaailman ymmärtämistä. Farkut eivät ole tässä diskurssissa kiellettyjen työvaatteiden listalla.

Epäsovinnaiset arvostelevat seläntakaisena puheena mallikansalaisten virallista jakkupukuisuutta. Heidän mielestään ”virikapansari” loitontaa ja hävittää opettajana työskentelevän henkilön todellisen ihmisyyden. Mallikansalaisopettajat ovat ahdaskatseisia, jota heidän ulkoasunsaakin viestii. Arvostelua saavat osakseen myös sukupuoli- ja sukupuolettoman näköiset, ”hajuttomat ja mauttomat” kollegat maripaitoineen ja perusfarkkuineen. Epäsovinnaiset kohdistavat katseensa yleensä opettajuuden ulkoasujen performatiiviseen toistoon: liialliseen totunnaisuuteen, asioiden perustelemattomuuteen ja kyseenalaistamattomuuteen. Epäsovinnaiset itse sietävät hyvin erilaisuutta. He pyrkivät rakentamaan monimuotoista ja ennakkoluulotonta ulkoista kuvaa opettajina toimivista persoonista.

Kulttuurisesti vääränkokoisessa ruumiissa näyttäytyvät ja ruumiinsa ympäristön mielestä huonosti pukevat, samoin kuin sosiaalisen ikänsä vastaisesti pukeutuvat, ovat usein tarkoituksettomasti negatiivisten katseiden ja juorujen kohteina. Nuoret opettajanaiset kokevat, että heidän ulkoasunsa tulkitaan väärin. Monissa tapauksissa se johtuu siitä, että he pukeutuvat kronologisen ikänsä mukaisesti ja vertautuvat kollegakatseissa koulunsa nuorisoon, ei opettajiksi. Samoin ympäristön mielestä kronologisen ikänsä vastaisesti, liian nuorekkailta näyttävät keski-ikäiset opettajanaiset eivät välttämättä halua hännätä. Heidän ulkoasuhiinsa kohdistuvat sukupuoli- ja ikäsidonnaiset katseet voivat tulla pukeutujille ikävänä yllätyksenä. He ovat epäsovinnaisia kollegoiden silmissä. Toki liian nuorekkaalta näyttävä keski-ikäinen farkkuasuinen opettaja voi rakentaa ulkoasunsa myös tahallisesti ympäristöään uhmaten samalla nais- ja opettajakuvaa muuttaen.

Sen sijaan liian lihava ruumiin koko ei ole aineistoni ainoakaan naisopettajan pyrkimys. Se on lihavalle itselleen häpeää tuottava tila, vertailun ja itsekontrollin kohde. Lihavuus on suhteessa kulttuuriin kauneuskäsityksiin, joihin haluttaisiin sopeutua. Kollegoiden taholta lihava ruumis on huvittuneiden ja arvostelevien

katseiden kohteena. Mikäli lihava opettaja ei ole osannut pukeutua ruumiin kokoa peittääkseen, pahimmassa tapauksessa hänen ammattitaitonsa voidaan kyseenalaistaa. Ainakin, jos hänen opetus-alansa kollegoiden mielestä vaatisi opettajan ulkonäöltä tavallista enemmän. Heihin kohdistuu opettajainhuoneissa katseiden kautta välittyvä häpeäkontrolli. Kulttuurin kauneusdiskurssi toimii vihjevaltana aiheuttaen epäsovinnaisille ulkonäköpaineita ja pukeutumishaasteita. Pahimmillaan epäsovinnaisia voi kohdata symbolisen vallan menetys kollegoiden silmissä, mikäli heidän ulkoasunsa mielletään kulttuurisesti, ammatillisesti ja koulun imagon vastaiseksi, epäkelvoksi malliksi.

Tätä vastoin oikeanlaiseksi mielletty ulkonäkö voimaannuttaa opettajaa itseään vieläkin enemmän, mikäli hän saa myönteistä kollegapalautetta olemuksestaan. Vertailussa hän on täyttänyt naisen tai miehen ulkoisesti hyväksyttävät merkit. Vertailu kohdistuu omaan näkymiseen suhteessa kulttuurin kauneuskäsityksiin ja koulun visuaalisiin järjestyksiin. Itsevarmuus tuo opettajalle tunteen symbolisesta vallasta. Symbolinen valtataistelu on taistelua siitä, minkä näköiset opettajan ulkoiset ilmentymät hyväksytään ja mitkä pääsevät esiin koulumaailmassa. Ulkonäköä muuttamalla ja muutoksia testaamalla kouluympäristössä muokataan ja pyritään muokkaamaan opettajuuden visuaalisia järjestyksiä.

SEKSUALISOIDUT

Pornahtava pukeutuminen on mielestäni pannaan julistettu koulussa – ja mikä taas on pornahtavaa... kas, siinäpä kysymys!

(luokanopettaja Marianne, 46 v)

Lähes jokaisessa pukeutumispuheessa kiinnitetään huomiota naisopettajien ulkoasujen seksuaalisiin vaikutelmiin, jotka tuomitaan opettajien keskuudessa. Liian niukkojen, piukkojen ja paljastavien vaatteiden takia huomion ja silmälläpidon kohteiksi joutuneista opettajista käytän nimitystä seksuaalisoidut. Tarkastelen tässä opettajien kokemuksia ja käsityksiä, tapoja ja normeja, joista he keskeisesti puhuvat ruumiillisuutta, sukupuolta ja seksuaalisuutta koskevissa pukeutumispuheissaan. Näistä puheista koostuu seksuaalisoitujen diskurssi.

Tässä diskurssissa vain naisopettajat ovat katseiden kohteina⁷³⁵. Naisopettajan ruumis on katseiden kautta sosiaalisen tarkkailun, mutta myös suoran sanallisen kontrollin ja itsek kontrollin kohteena⁷³⁶. Sukupuolitettua ja seksuaalisoitua puettua ruumista tarkastelen erityisesti valtapyrkimysten taistelutantereena⁷³⁷. Miesopettajat tuntuvat välttävän kokonaan omaan ulkoiseen olemukseensa kohdistuvilta seksuaalissävytteisiltä kommenteilta, eikä heidän pukeutumiensa kytkeydy moraalisia sääntöjä⁷³⁸. Yhtä hyvin voidaan ajatella miesopettajien tiukkojen farkkutakapuolien välittävän seksuaalisia konnotaatioita tyttöoppilaille. Tästä kukaan aineistoni opettaja ei ole huolestunut; sen sijaan poikaoppilaita pyritään ”suojelemaan” naisopettajien seksuaalisilta vaatevihjauksilta. Naisopettajan katsotaan olevan vastuussa ruumiiseensa kohdistuvista katseista.

Arvioitavina voivat olla minkä tahansa aineistoni pukeutumistyylin naiset, pois lukien ”Peruspukeutajat” ja ”Konservatiiviset ja viralliset”, jotka itse erityisesti varovat pukeutumasta liian seksistisesti. Arvatenkin ”Naisellisen seksikkäät” ja ”Nuorekkaat ja trendikkäät” ovat katsojien mielestä liian paljastavine ulkoasuineen valvonnan kohteina. Arvostelijoina ovat sekä naiset että miehet kaikista aineistoni ikäluokista ja koulumuodoista. Pukeutumispuheis-

sa opettajat kertovat niistä kokemuksista, joita he ovat omista kouluissaan kohdanneet.

Pukeutumispuheiden perusteella kielletyimpiä vaatteita ovat liian lyhyet ja vartalonmyötäiset hameet; tiukat, matalavyötäiset farkut ja niukkalinjaiset puserot, joissa on syvään uurrettu kaula-aukko sekä niin sanotut napapaidat⁷³⁹. Luvatonta on myös aistillisissa korkokengissä kulkeminen ja voimakkaan hajuveden käyttö. Miellenkiinto kollegan kirkkaanpunaiseen kapeaan hameeseen, punapäisyyteen tai punahuulusuuteen voi olla tavatonta. Vahva meikki on paheksuttua ja toisinaan jopa naisten pitkät, avonaiset hiukset tuomitaan. Tällaiset ulkoiset ilmentymät ovat opettajien mielikuvissa voimakkaasti seksuaalisilla merkityksillä ladattuja.⁷⁴⁰ Ne loukkaavat perinteistä opettajakuvaa. Osa aineistoni naisopettajista korostaa, etteivät he voi käyttää kaikkia niitä vaatteita koulussa, joita he itse katsoisivat soveliaiksi. He ajattelevat, että heidän pitää osittain toteuttaa työyhteisön tahtoa pukeutumisessaan. Normien mukaiseen ulkoasuun on sisäistyneenä valtaa, joka hallitsee naissukupuolen näyttäytymistä⁷⁴¹.

Suomen kielessä sanat sukupuoli ja seksuaalisuus eivät ole toistensa synonyymeja. Tässä seksuaalisuus liittyy seksuaalisiksi miellettyihin pukeutumisen vaikutelmien tulkitsemiseen ja ruumiillisuuteen liittyvään kontrolliin kouluissa.

Feministisissä sukupuolen teorioissa on ristiriitaisia käsityksiä siitä, kehittykö sukupuoli synnynnäisesti (essentialismi) vai muotoutuuko se ihmisen ulkopuolelta diskursiivisesti ja historiallisen muotoutumisen (konstruktionismi) kautta vai onko se jotain tältä väliltä. Länsimaisissa tutkimuksissa sukupuolta on määritelty pääsääntöisesti biologian, fysiologian ja anatomian (*sex*) tai sosiaalisen, yhteiskunnallisen ja kulttuurisen rakentumisen (*gender*) kautta.⁷⁴² Nykytutkimuksissa ovat mukana sukupuoli ja seksuaalisuutta eri tavoin teoretisoivat lähestymistavat. Klassikkoteoreetikoita tulkitaan ja *sex / gender* -jaottelua arvioidaan uudelleen. Ihminen nähdään sekä aktiivisena toimijana että kulttuurisille järjestyksille kuuliaisena.⁷⁴³

Kun sukupuolen tutkimuksen mielenkiinto keskittyy kulttuuriin sukupuoleen, on vaarana, että biologinen sukupuoli jää huomioon ottamatta. Nyt erityisesti kulttuurintutkijat ovat painottaneet, ettei essentialistista ja konstruktionistista näkökulmaa voi erottaa toisistaan: luonto ja kulttuuri ovat suhteessa toistensa kanssa.⁷⁴⁴ En sulje pois käsitystä naisten ja miesten luonnollistamisesta (”naiset ovat naisia ja miehet ovat miehiä”). Joidenkin naisopettajien mielipiteen naisille sisäsyntyisesti lukeutuvasta halusta kaunistautua, otan diskurssintutkimuksen periaatteiden mukaan sellaisenaan kyseenalaistamatta sitä. Tutkin ilmiötä lisäksi sosiaalisen ja kulttuurisen ympäristön muokkaamana kysymyksenä. Teresa de Lauretis esittää, ettei sukupuoli ole vain anatomis-biologisen sukupuolen johdannainen, vaan lisäksi sosiokulttuurisen rakenteen, diskursiivisten ja visuaalisten representaatioiden yhteisvaikutusta⁷⁴⁵. Tarkastelen sukupuolta sosiokulttuurisena ilmiönä siltä osin, miten sukupuolen mukaisesti toimitaan ja näyttäytyään kulttuurisesti muotoutuneissa järjestyksissä ja kuinka samastutaan nais- ja miesopettajien identiteetteihin⁷⁴⁶.

Jokainen tyttö ja poika, nainen ja mies paikantuu erilaisissa konteksteissa (koulussa, työssä, harrastuksissa, kotona) sukupuolen järjestyksiin eri tavoin ja ilmaisee sukupuoltaan eri tavalla. Yhteiskuntaluokka, sosiaalinen asema ja ikä tuottavat eroja sekä naisten välille että miesten välille. Sukupuoli voidaan ymmärtää yhtä aikaa sekä muuttuvana että tavanmukaisena tekemisenä ja näyttäytymisenä.⁷⁴⁷

Seksuaalisten vaateviestien tarkkailemisen johdosta sukupuoli nähdään tässä ruumiillisena⁷⁴⁸. Arvioivat ja arvostelevat katseet kohdistuvat vaatteiden läpi ruumiiseen silloin, kun pukeutuminen paljastaa ruumiin pintaa. Kuinka paljon ja missä kohdin ihoa on hyväksyttävää julkisesti paljastaa, riippuu kulttuurista, aikakaudesta ja asiayhteydestä. Kouluissa ruumiin pinnan ja muotojen paljastaminen on arkaluonteista. Tuon esiin vaatteiden monimerkityksiset tulkinnat, joihin otsikon yhteydessä oleva aineisto-ote viittaa⁷⁴⁹.

Sukupuolittuneet katseet ruumiin pinnalla

Monissa tutkimuksissa todetaan, että sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä ominaisuuksia ei paradoksaalisesti saisi opettajalla olla⁷⁵⁰. Seksuaalisuus on kuitenkin osa opettajaihmissen identiteettiä, Amanda Coffey huomauttaa⁷⁵¹. Aineistoni on niin runsas seksuaalisuuteen ja ruumiillisuuteen liittyvistä puheista, etten sen perusteella voi yhtyä Lehtosen näkemykseen, etteivät opettajat tavallisesti miellä asemaansa tai tehtävänsä seksuaalisuuteen liittyväksi⁷⁵². Myös Tarja Palmu on tutkimuksissaan yllättynyt siitä, miten voimakkaasti naisopettajat ovat tuoneet esiin sukupuolen vaikutuksen opettajana työskentelemiseen, omaan ulkonäköön, vaatetukseen, naisena kohteluun ja naisen seksuaalisointiin⁷⁵³. Samaa ovat todenneet Kinnunen ja Seppänen, joiden mukaan opettajat ovat jatkuvassa uhassa joutua seksiobjekteiksi. Samalla, kun naisopettajan seksuaalisuus tuntuu kulttuurissamme olevan tabu, siihen kohdistuu pakkomielteinen kiinnostus.⁷⁵⁴

Pakkomielteiseksi voi todeta naisopettajien pukeutumisen ilmentämät seksuaaliset vaikutelmat. Ohjeistustekstissä en kysynyt tai edes vihjannut seksuaaliseen ulkoiseen olemukseen liittyviä kysymyksiä. Omaehtoisesti eri-ikäiset opettajat kaikista koulumuodoista halusivat ottaa ilmiön esille. Mikäli seksuaalisuuden ajatellaan olevan kouluympäristöissä mieltä askarruttava, mutta kielletty asia, tutkijalle kenties uskalletaan ja rohjetaan puhua mutkattomammin. Moninaisia sukupuolittuneita opettajien kokemuksia lukiessa asiaa voi pohtia myös toisin. Onko opettajien seksuaalisuus kuitenkaan niin torjuttu kuin väitetään? Eikö sitä mieluummin ylläpidetä kouluissa erilaisten pelkojen, valvonnan, torjunnan ja hämmennyksen kautta⁷⁵⁵. Opettaja on lisäksi klassinen kuvauskohde pin up -kuvastoissa, joissa kuvataan vähäpukeisia, viattoman seksikkäitä nuoria naisia⁷⁵⁶.

Aineistossani naisopettajat pelkäävät mahdollisuutta tulla ulkoasuineen väärin tulkituiksi. Ulkoasun aiheuttama häly onkin suurin syy joutua seksualisoitujen opettajien ryhmään, sillä joissakin tapauksissa opettaja ei edes itse tiedosta lähettävänsä seksuaalis-

ta vaikutelmaa itsestään. Alakoulun opettaja Sonja (41) määrittelee seksuaaliset vaateviestit näin: ”Vartalonmyötäiset vaatteet eivät ole mielestäni seksistisiä, läpinäkyvät ja hyvin avonaiset puolestaan ovat. Kyllä kauniin vartalonsa saa tuoda esille.” Jännitteitä syntyy siitä, kun toinen katsoja tulkitsee vartalonmyötäiset farkut ja tiukat yläosat seksuaalisiksi.

Opettajan kasvatusvastuu ilmenee opettajien pohtiessa ulkoasujensa merkityksiä. Yläkouluissa opettajat valvovat omaa ja kollegoiden pukeutumista, koska seksuaalisuuden herääminen on meillä murrosikäisillä, eivätkä naisopettajat halua varta vasten omalla olemuksellaan viedä huomiota pois opetuksesta. Yhtenäiskoulun opettaja Ilona (24) perustelee: ”Oppilas ei saa vaivautua opettajaa katsoessaan.” Se ei hänen mielestään ole oikein oppilasta kohtaan. Peruskoulunopettaja Leena (38) muistuttaa, ettei seksuaalisuus sovi lasten silmille. Alakoulujen opettajat harkitsevat tarkoin vaatekappaleidensa soveltuvuuden opetustyöhönsä, johon kuuluu fyysisiä toimintoja, kuten kumartumista, kyykistymistä, nostamista ja laskemista. Soveliaisuussäännöt velvoittavat myös tapakasvatuksellisessa mielessä: ”Jos minä kuljen napapaidassa ja vesirajaan ylettyvässä hameessa, annan siihen oikeuden myös oppilailleni,” luokanopettaja Sirja (45) kommentoi.

Aukinaiset hiukset ja huoli huulipunasta

Hiustyyleihin ja meikkaukseen saatetaan puuttua jo opettajankoulutuksessa. Yhtenäiskoulun Leila (31) muistelee opettajankoulutustaan 1990-luvulta. Pitkät ja avonaiset opettajakokelaan hiukset eivät vastanneet ohjaavan opettajan käsitystä opettajalle sopivasta kampauksesta: ”Hiukset olisi pitänyt leikata. Ja niinhän me kaikki tytöt sitten loppujen lopuksi tehtiinkin.” Naisen kiinnisidotut hiukset symboloivat naisen seksuaalisuuden olevan hallittua ja hallinnassa. Näin esimerkiksi stereotyyppinen opettajan tiukka nuttura-kampaus kuvaa äärimmäistä tarkkuutta ja tiukkuutta.⁷⁵⁷ Naisellisuus saatetaan nähdä vastakkaisena ilmiönä ammattitaitoisuudelle.

Weitzin tutkimuksessa opettajana työskentelevä nainen satoi hiuksensa kiinni poninhännälle, koska hän ei halunnut välittää liiallista mielikuvaa naiseudestaan. Avoimena olevat hiukset eivät vahvistaneet hänen opettajaidentiteettiään, koska hän halusi itsensä otettavan vakavasti ja ammattimaisesti. Kuvitellaan, että lyhyitä tai melko lyhyitä hiuksia pidetään valtavirran käsityksenä ammattilaisuudesta.⁷⁵⁸

Lyhyet hiukset liitetään miehiseen kuvaan, johon myös patriarkaalinen työn tekemisen malli on totuttu yhdistämään. Suomalaisissa työelämä tutkimuksissa on korostunut naisten tasa-arvoisuus ja älykkyydellä pärjääminen miesten kanssa. Tähän sisältyy myös naisten lyhythiuksisuus. Julkunen muistuttaa jo parikymmentä vuotta sitten määritelleensä suomalaisen pukeutumismaisen epäeroottiseksi. Siinä naiset kätkevät sukupuolieronsa korostaakseen yhtäläisyyttä miesten kanssa.⁷⁵⁹ Kirsti Lempiäinen pohtii, onko se samalla myös naisellisuuden ja naiseuden rajoittamista⁷⁶⁰.

Suhtautuminen opettajan ehostamiseen vaihtelee kouluittain. Yläkoulun opettaja Piritta (36) kertoo oppineensa nopeasti ”talon tavoille” ja vähentäneensä meikkauksensa huomaamattomaksi. Meikkaaminen herättää mielipiteitä, on se siistiä ja huoliteltua tai suttuista ja yletöntä. Vapaassa sivistystyössä opettava Margareeta (58) kertoo, että kaupunkikoulussa hän tunsii itsensä ”kotoisan hyväksi, kunnes kaikki muuttui, kun muutin maalle”. Hän kertoo maaseudulla miesopiskelijan huomauttaneen hänen meikistään: ”Mikäli uusi opettaja ja kyläläinen aikoo tulla hyväksytyksi, hänen on syytä pestä naamansa!” Margareetan mukaan miesten kommentit hänen ulkonäöstään ovat olleet ankarampia kuin naisten. Patriarkaalinen kulttuuri on mielletty erityisesti maaseutuyhteisöille ominaiseksi. Tulokas on perinteisesti erityisen tarkastelun ja arvostelun kohteena. Margareetan tapauksessa soveliaisuussääntöjä rakentavat erilaiset kulttuuriset normit: maaseudun elämään liittyvät, opettajuuteen yhdistyvät ja naiselta näyttämiseen nivoutuvat perinteiset ja paikalliset visuaaliset järjestykset.

Alakoulun keski-ikäisellä opettajalla Ursulalla on edellisestä koulustaan ristiriitainen kuva meikkaamisesta ja erityisesti pu-

naisista huulistaan. Ursula haluaa laittautua, koska meikki piristää häntä itseään ja hän uskoo ympäristönkin ilahtuvan siitä, että ”opettaja on hiukan nähnyt vaivaa itsensä eteen”. Muutamilta kollegoilta hän on kuitenkin saanut toruja: ”Nyt on pikkutyttöilläänkin huulipunaa, kun ovat ottaneet Ursulasta mallia!”⁷⁶¹ Ursulan esimerkissä meikkaamista ei nähty opettajan omana kaunistautumisena, vaan huonona kasvatuksellisena mallina. Punaisella osoitetaan elinvoimaa ja intohimoa. Se on liian voimallinen opettajan huulilla käytettynä⁷⁶². Alakoulujen naisopettajat voidaan nähdä myös äitimyytin heijastumina, jolloin heidät mielletään ensisijaisesti vastuullisina lasten kasvatuksesta⁷⁶³. Äitimyytin eivät sovellu seksuaaliset viiheet, kuten kirkkaanpunainen huulipuna⁷⁶⁴. Ursula kertoo sittemmin vaihtaneensa koulua eri paikkakunnalle. Hänellä on nyt vapautuneempi ja iloisempi olo, koska hänen ulkonäkönsä ei kiinnitetä huomiota ainakaan kielteisesti.

Naisopettajan ulkoisen olemuksen kommentointi kohdistuu henkilöön kahtalaisesti: opettajana ja naisena. Jokainen opettaja toimii esikuvana, mutta varsin erikoinen ajatus on, mikäli opettaja joutuisi olemaan meikkaamattomana koko opettajan uransa ajan vain sen takia, etteivät pienet tyttöoppilaat saisi hänestä huonon naisen mallia.⁷⁶⁵ Kasvatuksellisesti antoisampaa olisikin keskustella oppilaiden kanssa, minkä ikäisten lasten on sopivaa meikata. Lienee myös kotien tehtävä valvoa lastensa ulkonäön muokkaamista.

Nainen mieskollegan tarkkailussa

Työyhteisöissä sukupuolittuneet vitsit ja sutkautukset ovat yleisimmän miesten esittämiä. Kun ne suuntautuvat naisten ulkonäköön, ne sisältävät kommentteja sukupuolesta ja naiseudesta. Mikäli niitä esitetään yleisölle vaikkapa opettajainhuoneessa, niistä muodostuu julkisia performansseja.⁷⁶⁶ Joskus vitsit ovat leppeitä, toisinaan häiritseviksi koettuja tai sellaisiksi koettavissa:

MK: Ootko kuullu teidän talon miesten kommentoivan naisopettajien ulkonäköä?

A: Kyllä, siis ne ... on näitä samanikäisiä mieskollegoita, niin että ne on voinu tulla maininneeksi meille, että ”Onpa perse levinnyt!” tai jotain...”Mitä on rinnoille tapahtunu, kun ne on niin telineillä – onko leikkauksia ollu?” Niitä ne kattoo, ei voi mitään... Mutta kyllä varmaan... että ai jaa, ”hyvännäköiset sääret” kun on joskus hameessa.

MK: Kommentit ovat olleet mieluummin positiivisia?

A: Ehdottomasti!

Edelliset esimerkit ammattioppilaitoksen miesopettajilta kuultuina ovat ymmärtääkseni niin tavallisia sutkautuksia, etteivät ne ainaakaan haastattelemaani ammatinopettaja Armia (45) hätkäytä. Hän tyytyy toteamaan, ettei naisen ruumista kohtaan tunnetulle kiinnostukselle voi mitään: naiset ovat aina mieskatseen kohteina. Ulkopuolisen korvissa esimerkin kaltainen pilailu saattaa vaikuttaa loukkaavalta, mutta tiiviissä työyhteisössä, tietynlaisen ”kansanhuumorin” ja kansanomaisen maailmankuvan vallitsemassa hengessä asiaan saatetaan suhtautua toisin. Sosiaalisten suhteiden luominen ja ylläpito maskuliinista huumoria harrastavien ammattioppilaitoksen miesten kanssa sujunee naisopettajalta paremmin, ellei hän reagoimisellaan osoita herkkähipiäisyyttä.⁷⁶⁷ Työyhteisön hengestä, tilanteesta, sanojasta ja sanomisen sävystä sekä vastaanottajan omasta ruumiinkuvasta riippuu, miten esimerkin mukaiset suorasukaiset huomautukset tulkitaan ja kuinka niihin reagoidaan.

Toisaalta miesten vitsailu, naisten vartaloiden ääneen arviointi ja tällaisten puheiden normalisointi ylläpitävät maskuliinisen kulttuurin ensisijaisuutta. Tämä ovat miesten kontrollia naisruumiita kohtaan. Näin ne myös kaventavat naisten toimintatilaa kouluissa.⁷⁶⁸ Toisissa tilanteissa miehet saattavat myös vähätellä naisten ulkomuodon merkitystä. Ammatinopettaja Aino kertoo, että eräässä seminaarissa oli väitelty ensivaikutelman merkityksestä. Mieskollega oli tyrmännyt asian pelkkänä uskomuksena. Naisopettaja koki, että miehen asenne oli naisia aliarvioiva. Naisopettajan mielestä miehet saattavat ”inhottavasti” käyttää mielipidevaltaa yrittäessään mitätöidä ulkoasun tärkeyden yrittäen samalla osoittaa naisten näkemykset pinnallisiksi ja siten merkityksettömiksi.⁷⁶⁹ Olen voinut joistakin miesopettajien kertomuksista tulkita samankaltais-

ta mitätöintiyritystä opettajien pukeutumista ja osin ulkonäön tutkimusta kohtaan.

Vapaassa sivistystyössä opettava Marjut (yli 50) muistelee vanhempaa rehtoria, jolla oli ollut tapana edessäpäin arvioida naisten ulkonäköä myönteiseen sävyyn; selän takana hieman ivallisesti. Rehtori oli toistuvasti antanut ymmärtää, etteivät farkut ole soveliaat naisen työasuksi sillä perusteella, ettei kenelläkään naisella ole hänen mielestään niin hyvää vartaloa, että farkut pukisivat heitä. Rehtorin jäätyä eläkkeelle koulun pitkäaikainen kanslisti oli todennut pukeutumisensa vapautuneen, koska hänen ei enää tarvinnut ottaa huomioon rehtorin mielipiteitä ulkoasustaan. Marjut kertoo ihmetelleensä, kuinka työyhteisön naiset olivat pukeutumistaan rajoittamalla sallineet rehtorin käyttää sukupuolistavaa ja seksuaalisovaa valtaa. Naiset olivat pukeutuneet miehen katsetta varten, eivät oman tahtonsa ja makunsa mukaisesti. Merkille pantavaa kaikissa edellisissä esimerkeissä on, että katseen välityksellä tapahtuvan vallankäytön lisäksi miehet käyttävät sanan voimaa, jonka kohteena on naisen ulkomuoto. Katse ja sanat yhdessä saavat naisen ruumiin alistaiseksi. Harvemmin arkiajattelussa kyseenalaistetaan miesten toiminta. Jos farkkuasuisen naisopettajan pukeutumisen katsotaan olevan kyseenalainen, miksi ei sitten ääneen kyseenalaisteta miehisen katseen oikeutusta ja tapaa huomautella naisen ulkonäöstä. Miksi ei arvioida sitä, miltä mies itse vastaavasti näyttää⁷⁷⁰?

Miehenä naisvaltaisessa yhteisössä

Naiskollegoiden ulkoasun niin myönteinen kuin kielteinen kommentointi voi olla miesopettajalle hankalampaa silloin, kun mies työskentelee naisvaltaisessa koulussa, jossa myös oppilaat ovat enimmäkseen naissukupuolisia. Miesten joukkovoima ja tuki puuttuvat. Tämä ei mahdollista myöskään sukupuolittuneiden vitsien kertomista. Ammatinopettaja Sakari (59) toteaa, etteivät miehet voi ”puolihuumorillakaan” puuttua naisopettajien asiattomaltakaan vaikuttavaan pukeutumiseen, vaikka miehet keskenään näkemäs-

tään puhuisivat. Ammatillisessa oppilaitoksessa opettava Pauli (52) kertoo: ”Ja sitten jos mä suoraan sanon niin mä en oikein tykkää (toki nyt miehenä mieluusti katton), mutta opettaja – voi sanoa, että rinnat on näkösällä ja sitten kun kumarrellaan, niin sitten ne on vielä enemmän näkösällä.” Pauli ei kuitenkaan naisopettajien kuullen uskalla puhua asiasta, koska hän pelkää joutuvansa naisvaltaisessa koulussa tuohtumuksen ja jopa ivailun kohteeksi.

Pelko tahattoman seksuaalisen jännitteen luomisesta voi ilmetä naisten pukeutumiseen osoitetussa kiinnostuksessa. Pauli katselee mielellään naiskollegoiden pukeutumista, ja toisinaan hän näkee kiinnostavia pukeutumiskokonaisuuksia. Hän ei ole kuitenkaan rohjennut sanallistaa ihailuaan, koska hän pelkää sanojensa väärintulkinnan mahdollisuutta: hänen ajateltaisiin pyrkivän kyseisen naisopettajan suosioon. Pauli ajattelee, että tämän jälkeen hänen pitäisi tasapuolisesti kehua kaikkien naisten ulkoista olemusta silloin tällöin. Viime vuosina Pauli on itse saanut naiskollegoilta myönteistä palautetta uudesta partamallistaan, hienosta paidastaan ja uusista farkuistaan. Pauli kertoo aluksi säikähtäneensä huomiota, mutta mitä useammin hän on saanut palautetta, sen mukavammalta se on hänestä tuntunut:

Kun näitä on tullut, niin pikkuisen on mullakin sitten linja lipsunut, että mä sitten joskus oon jollekin... että mä oon vähän kokeillut, että se on ollut sellaista pientä kokeilua, että miltä se minusta itestä kuulostaa ja mitä se vaikuttaa siihen toiseen. Kun mulla on ollut niin tiukka linja siinä.

Esimerkit osoittavat, että pienessäkin kanssakäymisessä vaatteilla on rooli: vaatteet ovat kommunikoinnin välikappaleita ja ne luovat merkityksiä. Kiinnostavaa on se, että myönteinenkin huomionosoitus pitää sisällään sukupuolittuneita arveluja.

Naisena miesvaltaisessa koulussa

Tiettyjen alojen ammatillisissa oppilaitoksissa naisopettajat voivat olla vähemmistönä. Se voi ”pakottaa” naisia suojelemaan it-

seään valitsemalla pukeutumisensa tarkoin, sillä epäseksikkään pukeutumisen on katsottu toimivan strategiana välttää erotisoivia kommentteja.⁷⁷¹ Pelaaminen ruumiin peittämisellä ja paljastamisella opitaan jo tyttöinä, kun tytöt huomaavat voivansa pukeutumisellaan säädellä poikien käyttäytymistä⁷⁷². Ammatinopettaja Reija (43) kertoo aika ajoin taktikoivansa pukeutumisellaan ja haluavansa tehdä itsensä näkymättömäksi. Hän toimii miesvaltaisessa opettajayhdistyksessä ja hän on yhdistyksen tilaisuuksissa seksuaalista huomiota välttääkseen pukeutunut poolopaitoihin ja mustiin suoriin housuihin.

Miesvaltaisissa opintoryhmissä opettava vapaan sivistystyön opettaja Margareeta (58) kertoo nuorempana valinneensa pukeutumisvärinsä sen perusteella, mitkä värit antoivat hänelle itsevarmuutta ja saivat aikaan jossain määrin myös seksuaalista torjuntaa: ”Varoin olemasta liian rohkea, muuten tunsin olevani heikoilla.” Opettajan mielestä liian naisellinen pukeutuminen tekee naisesta saaliin. Ruumiin pinta ajatellaan sosiaalisena rajana, joka on uhatuna tai vaarassa. Tällöin vaatetuksella on rooli sen puolustamisessa.⁷⁷³ Katkelmassa paljastuu myös Margareetan mieskuva; kaikki miehet eivät suinkaan katsele naisia ”saaliina”.

Toisaalta miesvaltaisessa koulussa opettaminen voi vapauttaa naisopettajan pukeutumispaineista. Jotkut naiset ajattelevat, että miehet eivät edes kiinnitä huomiota naiskollegan pukeutumiseen, eivät ainakaan pukeutumisen muodikkuuden vaatimukseen. Teknillisellä alalla ammattikorkeakoulussa opettava Katja (30) kertoo, että näistä syistä hän ei juuri ajattele pukeutumistaan, mutta asia olisi toisin, mikäli hän opettaisi naisvaltaisella alalla. Toisaalta Katja mainitsee pitävänsä huolen siitä, ettei pukeudu aikuisten miesopiskelijoiden katseiden alle liian seksikkäästi. Iltasen mukaan naisten naiseen kohdistama katse voi kertoa jaetusta feminiinisestä kulttuurista: heillä on keskinäinen ymmärrys siitä, mikä on kaunista ja tavoiteltavaa⁷⁷⁴. Miesvaltainen yhteisö ei tuo tämänkaltaisia pukeutumispaineita. Katjaa voidaan tulkita myös niin, että hänen oletuksensa mieskatseista kertoo mieskollegoiden katseiden ja heidän visuaalisen tulkintataitonsa aliarvioimisesta. Tulkitsen Katjan

kuvittelevan, että teknillisellä alalla miesten kiinnostus suuntautuu muualle kuin naisten pukeutumiseen. Aineistoni mieskatseiden perusteella väitän kuitenkin miesopettajien olevan varsin kiinnostuneita naisopettajien ulkonäöstä ja pukeutumisesta.

Katseen kohteeksi asettuva nainen voi olla subjekti ja tarkkailija, joka voi nauttia saamistaan katseista. Tyttöjä ja naisia ei aina voi pitää viattomina katseen kohteina, vaan tietoisina toimijoina⁷⁷⁵. Joan Rivièren lanseeraaman Masquerade-käsitteen sovelluksen mukaan nainen voi ottaa aseikseen visuaalisen ironian politiikan. Tietoisesti korostamalla ja liioittelemalla feminiinisyyttä, tuttuja naisellisuuden stereotyyppioita, miehisen katseen valta-asetelmia käännetään tarkoituksellisesti nurinpäin. Feminiiniseen pukeutumistapaan ”naamioitumalla” ja omalla tietoisella toiminnalla voidaan kokeilla ja tutkia, kuinka valta sukupuolten välillä rakentuu.⁷⁷⁶ Naamioituminen on siis sekä analyyttinen että kriittinen työkalu. Sen avulla voidaan itse testata toisenlaista identiteettiä samalla, kun naamioituminen toimii kriittisenä dekonstruktiona eli piileviä ristiriitaisuuksia paljastavana menetelmänä.⁷⁷⁷

Ammatinopettaja Riina (42) kertoo nuorena opettajana tahallisesti pukeutuneensa vyötäröä korostaviin vaatteisiin poikaoppilaiden katseiden kohteeksi, mutta kertoo kuitenkin varoneensa liian seksistisiä asuja. Riinan pukeutumisteossa oli tietoinen pedagoginen pyrkimys. Hän on sitä mieltä, että myös hänen ulkoisella olemuksellaan oli vaikutusta poikaoppilaiden hyvien oppimistulosten saavuttamiseen. Sen sijaan, että Riina olisi torjunut naisellisuuteen liittyvät pukeutumisen tehon ja vaaran, hän pyrki omassa strategiassaan käyttämään hyväkseen niitä konnotaatioita, joita naisellinen pukeutuminen synnyttää. Riina asettui katsottavaksi omasta vapaasta tahdostaan. Hän tiesi, miten oli pukeutunut, miten kantoi vaatteensa ja miten käveli. Hän tunsi hallitsevansa itsensä. Hän tiesi olevansa myös vastuussa niistä aalloista, joita hän nostatti.⁷⁷⁸ Riinan pukeutumistavan voidaan katsoa pyrkivän myös erilaisuuden hyväksymiseen, jopa sen ylistämiseen. Siinä käännetään vastakohtat nurin: opettajalle ”kuuluva” epäseksuaalinen pukeutuminen korvataan rohkeasti seksuaalisemmalla tyyllillä, jonka aiheutta-

masta kiinnostuksen reaktioista opettaja sanoo vieläpä nauttivansa. Kielletty asetetaan etusijalle ja se tulkitaan myönteiseksi. Samalla opettaja voi kääntää kulttuurisen opettajakuvaston päällelleen toisenlaisella opettajakuvalla.⁷⁷⁹

Edelleen seuraava opettajaesimerkki voidaan tulkita naisellisuuden naamioksi. Ammatillisessa oppilaitoksessa opettava Helli (61) on huomionnut koulunsa nuoren naisopettajan, joka pukeutuu huomiota ja pahennusta herättäviin minihameisiin ja niin sanottuihin babydoll-asuihin⁷⁸⁰. Hänestä tuntuu, että opettajan pukeutuminen on uhmaa ja kapinaa koulun ”äijäenergiaa” kohtaan. Helli jatkaa, että ”minipukeutuminen on jonkinlainen protesti siellä vallitsevaa ilmapiiriä kohtaan. Kansainvälinen sormimerkki, joka näytetään pukeutumisella”. Helliin tulkinta poikkeaa totutummasta ajattelutavasta, jonka mukaan tämän kaltainen pukeutuminen tulkittaisiin mauttomaksi ja sopimattomaksi seksuaalisen huomion herättämiseksi miesvaltaisessa yhteisössä ja naisten välisen kilpailuasetelman lietsomiseksi. Sen sijaan Helli selittää pukeutumisen vastarinnaksi liialliselle maskuliinisuudelle. Tämä on samalla naisopettajan vastakatsa miesopettajien katseille. Tulkinta on lähellä Riviéren liioittelevaa naisellisuutta. Helliin tulkinta kollegan asusta on yksi mahdollinen tulkintatapa; toinen opettaja tai pukeutuja itse voisi selittää pukeutumistavan aivan toisin. Esimerkki kuvastaa sitä, kuinka vaikea pukeutujan todellisia motiiveja on tietää tai kuinka heikosti ne loppujen lopuksi pukeutumisesta ilmenevät⁷⁸¹.

Ulkoasun rakentamisen motiivit ovat opettajakollegoiden olettusten varassa. Oletukset normatiivisesta sukupuolesta ja opettajasta voivat määrätä etukäteen, millainen ulkoasu hyväksytään⁷⁸². Yläkoulun opettaja Piritta (46) kertoo: ”--- sain merkitseviä silmäyksiä paidoistani, jotka ovat ehkä vähän tiukan näköisiä, koska olen isorintainen, mutta siro nainen.” Piritta pitää pukeutumistyylistään eikä suostu sanattoman painostuksen alla muuttamaan tyyliään ja pukeutumaan oman makukäsityksensä vastaisesti ”ylisuuriin” vaatteisiin. Pukeutumispuheissa naisopettajan yleisesti ajatellaan pönkittävän heikkoa itsetuntoaan paljastavalla pukeutumisella ja kummeksutaan, miksi huomatuksi tuleminen on joillekin niin tärkeää.

Tämä on yleisin ulkoasun tulkinnan tai väärintulkinnan selitysmalli, jossa paljastuvan ruumiin kautta arvioidaan kollegan itseluotamus ilman sen tarkempaa analyysia. Toisin tulkiten pukeutujan heikko itsearvostus voi mieluummin saada aikaan piiloutumisen huomiota herättämättömiin ja peittäviin vaatteisiin.

Opettaja on opettaja lomallakin

Pienellä paikkakunnalla asuva luokanopettaja Mette (36) kokee opettajaystävien tavoin opettajuuden paineita ulkoasunsa ja käyttäytymisensä suhteen ravintolailtaa viettäessään.⁷⁸³ Uimarannalla jotkut naisopettajat eivät halua liikkua liian paljaspintaisina ja alistua oppilaidensa, eikä varsinkaan heidän isiensä katseiden kohteiksi. Katri on halunnut murtaa tätä häveliäisyyden kontrollia. Hän on sitä mieltä, ettei hänen auktoriteettinsa ja uskottavuutensa opettajana voi vähentyä siitä, vaikka hänet lomalla heinäkuun helteessä nähdään uimapuvussa.

Samantapaisesti ajattelee toinen luokanopettaja Raisa (46) ihmetellen opettajiin kohdistuvia mielikuvia. He saivat opettajaystävättärensä kanssa kuulla helteisenä päivänä junassa miesmatkustajalta kysymyksen: ”Ette kai te noin lyhyitä hameita koulussa käytä?” Hallia mukaillen tulkitsen, että opettajien pukeutuminen horjutti konventionaalista mielikuvaa opettajan näköisestä. Asiallisen ulkomuodon tilalla nähtiin sellaista seksuaalista feminiinisyyttä, jota opettajilla ei ole totuttu näkemään. Sen merkitsijänä toimi katsojan mielestä jälleen kerran liian lyhyt hame, kesälomallakin.⁷⁸⁴ Tilanne osoitti, että seksuaalisen vaateviestin ja ammatin välillä on ristiriita. Junan ravintolavaunussa istuvien lyhythameisten naisten ammatti olikin toinen, mitä katsoja ensioletuksella olisi voinut olettaa. Raisan epäopettajamainen ulkonäkö on saanut huomiota muulloinkin: ”Joskus ravintoloissa vieraat miehet saattavat sanoa, että ’vitsi jos mun opettaja olis näyttänyt toltta, olisin ollut aina jälki-istunnossa’.”

Aineistoni opettajat vahtivat seksuaalisia ulkoasun viestejä, mutta he eivät pohdi sitä, entäpä jos opetettavat haluaisivat nähdä naisellisempia ja aistillisempia opettajia. Sen sijaan internetissä käydyn opettajien ulkonäkökeskustelun mukaan keskustelijat toivoivat, että heidän kouluaikoinaan opettajat olisivat olleet kauniimpia ja seksikkäämpiä⁷⁸⁵. Daniel S. Hamermesh ja Amy M. Parker toteavat, että vaikka kauneuden vaikutusta oppimistuloksiin ja opettajan suosikkiasemaan on vaikea todistaa, se voi silti olla yksi vaikutin, joka voi tehostaa opetuksen tuottavuutta. Se on heijastuma, ei niinkään syy.⁷⁸⁶

Miestennielijät

Oma lukunsa ovat ulkoisen olemuksensa kautta tuomituiksi tulevat naisopettajat, joiden pukeutumista ei ensisijaisesti arvostella epäsojivana opettajan mallina. Sen sijaan pukeutumistapaa epäillään tahalliseksi vastakkaisen sukupuolen houkuttelemiseksi. Tämän mukaan opettajalla olisi kaksoisrooli koulussaan: hän toimisi sekä opettajana että viekoittelijana. Paheksunta on aina naisilta kuultua ja siihen sisältyy naisten välinen kilpailuasetelma. Tarinat miestennielijöistä ovat aineistoni muiden naisopettajien kertomuksia omista kouluistaan. Kolme miestennielijäksi tuomittua naisopettajaa on aineistossani itse kertomassa tarinaansa. Ammatinopettaja Reija (43) kertoo kokemuksensa edellisestä koulustaan, jossa hänen polvipituisia hameitaan ei aluksi hyväksytty:

R: ”Reija, et sä tajua, että sinun pitää pukeutua samalla tavalla kuin me!” Niillä oli pitkiä hölttänehameita.

MK: Ihan oikeasti sanottiin noin?

R: Sanottiin! Tultiin sanomaan minulle. Mä en ymmärrä, että minä oon kohdistunu semmoseen. Sanottiin: ”Etkö sä oo vielä ymmärtänyt, että täällä pitää pukeutua tietyllä tyylillä”. Mä sanoin, että mä en ryhdy siihen! Sit tuli se: ”Sä oot miestennielijä!”--- Se oli hirveetä!

Kollegat suorastaan määräävät, että Reijan *täytyy* pukeutua tiettyllä tavalla. Tavallisimmin aineistossani väärin pukeutuminen osoitetaan ilmein tai sanallisin vihjailuin, tässä suorasukaisesti. Valta-asetelmaa lisää se, että kollegat antavat ymmärtää, ettei Reija ole tajunnut koulun visuaalisten järjestysten määräämää käyttäytymistä. Kun Reija ei suostu alistumaan pukeutumiskoodiin, hän saa kollegoilta itselleen haukkumasanan: miestennielijä. Reija pyritään symbolisesti riisumaan tässä valtapelissä, jota käydään sanallisin nimittelyin⁷⁸⁷.

Nimittely sai Reijan vetäytymään kahvitaukojen aikana omaan työhuoneeseen. Tapaus jätti Reijalle ikävän muiston ja valmiuden: uudessa koulussa hänelle tulee toisinaan tunne, katselevatko naiskollegat häntä samalla tavalla arvostellen. Edelleen hän saa tarkoituserältäään arveluttaviksi tulkittavia naiskollegoiden huomioita silloin, kun hän käyttää lyhyitä hameita. Sosiaalinen kontrolli on muuttanut Reijan käyttäytymistä ja tarkentanut hänen itsekontrolliaan. Opettajien yhteisiin tilaisuuksiin ja työmatkoille Reija joutuu erityisesti miettimään omaa näkymistään ja näyttäytymistään, etteivät myös miesopettajat tulkitsisi hänen ulkoista olemustaan väärin. Tahtomattaankin hän on huomannut aiheuttavansa näkyvyyttä, sillä jotkut vaatteet, kuten hyvin istuvat farkut, ovat saaneet mieskollegoilta erityisen pitkiä katseita.

Olivatko kollegat kateellisia? Reija on kaunis, vartaloltaan sopusuhtainen ja sosiaalisti helposti lähestyttävä ja lähestyvä nainen. Hän tulee aina huomatuksi ja huomioituksi. Reijalla on ominaisuuksia, joita kenties puuttui muilta työyhteisön naisilta, ainakin heidän omissa ruumiinkuvissaan. Jotkut Reijan kollegat ovatkin tunnustaneet, ettei heillä itsellään ole niin kauniita sääriä, että he voisivat edes kotona käyttää lyhyitä hameita. Pukeutumisen moniselitteisyys ja arveluttavuus kasvaa entisestään, mikäli pukeutumisesta verrataan toisten naisopettajien pukeutumiseen, eritoten siinä tapauksessa, jos toiset naiset pukeutuvat stereotyyppisesti opettajiksi.⁷⁸⁸ Samalla kun Reija on arvostelevien kollegakatseiden ja epäilyjen kohteena, hän itse arvostelee mielessään kollegoidensa huonoa pukeutumismakua.

Luokanopettaja Raisa (46) on tarkkaillut arvostelevia naiskollegoitaan ja hän on sitä mieltä, että tällaiset naiset ovat ”ylipäättään pahansuopia”. He näkevät huomauttamista kaikesta ja kaikista ja ovat kateellisia: ”Ehkä he ajattelevat, että kun eivät itsekään näytä hyvältä, miksi muiden pitäisi näyttää!” Tiia ei usko tämän liittyvän erityisesti opettajuuteen. Kenties mitättömämmän näköinen nainen on vihainen ja katkera ja kaipaisi nähdyksi tulemista⁷⁸⁹.

Hameen pituus saa aikaan paljon pukeutumisen väärintulkintoja pukeutujan näkökulmasta. Raisan korviin on kantautunut, että hänen hamettaan on sanottu kollegoiden keskinäisessä puheessa ”por-nahtavaksi”. Erityisen vaaralliseksi hameen tekee nahkamateriaali. Niukkoja nahkahameita on totuttu näkemään erotiikka- ja pornokuvastoissa sekä musiikkivideoissa. Tällaiset mielleyhtymät eivät sovellu opettajakuvaan. Käsitys ihmisestä voidaan muodostaa hameen ja liikkumistavan perusteella. Tämä tieto ikään kuin luonnollistetaan, vaikka se perustuukin joihinkin kulttuurisiin päätelmiin, joista ainakin osa on täysin virheellisiä⁷⁹⁰. Yleisesti hameen pituuden kielteinen arviointi korostuu pienikokoisten naisten kertomuksissa. Sirot ja lyhyet naiset perustelevat lyhyiden hameittensa käyttöä esteettisillä syillä. He harmittelevat kollegoiden tuijottavan pelkästään hameen helman pituuteen suhteuttamatta pituutta pukeutujan ruumiin kokoon ja pukeutumiskokonaisuuden estetiikkaan.

Ihmetystä ja visuaalisen tulkintataidon puutteellisuutta herättää opettajassa se, jos hänen asukokonaisuuttaan arvostellaan viekoittelevan seksikkäänä, vaikka hänen lyhyt hameensa on asiallinen, villakankainen arkihame ja hän käyttää hameen sävyisiä, paksuja sukkahousuja sekä kahden senttimetrin korkuisia korkoja. Erityisen harmillisia pukeutumisen virhetulkinnat ovat pukeutujalle silloin, kun hän itse pyrkii pukeutumaan asiallisesti, tietoisesti välttämällä seksuaalisia vaikutelmia.

Nancy Fridayn mukaan kauneus on ambivalentti ilmiö. Kauneus on ihailua ja se on vertailua: toisella on kauneuden tuomaa valtaa, itseltä tämä valta voi puuttua. Kateus alkaa ihailusta, mutta se voi muuttua huonommuuden tunteeksi ja lopulta katkeruudeksi. Toisen kauneus nähdään voittona, joka täytyy muodostua kadehtijan tappi-

oksi. Pahinta on, jos kaunis tuntuu vielä nauttivan siitä, mitä hänellä on. Kateuden kohteeksi joutuneelta oma kauneus voi viedä ilon ja voimaantumisen tunteen. Toisten naisten koston pelko voi saada ihmisen piilottamaan ja mitätöimään näkyvyyttään, kuten edellä Reijan esimerkki kertoo. Friday kysyy, kenen katseita nainen testaa kävellessään työpaikalleen lyhyessä Chanel-puvussa korkokenkiin? Toiset naiset arvioivat, paljonko hän on käyttänyt rahaa jakkupukuunsa ja ovatko hänen säärensä tarpeeksi hyvät minihameeseen. Toiset naiset silmissään riisuvat hänet alasti ja kuvittelevat itsensä samankaltaiseen asuun vertaillen, arvioiden ja arvostellen. Friday on sitä mieltä, että ellei kateuden kohde pysty kestäämään toisten naisten palautetta tai hädin tuskin verhoitua katkeruutta heidän silmissään tai tekemään tästä loppua, hän on sijoittanut rahansa epäviisaasti ja näyttäytyy vääränlaisena.⁷⁹¹ Kauneuden ja kateuden välinen valta-asetelma on peliä, jota tulee osata pelata.

Valtapeli voi johtaa seksuaalissävyytteiseen juoruiluun ja siihen, että maine sekä naisena että opettajana perustuu katsojien tulkinnoille. Peruskoulunopettaja Margit (56) on työskennellyt useilla kouluilla. Eräässä koulussa hän omien sanojensa mukaan joutui epämiellyttävän, seläntakaisen ”pötypuheen” kohteeksi:

Kohtasin alkuun kummallisia katseita, mutta en osannut yhdistää niitä hameeseeni ja korkokenkiin heti aluksi, ajattelin vain, että kun olen uusi henkilö tällä pikkukylällä, niin uteliaana katsotaan ja ihmetellään, että mikähän tuo on, kun oli kolme ”pahaa” asiaa: hulmuhelma, korkokengät ja punertavat hiukset, niin eihän siinä toki tiedä, miten suhtautua... heh.

Vasta vuoden kuluttua Margit oli kollegan suorasta kysymyksestä oivaltanut, että hänen ulkoinen olemuksensa välittää konnotaation, jonka perusteella henkilökunta epäilee hänellä ja miesrehtorilla olevan seksuaalisen suhteen. Margitin mukaan muut koulun naisopettajat olivat aina pukeutuneet farkkuihin, eivät koskaan hameeseen. Margitin korkokengät viittaavat erotiikkaan; matalakan-taiset kävelykengät olisivat viestittäneet epäseksuaalisesta vakavamielisydestä⁷⁹². Margitin koulun visuaalisissa järjestyksissä farkut olivat tavallinen työvaate. Sen sijaan hameasuisuus oli epätaval-

lista, jopa liiallista. Margit muistaa nähneensä kahdella opettajalla hameen seitsemän vuoden aikana niissä kuudessa kyläkoulussa, joissa hän on ollut opettajana. Margit ei itse omista sinisiä farkkuja, ”tämä on jäännös opettajankoulutusajan pukeutumishojeista”, hän mainitsee.⁷⁹³

Edellä todettiin, että punahuulinen opettaja on sopimatonta, mutta kelvoton voi olla myös punahiuksinen naisopettaja. Punapäinen nainen, kuten edellisen otteen Margit, välittää stereotyyppisesti mielikuvan villistä ja intohimoisesta saalistajasta. Toisaalta punaisiksi värjättyjä hiuksia ei voi enää pitää poikkeavina suomalaisessa katukuvassa. Niiden voisikin ajatella muuttuneen tavallisiksi ja totutuiksi. Mielikuvissa punahiuksisuus ei välttämättä ole opettajan väri, kuten oli todennut luokanopettaja Jaanan (43) kampaajakin.

Helena Saarikosken mukaan punaiseksi värjäämisen tyyliisuunta on houkutus yhdistää seksuaaliseen vallankumouksellinen elementti. Punainen pää merkitsisi siis naisen vapautumista ja halua ottaa huonon naisen perinteisesti kantamaa voimaa tavallisen naisen voimavaraksi.⁷⁹⁴ Weitzin tutkimuksessa hiljainen ja kiltti nainen haki itselleen voimaa värjäyttämällä hiuksensa punaisiksi. Punapäänä hän halusi ihmisten ajattelevan hänen olevan varteenotettava tyyppi, itsenäinen ja suorastaan äkkipikainen. Värjätyillä hiuksillaan hän sai ihmiset vihdoinkin näkemään itsensä. Eritoten hän nautti saamastaan miesten huomiosta.⁷⁹⁵ Punaiseen väriin kohdistuva intohimo saa lisämerkityksiä tulevassa luvussa, jossa käsitellän ulkonäköä uskonnollisissa kouluissa.

Naisten keskinäiset ulkonäön arvioinnit ja arvostelut vaihtelevat samassa opettajainhuoneessa. Toisten naiskollegoiden katseet saatetaan kokea tunkeilevina ja mittailevina. Toisinaan myös sanansutkaukset on tarkoitettu loukkaamaan: ”--- sähän alat olla kuin Merikukka, kun mennee tonne ---”⁷⁹⁶, kuten ammatinopettaja Reija (43) loukkaantuneena muistelee. Toisilta naiskollegoilta sama pukeutuja saa myönteistä huomiota sopusuhtaisesta vartalostaan ja tyylijustaan. Pukeutujan käsitys omasta tyylijustaan ja luontaisesta viehättävyydestään vahvistavat omaa minää, mutta voivat sosiaalisissa tilanteissa toimia päinvastoin. Ne voivat heikentää so-

siaalista identiteettiä, mikäli ympäristön palaute on torjuvaa. Saija Ranzin tutkielmassa seksuaalisesti aktiivinen nainen ei halunnut paljastaa muille naisille omaa sukupuolista käyttäytymistään toisten naisten tuomitsevien asenteiden ja kateuden pelosta. Hän piti toimintansa salaisuutena halutessaan varjella itseään, koska vahva nainen on uhka toiselle naiselle. Hän on erilainen, arvaamaton ja kilpailija.⁷⁹⁷ Koulumaailmaan sijoittuneessa tutkimuksessa tytöt suojelivat itseään pukeutumiseen, tyyliin ja ruumiillisuuteen liittyvissä asioissa, mikäli he kokivat, etteivät voi jakaa näitä asioita sellaisten tyttöjen kanssa, jotka itse viestivät olemuksellaan uhkaa tai välinpitämättömyyttä⁷⁹⁸.

Pukeutumisen arkisena todellisuutena ja samalla haasteena voi olla tasapainoilu sosiaalisen ja sisäisen todellisuuden kanssa⁷⁹⁹. Ristiriita peilikuvan ja kollegoiden palautteen välillä on Reijan (43) kokemuksessa:

Kun se peili *ei* sulle sano, että sä oot liian seksikkäästi pukeutunut. Mutta täällä tulee kommenttia. --- Kun tavallaan ne toiset tulee siitä sanomaan, että kun itellä on hyvä olo, kun aamulla lähdet ja aattelet näin, että ok, tämä on nyt tälle päivälle näin tämä asu. Ja sitten toinen saattaa pilata sen sillä, että se saattaa jotakin sanoa.

Kysyn opettajalta, vaikuttavatko kollegoiden kielteiset huomautukset häneen. Reija vastaa napakasti, että puheet tuovat hänelle pahaa mieltä, loukkaavat ja tekevät vihaiseksi. Reijaa on jäänyt vaivaamaan, onko hänen persoonassaan jotain sellaista, mikä vaikuttaa häneen kohdistuviin kielteisiin pukeutumishuomioihin. Satutettunakaan Reija ei halua sanoa takaisin pahasti, koska hän pelkää sanojensa loukkaavan toista osapuolta tai aiheuttavan riidan. Tällainen käyttäytyminen voidaan tulkita myös alistumiseksi, joka edelleen jatkaa pukeutujaan kohdistuvaa vallankäyttöä. Foucault'ta mukaillen ruumis tehdään tottelevaiseksi. Aineistokatkelmassa käsitys sukupuolesta ja sukupuolisesta ruumiista pyritään tuottamaan, ylläpitämään ja uusintamaan mieluummin kuin pyrittäisiin tuottamaan moninaista naiskuvaa. Tämä toteutuu silloin, jos koulun kirjoittamattomiin sääntöihin vain sopeudutaan. Kyse on ruumiin kontrol-

loinnista, joka tässäkin tapauksessa on samaa sukupuolta olevien hallintaa toisiaan kohtaan.⁸⁰⁰

Uskontojen valtaapitävät voimat

Opettajan ammatin vaatimusten lisäksi uskonto asettaa omat vaateensa sille, miltä opettaja saa näyttää. Tässä uskontoon kytkeytyvät pukeutumismormit ovat kertomuksia pääosin herännäisuskonnollisista kouluista⁸⁰¹. Kielteistä palautetta ulkoasuistaan saaneet opettajat eivät tunnusta koulunsa valtaapitävää herännäisuskontoa, mutta he ovat kuitenkin kristillisen arvopohjan tunnustavia opettajia. Ulkonäön huonotapaisuus, siveettömyys ja syntisyys liittävät tämän uskontoa ja pukeutumista käsittelevän luvun seksualisoitujen diskurssiin, jossa myös peilin synnillisyyttä sivutaan. Kaikki ulkonäköä säätelevät normit kohdistuvat jälleen naisiin.

Laajentaakseni näkökulmaa peilaan ”syntistä” pukeutumisesta myös muiden uskontojen kuin kristinuskon kautta. Lisäksi tarkastelen nykyisten kauneusstandardien markkinavoimaa uskontoon vertautuvana valtana. Loppujen lopuksi kaikissa näissä on kyse valtasääntöjen mukaan elämisestä, vastakohtana valinnanvapaus ja monimuotoisuuden suvaitseminen.

Uskonnon normittama pukeutuminen

Varhaisimmissa pukuhistorian tutkimuksissa uskonnon vaikutus näkyy pukeutumissäännöissä, joissa pukeutuminen luokiteltiin neljän eri teorian mukaan. *Säädyllysteoria* määritteli pukeutumisen alkuperän moraaliseksi. Ihmiset pukeutuivat peittääkseen vartalonsa yksityisimmät osat toisten katseilta. *Säädttömysteorian* mukaan ihminen pyrki päinvastoin puvulla paljastamaan ja seksuaalisesti houkuttelemalla kommunikoimaan. Kyse on riisutun ja puetun yhdistelmästä. Alastomuutta on käytetty myös häpeään kohdistuvana rangaistusmuotona ja sitä on pidetty köyhyyden ja kurjuu-

den merkinä. *Suojautumisteorian* mukaan puvun tehtävä oli suojata kantajaansa fyysisiltä ja henkisiltä tekijöiltä, kuten yliluonnollisilta voimilta. Ruumiin koristelemiseen on varhaisista ajoista asti liittynyt mytologisia piirteitä. *Koristautumisteorian* mukaan vaatteet olisivat vähitellen kehittyneet vartalon maalauksista ja muista koristuksista. Protestanttisuuteen on kuulunut alusta lähtien korean vaateen välttäminen. Sillä on osoitettu säästävääsyyttä ja vaatimatomuutta sekä vältetty kiusalliseksi pidetyn huomion kiinnittymistä ruumiiseen. Vaatteilla koreilu on ollut koreuden synti, ensimmäinen askel huoruuteen.⁸⁰²

Nytemmin pukututkimuksen tarkastelunäkökulmat ovat laajentuneet. Mutta edellä mainitut varhaiset pukuhistorian teoriat soveltuvat tämän alaluvun uskonnollisten koulujen pukeutumispuheiden viitekehikseksi. Niin ikään on muistettava, että opettajankoulutuksen historia perustuu kristillis-siveelliseen arvopohjaan⁸⁰³. Erityisesti suomalaisten säätyläisnaisten, joita varhaiset naisopettajat olivat, pukeutumissäännöt olivat Raamattuun vedoten lähinnä peittämismormeja⁸⁰⁴. Raamatun tulkinta on erityisesti naisiin kohdistuvilla kielloillaan ja määräyksillään antanut ymmärtää, miltä naisen kuuluu näyttää⁸⁰⁵. Raamatun kertomuksia on sittemmin varioitu omaperäisesti ja varsin dramaattisesti herätysliikkeiden ohjeistuksiin. Lars Levi Laestadiuksen saarnoissa varoitetaan maallisesta vaatteista koreilusta. Kuvainnollisissa teksteissään hän rakentaa mielleyhtymiä kauneuden ja saastan punoutumisesta yhteen ja niiden kietoutumisesta ja kerrostumisesta ihmiseen.⁸⁰⁶

Koreilevat opettajat

Luokanopettaja Nean koululuokassa suurin osa lapsista kuuluu uskonnolliseen herätysliikkeeseen, jonka käytännöissä asetetaan kieltoja ja normeja naisen ulkonäölle. Säännöt ovat aiheuttaneet herätysliikkeeseen kuulumattomalle Nealle päänvaivaa. Voiko hän ulkoisesti näyttää omalta itseltään vai pitääkö hänen ottaa huomioon oppilaiden kotien arvomaailma, joka ei hyväksy meikkejä eikä kor-

vakoruja? Hän on miettinyt asiaa siitä näkökulmasta, millaisen kuvan hän haluaa välittää itsestään. Nea on päätenyt siihen, että meikkaaminen ja korvakorujen käyttäminen ovat osa häntä itseään, ne kuuluvat hänen identiteettiinsä.

Nea jatkaa, että lapset tulkitsevat opettajan korvakorut syntisen ihmisen merkiksi, koska lasten kotikasvatus on näin opettanut⁸⁰⁷. Korvakorut konnotoivat lapsille, ettei opettaja ole uskova-inen. Opettajan mukaan korvakorujen viesti mahdollistaa, että lapsi voi käyttäytyä opettajaa kohtaan epäasiallisesti. Toisin uskoval-la tai uskonottomalla opettajalla ”ei ole mitään merkitystä – eihän hän tule pääsemään taivaaseenkaan”. Nea on taitavasti hyödyntänyt omia kokemuksiaan koulukasvatuksen välineenä. Hän kertoo käyttäneensä esimerkkinä omaan ulkoiseen olemukseensa kohdistunutta arvostelua ohjatessaan lapsia hyväksymään ja sietämään erilaisuutta.

Kansanopiston opettaja Aija (40) kuvittelee olevansa arvioivien ja arvostelevien katseiden kohteena oppituntien ja opettajainhuoneen ulkopuolellakin. Aija oli kauhistunut luokkakuvaa, jossa hänen hameensa näyttää sopimattoman lyhyeltä ainakin hänen omissa silmissään. Opettajaa oli pelottanut, millainen reaktio syntyy, kun valokuva leviää opiskelijoiden koteihin. Pelko oli ollut aiheeton, sillä ainuttakaan kommenttia hameesta ei kuulunut. Sen sijaan koulun johtokunnan iäkkäät rouvat paheksuivat opettajilla kuvassa näkyviä liian isoja korvakoruja.

Opettajarepresentaatioiden mukaan opettajat ovat olleet kristillis-sosiaalisen paineen puristuksessa aina. Santeri Alkio kuvaa vuonna 1892 ilmestyneessä romaanissaan, kuinka opettajat ovat moraalinvartijoiden ja ahdasmielisten piirien paheksunnan kohteina. Alkion mukaan opettajiin kohdistuvaa raakuutta, vanhoillisuutta ja tekopyhää moralisointia on käytetty hyväksi uskonnon varjolla.⁸⁰⁸ Kiintoisa ristiriita, mikäli toisaalta aikakauden opettajia itseään pidettiin moraalinvartijoina. Opettajaseminaareihin liittyvissä diskursseissa 1920–1940-luvuilla käytettiin käsitettä seminaarihenki, johon liitettiin pikkumaisuus, ahdasmielisyys ja tiukka valvon-

ta⁸⁰⁹. Oletan, että seminaariaikaiset voimakkaat perinteet ilmenevät yhä heijastuksina uskonnollisissa kouluissa.

Suomalaisissa herätysliikkeissä ja pietismissä herännäispapit saattoivat nimittää punaista hametta ”helvetin peräseinäksi”⁸¹⁰. Aineistoni vanhempi naisopettaja muistelee, ettei pohjoissuomalaisessa, uskonnollisessa seminaarissa katsottu suopeasti punaiseen hameeseen pukeutumista. Nykykoulussa ammatinopettaja Piritta saa punahuulisuudestaan nuhteita sekä opiskelijoilta että kollegoilta. Pirittan mielestä koulunsa uskonnon määräämät ”vaatimatonta ja tavalliselta näyttämisen” visuaaliset järjestykset tekevät hänen mukaansa opettajakunnasta mitäänsanomattoman näköisiä.

Toisen koulun ammatinopettajan Saijan (46) kokemus liittyy hänen punaiseen puseroonsa ja punaisiksi värjäytyihin hiuksiinsa. Hän sai kuulla uskonnolliselta kollegaltaan ohjeen: ”Oletko sinä Saija koskaan kuullut sellaista sanontaa, että hieno nainen ei pukeudu punaiseen?” Huomautus annettiin tilanteessa, jota edelsi kollegoiden erimielisyys opetuksellisesta asiasta. Sama opettaja sai kuulla toisen uskovan naiskollegan pyytävän häntä vielä harkitsemaan muunlaista hiusväriä. Kollegan mukaan vaalea nainen olisi punapäistä naisellisempi ja uskottavampi ja varmasti myös opiskelijoiden mielestä kauniimpi opettaja. Naisopettajien valtamittelöissä kyseisessä koulussa punapäinen opettaja on uhmaten vahvistanut asemiaan taipumatta kollegoiden tahtoon. Vaatteet ja muut ulkoiset merkit, kuten värjätyt hiukset voivat toimia mielenosoitustunnuksina tai taisteluseinä määräyksiä vastaan. Samalla ne voivat olla oman identiteetin rakennusaineita⁸¹¹.

Musta väri on perinteisesti kuulunut protestanttisten herätysliikkeiden hyväksymäksi pukeutumisväriksi. Liiallinen ”mustuus” on saattanut kuitenkin aiheuttaa ongelmia kouluissa ainakin 2000-luvun alkupuolella. Kommentteja pukeutumisväristä on voinut tulla odottamatta ja myös ei-uskonnollisissa kouluissa: ”Ootko sä jokin saatananpalvoja, kun pitää mustissa kulkea?” Kysymyksen sai kuulla mustiin suoriin housuihin, mustaan poolopaitaan ja mustaan villatakkiin pukeutunut yhtenäiskoulun opettaja Leila (31) vanhemmalta naiskollegaltaan. Pukeutuja oli hämmentynyt, koska hä-

nen vaatekappaleensa eivät edustaneet esimerkiksi alakulttuureille merkityksellistettyjä kapinavaatteita.

Yhtenäiskoulun äidinkielen opettaja Senni (32) kertoo, ettei hän suostunut ”ymmärtämään” rehtorin ihmettelyä mustista vaatteistaan. Seuraavana päivänä hän esiintyi koulussa kynnetkin mustiksi lakattuina. Mediassa muutamia vuosia sitten voimakkaasti esillä ollut saatananpalvonta yhdistettynä nuorten mustaan pukeutumisväriin on tulkintani mukaan saattanut saada kanssaihmiset yli-reagoimaan. Tuolloin musta vaateväri ja vahvat mustat silmärajaukset olivat erityisesti murrosikäisten ulkoasujen suosittuja ilmentymiä. Silloisten yleisönosastokirjoitusten ja internetkeskustelujen mukaan kaikki nuorison mustuus liitettiin paheellisuuteen. Ei ole kummasteltavaa, että reaktiot ovat voineet kohdistua myös nuoriin opettajiin.

Ei-uskovainen opettaja voi tuoda uusia vaikutteita kouluun, jolloin tämä saattaa lisätä uskovien työntekijöiden pelkoa radikaaleina pitämiensä arvojen pääsystä piilo-opetussuunnitelmaan samoin kuin pelättiin jo 1920–1930-lukujen opettajaromaaneissa⁸¹². Ammatinopettaja Riina (42) kertoo olleensa uransa alussa uskonnollisella, pienellä paikkakunnalla sijaisopettajana ja nuorena naisena pukeutuneensa ajan hengen mukaisesti näyttävään Madonna-tyyliin. Hätkähdyttävän pukeutumisensa takia hän muistaa olleensa ainakin ei-uskovaisille tyttöoppilaille mallina ajanmukaisesta ja sallivammasta elämästä:

Luulen, että olin heille jonkinlainen tuulahdus isosta, vapaasta maailmasta, ja he halusivat kokea sitä kauttani ja samaistumalla minuun muun muassa siten, että kiinnostuivat siitä, mitä opetin.

Riinan pukeutuminen voidaan tulkita myös kapinaksi ja tietoiseksi vastarinnaksi hänen omia uskonnollisia juuriaan ja sen opettamaa naiskuvaa kohtaan. Samalla tavoin poptähti Madonnan ulkoasu, sanoitukset ja musiikkivideot ovat tietoista toisin tekemistä taiteilijan syvästi katolista kotikasvatustaan vastaan⁸¹³.

Riinan Madonna-tyyli on kiintoisa valinta uskonnollisessa kouluyhteisössä, kun tarkastellaan opettajan toimintaa poptähti Madonnan luoman seksuaalisen kuvaston kautta. Siinä sekoitetaan pe-

rinteiset neitsyen ja huoran roolit toisiinsa selkeästi uskonnollisessa viitekehyksessä. Madonna on todennut, että hän osuu näkymissellään ja tekemisellään ihmisten alitajuntaan kahdella tavalla. Yhtäältä hän herättää häpeää niissä, jotka tuomitsevat hänet, toisaalta hän pyrkii vapauttamaan ihmisiä seksuaalisuuteen kohdistuneista, opituista häpeän tunteista⁸¹⁴. Samoin Riinan pukeutumispuheessa paljastuu, että hän haluaa ravistella kapea-alaisesti ajattelevia ihmisiä. Blondi Madonna parodioi Marilyn Monroen kustannuksella, mutta hän ei kainostele miehen katsetta, vaan haastaa sen. Madonnan tavoin vaaleahiuksisen Riinan naiseus asettuu katsottavaksi hänen omilla ehdoillaan. Riinan opettajakuvalla voidaan ajatella olleen sosiaalinen tilaus koulussaan Madonna-ilmion tapaan⁸¹⁵, koska tyttöoppilaat olivat kiinnostuneet toisin toimivan naisopettajan opetuksesta. Hän loi uutta naiskuvaa melko suljettuun yhteisöön.

Opettajien koulun valinta saattaa riippua koulun uskonnollisesta suuntautumisesta. Ahdasmieliseksi koettu koulun henki voi karkottaa ei-uskovaiset opettajat vapaamielisimpiin kouluihin. Ammatinopettaja Maiju (46) kertoo vierailevansa opettajana uskonnollisessa koulussa, jonne hän on joutunut miettimään oman ulkoasunsa ja meikkiensä sopivuutta. Hän ei kuitenkaan halua luopua omasta tyylistään toden: ”--- mulla on semmoinen tunne, että en haluaisi olla töissä täällä, koska täällä on pikkuisen sellaista ahdasmielistä.” Ammatinopettaja Riina (42) jatkaa, että hän olisi saanut vakituisen opettajanviran uskonnollisesta koulusta:

--- mutta mä en ois voinu mennä sinne ahdasmieliseen opettajainhuoneeseen, missä niinku sitä kyräilyä ja se, että ootko sä...--- Ei se pukeutuminenkaan vaan se, kuinka paljon näkyy ulospäin, kuinka paljon sinä kiinnität huomiota itseesi! [hakkaa voimakkaasti sormillaan pöytään]

Uskonnollisessa yhteisössä koreilevaksi mielletty pukeutuminen ja meikkaaminen viestivät huomion kiinnittämistä itsen. Riinan mukaan se tulkitaan voimakkaaksi osoitukseksi siitä, että ihminen on ylentänyt itsensä Jumalaa tärkeämmäksi. Tätä pahempaa syntiä uskovaisten silmissä tuskin voi tehdä. Huomion kiinnittäminen ulkoiseen minään tapahtuu erityisesti peilin kautta. Peilin vuosisatais-

ta vertauskuvallisuutta voi havaita Riinan tekstikatkelmasta. Peili opettajan ulkoisen vaikutelman tarkistamisessa toistuu pukeutumispuheissa tavan tavaa. Kiinnostavaa on peilin ongelmia herättänyt syntinen ominaislaatu.

Peilin läpimurto arkiesineenä tapahtui uuden ajan alussa, 1500- ja 1600-lukujen kuluessa, jolloin sitä pidettiin kulttuurihistorioitsija Anu Korhosen mukaan naisten tavarana ja himoja herättävänä muotiesineenä. Peili esineenä miellettiin naisiseksi ja siihen liitettiin kulttuurisia taustaoletuksia ja sukupuolivaikutuksia. On tärkeä huomata, että peilidiskurssit ovat pääosin miesmoralistien kirjoittamia. Heidän mukaansa peili oli alttari, jolla nainen palvoi ulkonäköään ja seksuaalista voimaansa. Peilistä näkyvään kauneuden lumoon ajateltiin joutuvan niin naisen itse kuin miehen, jonka satimeen saattamisen ajateltiin olevan naisen päämäärä. Peilistä tuli välineellisesti miehiin kohdistuva uhka, naisen vallankäytön apukeino.⁸¹⁶ Sabine Melchior-Bonnetin mukaan peili oli hekuman ja teeskentelyn väline, joka ruokki mielen harhoja ja liiallisia himoja. Se oli vaarallinen esine kaikille kristityille. Se oli synnin vertauskuva ja samalla se oli näkökyvyn vertauskuva, sillä peili lisäsi näön turmelevaa vaikutusta. Se taas oli yhteydessä itsen näkemiseen, itseymmärryksen lisääntymiseen, mitä pidettiin turmiollisena.⁸¹⁷

Peilin ei koskaan ajateltu heijastavan katsojansa kauneusongelmia tai kauneuden puutetta, vaan ulkonäön liiallista arvostamista, mikä johti ylpeyteen ja turhamaisuuteen. Peiliin katsoessaan ja liiallisuutta ihaillessaan naiset syyllistyivät vakavaan itserakkauten syntiin. He etsivät Jumalan sijaan valaistusta omasta kiharretusta ja maalatusta kuvastaan. Miehen peiliin katsominen selitettiin useammilla tavoilla. Heidät saatettiin kuvata itserakkaina Narkissoksina, mutta myös itsetuntemusta etsivinä ja mietiskelevinä tarkkailijoina. Kulttuurisessa mielessä miehen peiliin katsovan katseen ajateltiin olevan toisenlaisen kuin naisen. Peiliin katsomisen syyt ja peilissä nähdyt kuvajaiset olivat erilaiset, toisella ruumiilliset, toisella sielulliset. Kun peili nähtiin sukupuolittuneena, voidaan myös ajatella sen ylläpitäneen naisen kauneusmyyttiä. Sen lisäksi, että nainen näki peilistä itsensä, subjektin, se sisälsi myös objektin näkökan-

nan. Naisen peilistä katsoi myös se patriarkaalinen kulttuuri, mikä vaati naisen ulkonäön olevan hänen keskeinen arvonsa ja määrittäjänsä. Korhosen mukaan uuden ajan tekstit toistivat toistamasta päästyään, että kauneus on naisen arvokkain omaisuus. Kauneuteen suhtauduttiin kuitenkin kaksinaismoralistisesti: maalattu (meikattu) kauneus oli syntistä ihastelua; puhdas kauneus saattoi heijastaa peilistä Jumalan kuvan.⁸¹⁸ Puhdas kauneus viittaa ”luonnollisuuteen”, johon palaan seuraavassa pukeutumisdiskurssissa.

Uskonnollisessa koulussa liiallisesti koristautunut, ”peilin kautta tullut” naisopettaja muodostaa ristiriidan, jos oletetaan huolittelun opettajan haluavan olla esimerkkinä lapsille, mutta oppilaat tulkitsevatkin opettajan kaunistautumisen syntisen ihmisen merkiksi. Naisopettajien kaunistautumisen kohdalla ei taaskaan ole kyse sinänsä opettajan opetustaidosta, vaan opettajan ulkoasun tuottamista merkityksistä. Pelkkien korvakorujen konnotaatiot voivat viedä naisopettajan uskottavuuden ja osoittaa yhteisössä vaadittavan uskonnon puuttumisen opettajan elämästä. Nämä perustuvat ihmisten oletuksiin, mutta nämä oletukset otetaan vallankäytön välineiksi. Luokanopettaja Irinan (36) mukaan uskonnollisissa kouluissa ei-uskovaiset opettajat saattavat pitää hyvin matalaa profiilia ulkonäkönsä suhteen, ettei ristiriitoja pääsisi syntymään. Näin he toivovat pysyvänsä näkymättöminä ja luokittelemattomina⁸¹⁹. Tällainen käyttäytyminen on strategia, mutta toisaalta se voidaan nähdä naisen alistamisena ja alistumisena.

Erilaiset uskonnot ja uskomukset

Vastavuoroisesti luokanopettaja Mariannen (46) mukaan kouluissa olisi syytä miettiä myös uskonnollisten tunnusten, kuten muslimihuivien ja riipusten sekä ristien käyttämistä. Tällöin huomio kiinnittyisi kaikkien esineiden ja toimintojen symbolisuuteen. Keskustelu musliminaisten kasvot kätkevien huntujen merkityksestä on virrinyt ympäri Eurooppaa. Muutamat maat ovat asettaneet hunnun käyttökiellon julkisille paikoille. Kieltoa on perusteltu tasa-arvolla,

sillä länsimaisten silmin hunnut näyttävät naisten alistamiselta. Toisekseen ihmisiä ei pystytä tunnistamaan varsinkaan silmät kätkevän ristikon takaa. Kolmanneksi syyksi sanotaan, etteivät hunnut kuulu eurooppalaiseen arvomaailmaan. Eurooppalainen valtiollinen holhous ja islamilaisten uskonnollisten tapojen yhteentörmäys on ollut väistämätöntä. Näiden valtavoimat mittelevät nyt keskenään. Huntujen sallimista on perusteltu muun muassa sillä, että kasvojen peittäminen toimii suojana tai se on osa musliminaisen identiteettiä. Seddiki pohtii, että periaatteessa naisellisen, paljastavan pukeutumiskeskustelun ja hunnutettujen naisten diskurssissa on lopulta kyse saman asian kääntöpuolista: naisen muotojen vähittäisestä paljastamisesta ja peittämisestä. Molempiin liittyy salaisuus ja viettely.⁸²⁰ Molempiin liittyy naista suojelevaksi ilmoitettu pyrkimys, joka toisin katsottuna on vallankäyttöä naista kohtaan ja toiseksi naisen oma valta ruumiiseensa.

Yhdistäväksi kysymykseksi kaikissa uskontoon liittyvissä symboliesineiden konnotaatioissa nousee valinnanvapaus. Saako nainen itse päättää, pukeutuuko hän burkaan tai niqabiin vai haluaako hän kulkea ilman uskonnon paljastavaa tai osoittavaa tunnusta tai itsensä peittämistä. Samoin, saako opettaja itse päättää punaisen huulipunankäytöstä tai käyttämättä jättämisestä uskonnollisessa koulussa. Huntukeskusteluista ovat puuttuneet musliminaisten näkökulmat aivan samoin kuin uskonnollisissa kouluissa siveettömiltä joidenkin silmissä näyttävien opettajien perustelut: minkä merkityksen naiset *itse* antavat ulkoisille merkeilleen. Miten he perustelevat oman ruumiinsa muokkauksen?

Valtanormia pyritään toteuttamaan niissä suomalaisissa kouluissa, joissa uskova henkilökunta, oppilaat ja heidän vanhempansa rankaisevat punahuulista opettajaa välinpitämättömällä käyttäytymisellä, kiusaamisella tai vähintään pitkällä katseilla. Kyse on siitä, sallitaanko monimuotoisuus vai pidetäänkö oman kulttuurin arvoja ja sille ominaisia tapoja ainoina oikeina. Sanni Saarinen painottaa, että kun oma kulttuuri muuttuu normatiiviseksi, on mahdotonta ymmärtää muiden kulttuurien edustajien lähtökohtia. Oma kulttuuri muuttuu malliksi, josta muiden on syytä ottaa oppia.⁸²¹ Kulttuuri

nähdään pukeutumispuheissa paikalliskulttuurina, erilaisten uskontojen ja niiden sääntöjen ilmenemisenä paikkakunnan kouluissa.

Eräiden muslimifeministien mukaan hunnun käyttäminen toimii vastalauseena länsimaiselle naiskuvalle, jonka he sanovat kauneutta ja seksikkyyttä korostaen alistavan naisia. Tätä näkökulmaa tukee Weitzin tutkimus, jonka mukaan muslimiksi kääntynyt länsimainen nainen ajattelee, että hunnutettuna hänen voimansa tulee sisältäpäin. Hänen ei tarvitse käyttää siihen vartaloaan. Samalla hän tuntee olevansa suojassa miesten epätoivotulta tarkkailulta. Vastakohtaisesti nähtynä, uskonnollisissa kouluissa naisen koristautumisen ei otaksuisi häiritsevän *todellista* uskonnollisuutta, jonka perusta on henkisissä ja hengellisissä arvoissa. Uskonto lienee tekosyy joissakin opettajan ulkonäköä rajoittavissa huomautuksissa ja normeissa. Kyse on valtaapitävien tavoittelusta alistaa ihmisiä käyttäytymään omien tarkoituksperiensä mukaisesti.⁸²² Terhi Utriainen muistuttaa, että uskontoon liittyy valtaa, keskinäistä kilpailua toisten uskontojen ja omistusjärjestelmien välillä. Omat tavat halutaan tehdä mahdollisimman tavoiteltaviksi ja nimetä toisten tavat, kuten kouluissa meikkaaminen ja pukeutuminen, vääräksi tai rivoksi alastomuudeksi.⁸²³

Uskonnon vastineeksi Naomi Wolf kiinnittää länsimaiset kauneuden markkinat, jotka hänen mukaansa uskontoja enemmän toimivat nykynaisten elämää kontrolloivana valtana. Kauneuden uskomusjärjestelmä toimii valvojana, jonka tarkoitus on muuttaa naisten mieliä ja riistää naisten vapautta yhtä syvällisesti kuin aiemmin uskonto laajemmin teki. Hänen mukaansa kauneuskäsityksiin suhtaudutaan yhtä kriittikittömästi kuin jotkut asennoituvat uskonlahkoihin. Kauneudesta on tullut Wolfin mukaan suorastaan pyhää, josta naisten on syytä kilvoitella pärjätäkseen.⁸²⁴

Wolfin näkemyksissä lienee perää, mutta myös provosointia. Hän antaa ymmärtää, että kauneuden saavuttaminen olisi kaikkien naisten suurimpia pyrkimyksiä. Tällaisella käsityksellä aliarvioidaan naissukupuolen halukkuus toisenlaisiin toimintamalleihin. Aineistoni naisopettajilla kauneuden tavoittelu ei ole ensisijaista, saati uskontoon vertautuvaa seremoniallista toimintaa, mutta se on

helppo (tahallisesti) nähdä sellaisena. ”Välillä kohtaan naisopettajia, jotka varmasti buunaavat itseään aamuisin tuntitolkulla ja se tuntuu aika hullulta”, arvioi peruskoulunopettaja Osku. Naiskauneuden tavoittelun alkuperän Wolf kiinnittää Raamattuun, josta hän löytää naisen kaunistautumisen halun motiivit. Mies on jo Moosesen kirjassa nähty täydellisenä; naiset ovat aloittaneet elämänsä hengettöminä lihanpaloina, miehen kylkiluusta muokattuina. Näiden uskonoppien mukaan naisen ruumis on nähty vuosituhansia miehen ruumista vähempiarvoisena. Sen takia naisen ruumis on tarvinnut jatkuvasti parantelua tullakseen täydellisemmäksi. Näin on ainakin annettu ymmärtää.⁸²⁵

Kiintoisaa näissä diskursseissa ja käytännöissä on opettajien pukeutumisen ja yleensä pukeutumisen tutkimuksen kannalta se, että ruumis ja sen muokkaus ja pukeminen ovat kautta aikojen nousseet merkittävään asemaan jonkin toisen asian, kuten uskonnon, moraalissäntöjen tai kauneuden vallankäytön välikappaleiksi. Kouluisissa opettajan ulkoasun vääränlaisuus voi olla hänen tuomitsijoilleen merkki opettajan ”sopimattomasta” arvomaailmasta ja erilaisista kasvatusnäkemyksistä. Ulkonäöstä tulee poliittista. Weitzin mukaan tärkeintä on, että kun ruumista käytetään politiikan välineenä, se jatkaa sellaisen naisen paikan osoittamista, jossa naisen identiteetin katsotaan muodostuvan hänen näkyvän ruumiinsa ympärille⁸²⁶.

Sukupuolista häirintää

Jotkut aineistoni naisopettajat kokevat ulkonäköönsä ja pukeutumisensa kohdistuneet sanalliset huomauttelut ja huutelut sekä tungetelevaksi luokittelemansa katseet sukupuoliseksi häirinnäksi. Poikkeuksellisesti en tässä keskity vain opettajien väliseen vuorovaikutukseen; poikaoppilaiden ja -opiskelijoiden naisopettajiin kohdistuva ulkonäkökommentointi saa melko suuren huomion. Tällä tuon esiin naissukupuoleen perustuvan vallankäytön kouluissa. Sukupuoleen perustuva häirintä ei aineistossani kohdistu miesopettajiin.

Sukupuolisella häirinnällä tarkoitetaan fyysistä, sanallista tai kirjallista, kohteen kannalta yksipuolista seksuaalisuhteista lähestymistä. Siihen liittyy avointa tai piilevää painostusta. Se voi luoda ahdistavan työilmapiirin ja tuottaa kielteisiä seuraamuksia tai niiden uhkaa häirinnän kohteeksi joutuneelle.⁸²⁷ Mikä sitten on häirintää, mikä muuta sopimatonta käyttäytymistä? Jotkut tutkijat erottavat toisistaan seksuaalisen häirinnän ja sukupuoleen perustuvan häirinnän. Tällöin ensimmäinen käsite soveltuisi ainoastaan tapauksiin, joissa seksuaalisuutta on selvästi käytetty häirinnän välineenä. Käsite sukupuoleen perustuva häirintä on merkitykseltään laajempi. Molemmissa on kyse sukupuoleen perustuvista syrjinnän muodoista.⁸²⁸ Käytän tässä muotoa sukupuolinen häirintä. Työpäikällä syrjintä tarkoittaa sitä, että työntekijää kohdellaan epäedullisemmin kuin muita vastaavassa asemassa olevia. Monesti lähtökohtana syrjinnälle ovat ulkoisessa olemuksessa olevat ominaisuudet. Ennakkoluuloja voivat vahvistaa ulkonäön ohella syntyperä, ikä, sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuminen.⁸²⁹

Kulttuurinen normisto sukupuolisen ei-häirinnän ja häirinnän välillä on aikakaussidonnainen. Luokanopettaja Orvokki (58) pohdii, että tämän päivän kriteereiden mukaan häneen nuorempana opettajana osoitettu ulkonäkökiinnostus ja työttöly erityisesti rehtorin taholta olisivat nyt paheksunnan kohteina ja jopa häirinnäksi luokiteltavissa. Sukupuolen merkitys on myös sukupolvikysymys, sillä sukupuoli saa erilaisia määrityksiä eri aikakausina⁸³⁰. Oleellista häirinnän tunnistamisessa on, että se kohdistuu niihin ruumiinosiin, jotka määrittyvät seksuaalisina. Se loukkaa nimenomaan ruumiiseen puuttumisen kautta ilman, että kohde on antanut siihen lupaa. Naiset ja tytöt kokevat, että ruumiiseen puuttuminen on kuin suoraan heidän persoonaansa kajoamista.⁸³¹ Luokanopettaja Mariannen (46) mielestä myös ruumiin pintaan, pukeutumiseen puuttuminen on samalla tavoin suoraan persoonaan puuttumista. Lisäksi naisopettajista tuntuu, että heidän ammattitaitonsa sivuutetaan ulkonäöllisiin seikkoihin puuttumalla.

Aineistossani on melko vähän tapauksia, joissa opettajat itse olisivat painottaneet sukupuolisen häirinnän kohteeksi joutumista.

Se voi johtua myös siitä, ettei sukupuolista häirintää koskevia asioita varsinaisesti kysytty. Toisaalta, olenko löytänyt kaikki häirintätapaukset? Millaiset tapahtumat kenellekin ovat sukupuolisesti loukkaavia? Opettajat reagoivat tapahtumiin eri tavoin. Lahelman tutkimuksen mukaan kaikkien opettajien mielestä kyseessä ei ole sukupuolinen häirintä, ellei kohde ole sitä sellaiseksi *kokenut*. Tämän mukaan siis vain satuttavina ja haavoittavina koetut tapaukset olisivat sukupuolista häirintää. Aineistossani on samantyyppisiä, sukupuoleen liittyviä tapauksia, joista vain osa on tässä alaluvussa, siis häiritsevän kiusallisiksi koettuja. Useimmissa aineistoni näytteissä kerrotaan yksittäisistä tapauksista, ei toistuvasta häirinnästä tai syrjinnästä.⁸³² Yksittäisiinkin asioihin tulee suhtautua vakavasti, sillä joku kokee yksittäisen ihmisen kommentin piinaavaan loukkaavana tai häpeällisenä. Laajemmin ajatellen tapaukset vaikuttavat koko koulun sukupuolikulttuuriin.⁸³³

Sukupuolisessa häirinnässä voidaan erottaa ainakin kolmenlaista muotoa: a) verbaalinen muoto tarkoittaa seksuaalisia vitsejä ja huomautuksia toisen vartalosta, vaatteista tai seksielämästä; b) fyysiset muodot tarkoittavat luvatonta fyysistä kontaktia ja c) non-verbaaleihin muotoihin sisältyy viheltelyä ja tuijottamista.⁸³⁴ Laajasti ajatellen sukupuolista häirintää tai syrjintää voi tulkita olevan useissa aineistoni pukeutumispuheissa. Missään puheessa ei tule esiin edellisen luokittelun mukainen luvaton fyysinen kontakti; aineistossani häirintä saa joko verbaalin tai nonverbaalin muodon.

Rehtorin katseen alla ja muita tapauksia

Yleisesti ajatellaan, että sukupuolinen häirintä kohdistuu vastakaisten sukupuolten välille. Kouluissa tavallisesti häiritsijöinä ovat pojat ja miehet, häirinnän kohteina tytöt ja naiset⁸³⁵. Maailman on sanottu olevan miesten ja niinpä ankarimmillaan sukupuolisesti häirinnäksi on määritelty kaikki miesten ei-toivottu käytös naisia kohtaan. Tällöin se on voinut olla myös epäsuoraa, piilotettua ja jopa tiedostamatonta.⁸³⁶ Mutta mistä on kyse silloin, kun huo-

mauttelija tai kiusaaja onkin samaa sukupuolta oleva? Yläkoulun opettaja Kirsi (34) kertoo muutaman vuoden takaisia kokemuksiaan 47-vuotiaan naisrehtorin alaisuudesta opettajainhuoneessa, jossa rehtorilla oli tapana tarkkailla ja huomautella naisopettajien ulkonäöstä ja pukeutumisesta. Kommentteja sai kuulla niin pienirintainen kuin otsaryppyjä kantava naisopettaja. Kerran kahvituokion lomassa rehtori oli valinnut opettajajoukosta parhaimman takapuolen. Kirsi itse oli saanut toistuvasti kuulla huomautuksia rehtorin mielestä liian huonosta ryhdistään ”korsetti kuntoon!” ja väsyneestä ulkonäöstään⁸³⁷. Kirsin pukeutuminenkaan ei ajoittain miellyttänyt rehtoria:

Kerran olin pukemassa takkia päälle opehuoneessa ja kun nostin käteni ylös, paidanelma nousi sen verran, että vatsani ehkä vilahti. Hän juoksi roikkumaan paidan helmastani! Myös useita kertoja tuolilla istuessani hän tuli korjailemaan paidan helmaani.

Yleensä pukeutumiseen liittyvä palaute osoitetaan ilmein tai sanoin, mutta tässä katkelmassa rehtori lisäksi toimii tarttumalla kiinni opettajan vaatteeseen. Kirsin mukaan rehtori on tehnyt sen jopa useita kertoja. Naisrehtorin käyttäytyminen hämmentää naisopettajia. Kirsi on sitä mieltä, että miesrehtori olisi saanut vastaavasta toiminnasta huomautuksen, mutta naisrehtori saa jatkaa samaa sukupuolta olevien alaistensa ulkonäön korjaamiseen liittyvää toimintaa. Naisrehtorin motiivit eivät paljastu pukeutumispuheessa.

Opettajan työhön liittyvä, syrjinnäksi koettu tilanne voi sattua myös ammattitehtävissä fyysisen koulurakennuksen ulkopuolella. Ammatinopettaja Anneli (54) kertoo suuttuneensa ja tunteneensa häpeää ollessaan opettajan roolissa opiskelijansa työharjoittelupaikassa ravintolassa, jossa nuori johtajamies oli tokaisnut:

Ei täällä oo mitään käyttöä yli 40-vuotiaille naisilla. Ensiksi ne siirretään keittiöön ja sitten niitä ei enää sielläkään tarvita! Täällä salin puolella pitää olla vähän huorahtava meikki ja lyhyt hame!

Annelin kokemus on aineistossani poikkeava, sillä yleisimmin arvostelun kohteena on liian seksuaalinen pukeutuminen. Tapaus liittyy kouluun, mutta konteksti, ravintolamaailma on koulusta varsin

poikkeava. Kouluissa opettajat valvovat opiskelijoiden liian paljastavaa pukeutumista työharjoittelupaikkoihin lähdetessä, mutta tässä työharjoitteluympäristössä suorastaan vaadittiin seksuaaliluonteista työasua. Anneli oli pitänyt ravintolanjohtajan käytöstä hyvin epäasiallisena ja loukkaavana: ”Mä niin kuin aattelin, että hautuumaalle mä suurin piirtein oon kelvollinen.” Opettajalle oli tullut tunne, että hän itse on arvioitavana eikä hän kelpaa enää naiseksi eikä opettajaksi. Tilanteessa on tulkittavissa sekä ikäsidonnaista että sukupuolten välistä valtahierarkiaa. Nuori johtajamies on ravintolansa päällikkö ja hän antaa ymmärtää, mikä on ravintolan tapa. Vanhempi naisopettaja ei ole täällä pomo, mutta hänen oppilaansa on ravintolassa työharjoittelussa. Opettaja ei ole tässä tapauksessa edes ravintola-asiakkaan roolissa, vaan työtehtävissä tarkastamassa koulunsa työharjoittelupaikkaa.

Tapaus oli jäänyt vaivaamaan opettajan mieltä ja hän oli halunnut työyhteisössään purkaa mielipahaansa kollegoiden kanssa. Tutkimusten mukaan naisten tapa selviytyä sukupuolisen häirinnän aiheuttamasta hämmennyksestä on vertaistuki. Ystävät tai työtoverit voivat rohkaista ja ehdottaa ratkaisumalleja. Yhteisestä keskustelusta voivat myös muut naiset hyötyä. Naiset saattavat kokea jatkuvasti olevansa velvoitettuja omalla käyttäytymisellään haastamaan seksistisiä rakenteita. Harva pystyy kohtaamaan seksuaalista valkankäyttöä pahoittamatta mieltään. Selviytymisessä ja asian mitättöimisessä tärkeitä seikkoja ovat itseluottamus ja itsetuntemus. Tieto omasta arvokkuudesta tuo uskallusta toimia omien ajatusten mukaan ja tarvittaessa rikkoo ja vastustaa perinteisiä nais–mies -rooleja.⁸³⁸

Nöyryyttävimmiksi opettajat kokevat tilanteet, joissa esimiehen sanallinen häirintä tapahtuu opettajainhuoneessa kollegoiden kuullen. Erään tapauksen yläkoulun opettaja Teija (31) muistaa hyvin: luokkahuoneen patterit olivat rikki ja Teija oli tiedustellut korjaajan saapumista. Rehtori oli tokaissut opettajakunnan edessä: ”Jospa sinäkin pukeutuisit hiukan vähemmän avariin paitoihin, niin ei varmaan palelisi niin kovasti.” Opettajainhuone oli hiljentynyt hämilleen. Teija kertoo yllään olleen paksun villatakin, jonka alla oli ur-

heilumalliston t-paita, jossa oli v-kaula-aukko. Teija vakuuttaa, ettei paidan kaula-aukosta voinut näkyä ”ylimääräistä”. Hän pohtii, ettei paita olisi kenenkään toisen päällä herättänyt huomiota, mutta suuririntaisena Teija arvelee huomion johtuneen ruumiinsa muodoista. Hän painottaa olevansa hyvin tarkka, ettei hän koskaan käytä provosoivia vaatteita. Kaikki niukalta näyttävä pukeutuminen ei suinkaan ole seksuaaliseksi vihjaukseksi tarkoitettua pukeutujan ajatuksissa. Siitä huolimatta katsojan silmä voi tulkita toisin. Reilly ja Rudd huomauttavat tästä ambivalenssista yleisemmin. Nais-ten oletetaan ulkomuodoltaan noudattavan länsimaisia kauneushanteita, mutta jos jotain ikävää sattuu, heidän pukeutumisvalintoi-jaan voidaan soimata provosoiviksi.⁸³⁹

Tutkimuksen mukaan miehisen ulkonäön omaavat naiset saavat yleensä olla rauhassa seksuaalisilta huomautuksilta⁸⁴⁰. Sporttisesti ja maskuliinisesti pukeutuva alakoulun opettaja Titta (34) ei ole joutunut ulkonäköön kohdistuvien huomautusten kohteeksi ja hän ihmettelee kohua opettajien ulkonäköpaineista. Hakalan mukaan ongelma ei poistu sillä, että opettaja pyrkii häivyttämään naiselisuutensa ja seksuaalisuutensa pukeutumistaan muuttamalla, jotta ei provosoisi. Tällöin varsinainen ongelma eli sukupuolten välinen alistussuhde jää kyseenalaistamatta.⁸⁴¹

Leilan tarina

Tuon esiin kokonaisuudessaan yhtenäiskoulun opettajaan Leilaan (31) kohdistuneen häirintäkokemuksen. Leilan ja esimiehensä, vanhemman miesrehtorin välikohtaukset olivat erityinen syy, miksi Leila halusi ottaa yhteyttä ja päästä mukaan tähän tutkimukseen. Leila on itse kokenut tapahtuneet nöyryyttäviksi ja jopa pelottaviksi. Hän halusi tuoda julki sukupuolistavan, alistavan ja nujertamaan pyrkivän hierarkkisen vallankäytön kouluissa. Leilan kertomus havainnollistaa, millä keinoin nuori naisopettaja voidaan asemoida työyhteisössä. Tapahtumat tuovat esiin syy-seuraus -suhteita, jotka kiinnittyvät väännäköiseen ulkomuotoon.

Kertomus alkaa rehtorin huoneesta, jonne koulun uusi opettaja oli pyydetty. Esimies sanoi olevansa pakotettu antamaan Leilalle *huomautuksen*. Asia koski Leilan pukeutumista, jonka asiallisuuteen pitäisi kiinnittää tarkempaa huomiota, olihan hän esimerkkinä oppilaille. Sanojensa vakuudeksi rehtori vihjasi Leilan liian paljastavasta ja tiukasta vaatetuksesta tulleen *valituksia*. Leila kertoo mielivaatteinaan olleen tuohon aikaan polvipituisen farkkuhameen, värikkäät raitasukat ja lastenohjelma Pikku Kakkosen logolla printatun t-paidan, josta hänen mukaansa yläkouluikäisetkin pitivät kovasti.⁸⁴²

Rehtorin huoneessa Leila kertoo tunteidensa olleen hyvin ristiriitaiset: hän tunsu epäuskoa ja kummastusta, hän tunsu kiukkua ja hän koki pelkoa. Hän vertasi omaa ulkoasuun koulunsa toiseen naisopettajaan, jonka pukeutuminen oli Leilan mukaan vitsi oppilaiden keskuudessa. Hän kysyi esimieheltään, onko läpikuultaviin pitsibodeihin pukeutuva ja rintaliivittömänä liikkuva, vanhempi opettaja saanut huomautusta⁸⁴³. Rehtori vastasi: ”Eihän sille voi sanoa, mutta sinulle voi!” Leila tunsu suuttumusta myös siitä, miksi kollegat eivät olleet puhuneet hänelle suoraan, vaan kannelleet hänestä esimiehelle. Rehtori oli vastannut: ”No, sellaisia ihmiset on, ne puukottaa selkään.” Leila koki levottomuutta siitä, mihin muistutus saattaisi ammatillisesti johtaa.

Leila kertoo romahtaneensa ja pillahtaneensa itkuun rehtorin katseiden alla. Sen seurauksena noin kuusikymmentävuotias rehtorimies oli yrittänyt lohduttaa Leilaa. Episodin lopussa hän oli pyrkinyt halaamaan opettajaa ja oli toivottanut tälle kestämistä. Tilanteessa on merkillinen yhdistelmä alaiseen kohdistuvia kiukkuisia sanoja, huomautuksen antaminen ja päälle päätteeksi halaamisyritys. Vastakkain ovat lähellä eläkeikää oleva rehtorimies ja nuori, lähes vastavalmistunut naisopettaja. Episodin yhdistelmä miehistä kovuutta ja isällistä, näennäistä lempeyttä tekee tilanteesta entistä loukkaavamman ja alistavamman naisopettajan näkökulmasta. Kysymys ei ole vain sukupuolten, vaan myös sukupolvien välisestä epätasa-arvoisesta valtasuhteesta⁸⁴⁴. Tarkastelen Leilan koettua tilannetta Leilan kertoman mukaisena. Sen perusteella on vaikea aja-

tella asiaa toisinpäin, että vanhempi rehtori olisi ohjeistuksellaan pyrkinyt pelkästään helpottamaan nuoren opettajan uraa.

Opettaja kertoo järkyttyneensä esimiehensä sanoista ja käytöksestä siinä määrin, että hän vietti seuraavien päivien välitunnit luokassaan. Hän ei uskaltanut siirtyä opettajainhuoneeseen:

--- jotenkin mä ylireagoin siihen silleen, että nyt ne kaikki ajattelee musta niin. Että nyt siellä on joku hirveä kööri, joka ajattelee musta niin ja on menny rehtorille kanteleen musta.

Työyhteisön katseiden kohteeksi joutuminen oli Leilalle liian pelottavaa rehtoripuhuttelun jälkeen. Hän halusi paeta tilannetta pysymällä omissa oloissaan. Jälkeenpäin ajatellen Leila uskoo rehtorin säikähtäneen nuoren alaisensa reaktiota. Rehtori oli paljastanut tapahtuneen opinto-ohjaajalle, joka lopulta etsi Leilan käsiinsä. Hän, kuten myöhemmin myös koulun apulaisrehtorinainen saivat Leilan vakuuttuneeksi siitä, ettei hänen pukeutumisessaan ollut muiden mielestä mitään väärää. He pitivät rehtorin väitteitä epäuskottavina ja rehtorin omana päähänpistona. Leila jatkaa: ”Että vielä se rehtori valehtelikin kaupan päälle!” Hän kokee auttamaan tulleiden kollegoiden tuen merkitykselliseksi: ”Tavallaan se tuki, mitä mä sieltä sain, niin tavallaan mä aloin tajuta, että kyse oli pikkusen muusta.” Leila oivalsi, että hänen ulkoinen olemuksensa oli toiminut jonkin muun asian välikappaleena. Mutta pukeutumiseensa kohdistuneiden moitteiden todellinen syy on Leilalle edelleen hänen omien arvioidensa varassa.

Rehtorin puhuttelulla oli vaikutusta Leilan pukeutumiseen ja ulkoisen identiteetin rakentumiseen kuukausien ajan. ”Monena aamuna tuijotin kaappiani pelonsekaisin tuntein ja mietin, mitä uskaltaa laittaa, ettei rehtori kiinnitä minuun huomiota.” Leilan mieltä oli järkytetty eikä hän enää uskonut omaa peilikuvaansa, vaan hän halusi piilottaa ja suojata katseilta kaikki sukupuoleen viittaavat ruumiinosat avonaista kaulaa myöden⁸⁴⁵. Hän pukeutui poolopaitaan ja piti farkkujen päällä mekkoja, jotka peittivät takapuolen:

--- että mä peitin *kaiken*. Ja tuntui, että mä kuljin monta kuukautta sellaisissa säkeissä vain, koska mä niin säikähin, että apua, muako tarkkaillaan nyt niin paljon.

Takapuolen muotojen peittämiseen on viitattu jo ongelmallisina pidettyjen ruumiinmuotojen peittämisen yhteydessä. Tässä takapuolen peittäminen on seksuaalinen suojautumismenetelmä. Leila kertoo, että vasta puolen vuoden kuluttua välikohtauksen jälkeen hän uskalsi jälleen käyttää työpukineinaan koko vaatekaappinsa sisältöä. Hän sanoo tienneensä, ettei hänen pukeutumisessaan voinut olla mitään epäasiallista. Yksilöllisyyttä ja identiteetin ilmaisua voidaan tarkastella pukeutumisen ilmentyminä, mutta myös kokemuksellisuutena siitä, miten tunne pukeutumisen yksilöllisyydestä rakentuu pukeutujan mielessä. Kokemus, kokeilu ja ulkopuolinen palaute vaikuttavat pukeutumiseen. Kun henkilö peiliin katsoessaan tunnistaa itsensä siksi, mikä hän haluaa olla, seuraa hyvän olon, ilon ja kauneuden tunne ja turvallisuus. Peili voi näin toimia apuna pukeutujan oman sisäisen maailman ja ulkoisen todellisuuden yhteensovittamisessa.⁸⁴⁶ Leilan tarinasta voi päätellä, että juuri käsitys oman ulkoisen olemuksen asiallisuudesta on auttanut häntä vähitellen sivuuttamaan rehtorin mielipiteen.

Tämän tapauksen jälkeen rehtorin sanallinen alistaminen Leilaa kohtaan on jatkunut jo muutaman vuoden. Se ilmenee arkipäivän tilanteissa mairittelevina, mutta ivallissävytteisinä rehtorin reaktioina, joiden kohde on Leilan nuorekkaan pukeutumisen arvosteleminen: ”Kukas pikku tyttö täällä on? Ai sinäkös se oot – minä kattoin, että täällä on joku oppilas!” Leila ei ole uskaltanut sanallisesti vastustaa rehtorin käytöstä, mutta hän on antanut ymmärtää mielipiteiden tuntuneen pahoilta ja loukkaavilta. Leila kertoo kuitenkin saaneensa lohtua siitä, että hän on voinut keskustella asiasta koulunsa muiden naisopettajien kanssa. Samalla hän on huomannut, että muutkin nuoret naisopettajat ovat joutuneet rehtorin silmätikuiksi. Leila näkeekin pukeutumiseen kohdistuvan huomion yksittäistapauksia laajempänä vallankäyttönä:

Uskallan sanoa, että vanhemmat miehet kohtelevat työpaikoilla nuoria naisia todella inhottavasti ja törkeästi muillakin alueilla kuin pukeutumisessa. Se kohtelu on helppo vedota työttötyksi, ja naisen on todella vaikea puuttua siihen, koska miehen on helppo vedota aina siihen, että se oli vain leikkiä.

Leila pitää rehtorin tytöttelyä, noin 30-vuotiaisiin naisopettajiin kohdistuvaa sukupuolistavaa puhetta ”kuvottavana”. Leila kertoo sen toistuvasti tuovan mieleen nöyryytyksen tunteen, jonka kohteeksi hän kerran rehtorin edessä joutui. Kerstin Häggin mukaan sukupuolisen häirinnän kohteeksi joutuneen naisen voi olla vaikea nostaa asiaa keskusteluun, koska se rikkoisi normaaliuden virallisen imagon. Se taas voisi aiheuttaa ongelmia. Ensinnäkin häiritsijällä on johtava asema, hänellä on vaikutusvaltaa ja kenties monien ihmisten tuki työpaikalla. Toiseksi sukupuolinen loukkaus voidaan myöhemmin määritellä sukupuoliseksi kiusoitteeksi, vitsiksi.⁸⁴⁷

Leilasta tuntuu, että ”hän on jäänyt kiinni kiltin tytön maineeseen”. Raskaana oleva Leila odottaa mielenkiinnolla, muutuko rehtorin käyttäytyminen, kun hänestä tulee äiti. Leilan mukaan äitiopettajiin rehtori ei ole sukkeluuksiaan kohdistanut, toisin kuin sinkkuopettajiin⁸⁴⁸, joille rehtori ”saa heittää mitä tahansa kommentteja, jotka on vähän kaksimielisiä”. Rehtorin käytöstä voi tulkita niin, että hän käyttää sukupuolistavaa valtaa osoittaakseen oman ylemmyytensä, varttuneisuutensa ja miehisen kokemuksensa. Samalla hän pyrkii vahvistamaan miehistä itsetuntoaan naimattomien, nuorten naisten itsetunnon kustannuksella⁸⁴⁹. Tämän hän tekee ovelalla tavalla kohdistamalla huomionsa opettajan ”toiseen ihoon”, vaatteisiin. Samalla hän tuo myös esiin käsityksensä opettajalle sopivasta pukeutumisesta ja tekee tämän seksuaalisuuteen liittyvien normien kautta.

Rehtorin lisäksi Leilan koulun opettajainhuoneen vanhemmat naisopettajat arvioivat ja arvostelevat nuorten naisopettajien ja oppilaiden pukeutumista. Foucault’a mukaillen tuomari (rehtori) ei ole enää tuomitsemassa yksin, vaan hänellä on apunaan joukko rinnakkaistuomareita. Kenelläkään heistä ei todellisuudessa olisi oikeutta tuomita kollegan ulkoasua.⁸⁵⁰ Leila peilaa tunnollisesti kaikkea opettajainhuoneessa kuulemaansa pukeutumisen arvostelua, mikä vaikuttaa suoraan hänen omaan pukeutumiseensa. Samalla tavoin häneen vaikuttaa painostavien katseiden kohteeksi joutuminen. Leila ei esimerkiksi enää uskalla hellepäivinä käyttää olkapäitä paljastavia puseroita. Hän ei myöskään uskalla vastustaa kolle-

goita, koska hän ajattelee vanhempien opettajien oletettavan nuorempien käyttäytyvän kunnioittavasti heitä kohtaan. Leila olettaa vanhemman kollegan ajattelevan, että he kokeneempina voivat ohjeistaa nuorempiaan.

Leila sanoo koulussaan olevan käynnissä sukupolvenvaihdon. Hän odottaa uusia, nuoria opettajia, kuten rentoja miehiä vaputtamaan opettajainhuoneen virallista ilmapiiriä. Leilan mielestä opettajainhuonetta vaivaa kielteinen asenne kaikkea uutta kohtaan. Hänen mukaansa siellä halutaan pitäytyä vanhentuneissa kasvat- ja opetuskäytänteissä. Hänen mielestään vanhemmat opettajat ovat teeskennellyssä opettajanroolissa. Leila pohtii roolissa olemista auktoriteettikäsitteen kautta, mikä ilmenee opettajien muusakin käyttäytymisessä aineistoni mallikansalaisdiskurssin tapaan. Esimerkiksi opettajainhuoneeseen saapuvan oppilaan on teititeltävä ja kutsuttava opettajaa sukunimellä. Ellei hän toimi näin, asiaa opetetaan niin kauan, kunnes oppilas osaa oikealla tavalla kutsua lehtori Virtasta paikalle.

Voidaan ajatella, että Leilan erilainen pukeutuminen viestii rehtorille nuoren naisopettajan uudenaikaisista kasvatuskäytännöistä. Hän ei näytä aivan perinteiseltä opettajalta eikä myöskään kuulosta siltä. Hän ei silti ole provosoiva kapinapukeutuja. Hän edustaa uutta ja uudenaikaista, jota rehtori ja opettajayhteisö eivät vielä ole valmiita hyväksymään. Episodi on vaikuttanut Leilaan niin, ettei hän ole enää uskaltanut sanoa mielipiteitään opetukseen liittyvissä kysymyksissä. Tulkitsen, että Leilan pukeutumista käytettiin välikappaleena, jotta hänet nuorena, toisin ajattelevan opettajana saatiin vaiennettua. Ellei yhteisö suvaitse toisin toimimista, koulun käytännöt jatkuvat kyseenalaistamattomina perinteiseen tapaan. Floridassa tukeutuen tulkitsen, ettei pukeutumisen tapa ole asian ydin. Kyse ei ole ihmisen ulkoasusta sinänsä, vaan erilaisuuden ja monimuotoisuuden hyväksymisestä työpaikalla⁸⁵¹.

Ulkoasuunsa kohdistuneet reaktiot ovat olleet Leilalle myös opetus. Hän toivoo, ettei hän itse katkeroituisi koulumaailmalle, vaan että hän kykenisi vielä kolmenkymmenen vuoden päästä innostumaan ja opettelemaan uutta. Samalla hän pohtii, miten hän

itse aikanaan vanhempana opettajana tulee käyttäytymään nuoria kollegoita kohtaan. Hän toivoo muistavansa, miltä tuntui olla nuorena ja erinäköisenä opettajana opettajainhuoneessa.

Poikaoppilaiden tuijotuksessa

Miten pitäisi suhtautua opettajan ulkomuotoon kohdistuviin oppilaiden ja opiskelijoiden kommentteihin – varsinkin, jos ne ovat vihjailevia tai pelkin ilmein ja elein osoitettuja? Ammatinopettaja Helli (61) kertoo pukeutuvansa peittäviin ja pitkiin pellavavaatteisiin, mutta hän on silti saanut kuulla ammattioppilaitoksensa poikaopiskelijoiden viheltelyä peräänsä. Se on tuntunut hänestä hämmäntävältä. Kerran hän on luokassa huomauttanut: ”Kuulkaas nyt pojat, mummoille ei vihelletä!” Huomauttamisellaan hän on osoittanut opiskelijoille olevansa sen ikäinen, ettei ole enää sukupuolisen vihjailun kohde pojille, joiden isoäiti hän saattaisi olla. Aikuisena ihmisenä opettaja joutuu vetämään rajoja sille, mikä on sallittua ja sopivaa. Auktoriteettina toimivalla opettajalla on ainakin teoriassa valta oppilaisiinsa, mutta yhteiskunnassa perinteisesti vallassa ollut maskuliinisuus saattaa koulussa haastaa naisopettajan sukupuolen.⁸⁵² Opettajan asema, kokemus ja ikä eivät automaattisesti tuo arvonantoa ja siten suojaa seksuaalisilta vihjauksilta⁸⁵³.

Ikäeroihin on opettajanroolissaan kiinnittänyt huomiota myös yläkoulun opettaja Teija (31), joka joutuu tarkasti miettimään asuvalintansa, koska hän saa paljon ulkonäkökommentteja pojilta. Huomautuksia voi kuulua niin koulun käytävillä kuin oppitunneilla. ”Kivat tissit” ja ”hyvä perse” -tyyppiset kannanotot ovat Teijalle valitettavan tuttuja koulunsa ”kovien kundien” suusta kuuluina. Teijan yleisin vastaus pojille kuuluu:

Eikö 15-vuotiaan nuoren miehen pitäisi olla huolissaan, jos pitää katella kolmikymmppisen naisen tissejä ja peppua; minähän voisin olla vaikka äitisi!

Jos opettaja suhtautuu asiaan huumorilla, tukeeko hän kulttuuria, jossa sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvä vitsailu on sal-

littua⁸⁵⁴? Tutkimuksen mukaan moni nainen kokee, että huumorin käyttäminen on paras keino taltuttaa erilaiset häirinnän muodot. Taitolajina se ei kuitenkaan onnistu kaikilta.⁸⁵⁵ Teijan mielestä hänen huumorinsävytteinen suhtautumisensa ja pienet sanalliset letkautuksensa eivät loukkaa ketään, mutta huutelu yleensä loppuu ainakin sillä kerralla. Ulkonäöstään Teija saa myös myönteistä huomiota: ”Olet kyllä koulun parhaimman näköinen maikka!” Nämä huomionosoitukset, vaikka osin opettajasta epämiellyttäviltä tuntuvat, voidaan tulkita myös poikaoppilaiden kiinnostuksena nuorehkoa naisopettajaansa kohtaan. Tämän kaltaisissa kommentteissa voi olla poikien osin tiedostamatonta toimintaa: yhtäältä maskuliinisuuden valtaa feminiinisyttä kohtaan, toisaalta orastavaa seksuaalista kiinnostusta. Poikien sanalliset ilmaukset saattavat kömpelydestään johtuen aiheuttaa myös väärinkäsityksiä ja naiselle tunteen sukupuolisesta häirinnästä.

Ammatinopettaja Marjaana (51) valitsee tarkoin työvaatteensa, joilla hän voi peittää sopusuhtaisen ruumiinsa muotoja. Hän kokee kiusalliseksi poikaopiskelijoiden jatkuvien katseiden ja huomautusten kohteena olemisen. Monet piinalliset tilanteet liittyvät välitunteihin ja ison koulurakennuksen pitkillä käytävillä oleilevien poikien tuijottaviin silmiin:

--- kummallakin reunalla on testosteronia ja sun on vain mentävä siitä läpi. Sä loikit siinä niiden jalkojen yli ja sitten saat kuulla, kun poika sanoo kaverilleen, mutta niin, että se on tarkoitettu opettajankin kuulla: ”Vittu, kun on hyvännäköinen perse vanhalla naisella!”

Marjaanan on vaikea suhtautua kuulemaansa, koska lause sisältää yhtäältä kehua: hänen takapuolensa muotoa pidetään hyvännäköisenä ja vieläpä nuorten miesten arvioimana. Toisaalta sanomisella tölväistään ikäkriisiään muutenkin kokevan naisen itsetuntoa määrittelemällä hänet vanhaksi. Toisessa tapahtumassa sama opettaja kävelee käytävällä ammatillisen oppilaitoksen poikaopiskelija kintereillänsä. Opiskelija sanoo opettajalle, ettei hän halua ohittaa tätä, koska opettajan lantion keinuntaa on niin mukava katsella. Opettaja kokee poikaopiskelijoiden katseet suorastaan häiritsevinä verrattuna aikuisten miesten katseisiin. Hänen mielestään nuorukaisten he-

räävän seksuaalisuuden johdosta katseet eivät kohdistu häneen itseensä naisena vaan seksiobjektina. Myönteisessä tapauksessa täysi-ikäisen miehen katse voi olla naisellisuusarvoa kohottava, nuorkaisten katseiden kohteena tuntemus on opettajille yleisimmin vain epämiellyttävä⁸⁵⁶.

Poikien naisopettajiin kohdistamaa käyttäytymistä voidaan tarkastella butlerlaisittain sukupuoliperformansseina. Siihen osallistuvat pojat toimivat kahdella tasolla: ulkoisesti ja sisäisesti. Ulkoinen performanssi on osa poikaryhmän keskinäistä dynamiikkaa. Sisäinen performanssi tarkoittaa sitä, että poika rakentaa omaa maskuliinisuuttaan suhteessa feminiinisyttä edustavaan opettajaansa. Murosikäisen pojan maskuliinisuuden rakentuminen edellyttää jatkuvaa vertailua feminiinisyteen. Siten opettaja saattaa toistuvasti joutua samankaltaisiin sukupuolistaviin tilanteisiin.⁸⁵⁷

Mielikuvia opettajan kyseenalaisesta moraalista todella tehdään pelkän pukeutumisen perusteella⁸⁵⁸. Yläkoulun opettaja Suvi (36) kertoo suorastaan tyrmistyneensä siitä näystä, minkä kouluun tullut uusi opettaja aiheutti leopardikuosisine minihameineen, korkeine korkoineen ja verkkosukkineen. Ulkoasu on kulttuurisesti varsin stereotyyppinen ”huonon naisen” ulkoinen ilmentymä. Hän ei ihmettele, että poikaoppilaiden antama haukkumasana ”katuhuora” tuli yleiseen käyttöön kyseisestä opettajasta puhuttaessa. Toisaalta Suvi ihailee opettajan rohkeutta pukeutua tyylilleen uskollisesti, mutta pohtii, onko opettajan soveliasta koulussa tieteen tahtoen provosoida ja aiheuttaa kielteistä puhetta ulkoasullaan. Seksuaalisuuteen liittyvä nimittely on ollut tuttua nuorten keskuudessa jo pitkään. Lahelman tutkimuksessa opettajien huoraksi nimittely oli hyvin tyypillinen loukkaus⁸⁵⁹.

Saarikosken tyttötutkimuksessa huorittelun välittömänä syynä saattoi olla pelkästään nätti tyttö vaaleine hiuksineen⁸⁶⁰. Lehtosen nuorisotutkimuksessa ”huora” oli pahin haukkumasana, mitä tytöt saattoi kuulla koulussa. Lehtosen mukaan huorittelun kohteeksi joutuminen saattaa johtua pelkästä värikkästä ja persoonallisesta pukeutumisesta ja meikkaamisesta.⁸⁶¹ Samoin homottelun kohteeksi voi joutua poika, jonka pukeutuminen mielletään naismai-

seksi⁸⁶². Naskali määrittelee tällaiset puheet verbaaliseksi aggressiivisuudeksi, jotka hän yhdistää sukupuoliseksi ja seksuaaliseksi häirinnäksi⁸⁶³.

Jotkut sukupuoliseksi häirinnäksi koetut tapahtumat saattavat aiheuttaa opettajalle niin paljon pahaa oloa, ettei hän kykene puhumaan tapahtuneesta kenellekään. Tapahtunut voi olla opettajalle suorastaan työmotivaatiota heikentävä kokemus. Ammatinopettaja Marjaana (51) kertoo lauantaiaamusta, jolloin hän sai puhelinoiton kotiinsa: ”Siellä se poika hoiteli itseään ja halusi samalla kuunnella ääntäni. --- Seuraavan kerran kun se poika tuli koulussa vastaan, se oli aivan kuin ei mitään.” Opettajiin kohdistuvat erilaiset seksuaalisluonteiset kiusaamiset ja häirinnät jäänevät monissa tapauksissa puhumattomiksi asioiksi. Niistä eivät saa tietää enempää esimies kuin kollegatkaan. Kososen mukaan omaan ruumiiseen kohdistuvien katseiden mieltäminen voimakkaan kielteiseksi voi aiheuttaa niin syvälle ruumiillistunutta häpeää, että siitä puhuminen tuntuu jopa uhkaavalta⁸⁶⁴.

Lisäksi huonosta kohtelusta valittamista eli kantelemista on pidetty koulukulttuurissa yleisesti alhaisena toimintana⁸⁶⁵. Naisen voi olla vaikea puhua itseensä kohdistuneesta sukupuolisesta häirinnästä, koska hän pelkää leimatuksi tulemista. Hänet voidaan määritellä avuttomaksi uhriksi, huumorintajuttomaksi feministikiihkoilijaksi tai provosoijaksi.⁸⁶⁶ Sukupuolisen häirinnän vähättely liittyy myös mielikuvaan suomalaisesta naisesta vahvana ja pärjäävänä⁸⁶⁷.

Mediakeskustelua

Lopuksi pohdin median vaikutusta opettajien ulkonäkökäytäntöihin. Opettaja-lehden vuoden 2008 lopussa teettämän kyselyn mukaan oppilaiden taholta tuleva sanallinen sukupuolinen häirintä on varsin yleistä erityisesti yläkouluissa. Kyselyn mukaan opettajat kokevat asian ongelmalliseksi. Osa opettajista on jatkuvien ulkonäköönsä kohdistuvien huomautusten takia päätynyt kauneusleikkauksiin.⁸⁶⁸ Opettaja-lehden artikkelin nostattamaa keskustelua jat-

kettiin vilkkaasti internetpalstoilla, joissa väsyneet, kiusatut opettajat kertoivat kokemuksiaan.

Muutamaa aineistoni opettajaa julkinen ulkonäkökeskustelu yllätti ja ärsytti. Peruskoulunopettaja Mirva (46) toteaa: ”--- jutun aiheet lehdestä [Opettaja] ovat loppumassa.” Hän jatkaa: ”Jos koulukeskustelut rupeavat pyörimään opettajan vaatetuksen ympärillä, olemme mielestäni aika tavalla hakoteillä kasvatuksen ja opetuksen tehtävästä.” Tämä tuo mieleen ajatuksen, eikö koulukeskusteluun mahdu kuin pedagoginen keskustelu, opetuksen sisältöihin ja kasvatustehtävään liittyvät keskustelut. Näissä pitäytyminen kätkee ruumiillaan ja persoonallaan opetustyötä tekevän opettajan näkyvämmäksi. Toisaalta samat aineistoni opettajat kirjoittivat omilla nimillään tutkimukseeni omakohtaisia ja asiaan paneutuvia ulkonäköpohdintoja omasta työruumiistaan ja kollegoiden ulkonäöstä.

Luokanopettaja Titta (34) ihmettelee Opettajan kyselyyn peilaten, kertovatko ulkonäköpaineet ”opettajien huonosta itsetunnosta, stereotyypioiden muovaamasta yhteiskunnasta vai oppilaiden halusta uhmata auktoriteetteja.” Myös internetin keskustelijat, muut kuin opettajat, ihmettelivät: ”Miksi opettajat eivät enää saa kuria oppilaisiin?” Ymmärtäjiä ja myötäeläjiäkin löytyi, kun kotien kasvatusvastuun katoamista murehdittiin. Lahelma huomauttaakin, että kasvatuksessa lapsikeskeisyyden periaate on tuonut joillekin oppilaille vallankäytön mahdollisuuden. Hänen mukaansa koulujen tulisi käsitellä oppilaisiin ja opettajiin kohdistuvaa häirintää osana koulun kasvatustehtävää.⁸⁶⁹

Joka tapauksessa Opettajan kyselytutkimuksen tulokset opettajaruumiin estetisoitumisesta olivat suomalaisessa yhteiskunnassa jollakin tavalla uusia ja mullistavia. Asiasta kiinnostuttiin, mutta asia herätti myös kummeksuntaa, paheksuntaa ja vähättelyä. Ihmeteltiin, voisivatko *opettajatkin* kokea ulkonäköpaineita.⁸⁷⁰ Tämä paljastaa mielikuvan opettajista, jotka olisivat kulttuurisen ulkonäködiskurssin ulkopuolella eläviä ihmisiä.

Media ylläpitää diskurssia paljastavasta pukeutumisesta. Voidaan ajatella, että opettajien seksuaalisten vaateviestien arvostelu opettajainhuoneissa voi johtua jopa ylireagoinnista mediakuvas-

ton representaatioihin. Mediakeskustelu voi saada aikalaisuuden näyttämään suhteettoman ongelmalliselta, joskus suorastaan vaaralliselta. Media ylläpiti 1970-luvulla puhetta liian tiukkojen farkkujen terveyshaitoista. Muoti-ilmiöt ovat jatkuvassa liikkeessä ja niiden aiheuttamat, todelliset tai kuvitellut haitat unohtuvat samalla, kun muoti muuttuu. Mikäli opettajakollega ei ole tottunut tulkitsemaan niukan trendipukeutumisen merkkikieltä, tulkinta voi muodostua pukeutujan näkökulmasta virheelliseksi.

Hälyä voi aiheuttaa myös myönteinen palaute. Olen keskustellut opetuslalla työskentelevien miesten kanssa kouluissa tapahtuvasta sukupuolisesta häirinnästä. Muutamia miesopettajia ovat todenneet, etteivät he seuraamusten pelossa uskalla entiseen tapaan ilmaista *myönteistä huomiota* naiskollegoille tai -opiskelijoille. Miehet siis pelkäävät, että naiset nostaisivat rangaistusvaatimuksen häirinnästä. Mietin, onko naisten kontrolloiva asennoituminen omaa ruumistaan kohtaan paikoin jo yletöntä, mikäli se johtaa normaaliksi katsottavien huomionosoitusten tyrehtyttämiseen ja tyrehtymiseen. Tämä toiminta voi olla lieveilmiö sukupuolisen häirinnän mediakeskustelusta.

Kaikki sukupuoleen liittyvät palautteet eivät ole loukkaavia, vaan kohteensa kannalta jopa mieluisiksi koettuja. Ne voivat olla ”työmotivaatiota ylläpitävää flirttiä”, kuten aineistoni ammattinopettaja Anneli (54) toteaa. Työyhteisön ilmapiiri ei Annelin mielestä ole silloin niin vakavaa ja totista. Weitzin tutkimuksessa ne naiset, jotka väittivät, etteivät ole kiinnostuneita miesten katseista ja mielipiteistä, ja ne naiset, jotka eivät pitäneet ulkomuodon merkityksen ja vallan välistä suhdetta tarpeellisena keskusteluna, tiedostivat siitä huolimatta ulkonäön vaikutuksen sosiaalisessa kanssakäymisessä⁸⁷¹.

Yhteenveto: seksualisoidut syytettyinä

Seksualisoitujen diskurssissa huomio kiinnittyy naissukupuolen liian paljastaviin ja piukkoihin pukineisiin, punaiseen väriin hamees-

sa, hiuksissa ja huulissa. Naisia osoitellaan, paheksutaan, syyllistetään ja pyritään alistamalla ohjailemaan. Peittämismormien tavoitteena on siveellinen naisopettaja, jonka tulee verhota polvensa, rintalastansa ja vartalonsa riittävän väljällä ja peittävällä vaatekudoksella. Seksualisoitujen diskurssi nivoutuu kulttuurissa vallitsevien, ruumista paljastamaan pyrkivien ulkonäkötrendien ristiriitaan suhteessa koulumaailman visuaalisiin järjestyksiin. Kouluissa paljastetaan pintaan ja niukkoihin vaatekappaleisiin suhtaudutaan ehdottomasti torjuen.

Seksualisoitujen diskurssissa naiset identifioidaan ruumiiseensa eri tavoin kuin miehet. Miesopettajien ulkoasun seksuaalisia viestejä ei ikään kuin ole olemassa. Sen sijaan naisten odotetaan olevan ruumiistaan vastuullisia, heidän tulisi kontrolloida ulkoasunsa lähettämiä vaikutelmia. Naisten moraalialia ja uskottavuutta opettajina ja naisen malleina arvioidaan ja arvostellaan vaatteiden alta paljastuvan ruumiin kautta. Naiset tiedostavat tämän. Foucault'a mukaillen tästä sosiokulttuurisesta syystä naiset tarkkailevat ulkomuotoaan ikään kuin valvontakameran läpi. Näin sekä pukeutumiskurssi että pukeutumiskäytännöt linkittyvät valtaan.⁸⁷²

Sukupuolistavaa ja seksualisoivaa valtaa naissukupuoleen käyttävät sekä nais- että mieskollegat, nais- ja miesesimiehet sekä poikaoppilaat. Naiset kokevat tukalina sanalliset huomautukset ja tungettelevat katseet. Diskurssissa on kyse pahimmillaan sukupuolista häirintää aiheuttavasta kokemuksesta, jonka avulla ylläpidetään sukupuolten välistä alistussuhdetta.

Useat naisopettajien pukeutumiseen kohdistuvat kielteiset arviot ovat hälyn eli väärintulkintojen aiheuttamia. Nainen ei ole tahallisesti tarkoittanut provosoida pukeutumisellaan tai hän ei edes tiedosta olevansa huonomaineisen näköinen. Paljastavan pukeutumisen turmelevana pidetty vaikutus ja omaan ulkonäköön kiinnitetty huomio rinnastuu jopa syntiin uskonnollisissa kouluissa ja uskoviopettajien silmissä. Se on vastakohta toivotulle, yksinkertaisen vaatimattomalle ja asialliselle opettajan ulkomuodolle.

Jossain määrin seksualisoitujen diskurssissa myös voimaannutetaan, joka tarkoittaa edellä mainittujen pukeutumismormien vastai-

sen, sukupuolta korostavan pukeutumisen tietoista hyväksikäyttämistä. Sitä voidaan pitää foucault'laisena minuustekniikkana. Naisiksi naamioitumista käytetään pedagogisena strategiana koululuokassa. Omalla ulkonäöllä liioitellaan ja käytetään vastakatsetta valitsevaa mieskatsetta kohtaan opettajainhuoneessa. Tällä tavoin pyritään ottamaan määrittelyvaltaa katsojalta itselle⁸⁷³.

Ruumiin muotoihin kohdistuvista katseista voidaan myös nauttia. Naisen strategiaan voi tietoisesti kuulua joko ruumiin peittäminen katseilta tai sen paljastaminen katseille. Seksuaalisuutensa esiin tuomalla hän näyttäytyy; seksuaalisuutensa peittämällä hän piilottaa näkyvyytensä. Näkymättömänä hän suojelee itseään normittavilta katseilta ja naisten toisiinsa kohdistamilta kateuden katseilta, jotka pahimmillaan tuomitsevat kollegan miestennielijäksi.

Hyvän itsetunnon omaava nainen voi hangoitella normittavaa valtaa vastaan käyttämällä apukatseenaan peiliä, joka kertoo hänelle itselleen ulkoasunsa onnistumisesta tai epäonnistumisesta. Peilin voiman vaikutuksesta hän voi näyttäytyä omana itsenään, toisinaan koulun visuaalisten järjestysten vastaisestikin. Siitä huolimatta painostaviksi koetut katset vaikuttavat tai ainakin ne pyrkivät vaikuttamaan. Katset aiheuttavat sosiaalista huolta ja pelkoa oman ruumiin vaikutelman hallinnan epäonnistumisesta.

Seksualisoitujen diskurssi tuo ristiriitaisena esiin pukeutumisen ja ulkonäön valinnanvapauden suhteessa omaan minuuteen ja toisten arvomaailman mukaan toimimiseen. Samalla diskurssi paljastaa opettajien pukeutumisen välineellisen luonteen ja opettajien välisen valtapelin. Katseiden tarrautuminen ulkoasuun ja sanalliset huomautukset pukeutumisesta eivät välttämättä ole tarkoitettukaan loukkaamaan epäsovivaa ulkonäköä sinänsä. Päämääränä saattaa olla opettajan mielipiteiden vaientaminen opetukseen ja kasvatukseen liittyvissä asioissa. Näin opettajan ruumiiseen ja hänen pukeutumiseensa, ”toiseen ihoonsa” kohdistuvan arvostelun myötä opettajan mahdollisuudet opettajahierarkiassa pyritään minimoimaan.

ESTEETIT

Mielestäni pukeutuminen mielletään liian usein pelkäksi ulkoiseksi koristeeksi. Kuitenkin tyyli ja värit kertovat myös jotain ihmisen ajatusmaailmasta ja kenties asenteistakin. Pukeutuminen on enemmän kuin vaatteet.

(luokanopettaja Irene, 32 v)

Tässä diskurssissa opettajat ovat toistensa katseiden kohteina esteettisinä ja epäesteettisinä työkavereina, naisina ja miehinä. Kauneus, tyyli ja maku korostuvat sekä opettajan omaa pukeutumista koskevissa arvioissaan että hänen tarkkaillessaan, arvioidessaan ja arvostellessaan kollegoitaan. Naisen ja miehen ulkoisen olemuksen painopiste on arjen estetiikassa: sen tavoittelemisessa, ihailemisessa ja estetiikan puuttumisen hämmästelemisessä. Opettajapuheissa arvioita ja hierarkioita tehdään kaunis–ruma -janalla⁸⁷⁴. Kyse ei ole itseisarvoisesti siitä, miltä jokin näyttää, vaan mitä merkityksiä estetiikka pitää sisällään. Esteettisyys toimii tässä eri tasoilla.⁸⁷⁵ Vastapuheena estetiikka julistetaan myös turhuudeksi ja pinnallisuudeksi.

Käsitykset tyylikkäästä ja hyvästä pukeutumisesta muuttuvat aikakausittain muotien vaihtuessa ja vaikuttaessa makumieltymyksiin. Samoin yksilölliset makukäsitykset määrittelevät, mitä joku pitää kauniina ja minkä kokee mauttomaksi.⁸⁷⁶ ”Muodin virtaukset vaikuttavat minuunkin”, toteaa peruskoulunopettaja Osku. Yksittäiseen henkilöön liittyvänä määreenä nimitän pukeutumispuheiden perusteella esteetiksi opettajaa, joka arvioi esineitä ja ulkoasun kokonaisvaikutelmaa esteettisin perustein⁸⁷⁷. Omassa pukeutumisessaan esteetille on tärkeää, että hänen vaateväriensä sointuvat toisiinsa täydellisesti ja että asukokonaisuuden muodot ja materiaalit muodostavat hänen makukäsityksensä mukaan harmonisen ja kauniin kokonaisuuden. Ulkoasullaan hän ajattelee viestivänsä itsestään myönteisiä asioita ympäristölleen.

Aineistoni pukeutumistyylijaon mukaan esteettien ryhmän muodostavat suurimpana ryhmänä ”Esteetit”. Mutta osin ”Konservatiiviset ja viralliset”, ”Nuorekkaat ja trendikkäät” ja ”Naisellisen

seksikkäät” voivat kuulua tähän ryhmään, joka puoltaa ja puolustelee esteettisiin käsityksiin perustuvaa arvomaailmaa osana opettajan ammattitaitoa. Kouluissa aineistoni esteetti kuulee ihailua pukeutumisestaan, mutta joitakin hänen viimeistely olemuksensa ärsyttää. Opettaja ei siis kaikkien mielestä saisi näyttää liian huolitellulta. Tällainen opettaja herättää ristiriitaisia miellelyhtymiä. ”Laittavat hiuksensa joka karva ojennukseen ja laittavat itseään viimeisen päälle. Näiden henkilöiden kohdalla mietin, että kauankohan hänellä menee aamuisin aikaa itseään laittaessaan ja tavallaan ihailen heidän viitseliäisyyttään”, kertoo peruskoulunopettaja Anu (n. 30).

Kielteisiä arvioita esteettien ulkoasuista tekevien opettajien omaa tyyliäryhmää on vaikea määritellä pukeutumispuheiden perusteella. Tarkoitan tapauksia, joissa esteetit itse kertovat omassa koulussaan saadusta kielteisestä palautteesta eikä palautteen antaja ole omaäänisenä mukana tutkimuksessa. Esteettejä kielteisesti arvostelevat opettajat ovat enimmäkseen ”Peruspukeutujia”. Tarkkasilmäiset esteetit löytävät parantamisen varaa kollegoidensa ulkoasuista. Tästä huolimatta esteettien katseet eivät etsi pelkästään vikoja ja virheitä. Opettajajoukosta erottuu myös kauniiksi miellettyjä ulkoasuja, joihin kohdistuvat katseet ovat ihailevia ja hyväksyviä.

Luonnollisuutta vai laittautumista?

Ulkomuotoon panostaminen tai sen tietoinen torjunta tuo esiin ristiriitaisen ja moniarvoisen arvomaailman. Asia nähdään myös luonnottoman versus luonnollisen vastakkainasetteluna⁸⁷⁸. Kysymys on sekä kulttuurinen että sosiaalinen ja tilanteinen aineistoni pukeutumispuheiden mukaan. Ulkonäköön liittyvä dualistinen ajattelu on kuulunut suomalaisessa arkipuheessa. Suomalaisten on harmiteltu olevan mukavuudenhaluista väkeä, joka ei arvosta eikä ymmärrä tapa- ja tilannepukeutumisen kirjoittamattomia sääntöjä, saati että suomalaisilla olisi tyyliäjä.⁸⁷⁹ Artikkeleissa ja internetkeskusteluissa kauhistellaan suomalaisten välinpitämätöntä suhtautumis-

ta ulkoasuhiinsa⁸⁸⁰. Toisinaan suomalainen pukeutuja saa myös kehuja parantuneesta tyylijustaan⁸⁸¹. Pukeutumiskulttuurin yhdeksi puuttumisen syyksi aineistoni opettajat arvelevat suomalaisia mallisjuuria. ”Olen tavis, mutta silti ihan onnellinen! En häpeä mallaisuuttani”, luonnehtii yläkoulun opettaja Siru (39) ulkoasuaan. Hän perustelee asuvansa niin kaukana ostoskeskuksista, ettei hän voi noudattaa pukeutumistrendejä.

Jokaisen kansakunnan pukeutumistavoissa on historialliset perustansa. Ammatinopettaja Helli (61) muistuttaa, että Suomessa vasta 1950-luvulla ankara pula-aika alkoi hellittää. Hänen mukaansa väärinymmärretty luterilainen askeesi ja saksalaismyönteinen katse koulumaailman kuriin ja järjestykseen ovat edesauttaneet suomalaiseen kulttuuriin pesiytynyttä ilottomuutta. Hänen mielestään tämä näkyy yhä pukeutumisen tavassa. Luokanopettaja Mariannen (46) mielestä ”pukeutumisen ilo pitäisi olla kaikkien ulottuvilla”. Jään pohtimaan ilon ja ilottomuuden merkityksiä. Opettajan oma pukeutuminen ei voi tuottaa myönteistä mielikuvaa ainakaan vaatteiden kantajalle, jos asu rakennetaan työpaikan visuaalisten järjestysten mukaan ”ilottomaksi” ja omaa makukäsitystä vastaan.

Suomessa on korostettu sisäistä kauneutta, kuten osa aineiston opettajista tekee pukeutumispuheissaan, kun he haluavat osoittaa ulkoasun vähämerkitykselliseksi. ”Tuskinpa kukaan tai ainakaan hyvin moni arvostaa opettajaa, joka on kuin muotilehden kannesta mutta pää tyhjä. Siinäpä oiva malli lapsille”, huomauttaa peruskoulunopettaja Elsi (45). On annettu ymmärtää, että varsinkin älyköille pukeutuminen on pelkkä välttämättömyys. Ulkonäöstä kiinnostuneet on määriteltä helposti vähemmän sivistyneiksi. Kiinnostusta vaatteisiin on voinut joutua peittelemään, lähes häpeämään. Yläkoulun tekstiiliopettaja Salla muistuttaa, että suomalaiset on kasvatettu pukeutumaan liian vaatimattomiksi varoittavien sananlaskujen säästyksellä. Tämä ilmenee luokanopettaja Kristan (n. 40) tavoin käyttäytymisenä, jossa opettaja ei halua kuulla kollegoilta myönteistä palautetta itse tekemistään kauniista vaatteistaan ja koruistaan: ”Tämä juontaa lapsuudesta, koska äitini ei harrastanut

moista hömpötystä. Annan kyllä muille positiivista palautetta ulkonäöstä mielelläni.”

Opettajat huomauttavat myös ilmasto-olosuhteiden näkyvän pukeutumisessa. Seddikin tutkimuksessa visuaalisen alan opiskelijanainen kertoi ahdistuvansa kulkiessaan tuulipukukansan joukossa⁸⁸². Samankaltaista ahdistusta kokee osa aineistoni opettajista, kuten ammatinopettaja Sakari (59), joka kertoo nauttivansa ulkomailta moitteettomien pukeutumistyylien katselemisesta. Esteettien diskurssissa opettajat kaipaavat naisellisempää ja persoonallisempää pukeutumista. ”Ulkomailla naiset näyttävät naisilta”, ihastelee luokanopettaja Elisa (33). Hän toivoisi naisellisuuden leviävän Suomeenkin, ”vaan turha odottaa”, hän päätyy toteamaan. Yläkoulun opettaja Timo (44) toruu kollegoidensa ulkoasua huonommaksi kuin mitä suomalaisten pukeutuminen on yleisesti: ”En tiedä, mistä pukeutumisen repsahdus on opettajakulttuuriin pesiytynyt. --- Opettajainhuoneessamme tuntuu vallitsevan tässä suhteessa varsin pysähtynyt aika.” Luokanopettaja Mariannen (46) ja aineenopettaja Janin (28) mielestä erilaisuuden sietäminen on Suomessa aika alhaisella tasolla.

Yhdenmukainen vaatetarjonta muokkaa ihmisten vaatekäsitteitä eikä suosi yksilöllisyyttä⁸⁸³. Esteetit hankkivatkin vaatevarastonsa täydennystä ulkomaanmatkoilta. He arvostelevat Suomessa myytävien vaatteiden olevan laatikkomallisia ja yksitoikkoisia. Ehkäpä sen takia erikoisemmat ulkomaantuliaiset eivät aina viehättä kollegoiden silmiä. Omien sanojensa mukaan epäsuomalaisesti ”rimpsuihin” pukeutuva yläkoulun opettaja Hannele (48) ei anna kollegoiden nyreän suhtautumisen muuttaa tyyliään, sillä hän ei sanojensa mukaan ”halua taipua tavallisuuteen” pelkästään ympäristön mieliksi.

Ammatinopettaja Anneli (54) kertoo kouluunsa vierailulle tai vaihto-oppilaisiksi tulleista ulkomaalaisista, jotka ovat hämmästelleet suomalaisten naisopettajien rentoa ja epänaiseellista pukeutumistyyliä. Ihailua ovat saaneet osakseen ne opettajat, jotka ovat pukeutuneet hameeseen ja korkokenkiin ja joilla on ollut huoliteltu ulkonäkö. Pitäytyminen vain oman koulun visuaalisissa järjestyk-

sissä voi vakioida ulkoasun tietynlaiseksi. Anneli huomauttaa, että opettajien työelämäharjoittelu on siinäkin mielessä hyvä asia, että opettajat näkevät muunlaisia työyhteisöjä.

Esteettien diskurssissa adjektiivit opettajien ammattikunnan ulkonäöstä ja pukeutumisesta ovat yleisimmin kielteisiä kuin myönteisiä. Kuvailut ovat samankaltaisia kuin epäsovinnainten diskurssissa. Opettajat luonnehtivat kollegoiden ulkonäköä seuraavin ilmaisin: hajutonta ja mautonta; harmaata ja tavallista massaa; huomattavan vaatimatonta ja mitänsanomaton joukkoa; arkista ja käytännöllistä; hillittyä; huomaamatonta ja väritöntä; konservatiivista; köyhää ja mielikuvituksetonta. Yläkoulun opettaja Timo (44) toteaa opettajien ulkoasuissa sovinnaisuuden olevan keskeistä ja että molemmat sukupuolet ovat pelkästään urheilullisiin vaatteisiin pukeutuneita ja sandaaleissa kulkevaa porukkaa. Kielteisten mielikuvien listassa kolme opettajaa mainitsee kollegan juopottelun aiheuttamat hajuefektit.

Millaisina opettajat haluaisivat toisensa nähdä? Yleisesti opettajat toivovat, että kollegat katsoisivat tarkemmin peiliin, kuinka he pukeutuvat. He nauttisivat ammatinopettaja Ramin (29) tapaan, että opettajat käyttäisivät enemmän mielikuvitusta ja näyttäisivät omaperäisemmiltä, koska he myös tekevät työtä omalla persoonallaan. Tekstiiliopettaja Rauni (61) innostaa parin muun opettajan tavoin, että opettajat voisivat kannustaa oppilaitakin näyttämään enemmän yksilöiltä. Vaikka pukeutuminen onkin käytännöllistä, sen ei tarvitsi olla tylsää, luokanopettaja Terhi (48) huomauttaa. Toinen naisopettaja toteaa, että monella opettajalla on oma visuaalinen juttunsa, josta hänet tunnistetaan.

Monet toivoisivat kollegoiden vaihtelevan vaatekappaleita enemmän. Kuukaudesta toiseen tai koko kouluvuoden samoissa vaatteissa kulkeva opettaja on yleisimmin mies; naiset satsaavat työpukeutumiseen enemmän. Ammattikorkeakoulun opettaja Soili (55) kertoo kiinnostavansa huomiota kollegoiden vaatteiden huonoon materiaaliin ja vanhanaikaiseen pukeutumiseen. Epämuodikas pukeutumistyyli luo hänen mielestään ristiriidan tulevaisuuteen suuntautuvan opetusalan kanssa. Se syö alan uskottavuut-

ta, hän toteaa. Toisen ammatinopettajan mukaan vanhanaikaisesti pukeutunut opettaja paljastaa pukeutujan ajatusten pysähtyneisyyden.⁸⁸⁴ Sen sijaan kulttuuristen mielikuvien mukaan vanhassa kuosissa kulkeva opettaja on antanut vaikutelman pätevästä ja kunnioitettavasta opettajasta⁸⁸⁵.

Yläkoulun opettaja Jatta (28) muistuttaa, että siinä, missä opettajan tulee uusia opettamansa oppiaineen sisältöjä, hänen tulee uusiutua myös ulkonäöltään. Peruskoulunopettaja Anu (n. 30) tekee mielessään muuttumisleikkiä joidenkin kollegoiden kohdalla: ”Mietin, miten ihmiseen saisi väreillä eloa ja ryhtiä.” Yläkoulun kuvataideopettaja Hannes (n. 30) ajattelee, että ”opettajan vaatteiden värikkyydellä voi olla jonkinlainen vaikutus oppilaiden innokkuuteen”. Esteettien diskurssissa usein syytetty opettajien ”väritömyys” saa puolustelua mallikansalaisten diskurssista. Niin kuin Anu olettaa, moni aineistoni ”Peruspukeutuja” kertoo haluavansa sulautua toisten opettajien joukkoon, koska he *pelkäävät erottuvansa* tarpeettoman räikeiden ja voimakkaiden vaatevärien, kuten kirkkaan keltaisen takia. Värivalinnoilla haetaan uskottavuutta opettajan rooliin.⁸⁸⁶ Esteettien diskurssissa asia nähdään päinvastaisena. Huomiota herättämätön opettaja on hiukan ristiriitainen ajatus, sillä opettajuuteen kuuluu esillä oleminen, joukon edessä seisominen mieluummin kuin piiloutuminen.

Luonnollisuuden ja laittautumisen välillä on ambivalenssi. Opettajan naisellisuutta ei saisi liioitella, mutta hillitty ja ”luonnollinen” naisellisuus tulisi kuitenkin näkyä ja sitä arvostetaan⁸⁸⁷. Miltä näyttää sellainen luonnollisuus, joka samalla edustaa hyvää makua? Jotkut aineistoni opettajat kertovat, että kevyt meikkaaminen nimenomaan kuuluu opettajan huoliteltuun ulkonäköön. ”Pikkuisen ripsiväriä, ei vaadi paljon aikaa. Pientä semmoista, niin ihminen tulee paremmin esille ja näyttää paremmalta”, esittää ammatinopettaja Maiju (46) toiveenaan kollegoiden suhteen. Ammatinopettaja Soili (55) ei hyväksy nuorten opettajanaisten veruketta, etteivät he aamulla ehdi laittautua, koska on laitettava lapset hoitoon. ”Se pitää vain sitten varata aikaa ja laittaa itsensä”, Soili opastaa.

Luonnollisen kauniin suomalaisnaisen on ajateltu olevan tiettyjen ulkoisten piirteiden summa: pelkistetty ja koreilematon. Luonnollisuus on stereotyyppisenä määritelmänä nähty mieluiten vaaleahiuksisen Elovena-tytön ulkomuotona, jota täydennetään hyvillä luonteenominaisuuksilla. Piirteiden on katsottu kumpuavan skandinaavisesta, protestanttisesta arvomaailmasta, joka symboloi aitoutta, rehellisyyttä ja positiivista elämänasennetta. Kauneushanteet eivät silti ole yhtenäisiä ja muuttumattomia Suomessakaan. Suhautuminen perisuomalaisuuden symboliikkaan voi vaihdella niin, että luonnollisuus saatetaan kokea myös ikävystyttäväksi ja tylsäksi.⁸⁸⁸ Luonto ja luonnollisuus ovat historiallisesti muuttuvia ja kulloisenkin kulttuurin tuottamia käsitteitä, von Bonsdorff huomauttaa⁸⁸⁹. Seddiki täsmentää Derridaa lainaten, ettei mitään itseisarvoisesti luonnollista tai alkuperäistä ole olemassakaan⁸⁹⁰.

Aiemmissä diskursseissa naisopettajia on enimmäkseen moitittu liian seksikkäiksi, mutta esteettien diskurssissa osa naisopettajista nähdään sukupuolettomina ja näkymättöminä. Yläkoulun opettaja Timo (44) tuo julki näkemänsä: ”Työyhteisöni naiset eivät päättäni käännä, jos näin voi sanoa.” Yleisesti miesopettajia ei pidetä koemina eikä naisopettajia nähdä viehättävinä. Tämän takia työyhteisön naisellisilta ja tyylikkäiltä näyttävät naisopettajat ja pukeutumisellaan myönteisesti erottuvat miesopettajat koetaan tässä diskurssissa mieluummin piristävinä ilmestyksinä ja silmäniloina, useammin hyväksytyinä kuin karsastettuina.

Naisellisuus ja miehisuus tyyliä ajatellen

Millaisilta nais- ja miesopettajat saavat – ja saivat näyttää esteettien diskurssin mukaan? Pukeutuminen on osalle aineistoni opettajista tärkeä osa arjen estetiikkaa. Joissakin pukeutumispuheissa turhamaisuuden kurimus kuitenkin vaanii kauniisti pukeutuvia opettajia. Tässä esteetit pääsevät perustelemaan kauneuden ja ”hyvän maun” merkitystä suhteessa ihmisen hyvinvointiin ja tarpeeseen

tuottaa kauneutta myös ympäristön silmin ihailtavaksi. Kun kyse on opettajuudesta, ei nytkään voida mallina olemiselta välttyä.

Voimaantumisen eli sisäisen voimantunteen rakentumisen on todettu olevan yhteydessä ihmisen hyvinvointiin⁸⁹¹. Tässä voimaantuminen nähdään kahtalaisena asiana. Ensinnäkin omasta mielestään tyylikkäästi pukeutuvat opettajat kokevat voimaantumista, kun he ulkoasullaan tuntevat päihittävänsä kollegansa. Voimaantumisen synonyymina voidaan käyttää käsitettä valtaistuminen, sillä kyse on sosiaalisesta valtapelistä. Toiseksi voimaantuminen tulee esiin ”pehmeämmin”, ihmisen minuutta vahvistavana tunteena, jossa ei kilvoitella toisten kanssa.

Naisellisuudesta ja miehisyydestä

Naiseus ja mieheys ovat sekä biologisesti että kulttuurisesti määrittyneitä käsitteitä, jotka osoittavat naisena ja miehenä olemisen. Naisellisen ja naisellisuuden on ajateltu muodostuvan joukosta kulttuurisesti määrittyneitä tyypillisiä piirteitä. Suomen kielen perus-sanakirjan mukaan naisellinen on ”naiselle erityisesti ominainen”. Käsitteenä naisellinen voi yhtä hyvin luonnehtia biologisia miehiä kuin naisia. Käsitteet miehinen ja miehisyys kuvaavat miessukupuoleen liittyviä tunnusmerkillisiä ominaisuuksia.⁸⁹² Niin ikään naissukupuolen edustajaa voidaan kuvailla miehiseksi, kuten aiemmissa luvuissa on käynyt ilmi.

Kauniina ja tyylikkäänä pidetyn pukeutumisen on ajateltu olevan naiseuteen ja naisellisuuteen liittyvä ilmiö. Tosin ammatinopettaja Anneli (54) pohtii, tarvitseeko sitä erityisesti työmaailmassa sukupuolia korostaa; töissä ollaan työntekijöitä. ”Mutta kyllä nainen on nainen kuitenkin”, hän päätyy toteamaan. Annelin mielestä ikääntyvällä naisella on tarve peitellä ryppyjään ja naisella on tarve laittaa hiuksiaan, koska se hänen mukaansa ”kuuluu naisen ominaisuuksiin”. Esteettien diskurssissa laittautuminen nähdään monesti velvollisuutena. Tämä kertoo mukautumisesta vallitseviin kulttuuriin naisellisuuskäsityksiin⁸⁹³.

Miesten vaatimaton ja välinpitämätön ulkoasu on muodostunut stereotyyppiseksi mielikuvaksi suomalaismiehistä. Tämä käsitys esteettien diskurssissa kiistetään ulkonäköönsä panostavien miesopettajien taholta. Miesopettajat kuvailevat varioivansa pukeutumistaan irtotakeilla, erivärisillä paidoilla ja kravateilla. Alakoulun opettaja Osmo (43) kertoo, että ulkonäköpaineita on nykyään miehilläkin. Miesten kiinnostus ulkoista olemustaan kohtaan on ollut kasvavan mielenkiinnon kohde myös mediassa. Vuosikymmenien ajan miehisyyden korostaminen puvulla, kauluspaidalla ja kravattilla on ollut totuttu syntagma osalle aineistoni vanhemmista miesopettajista. Silti rehtorina työskentelevä Sisko (61) kaipaa ”vanhan ajan herrasmiesten” käytös- ja pukeutumistapoja. Nuoret, trendikkäästi pukeutuvat miesopettajat saavat hänen ihailunsa.

Opettajainhuoneissa miehet saavat naisilta kehuja kauniin värisistä paidoistaan ja uusista partamalleistaan. Luokanopettaja Raija (38) mainitsee ilahtuvansa siitä, jos miesopettaja uskaltaa käyttää tavallisuudesta poikkeavia värejä, kuten vaaleanpunaista ja keväänvihreää paitaa. Miesopettajien myönteiset huomionosoitukset naiskollegoiden ulkoasuista kohdistuvat niin ikään puseron väriin tai kampaajalla käyntiin. Lisäksi naiset antavat toisilleen myönteistä palautetta kauniista hampaista, onnistuneesta meikistä ja hyvästä pukeutumistyylistä.

Kuten edellä olen viitannut, opettajan aistillinen ulkoasu ei ole esteettien diskurssissa kielletty. Se pitää kuitenkin olla hyvän maun mukaista, ei liian rohkeaa, joka tekee siitä mautonta⁸⁹⁴. Kaikkien pukeutujien kohdalla rohkeampikaan tyyli ei aiheuta pahennusta. Ammatinopettaja Ester (58) ylistää viisikymmenvuotiasta kollegaansa pitkäsääriseksi kaunottareksi, jonka minihameista opettajien keskuudessa puhutaan, mutta ihailevaan sävyyn. Yläkoulun opettaja Terttu (61) muistelee läksiäisiään, jossa rehtori oli puheessaan korostanut hänen tyylikkyyttään ja mieskollegoiden piirissä hänen pukeutumiseensa kohdistunutta jatkuvaa mielenkiintoa. Tertulle huomion saaminen oli tuntunut pelkästään myönteiseltä, eikä hän itse ole koskaan ajatellut olevansa sukupuolistavan katseen kohteena.

Lukion rehtori Sisko (61) kertoo saaneensa pelkästään positii-
vistä palautetta naisellisesta ulkonäöstään, kimaltavista koruistaan
ja salsahameistaan. Hän mainitsee pukeutumisen olleen oppilait-
ten hyvántahtoisten sketsien kohteena. Aineenopettaja Anita (51)
kertoo, ettei hän halua olla harmaa ja huomaamaton; mieluummin
sensuelli ja toisinaan tyylikäs jakkupukunainen. Hän käyttää mie-
lällään muodinmukaisia vaatteita, joissa on kimalletta ja röyhelöi-
tä. Hän pyrkii ostamaan seksikkäinä pitämiään vaatteita ja hän neu-
voo myös kampaajaa leikkaamaan hiuksensa niin, että ne näyttävät
aistillisilta. Hän rakastaa korkokenkiä ja korkeakorkoisia saapik-
kaita: ”Olisi hirveää käyttää kotimaisia mustia Jenny-kenkiä.” Hän
on tottunut siihen, että oppilaat katsovat ja kommentoivat hänen ul-
koista olemustaan. Opettajilta hän ei enää nykyään, alkuvuosista
poiketen, saa kielteisesti sävyttyneitä mielipiteitä, vaan mieluum-
min iloista hyväksyntää.

Joidenkin opettajapersoonien kohdalla aistikas pukeutuminen
siis ilmeisen hyvin kelpuutetaan mieltämättä ulkoasua liian seksua-
aaliseksi. Hyväksyviin mielikuviin voivat vaikuttaa niin opettajan
tyylillä rakennettu kokonaisuus kuin opettajan miellyttäväksi koet-
tu henkilökkin. Opettaja voi myös olla henkisesti niin vahva, että hän
saa tilaa omalle pukeutumistyylilleen enemmän kuin joku toinen
opettaja⁸⁹⁵. Voi olla, että pitkään samassa koulussa työskennelleen
opettajan ulkoiseen olemukseen on jo totuttu niin, ettei pukeutumi-
nen enää herätä kollegoiden intohimoja. Pukeutumispuheiden pe-
rusteella syitä suhtautumiseroihin on vaikea analysoida, ellei niitä
ole suoraan kerrottu. Raja tökerön, epäaistikkaan pukeutumistavan
ja viehättäväksi havaitun aistikkuuden välillä on melko pieni. Se on
pukeutujan ja katsojan makukäsityksistä riippuva.

Suoraan osoitetut myönteiset palautteet kollegoiden ulkonäös-
tä ja pukeutumisesta kertovat opettajainhuoneissa vallitsevan myös
kannustavan ja hyvántahtoisen ilmapiirin. Tässä voi havaita häi-
vähdyksen goffmanilaisesta takanäyttämöstä, jossa ollaan rentou-
tuneessa ja kyräilemättömässä kanssakäymisessä. Tämä on osato-
tuus: kaikki opettajat eivät saa samankaltaista näkyvyyttä. Näky-
vyys ja näkymättömyys ilmenevät esteettien ja ei-esteettien välise-

nä valtapelinä. Tyylejä luodaan, ylläpidetään ja kyseenalaistetaan erilaisten vallankäyttötapojen kautta⁸⁹⁶. Tämä ilmenee siinä, millainen makukäsitys on ylivallassa opettajainhuoneessa; millainen pukeutumistyyli saa aikaan ihailua ja myönteistä palautetta; millainen tyyli huomioidaan ja kenen tyyli jätetään huomiotta. Opettajat toteavat, että myönteistä palautetta kuulee useimmin kollegoilta, jotka ovat itse kiinnostuneita pukeutumisestaan ja joilla on samankaltainen maku. Vaatimattomasti pukeutuvat eivät osallistu pukeutumiskeskusteluihin. Jos opettajan vaatteita tai kampausta ei koskaan kommentoida tai siitä vain harvoin mainitaan, opettaja voi tuntea, ettei hän ulkoisesti kelpaa yhteisöön. Hän kokee olevansa väärällä tavalla erilainen. Suhtautumisissa ratkaisevimpia ovat henkilökohtaiset mieltymykset ja erot koulujen visuaalisissa järjestyksissä.

Turhamaisuutta yhdelle, hyvinvointia toiselle

Pukeutumiseen liittyy tunteita. Ammatinopettaja Maijulle (46) on jäänyt mieleen tapaus kollegan moittiessa häntä turhamaiseksi, kun hän oli pukeutunut sävysävyyn korvakoruja myöten:

Se teki olon vähän sellaiseksi typeräksi, että on niin pinnallinen ja kevyt ihminen, ettei ole ikään kuin varteenotettava, kun on ollut aikaa miettiä tällaisia asioita. Siinä on se käänttöpuoli. Se on kehu ja huomio, mutta toisaalta siinä on semmoinen pieni piikki jotenkin siellä mukana.

Toisinaan naisellisuudesta ja siihen liittyvistä ulkonäöllisistä kehuista ei ole lupa nauttia. Turhamaista naista on pidetty nautinnonhaluisena, joka vetää perässään syntien ketjua: keimailua, laiskuutta, kateutta, ahneutta ja valheellisuutta. Turhamaisuus ilmenee arveluttavan peilailun kautta. Nämä sotivat vaatimattomuutta ja ahkeruutta vastaan.⁸⁹⁷ Tässä on yhtäläisyys aiemmin kuvaamaani uskonnollisten koulujen toimintamalliin. Kaiken kaikkiaan ulkonäköön ja pukeutumiseen liittyvät asiat on mielletty helposti turhuudeksi. Opettajan sitaatissa sanat ”pinnallinen”, ”kevyt ihminen”, ”ei varteenotettava”, ”aikaa miettiä tällaisia” ovat vallankäyt-

töön viittaavia ilmaisuja. Huolitellusti pukeutuva henkilö pyritään mitätöimään toisten katseiden alaisuudessa.

Toisaalta ulkonäkö voi viestiä jopa liiallisesta tarkkuudesta, kun kollegalle sarkastisesti huomautetaan täydellisyyden tavoittelemisesta ja toiveesta muuttua vähän ”hunsvotiksi”. Toive koski ammatinopettaja Reijaa (43), jota arvostetaan monipuolisena ammattilaisena ja lisäksi häntä pidetään kauniina ja tyylikkäänä. Valtapelissä perfektionismi voi kääntyä itseään vastaan tai ainakin sosiaalisessa retoriikassa annetaan ymmärtää niin.

Pukeutuminen voi viestiä pukeutujan sen hetkisestä henkisestä tai fyysisestä hyvinvoinnista tai pahasta olost. Ammatinopettaja Pauli (52) kertoo hetkellisestä työttömyysjaksostaan, joka vaikutti häneen siinä määrin, ettei hän tullut ostaneeksi uusia asusteita huonokuntoisten tilalle: ”--- itsetunto oli niin heikoilla silloin, että mä oon näin huono, että kyllä mä pystyn niillä talvikengillä kävelemään.” Uuden opetustyön saatuaan hän osti vaatteita ja asusteita, ei ympäristön takia, vaan kohentuneen omanarvontuntonsa vuoksi. Ulkoasun merkityksen tarkasteleminen pukeutujan näkökulmasta onkin tärkeää, jotta päästään käsiksi niihin työkaluihin, joiden varassa ihmiset rakentavat hyvinvointiaan⁸⁹⁸.

Tutkimuksissa uusien vaatteiden on todettu parantavan mielenlaatua ja synnyttävän esteettistä mielihyvää. Vaikutus tehostuu, jos henkilö voi esiintyä toisille uudessa pukineessa ja hän saa arvostusta vaatteistaan.⁸⁹⁹ Kyse on voimaantumisesta, joka ei ole tässä tapauksessa paremmuuden osoittamista toisia kohtaan, vaan oman minuuden vahvistamiseen liittyvä tunne. Se taas perustuu siihen, että ihmisellä on syvä luontainen tarve tuntea itsensä arvokkaaksi. Epäolennaiseltakin vaikuttavassa tilanteessa tällä saattaa olla uudistava vaikutus ihmiseen. Toiset ihmiset, olosuhteet ja sosiaaliset rakenteet vaikuttavat ihmisen voimaantumiseen siitä huolimatta, vaikka se on ihmisestä itsestä lähtevä, henkilökohtainen tapahtumaketju. Arvostuksen ohella tällaisia tekijöitä ovat esimerkiksi valinnanvapaus, hyväksyvä ilmapiiri ja turvallisuuden tunteen kokeminen.⁹⁰⁰

Opettajan voimaantumista voidaan pyrkiä estämään sillä, että kollegat määrittelevät, miltä hän saa näyttää. Luokanopettaja Ma-

riannen (46) mukaan ajan kovuuden vastapainona mahdollisuus kauneuskokemukseen olisi tarpeen kaikkien ihmisten elämää rikastuttavana asiana. Mariannelle kauneuden ilmentäminen omassa pukeutumisessaan ja omassa ympäristössään kuuluu perustarpeisiin. Hän pohtii, että vaikka nykyihminen sekä uusintaa että uudistaa kauneuskäsityksiä, niiden kokemisessa on paljon ikäaikaista ja osin perimään liittyvää. Hän jatkaa, että kauneuskäsitys ja kokemus kauneudesta eivät ole ihmisen omaperäisyyteen ja vapaaseen valintaan liittyviä asioita.

Marianne miettii, onko oikein eettisesti ja esteettisesti, jos joku toinen ihminen omilla mielipiteillään tai teoillaan ottaa toiselta pois eheyden kokemisen ja jopa ihanteellisen kuvan omasta itsestä. Hän tarkentaa kysymällä, onko jollakulla oikeus rikkoa toisen kauneuskäsitelmää ja kauneuden kokemusta. Hän pitää tällaisen hyökkäyksen kohteeksi joutumista suojattomana hyväksikäyttönä. Hänen mielestään asialliset keskustelut erilaisista näkemyksistä ovat paikallaan, mutta vallankäytöllä ihmisestä tulee pelkkä esineellistetty kohde, ei tunteva ja ajatteleva ihminen toiselle.

Foucault'n minuustekniikkaa soveltaen ammatinopettaja Maijun (46) tavoitteenaan on pyrkiä kehittämään yhä enemmän makukäsitystään:

--- sillä, että ihmisellä on hyvä maku ja se näkyy, niin miten se taas hoitaa sielua ja psyykettä ja miten se tekee --- nämä on sellaisia, että ne hoitaa meidän mieltä ja rauhoittaa elämää ja antaa merkityksiä, joita on vaikea pukea sanoiksikaan.

Hyvä maku on kompleksinen käsite. Se on ihmisen yksilöllisesti hyväksymä, mutta se muodostuu vallitsevien kulttuuristen kauneuskäsitysten mukaisesti. Näin käsite hyvä maku laajenee sosiaalisessa ympäristössä vallitsevaksi käsitykseksi esteettisesti hyvästä ja kauniista. Toisaalta nykyihmiset ovat pirstoutuneita omiin ryhmiinsä niin, ettei kaiken kattavaa hyvää makua voi määrittellä. Kauneuden ja hyvän maun merkitystä voi olla vaikea ilmaista sanoin. Arjen estetiikan vähättely saattaa johtua juuri Maijun viimeisestä repliikistä. Pukeutuminen on yksi esteettisten tarpeiden osoitin. Välttämättä ei ymmärretä, että se on arvoperustainen asia. Arvot

vaikuttavat sekä pukeutumisvalintoihin että ulkoasun havainnoimiseen. Ulkonäköön liittyvät asiat on helppo kuitata pintapuolisina, jos katsojan arvot ja kiinnostus suuntautuvat muihin asioihin.⁹⁰¹

Vaatteet ja muoti ovat jääneet estetiikan tieteenalalla taidepainotteisemman keskustelun vierukseen. Seddiki muistuttaa, että vaate, ruumis ja muoti ovat olleet stereotyyppisesti naispuolisen esteettisen ilmaisun ja käsityön alueita, joten ne ovat jääneet patriarkaalisen hyväksynnän varjoon.⁹⁰² Naukkarinen huomauttaa, ettei arjen estetiikka ole niin helppoa ja mielenkiinnostonta kuin voisi olettaa. Päinvastoin, sillä arjen estetiikkaan kuuluvia ulottuvuuksia ei pääse pakoon. Ne ovat alinomaa läsnä, kuten pukeutumisen esteettiset ilmentymät. Naukkarinen painottaa, että kaikki ihmisen teot ovat myös esteettisiä tekoja: kaikkea toimintaa voidaan arvioida esteettisestä näkökulmasta. Ellei henkilö sitä itse tee, toiset sen joka tapauksessa tekevät.⁹⁰³

Esteettien diskurssissa todetaan yleisesti, että pukeutumisella voi luoda ympärilleen kauneutta ja iloa. Maiju yhdistää arkiestetiiikan merkityksen ympäristöönsä, opettajuuteensa ja omaan minuuteensa suuntautuvana toimintana:

--- Silloin, kun ihmisellä on edellytyksiä tuottaa muille sitä esteettistä iloa, niin miksi silloin häivyttäisi persoonaansa ja olisi näkymättömänä!? Ei se ole pois siitä asiasta, mitä hän tekee. Mun mielestä se ei ollenkaan syö työtä, työn uskottavuutta, vaan pikemmin lisää sitä. Mä koen näin. Ei tarvitse olla niin vaatimaton ja olematon ja mitätön.

Mallikansalaisten pukeutumisdiskurssissa opettajan uskottavuuden ajatellaan ilmentyvän mieluummin mahdollisimman tavallisesta, huomiota herättämättömästä ulkoasusta. Maijulle vaatimattomuus on mitättömyyttä, joka voi jopa syödä uskottavuutta. Maiju jatkaa, että hänelle on merkityksellistä, millaista vaikutelmaa siisteys, järjestys ja huolellisuus – tai niiden puuttuminen – lähettävät ympäristöönsä. Mitä ne paljastavat ihmisestä? Opettajan ammatissa ne voivat hänen mukaansa viestittää opiskelijoille ja kollegoille sitä, millainen opettaja on kyseessä, kuinka hän hoitaa tehtävänsä. Maijulle on ehdotonta se, ettei hän anna itsestään huolimatonta vaikutelmaa opettajana:

--- Ja jotenkin se vaan liittyy voimakkaasti siihen, että mulle on tärkeää se, miltä asiat näyttää. Mä nautin siitä, että mun silmä lepää ja sitä kautta yritän siihen suuntaan, että ne, jotka joutuu kattomaan mua, niiden ei tarvitsisi hirveesti ahdistua.

Tom Leddy muistuttaa, että sellaiset seikat, kuten siisteys vastaan epäsiisteys ovat varsin arkisia asioita, mutta arjen estetiikan tutkimuksessa ominaisuuksia, joita ei tule sivuuttaa⁹⁰⁴. Maiju korostaa voivansa huonosti, ellei hän voi pukeutua mieleisellään tavalla tai ellei hänen ympäristönsä ole järjestyksessä. Esteettiseen arvoon liittyvät asiat tuottavat mielihyvää ja vaikuttavat myönteisesti myös muihin ihmiselämän alueisiin. Yksilön reaktiot asioihin ja näiden reaktioiden sosiokulttuurinen konteksti kuuluvat esteettiseen arvoon, Eaton tähdentää.⁹⁰⁵

Luokanopettaja Elisa (33) on sitä mieltä, että sellainen ihminen on itsekäs ja välinpitämätön, joka ei kiinnitä ulkoiseen olemukseensa huomiota. Tällöin ihmisestä välittyvä vaikutelma kertoo hänen mielestään kunnioituksen puuttumisesta ympäristöään kohtaan⁹⁰⁶. Luokanopettaja Raijan (38) mukaan tällainen työntekijä suorastaan aliarvioi työyhteisönsä. ”Opettajalla on oikeus ja velvollisuus pukeutua niin, että vaatteet viestivät työviihtyvyyttä ihan persoonallisella tasolla”, määrittelee yläkoulussa opettava Tarja (52). Käsittämällä pukeutumisen yksilöön liittyväksi *oikeudeksi*, opettaja pitää luvallisena, oikeutuksena pukeutua niin, että opettaja itse viihtyy vaatevalinnoissaan. Pukeutumisen *velvollisuus* viittaa siihen, että opettajan tulee ajatella myös sitä, millaisen vaikutelman hän itsestään välittää. Tämä velvollisuus voidaan ymmärtää välittämisenä, siis tarpeellisenä pitämisenä, joka on uuden työn oleellinen piirre.

Makumallina ja tyyliuomarina

Esteettien diskurssissa on opettajia, joilla vaikuttaa olevan erityistä herkkyyttä havaita ja arvioida oman olemuksensa ja toisten ulkoasujen esteettisiä ominaisuuksia. Tähän voi vaikuttaa heidän harrastuneisuutensa, koulutuksensa ja ammattinsa⁹⁰⁷. He itse erottuvat

maullaan ja käyttävät sitä luokittelumekanismina⁹⁰⁸. Kyse on myös voimaantumisesta, jossa ihmisellä itsellään on kontrollin tunne siitä, että hän on hyvin pukeutunut⁹⁰⁹.

Nimitän makumalleiksi sellaisten opettajien pukeutumistyylien mukaiset olemukset, joita useimmat kollegat pitävät hyvän tyylijatjun mukaisina. Makumalli saattaa toisinaan päästä makutuomariksi kollegoille, jotka tuntevat epävarmuutta omasta pukeutumisestaan. Ammatinopettaja Soili (55) kertoo, että kollega pyytää häntä makutuomariksi korjaamaan myyjän hänelle myymiä vaatekonnaisuuksia: ”--- Mä sanoin, että älä nyt yhdistä vihreitä housuja siniseen takkiin, vaan laita siniset housutkin. Silloin mä kyllä mietin, että eikö tuon oma silmä nyt sano mitään! No, värithän on taito yhdistellä. Että kyllä mä nautin kattoo, ettei siinä mikään lyö yli.” Stailaajan tehtäviä saavat luonnollisesti vaatetusalan opettajat, jotka kertovat tekevänsä myös korjausompelua kollegoiden pukineisiin.

Vaatetusalan opettaja Armi (45) miettii, että hän voisi ottaa koulunsa ”tyyligurun” aseman, koska kyseistä paikkaa hallinnut opettaja jäi eläkkeelle. Tyyligurun paikka otetaan, mikäli pukeutuja olettaa oman ulkoasunsa olevan kollegoiden ulkoasuja paremmin rakennetun kokonaisuuden. Tyyligurun paikka myös annetaan antamalla arvoa ja tunnustamalla jonkun kykenevän esteettisesti arvioimaan tyyliä⁹¹⁰. Tulkitseen tyyligurulla tarkoitettavan tyyliuomarin ominaisuuksia. Armin koulussa tyyligurun epävirallisena tehtävänä on opastaa koulun henkilökuntaa ja opiskelijoita oikeanlaiseen pukeutumiseen koulun eri tilaisuuksia varten. Tyyliguru välittää tietoa, mutta samalla myös määrää, mikä on esteettistä. Tyyligurulla on eniten pukeutumisen vivahde-eroihin liittyvää kulttuurista pääomaa, jota hän voi käyttää hierarkkisena valtana. Jotkut opettajat puhuvat roolimallina olemisesta myös tässä yhteydessä, koska mallina oleminen on sekä opiskelijoille että kollegoille suunnattua toimintaa.

Tyylijatju voidaan nähdä lahjana, taipumuksena, jota sen haltijalta ei voi ottaa pois. Tyylijatju voidaan käsittää osaksi pukeutujan valtaistumista silloin, kun oma tyyli ja tyylien arvioiminen tuovat

varmuutta omaan olemiseen ja ylivertaisuutta suhteessa toisiin henkilöihin⁹¹¹. Yläkoulun opettajan Timon (44) puheesta välittyy valtapeli. Hän tuntee ulkoasullaan päihittävänsä kollegansa, joiden pukeutumista hän arvostelee. Pikkutakkiin ja suoriin housuihin pukeutunut ja partavedeltä tuoksuva, geelihiuksinen Timo on huomannut, että kollegat selittelevät ja puolustelevat hänelle ”puutteellista pukeutumistaan”. Hiukan samaan tapaan vaatetusalan opettaja Armi (45) vertailee omaa pukeutumistaan niiden kollegoiden ulkoasuihin, jotka hän arvioi epäesteettisiksi. Hän näkee pukeutumiseensa ja ompelutaitoihinsa liittyvän kyvykkyytensä valtana:

Se valta tuo ikään kun sellasta varmuutta myös, että älä rupee mulle nassuttaan – sä, joka oot tyyliön paska! Siis niinku oikeesti! Että jos vois noin sanoa, niin tekis mieli sanoa, mutta kun ei niin saa [sanoa]. Mutta sisäisesti se tuo sellasta, että turha itkeä niinku, että...

Tyylitajuisena itseään pitävä opettaja näkee joidenkin kollegoiden tyyllittömyyden hänen henkilökohtaisten ominaisuuksiensa puutteena ja heikkoutena, koska esteetille itselleen tyyli ja hyvä maku ovat tärkeä osa elämää. Ne paljastavat merkityksiä pelkän estetiikan tajun lisäksi pukeutujan arvomaailmasta.⁹¹² Tyyliin liittyy moraalinen hyväksyntä; tyyllittömyyteen paheksunta esteettisen arvotamisen lisäksi⁹¹³. Aineistokatkelmassa tyyllittömyys vie kollegalta puhevallan ja murentaa hänen muita kykyjään. Armi kuvailee pukeutumistaan:

--- kyllä se on sellasta, että on hieno olla tilanteissa, ettei tartte yhtään hävetä vaatteittensa kanssa. Että kyllä mä töis oon kyllä, ettei tartte kyllä yhtään ... ettei mikään roiku tai joku niinku sillai pettäs (no, voihan housut repeytyä), mutta kuitenkin ... en mä oikein ... kuinkahan mä ny sanosin ... kyllä mä tuon niinku ... kyllä mä oon sitä mieltä, että valta – joo.

Armi on oman ulkoasunsa suhteen pedantti. Hän vaatisi toisiltakin oman esteettisesti arvioivan katseensa mukaista näyttäytymistä. Asiaa voidaan pohtia niinkin, kykeneekö Armi kuvittelemaan toisenlaisten esteettisten maailmojen olemassaoloa. Jukka Gronow muistuttaa, ettei pelkkä subjektiivinen esteettinen näkemys riitä aidoksi esteettiseksi arvostelukyvyksi⁹¹⁴.

Bourdieuille henkilön kyky ja asema päästä määrittelemään toisia on symbolisen vallan ydinaluetta. Symbolinen valta on uskusten valtaa. Se on valtaa määritellä oma näkemys ja maku määrääväksi asiantilaksi.⁹¹⁵ Vastapuoli pyritään saamaan ajattelemaan ja tekemään asioita, kuten tyyllitajuisempana itseään pitävä haluaa. Siten, mikä hänen mielestään on oikein ja soveliasta. Sen voi pyrkiä tekemään myös hienovaraisesti ja esimerkein. Ammatinopettaja Soili (55) mainitsee, että hän luo kollegoille ”ahaa-elämyksiä”, jotta he oppisivat tulkitsemaan ympäristön pukeutumiskuvia. Hän kertoo kollegoille, mitä ja miten hyvä pukeutuminen viestii pukeutujastaan. Tämä vastaa maun sosiologian käsitystä siitä, että hyvän maun voi oppia kokemuksen kautta, jos siihen kasvatetaan mallia näyttämällä. Sitä ei kuitenkaan ajatella opittavan kirjoista eikä sääntöjen avulla.⁹¹⁶ Näin ollen maku ja tyyllitaju eivät kehittyisi muotilehtiä selaillemalla. Sen sijaan julkaisut antavat viitteitä kulttuurisesti oikeanlaisesta ulkoisen olemuksen tyyllitavasta kunkin aikana.

Esteetit itse luovat pelkällä läsnäolollaan valtatilanteita. Ammattikorkeakoulun opettaja toteaa pukeutumispaineidensa johtuvan tyylikkäästi pukeutuvista kollegoistaan. Peruskoulunopettajan Anun (n. 30) mukaan ”viimeisimpiin muotiuutuuksiin” pukeutunutta kollegaa on selän takana arvosteltu hänen ”pröystäilevän” vaatteillaan. Yksi miesopettaja on sitä mieltä, että koulunsa naisopettajat kilpailevat keskenään, kuka pukeutuu parhaiten. Vaatetusalan ammatinopettaja Reija (43) tuntee yhtäältä voimaantumista; toisaalta hän kokee olevansa ”leimattu”. Hänen tarkkanäköistä katsettaan, rohkeuttaan ja makuaan pelätään: ”--- ja sitten ihmiset ei kestä, koska haluaisivat olla samankaltaisia, mutta eivät voi olla, kun ei uskalla.” Mikäli siis ajatellaan, että tyyllitaju vaatii tiettyä aistiherkkyyttä, esteetin pelätään näkevän tarkkailemissaan kollegoissa jotain sellaista, jota tarkkailun kohde ei itse edes havaitse. On vielä syytä panna merkille, että leimautuminen on merkitykseltään moniselitteinen. Leimautuminen ei koske vain jonkin asian puutetta tai epäonnistumista. Bergeriä ja Luckmannia mukailien tässä tapauksessa liiallinen esteettinen taipumus tekee opettajasta

sosiaalisen ja vallitsevan määrittelyn vastaisen⁹¹⁷. Opettaja eroaa koulun visuaalisista järjestyksistä.

Makumallina ja tyyliuomarina oleminen on kierre. Esteettien arvostelevat silmät tarkkailevat toisia, mutta myös heitä itseään tarkkaillaan. Heidän oletetaan olevan aina tiptopkunnossa. Pienestään tyylikkyydestä kollega saa tilaisuuden huomauttaa, kuten oranssin huulipunaväriin yhteensopimattomuudesta kaulakorun kanssa, jossa oli häivähdys vaaleanpunaisesta: ”Nyt ei oo hyvin!” Foucault’n mukaan yksityiskohdan merkitys sinänsä ei ole oleellista, vaan se, että yksityiskohdan kautta valta saa ihmisestä otteen⁹¹⁸. Makumallit haluavat olla kurinalaisen huoliteltuja ja muistutukset harmittavat. ”Kyllä minä huomasin sen ite, että minä unohdin [huulipunaväri], kun minä lähdin. Koko päivä meni pilalle, kun se sanoi, että minä en olekaan ny niin kaikkiin...”, muistelee ammatinopettaja Reija. Symbolinen valta on ainakin hetkellisesti siirtynyt kollegalle.

Pukeutumispuheiden perusteella suuri huomion kiinnittäminen omaan pukeutumiseen, sen pitäminen hyvän maun mukaisena ja tyylikkäänä myötävaikuttaa kollegoiden pukeutumisen arvioimiseen ja arvostelemiseen. Haastan neljää esteettä pohtimaan, ajattelevatko he itse olevansa pinnallisia tai suvaitsemattomia, kun he määrittelevät kollegat tyyliuomiksi. Heistä kaksi vaatetusalan ammatinopettajaa eivät hyväksy lainkaan keskustelua pinnallisuudesta. Toisen on suorastaan vaikea ymmärtää kysymystäni kollegoiden ulkoasun arvostelemisen oikeutuksesta. Heidän mielestään on itsestään selvää ja ammattiinsa kuuluvaa, että omaa ja toisten ulkoasua tarkkaillaan ja arvioidaan. Toisen ammattialan opettajan Maijun (46) mukaan asia ei ole ongelma silloin, jos mielipide jää vain henkilön omaksi ajatukseksi. Hän on sitä mieltä, että kollegoiden ulkoisen olemuksen tarkkaileminen toimii oman minuuden selkiyttämisen tapana ja voimaannuttaa: tällainen haluan olla ja tuollaiselta en halua näyttää. Omat kollegat voivat antaa siihen viitteitä. Toisen ihmisen ulkoinen olemus toimii peilinä, joka heijastaa arvoja, asenteita ja vaikutelmia ”normaalista”, kauniista tai epäsovas-ta pukeutumisen tavasta. Kun ihminen keksii jotain oman makunsa

mukaista, se on oman itsensä löytämistä, sen löytämistä, mitä haluaa, Bourdieu määrittelee⁹¹⁹.

Esteettien diskurssissa pukeutumiseen käytetty aika peilin ääressä on selkeä osa työhön valmistautumista. Ammattikorkeakoulun markkinoinnin opettaja Virpi (52) kertoo, että hänelle on ihmisenä, naisena ja opettajana merkityksellistä, että peilikuva kertoo pukeutumiskokonaisuuden olevan viimeistelty ja sen huokuvan haluamaansa roolimallia opiskelijoille. Virpi kieltää jyrkästi tämän olevan pinnallista:

--- Mun mielestä sellainen on pinnallisuutta, jos tunti kaupalla käytät peilin edes aikaa ja ihaillet itseäs. Se on sellaista narsismia ja sellaista – se on pinnallisuutta semmoinen. Että kaikista ensimmäisenä katsoo sitä. Mutta mun mielestä se on ammattimaisuutta, jos asian hoidat suhteellisen vähin äänin, puhumatta siitä kauheesti tai nostamatta sitä erityisesti esille. Sä hoidat sen niin kuin yksityisesti, omien ovien takana. Se kuuluu osana arkeen, mutta sitä ei nosteta erityiseksi numeroksi.

Virpi nostaa ulkoasun merkityksen ”ammattimaisuudeksi”, jolloin ulkoasun joka-aamuinen valitseminen saa tärkeämmän merkityksen kuin pelkkä itsensä vaatettaminen. Ulkoasun rakentaminen on osa koulupäivään valmistautumista oppituntien valmistelun tapaan. Ammatinopettaja Pauli (52) kertoo, että hän vilkaisee peiliin omassa työhuoneessaan joka kerta, ennen kuin hän siirtyy luokkaan silmäparien tutkittavaksi. Arjessa esteettisyys saattaa ilmetä juuri ohimenevinä ja nopeatempoisina esteettisyyteen keskittymisen hetkinä. Se on eräänlainen potentiaali, johon keskitytään aika ajoin esimerkiksi välituntien aikana.⁹²⁰

Mikä on kaunista ja tavoittelemisen arvoista?

Nuorentunut opettajakunta on tuonut kouluihin uudenlaisen työpukeutumiskulttuurin, joka aikanaan yleistyy ja muuttuu osaksi opettajien ammatti-identiteettiä. Aluksi uudet tavat saattavat toisenlaiseen pukeutumiseen tottunutta opettajaa kummastuttaa.⁹²¹ Pukeutumiseen liittyvään arjen estetiikkaan kiinnitetään huomiota nykyään toisin kuin miten opettajien ammattikunta aiemmin pukeutumisen-

sa arvotti. Pukeutumisen vapautuminen on tavallaan vaikeuttanut pukeutumista. Kun kirjoitetut pukeutumisohjeet eivät enää rajoita pukeutumista, pukeutujan tulisi itse tietää, mikä on hyväksyttyä. Eläkkeelle juuri siirtynyt ammatinopettaja Ella on sitä mieltä, että vuosikymmeniä sitten opettajat pukeutuivat tyylikkäämmin, vaikkakin vaatimattomammin:

--- Ei tullut mieleen, kun katseli kollegoja, että oli lähdetty tuosta vain. Viime vuosina tämä tuli kyllä aina silloin tällöin mieleen. --- Kaameinta mielestäni oli, kun miesopettaja yhdisti farkkuihin pikkutakin. Se ei ole koskaan saanut minulta ymmärrystä, vaikka muotikuivissa näitä näkeekin.

Ellan tyyliä, maku- ja soveliaisuuskäsityksiä vastaan taistelevat kollegan ”väärät” paradigmavalinnat: pikkutakin ja farkkujen yhdistäminen syntagmaksi. Hänelle kyseinen pukeutumiskokonaisuus tuntuu virheelliseltä siitä huolimatta, että muotijärjestelmä on antanut ”luvan” ennen ristiriitaisina pidettyjen paradigmavalintojen yhdistelylle ja muuttanut asukokonaisuuden suorastaan trendikkääksi⁹²². Erilaiset alakulttuuriset kokemukset voivat johtaa keskinäiseen ymmärtämättömyyteen. Esimerkiksi yläkoulun opettajalle Janille (28) pikkutakki ja farkut -yhdistelmä edustaa harkittua työpukeutumista koulun parempiin tilaisuuksiin. Janille asukokonaisuus saattaa merkityksellistyä eri tavoin kuin häntä katsellaan arvioivalle kollegalle. Katsoja voi tulkita saman kokonaisuuden mauttomaksi tai käsittämättömäksi. Ruckerin et al. tutkimuksessa esimerkin kaltainen yhdistelmä, farkut ja pikkutakki, oli yliopiston työntekijöiden suosima pukeutumisstrategia. Pikkutakilla työntekijät rakensivat epämuodollisesta pukeutumisesta muodollisemman kokonaisuuden.⁹²³

Sosiaalisessa mielessä esteettien diskurssissa vaatteessa nähdään enemmän kuin esine tai tuote. Siinä nähdään tyyliä tai tyyllittömyyttä; viitseliäisyyttä tai viitsimättömyyttä; huolellisuutta tai huolimattomuutta; pätkä kertomusta vaateen käyttäjästä.⁹²⁴ Katsoja tulkitsee näkemänsä omien pukeutumiskokemustensa ja makukäsityksensä läpi. Voidakseen käsittää erilaisia pukeutumistyyliä, katsojan tulisi oppia tajuamaan erilaisia arvomaailmoja, joita ulko-

asu heijastaa. Hänen tulisi oppia ymmärtämään, että pukeutujan va-
linnat pohjautuvat näihin esteettisiin päämääriin⁹²⁵.

Ammatinopettaja esteettisen työn roolimallina

Tässä näkökulmana on ammatillisten oppilaitosten ja ammattikor-
keakoulujen opiskelijoiden ammattiin kouluttaminen esteettisen
työn ajatuksella. Opettajan tavoitteena ja vaatimuksena on esteet-
tinen mallikansalaisopettaja. Kyse ei ole opettajuuden perinteises-
tä mallikansalaisen kuvasta, vaan visualisoituneen ja estetisoitu-
neen nykykulttuurin tuottamista käytänteistä, jossa ammatinopet-
tajat ovat tahtoen tai tahtomattaan mukana. Aineistossani erityisesti
ammatinopettajat ovat osa uutta työtä, jossa emotionaalinen ja es-
teettinen työ muodostavat yhä tärkeämmän osan opettajan kykyjä
ja taitoja. Uuden työn kriteerien mukaan ihanteellinen esteettinen
työruumis saatetaan mieltää tietyn ikäiseksi, kokoiseksi ja malli-
seksi, joka pukeutuu ja ehostaa itseään toivotulla tavalla sekä liik-
kuu ja puhuu toivotun kaltaisesti⁹²⁶.

Näin ajatellen kaikki aineistoni opettajat ovat kautta tämän tut-
kimuksen esteettisen työn ja esteettisen kontrollin ja itsekontrollin
kohteina. Peruskoulussa, lukiossa ja vapaassa sivistystyössä esteet-
tisen työn ajatus on eri tavalla painottunut. Tämä johtuu siitä, ettei-
vät kyseiset koulut valmista oppilaitaan ammatteihin, eivätkä opet-
tajat ole tällä tavoin uuden työn ytimessä. Sen sijaan ammatillis-
ten oppilaitosten ja ammattikorkeakoulujen opettajat edustavat nii-
tä ammattialoja, joihin he opiskelijoitaan kouluttavat.

Minkä takia ammatinopettajalle on tärkeää esiintyä moitteetto-
masti ammatillis-esteettisenä roolimallina nuorten ja aikuisopiske-
lijoiden silmin katsottaviksi? Ammatinopettajat määrittelevät työ-
tään sanoilla ihmissuhdeammatti ja asiakaspalvelutyö. Yritystoi-
minnan ammatinopettaja Heikki kiteyttää opettajien ulkoasun mer-
kityksen neljään pääkohtaan, jotka ovat tulkittavissa muidenkin am-
matinopettajien pukeutumispuheista. Ensinnä omalla ulkoisen ole-
muksen esimerkillä ammatinopettaja totuttaa opiskelijoitaan sellai-
seen pukeutumiseen, mitä heiltä tullaan odottamaan tai vaatimaan

tulevissa työpaikoissa. Toiseksi opiskelijoita opetetaan kunnioittamaan asiakkaita. Kolmanneksi, oikeanlaisella ulkonäöllä ja pukeutumisella ammatinopettajat ajattelevat voivansa vaikuttaa opettamansa ammattialan ja oppiaineen arvostukseen. Neljänneksi opettajat pohtivat, että heidän ulkonäkönsä on osa työnantajan eli oman koulunsa julkisivua. Viittasin jo aiemmin Goffmanin näkemykseen julkisivuista, joiden avulla ihminen luo vaikutelmia. Henkilökohtaisen julkisivunsa, ulkonäkönsä ja esiintymistapansa lisäksi opettaja edustaa työnantajaansa. Hän on koulussa palkollisena, joten ei ole yhdentekevää, millaisen vaikutelman opettaja välittää itsensä kautta työnantajastaan.⁹²⁷

Opettajilla voi olla kokemusta ammattialansa monista erilaisista työympäristöistä ja niiden visuaalisista järjestyksistä. Lisäksi heillä on työelämäjaksoja opetustyönsä osana. Opettajan roolissaan he kiinnittävät huomiota siihen, minkä näköisinä ja millä tavoin käyttäytyvinä heidän opiskelijansa siirtyvät työelämäharjoitteluun ja myöhemmin työelämään. Puhdistuspalvelualan ammatinopettaja Anneli (54) kertoo valmentamisen toisinaan turhauttavan, koska hän olettaisi aikuisopiskelijoiden itsenäisesti ymmärtävän hyvän työpukeutumisen tärkeyden. Työharjoittelupaikoista kantautuneiden kielteisten palautteiden takia työpukeutumisen merkitystä on jouduttu pohtimaan yhdessä opiskelijoiden kanssa harjoittelujaksojen jälkeenkin. Tämä velvoittaa opettajia entisestään ottamaan huomioon oma esimerkillisyytensä.

Osa opettajista toivoo tapakasvatuksen oppiaineen paluuta opetussuunnitelmiin liiketalousalan opettajan Soilin (48) tavoin:

--- Ja sitten tämä OPH:n määrittelemä, että ydinosaamiseen kuuluu nämä vuorovaikutustaidot. Kyllä se korostuu kaikilla kuitenkin sitte. Ja siihen se pukeutuminen. Kyllä se joka alalla. Kyllä kokonaisuutena se on todella tärkeä muuallakin kun myyntityössä. Mä sen takia varmaan kirjoitinkin niin, kun mä olen nyt ajatellut, että se tavallaan on myyntiä, kun sä menet luokan eteen, sun pitää myydä ittes ensin ja sitte se on entistä enemmän se. Mutta mä oon huomannu, että ei sitä ymmärrä kaikki [opettajat], jotka ei oo ollu käytännön työssä näin pitkään.

Soili painottaa, että ennen kuin opetus voi todella käynnistyä, opettajan on tehtävä itsensä tykö opiskelijoille. Opettajan on vakuutettava myös omalla ulkoasullaan alansa hallitseminen. Ammatinopettaja Anneli on pannut merkille, että opettajien välittämät hyvät pukeutumisesimerkit ovat vaikuttaneet opiskelijoiden ulkoasun muuttamiseen koulutuksen aikana. Roolimallina oleminen on opettajalle palkitsevaa. Anneli kertoo:

--- Mä ajattelen aina niin päin, että kun ihmisestä välitetään, hänelle lähetetään tiettyjä viestejä ja hänen pukeutumisensa ja kaikki muukin ulkoiseen liittyvä lähtee korjautumaan sitä kautta. Ei sen takia, että mä luennoisin, että sun pitää pukeutua näin ja näin vaan kaikesta muusta. Sen näkee niin monessa upeassa naisessa, kun he yhtäkkiä huomaavat: ”Hei, mä osaan, pystyn, selviän”. Ja siten saa palautetta. Ihan oikeesti sieltä nousee ihania, upeita naisia. Ja se on se, miksi mä haluan tehdä tätä työtä.

Opettajien emotionaalisen työn taito eli arvostava asenne opiskelijoihin ja opettamiseen, innostus ja kannustus muodostavat kasvatuksellisen maaperän, jolla on vaikutusta opiskelijoiden ammatti-identiteetin muodostumiseen. Opettajat tiedostavat, että kokonaispersoonallisuutta vaativat työtehtävät lisääntyvät⁹²⁸. Emotionaalisen ja esteettisen työn taidot kulkevat rinnakkain ja näitä taitoja he haluavat opiskelijoilleen välittää.

Naisvaltaisella alalla opinto-ohjaajana työskentelevä ammatinopettaja Sakari (57) korostaa opiskelijoilleen huolellisen ensivaikutelman merkitystä työmaailman arvostelukriteereissä. Hän on kehottanut työpaikkahaastatteluun meneviä naisopiskelijoita ottamaan mukaansa pikkukengät ja vaihtamaan ne saappaiden tilalle. Hän muistuttaa opiskelijoita vähintään pohtimaan jalkineiden välittämien konnotaatioiden merkitystä. Sakari on tietoinen siitä, että tasaveroisissa kilpailutilanteissa ja erojen määrittelyssä katse kohdistetaan ulkoiseen olemukseen ja käyttäytymiseen.⁹²⁹ Se voi merkitä jopa koulutuksellista pätevyyttä ja työkokemusta enemmän, Saito huomauttaa⁹³⁰.

Opettajien työvaatetus muodostuu ammattialan työn luonteesta ja tietyillä aloilla tarkoista pukeutumiskoodeista. Selkeimmin

opettajien pukeutumisen merkityksellisyyteen ja roolimallina ole-
miseen kiinnittävät huomiota aineistossani liiketalous- ja markki-
nointialojen, kauneudenhoitoalan ja vaatetusalan opettajat. Erityi-
sesti esteettisen ja visuaalisen alojen opettajilla on koulutuksensa
puolesta herkkyyttä ja taitoa havaita ja tulkita pukeutumista merk-
kikielenä⁹³¹. ”Tuntuu, että olen monta kertaa aikaani edellä”, eritte-
lee itseään luovien toimintojen opettaja Vappu. Näillä aloilla opet-
tajan pukeutuminen voi vaihdella minimalistisesta mustasta värik-
kääseen ja varsin persoonalliseen tyyliin. Erikoinenkin pukeutumi-
nen siedetään tai sitä suorastaan odotetaan kollegoiden taholta.

Vaatetusalan opettajat arvioivat pukeutumiskokonaisuuksia
suhteessa pukeutujan ruumiinrakenteeseen ja persoonaan. Lisäksi
vaatteita tutkitaan yksityiskohdittain teknisellä silmällä, kuten sitä,
miten hihan pyöriö istuu vaatteessa. Onko vaate huolellisesti vai
huolimattomasti valmistettu. Vaatteen materiaali, leikkaus ja ompe-
lu näkyvät ammattilaisen silmään joko esteettisenä tai epäesteetti-
senä kokonaisvaikutelmana⁹³². Vaatetusalan opettajien hyvä pukeu-
tuminen on ammatillinen velvollisuus, joka tuo hiukan pukeutu-
mispaineitakin alan opettajien keskuudessa. Opettajuutensa alkua-
koina monet ompelevat vaatteensa itse; myöhemmin asia menettää
merkityksensä ammatillisuuden osoittamisena. Mutta omien vaat-
teiden ompelemattomuus saattaa aiheuttaa myös stressiä, jos kolle-
gan arvosteleva silmä vaatisi kaikkia vaatetusalan opettajia valmis-
tamaan itse vaatteensa.

Työasujensa siisteyttä, puhtautta ja hygieniaa painottavat eni-
ten terveydenhuoltoalan ja ravitsemusalan opettajat. Heidän aloil-
laan on erityiset työvaatteet, univormut, jotka osoittavat työnteki-
joiden statuksen, aseman hierarkiassa⁹³³. Lisäksi univormu visuaa-
lisesti erottelee työntekijät asiakkaista⁹³⁴. Kokkeja kouluttava Maa-
ria (44) kertoo rakastavansa univormuja, jotka tekevät hänen mie-
lestään ammattilaisesta osajan näköisen. Hän on sitä mieltä, ettei
kokintakin perinteistä valkoista väriä saisi mennä ”perusteettomas-
ti”, muodin takia muuttamaan toisen väriseksi. Valkoinen edustaa
hänen ammatissaan statusta. Hän ei hyväksy, että kokintakin mal-
lilla tehtyjä työvaatteita käyttävät nykyään myös alan muut ammat-

tiryhmät, kuten tarjoilijat. Hierarkkisella ammattialalla univormun avulla myös asemoidaan työntekijöitä.

Kysymys uskottavuudesta ja kontekstin mukaisesta pukeutumisesta on opettajapuheissa toistuva aihe. Esitettävän roolin on goffmanilaisittain oltava toimiva. Esimerkiksi maaseutu- ja rakennusalan opettajat eivät halua pukeutua ”yliampuvasti”, vaan he korostavat asiallista rentoutta ja työvaatetuksen turvallisuutta. Kaikilla aloilla opiskelijaryhmän kokoonpano viitoittaa opettajien pukeutumista. Aikuiskoulutuksessa työttömien työnhakijoiden ryhmiä ohjattaessa ammatinopettaja Maiju (46) kertoo olevansa tarkka siitä, ettei hän pukeutumisellaan lähetä itsestään vääränlaista viestiä. Hän haluaa antaa itsestään pätevän ja luotettavan vaikutelman, ei mielikuvaa taloudellisesti parempiosaisesta. Goffmanin mielestä joissakin tilanteissa tarkoituksellinen huijaaminen on tapa toimia. Toisaalta opettajien on tiedostettava, että vaikutelmanhallintaan liittyy myös riski roolin hallinnan menettämisestä.⁹³⁵

Käsitteet roolimalli ja mallikansalainen eivät ole ammatinopettajien sanastoissa synonyymeja. Siinä, missä peruskoulunopettaja tunnistaa mallikansalaisuuden opettajuutta määritelleenä tai edelleen määrittelevänä käsitteenä, ammatinopettajalle käsite voi olla vieras tai historiallinen: ”liekö sellaisia enää olemassakaan.” Mallikansalaisuus nähdään niin isona asiana muuttuvassa koulutuksen kentässä ja yhteiskunnassa, ettei ammattiin kouluttaja katso täyttävänsä mallikansalaisen vaatimuksia markkinointialan opettajan Virpin (52) tavoin. Opettajavuosiensa aikana monien ammatinopettajien työnkuva on laajentunut koulutusammatin edustajasta monipuoliseksi asiantuntijatehtäviä hoitavaksi ammattilaiseksi. Laajin työnkuvan muutos osoittautuu olevan oppilaitoksissa, joiden status on muuttunut opistotasoisista oppilaitoksista ammattikorkeakouluiksi. Virpi (62) kuvailee asiaa näin:

--- Että kyllä, jos esimerkiksi AMK:ta ajattelee, näitä haasteita, mitä tämäkin talo antaa, niin kyllä jokainen on aika nöyrä oman työnsä suhteen. Että ei siinä kukaan kuvittele olevansa mikään mallikansalainen. Ympäristö muuttuu sitä vauhtia, että on kova työ pysyä mukana. Että kyllä se fokus on siinä ammattiasiassa.

Puhe opettajista mallikansalaisina on aikojen saatossa saattanut käsittää ajatuksen jonkinlaisesta ”yli-ihmisestä”, joka ammatinopettajan taholta ei vaikuta oikeanlaiselta kavalta. Goffmanin näytämömetaforaa soveltaen ammatillinen opettaja esiintyy nyt aiempaa useammalla näyttämöllä. Oman koulutusammatin roolimallina ja esimerkkinä oleminen opiskelijoille ei riitä, vaan opettaja edustaa alaansa ja kouluun yhä enemmän virallisemmissä ja muodollisemmissä tilaisuuksissa. Tällaisia ovat erilaiset neuvottelut, asiantuntijaluennot ja -vierailut kotimaassa ja ulkomailla. ”Uudet haasteet näkyvät myös pukeutumisessa”, korostaa ammatinopettaja Lea (50). Jotkut opettajat pitävät pukuhuoneissaan vaihtovaatteita yhtäkkisiä edustustilaisuuksia varten. Monissa ammatillisissa oppilaitoksissa siistit farkut ovat nykyään hyväksyttävä työasu, mutta edustusvaatteiksi niiden ei katsota soveltuvan. Farkkujen sijaan miesopettajat kertovat pukeutuvansa pikkutakkiin ja suoriin housuihin. Naisopettajat pukeutuvat housupukuihin tai muihin niin sanottuihin parempiin asuihin. Lea muistuttaa, että yhteiskunnallinen muutos on väljentänyt varsinaista pukeutumisetikettiä, mutta eri tilaisuuksien luonne velvoittaa erilaiseen pukeutumiseen.

Terveystieteiden opettajat ja kaupallisen alan bisnesetikettiin tottuneet opettajat pitävät pukeutumisen vapautumista suorastaan arveluttavana asiana. Yritysmaailma vaatisi huolitellumpaa ulkoasua, kaupallisen alan opettajat harmittelevat. Näille opettajille kokonaisvaltainen yrityskuva-ajattelu on tuttu omasta työhistorias- ta, jossa on ollut oleellista ymmärtää emotionaalisen ja esteettisen työn merkitys. Markkinointialan opettaja Virpi (52) kaipaa työpaik- koihin kokonaisvaltaisempaa estetiikalla johtamista (*design management*). Hänen mielestään työn esteettisessä kontrollissa ”on men- ty hirveästi alaspäin”. Hänen mielestään liika rentous ja mukavuus ilmenevät yleisenä lepsuutena ja välinpitämättömyytenä kaikissa yhteiskunnan toiminnoissa ja palveluissa työntekijöiden ulkoasuja myöden. Hän ikävöi laadukkuutta.

Virpi edustaa diskurssia, jonka mukaan suomalaisiin yrityksiin tarvitaan muun osaamisen rinnalle lisääntyvää kulttuurista osaa- mista: kuluttajien tarpeiden ja kuluttajakäyttäytymisen muutosten

ymmärtämistä; estetiikan kytkemistä osaksi liiketoimintaa ja eettistä osaamista, kuten palveluhenkistä organisaatiokulttuuria⁹³⁶. Näkemys on ristiriidassa sen mielipiteen kanssa, jossa syytetään ulkonäkökeskeinen kulttuurin saaneen jo liian suuren aseman nyky-yhteiskunnassa⁹³⁷.

Kouluyrityksen käyntikorttina

Muutammat opettajat mainitsevat, että julkisen oppilaitoksen asemaa voi nykyään verrata yksityisyrittäjyysyritykseen. Koulut kilpailevat opiskelijoista, hankkeista ja moninaisesta pärjäämisestä tiheän kouluverkoston sisällä. Osa koulutusaloista on lakkautus- tai yhdistämishanalla. Oppilaitoksia brändätään tietoisesti. ”Kyllähän mäkin vähän niin kuin myymällä luon sen mielikuvan”, kertoo liiketalousalan opettaja Soili (55). Brändiä rakennetaan aineettomien, symbolisten ja konkreettisten kulttuuristen merkkien ja niistä muodostuvien merkitysten varassa, mielikuvilla. Pyrkimyksenä on löytää ja korostaa yrityksen vahvuuksia. Brändi suunnataan tietyille asiakasjoukkoille, kuten opiskelijoille, joiden arvomaailmaa pyritään heijastelemaan.⁹³⁸ Kyse ei ole kuitenkaan valheelliseen julkisivun luomisesta⁹³⁹. Ammatinopettaja Anneli (54) korostaa:

Se on vain ollut niin luontaista, että mikä merkitys sillä omalla mallilla on. Se on tietysti muussakin kuin pukeutumisessa. Mä en voi olla leipäpappi, joka puhuu jotain ja tekee toista. Tekemisen ja näkemisen pitää tukea toinen toistaan.

Emotionaalis-esteettinen työ on oleellinen osa yrityksen brändiä. Tutkimusten mukaan brändiin, tässä koulutuslalle hyvin soveltuvat, oikein käyttäytyvät ja oikeannäköiset työntekijät tuovat mukanaan toivotunlaista asiakaskuntaa.⁹⁴⁰

Aineistoni ammatinopettajat korostavat työpukeutumisen ja työskentely-ympäristön tulkittavan työpaikan käyntikortiksi. Heidän mukaansa nämä kertovat siitä, kuinka henkilö asennoituu työhönsä ja kuinka hyvin hän sen tekee. Visuaaliset viestit vaikuttavat ihmisiin vähintään alitajuisesti, eikä niiden merkitystä voi opettaji-

en mielestä vähätellä. ”Sehän luo tämän, tällaisen kokonaisuuden. Ja sitten se on yksi osa tätä ilmapiiriä, että millainen tunnelma täällä on”, perustelee yhteiskunnallisten aineiden opettaja Pauli (52). Taitavimmat ovat etulyöntiasemassa. Ellei työntekijä käyttäydy, näyttyä ja kehity yrityksen arvojen mukaisesti, pahimmassa tapauksessa hänestä ei ole hyötyä yritykselle⁹⁴¹.

Koulutusmessut ovat oppilaitoksen käyntikortteja. Pari opettajaa kummeksuu koulujensa tapaa hankkia koko henkilökunnalle messuvaatteiksi halpoja – halvan näköisiäkin – t-paitoja, joihin on painettu koulun nimi ja logo. Liiketalousalan opettajalle Soilille (55) t-paita on paitojen hierarkiassa alimmaisena, rento kotipaita. Hän kertoo messukokemuksestaan: ”Mutta mulla oli itellä kauhean huono olla, kun mulla oli se t-paita. Kyllä meillä opettajat käyttää läpeensä, jotkut pitää edelleenkin. Niin kyllä mä mietin, että voi ei!” Laadukkaan vaikutelman näkymistä pukeutumisessaan korostava Soili jatkaa, että hänen mielestään laatuvaate antaa itsevarmuutta opettajan olemukseen. Huonosti pukeutuminen merkitsee hänelle samaa kuin huonosti työtehtävään valmistautuminen. Mainospaitojen käyttö luo ristiriidan: materiaallinen symboli ei nosta koulun arvostusta, mikäli paita on huonolaatuinen. Kuvataiteen opettaja Helli (61) kertoo, että ellei hän koulutusmessuille suosunut esteettisyyssyistä pukeutumaan koulunsa logopaitaan, hänelle annettiin ymmärtää: ”Ellet ole yksi meistä, olet meitä vastaan.” Tässä työyhteisöön samastumisen vaatimus osoitettiin symbolisesti vaatetuksella. Toisaalta, miten paljon messuasiakkaat kiinnittävät huomiota paitojen laatuun? Ammatinopettaja Anneli (54) kertoo, että opettajien yhtenäinen mainosasu sai asiakkailta myönteistä palautetta koulullaan järjestetyn seminaaripäivän yhteydessä.

Opettajasta muodostuvan ensivaikutelman merkitys katsotaan aineistossani ratkaisevaksi⁹⁴². Rekrytoimatta jättäminen huonon ulkoisen vaikutelman takia paljastuu palkattaessa niin vakituisia opettajia kuin sijaisia ja yksittäisiä luennoitsijoita. Varsinaisen opetus toimintansa ohella koulut järjestävät kurssimuotoista opetusta yksittäisille aikuisopintoryhmille. Vaikutelmien viestiminen koulusta ja opetuksen tasosta ovat tällöin erityisen tarkassa kontrollissa.

Yleisaineiden opettaja Riina (42) muistelee kurssiopetukseen etsityn sopivaa opettajaa. Kandidaattina oli pedagogisesti pätevä sijaisopettaja, mutta hän ei esteettisesti vastannut haluttua mielikuvaa:

--- Hän ei sulautunut millään tavalla tähän joukkoon: hänellä oli ylisuuri ruutupaita ja farkut ja jotenkin siitä mulle yksi ihminen sanoi näin: ”Että eihän sitä nyt. Eikä voi sen näköistä nyt ottaa, että älä nyt viitti! Kyllä meidän täytyy siihen joku muu saada. Jos et sä ite sitä ota.”

--- Siinä olikin ... heti niinku sillä olis ollu lainavaatteet tai jotain tämöstä, että ei voi ottaa. ---

Kollega oli tyrmännyt tuntiopettajan valinnan. Välinpitämättömän vaikutelman muodostuminen opettajasta ja samalla koko koulutuksesta olisi ollut imagollinen riski oppilaitokselle. Opettajan rekrytoimatta jättäminen oli moraalis-esteettinen kannanotto⁹⁴³. Esimerkki paljastaa, kuinka tärkeää myös sijaisopettajan on ottaa huomioon koulun visuaaliset järjestykset ja sulautua niihin. Koulun vakinaiset opettajat eivät edes keskustelleet sijaisopettajan pätevyydestä ja opetustaidosta, vaan palkkaamisen kriteereiksi nousi opettajan pukeutuminen. Riina toteaa, ettei opettajien ulkonäön välittämien vaikutelmien luomisesta yleisesti koulussa puhuta, mutta asia tiedostetaan ja se vaikuttaa käytänteisiin. Kasvokkaisilla vuorovaiikutustilanteilla on siten goffmanilaisittain ilmaistuna seuraamuksia ihmisten elämän ehtoihin. Goffmanin mukaan työhönottohaastattelu on prosessointitilanne, jonka aikana tapahtuvat asiat, kuten henkilöstä välittyvät vaikutelmat, määräävät välittömästi hänen sijoittumisensa.⁹⁴⁴

Vaatetusalan opettajana työskentelevä Reija (43) kertoo, että hän oli opettajien valinnassa sivuuttanut henkilön, jonka hän arvioi tyyliin. Hän korostaa, ettei hän halunnut ammattikorkeakoulun opiskelijoille huonoa roolimallia: ”Se on tärkeää. Että sen takia mä en ymmärrä sitä, että ne ihmiset, jotka on tällä meidän alalla, ei pukeudu hyvin. Ja sellaisia on!” Kaisa Kauppinen muistuttaa, että henkilövalintoihin liittyy aina niin sanottu harmaa vyöhyke, jossa rationaaliseen ja objektiiviseen päätöksentekoon linkittyy subjektiivinen elementti. Ulkonäkökysymykset ja muut piilotajuisesti vaikuttavat ilmiöt sijoittuvat tälle harmaalle alueelle.⁹⁴⁵

Rekrytoinneissa voidaan puhua sosiaalisiin taitoihin ja ulkonäköön perustuvasta syrjinnästä, mikäli esimerkiksi ”ruma” tai liian ujolta vaikuttava työnhakija jätetään valitsematta. Työnantajan taholta asia tulee ymmärrettävämmäksi englantilaistutkimuksen mukaan. Työnantajat saattoivat pitää itse työn tekemisen taitojen oppimista (esimerkiksi kassakoneen käytön opettelua) helpommin opittavana asiana uudelle työntekijälle kuin emotionaalisten taitojen (asenne, sosiaalinen kanssakäyminen) tai esteettisten taitojen oppimista (oikeanlainen ulkonäkö).⁹⁴⁶ Mikäli siis työnhakijan asenne oli epäasianmukainen eikä ulkonäkö ollut toivotunlainen, henkilö jäi palkkaamatta. Samoin kertoo rekrytoinneissa mukana ollut ammatinopettaja Maire, jonka mukaan ”ulkoasu kertoo ihmisen tavasta arvostaa itseään, huolellisuudesta ja muiden huomioimisesta, jopa tavasta tehdä työtä”.

Onko ulkoasulla todella merkitystä?

Ulkoisen olemuksen merkitys ei ole kyseenalaistamaton ammatinopettajien keskuudessa. Aineistoni opettajat kertovat, että joillekin heidän koulunsa opettajille asia on merkityksetön ja jopa pinnallinen. Sen sijaan tutkimuksessani mukana oleville esteeteille ulkoasun merkityksellisyys on myyntityöhön verrattavaa toimintaa ja roolimallin näyttämistä. Näkemyserojen takia kouluissa saattaa syntyä jännitteitä ja kiusallisia tilanteita työntekijöiden välille. Palvelualuejen opettaja Maire kertoo, kuinka hän on kerran joutunut puuttumaan kollegan pukeutumiseen, joka oli ristiriidassa opetettavan asian kanssa. Kollega opetti työnhakuvalmennusta, jonka teema oli oman itsensä markkinoiminen haastattelutilanteessa:

Tämä opettaja tuli tilanteeseen tukka kampaamatta (hiukset vielä takaa lintassa, tyynyn jälki takaraivolla), tiukat jenkkakahvoja korostavat, kuluneet farkut jalassa ja ylisuuri omatekoinen villapaita päällä, jonka alta paljastui pintaa. Mielestäni tämä ei ollut uskottava asu korostaa vaatetuksen merkitystä haastattelutilanteessa. Otin asian varovasti esille, koska toisaalta ajattelin, että jos hän haluaa opetuksessa korostaa sitä, miten ei tulisi pukeutua. Mutta ei se niin ollut, vaan hänen

mielestään ei pukeutumisella ollut väliä. Hän korosti persoonallisuutta. Kävimme pitkän keskustelun habituksen merkityksestä ja uskottavuuden lisäämisestä jopa vaatetuksen avulla. Vaatetus kertoo myös arvoista, ihmiskäsityksestä ja oppimiskäsityksestä.

Ellei pukeutumisen konnotatiivisiin merkityksiin kiinnitetä huomiota, ulkoasua ei koeta varteenotettavaksi merkitsijäksi. Opettaja, joka mieltää ulkoisen olemuksen tärkeäksi, ottaa huomioon siihen liittyvät pienimmätkin yksityiskohdat.⁹⁴⁷ Kyse on myös visuaalisesta tulkintataidosta. Ammatinopettaja Maijun (46) mukaan tarkkaavaisuus on valikoivaa niin opiskelijoilla kuin opettajilla. Hänen mukaansa ihmistä on vaikea pakottaa kiinnittämään huomiota ulkoasuunsa, ellei hänellä ole herkkyyttä huomioida merkityksiä. Konnotaatiot kytkeytyvät tunteisiin ja assosiaatioihin. Sen takia ne havaitaan ja ymmärretään eri tavoin.

Toisaalta ulkonäön merkityksen huomattava korostaminen voi johtaa yksinkertaistavaan ja jopa vahingolliseen tulkintaan. Ellei ihminen näytä huolehtivan itsestään, ajatellaan, ettei hänen elämänsä ole muutenkaan kohdallaan. Hän ei liene luotettava työntekijänäkään.⁹⁴⁸ Tämä liittyy kulttuurin ideaalimallien mukaisiin käyttäytymisodotuksiin. Asia ei ole yksiselitteinen. Entwistle ja Wissinger provosoituvat stereotyyppisestä käsityksestä, jonka mukaan esteettinen työ olisi jotakin ulkokohtaista. Jotakin, joka ilmenee esityksinä työpaikoilla ja joka voidaan univormun tavoin ottaa pois yltä työpäivän päätteeksi. He korostavat emotionaalisen työn osuutta työruumiillisuuden ylläpitämisessä. Tietyissä ammateissa joudutaan jatkuvasti ylläpitämään työruumiin kuntoa ja esteettistä ulkoista olemusta. Erityisesti freelancereina työskentelevillä ammatillisilla oma ruumis on osa yritystoimintaa, kaupallisuuden väline. Entwistle ja Wissinger muistuttavat, että se vaatii fyysisiä ponnistuksia ja psyykkistä tahdonlujuuutta, itsekuria ja vaivannäköä. Esteettinen työ on työtä omalla ruumiilla ja se on työtä oman minän avulla. Yksi ruumiillinen koodi ei riitä, vaan ruumiin tulee sopeutua erilaisiin visuaalisiin järjestyksiin, jos työntajatahot vaihtuvat. Entwistle ja Wissinger painottavat, että oikeanlainen ruumiillisuus

ei yksin riitä, vaan työnsaannin voi lopulta ratkaista kyky emotionaaliseen työhön, asenne.⁹⁴⁹

Samalla tavoin Ashley Mears ja William Finlay muistuttavat, että oman työruumiin myymisessä tarvitaan emotionaalisia taitoja: kykyä vakuuttaa ja vaikuttaa työnantajien mielikuviin ystävällisellä, kohteliaalla ja tahdikkaalla käytöksellä. Lisäksi he toteavat, että emotionaalisen työn taidot ovat tärkeitä työntekijän itsesuojelutaitoja. Kykyä kestää omaan ruumiillisuuteensa kohdistuvaa kritiikkiä; kykyä vastata ja suhtautua sukupuoliseen häirintään ja kykyä suhtautua oman ruumiinsa vanhenemiseen ja siitä johtuvaan työnkuvan muuttumiseen tai työtilaisuuksien vähenemiseen.⁹⁵⁰

Markkinointialan opettaja Virpi (52) miettii, etteivät kaikki nykyiset kilpailukeinot tunnu hyviltä, eivätkä kaikki kykene tai halua käyttää esteettisen työn arvomaailmaa hyväkseen. Mutta hän on sitä mieltä, että ”jos jollakin alalla bisneksen henki on tämä, niin kun siihen taloon astut, niin sun täytyy jollakin tavalla olla valmis kestämään siinä sitä kulttuuria ja sen mukanaan tuomia lieveilmiöitä”. Hän pohtii uuden työn vaatimuksia markkinoiden ja yhteiskunnallisen kehityksen näkökulmista:

--- kun markkinat kehittyvät siihen suuntaan, että yhä pienempiä ryhmiä, pirstaleisempaa käyttäytymistä näyttäis olevan, niin yhä enemmän siihen suuntaan mennään, niin nämä kaikki ilmiöt on tavallaan pakko hyväksyä ja se vaan tapahtuu – hyväksytään me tai ei. Kyllä tämäkin sitten on merkki jostain uuden kehityksen alusta, että me ei vaan vielä osata sitä hahmottaa. Tarkoitin justiin tämä tällainen pienet intressiryhmät ja pirstaloituneet markkinat. Se saattaa johtua siitä, että laajat ideologiat vain häviää.

Esteettistä työtä ilmiönä ei voi perustelematta arvottaa hyväksi tai huonoksi. Mutta onko ulkonäön vaikutuksen kieltävään arvosteluun varaa kiristävillä työmarkkinoilla? Työn tekemisen kulttuuri on muuttunut myös opetuslallalla. Opetustyö on edelleen muuttumassa vakituisista, lähes työntekijän työhistorian kestävästä työsuhteista määräaikaikaisiksi työrupeamiksi. Opettajat ovat itsekin halukkaita vaihtamaan työpaikkoja tiheämmin. Tämä johtaa siihen, että osa opettajista on jatkuviissa neuvotteluissa, jatkuvasti sosiaalis-

sa tilanteissa antamassa itsestään sisäistä ja ulkoista vaikutelmaa. Kyky käyttää ja hallita omasta ulkoasustaan ja persoonastaan lähtevää vaikutelmaa, foucault’laisittain minuustekniikan tavoin, voi olla ratkaiseva asia työn saannissa ja uralla etenemisessä. Emotionaalinen ja esteettinen työ kulkevat käsi kädessä. Se on työtä ihmisen koko persoonalla.

Erontekoja merkkivaatteilla

Tässä opettajien katseet suuntautuvat kollegoiden pukineiden tuotemerkkeihin. Joillakin opettajilla vaateen esteettisyysmielikuvat liittyvät vaateen rahalliseen arvoon ja vaatevalmistajan luomiin brändimielikuviiin. Vaateen miehustassa näkyvä arvostetun valmistajan graafinen logo toimii muutamille opettajille symbolimerkkinä, jonka avulla he samastuvat, erottautuvat ja luovat valtaasetelmia opettajainhuoneissa. Samankaltaisia mielikuvia he liittävät virallisiin ja kalliisiin tai ainakin kalliin näköisiin bisnesjakkupukuihin ja -housupukuihin. Tietyt merkkivaatteet ja pukeutumistyylit puhuttelevat saman koodiston tuntemia ja arvostamia opettajia⁹⁵¹. Näillä mielikuvilla osa opettajista pyrkii ylläpitämään käsitystä paremmin pukeutumisesta ja hyvästä mausta. Nimeän ilmiön statuspukeutumiseksi. Ilmiö tarvitsee tuotemerkkien symbolisesta arvosta kiinnostuneiden yhteisön. Veblenin mukaan vertailussa ei ole kyse luontaisesta esteettisten taipumusten eroista, vaan opituista arvostussääntöjen erilaisuuksista. Nämä säännöt määrittävät, mitkä tuotteet oikeutetaan arvostelijan omassa ryhmässä arvostetun kulutuksen vertauskuviksi.⁹⁵²

Yhteisön arvostamiin merkkivaatteisiin pukeutuminen saattaa muodostua esteettisen työn valvovimmaksi muodoksi joissakin kouluissa. ”Hyvin pukeutuminen” ei yksin riitä, vaan vaateen tuotemerkki osoittaa jopa opettajan ammatillisen arvostuksen toisten samalla tavoin ajattelevien opettajien mielikuvissa. Lönnqvistin mukaan vaate saa aseman, joka ei viittaa vain pukeutujan symboliseen valtaan, vaan myös vaateen valtaan suhteessa toisiin vaat-

teisiin tai kokonaiseen pukeutumistyyliin.⁹⁵³ Statuspukeutuminen ilmenee aineistossa eritoten ammatillisten oppilaitosten opettajien ja ammattikorkeakoulujen opettajien puheissa, mutta ilmiö vallitsee jossain määrin muissakin koulumuodoissa. Peruskoulunopettajien statuspukeutumista olen tarkastellut aiemmin Marimekon klassikovaatteisiin liittyvissä pukeutumispuheissa. Merkkivaatteiden kielellä kommunikoidaan toisten opettajien kanssa; kukaan aineistoni opettaja ei mainitse, että vaatemerkeillä haettaisiin arvostusta opiskelijoilta.

Merkkivaatteisiin pukeutumisen vaikuttimet ilmenevät aineistossani kahdella tavalla: *äänekkäänä viestintänä ja hiljaisena viestintänä*. Äänekäs statusviestintä tarkoittaa sitä, että tuotemerkin näyttämällä halutaan vahvistaa omaa sosiaalista asemaa työyhteisössä⁹⁵⁴. Nämä opettajat hakevat merkkivaatteiden avulla ammatillista auktoriteettia, esteettistä hyväksyntää ja arvonantoa. Tämä vahvistaa opettajan identiteettiä. Vaate toimii tunnusmerkkinä, jolla pienet merkkipukeutujaryhmät osoittavat yhteenkuuluvuuttaan.⁹⁵⁵

Merkkivaatteilla tapahtuva valtapeli voi muodostua nokitteluksi tai se voi olla lähes huomiota herättämätöntä, mutta tiedostettua tai se voi aiheuttaa ”äärimmäisen huvittavia tilanteita”, kuten yläkoulun ja lukion opettaja Aurora (33) kertoo. Hän on huomionnut, että jakkupukuiset lukiokollegat tulevat juttelemaan hänelle silloin, kun hän on pukeutunut kalliin näköiseen jakkuun, muulloin he tervehtivät nyökkäämällä. Katsojat käyttävät valtaa pukeutujaan näkymättömäksi jättämisen tai näkyväksi tekemisen kautta. Simmeliä mukailien kalliin näköinen pukeutuminen korottaa ja erottaa opettajainhuoneen jäsenen alemmasta ryhmästä ylempään. Halvemman tai epävirallisemman näköisen vaateen vaikutuksesta pukeutuja ei kuulu meihin, hän edustaa toiseutta. Häneen ei tarvitse tehdä lähempää tuttavuutta. Arvokkaan näköinen vaate, kenties samankaltainen kuin katsojilla itsellään, liittää hänet meihin. Simmel muistuttaa muodin olevan aivan erityinen esimerkki elämänmuodosta, jonka avulla yritetään sovittaa yhteen sosiaalinen samanlaisuus ja yksilöllisen erottautumisen pyrkimys. Niinpä oikeanlainen pukeutuminen merkitsee yhtäältä kuulumista samanarvoisten ryhmään

ja toisaalta tämän samanarvoisten ryhmän sulkeutumista ryhmänä itseään alempiarvoisten suuntaan.⁹⁵⁶ Bourdieu muistuttaa, että se, mitä kutsutaan erottautumiseksi, on itse asiassa erilaisuutta, etäisyyttä tai erottava piirre⁹⁵⁷.

Bourdieuun mukaan erottuminen ja erottautuminen muuttuvat sosiaalisesti osuvaksi eroiksi vain, jos sen havaitsee joku, joka kykenee tämän erottelun tekemään⁹⁵⁸. Kulttuurisen pääoman haltija tunnistaa arvostetun merkkivaatteen sen yksityiskohtien perusteella, vaikka pukineen logo ei näkyisi päällepäin. Statusvaatteen tunnistaminen ilmaistaan ammatinopettaja Riinan (42) mukaan esimerkiksi näin:

R: --- Että ”onks’ toi Sandi?”[Naurua] Että silleen niinku puolihuolimattomasti heitetään.

MK: Ja siinäkin enempi se merkki sanotaan? Että ei niinkään sanota, että onpa kaunis neule vaan sanotaan...

R: Joo, että onks’ toi Sandin? Että siihen sisältyy aika paljon: Toi on Sandi hei! Siihen sisältyy A) että minä tunnistan sen merkin. Siihen sisältyy myös jonkinlainen kehu, että on kivan näköinen, mä oon itekkin sitä kattonu. Siihen sisältyy myös se, mutta sitä ei suoraan sanota, että onpa hyvännäköinen. Periaatteessa, että onkohan oletus se, että jos se on Sand, se on hyvännäköinen. [naurahdus] Voi olla sekini.

Vaatteen estetiikka voi muodostua siitä, että vaate on arvostetun brändin tuote, ei ensisijaisesti vaatteen leikkauksen, yksityiskohtien tai värin perustellaan. Logoa ei haluta ratkoa pois pukineesta, vaan se jätetään osoittamaan pukeutujan positiota pukeutumisen kentällä. Logolla haetaan vahvistusta omalle pukeutumistyyliille ja hyvän maun osoitusta toisten silmissä. Tuotemerkki edustaa kantajalleen tunneperäistä sitoutumista tuotteeseen. Hän voi käyttää merkkivaatetta myös itseilmaisun rakennusvälineenä. Statuspukineen käyttäminen ja sen merkitysten tulkitseminen edellyttää muoti- ja merkkitietoisuutta.⁹⁵⁹ Opettajien ihannoimat tuotemerkit ovat sosiaalisesti jaettuja, sillä samat tuotemerkit esiintyvät pukeutumispuheissa opettajien paikkakunnasta ja maantieteellisestä sijainnista riippumatta.

Kulttuurisen pääoman ohella statuspukeutuja tarvitsee myös ta-
loudellista pääomaa⁹⁶⁰. Haluttu merkkituote on vain joidenkin opet-
tajien hankkima, heidän palkkarahojensa suuntaamisen osoitin. Riina
kertoo aviomiehensä tietävän koulun tärkeät vaatemerkit ja osta-
van niitä opettajavaimolleen lahjoiksi. Liittyminen ja erottuminen
eivät sulje pois sitä, että joku opettaja voi toisinaan käyttää myös
matalan statuksen vaatemerkkejä: ”Joo, sitten on sellaista, että mulla-
lakaan kaikki vaatteet ei välttämättä oo merkkiä, että saattaa mulla-
kin olla H & M”, ammatinopettaja Armi (45) toteaa. Sen sijaan am-
matinopettaja Virpi (52) painottaa sanoissaan kävelevänsä H & M
-vaateliikkeen ohi.⁹⁶¹ Joissakin alakulttuuriryhmissä juuri ”mixing-
tyyli” eli kalliiden merkkivaatteiden, edullisten merkkien ja kirppu-
torilöytöjen sekoittaminen osoittaa ajan hengen ymmärtämistä.

Opettaja voi saada arvonantoa valikoituneen ryhmän harjaan-
tuneiden katseiden kohteena, kun statusvaatteisiin perehtymättö-
mämpi opettaja tietämättään käyttää sosiaalisesti arvokkaana pi-
dettyä merkkivaatetta⁹⁶². Pukeutumalla ”oikein” hän tulee enna-
koimattaan kommunikoi-neeksi tietyn opettajayhteisön merkkikie-
lellä. ”--- Ja mäkin ihan tietämättäni kuljin Jackpotin farkuissa, mit-
kä maksaa 100 euroa! Mä tosin ostin ne kirpputorilta: 6 euroa ja ne
oli ihan niinku. Mä en tienny sitä [statusmerkkiä], ennen kuin joku
sen sano”, paljastaa ammatinopettaja Riina (42).

Sosiaalisen arvonnousun myötä tavallinen löytövaate muut-
tuu merkityksellisemmäksi käyttäjälleen. Silloin kun osa ihmisistä
on tottunut arvostamaan kalleuden merkkejä tavaroissa ja samas-
tamaan ne kauneuden arvonantoon, on jouduttu tilanteisiin, joissa
kaunista, mutta halpaa esinettä ei enää pidetäkään kauniina⁹⁶³. Am-
matinopettaja Helena kertoo: ”--- kyllä minäkin kirpputorilla käyn,
mutta en kerro kenellekään, milloin se vaate on yllä.” Pelätään, että
muutaman euron hintainen merkkivaate, vaikkakin aito merkkituote,
muuttuu kauneus- ja tavoiteltavuusarvostuksissa heikommaksi,
mikäli sen todellinen hinta paljastuu katsojille. Vaikutelman luomi-
seen liittyy laskelmointia, joka on osa valtapeliä.

Toisissa tapauksissa statuspukeutuminen ilmenee hiljaisena
viestintänä, pienikokoisen tuotemerkin valitsemisena, tuotemer-

kin piilottamisena tai sen pois ratkomisena. ”Vähän piilotan kuin näytän julkisesti ja julkeasti. En mä halua korostaa sitä”, kertoo ammatinopettaja Virpi (52). Opettaja tietää kantavansa oikeanlais-ta merkkivaatetta. Hän tunnistaa samankaltaisia vaatteita käyttävät kollegat. Hän tietää, että saman statusryhmän edustajat tunnistavat hänen merkkivaatteensa. Hän tiedostaa olevansa ”tyylikäs”.⁹⁶⁴ Vaatteen klassisuus ja laatu ovat Virpin tyyllisen pukeutujan ohjenuorina. Merkkivaatteen valinnan motiivina on ensisijaisesti oma minä mielummin kuin muiden ihailun kerääminen tai kateuden aiheuttaminen. Statuspukineellaan pukeutuja saa sisäistä voimantunnetta naisena ja opettajana ilman tuotemerkin esittelyä. Voimaantuminen on minuutta vahvistava tunne, jonka avulla ei tässä silmiinpistävästi käydä vaatteiden valtapeliä kollegoiden kanssa.

Kulttuuristen ihanteiden valtaa ja vallattomuutta

Muotilehtien trendejä seuraten statusvaatteet hankitaan paikkakunnan parhaimmasta maineesta olevasta ja samalla kalleimmasta vaateliikkeestä tai ne ostetaan isomman kaupungin tavarataloista ja boutique-liikkeistä. Ammatinopettaja Riina (42) kertoo: ”Trendikkyys. Se mikä on Gloriassa muotia. Gloria on se yks’ ohjenuora myös. Tiedelehti Gloria! [naurua].” Opettajan ironia muotijulkaisusta ”ohjenuorana” ja ”tiedelehtenä” vastaa Entwistlen käsitystä siitä, että muotilehdet ovat kartta, jonka mukaan kuluttaja voi suunnistaa oikeita tuotehankintoja tehdessään. Kulttuurin tuotteena muotilehti heijastelee henkilöjutuissaan ja tuotteissaan sitä, mistä lukija voi joko konkreettisesti tai mielikuvien tasolla rakentaa ideaalista minuuttaan.⁹⁶⁵

Muotilehdet, kuten naistenlehdet yleensä, ilmentävät niitä kulttuurisen talouden yhteisöllisiä merkityksiä, jotka ovat vallalla kunakin aikakautena. Brian Moeran huomauttaa, että näiden merkitysten analysoiminen tekee muotilehdistä pelkkiä muotijulkaisuja huomionarvoisemman kohteen. Oikeanlaisesta ulkoasusta kiinnostuneet statuspukeutajat, muotitoimittajat, muotijulkaisut ja vaate-

valmistajat yhdessä luovat ja ylläpitävät bourdieulaisittain näyttäytymisen ja erottautumisen järjestelmää.⁹⁶⁶ Muotilehtien määrä on lisääntynyt, joten pukeutujalla on oltava tietoa ja vaistoa siitä, mikä lehden tai lehtien tarjontaa hänen tulisi seurata tiettyyn kontekstiin mukautuakseen. Opettajainhuoneessa tätä kulttuurista pääomaa voidaan jakaa. Bourdieuta lainaten voi todeta, että muotijulkaisut ovat osa lukijoidensa sosiaalista olemusta⁹⁶⁷.

Aineistoni opettajien statuspukeutuminen muistuttaa puolimasamuotia. Sitä edustavat boutique-liikkeet korostavat myymiensä vaatteiden ainutkertaisuutta ja niiden käyttäjien yksilöllisyyttä. Silti nämä vaatteet ovat periaatteessa kaikkien kuluttajien saatavilla.⁹⁶⁸ Opettajille statusta edustavat ne tuotemerkit, jotka joissain toisessa ammattiryhmässä luokiteltaisiin varsin tavanomaisiksi. Liian kallis ja samalla liian korkeastatuksinen eliittimuoti on opettajien arvomaailmaan ja palkkatasoon nähden soveltumatonta ja saavuttamatonta. Tässä piilee opettajien pukeutumisen dilemma suhteessa status tuotteilta vaadittavaan luksukseen. Kulttuurin ideaalimallien mukaan opettajat eivät pysty tekemään todellisia erontekoja pukeutumisella, koska opettajan palkka ei riitä luksustuotteiden hankkimiseen.

Eliittimuotilehti toimii opettajien arvomaailmassa dualistisesti. Luksustuotteita käyttäviä ei välttämättä kuulu omaan tuttavapiiriin ja luksuksen hankkiminen haluttaisiin jopa karkottaa mielestä. Toisaalta ylellisyystuotteet aiheuttavat kulttuurisia paineita tai luovat ainakin haavekuvia ammatinopettaja Armin (45) mukaan:

--- Että se on nyt se, mitä seuraa näitä 40+ lehtiä. Herran jumala, että onko Suomes nyt sitte näitä, jolla on Louis Vuittonin laukkuja todella paljo, että se menee niinku todella sellaseen kategoriaan, ettei missään nimessä! --- Mähän en tunne tollasia ihmisiä – täytyy sanoa sekin. Että kyllä mulla tavallaan sellanen pieni märkä uni, että kyllä mäkin haluaisin joku Dolce & Cabbana -farkut. Että kyll joku oikee!... Tai haluaisin mä Vuittonin laukun kyllä. Koska se on jotenkin klassikko. Jos olis joku tonni joskus, niin saisko sellasen!? Niin kyllä mä niitä niinku huomioin.

Muodin vetovoima kulkee lakkaamatta kohti täydellisempää toteutumista⁹⁶⁹. Voidaan otaksua, että muotilehtien laajentunut levikki eri-ikäisille naisille lisää keski-ikäisten naisten tarvetta samastua lehtien välittämään ihannekuvaan. Amerikkalaistutkimuksen mukaan keski-ikäiset ja vanhemmat naiset eivät löytäneet muotijulkaisuista esikuvia, koska he pitivät lehtien edustamaa naiskuvaa nuoremmille naisille suunnattuna. Sitä vastoin ne julkaisut, joiden representaatioihin naiset saattoivat verrata itseään, lisäsivät naisten tyytymättömyyttä ulkomuotoonsa.⁹⁷⁰

Kukaan opettaja ei ilmaise, käyttävätkö tai tunnistavatko he piraattituotteita aidoista merkkivaatteista ja minkä arvostuksen ne saavat. Veblenin mukaan vaatevääreännöksen paljastumisen seurauksena vaate menettää esteettisen asemansa välittömästi, koska se putoaa varallisuusasteikolla⁹⁷¹. Aineistoni statuspukeutajat eivät myöskään mainitse, ajattelevatko he piraattituotteisiin liittyvää moraalista kaupankäyntiä. He eivät myöskään kerro pohtineensa alkuperäisten, aitojen merkkivaatteiden tuottamiseen mahdollisesti liittyviä väärinkäytöksiä, kuten halpa- ja lapsityövoiman käyttämistä. He eivät pohdi tuotteiden valmistuskustannusten ja vähittäishinnan suhdetta. Se on sinänsä yllättävää, koska opettajat muissa yhteyksissä haluavat olla tiedostavia ja jopa valistavia.

Voidaan ajatella, että vaatteiden käyttäjät luovat personoituja ja idealisoituja mielikuvia käyttämiinsä tuotteisiin, jolloin kielteiset asiat sivuutetaan ja unohdetaan. Toisaalta peruskoulunopettaja Minttu (41) on sitä mieltä, että vaikka opettaja käyttäisi paljon rahaa vaatteisiin, hän voi siitä huolimatta olla ympäristöstä huolehtiva, säästäväisyyttä ja ”muuta perimmäisiä arvoja kunnioittava”.

Valtapeli voi tehdä opettajat sokeiksi tuotemerkkeihin liittyvään ilmiöön. Statuspukeutumisella itselleen arvovaltaa ja asemaa hakevaan opettajaan kohdistuu itseensä mitä suurimmassa määrin kaupallisen maailman vallankäyttö. Opettaja ei ole itse luonut statuspukeutumisen mukanaan tuomaa kilvoittelua, vaan hän on mieluummin itse tällaista kuluttamista suosivan, kulttuuristen ideaalimallien kohde.⁹⁷²

Brändin ihailua ja liiallisuutta

Tuotemerkkien ohella tärkeitä ovat vaatekappaleiden tyylliset piirteet ja pukeutumisen hallittu asiallisuus, hillityt värit ja vaatteiden kokonaislaatu, kuten ammatinopettaja Riina (42) kertoo: ”Ja sitte se, että se on sellainen liikemiesmäinen pukeutuminen. Että ei oo ihan sellaisia heiluvia salsahameita. Ei! Että kyllä hameet on suoria hameita ja suoria housuja; ei röyhelöitä ja salsaa.” Riinan koulussa salsa- ja röyhelövaatteisiin pukeutumalla ei pääse nousemaan statusasteikolla. Niin ikään vaatteiden pitkää käyttöikää arvostetaan; massavaatteeseen kuuluva nopea kuluttaminen ei ole ideologiana merkkivaatepukeutujien mieleen.

Muodolliseen bisnespukuun sonnustautuminen jakaa opettajien mielipiteitä. Jollekulle se edustaa tyylikkään ja klassisen roolimallipukeutumisen huippua. Asu voi toimia valtapukeutumisenä jo aiemmin mainitsemani power dressing -pukeutumistavan mukaan. Kyse on päämäärään pyrkimisestä pukeutumistyyllillä, jolla naisopettaja tavoittelee ammatillista varmuutta ja uskottavuutta. Aineistossani jakku- ja housupukuihin pukeutuvat naiset kertovat pukeutumisensa tuovan ryhtiä olemukseensa. Hyvin leikattu bleiseri olkatoppauksineen antaa samantapaisen tunteen pukeutujan ruumiiseen kuin pienoiskorsetti. Luennoiva opettaja tuntee varmuutta yleisön edessä bleiseri yllään. Bleiserin konnotatiivinen merkitys nivoutuu pätevän ja osaavan vaikutelman viestittämiseen sekä kunnioitettavan ammattialan ulkoiseen osoittamiseen.

Toiset vierastavat bisnesasuutta liian virallisen vaikutelman takia. Liiketalousalalla opettavan Rainen (56) mukaan maskuliininen bisnespukeutuminen ei sovellu ammatillisten oppilaitosten naisopettajille; sitä vastoin se hänen mukaansa sopii ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen luennoitsijoille. Nuorempien opiskelijoiden ja alemman koulutustason opettajat Raine näkisi mieluusti epävirallisemmissa vaatteissa. Mielipiteellään hän tulee nostaneeksi ylemmän koulutustason opettajien statusasemaa.

Kaikkalainen liiallisuus on opettajien maailmassa sopimatonta, kuten on jo tullut ilmi. ”Liian hieno” pukeutuminen voidaan ko-

kea opetustapahtuman esteeksi, mikäli opiskelijat mieltävät liituiraitapukuisten opettajiensa olevan ”niin tärkeän oloisia”, ettei heitä uskalla lähestyä oppituntien jälkeen. Tällöin opettajan pukeutumistyylillä kääntyy tarkoitustaan vastaan, mistä opettaja ei välttämättä itse ole tietoinen. Hiljaista statusviestintää edustavat opettajat ovat sitä mieltä, että jopa alipukeutuminen on soveliaampaa, mikäli ylipukeutumisen ajatellaan vieraannuttavan heidät opiskelijoista. Silti suuri alipukeutuminen, kuten epäsiisteys ja vaatteiden huonokuntoisuus, on opettajille raskauttavampi asia ja murentaa opettajan statusta.

Siinä, missä tietty tuote yhden opettajan silmissä vaikuttaa hienolta, toisen silmiin se näkyy liiallisena ja ärsyttävänä. Täten statuspukeutujaan voi kohdistua myös paheksuntaa. Bourdieuta mukaillen opettajien luokkaan on totuttu liittämään tietynlaiset tunnusmerkit. Maut ovat eroja tuottavia periaatteita, Bourdieu muistuttaa. Maku tuottaa eron hyvän ja huonon, hienostuneen ja karkean välille. Jos yksittäinen opettaja ei näyttäydy, kuten hänen oletettaisiin, hän tekee symbolisen eron luokkaansa nähden.⁹⁷³ Näin ollen liian hienona esiintyminen voi johtaa ikäviin huomautuksiin ja epämiellyttävien katseiden kohteeksi opettajainhuoneissa. Luokanopettaja Jatan (28) liian monien kultakorujen käyttöä paheksuttiin koulussa ”silmittömän rikkauden osoittamisena”. Merkkivaate voidaan tulkita ulkokohtaiseksi pukeutumistavaksi, joka antaa kantajastaan ”hienostelevan” tai ”nousukasmaisena” vaikutelman. Ammatinopettaja Maiju (46) kertoo käyttäneensä Esprit-merkillä sonnustettuja t-paitoja. Kollega oli tullut hänen eteensä ja tavannut: ”Mitä siinä lukee? E-s-p-r-i-t. Ja sitten taas tule sellainen typerä olo, että niinku tää nyt olis jotain.” Kollegan merkkivaatteet saattavat saada vaivihkaista naureskelua osakseen. Hiljaista statusviestintää harjoittavan Virpin (52) mielestä vaatemerkin esillä pitäminen paljastaa ihmisen epävarmuuden.

Kun muistetaan, että opettajan ulkoasun suhteen tavallisuus, neutraalius ja vaatimattomuus ovat opettajien maailmassa hyveitä, statuspukeutumisella erottuminen voi aiheuttaa kollegoiden keskuudessa kateutta ja luoda säröjä sosiaaliseen kanssakäymiseen.

Kateus ilmenee seläntakaisena puheena ja synnyttää kiusallisia tilanteita. Vaatteisiin ja ulkoiseen viehättävyyteen kohdistuva kateus on mielletty naisten ominaisuudeksi toisia naisia kohtaan; miesten keskinäisen kateuden väitetään kohdistuvan toisenlaisiin asioihin⁹⁷⁴. Kateus ja ihailu voivat olla lähellä toisiaan. Simmeliä soveltaen merkkivaate suo yksittäiselle pukeutujalle sen tyydytyksen, että se tekee hänet jollakin tapaa erilaiseksi ja merkittäväksi. Yhtäaikaisesti merkkivaateopettaja edustaa samanlaista opettajajoukkoa kuin kollegansa. Tämä erilaisuuden ja samuuden välinen ristiriita ilmenee hyväksynnän ja kateuden sekaisena mielenkiintona. Statusvaate edustaa erityistä ja huomiota herättävää, jotakin, jota samankaltaiseen tyyliin ihastuneet haluavat tavoitella.⁹⁷⁵ Statuspukeutujan kaverina olemisen ajatellaan lisäävän omaa arvoa ammatinopettaja Armin (45) sanoin:

--- Ja sitte myös niinku mä halusin päästä siihen maailmaan – kyl mäkin ehkä vähä niinku olin kateellinen – että niinku kuitenkin, että ”mistä” ja ”mahtavaa”. Tietenkään siltä ei kysytty koskaan, että mitä maksaa, koska senhän nyt saattoi käydä kattoos kaupas: että ai, tää jakku on viissataa, ett tää ei oo edes alennukses. Että se on uusinta, että se ei oo edes puoleen hintaan. Että sitte kun tavallaan sitä kehuuttiin, niin oli niinku hieno päästä siihen, että mä oon niinku sen frendi, että mä en ainakaan ollu...että mä menin niinku sen kateuden yli, että mahtavaa, että sulla on!

Edelleen Simmeliä soveltaen statusvaate tarjoaa oivallisen areenan heille, jotka ovat enemmän tai vähemmän epäitsenäisiä ja turvautuvat toisiin ihmisiin ja joiden itsetunto kaipaa pönkitystä ja erityistä huomiota. Statusvaatteeseen pukeutuneen itsetunto kohoaa toisten ihailusta ja kateudesta, mutta kohotusta itsetunnolleen saa myös statuspukeutujan kaveriksi lyötyytynyt kollega.⁹⁷⁶ Merkkivaatteen saama asema pyörittää lähes tragikoomisesti koko valtapeliä.

Sukupuolisesti puoleensavetävä merkkivaate

Ne miesopettajat, jotka pukeutuvat naisopettajien arvostamiin merkkivaatteisiin, saavat statuspukeutumisesta kiinnostuneiden

naisten huomion. Heidän vaatemerkinsä on katsottu ja painettu muistiin, heidän pukeutumisensa kuvaillaan tarkasti, ja heidät mainitaan tyylikkääksi miehiksi ammatinopettaja Riinan (42) tavoin:

Ei oo kauaakaan, kun oli viimesen päälle tyylikäs – aika nuori, 30 v – aina Hugo Bossin puvuntakki ja sitte joku kauluspaita ja sitte Leviksen farkut yleensä ja sitte joku vähän kalliimpi vyö. Ja lofferit ja tämmöset siis – laatua! Ja kieltämättä se oli kyllä tyylikäs. Kyllä mäkin aina kattoin, että vitsi, tuo jätkä... Ja se oli vielä kivan näköinen kasvoiltaan, että kyllä sitä aina kattoi.

Hyvännäköinen nuori miesopettaja voi vahvistaa omaa asemaansa naisopettajien – ehkä myös naisopiskelijoiden silmissä – oikeiden vaatemerkkien ja harkitun pukeutumiskokonaisuuden avulla. Miesopettajan kengät, lofferit, alkujaan purjehdukseen liittyneet vapaa-ajan kengät, miellettiin amerikkalaistutkimuksessa sekä statusarvoltaan että seksikkyydeltään korkealle silloin, kun ne olivat miehen jalassa. Naisilla vastaavat kengät miellettiin epäseksikkäiksi ja matalan statuksen jalkineiksi. Korkeassa ammatillisessa asemassa oleva nainen, mutta ”väärissä” tyøjalkineissa kävelemässä saattoi itse aiheuttaa statusasemansa laskemisen kyseisen tutkimuksen mukaan.⁹⁷⁷

Esteettien diskurssissa painottuu opettajien tarkka-aistisuus ja ulkoasun tietoinen tutkiminen⁹⁷⁸. He tarkkailevat pienimmätkin yksityiskohdat kollegan ulkonäöstä eivätkä havainnot rajoitu pelkästään näköaistiin⁹⁷⁹. Kalliin partaveden tuoksu, sikarin polttaminen, kalliinnäköinen kello, Marc O’Polon sataprosenttinen pellavapaita luovat kokonaisuutena tyyli-tietoisien kuvan miesopettajasta. ”Ei mitä tahansa!”, ihastelee kollegaansa ammatinopettaja Reija (43). Tuoksuihin ja esineisiin liittyvä makukäsitys, jota tässä voi kuvata ”samoin näkemiseksi” ja ”samoin tuntemiseksi” on opettajia yhdistävä tekijä. Se on tarkkuutta esteettisestä kokonaisuudesta, erottumista massasta⁹⁸⁰. Esine, kuten sikari, symboloi tietynlaista elämänpiiriä ja elämäntapaa⁹⁸¹.

Esineet, jotka ”puhuvat” heille, luovat heidän yhteisen arvoperustansa. Rinnastan von Bonsdorffin mykät ja puhuvat esineet näihin kulttuurin tuottamiin esineisiin, jotka vertauskuvallisesti puhut-

televat tai vaikenevat ihmisen edessä. Mykät esineet ovat niin yksinkertaisia ja välinpitämättömiä, etteivät ne kosketa ihmisen ajatuksia ja tunteita. Ne eivät kerro tarkastelijalleen mitään sellaista, minkä perusteella hän pohtisi itseään ja maailmaansa juuri tällaisten esineiden kautta. Puhuvat esineet eivät jätä katsojaansa välinpitämättömiksi. Puhuvilla esineillä on ikään kuin identiteetti, pinnan alla olevia merkityksiä, jotka katsoja liittyy jollakin tavoin itseensä. Puhuvan esineen puhe on aina epäselvää eikä sama esine puhu kaikille.⁹⁸² Edellisessä esimerkissä opettajat voivat toisiaan ymmärtäen ja toisiaan arvostaen keskustella ”hyvän maun” kielellä⁹⁸³. He näkevät samankaltaisesti ja he aistivat *esineiden välityksellä* toisessa sellaista, mikä ei näy: ”--- se kiinnittää huomiota minuun, kysy tälleen: Onko sinulla musta-valkoinen vessa?” Määrätynlainen maku osoittaa jatkumon, josta voi päätellä muitakin henkilöön liittyviä asioita, kuten kodin sisustuksen⁹⁸⁴. Yhtä hyvin tähän jatku-moon voidaan liittää näkemyksiä opettajana toimimisen taidosta ja tavasta.

Kyse on samankaltaisesta esteettisestä havainnoinnista, arvostamisesta, arvottamisesta ja tähän liittyvästä keskustelusta, mitä käydään valikoiden esimerkiksi niiden ihmisten kanssa, jotka harrastavat samankaltaisia asioita. Asiaa harrastamattoman ja tietämättömän kanssa ei voi samantasoisesti keskustella meneillään olevasta nykyaikaisen näyttelystä tai oopperaesityksestä. Samaan tapaan toimii ulkoasuun liittyvä keskustelu.

Sarah E. Hillin ja David M. Bussin tutkimuksen mukaan miesten mielenkiinnon kohteena suhteessa naissukupuoleen ovat nuoruus, viehättävyys ja sopusuhtainen vartalo herkemmin kuin pukeutuminen⁹⁸⁵. Toisaalta oikein valitulla pukeutumisella nainen voi korostaa vartalonsa parhaita puolia, jolloin vaateen merkitys väli-näänä merkityksellistyy ruumiin esillepanossa. Entwistle huomauttaakin, että pukineen laatu tai pukeutujan hyvä maku eivät yksinään riitä. Sosiaalinen statusasema määrittää myös sen perusteella, kuinka ihminen kantaa vaatteensa – kuinka vaate liikkuu ja puhuu, kuten hän asian ilmaisee.⁹⁸⁶ Ammatinopettaja Reija (43) ku-

vailee kollegansa kävelytyyliä häiritsevän epänaisekiseksi. Reijalle tämä seikka murentaa vaikutelmaa kollegastaan.

Näin myös ruumiillisuus assosioituu statuspukeutumiseen ja liittyy Bourdieun kulttuurisen pääoman määritelmään. Tänä päivänä status, ruumis ja identiteetti linkittyvät tiiviimmin toisiinsa. Identiteetti määrittyy yhä voimakkaammin ruumiin välityksellä. Kulttuurin kuvastoissa vaikuttavat representaatiot eivät aseta yksilölle tarkkoja toimintasääntöjä, mutta ne antavat ymmärtää, että henkilön tulee olla tietyn näköinen ollakseen suosittu. Sen johdosta ruumiin muokkauksesta on tullut jatkuva projekti. Ruumista ja sen kautta omaa identiteettiä rakennetaan esimerkiksi dieeteillä, kuntoilulla, kauneuskirurgialla, kosmetiikalla ja pukeutumisella. Kun ruumis pidetään kunnossa, se tehostaa yksilön statusasemaa visualisoituvassa yhteiskunnassa.⁹⁸⁷ Maffesoli on sitä mieltä, että postmoderni ruumiillisuuden estetiikka on uudenlaista kollektiivisuutta. Oma ulkonäkö halutaan kokea nautinnollisena toisia varten. Se on sidoksissa yhteenkuuluvuuden tunteeseen ja yhteenliittymiseen.⁹⁸⁸

Luokkajakoa?

Modernin yhteiskunnan syntyä aikana statusesineillä osoitettiin luokkajakoon perustuvaa valtaa⁹⁸⁹. Simmelille muodit olivat luokkamuteja, jotka pääsääntöisesti levisivät yläluokista alempiin luokkiin (*trickle down*)⁹⁹⁰. Bourdieulle maku oli luokkiin liittyvä erotelumekanismi⁹⁹¹. Samassa koulussa, lähes samapalkkaiset ja jokseenkin samankaltaisessa opettajan asemassa toimivat henkilöt pyrkivät käymään valtapeliä pukeutumisella, jolla ei tässä yhteydessä voi osoittaa todellista luokkajakoa.

Opettajat on totutusti mielletty keskiluokkaiseksi väeksi. Opettajuuteen liittyy ammatin perinteiset piirteet ja velvoitteet ja näitä ilmentävät representaatiot. Se herättää kysymyksen, kuinka keskiluokkainen opettaja pukeutuu luokkansa mukaisesti ”oikein” tänä päivänä? Ammatillisissa oppilaitoksissa ja ammattikorkeakouluissa on koulutusalojen välisiä pukeutumiseroja. Eräissä tapaukses-

sa naisopettajat olivat selän takana arvostelleet miesopettajien pikisiä haalareita opettajien lounaspöydässä. Ammatinopettaja Anneli (54) kertoo miesten hangoitelleen vastaan haalareiden riisumista ja he olivat uhitelleet tulevansa alushoususillaan syömään. Haalareissaan metallialan opettajat asettavat vastakkain työväenluokan funktionaalisen pukeutumistavan suhteessa keskiluokkaisen opettajan makuun. Haalarit ovat heille välttämätön vaatevalinta ja niiden pois riisuminen kesken työpäivän nähdä tarpeettomana. Uhitelullaan he osoittavat ulkoasun estetiikan tyhjänpäiväiseksi ja samalla he vastustavat keskiluokkaista makua. Muiden ammattialojen naisopettajien voidaan ajatella hallitsevan maun hienostuneen erottelun ja ymmärtävän esteettisen kokemuksen itseisarvon: lounasseurana ei sovi istua likaisissa vaatteissa kangaspäällysteisillä tuoleilla.⁹⁹²

Statuspukeutumisessa kiinnostavaa ammatinopettajien näkökulmasta on se, että samassa oppilaitoksessa ovat edustettuina eri ammattialojen opettajat. Osa opettajista on vähemmistönä. Yksi markkinointialan opettaja ravitsemusalan koulutusyksikössä edustaa erilaista ammatillista pukeutumisperinnettä kuin kymmenen oppilaitoksen ravintotalous- ja elintarvikealan opettajaa työunivormuihin. Bourdieun mukaan heidän sosiaaliset kenttensä ovat erilaiset. Tästä syystä markkinoinnin opettaja jakkupukuineen saatetaan mieltää liian hienoksi. Hän on ikään kuin väärällä kentällä.

Mikäli statuspukeutujien ryhmä on koulussa riittävän suuri ja heidän ammattialansa traditiot liittyvät viralliseen ja kalliimpaan pukeutumistyyliin, tästä pukeutumiskäytännöstä tulee normi koulussa. Tällöin esimerkiksi yleisaineiden ja kielten opettajien farkkuasuisuus voi vaikuttaa statuspukeutujien näkökulmasta huolimattomalta ja ei-opettajamaiselta. Visuaalisesti hallitsevin luokka ammatillisissa kouluissa ovat vaatealan opettajat, koska heillä on eniten kulttuurista pääomaa pukeutumiskysymykseen.

Yleissivistävissä kouluissa voidaan tehdä oppiaineiden välisiä symbolisia luokkaeroja. Äidinkielen ja kirjallisuuden opettaja Senni (68) on sitä mieltä, että kunkin oppiaineen opettaja on parhaimmillaan kuva opettamastaan oppiaineesta:

Äidinkielen opettajien on jokseenkin luontevaa sonnustautua Marimekkoon ja Kalevala Koruun, nyttemmin myös Nansoon ja kenties paikka paikoin Finnweariin. Mitään ”koodeja” näiden ei silti tarvitse olla; jos ei niitä omikseen koe, ne eivät sovi itselle.

Opettajan mainitsemat vaatemerkit ovat tunnettuja suomalaisia brändejä. Marimekon ja Kalevala Korun tuotteita Senni pitää suorastaan luontevina vaihtoehtoina äidinkielen opettajille. ”Nyttemmin myös Nanso” -ilmauksella opettaja tarkoittanee Nanson brändin uudistumista ja vahvistumista viime vuosina. Kotimaisilla ja joidenkin mielestä laadukkailla tyylikkyysmielikuvilla vahvistetuilla brändeillä hän on luomassa äidinkielen opettajan ulkoiselle kuvalle korkeatasoista suomalaisuuden mielikuvaa. Valitsemalla järjestelmällisesti kyseisiä tuotteita, opettaja osoittaa omaavansa kulttuurista pääomaa. Kyseisten brändien voidaan ajatella nostavan ja vahvistavan opetettavan aineen ja opettajan asemaa. Mutta tuotemerkkien yleisyyden ja helpon saatavuuden vuoksi brändin luoma siirtovaikutus jäänee vaimeaksi eikä se muodosta varsinaista statusmerkitystä. Asia voidaan nähdä jopa vitsikkäänä ja myyttisenä äidinkielen opettajalle osoitettuna pukeutumistyylinä.

Statuspukeutumisen esimerkit osoittavat, että opettajien sosiaalistasamisprosessi tapahtuu myös vaatemerkkien välityksellä. Koko opettajakuntaa, kaikkia koulutusaloja ja oppilaitoksia merkkivaahteilmiö ei kosketa. Tulkintani mukaan useimmissa aineistoni opettajien kouluissa statuspukeutuminen on varsin vähäinen ilmiö. Mutta niissä kouluissa, joissa se on olemassa, asia tuodaan pukeutumispuheissa korostetusti esiin.

Yhteenveto: esteetit hyvän maun asiantuntijoina

Esteettien diskurssissa pohditaan kauniina mielletyn ulkomuodon, tyylin ja maun yksilöllisiä ja sosiokulttuurisia merkityksiä. Opettajien ulkonäköä ja pukeutumista arvioidaan eritoten aistimellisenä kokonaisuutena. Katsojan subjektiiviset kaunis–ruma -vaikutelmat omasta ja kollegoiden ulkoasusta ilmenevät diskurssissa eri ta-

soilla. Huolellisesti muokattu opettajan ulkoasu viestii esimerkiksi ammatillisesta uskottavuudesta. Esteettien diskurssi tulee esiin voimakkaasti ammatillisissa oppilaitoksissa ja ammattikorkeakouluissa, mutta esteettisen katseen kautta tarkastellaan kollegoita muissakin koulumuodoissa. Esteettien diskurssissa opettajaideaali on päivittäin ulkoasustaan huolehtiva ammattilainen, joka soveltuu niin alansa ja koulunsa visuaalisiin järjestyksiin kuin kulttuuriin kauneusstandardeihin. Pyrkimykset ja toiveet kulttuurin ideaalimallien mukaiseen näyttäytymiseen tekee esteettien diskurssista mallikansalaisten diskurssia vaativamman. Tässä on kyse eräänlaisesta esteettisestä mallikansalaisuudesta. Opettajan ulkonäön esteettinen kokonaisvaikutelma vaikuttaa tasaväkisesti varsinaisen opetustyön rinnalla; ei kuitenkaan niin vahvana versiona, että se menisi muiden arvojen ja toimintojen edelle⁹⁹³.

Tässäkin pukeutumisdiskurssissa naisten ulkonäkö on suuremman huomion kohteena kuin miesten. Esteettien diskurssissa opettajien sukupuolineutraaliutta ei korosteta hyveenä. Tyylikäs naisellisuus ja ulkoasustaan huolehtivat miehet koetaan mieluummin piristävinä ilmestyksinä ja silmäniloina, useammin hyväksytyinä kuin karsastettuina. Esteettien mielestä värikkyyys ja ilo ovat sallittuja, jopa toivottavia opettajien ulkoasuissa. Esteettien odottavat katset kohdistuvat opettajiin, joiden ulkoasut koetaan mitäänsanomattomiksi, jopa piittaamatonta vaikutelmaa viestiviksi. Kollegoilta toivotaan omaperäisiä ja miellyttäviä ulkoasuja. Opettajainhuoneen pukeutumisestetiikan puuttumiseen haetaan syytä suomalaisien vaatimattomasta pukeutumistavasta.

Esteetit saavat yhtäältä ihailevia katseita tyylytaituruudestaan, toisaalta mitätöivät katset kadehtivat ja pitävät heitä turhamaisina ja pinnallisina. Opettajainhuoneissa määrittelyvaltaa saattavat käyttää ne opettajat, joiden hallussa ovat ”hyvän maun” avaimet. Esteetit kokevat voimaantumista harkitusta pukeutumisestaan. He käyttävät symbolista valtaa, joka on vallan tunteen ottamista suhteessa kollegoihin. Se on erottautumista, makumallina ja tyylytuomarina olemista. Voimaantuminen voi olla myös pelkästään oman minuuden vahvistamista ja hyvinvoinnin kokemista.

Esteettien diskurssissa goffmanilainen vaikutelman hallinta korostuu. Opettajaruumiita muodostetaan huolitellulla ulkonäöllä, jolloin opettajan katse on tärkeä suunnata peiliin ennen työpäivän alkua ja välituntien aikana. Samalla diskurssi pyrkii rakentamaan esteettisesti miellyttävää ja ulkoisesta vaikutelmastaan huolta pitävää suomalaisen naisen ja miehen kuvaa myös ympäristöä, katsojia ajatellen. Samalla tavoin ajattelevien opettajien keskuudessa yhteisesti arvostettu merkkivaate voi toimia statuspukineena, jolla kartutetaan arvonantoa kollegoiden silmissä ja hyvän maun osoittajana.

Ammatillisten oppilaitosten ja ammattikorkeakoulujen opettajat kertovat ulkoasullaan edustavansa koulua, joka vertautuu heidän ajattelussaan yritykseksi. Opettaja pyrkii harkitulla ulkoasuullaan minuustekniikoiden tapaan muokkaamaan käyttäytymistään ja ulkonäköään ammattialalla vallitsevien tapojen ja kulttuurin ideaalien mukaisiksi. Tällä strategialla hän vahvistaa asemaansa varteenotettavana alansa ammattilaisena. Samalla opettaja valmentaa omalla esimerkillään alansa opiskelijoita tulevien työtehtäviensä vaatimuksiin. Esteettinen ja emotionaalinen työ nähdään osana kokonaisvaltaista työnkuvaa.

Opettajien rekrytointitilanteissa arvioivat ja arvostelevat katseet hylkäävät hakijan huonon ensivaikutelman perusteella, mikäli opettaja ei näytä soveltuvalta ammattialalle ja koulun visuaalisiin järjestyksiin. Esteettien diskurssi kohtaa vastustusta sellaisen puheen taholta, joka väittää ulkonäkökeskeisen kulttuurin saaneen liian suuren jalansijan nyky-yhteiskunnassa. Sitä vastoin esteettien omasta mielestä työelämässä ja koko yhteiskunnassa vallitsee mieluummin välinpitämättömyys. Esteettien diskurssissa toivotaan työelämään lisää kulttuurista osaamista, josta arjen estetiikka on heidän näkemysensä mukaan yksi osatekijä.

MILTÄ OPETTAJA SAA NÄYTTÄÄ?

Tutkimuksessa olen tuonut opettajien ulkonäön ja pukeutumisen merkitykset näkyväksi ja uusia näkökulmia opettajana olemiseen. Olen tarkastellut ulkonäköä ja pukeutumista osana visuaalista kulttuuria. Ulkoasu on visuaalisen viestinnän väline, jonka viittausten mukaan tehdään päätelmiä ihmisestä. Päätelmät ovat usein tunnepohjaisia, vaikutelmanvaraisia. Mutta niiden perusteella otaksutaan, että katsottu on sellainen kuin miltä hän näyttää. Ulkoasun konnotaatioiden perusteella opettaja voi vaikuttaa opettajan näköiseltä, sopivalta tehtäväänsä. Pahimmillaan opettaja voidaan todeta epäpäteväksi pelkästään sillä osoituksella, ettei hän näytä opettajalta, hän ei siis voi olla kunnollinen opettaja. Havaintojen tekeminen on ollut tässä tutkimuksessa opettajien kesken tapahtuvaa toimintaa.

Olen tutkinut opettajien kokemuksia ja näkemyksiä niin katsojina kuin katsottuina olevina ihmisinä heidän omissa kouluissaan. Jännitteiltä opettajainhuoneissa ei ole vältytty. Opettajat käyttävät symbolista valtaa toisiaan kohtaan määritellessään ulkoasujen oikeanlaisuuden ja paremmuuden suhteessa toisenlaisiin ulkoasuihin. Tutkimus on vahvistanut oletukseni, että opettajan ulkoasu osin rakentuu ja sitä pyritään rakentamaan sosiaalisen vuorovaikutuksen seurauksena. Opettaja siis rakentaa tai muuttaa ulkoasuaan saamansa sanallisen tai sanattoman palautteen ja toisten pukeutumismallien seurauksena. Tämä tapahtuu myös toisinpäin eli opettajat pyrkivät vaikuttamaan kollegoidensa ulkoasuihin sekä katsein että sanoin. Opettajan ulkoasu on eräänlaisen valtakoneiston jatkuvan tarkkailun kohteena. Koneiston muodostavat kouluyhteisön tapoihin ja normeihin liittyvät järjestykset ja kollegoiden keskinäiset suhteet. Sen muodostavat kulttuuriset visuaaliset järjestykset, kuten muuttuvat kauneus- ja muotikäsitteet.

Valvontakoneistoon kuuluu opettajan itsekontrolli, opettajan pohdinta siitä, millaisen vaikutelman hän mahtaa itsestään antaa ja millaisen vaikutelman hän haluaa itsestään välittää. Opettajien itsekontrolli ulkoasuaan kohtaan muodostui esioletustani merkittä-

vämmäksi vaikuttimeksi. Ellei opettajalle toisten toimesta osoiteta ulkoasun oikeellisuutta, opettaja itse tuntee sosiaalista huolta siitä, viestiikö hänen ulkonäkönsä kunnollista opettajuutta. Hän ottaa huomioon koulunsa kirjoittamattomat vaatimukset. Hän alkaa tarkkailla itseään ja kenties muuttaa ulkoasuaan oletustensa seurauksesta. Vähintään hän tuntee huolta mahdollisen erilaisuutensa sosiaalisesta hyväksynnästä. Toinen opettaja haluaa tahallisesti muuttaa koulunsa visuaalisia järjestyksiä ja tahtoo näyttäytyä omien arvostustensa mukaisena. Kaikissa tapauksissa opettajan ulkoasu herättää näkemyksiä jonkun toisen ajatuksissa.

Millaista opettajakuvaa diskurssit rakentavat?

Tutkimukseni kohteena on ollut satakolmekymmentä opettajaa, joiden pukeutumispuheista olen muodostanut neljä eri sosiaalista pukeutumisdiskurssia. Diskurssit viitoittavat ja pyrkivät määrittelemään suotavan opettajakuvan. Diskurssit määrittyvät suhteessa toisiinsa ja niiden tavoitellut opettajakuvat ovat keskenään osin ristiriitaiset. Toisaalta ne kohtaavat toisensa tiettyjen asioiden yhteydessä. Goffmanilaisittain opettajilla on yhteisiä näyttämöllisiä ongelmia, huolenpitoa siitä, miltä asiat näyttävät, aiheellisia ja aiheettomia häpeän ja myötähäpeän tunteita, vastakkaisia arvostuksia suhteessa omiin näkemyksiin ja katsojien käsityksiin⁹⁹⁴.

Mallikansalaisten diskurssissa kiinnitytään opettajan kasvatuksellisenä mallina olemiseen. Kurinalaisuuteen pyrkivässä diskurssissa korostetaan opettajan ulkoasun tavallisuutta ja asiallisuutta. Näiden ajatellaan olevan merkkejä opettajan vakuuttavuudesta, uskottavuudesta, toisten kunnioittamisesta sekä kunnollisesta naisen tai miehen mallista. Mallikansalaisopettaja saatetaan tunnistaa opettajaksi pelkästään kulttuurisen opettajan näköisen olemuksensa takia. Huomiota herättämätön, siisti ja opetettavista erottuva ulkoasu on opettajan tarkoituksenmukainen valinta, joka osoittaa hänen asialinjallaan pysymistä ja sivuseikkoihin, kuten pukeutumiseen takertumattomuutta. Tässä diskurssissa koulumaailma on tiet-

Diskurssin nimi ja keskeisin teema	Mallikansalaisten diskurssi	Epäsosiaalisten diskurssi	Seksualisoitujen diskurssi	Esteettien diskurssi
	<i>asiallisuus</i>	<i>moninaisuus</i>	<i>seksuaalisuus</i>	<i>tyylikkyys</i>
Tavoiteltu opettajakuva	<i>kunnollinen kasvattaja</i>	<i>uusi opettajakuva</i>	<i>naisopettajan seksuaalisten vaateviestien poistaminen</i>	<i>ulkoasustaan huolehtiva roolimalliopettaja</i>
Tavoiteltua opettajakuvaa rakennetaan puhumalla...	<i>uskottavasta ulkoasusta</i> <i>siisteydestä ja asiallisuudesta</i> <i>auktoriteetin luomisesta</i> <i>opettavista erottautumisella</i>	<i>opettavien maailmaa lähenevästä ulkoasusta</i> <i>rennosta olemuksesta</i> <i>omana itsenä olemisesta</i>	<i>naisten moraalin ja naisopettajan uskottavuuden heikkenemisestä</i> <i>siveettömyydestä</i> <i>liian piukasta ja niukasta pukeutumisesta</i>	<i>ulkoasun konnotaatioiden merkityksestä</i> <i>esimerkin näyttämisestä</i> <i>ilosta ja värikkyydystä</i> <i>väläilyttämättömyyden välttämisestä</i>
Ratkaiseva etu ulkoasujen valtapelissä	<i>autoritaarinen ja huolehtiva asenne kollegoihin</i> <i>kurinalaisuus</i>	<i>ennakkoluulottomuus</i> <i>rohkeus</i> <i>provosoivuus</i>	<i>seksualisoidut altavastaajia;</i> <i>haastajat korostavat sukupuoltaan</i>	<i>tyylitaituruus</i> <i>muotitietoisuus</i> <i>viitseliäisyys</i>
Ei-toivottu mielikuva opettajasta toisten diskurssien näkökulmasta	<i>"sukupuoleton mallikansalainen"</i> <i>harmaa</i> <i>mitäänsanomaton</i> <i>näkymätön</i>	<i>väläilyttämätön</i> <i>liian erikoinen</i> <i>opettajakuvaan sopimaton</i>	<i>huomionkipeä</i> <i>pornahtava</i> <i>miestennielijä</i>	<i>liian hieno</i> <i>pinnallinen</i> <i>turhamainen</i>

Taulukko 3. Pukeutumisdiskurssien tavoitellut opettajakuvat.

tyjen rakenteiden muokkaama kokonaisuus, jota ei edes haluta kyseenalaistaa.

Mallikansalaisopettajilla on autoritaarinen ja huolehtiva ote kollegoihinsa. Mallikansalaiset eivät haluaisi tuntea myötähäpeää kol-

legan vaikutelman hallitsemattomuuden takia, koska he haluavat varjella tulkintaansa siitä, että opettaja käyttäytyy ja näyttäytyy tietyllä tavalla. Jos yhden opettajan vaikutelman hallinta epäonnistuu, hän kyseenalaistaa koko koulun opettajakunnan. Tällöin järjestynyt sosiaalinen rakenne hajoaa⁹⁹⁵. Mallikansalaisia itseään saatetaan muissa diskursseissa pitää näkymättöminä ja toisinaan jopa sukupuolettomina ihmisinä varsinkin maripaita ja farkut -univormuissa esiintyessään.

Epäsovinnasten diskurssin olen jakanut kahdeksi: tahallisesti ja tahattomasti epäsovinnaisiin opettajiin. Tahallisesti epäsovinnaiset kapinapukeutajat pyrkivät vastustamaan heidän mielestään kyseenalaistamatonta ”opettajan kuuluu tehdä näin” -toimintatapaa. Heidän mielestään ei ole syytä erottaa teennäistä opettajan roolia omasta itsestä, sillä tämä tuottaa pelkkää epäonnistumista. Tämän diskurssin mukaan on tärkeä muistaa, ettei opettajan arvovalta synny vaatteiden avulla, vaan luontevasti käyttäytyvän ja asiansa osaa- van opettajapersoonan mukaan. Vastadiskurssina mallikansalaisille epäsovinnaiset pitävät ihanteena moninaista opettajakuvaa. He korostavat rentoa ja opetettavien elämänpiiriä lähenevää ulkoasua. Epäsovinnaiset ovat ennakkoluulottomia ja itsevarmoja persoonia, joita muiden diskurssien taholta saatetaan pitää liian erikoisina ja opettajakuvaan sopimattomina. Foucault’n ajattelun mukaisesti valta ja vastarinta kulkevat käsi kädessä.

Eniten arvostelua saavat osakseen tahattomasti epäsovinnaiset, sosiokulttuurisesti väärän kokoiset (liian lihavat naiset) ja kollegoiden mielestä kronologiseen ikäänsä nähden ikänsä vastaisesti pukeutuvat (yleisimmin naiset). Heihin voi kohdistua häpeäkontrolli. Vaikutelman arviointia voi parantaa, jos lihavaksi mielletty opettaja osaa pukeutua vartalolleen hyvin istuviin vaatteisiin. Pukeutujan näkökulmasta ulkoasun väärintulkintaa tapahtuu silloin, kun kollega mielletään välinpitämättömäksi ulkoasunsa suhteen, vaikka hän tosiasiallisesti mieltisi vaikutelman hallintansa tarkasti. Toisinaan opettajat taistelevat kulttuurisia kauneusnormeja vastaan tai vaihtoehtoisesti omasta tahdostaan tai ympäristön paineesta johtuen sovitautuvat visuaalisiin järjestyksiin.

Seksualisoitujen diskurssi varoittaa, millaiselta naisopettaja ei saa näyttää, mikäli hän ei halua tulla tuomituksi huonomaineisena. Seksuaalisuus on kouluissa tabu, jota sukupuolineutraaliksi luonnehditussa koulussa ei mielellään saisi näkyä. Toisaalta seksuaalisuutta pidetään yllä nimenomaan pieniinkin sukupuolisiin vaikutelmiin huomiota kiinnittämällä. Katsojan huomio kiinnittyy arvioiden ja arvostellen naisopettajien paljaan ruumiin pinnan näyttämiseen ja hänen vartalonmuotoihinsa. Samalla huolehditaan naisopettajan moraalista ja uskottavuuden puolesta.

Uskonnollisissa kouluissa sukupuolen ja seksuaalisuuden kieltäminen ilmenee ankarana siveellisyyspuheena, joka kieltää opettajien liiallisen koristautumisen. Seksualisoidut puolustautuvat vetoamalla ulkoasunsa väärintulkintaan. Pukeutujan itsensä mielestä väärintulkinnassa on kyse katsojan harhaisista tai kateellisista käsityksistä. Seksualisoiduksi määritelty naisopettaja voi joutua sukupuolisesti alisteiseen asemaan. Ellei seksualisoituja kohtaan tunneta häpeää tai heitä tuomita pornahtaviksi, heitä pidetään huomionkipeinä tai viettelijöinä. Ikävimmillään huomion kohteeksi joutuminen ilmenee työpaikkakiusaamisena, pahimmillaan sukupuoli-seksi häirinnäksi koettuina tilanteina. Seksikkyys ei vakuuta koulumaailmassa. Seksikkäästi miellettyltä opettajalta anastetaan valta. Tästä huolimatta osa naisopettajista korostaa tahallisesti sukupuoltaan. He ovat haastajia ja he käyttävät näkyvyyttään strategiaa uhmaten sovinnaisuusjärjestyksiä ja sukupuolten valta-asetelmia. Lisäksi he voivat käyttää naisellisuuttaan pedagogisena välineenä luokassa.

Esteettien diskurssissa on kyse esteettisestä mallikansalaisuudesta. Esteetit korostavat hyvää makua, kauneutta ja tyylikkyyttä. Heidän mielestään esteettisyyden kokonaisvaltainen huomioon ottaminen kertoo työpaikan, kollegoiden ja opetettavien kunnioittamisesta; oman ammatin arvostamisesta ja uskottavan vaikutelman luomisesta. Tämä ilmenee erityisesti ammatillisten oppilaitosten ja ammattikorkeakoulujen esteettien puheissa, joissa välittyy kuva uuden työn esteettisistä vaatimuksista. Esteettien diskurssin mukaan

estetiikka ja hyvinvointi kietoutuvat yhteen: kauneus ja harmonia rauhoittavat sielua ja rikastuttavat elämää.

Kun esteetti arvostelee kollegan pukeutumista, hän korostaa ulkoasun konnotaatioiden merkitystä. Esteettien mielestä epäesteettisyys paljastaa piittaamattomuuden omaa ammattialaa kohtaan. Välinpitämättömyys viestii sotkusta ja epäjärjestyksestä, mikä ei sovellu opettajan ”puhtaaseen” ja organisoituun ammattiin⁹⁶. Esteetit syyttävät kulttuurisesti huonommaksi muuttuneen opettajakuvan ohella joillekin työelämän alueille pesiytynyttä piittaamattomuutta. Muotitietoisina ja tyylikkäänä esteetit saattavat käyttää symbolista valtaa muita opettajia kohtaan. Viitseliäästi tuotetulla ulkoisella kuvallaan esteetit voivat luoda ympäristöönsä levottomuutta. Heitä voidaan pitää liian täydellisinä tai hienoina. Toisaalta heidän toimintansa on sosiaalisen vallan kentällä helppo argumentoida turhaisuudeksi.

Diskurssien materiaalisia erotteluja edelleen havainnollistaakseni esitän yksinkertaistetun esimerkin naisopettajan rintalastassa näkyvän tatuoinnin konnotaatioista. Mallikansalaisten diskurssissa tatuointi on kuva-aiheestaan ja koostaan riippumatta epäkelpo näky, koska materiaalisena symbolina sen ei katsota kuuluvan opettajalle. Näkyvä tatuointi antaa kasvatuksellisessa mielessä sopimattoman kuvan myös naisen mallista. Epäsovinnaisien diskurssin mukaan tatuointi pidetään esillä kapinan osoituksena tai se on pelkästään opettajan persoonaa kuvaava merkki. Tatuoinnilla voidaan tietoisesti hakea uudenlaista opettajakuvaa, sillä tatuointi ei tämän diskurssin mukaan tee opettajasta tehtävänsä soveltumatonta. Seksualisoitujen diskurssissa huomio kiinnittyy tatuoinnin paikkaan ruumiissa. Naisopettajan rintalastassa se luo seksuaalisia konnotaatioita, minkä takia opettaja saattaa joutua seläntakaisten juorujen kohteeksi. Esteettien diskurssissa mielenkiinto on kokonaisvaltaista. Huomio kiinnittyy tatuoinnin kuva-aiheeseen, sen omaperäisyyteen tai sovinnaisuuteen, tatuoinnin tekniseen laatuun ja kuvan sopivuuteen kantajalleen. Esteettien diskurssissa tatuointia arvioidaan ja arvostellaan suhteessa opettajan ulkoasun kokonaisvaikutelmaan, opettajan ammattiin ja kulttuuriin kauneuskäsityk-

siin nähden. Arviointi myönteiseksi tai kielteiseksi riippuu edellä mainituista tekijöistä.

Sosiaaliset pukeutumisdiskurssit ovat intertekstuaalisia, sillä jokainen pukeutumisdiskurssi ilmenee aina suhteessa opettajien kokemuksiin. Opettajien sosiaalisten pukeutumisdiskurssien ja opettajien pukeutumiskäytäntöjen takana vaikuttaa *kulttuurinen konteksti*.⁹⁹⁷ Ensinnäkin puheissa paljastuu mediakeskustelun vaikutus, kuten muoti- ja kauneuskeskustelu. Mediakuvasotot muokkaavat opettajien käsityksiä tämänhetkisestä hyvästä ja tavoiteltavasta ulkonäöstä. Samalla kauneusideaalit sulkevat pois tietyt näyttämisen tavat. Kokonaisuudessaan tämä kaikki liittyy kulttuurin estetisoitumiseen, joka on alkanut estetisoida myös opettajan työtä. Mediakeskustelu ilmenee erityisesti esteettien diskurssissa, mutta myös epäsovinnainsten ja seksualisoitujen diskurssissa.

Toiseksi kulttuuriseen kontekstiin kuuluvat ne opettajarepresentaatiot, joiden mukaan opettajien käytöstä ja ulkonäköä on perinteisesti kuvailtu ja muokattu. Opettajuuden perinteet, ihanteet ja stereotypiat korostuvat mallikansalaisten diskurssissa. Perinteiden kyseenalaistaminen ilmenee parhaiten epäsovinnainsten diskurssissa, toisaalta myös seksualisoitujen diskurssissa. Opettajarepresentaatiot ilmenevät jännitteinä toisen pukeutumisdiskurssin puolustuksessa opettajuuden perinteistä kuvaa, toisen diskurssin kritisoidessa tätä. Bourdieun kenttäajattelua soveltaen kouluympäristö on voimasuhteiden tila, jossa kentälle ominainen valta ja auktoriteetti, vanhemmat ja kokeneemmat opettajat, suosivat säilyttäviä strategioita, siis perinteistä opettajakuvaa. Bourdieun ajatusta jatkaen ne, joilla on niukimmin pääomaa, vastatulleet ja nuoret opettajat, saattavat suuntautua kumouksellisiin strategioihin. Tämä tila pakottaa vanhemmat opettajat tuottamaan perinteitä puolustavaa diskurssia. Heidän etujensa mukaista on säilyttää kentälle ominaiset tavat. Säilyttäessään he pyrkivät säilyttämään samalla itsensä sellaisina kuin ovat. Tulokkailta odotetaan, joskus jopa vaaditaan pelin käytännön periaatteiden tuntemusta eli opettajuuden representaatioiden tajuamista. Näin pelin koko historia, menneisyys tulee mukaan pelin joka siirrossa.⁹⁹⁸

Yhteenvedon esitän, että opettajien ulkonäön ja pukeutumisen sopivuuden ja sopimattomuuden määrittelyyn vaikuttavat yksittäisten opettajien kokemusten, näkemysten ja makukäsitysten ohella sosiaaliset pukeutumiskurssit. Diskurssit eivät synny tyhjästä, vaan ne saavat vaikutteita mediakeskusteluista ja opettajarepresentaatioista. Esitän kaikkien edellä mainittujen tekijöiden vaikuttavan siihen, miltä opettajat haluavat näyttää, miltä he näyttävät ja miltä opettajat saavat näyttää tämän päivän kouluissa. Opettajakuva on moninainen. Kouluissa käydään kuitenkin symbolista valtataistelua siitä, minkä näköiset, minkä kokoiset ja millä tavoin pukeutuneet opettajat saavat näkyä. Toisaalta ennen näkemättömät ja hyvällä tai huonolla tavalla erilaiset ruumiit ja pukeutumistyylit saavat aikaan uuden pukeutumiskurssin opettajainhuoneissa⁹⁹⁹.

Ulkoasu arvojen ja arvostusten välittäjänä

Mistä opettajat kertovat, kun he puhuvat ulkonäöstä ja pukeutumisesta? Ensinnä he puhuvat opettajan ammatillisesta uskottavuudesta. Materiaalisuus toimii heille symbolisena kommunikaationa. Nähdyn perusteella päätellään, onko opettaja ammattilainen, onko hänellä auktoriteettia ja arvostaako hän työtään. Uskottavuuteen liittyy kysymyksiä siitä, onko opettaja sen näköinen, että häntä kannattaa kuunnella, onko hänellä asiantuntemusta, onko häntä syytä totella ja voiko häneen luottaa ja turvautua. Pukeutumiskuori voi olla pinta, jonka alla kytee myös opettajien välisiä kasvatuksellisia vastakkainasetteluja. Erinäköisellä opettajalla saattaa olla erilainen kasvatuksellinen ja opetuksellinen näkemys, jonka paremmuudesta kilpaillaan. Ammatillisten koulujen opettajat näkevät materiaalisuuden myös kouluyrityksen kilpailuvalttina, josta ammattialan maine ja vetovoimaisuus osaltaan muodostuvat. Tällöin puhutaan organisaatioestetiikasta.

Ammatillisuuden ohella opettajat puhuvat sukupuolista. He puhuvat naisina ja miehinä näyttäytymisestä oikeanlaisten materiaalistien tunnusten kautta. Osalla opettajista on mielikuvissaan nai-

sen ja miehen prototyyppi, jota halutaan ilmentää tai haluttaisiin, että kollega olisi tuon perusmallin mukainen. Toisilla opettajilla on mielikuva monennäköisistä naisen ja miehen malleista, joita halutaan kouluissa tuoda esiin opettajan ominaisuudessa. Opettajat puhuvat sosiaalisena yksilönä olemisesta ja tähän liittyvästä vaikutelman antamisesta. Sopiva ulkoasu ilmentää toisten kunnioittamista ja toisten huomioon ottamista; epäkelpo olemus kielii arvonannon puuttumisesta. Kun kyse on ulkoasusta, puhutaan aina myös makukulttuurista. Tämä voi olla luonteeltaan valtataistelua, joka ilmenee makujen ja tyylien vastakkainasetteluna.

Pukeutumisdiskurssit vaikuttavat rinnakkain ja päällekkäin. Yksittäisen opettajan puhe voi olla eri diskursseista muodostuva yhdistelmä; toisen opettajan puhe painottuu vain tietyn diskurssin sisään. Pukeutumisdiskursseja voi olla kouluissa enemmänkin kuin nämä neljä, jotka aineistoni perusteella esitän. Lukumäärällisesti hallitsevin ”Peruspukeutujien” opettajajoukko voisi isommalla aineistolla ja eri kysymyksillä jakaantua vielä eri diskursseiksi. Otaksun, että opettajien ulkonäköön ja pukeutumiseen välinpitämättömmimmän suhtautuvat opettajat eivät olleet mukana tutkimuksessani. Aiemmin olen maininnut, että ”Rennot lökäpöksyt”, ulkoasustaan toisten mielestä täysin piittaamattomat miesopettajat puuttuvat omaäänisinä aineistostani, mutta he ovat kuitenkin mukana muiden opettajien pukeutumispuheissa. Aineistoni perusteella kouluissa ei näkyisi juuri lainkaan naisopettajia, joita voisi luonnehtia rentojen lökäpöksyjen kaltaisiksi. Vastakkaisesti kalliita merkkivaatteita ei löydy opettajien vaatekaapeista. Tällä tarkoitan varsinaista eliittipukeutumista. Niin ikään seksuaalisoidut miesopettajat puuttuvat tyystin.

Yhteistä pukeutumisdiskursseille on se, että kirjoittamattomat säännöt ja normit koskevat erityisesti naisopettajia. Naisten ulkoasujen moraalinen vartiointi on samankaltainen ilmiö muiden länsimaissa tehtyjen tutkimusten kanssa¹⁰⁰⁰. Nainen on helposti joko väärän ikäinen, väärän kokoinen, liian seksikäs, liian mitäänsanomaton tai muutoin liikaa tai liian vähän jotain. Maininnat liiallisuudesta ilmenevät tutkimuksessani sekä naisten että miesten kertomi-

na. Kuvitellaan tilanne, että kouluissa mallikansalaisten ja esteettien diskurssit saisivat määrittelyvallan. Tämä poistaisi opettajien ulkoasuista huonon maun ja epäsiiveellisuuden ja toisi tilalle asiallisuuden ja tyylikkyyden. Ratkaisisiko tämä liian seksikkäiksi oletettujen naisopettajien ruumiillisuuteen kohdistuvan ongelman? Epäilen, vaikka se peittäisikin opettajien sukupuolikysymyksen tilapäisesti. Ajattelen, että niin kauan kuin kouluissa seksuaalisuus on tabu ja puheet sukupuolineutraalista koulusta toistuvat, naisopettajiin kohdistuva valvonta jatkuu.

Voidaan toki pohtia, onko kollegan arvostelevalla katseella tai ohimennen lausutuilla sanoilla todella merkitystä. Ulkopuolisin silmin katsottuna tapahtuma ei välttämättä näytä tärkeältä. Tapahtumasta tulee merkityksellinen katsotulle, jos kokemus piiryy hänen mieleensä merkityksellisenä asiana. Jos opettaja saa toistamiseen tuntee näyttävänsä epäkelvolla, nämä kokemukset vaikuttavat hänen identiteettiinsä. Katseilla ja sanoilla voidaan osoittaa ihmisen arvostus tai sen puute. Ne osaltaan muodostavat käsityksen siitä, tunteeo ihminen itsensä suositukseksi ja pystyväksi henkilöksi. Arkielämästä kokemuksista muodostuu kokemussarja, joka kertoo ihmiselle, millaisena häntä pidetään.¹⁰⁰¹

Ulkonäön tulkinta on periaatteessa rajatonta: yksioikoisista konventioista monitulkintaiseen päättelyyn. Mistä pukeutuja voi päätellä, tarkasteleeko vastaan tulija hänen asukokonaisuuttaan esteettisenä vai seksuaalisena kannanottona vai herättääkö hänen pukeutumisensa vähäisintäkään ajatusta? Epätarkkuus ja monitulkintaisuus kuuluvat arkeen. Arjessa katsoja ei välttämättä analysoi ja pohdi, vaan uskoo nopeaan ensivaikutelmaan. Hän heijastaa omia arvoperustaisia mielipiteitään toiseen.¹⁰⁰² Tunnevaltaisten päätelmien pohjalta toisen ulkonäkö hyväksytään tai hylätään. Tämän perusteella voidaan aiheuttaa toiselle mielihyvää tai mielihäviötä.

Missä määrin pukeutumiskurssit ymmärtävät toisiaan, koska ne sisältävät erilaisia arvomaailmoja? Pukeutumispuheissa toistuvat ulkoasujen väärintulkinnat. Pukeutuja ei ole tarkoittanut välittää sellaista vaikutelmaa, joka hänestä on muodostunut. Tahallinen väärintulkinta, tarkoitushakuinen ”ymmärtämättömyys” kollegan

ulkoista olemusta kohtaan on vallankäyttöä. Opettajat voivat tehdä tahallista koulupolitiikkaa, mikäli oma näkemys pyritään saamaan vallitsevaksi näkemykseksi. Jos kouluissa naisopettajan vaikutelma halutaan säilyttää tietynlaisena, pienetkin seksuaalisia viestejä osoittavat ulkoasujen ilmentymät voidaan johdonmukaisesti torjua ylivaltaa pitävän tai ylivaltaa tavoittelevan pukeutumisdiskurssin taholta. Diskurssin valtapyrkimykset voivat olla oman reviiirin varjelua, oman maku- ja soveliaisuuskäsityksen ainoaksi oikeaksi osoittamista. Pukeutumisdiskurssit kertovat niistä paikallisista ja kulttuurisista tavoista ja säännöistä, jotka rajoittavat ja yksinkertaistavat, mutta toisissa tapauksissa myös monipuolistavat opettajan ulkoista kuvaa.

Ne organisaatiot, joissa hyväksytään ihmisten erilaisuus ja joissa sitä myös osataan hyödyntää, ovat luovuutta edistäviä ja ylläpitäviä. Erinäköisten, eri-ikäisten ja eri taustoista tulevien työntekijöiden muodostama työyhteisön heterogeenisuus voi synnyttää positiivisia jännitteitä. Tämän väitetään edesauttavan uusia oivalluksia ja innovaatioita. Terve erilaisuuden sietokyky on työyhteisön rikkaus.¹⁰⁰³ Tämä ilmenee opettajien suorina mainintoina sallivista ja heterogeenisistä koulujen ilmapiireistä. Monimuotoisuutta sallivat koulut eivät puutu opettajiensa omintakeiseenkaan pukeutumiseen. Jos persoonallisesti pukeutuva opettaja saa sallivassa opettajainhuoneessa huomiota pukeutumisestaan, se on ainoastaan myönteistä. Sallivuus on eri asia kuin täysi vapaamielisyys.

Entäpä, jos opettajilla olisi täysi vapaus ulkoasunsa suhteen ilman mitään kontrollia. Muuttuisivatko opettajat ulkoasuiltaan kelvottomiksi ja huonontaisiko opettajan ulkoasu kouluopetuksen sisällön tason, kuten pukeutumisdiskursseissa paikoin suorasti ja epäsuorasti pelätään. Onko siis opettajan opetus vaatteista ja ulkonäöstä kiinni? Foucault'n mukaan valvonta pitää yllä järjestyksen ja on siten välttämätöntä. Opettajien itsekontrolli ja sosiokulttuurinen valvonta pitävät aineistoni mukaan opettajat sen näköisinä, mitä opettajan ammatti, kouluyhteisö ja laajemmin yhteiskunta kulloinkin vaatii ja suvaitsee.

Väitetään, että tunnolliset tytöt hakeutuvat opettajankoulutukseen. Tutkimuksessani on näkyvissä kiltin tytön syndrooma. Normeihin sopeutuminen ja opettajan näköisyyteen mukautuminen on joillekin naisopettajille asia, joka otetaan annettuna. Noviisivaiheessa ammatillisen identiteetin rakentumisessa korostuu työyhteisöön sosiaalistuminen, koska opettajatulokkaalta puuttuu valtaa suhteessa toisiin. Ammatillinen identiteetti voi rakentua tällöin omaksumalla työyhteisön tapoja, arvoja ja normeja sellaisenaan, vaikka ne sotisivat vastaan yksilöllisiä arvostuksia.¹⁰⁰⁴

Roolivaatekokeilujensa aikana jotkut naisopettajat ovat kokeneet olonsa epä mukaviksi, ja he ovat tämän jälkeen palanneet persoonaansa paremmin ilmentäviin asuihin. Eräs opettaja ilmaisi asian niin, että hän tunsikin olevansa ristiriidassa vieraisissa vaatteissa. Se oli hänelle opetus siitä, miten ei pidä toimia. Näissä tapauksissa opettajat tarkoittavat roolilla ja roolivaatekokeilulla epäuskottavaa näyttämistä, huijausta. Tämä on oleellista erottaa Goffmanin tarkoittamasta roolista, jolla hän ymmärtää ihmisen sisäistettyä käsitystä itsestään siinä asemassa, missä hän kulloinkin on.¹⁰⁰⁵ Opettajalla on opettajan rooli koulussa, kotona esimerkiksi avioavaimon ja äidin roolit.

Jaan opettajan roolivaatteen, työasun kahteen eri osaan: haitalliseen roolivaatteeseen ja suotuisaan roolivaatteeseen. Haitallisella roolivaatteella tarkoitan opettajan pakonomaista, ulkopuolisten tekijöiden vaikutuksen johdosta tapahtuvaa mukautumista tietynlaiseen rooliasuun. Haitallinen roolivaate ei tue opettajan esitystä eli opettajan ammatissa toimimista eikä se ole yhtä hänen persoonansa kanssa. Suotuisa roolivaate sen sijaan antaa itsevarmuutta ja tukee opettaja-identiteettiä. Se on opettajan omasta tahdosta, hänen pukeutumismaullaan ja hänen päämääriensä mukaan valittu ulkoasu. Tästä huolimatta asu voi olla koulun visuaalisten järjestysten mukainen pukeutumistyyli, johon opettaja itse on mieluusti kaltaistunut.

Tämän tutkimuksen perusteella visuaalisen valta hallitsee ihmisten tapoja ymmärtää ja jäsentää ulkoasuun liittyviä kysymyksiä sekä leimaa sosiaalista vuorovaikutusta¹⁰⁰⁶. Visuaalisen kulttuu-

rin näkökulmasta tämä kertoo katseen vahvasta asemasta yhteiskunnassa. Pukeutumiskeskustelujen pohjalta olen voinut eritellä erilaisia katsomisen tapoja. Arvioiva katse ja siihen mahdollisesti liittyvä arvottava puhe pyrkivät määrittelemään, millaiselta opettaja saa näyttää. Vaikka katse on lähtökohtaisesti vuorovaikutuksellista toimintaa, tämä ei välttämättä tarkoita tasavertaisia kollegiaalisia katseita. Joku opettaja voi olla ulkoasunsa ja pukeutumisensa kautta alisteisemmassa asemassa toiseen tai toisiin nähden. Opettaja on sekä vallankäytön kohde että vallan käyttäjä tapauksissa, joissa opettajan ulkoasua arvostellaan, mutta joissa hän itsekin arvostelee – vähintään sanattomasti omassa mielessään – kollegansa ulkoasua. Opettaja voi arvostelusta huolimatta ylenkatsoa kollegansa katseen ja tuntea symbolista valtaa näyttäytymällä toisin.

Mitätöivä katse voi jättää opettajan rekrytoimatta kouluun; opettajan traditionaalinen katse arvioi ja arvostelee kollegaa perinteisen opettajakäsityksen mukaan. Painostavalla katseella pyritään vaikuttamaan toisen näyttäytymiseen. Näistä voi tulla foucault’laisittain kuria valvovia katseita¹⁰⁰⁷. Tällaisten katseiden kohteeksi joutuminen hätkähdyttää, ärsyttää tai pelottaa. Aineistoni mukaan opettajat käyttävät eniten sukupuolittunutta katsetta, joka arvioi ja valvoo naisten ruumiita. Tungetteleva katse voidaan tuntea iholla saakka. Ikäsidonnainen katse arvioi naisopettajan pukeutumista ikään liittyvien mielikuvien ja normien läpi. Sukupuolisidonnainen katse arvioi sukupuolten näyttäytymisen eri perustein. Kateuden katseet ovat yleensä naisten valtapeliä toisiaan kohtaan. Huvittunut katse voi olla vallankäytön vaikutuksiltaan tuntuva, koska katseen kohde pyritään lamaannuttamaan tekemällä hänet naurunalaiseksi. Vastakatse voi toimia strategiana valtapelissä. Se voi olla vastapuolen ahdaskatseisuuden haastamista.

Oppilaan ja opiskelijan katse opettajaan on erilainen kuin kollegiaalinen katse opettajainhuoneessa. Visuaalisen alan opettajan ammattisilmä katsoo ulkoasuja eri tavoin kuin asiaan kouluttamattoman katse. Rehtorin hierarkkisen katseen alaisuuteen joutuminen jää opettajien muistiin. Esimiehen äänetön mielipide koetaan eri tavoin kuin kollegan. Tämä ei välttämättä tarkoita sitä, että ulkoasu

muutetaan vastaamaan esimiehen käsitystä, mutta kielteinen katse jättää jäljen katsottuun. Katseiden kohteena oleminen koetaan välillä kiusalliseksi; toiset eivät arvioi katseissa olevan mitään erityistä. Joku jopa nauttii katseista: ”olen sen verran narsistinen.” Katseet voivat olla arvostavia ja ihailevia ja täten voimaannuttavia. Vastakkaisen sukupuolen katseiden ulkopuolelle jäämisestä kukaan ei kerro.

Goffmania mukaillen opettaja esiintyy koulussa kahdella eri näyttämöllä. Tutkimukseni pohjalta opettajainhuone voi olla sosiaalisesti kontrolloivampi paikka kuin opettajan varsinainen näyttämö koululuokka. Opettajainhuoneessa opettajat ovat toistensa katseiden kohteina ja esittäytyvät toisilleen. Ainoastakaan pukeutumispuheesta ei tule ilmi, että opettajainhuone olisi rentouttava tausta-alue, jossa opettaja voisi luopua esityksestään. Opettajainhuoneissa voi muodostua erilaisia, piilotetummin tai julkituodummin kilpailevia esityksiä. Kaikissa kouluissa ei ole yhteistä opettajainhuonetta, mutta yhteiset opettajankokoukset ja opettajien yhteinen ruokapöytä kouluruokalassa ovat tiloja, joissa opettajat esittäytyvät ja tarkkailevat toisiaan.

Muut näyttämöt muodostuvat vanhempainilloista, ammattinopettajilla työelämätapamisista ja edustustilaisuuksista. Kukin näyttämö vaatii hiukan eri esityksen. Opettaja on myös vapaa-aikana näyttämöillä katseiden kohteena esimerkiksi kaupassa, ravintolassa tai uimarannalla. Esiintyjä voi myös muodostaa oman katsojakuntansa, jolloin hänen itsekontrollinsa vaatii häntä toimimaan sosiaalisesti hyväksytyllä tavalla.¹⁰⁰⁸ Vaativin näyttämö voikin olla opettajan ”sisäinen näyttämö”, jossa opettaja roolimallinsa tiedostaen pukeutuu ammattialansa odotusten ja koulunsa visuaalisten järjestysten mukaisesti.

Olen käsitellyt erilaisia tapoja puhua opettajien ulkoasuista. Alussa tein katsauksen opettajien ulkoasujen muuttumiseen vuosikymmenten aikana. Lääkärintiläusunnolla kelpuutettu kansankynttiläopettajan ruumis 1800-luvun lopulta on siirtynyt tapakulttuurin määrittelemien ja muodollisten ulkoasujen vuosikymmenten kautta arkisten ulkoasujen välityksellä monimuotoiselle 2000-luvulle.

Pukeutumisdiskurssit kertovat, että monimuotoisuus on toisaalta lisännyt sallivuutta, toisaalta kiristänyt ulkonäkövaatimuksia.

Esittämäni neljä pukeutumisdiskurssia eivät ole pysyviä. Todellisuuden sosiaalisen rakentumisen periaatteiden mukaan diskurssien voimasuhteet saattavat muuttua yhteiskunnassa ja koulumaailmassa tapahtuvien muutosten seurauksena¹⁰⁰⁹. Ajan ja koulumaailman muutosta kuvaa se, että mallikansalaisten diskurssi on saanut seurakseen muita diskursseja. Neljäkymmentä vuotta sitten seksualisoitujen diskurssi ei olisi tullut esiin nykyisen kaltaisesti. Tulkitseen tämän olevan seurausta seksualisoituneeksi sanotusta kulttuurista. Epäsovinnainten diskurssin kaltainen kriittinen ja kysymyksiä esittävä diskurssi on tullut rikkomaan koulumaailman rakenteiden ja opettajien sosiaalisten hierarkiasuhteiden luonnollisuutta. Esteti-soituneen kulttuurin vaikutus ilmenee erityisesti ammatteihin kouluttavien oppilaitosten ja korkeakoulujen valtakurssina.

Nykyään puoluepoliittinen sisältö pukeutumisdiskursseissa on olematon, koska politiikan merkitys kouluissa, kuten myös opettajankoulutuksessa on vähäinen. Opettajien keskiluokkaisuus mainitaan, mutta luonnehdin sen ilmentävän mieluummin kaavamaisista puhetta opettajuudesta kuin puoluepoliittista kantaa. Toisaalta yhteiskunnallis-poliittista näkökulmaa edustaa keskustelu uskonnollisten tunnusten sallimisesta tai kieltämisestä ja herännäisuskonnollisten koulujen tavoista määritellä syntisiksi ne opettajat, joiden ulkoasuissa paljastuu kiellettyjä symboleja. Yhteiskunnallis-poliittista ulottuvuutta ammatillisten oppilaitosten opettajien lounaspöytiin ja opettajainhuoneisiin tuovat eri ammattialojen opettajien työvaatteen. Haalariasuinen, niin sanottu kovien materiaalien ammatinopettaja lähettää erilaisen viestin ammattialansa sosiaalisesta ja yhteiskunnallisesta statuksesta kuin liituraitapukuinen kaupallisten aineiden opettaja. Yläkoulussa ja lukiassa voidaan aineenopettajien kesken tehdä materiaalisia erontekoja, ja ammatinopettajat voivat tehdä erotteluja puheensa sävyissä maripaitaisia peruskoulunopettajia arvostellessaan.

Opettajat ovat olleet aina ympäristön kontrollin kohteina, mutta nyt opettajien ulkonäkö on noussut julkisen keskustelun piiriin. Tul-

kitsen, että mielenkiinto opettajien ulkoasua kohtaan juontuu 1990-luvun alussa vallinneesta yleisestä työpukeutumismien löystymisestä ja tämän ilmiön uudelleenarvioinnista uuden työn myötä tänä päivänä. Vapaamman pukeutumisen aikoina kouluhin tuli perinteestä poikkeavia, ei-opettajan näköisiä opettajia. Nyt esteettisen työn myötä työulkonäköön huomion kiinnittäminen on keskeisempää monilla ammattialoilla. Ulkonäön moitteettomuudesta on tullut tavoiteltava ideaali. Tämän takia terävänäköiset katseet ovat siirtyneet myös opettajien ulkoasuun. Uutta on opettajien ulkoasukeskustelun näkyvyys ja laajuus.

Median kiinnostus opettajien ulkonäköön ja vallankäyttö kauden diskursseja esittelemällä on innostanut kansalaiset jatkamaan keskustelua sosiaalisessa mediassa. Luoko media kiinnostuksen vai ruokkiiko se ihmisten jo valmiina olevaa uteliaisuutta? Varmasti asiassa liikutaan kumpaankin suuntaan. Esteettisen työn vaatimusten kiristytessä tulkitsen esteettien diskurssin vahvistavan asemiaan kaikissa koulumuodoissa. Uuden työn vaateet ilmenevät kaikkien koulumuotojen opettajiin kohdistuvina ulkonäkökeskusteluina. Tämä seikka olisi syytä ottaa huomioon myös opettajankoulutuksessa. Edelleen kaikkien rehtorien ja opettajien olisi hyvä tiedostaa materiaalisuuden merkitys ja sen huomaamattomat vaikutukset myös työntekijöiden hyvinvointia ajatellen.

Opettajien pukeutumiskurssit eivät ole vain koulumaailman asioita; ne kertovat aikakauden arvostuksista ja aktuaaleista yhteiskunnallisista kysymyksistä. Minuustekniikoiden tapaan tätä tilannetta voi hyödyntää. Keenanin ajatusta mukaillen, mikäli henkilö näyttää siltä, miltä pitää (*look the part*), hän sopii siihen sosiaaliseen lokeroon, rooliinsa ja niihin visuaalisiin järjestyksiin, joiden osana hän on. Keenan tarkoittaa bourdieulaisittain, että sellainen henkilö, joka puhuu, syö, pukeutuu, siis kaikin puolin toimii oikealla tavalla oikeassa ympäristössä – ei liian kalliisti, ei liian koreasti, ei liian huonosti – hyötty käyttöksellään kulttuurisessa valtapelissä.¹⁰¹⁰

Tutkijan katse ja valta

Tutkijan katse ja valta viittaavat niihin ratkaisuihin, joita olen tutkijana tehnyt. Tarkastelen, millaisella katseella olen aineistooni katsonut sekä mitä ja miten siitä kirjoitan. Ruodin tutkimusprosessin ja tutkimuksen luotettavuutta, sen uskottavuutta, edustavuutta ja eettisiä kysymyksiä. Lisäksi käsittelen metodologisia ratkaisujani.

Tutkimuksen *uskottavuuden* ja *edustavuuden* tarkastelu koskee koko tutkimusprosessiani esioletuksista tutkimuksen analyysiin, tulkintaan ja loppupäätelmiin saakka.¹⁰¹¹ Aineistoni kertoo ja on koottu rajatuista tapauksista¹⁰¹². Satakolmekymmentä opettajaa on pieni joukko, jos sen edustavuutta suhteuttaa kaikkiin suomalaisiin opettajiin. Tavoitteeni ei ole ollut esittää tutkimustuloksia määrällisellä tasolla ja kattaa suomalaisten opettajien ulkonäkökäsitystä. Sen sijaan olen kuvailut, eritellyt ja problematisoinut opettajien erilaisia ulkonäkökäsityksiä ja niistä syntyviä diskursseja.¹⁰¹³ Sosiaalisen konstruktionismin idean mukaan valikoituneiden tapausten syvällinen ymmärtäminen menee yleistämisen edelle¹⁰¹⁴.

Aineisto valikoitui eri keruumenetelmiä käyttäen sen kokoiseksi, että ajattelin sen olevan tutkimuskysymyksen näkökulmasta relevantti ja riittävä. Tutkittavat ovat heterogeeninen joukko, joka käsittää eri ikäisten nais- ja miesopettajien tekstejä eri koulumuodoista ympäri maan. Pidän aineistoa laadullisesti edustavana. Opettajan ammatissa jo työskennelleiden opettajaopiskelijoiden tutkimukseen sisällyttämisellä pyrin löytämään aineistoon myös muita opettajia kuin pelkästään heitä, joita motivoi erityinen kiinnostus ulkoasukysymyksiin¹⁰¹⁵. Aikuisopiskelijoiden kirjoitelmat ovat pyynnöstäni kirjoitettuja, mutta niiden sisältö ei poikkea muiden informanttien näkemyksistä. Sain opiskelijoilta suostumuksen tutkimusaineiston keräämiseen ja käyttämiseen.

Opettajien ulkonäköön ja pukeutumiseen vaikuttavat eri tekijät ja pukeutumismielitymykset tulevat monipuolisina kysymyksinä ja teemoina esiin, joista olen muodostanut neljä eri pukeutumisdiskurssia. Opettajat ovat pohtineet ulkonäkökysymyksiä paikoin värikkäinä kielellisinä kuvauksina. Osa opettajista on analysoinut ja

tulkinnut kokemuksiaan varsin perusteellisesti. Jotkut heistä mainitsevat pohtineensa opettajien pukeutumiskysymyksiä jo vuosikausia.

Teemojen painotukseen on vaikuttanut se, että naisten osuus aineistosta on huomattavasti suurempi. Aineistosta suurimman joukon muodostavat peruskoulujen ja lukioiden naisopettajat, joita on runsas kahdeksankymmentä. Se ei kuitenkaan tarkoita, että tutkimuksen kysymystä olisi tarkasteltu enimmäkseen luokan- ja aineenopettajien näkökulmista. Osa luvuista on keskittynyt muiden kuin peruskoulunopettajien ulkoasuun. Olen tyytyväinen, että runsaat kaksikymmentä miesopettajaa halusi osallistua tutkimukseen. He ovat saaneet mielipiteensä näkyviin. Miesopettajien pukeutumispuheissa ei ole opettajien ulkoasun merkityksen vähättelemistä, päinvastoin.

Olen pyrkinyt osoittamaan tutkimuksen *tulkintasääntöjen nimenomaistamista* tarjoamalla lukijoille aineistokatkelmia, joihin tulkintani perustuvat. Joissakin tapauksissa olen pohtinut vaihtoehtoisia analyysi- ja tulkintatapoja pukeutumisenäytteeseen. Tutkimuksen *vahvistuvuuteen* olen pyrkinyt sillä, että tekemäni tulkinnat ovat saaneet tukea toisista vastaavan tyyppistä ilmiötä tarkastelevista tutkimuksista ja soveltuvista teoreettisista käsitteistä.¹⁰¹⁶ Tämän pohjalta olen kirjoittanut yhden näkökulman opettajien ulkonäkö- ja pukeutumiskysymyksestä.

Analyysin *kattavuudella* tarkoitan sitä, etteivät tulkintani perustu satunnaisiin poimintoihin aineistosta. Olen pyrkinyt olemaan tutkimusprosessin aikana *oikeudenmukainen* jokaisen informantin näkemystä kohtaan. Tämä näkyy erilaisten teemojen käsittelyinä. Oikeudenmukaisuus voidaan kuitenkin kyseenalaistaa, sillä en ole valinnut aineistokatkelmia suinkaan jokaiselta tutkittavalta. Valintani perustuu puhuttelevuuteen. Opettajat, jotka ovat pystyneet tuomaan käsiteltävänä olevaan teemaan sitä parhaiten nimittävän ulottuvuuden, ovat päässeet katkelmineen esille. Eräät tutkittavat ovat päässeet aineistokatkelmineen mukaan toistuvasti, jonkun lukijan mielestä ehkä liikaa. Menettelylläni en ole pyrkinyt hämäämään tutkimustuloksia, vaan mieluummin esittämään pukeutumiskysymyk-

sen valitsemalla sitä tukevan aineistokatkelman, joka on mahdollisimman syvälleikävä. Joihinkin ulkoisen olemuksen yksittäistapauksiin olen analyysissäni kiinnittänyt enemmän huomiota. Ne ovat toimineet idealähteenä ja teoreettisen pohdinnan katalysaattorina, jotka ovat seikkaperäisesti osoittaneet tiettyjen ulkonäköseikkojen erityisen merkityksellisyyden opettajan ammatissa. Pukeutumispuheet ovat olleet välineitä päästä käsiksi ilmiöön, millainen merkitys opettajan ulkoasulla on ja miltä hän saa näyttää. *Vaikutelmanvараisuuden vähentämällä* tarkoitan sitä, että olen pyrkinyt pilkkomaan tekemäni analyysit ja tulkinnat riittävän pieniin vaiheisiin.¹⁰¹⁷ Kirjassa se näkyy lukijalle alalukujen ohella kappaleotsakkeina.

Olen tutkijana tarkistanut, vastaavatko tulkintani tutkittavien käsityksiä. Tarkistusta olen tehnyt aineistoa uudelleen lukemalla eri näkökulmaisesti. Lisäksi olen jokaisen kirjassa esillä olevan aineistokatkelman yhteydessä valvonut, ettei opettajan puheutumispuheessa oleva käsitys tai kokemus muuta merkitystään, kun irrotan sen osaksi puheutumisdiskurssia. Vaarana nimittäin on, että merkitys voi muuttua, kun aineistokatkelma tulee osaksi abstraktimpaa tutkijan esitystä.

Tutkittavani eivät ole saaneet analyysejani ja tulkintojani etukäteen nähtäviksi. Olen noudattanut Jari Eskolan ja Juha Suorannan ajatusta siitä, ettei ole varmuutta lisätä tutkimuksen uskottavuutta viemällä tulkintoja tutkittavien arvioitaviksi. Tutkittavat voivat olla sokeita kokemukselleen tai tilanteelleen.¹⁰¹⁸ Lisäksi on vaarana, että tutkittavat haluavat kaunistella kertomuksiaan jälkikäteen. Tulkintojen arvioitavaksi vieminen olisi voinut myös silotella tulkintojani niissä tapauksissa, joissa olisin saattanut otaksua tulkintojeni aiheuttavan jopa väärinymmärryksen opettajan mielessä. Tulkintani olisi voitu kokea opettajan ulkoasua ja toimintaa arvostelevana, vaikka arviointini kohteena on ilmiö. Tutkijan tehtävänä on antaa tutkittavien tulkinnoille uusia merkityksiä, jotka voivat erota tutkittavien ajatuksista¹⁰¹⁹.

Uskottavuuden näkökulmasta olen testannut tutkimukseni vastaanottoa esittelemällä tutkimustani eri tieteenalojen valtakunnallisissa seminaareissa koko tutkimusprosessin ajan¹⁰²⁰. Sen ohella olen

esiintynyt jatkotutkijaseminaareissa. Koska kyse on yhteiskunnallisesta ja kulttuurisesta ilmiöstä, olen pystynyt testaamaan tutkimukseni uskottavuutta myös saamani runsaan mediajulkisuuden kautta tutkimusprosessin viimeisten kahden vuoden aikana. Esiintymiseni mediassa ja lähes jokaisen esiintymisen jälkeen tutkimusaiheeni innostaman keskustelun seuraaminen blogeissa ja internetkeskusteluissa ovat antaneet minulle vastakaikua siitä, miten lukijat suhtautuvat aineistoesimerkkeihini ja analyysiini. Opettajien ulkonäkökysymys on innostanut medioita keräämään opettajina työskentelevien lukijoidensa ulkonäköön liittyviä kokemuksia. Nämä kirjoitelmat ovat olleet yllättävän tutun tuntuisia, kuin katkelmia omasta aineistostani. ”Vieraiden” kirjoitelmien avulla olen voinut tarkastella aineistoni tekstejä *totuuteen ja todentuntuisuuteen* liittyvinä kysymyksinä.

Voidaan kysyä, ovatko opettajien kirjoitelmat totta ja pysyvätkö tutkittavat totuudessa koko haastattelun ajan. Kun päämääränä on todentuntuisuus ja erilaisten opettajadiskurssien esiin tuominen, objektiivista totuutta ei ole edes mahdollista saavuttaa. Opettajien pukeutumiskohtaamiset ovat tapahtuneet koulutilanteissa, joissa en itse ole ollut mukana tarkkailijana. Minulla on vain informantin käsitys asiasta, ei toisen osapuolen näkemystä. Opettajien kuvaukset eivät ole täysin suoria kuvauksia heidän omista kokemuksistaan; ne ovat konstruoituja ja täynnä tulkintaa. Opettaja on saattanut valikoida, unohtaa jotakin oleellista, muunnella totuutta tai hän on painottanut jotakin asiaa.¹⁰²¹ Opettajapuhe kertoo koulukontekstissa tapahtuneesta siten, kuinka kertoja on sen kokenut ja ymmärtänyt. Opettajien kokemukset ja niiden merkitykset ovat totta kertojalle. Ne ovat uskottavan oloisia ja vakuuttavia konstruktioita erilaisista pukeutumiskohtaamisista. Merkityksellistä tutkimuskysymykseni kannalta on ollut, millaisen jäljen kokemus on opettajaan jättänyt ja miten tämä on vaikuttanut hänen ulkonäkökäyttäytymiseensä.

Ulkonäkökysymyksissä on kyse mieltymyksistä, joiden syntyperää tutkittava ei välttämättä pyri eikä osaa selittää. Jos informantti keksisi koko tarinansa eläytymismenetelmän tavoin, hän joka tapauksessa paljastaisi käsityksiään omasta ja kollegoidensa ulkonä-

östä ja pukeutumisesta. Ulkonäköön liittyviä diskursseja ei voi arvottaa oikeiksi tai vääriksi. Ne ovat ihmisten makuarvostuksia, joiden merkittävyys on siinä, että ne ohjailevat ihmisten toimintaa.

Tutkimuseettisistä syistä, tutkittavien anonymiteetin säilyttämiseksi, olen käyttänyt aineistokatkelmissa peitenimiä. Opetuspaikkakuntia ja kouluja en ole maininnut. Olen muuttanut murteelliset aineistokatkelmat yleiskielisiksi. Lukijalle se on menetys, sillä murre rakentaa sanoman merkitystä, esimerkiksi provosoi yleiskieltä enemmän tai tuo lausumaan huumoria¹⁰²². En ole myöskään puhunut tutkittavien henkilöllisyydestä kenellekään, ja tutkimusaineisto on ja tulee olemaan vain minun hallussani. Mutta entäpä, kun tutkittava tunnistaa itsensä tekstistäni? Olen pyrkinyt kunnioittavaan suhtautumiseen, mikä tarkoittaa, että olen tahtonut ymmärtää tutkittavan kokemusta ja näkemystä. Tutkittavat tiesivät, millaiseen tutkimukseen he tulevat osallistumaan. Yksi opettaja sanoi: ”Sinä poimit haastattelusta sen, mitä sinä haluat.”

Tutkimuksen eettisyyttä voi tarkastella myös siitä näkökulmasta, millainen kokemus tai vaikutus opettajalle on ollut kirjoittaa tai olla haastateltavana. Tulkitsen goffmanilaiseksi takanäyttämöksi, tausta-alueeksi, haastattelutilanteet, joissa opettajat saivat vapaasti ilmaista mielipiteensä ja näyttäytyä sen näköisinä kuin halusivat. Osa haastattelemistani opettajista koki oman tarinansa kertomisen vaikuttaneen suorastaan hoidollisena kokemuksena: ”Vähän kuin terapiassa istuis.”¹⁰²³ Tutkijana edustin heille asiasta aidosti kiinnostunutta ihmistä, jolle monenlaatuiset ulkonäkökokemukset saattoi kuvailla. Tausta-alueella, kodeissa, opettajat ovat kirjoittaneet kirjoitelmansa. Kirjoitelmat tuovat esiin, että opettajien katseet omaa peilikuvaansa ja kollegoidensa ruumiillisuutta ja pukeutumista kohtaan ovat avoimen arvottavia. Jotkut kertoivat opiskeluaikana miettineensä työpukeutumiseen liittyviä kysymyksiä ystäviensä kanssa. Näiden opettajien mielipiteet voi esittää alakoulun opettajan sanoin: ”Mielestäni on hyvä, että opetusalan sanattomista pukukoodeista aletaan viimein keskustella ääneen!”¹⁰²⁴ Opettajat ovat halunneet tulla kuulluiksi. Puheen ja kirjoittamisen kautta myös tunteet ovat päässeet esiin. Ne tulevat lausutuiksi ja saavat

mahdollisuuden päästä esiin tutkimuksessa, jossa niiden merkityksellisyys tehdään näkyväksi.

Tutkimusmenetelmiä ja teorioita olen hakenut eri tieteenaloilta, tutkimussuuntauksista ja niiden risteyskohdista. Suuntasin katseeni sosiologian ja sosiaalipsykologian vuorovaikutustapahtumiin ja soveltuvien osien valtakohdissa. Matkan varrella tutustuin pukeutumisen teoriaa luotaaviin tutkimuksiin yhtä hyvin kuin työelämä-tutkimusten piirissä tehtyihin ulkonäkö-tutkimuksiin; semiotiikkaan pukeutumisen merkkejä ja merkityksiä tarkastellen; naistutkimuksen ja koulututkimusten näköaloihin ruumiillisuuden ja sukupuolen esittämisen kontekstissa paikantaen ulkonäön ja pukeutumisen tutkimukseni osaksi visuaalisen kulttuurin tutkimusta. Olen tarkastellut opettajana näyttäytymisen tapoja ja normeja, visuaalisia järjestyksiä. Niitä näkyväksi esittämällä olen voinut tarkastella opettajakulttuuria materian kautta.

Monitieteisyyden merkitys on siinä, että olen koettanut tavoittaa tutkimuksen pääkysymyksen taustalla piileviä syitä mahdollisimman monipuolisesti. Olen peilannut aineistoesimerkkejä opettajuuden historiaan; naisten ja miesten erilaisiin ulkonäkösuhteisiin; nykypäivän kauneusstandardeihin ja niiden mediarepresentaatioihin. Näin olen voinut laajasti pohtia syy–seuraus-vaikutuksia: miten historialliset, sosiokulttuuriset ja materiaaliset ehdot ja niihin liittyvä valta kietoutuvat kysymykseen, miltä opettaja saa näyttää. Näitä kaikkia yhdistää konstruktivistinen ajatus, että opettajan ulkoasu rakentuu kontekstisidonnaisesti toisten toimijoiden vaikutuksesta ja vuorovaikutuksen tuloksena. Tämän ohella opettajan yksilöllinen näkökulma on tullut aineistokatkelmassa esiin toisin tekemisenä. Tämä tutkimus kuvaa myös ne haasteet, mitä toisin katsomiseen ja toisin tekemiseen sisältyy. Tuleeko siis toisin toimija eli erilaiselta näyttävä opettaja hyväksytyksi vai hylätyksi.

Tutkimukseni edustaa sisällön- ja diskurssianalyttistä tutkimusta. Analyysimenetelmien ajattelen täydentäneen toisiaan. Opettajien pukeutumispuheen ja opettajien pukeutumiskäytäntöjen tutkimuksessa konstruktionistinen sitoumus on osoittautunut onnistuneeksi. Kielenkäytössä ei pelkästään representoida ympäröivää

maailmaa, vaan myös konstruoidaan sitä. Opettajien kielenkäyttö rakentaa tutkimuksen kohteena olevaa ulkonäkö- ja pukeutumiskäytännön ja toisaalta selittää sitä.¹⁰²⁵

Tieteellis-filosofisena viitekehyksenä ollut Bergerin ja Luckmannin teos *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen* on kirjoitettu jo vuonna 1966, mutta sosiaalisen todellisuuden rakentumisen periaatteet ovat edelleen samoja. Yhteisössä ihminen tarkkailee ja valvoo tekemistään ja näkymistään suhteessa toisiin ja on toisten valvottavana. Yksilö on sekä sosiaalisen maailman tuottaja että saman maailman tuote¹⁰²⁶.

Goffmanin klassikkoteos *Arkielämän roolit* antoi minulle peilauspinnan tarkastella menneitä aikakausia nykypäivän koulumaailmaan ja opettajakuvaan. Goffman kirjoitti teoksensa vuonna 1959, jolloin maailma oli muodollisempi ja säännellympi kuin nykyaika. Ulkoisiin tekijöihin perustuva vaikutelman hallinta oli tuolloin keskeistä. Goffman tuo näyttämölle, mitä maailma on ollut muutama vuosikymmen sitten. Tuolloin syntyneet, kasvaneet ja vaikuttaneet ihmiset ovat omaksuneet tietynlaisen käyttäytymisen ja näyttäytymisen mallin. Ihmiset ovat aikakauden kasvatuksen tuloksena sisäistäneet tietyt tavat ja tottumukset. Sen jälkeen syntyneiden ihmisten maailma on paikoin varsin erilainen ja tämä seikka vaikuttaa myös opettajina toimiviin. Virallinen muodollisuus on jäänyt taakse, ainakin se on pehmentynyt tai muuttanut ilmenemismuotoaan. Goffmanin osittain jopa mahtipontisten näyttämöesimerkkien valossa olen pohtinut kriittisesti hänen lähestymistapaansa. Onko hänen esitysmetaforansa näkökulma vanhentunut ja sopimaton nykytutkimuksen lähestymistavaksi? Tällainen mielikuva lienee kuitenkin enemmän Goffmanin ”runollisen” kirjoitustyyliin aikaansaama tuntemus. Kaikkineen Goffmanin merkityksen ulkonäkötekijöiden teoreettisena apuna ajattelen mieluummin olevan kasvussa. Uuteen työhön sisältyvä esteettinen työ kiinnittää huomiota enenevässä määrin goffmanilaiseen vaikutelman hallintaan ja muodostumiseen.

Asia ei kuitenkaan ole yksiselitteinen. Nykyiseen yksilökeskeiseen kulttuuriin kuuluvaksi ei välttämättä oleteta liittyvän muiden

ihmisten huomioon ottamista. Yksilökeskeisessä kulttuurissa tehdään asioita itseä, ei toisia varten. Kuinka paljon nykyihminen oikeasti välittää itsestään lähtevän vaikutelman hallinnasta? Aineistoni mukaan vaikutelman hallinta ja vaikutelman luominen ovat monien opettajien ajatuksissa merkittävällä sijalla. Vaikutelman hallintaa saatetaan käyttää foucault'laisittain minuustekniikkana, taktiikkana saavuttaa päämäärä, kuten saada opettajan virka tai tulla helpommin sosiaalisesti hyväksytyksi tietyn näköisenä. Tässä ilmenee opettajasukupolvien välistä vaihtelua. Pelkistäen käytän käsitettä ”uuden ajan opettajat”, joilla tarkoitan 1970-luvulla ja myöhemmin syntyneitä opettajia. Kouluissa he kohtaavat ”goffmanilaiset”, vanhemman polven opettajat toimintamalleineen. Se saattaa tehdä opettajien sosiaalisista vuorovaikutustilanteista haasteellisia, kuten analyysissa on ollut nähtävissä.

Sosiaalipsykologisen ja sosiologisen näkökulman kautta tarkasteltuna opettajien ulkoasuilla on käyttäytymiseen johtavaa ja diskursiivista merkitystä kouluyhteisöissä. Ovatko ulkoasujen semioottiset merkitykset tulleet diskursseissa tarpeeksi esiin? Ovatko opettajat kysyneet sanallistamamaan sen, millä tavoin ja miksi juuri vaate tai ulkonäkö on vaikuttanut heidän asennoitumiseensa ja käyttäytymiseensä siten, kuinka se on vaikuttanut? Useissa tapauksissa opettajan käsitys vaateen symbolisesta merkkiluonteesta on ollut suorasanaisesti ja selkeästi ilmaistu. Tutkittava on pukeutumisen genreja, vaatteiden malleja ja värejä sekä vartaloa analysoiden kertonut, mikä pukeutumisessa on epäonnistunut tai mikä on ollut miellyttävää katsella ja sopivaa opettajalle.

Pukeutumisen viestinnällisyyttä tutkittaessa tulisikin mahdollisimman tarkasti kysyä katsojan ja pukeutujan käsityksiä. Paikoin olisin voinut vielä tarkemmin pyytää opettajia selittämään ja perustelemaan ruumiillisuuden, pukeutumiskokonaisuuden ja vaateen yksityiskohtien aikaansaamia vaikutelmia. Näin ymmärrys pukeutumisen konnotaatioista tulisi seikkaperäisemmin todennetuksi.¹⁰²⁷

Arkielämässä on vaivatonta tehdä pinnallisia ja uskomuksiin pohjautuvia päätelmiä kanssaihmissen esiintymisestä ja pukeutumisesta. Tämä tulee ilmi pukeutumispuheissa, joissa tehdään ole-

tuksiin liittyviä päätelmiä kollegoiden ulkoasuista ja oletuksiin liittyviä johtopäätöksiä siitä, miten kollegoiden arvellaan suhtautuvan. Tutkijan ajatusmaailman täytyy olla sidotumpi. En ole esittänyt lopullista tulkintaa siitä, mitä asiat opettajille merkitsevät. On ollut viisaampaa analysoida niitä tapoja ja näkemyksiä, joita opettajat ulkoasuhiinsa ovat liittäneet.¹⁰²⁸

Keenanin mukaan tutkijat eivät koskaan pysty osoittamaan todeksi, eivätkä täydellisesti kykene kuvaamaan pukeutumisen moninaisia ilmentymiä, joihin yhteiskunnalliset olosuhteet ja historia vaikuttavat. Keenan väittää, että tulokset ovat mieluummin perusteellisesti asioihin perehtyneitä arvauksia ja oivaltavuuteen pyrkiviä tulkintoja.¹⁰²⁹

Virallinen opettajadiskurssi keskittyy yleisimmin opettajan tieteellisen tiedon ja asiantuntijuuden ympärille. Tämä tutkimus toimii sille vastadiskurssina kahdella tapaa. Ensiksi, tutkimus on antanut kentällä toimiville opettajille sananvallan. Toiseksi, se on tuonut esiin opettajien ulkoisen olemuksen symbolis-viestinnällisen merkityksen. Ulkoasuhiin kohdistamani valtanäkökulma on tutkimuksellisesti uutta opettajadiskurssia. Tutkimuksessa poiketaan viranomaispuheesta, joka on saattanut estää opettajan arjen näkemisen elävänä ja jännitteisenä toimintana. Tässä henkilökohtainen ja sukupuolinen, ammatillinen, sosiaalinen ja kulttuurinen puoli kietoutuvat yhteen.¹⁰³⁰

Tutkijan valintoihini on vaikuttanut tutkimuksen aineistolähtöisyys. Keräsin aineiston ja aloitin sen analyysin ennen kuin olin valinnut teoreettisen viitekehyksen. Tavoitteeni on ollut päästää opettajien omat käsitykset kuuluville. Kuuluvatko opettajien äänet vai onko se kuitenkin minun ääneni, joka on määrännyt tahdin vai puhuvatko aiemmat tutkimukset? Tutkimusprosessi on täynnä valintoja. Aineiston luenta on syntynyt intressieni pohjalta. Tulkintani ovat vaikuttaneet koulutukseni ja kokemukseni. Olen tutkijana osa tutkimaani ilmiötä. Tutkimuksellani tuotan itse pukeutumisdiskurssia.

Olen pyrkinyt aineistoni luennassa *tasapuolisuuteen*. Olen kirjoittanut esiin mahdollisimman erilaisia opettajääniä, joista olen

muodostanut neljä erilaista pukeutumisdiskurssia. Työkokemuksellisen viitekehyksen ansiosta kaikkien koulumuotojen opettajaäännet ovat olleet minulle ymmärrettäviä ja tulkittavissa. Olen tuonut esiin kaikista diskursseista puolustus- ja syyttäjäpuheenvuoroja. Tällä menetelmällä olen pyrkinyt välttämään sen, että itse asettuisin jonkun diskurssin puolelle. Olen pyrkinyt tutkijana näkemään henkilökohtaisen kokemukseni ulkopuolelle¹⁰³¹. Tieteellinen tutkimus ei ole mielipidekirjoitus.

Ennen tutkimuksen aloittamista, tarkkailevana opettajana eri kouluissa, muodostin esioletuksen opettajien ulkonäön aiheuttamista ”makuongelmista”. Sen seurauksena tämän kaltaiseen tutkimukseen ryhtyminen oli mahdollista ja kiinnostavaa. Kouluissa näkemäni ja kuulemani vaikuttivat tutkimuskysymykseni muodostumiseen. Opettajien kirjoitelmia tukemaan laatimastani ohjeistustekstistä tuli tietynlainen. Siinä kirjoitan olevani ”erityisesti kiinnostunut niistä *säröistä*, joita opettajan ulkoinen olemus mahdollisesti saa aikaan kouluyhteisöissä”. Ohjeistustekstissä on kirjoittamista ohjailevia sanoja ja lauseita, kuten ”sukupuoleton mallikansalainen”, ”arvioinnin kohteeksi joutuminen” ja ”kontrollointi”. Olen osasyylinen siihen, että tutkimuksessa ylivallan saavat kielteiset pukeutumiskokemukset. Toisaalta se oli tarkoituksenikin, koska tiesin tällaisen ulkonäköjännitteen olemassaolon. Ulkoisen olemuksen viestinnällisen merkityksen sytjättäminen itsestään selvyytensä tai jopa vähättelynsä saa toisenlaisen näkökulman tutkimuksen avulla. Hallin mukaan ”meillä on aina syymme valitessamme niitä asemia, joista puhumme”¹⁰³². Olen halunnut nostaa tieteen kentällä toisinaan pinnallisena pidetyn ulkonäkö- ja pukeutumiskysymyksen merkityksellistämällä sen osaksi sosiaalista vuorovaikutusta ja osaksi visuaalista kulttuuria.

Alkuperäisessä tutkimussuunnitelmassa kysymyksenä oli myös, mikä vaikutus ulkoisella olemuksella on opettajan identiteetin muodostumiseen. Tutkimusprosessin edetessä jätin kysymyksen pois. Tuntui perustellulta keskittyä yhteen isoon kysymykseen ja pitäytyä opettajien välisessä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa.

Samoin rajasin pois laajan pohdintani ulkonäkösyrjinnästä ja kulttuuristen kauneusnormien oikeutuksesta. Joissakin tutkimuksissa on ihmetelty, miksi naiset eivät enemmän vastusta kauneusstandardeja, vaan mieluummin käyttäytyvät niitä vahvistavasti. Tutkijat saattavat päivitellä toimintaa, jossa naiset ratkaisevat ulkonäköongelmansa muuttamalla mieluummin itseään kuin ympäristöään. Kysymys on mielestäni yhtäältä naiivi ja toisaalta kompleksinen. Naiiviksi kysymyksen tekee se, että kautta historian kauneus on ollut ihastelun ja tavoittelun kohteena. On mielestäni tuulimyllyjä vastaan taistelemista, mikäli vakavasti pohditaan kauneuden vallan vastustamista. Luonnollisuutta sellaisenaan ei ole olemassakaan. Tunteisiin vetoavan ilmiön tai mielipiteen sosiaalinen, saati kulttuurinen muuttaminen on haasteellista, sillä kyse on arvo maailmoihin liittyvistä kysymyksistä. Pukeutujien ja pukeutumisen tarkkailijoiden motiivit ja kauneuskäsitykset ovat tunteisiin liittyviä ja yksilöllisiä asioita.

Onko sitten ulkonäön ja pukeutumisen tutkimuksella merkitystä? Tutkimukseni tuo visuaalisen näkökulman opettajuuteen ja opettajatutkimusten joukkoon. Opettajien ulkoasujen merkitysten vanavedessä voidaan keskustella myös sukupuolirooleista ja sukupuolten välisistä eroista kouluissa¹⁰³³. Tarkastelemalla valtarakenteita ulkonäön, ruumiillisuuden ja pukeutumisen kautta, voidaan oppia paremmin ymmärtämään sosiokulttuurisen maailman toimintatapoja sekä vaikutusta ihmisten käsityksiin itsestään ja toisista¹⁰³⁴. Samalla opitaan ymmärtämään ihmistä osana visuaalisen kulttuurin toimintakenttää.

Yksi tavoitteistani oli tutkia uuden työn käytäntöjä. Olen tarkastellut esteettiseen työhön liittyviä kysymyksiä työntekijöiden näkökulmasta ammattialalla, jossa ulkonäölle ei ole totuttu ennen uuden työn aikakautta asettamaan sellaisia merkityksiä, mitä ammatti nyt kohtaa. Osallistun tiedeyhteisöjen ja akateemisen opettajakoulutuksen keskusteluihin. Tulosten sovellettavuudesta opettajakoulutuksen opetussisältöihin olen kirjoittanut kirjan loppuun luvun *Kohti muuttuvaa opettajakuvaa?* Pysin näkemään tulevaisuu-

teen, miten opettajien pukeutumisilmiö tulee etenemään ja muuttumaan.¹⁰³⁵

Tutkimukseni ei kuvaa vain opettajainhuonetodellisuutta. Arkinen (työ)pukeutuminen koskettaa kaikkia. Tuloksia voi soveltaa muilla ammattialoilla, ja lukija voi pohtia oman ulkoisen vaikutelmansa hallintaa. Ajattelen onnistuneeni, jos lukija voi samastua, saada aineistokatkelmien kautta vertaistukea ja voimaantua. Toinen lukija saattaa hämmästyä: tällaista kouluissa tapahtuu! Parhaimmillaan toivon lukijan saavan uutta tietoa aiheesta ja ymmärrystä ulkonäön ja pukeutumisen merkityksellisyydestä osana sosiaalista kanssakäymistä.

Jatkotutkimusehdotuksia

Tämä tutkimus on painottunut opettajien ulkoasujen viestittämiin vaikutelmiin, vaikutelmien tulkitaan ja niille annettaviin merkityksiin. Jatkotutkimusta varten on jätetty opettajan ulkonäön ja pukeutumisen yksilölliseen merkitykseen liittyvät kysymykset, kuten opettajan kokemus vaatteestaan ja ruumiillisuudestaan, pukeutumisen elämyksellisyys ja itseilmaisullisuus sekä pukeutumisen merkitys identiteetin rakentajana. Tässä identiteettiseikkoja on vain sivuttu. Kysymykset suuntautuisivat silloin toisin, esimerkiksi miten pukeutujan itsetuntemus vaikuttaa pukeutumiseen ja millaisena pukeutujana opettaja itseään pitää. Identiteetin ja pukeutumisen suhdetta voidaan tarkastella myös kokemuksellisuutena vaatteesta, esimerkiksi miten liikkumistavat on otettava huomioon lyhyttä hametta käytettäessä tai minkä tunteen korkeilla koroilla liikkuminen antaa ja miten korkeilla koroilla liikkumista voi käyttää hyväkseen¹⁰³⁶.

Opettajien ulkoasu on niin rikas tutkimuskohde, että eri tieteenalojen näkökulmien kautta samakin aineisto voi tuottaa uutta tietoa aiheesta. Uskontotieteen perspektiivi opettajan siveellisen ulkoasun vaatimuksiin toisi tutkimuksen viitekehykseen Raamatun tekstit naisen ulkonäkö säännöistä ja varhaisen kristillis-siveellisen

opettajaseminaariajan normeineen. (Nais)opettajien seksuaalisuuden tarkastelu psykoanalyttisen näkökulman kautta syventäisi seksuaalisuuden tabun pohdintaa koulukontekstissa.

Huolitellut olemukset, solakat, trimmatut ja trendikkäästi puetut ruumiit ovat ajan ihanteita, joiden näkemiseltä ei voi välttyä. Vaikuttavatko mediakuvat, kuten mainokset, todella ihmisten ulkonäkökäyttäytymiseen? Onko kulttuurin ideaalimalleilla oikeasti merkitystä? Asiantuntijat puhuvat ulkonäkölihavuuden merkityksestä terveyteen. Omat havaintoni tukevat Tiihosen väitettä siitä, että kauneusideaaaleista huolimatta erityisesti miehet näyttävät tekevän itsestään systemaattisesti lihavia. En unohtaisi naisiakaan pois tästä joukosta. Tiihosen mukaan keskiluokkaisissa ammateissa on suhtauduttu ulkonäköön eri tavoin kuin ruumiillista työtä tekevät. Voiko olla kyse luokkajakoon perustuvista arvostuseroista, kun osa ihmisistä näyttää noudattavan varsin huolellisesti kauneuskulttuurin ihanteita ja osa ei niistä välitä? Tämän tutkimuksen perusteella samaan sosiaaliseen luokkaan kuuluvat opettajat panostavat ulkoiseen olemukseensa eri tavoin. Kulttuuriteollisuuden ihannemallien, luokkakäyttäytymisen ja muun arjen empiirisen todellisuuden kohtaaminen ihmisten ulkonäköihanteissa ja pukeutumiskäytännöissä loisi paikan uudelle tutkimustiedolle.¹⁰³⁷

Mikä on statusesineiden vaikutus ihmisten käyttäytymiseen ja ihmisten asemointiin? Sosiaalisen aseman tavoittelu statusesineillä, luokittelu ja erojen tekeminen on tullut jossain määrin esiin, mutta statusasemat eivät kuitenkaan olleet tämän tutkimuksen keskiössä. Kattavampi näkökulma statusesineiden merkityksiin saadaan, jossa merkkivaate nostetaan kuluttajatutkimuksen keskiöön. Vertailuryhminä voisi olla muutama keskiluokkaiseksi mielletty ammattiala, jolloin ammattialojen erojen suhde statusviestintään voitaisiin kartoittaa. Ihmisten mieltymyksiä, statusesineiden tunnistamista, niiden tavoittelua ja viestintää voitaisiin tutkia piraattituotteiden ja aitojen merkkituotteiden vertailun avulla. Onko aidolla merkkituotteella merkitystä ja miten niillä viestitään?¹⁰³⁸

Ulkonäön ja pukeutumisen merkityksistä nuoriin on tehty paljon tutkimuksia, mutta alue ei ole loppuun kartoitettu. Lisääntyvä

internetin käyttö saa aikaan uusia tutkimuskysymyksiä. Mikä merkitys blogikeskusteluilla ja mediakuvastoilla on nuorten ulkonäköpaineisiin ja millaisia ihanteita blogeissa toteutetaan? Vertailu ja samastuminen haluttuun alakulttuuriryhmään kuuluvat nuoruuteen. Oletan, että yksi varhainen syrjäytymisvaaraa aiheuttava tekijä on nuoren erilaisuus suhteessa sosiokulttuurisiin ulkonäköideaaleihin. Mikä on oman ruumiinkuvan suhde nuoren henkiseen ja fyysiseen terveydentilaan?

KOHTI MUUTTUVAA OPETTAJAKUVAA?

Opettajan ulkoasu ei ole merkityksetön asia. Muussa tapauksessa ulkoasun oikeanlaisuuteen ei kiinnitettäisi niin suurta huomiota kuin mitä pukeutumisdiskurssit osoittavat.

Opettajakuvan muodostaminen aloitetaan opettajankoulutuksessa. Koulutuksessa saadut ohjeistukset aineistoni mukaan muistetaan. Opettajat kertovat, että erityisesti opetusharjoittelussa didaktikot valvoivat opettajakokelaan ulkoasun sopivuutta. Pukeutumisupehden mukaan toiveet ja huomautukset vääärännäköisyydestä on ilmoitettu annettuina. Ulkoasujen viestinnällistä merkitystä ei ole pohdittu yhdessä opiskelijoiden kanssa.

Kaikki opettajankoulutuksessa saadut ulkonäkökommentit eivät ole olleet kielteisiä. Aineistoni opettaja muistelee lämmöllä didaktikkoaan, joka suorastaan kannusti erilaiseen pukeutumiseen ja joka ilahtui nähdessään opiskelijoiden vaatteissa kiinnostavia yksityiskohtia. Yleisemmin kasvatustieteen kontekstissa ulkonäköön ja pukeutumiseen liittyvää keskustelua ei ole erityisemmin käyty¹⁰³⁹. Ristiriita syntyy siitä, että opettajakokelaiden ulkoasuihin on silti kiinnitetty jopa tarkkaa huomiota.

Lauri Kempinen pohtii hakijoiden ulkonäön merkitystä opettajankoulutuksen valintaraatien mielikuvien muodostumisessa. On mahdollista, että kouluttajat valitsevat stereotyyppisesti opettajan näköisiä ja käytökseltään opettajan mielikuvan muodostavia hakijoita koulutukseen. Mikäli valinnat perustuvat ideaalipohjaiseen orientaatioon, arviointi perustuu vertailuun ja tunnistamiseen: pyrkijöistä etsitään perinteisin kriteerein opettajan oloisia ihmisiä. Hakijan katsotaan sopivan opettajaksi, jos hänestä löytyy valitsijan omaa opettajakuvaa vastaavia piirteitä. Mikäli opettajankoulutukseen hakeutuu ja sinne otetaan tietyn tyyppisiä ihmisiä, kulttuurinen opettajakuva jatkuu suunnilleen muuttumattomana.¹⁰⁴⁰ Lisäksi didaktiikan oppikirjat vahvistavat ideaaliopettajan mallia¹⁰⁴¹.

Internetsivustoilla nuoret neuvovat toisiaan, kuinka on sopivaa pukeutua, miten kannattaa käyttäytyä ja mitä tulee välttää opettajankoulutuksen pääsykokeissa¹⁰⁴². Marimekon raitapaita yllä ei voi

ainakaan vaatteen takia epäonnistua. Kertooko opiskelemaan pyrkivien tarkoin harkittu käyttäytyminen ja pukeutuminen muustakin kuin voimakkaasta halusta saada opiskelupaikka? Paljastaako se myös pääsykokeisiin tulevien nuorten uskomuksia opettajankoulutuslaitoksen henkilökunnasta, siis mielikuvia valintaraatien jäsenen oletetuista käsityksistä? Mielletäänkö opettajankouluttajat konservatiivisiksi tai ainakin tietyllä tapaa ajatteleviksi henkilöiksi, jotka kuvittelevat, että vain valmiiksi opettajan näköisestä tulee hyvä opettaja?

Pekka Räihä pohtii, onko se opettajakuva, johon opiskelijavallinat nyt nojaavat, paras opettaja-aines vuosikymmenien kuluttua, jolloin nyt valitut opettajakokelaat vielä ammatissaan työskentelevät. Hänen mielestään tärkeää on opettajan kyky muuttua ajan virrassa. Hän esittää uudistukseksi, voitaisiinko opettajankoulutuksen valintaraati ulkoistaa muille tahoille, pois opettajilta ja opettajankouluttajilta. Saisimmeko sillä tavoin aivan uudenlaista ja oman päättelyni mukaan, uudennäköistäkin opettajakuntaa?¹⁰⁴³

Vuorikosken kysymykset jatkavat asian tarkastelua: Mikä on opettajankoulutuksen vastuu ammatilliseen kulttuuriin sosiaalistajana? Miten paljon ammatilliset arvot, normit ja käytänteet otetaan itsestään selvinä totuuksina, joita uusinnetaan? Millaista toiminnan vapautta opettajalle suodaan henkilökohtaisten näkemystensä toteuttamiseen?¹⁰⁴⁴ Mietin, voiko opettajankouluttaja asemoida koulutettavansa ”väärin”? Haen tällä sitä, että entäpä jos opettajankouluttaja jopa ehkäisee persoonallisten opettajien syntymistä tai ainakin aiheuttaa epävarmuutta opiskelijan ammatti-identiteetin kehittymiselle, mikäli opettajaopiskelijoita suoraan tai piiloisesti muokataan tietynlaisiksi.

Luokanopettajien kouluttajana 2000-luvun puolivälin jälkeen muistan aluksi hämmästelleeni varsin homogeenisesti ja melko huomiota herättämättömästi pukeutuvia nuoria opiskelijoita verratessani heitä yliopiston muiden koulutusalojen opiskelijoihin. Halusin kuulla opiskelijoiden uskomuksia opettajan näköisistä ihmisistä. Tutkin pienimuotoisesti 20–24-vuotiaita luokanopettajaopiskelijoita, jotka kirjoittivat minulle pukeutumiskirjoitelmiaan¹⁰⁴⁵. Kirjoi-

telmien mukaan nuoret saattoivat jo opettajankoulutuksen valintakokeisiin pukeutua opettajan näköiseksi vakuuttaakseen valintaraadin jäsenet, kuten osa tämän tutkimuksen opettajista on kertomansa mukaan toiminut.

Tuloksissa kävi ilmi, että opiskelupaikan saatuaan opiskelijoille oli tärkeintä antaa menestyjän ja pätevän opettajaopiskelijan vaikutelma opiskelukavereilleen. Merkityksellisintä oli opetusharjoittelun alkaminen, kun opiskelijat tiesivät sanattomien viestiensä tarkkailemisesta. Omasta mielestään liian solakalta näyttävä opiskelijanainen peitti vartalonsa väljien vaatteiden alle, ettei hänen ajateltaisi antavan syömishäiriöstä kärsivän vaikutelmaa. Lisäksi itsensä vertaaminen mahdollisiin oman lähisuvun ”täydellisiin” opettajaihmisiin aiheutti pukeutumispaineita. Tärkeää oli mukautua opettajaopiskelijoiden visuaalisiin järjestyksiin. Erottautumisen takia nuoret välttivät liian trendikkäitä vaatteita. Opiskelijat eivät vain sopeutuneet. Tietoinen vastarinta toisin pukeutumalla aiheutti ”ummehtunutta tuhahtelua”. Reaktiot kertoivat tulevalle opettajalle, minkä näköinen opettaja on toivottu. Joku opiskelija kirjoitti, että hänen todellinen minänsä on kätkeytynä opettajan näköisen ulko kuoren alle. Välttämättä opettajaopiskelijalle itselleen ei ollut selvää, millainen pukeutuminen on epäsopivaa ja minkä takia.¹⁰⁴⁶ Kirjoitelmien sisältö oli yllättävän samankaltainen tämän tutkimuksen kanssa.

Nykyinen monikulttuurinen koulu kertoo haluavansa kasvat-
taa oppilaitaan suvaitsevuuuteen ja erilaisuuden hyväksymiseen. Ta-
voite on osittain ristiriidassa sen kanssa, jos opettajien yhä odote-
taan käytökseltään, ja sen merkinä myös ulkoasultaan, noudatta-
van tietyytyypistä roolimallikansalaista. Osassa tämän tutkimuk-
sen pukeutumisdiskursseissa toivottaisiin nähtävän monivivahtei-
sia ja erottuvia opettajia ulkoasuineen. Näin oppilaat ja opiskelijat
saisivat käsityksen heterogeenisemmästä opettajajoukosta, samalla
myös monenlaisista naisen ja miehen malleista.

Hannu L. T. Heikkinen ja Rauno Huttunen aistivat muutoksen
tuulia opettajien ammatissa: heidän mukaansa kollektiiviset am-
matti-identiteetit ovat alkaneet rakoilla ja muotoutua uudelleen. Ta-

vallisuus ei enää ole ihanne, vaan myös opettajat haluavat erottua massasta. Erottumisen halu tulee esiin tutkimukseni kaikissa muissa diskursseissa paitsi mallikansalaisten diskurssissa. Heikkinen ja Huttunen jatkavat, että nuori opettaja omaksuu jotakin perinteisestä opettajakulttuurista, mutta yhä tavallisempaa on, että opettajat muokkaavat ja murtavat perinteitä. Poikkeavuuksia sallitaan enemmän. Pukeutumisdiskursseihin tukeutuen olen Heikkisen ja Huttusen kanssa samaa mieltä, että ajatustapojen muuttumisesta huolimatta opettajan ulkoinen identiteetti rakentuu lähitulevaisuudessakin valtakulttuurin tavallisuuden normien mukaan mieluummin kuin vastakulttuurin piirissä.¹⁰⁴⁷

Tilanne alkaa muuttua silloin, kun erinäköisistä opettajista tulee niin suuri ja pysyvä ryhmä, että se voi toimia ”virallisen” todellisuuden vastaisten määritelmien uskottavuusrakenteena. Normeista poikkeaminen tulee mahdolliseksi vasta, kun yhteisesti hyväksytyyn todellisuuden määritelmän eri versiot alkavat kilpailla keskenään. Tällöin yksilö voi vapaammin valita ulkoasunsa saatavilla olevista vaihtoehdosta. Eri syistä johtuen hän voi silti ”valita väärin”.¹⁰⁴⁸

Voitaisiinko opettajien ulkonäköä pohtia opettajankoulutuksessa? Millaisia vaikutelmia eri pukeutumismateriaalit, värit, tatuoinnit ja ulkonäön kokonaisvaikutelma voivat viestiä? Mistä visuaalisen ja materiaalisen kulttuurin perustasta nämä mielikuvat ovat peräisin? Opiskelijoiden tulisi olla tietoisia siitä, että esimerkiksi opettajan repaleisten farkkujen alta pilkistävä iho voi olla jollekin katsojalle tyrmistyttävää, vaikka se pukeutujalle itselleen olisi tyylikästä, ajan hengen mukainen ja hänen viiteryhmässään arvostettu pukeutumistyyli. Opettajat voivat olla itse tietoisesti tai tiedostamatta osallisina heihin kohdistuvaan arvosteluun ellei ulkoasun merkkikieltä ja koulumaailman visuaalisia järjestyksiä ymmärretä¹⁰⁴⁹. Muodikkaasti kulutetut farkut saavat eri merkityksen opettajalla kuin taiteilijalla.

Ulkonäkökeskustelua opettajankoulutuksessa tarvitaan myös opettajien itsesuojelun kannalta. Millä tavoin asennoitua ja reagoida, kun oppilaat huomauttelevat opettajan ulkonäöstä tai nimittelevät opettajaa? Kuinka suhtautua siihen, kun kollega, esimies tai ul-

kopuolinen taho vihjailee opettajan epäsovivasta ulkoasusta? Opettajaopiskelijoille tulisi antaa toimintamalleja tällaisia haasteellisia tilanteita varten. Samalla voitaisiin luoda ymmärrystä niistä sosiokulttuurisista kysymyksistä, jotka ovat ulkonäkötulkitonjen taustoilla ja ulkonäköjä rakentamassa.

Vaivaako suomalaista opettajankoulutusta edelleen luterilainen oikein tekemisen kulttuuri vai onko tällainen ajattelutapa provosoiva myytti? Opettajankouluttajana työskennelleenä minun on helppo yhtyä Vuorikosken näkemykseen, että jo opettajankoulutuksessa opettajaopiskelijoita pitäisi ohjata tiedostamaan ammatin kulttuurihistorialliset myytit, niiden kytkökset valtaan ja esimerkiksi koulutuksen sukupuolistaviin rakenteisiin ja käytäntöihin¹⁰⁵⁰.

Ulkoasun merkkikielen ymmärtämisessä on kyse visuaalisesta tulkintataidosta, joka vaatii yhteisesti jaettujen ja totunnaisten merkitysten ymmärtämistä. Taidekasvattajana olen opettanut esteettiseen työhön liittyvää ”näkemisen opettamista” ammattiin valmistavissa oppilaitoksissa. Opettajien ulkonäköpaineisiin liittyvää keskustelua olemme käyneet luokanopettajakoulutuksessa opiskelijoiden kanssa. Osana taidekasvatusopintoja olemme tulkinneet ulkoasujen välittämiä konnotaatioita ja työpukeutumisen merkityksiä.

Opiskelijoiden kiinnostusta ulkonäkökysymyksiin kuvaavat eri opettajankoulutuslaitoksissa opiskelevien lisääntyneet yhteydenotot väitöskirjaprosessini aikana. Opiskelijat kertovat tekevänsä pro gradu -tutkielmia opettajien ulkonäöstä. Tutkielman näkökulma on liittynyt vaikkapa opettajaopiskelijan ulkoasuun kohdistuneeseen palautteeseen harjoittelukouluissa, ja tämän vaikutukseen opettajuuden kehittämisessä. Esteettiseen työhön liittyvistä tutkielmista on tullut ja tulossa osa kasvatustieteellisiä opintoja.

Millaista sitten voisi olla lasten ja nuorten makukasvatus? Kokonaisvaltaista visuaalisen lukutaidon ja visuaalisen osaamisen katoamista on pelätty peruskoulun vähenevien taito- ja taideaineiden oppituntien seurauksena. Keskustelua on käyty kasvatustieteellisen pedagogisissa julkaisuissa, ammattilehtien artikkeleissa ja päivälehtien yleisönosastojen kirjoituksissa¹⁰⁵¹.

Makukasvatuksella en tarkoita ”oikean” tai ”hyvän maun” opettamista lapsille ja nuorille. Ajan takaa ajatusta laajentaa materiaaleihin liittyvän visuaalisen kulttuurin ja arjen estetiikan tarkastelua jo peruskouluissa, yhtä hyvin taiteen perusopetuksessa koulunpäivien ulkopuolella. Uotila on esittänyt jo 1990-luvulla, että pukeutumisen ilmentymien luomista ja vastaanottamista voitaisiin opettaa ”taiteen ulkoisena esteettisenä järjestelmänä” peruskoulujen taito- ja taideaineiden oppisisältöinä¹⁰⁵². Kaksi aineistoni tekstiiliopettajaa pitää kotikasvatuksen osuutta pukeutumiskulttuurissa tärkeänä. Heidän mielestään kontekstin mukainen pukeutuminen, juhlan erottaminen arjesta, tapa- ja makukasvatus lähtevät kotoa. He ovat sitä mieltä, että mikäli kodeissa ei kiinnitetä huomiota arjen estetiikkaan, lasten näkemyksiä on myöhemmin hankala muuttaa. Näin lapsista kehitty tekstiiliopettaja Sallan mukaan ”huonon maun ja välinpitämättömyyden kansalaisia”.

Yleissivistävässä koulutuksessa on ollut ristiriitainen suhde makukasvatukseen. Joinakin vuosikymmeninä se on haluttu sivuuttaa kokonaan elitistisenä hullutuksena. Mieluummin on keskitytty kuvallisen taidon oppimiseen. Nykyään yleissivistävä taideopetus on laajentunut käsittämään koko visuaaliseen kulttuurin ja siihen kasvattamisen.¹⁰⁵³ Lapset ja nuoret ovat yhä enemmän visuaalisen ja kuvallisen kulttuurin kanssa tekemisissä. Heidän näkemyksensä sukupuoli- ja ruumiillisuuksista ja ulkoisista olemuksista saavat vaikutteita sosiaalisesta mediasta. Tämän ohella kaverit vaikuttavat ulkonäkökäytäntöihin. Miten ulkonäköihanteet ja itsensä vertailu vaikuttavat kehittyvän ihmisen henkisen ja fyysisen terveyden edistämiseen sekä naisiksi ja miehiksi kasvamiseen? Kysymykset antaisivat opettajille mahdollisuuden käsitellä oppilaiden ja opiskelijoiden kanssa katsomista ja katseen kulttuuria osana arjen visuaalisuutta.

VIITTEET

JOHDANTO

¹ Sanattomaan viestintään sisältyy ulkonäköön liittyvien merkkien ja niille annettujen merkitysten ohella muitakin ruumiin koodeja, kuten eleet, ilmeet, katsekontakti, asennot, ryhti ja tapa liikkua; läheisyys, keskustelusuunta, äänensävy ja -voimakkuus, puheen nopeus, sen virheet ja painotukset sekä tuoksut ja hajut. Ks. esim. Fiske 2000, 91–94.

² Esim. Goffman 1971; Karvonen 1999, 52; Honkavaara 2000, 272; Lurie 2000, 3; Ruohonen 2001, 75; Hoffman, Krahnke, Bell & Iyer 2003, 1.

³ Roach-Higgins & Eicher 1995, 11.

⁴ Uotila 1995, 25.

⁵ Seppänen 2006.

⁶ Berger & Luckmann 1994.

⁷ Esim. Weber & Mitchell 1995; Salo 2004; 2005.

⁸ Raisen ulkoasu koostuu lyhyistä hameista ja avarista kaula-aukoista, runsaasta meikistä ja hajuvedestä, tatuoinneista ja pitkistä, valkaisuista hiuksista.

⁹ Vrt. Turunen 2011, 35.

¹⁰ Salo 2005, 15.

¹¹ Witz, Warhurst & Nickson 2003; Pettinger 2004; Julkunen 2008; Chugh & Hancock 2009; Warhurst & Nickson 2007; Jokinen 2010; Valkonen 2011.

¹² Esim. Seppänen 2006; Aholainen 2003; Witz, Warhurst & Nickson 2003; Kauppinen 2004; Kauppinen & Anttila 2005, 255; Parviainen, 2007; Julkunen 2008; Chugh & Hancock 2009.

- ¹³ Esim. Kulmala 2004, 13; Tiihonen 2004, 37; Naukkarinen 2005, 15–18; Tietje & Cresap 2005, 32.
- ¹⁴ Puustinen & Tikkanen 2009; Laaksola 2009. YLE uutiset ja MTV3 uutiset kertoivat lähetyksissään tutkimustuloksista; maakunta- ja ilta-päivälehdet uutisoivat tutkimuksen. Tämän jälkeen alkoi keskustelu internetissä, joka on jatkunut edelleen. Tutkimukseni kautta olen ottanut osaa mediakeskusteluun haastatteluja antamalla.
- ¹⁵ Vrt. Salo 2005, 12.
- ¹⁶ Merkitysten muodostumisesta ks. Evans & Hall 1999, 4–5; Rastas 2002, 15; Lehtonen 2004, 212–215; Kovala 2007, 177.
- ¹⁷ Foucault 1998, 69–71.
- ¹⁸ Viskari & Vuorikoski 2003, 55; Vuorikoski 2007a, 468–469.
- ¹⁹ Esim. Kinnunen 2008; Puustinen & Tikkanen 2009.
- ²⁰ Esim. Witz, Warhurst & Nickson 2003; Julkunen 2008, 138.
- ²¹ Tuula Variksen (1989, 87–88) mukaan Foucault tarkoittaa tekniikal-la esim. kurinpidollisia ja tarkkailevia toimintatapoja. Teknologia on laajempi käsite, joka viittaa paitsi tekniikoihin myös niiden käyttöä ja soveltamista koskevaan tietoon tai tiedonaloihin. Teknologia siis sisältää sekä teorian että käytännön.
- ²² Foucault 1998, 132–137; 2000, 40; ks. myös Helén 1994, 307–308; 2004, 228–229; Saastamoinen 2003, 267.
- ²³ Danziger 1997, 150–151.
- ²⁴ Saastamoinen 2003, 268–269, 283.
- ²⁵ Saastamoinen 2003, 268.
- ²⁶ Julkunen 2008, 153–154.
- ²⁷ Gray 2003, 503.
- ²⁸ Witz, Warhurst & Nickson 2003; Pettinger 2004; Julkunen 2008; Chugh & Hancock 2009; Warhurst & Nickson 2009.
- ²⁹ Maffesoli 1995, 61–66.

- ³⁰ Naukkarinen 2005, 15–18.
- ³¹ Julkunen 2008, 153.
- ³² Julkunen 2008, 220–221.
- ³³ Hochschild 2003,7; ks. myös Witz, Warhurst & Nickson 2003, 34–37; Korvajärvi 2001, 201–222; Julkunen 2008, 144–152.
- ³⁴ Craik 2005, 109–119.
- ³⁵ Witz, Warhurst & Nickson 2003.
- ³⁶ Esim. Kulmala 2004, 13; Sarlio-Lähteenkorva 2004, 31.
- ³⁷ Esim. Harjunen 2004, 412; Kauppinen & Anttila 2005, 255; Kinnunen 2008, 2010; Kinnunen & Seppänen 2009; Korvajärvi 2010, 183–196.
- ³⁸ Kauppinen 2004, 21–23.
- ³⁹ Sarlio-Lähteenkorva 2004, 30.
- ⁴⁰ Kauppinen 2004, 24; Kulmala 2004, 13; Tiuhonen 2004, 37.
- ⁴¹ Friday (1998, 352, 368). Nancy Friday muistuttaa, että pukeutumisen historiassa miesten näyttävä ulkoasu on ollut vahvempi kuin naisten. Lähes viidensadan vuoden ajan miesten ulkoasu oli kauneuden kriteeri ennen kuin kauneuden valta ja samalla vastuu siirtyivät naisille 1800-luvulla. Silloin, kun muoti ja kauneus olivat miesten aluetta, he käyttivät kauneutta hyväkseen kaikin tavoin: pöyhkeillen ja valtaa tavoitellen.
- ⁴² Witz, Warhurst & Nickson 2003, 38–39; Kauppinen 2004, 21.
- ⁴³ Witz, Warhurst & Nickson 2003, 49–50.
- ⁴⁴ Witz, Warhurst & Nickson 2003; Pettinger 2004, 181; Mears & Finlay 2005, 180.
- ⁴⁵ Kaiser 1998, 4–5; Koskennurmi-Sivonen 2000, 4; Rudd & Lennon 2000, 152; Barnard 2002, 10; Utriainen 2006, 39.
- ⁴⁶ Myös isommat esineet, kuten auto tai jopa lemmikkieläin, kuten koira voivat olla henkilön ulkoista kuvaa ilmaiseva ja hänestä kertova elementti.

- ⁴⁷ Roach-Higgins & Eicher 1995, 7.
- ⁴⁸ Entwistle 2001, 33–55; Utriainen 2006, 29; ks. myös Uotila 1994; 1995.
- ⁴⁹ Uotila 1994, ix–x.
- ⁵⁰ Vrt. Englannin kielessä yksikkömuotoinen *cloth* tarkoittaa tavallisesti kangasta, vaikka sanakirjojen suomennoksissa saattaa esiintyä myös merkitys vaate.
- ⁵¹ Uotila 1994; Ruohonen 2001, 13.
- ⁵² Koskennurmi-Sivonen 2000, 2.
- ⁵³ Ruohonen 2001, 13.
- ⁵⁴ Koskennurmi-Sivonen 2000, 3; Utriainen 2006, 37.
- ⁵⁵ Roach-Higgins & Eicher 1995, 9.
- ⁵⁶ Koskennurmi-Sivonen 2000, 4.
- ⁵⁷ Roach-Higgins & Eicher 1995; Koskennurmi-Sivonen 2000, 4; Turunen 2011, 43.
- ⁵⁸ Suomen kielen perussanakirja 2004.
- ⁵⁹ Myös Roach-Higgins ja Eicher ovat toisaalta tätä mieltä, toisaalta heidän mielestään termi pukeutuminen kattaa enemmän. Pukeutuminen aistitaan kaikilla aisteilla, ei vain näköaistilla, kuten sana ulkonäkö antaa ymmärtää.
- ⁶⁰ Lönnqvist 2008, 49.
- ⁶¹ Roach-Higgins 1995, 9.
- ⁶² Entwistle 2000.
- ⁶³ Stone 1995, 21; Kaiser 1998, 6; Koskennurmi-Sivonen 2000, 4.
- ⁶⁴ Ronkainen 1999, 45.
- ⁶⁵ Ks. tarkemmin ruumiin ja kehon käsitteistä esim. von Bonsdorff 2000, 160–162.
- ⁶⁶ Roach-Higgins & Eicher 1995, 1; Entwistle 2000; 2001; Keenan 2001, 6, 28, 35–36.

- ⁶⁷ Ruohonen 2001, 13; ks. myös Palin 1996, 237.
- ⁶⁸ DeLong 1998, 11–14.
- ⁶⁹ Entwistle 2000, 52.
- ⁷⁰ Solomon 1988, 34–35.
- ⁷¹ Entwistle 2000; 2001; Ruohonen 2001, 71, 166.
- ⁷² Tiedot perustuvat Pukeutumisen kieli -koulutuksieni yleisökommentteihin ja lehtien yleisönosastokirjoituksiin.
- ⁷³ Entwistle 2000, 51–52.
- ⁷⁴ Vilkkö 2010, 324–325.
- ⁷⁵ Uotila 1995, 49.
- ⁷⁶ Calefato 2004, 27.
- ⁷⁷ Maffesoli 1995, 41.
- ⁷⁸ O’Neal 1999, 130.
- ⁷⁹ Calefato 2004, 27.
- ⁸⁰ Bourdieu 1987, 147.
- ⁸¹ Ruohonen 2001, 13, 59, 61.
- ⁸² Leddy 2005, 15.
- ⁸³ Muoti käsittelee muutakin kuin ulkonäköön ja pukeutumiseen liittyvää, esimerkiksi musiikkiin; kulkuneuvoihin; huvituksiin ja harrastuksiin; ruokaan ja ravintolakulttuuriin; puutarhaan ja asumiseen liittyviä suuntauksia.
- ⁸⁴ Koskennurmi-Sivonen 2000, 5.
- ⁸⁵ Davis 1992.
- ⁸⁶ Entwistle 2000, 48.
- ⁸⁷ Hall 1999, 122–123, 189–192.
- ⁸⁸ Weber & Mitchell 1995; Salo 2005; Mikkonen, Desavelle & Rokka 2009, 174; Vuori 2010, 322.
- ⁸⁹ Rossi 2010, 40–41.

⁹⁰ Weber & Mitchell 1995.

⁹¹ Vrt. Palmu 2003, 64.

SOSIOKULTTUURINEN NÄKÖKULMA PUKEUTUMISEEN

⁹² Hacking 2009.

⁹³ Hacking 2009, 25.

⁹⁴ Seppänen 2006.

⁹⁵ Vrt. Kuusela 2003, 31.

⁹⁶ Barnard 2002, 27–48; vrt. Valtonen 2009, 37.

⁹⁷ Hacking 2009, 26–27.

⁹⁸ Kaiser 1998.

⁹⁹ Uotila 1994, 41, 43.

¹⁰⁰ Berger & Luckmann 1994; ks. myös Aittola & Raiskila 1994, 220–231; Burr 1995, 1–8; Kuusela & Saastamoinen 2003, 9–15; Saaristo & Jokinen 2009, 103, 105.

¹⁰¹ Hacking 2009, 45–46.

¹⁰² Vrt. Entwistle 2000, 23–25; Oksala 1997, 185.

¹⁰³ Saastamoinen 2003, 284.

¹⁰⁴ Seppänen kertoo halunneensa kehittää käsitteen, joka soveltuu kaikesta visuaalisesta todellisuudesta analysointiin. Kirjoissaan *Katseen voima* (2001) ja *Visuaalinen kulttuuri* (2005) Seppänen johdattaa lukijaa ymmärtämään arkipäivässä näkyviä ja mediassa representoituja visuaalisen kulttuurin merkityksiä ja merkkikielen tulkintaa.

¹⁰⁵ Barnard 2001, 2–4; Rossi 2002, 9–10; 2003, 14–15; Vänskä 2002, 9–10; Seppänen 2006.

¹⁰⁶ Koski 2005, 10.

¹⁰⁷ Koski 2005, 109, 122.

¹⁰⁸ Uotila 1994, ix–xiii, 12.

- ¹⁰⁹ Kuvan merkitykset voivat olla sen luonteisia, kuten lauseissa ”hän pyrkii luomaan karskin kuvan itsestään” ja ”pitkät hameet kuuluivat muodin kuvaan”.
- ¹¹⁰ Uotila 1994, 58–59, 161; ks. artefakteista ja teksteistä Lehtonen 2004, 106–108.
- ¹¹¹ Uotila 1994, 141; myös Seppänen 2006, 23.
- ¹¹² Ks. pukeutumisen tutkimuksista osana visuaalisen kulttuurin tutkimusta myös Iltanen 2007 ja Seddiki 2010.
- ¹¹³ Entwistle 2001, 34–35; myös Iltanen 2007, 13; Turunen 2011.
- ¹¹⁴ Kalha 2002a; 2002b; 2008.
- ¹¹⁵ Romppainen 2003, 22.
- ¹¹⁶ Seppänen 2006, 34, 224; ks. myös Lehtonen 2004, 13.
- ¹¹⁷ Vänskä 2002, 13.
- ¹¹⁸ Rossi & Seppä 2007, 7–8, 13.
- ¹¹⁹ Seppänen 2006, 141. Määritelmä on IVLA:n eli International Visual Literacy Association, (Visuaalisen lukutaidon tutkimuksen kansainvälinen yhteenliittymä) -raportista.
- ¹²⁰ Seppänen 2006, 126, 141, 143, 145.
- ¹²¹ Romppainen 2003, 22.
- ¹²² Rogoff 2001, 28; Seddiki 2010, 41.
- ¹²³ Davis 1992.
- ¹²⁴ Koski 2005, 127.
- ¹²⁵ Romppainen 2003, 21.
- ¹²⁶ DeLong 1998, 16–18.
- ¹²⁷ Aaltonen 2006, 69–70.
- ¹²⁸ Lönnqvist 2008, 6.
- ¹²⁹ Seppänen 2006, 29–46, 219–225.

¹³⁰ Koulun formaalit järjestykset liittyvät useimmin ”oikeanlaiseen” käyttäytymiseen, kuten istumajärjestykseen ja ruokailu- ja välituntitapoihin. Lisäksi kouluissa on informaaleja järjestyksiä, jotka ovat muotoutuneet aikojen kuluessa. Ne voivat olla sukupuolittuneita: tietyt asiat ovat sallittuja tytöille, mutta ei pojille ja toisin päin. Ks. esim. Salo 1999; Tolonen 2001; Lehtonen 2003; Berg 2010.

¹³¹ Yhteistä sosiaalisesta järjestyksestä kirjoittaville tutkijoille on, että he korostavat sosiaalisen elämän järjestyneisyyttä ja ihmisten välistä vuorovaikutusta merkityksellisenä, sosiaalista todellisuutta ylläpitävänä toimintana.

¹³² Esim. Barnard 2002, 59–60.

¹³³ Esim. Witz, Warhurst & Nickson 2003; Craik 2005; Warhurst & Nickson 2007, 112; Chugh & Hancock 2009.

¹³⁴ Keenan 2001, 186.

¹³⁵ Vrt. Lönnqvist 2008, 6–7.

¹³⁶ Vrt. Seppänen 2006, 52, 126.

¹³⁷ Näkyä – tulla nähdyksi; olla nähtävissä; olla havaittavissa; erottaa silmillä. Näkyvä – joku, joka näkyy, helposti erottuva. Näkyvyys – erottuvuus joukosta. Näkyvästi – usein merkityksessä erottua selkeästi: ”Hän oli näkyvästi esillä.”

¹³⁸ Esim. Kaiser 1998; Entwistle 2000; 2001; Keenan 2001.

¹³⁹ Perttu kertoo, ettei hän edes tiennyt, mitä sana ”fruittari” tarkoitti. Urbanisanakirjan mukaan nimitystä käytetään nuorisokulttuurissa miehestä, joka pukeutuu muodikkaasti ja muokkaa aktiivisesti ulkonäköään. Muodikkuus tarkoittaa merkkietoisuutta, jota edustaa erityisesti Lacoste-merkki varsinkin valkoisten kenkien ja pastelliväristen neuleiden muodossa. Fruittari tulee englanninkielisestä, homoseksuaalia tarkoittavasta sanasta ”fruitcake”. Siitä huolimatta fruittari on seksuaalisen suuntautumisen suhteen neutraali termi.

¹⁴⁰ Lönnqvist 2008, 12.

- ¹⁴¹ Seppänen 2006, 13, 44–46.
- ¹⁴² Keenan 2001, 180–181, 188. Julmana esimerkkinä Keenan mainitsee toisen maailmansodan aikana natsien pakotteesta langetetut juutalaisten keltaiset daavidintähdet, joilla juutalaiset voitiin julkisesti tunnistaa ja stigmatisoida. Juutalaisten tuli vieläpä itse ommella tähdet vaatteisiinsa, mikä lisäsi alistamisen tunnetta.
- ¹⁴³ Seppänen 2006, 110.
- ¹⁴⁴ Keenan 2001, 179–181, 189; vrt. Foucault 1980, 131–133; ks. myös Seppänen 2006, 158–159.
- ¹⁴⁵ Foucault 1998, 69–71.
- ¹⁴⁶ Foucault 2000, 286; myös Keenan 2001, 188, 191; Seppänen 2006, 43.
- ¹⁴⁷ Vuorikoski 2006, 124.
- ¹⁴⁸ Foucault 1998, 71.
- ¹⁴⁹ Foucault 2000, 249.
- ¹⁵⁰ Keenan 2001, 189. Keenan itse kirjoittaa käsitteet isoilla alkukirjaimilla.
- ¹⁵¹ Foucault 1998, 70–71; ks. myös Saaristo & Jokinen 2009, 193–194.
- ¹⁵² von Bonsdorff & Seppä 2002, 15.
- ¹⁵³ Foucault 2000, 186–187.
- ¹⁵⁴ Seppänen 2005, 255.
- ¹⁵⁵ Foucault 1998, 70.
- ¹⁵⁶ von Bonsdorff & Seppä 2002, 15.
- ¹⁵⁷ Frost 2001, 45.
- ¹⁵⁸ Entwistle 2000, 18–23.
- ¹⁵⁹ Vrt. Seppänen 2005, 252, 254.
- ¹⁶⁰ Vrt. von Bonsdorff & Seppä 2002, 15.

¹⁶¹ Foucault'n teos on ilmestynyt vuonna 1975 ja se on suomennettu vuonna 1980. Tutkimuksessani viitataan vuonna 2000 tehtyyn painokseen.

¹⁶² Esim. Rinne 1986.

¹⁶³ Foucault 1998, 71.

¹⁶⁴ O'Neal 1999, 137.

¹⁶⁵ Foucault 1998, 72.

¹⁶⁶ Entwistle 2000, 24–25.

¹⁶⁷ Yhdysvalloissa 1970–80-lukujen taitteessa syntyneellä power dressing -käsitteellä tarkoitetaan uranaisen pukeutumista maskuliiniseen, mutta tietyn osin naiselliseen pukineeseen. Käsitteellä ei ole virallista suomennosta eikä sitä voi kääntää sanalla voimavaate. Suomen kielessä voimavaate tarkoittaa mitä tahansa vaatekappaletta tai pukeutumistapaa, jossa pukeutuja tuntee erityisesti viihtyvänsä ja joka tuo hänelle sisäistä varmuutta. Sen sijaan ”valtapukeutuminen” on toistaiseksi vähän tutkimuksissa esiintyvä termi, mutta se kuvaa mielestäni englanninkielisen käsitteen merkitystä. Valtapukeutuminen luo mielikuvan englanninkielisten tekstien määrittelystä ”dress for success”.

¹⁶⁸ Davis 1992, 27–28; Kaiser 1998, 458; Entwistle 2000, 26, 187–189.

¹⁶⁹ Foucault 1998, 132–135. Foucault määrittelee ”moraalin” laajassa merkityksessä tarkoittavan sekä käyttäytymissääntöjä että itsenäiseksi toimijaksi muuttumista.

¹⁷⁰ Helén 1994, 308.

¹⁷¹ Entwistle 2000, 26; Gray 2003.

¹⁷² Seppänen 2005, 255.

¹⁷³ Foucault 1998, 99–100.

¹⁷⁴ Chugh & Hancock 2009, 466–467.

¹⁷⁵ Saaristo & Jokinen 2009, 172.

¹⁷⁶ Lönnqvist 2008, 7.

- ¹⁷⁷ Bourdieu 1984, 1–7.
- ¹⁷⁸ Bourdieu 1987, 105–106.
- ¹⁷⁹ Saaristo & Jokinen 2009, 175.
- ¹⁸⁰ Saaristo & Jokinen 2009, 176–177.
- ¹⁸¹ Berry 2008, 88.
- ¹⁸² Lönnqvist 2008, 12.
- ¹⁸³ Esim. Pitkänen 1991, 57–58. Pitkänen nojaa Immanuel Kantin käsitykseen mausta ”kyvyksi arvioida kaunista” ja Frank Sibleyn käsitykseen mausta esteettisenä havaintokykynä.
- ¹⁸⁴ Eaton 1994, 49–50.
- ¹⁸⁵ Simmel 1986, 22–25.
- ¹⁸⁶ Bourdieu 1984, 56; myös Gronow 1995, 101.
- ¹⁸⁷ Roos 1987, 19.
- ¹⁸⁸ Gronow 1991, 85.
- ¹⁸⁹ Leddy 2005, 15.
- ¹⁹⁰ Bourdieu 1987, 142.
- ¹⁹¹ Berger 1991, 8.
- ¹⁹² Foucault 2000, 251.
- ¹⁹³ Seppänen 2006, 24, 35–36, 52, 124; myös Iltanen 2007, 69.
- ¹⁹⁴ Seppänen 2006; Sauer, Salovaara, Mikkonen & Ropo 2010, 26.
- ¹⁹⁵ Foucault 2000, 241.
- ¹⁹⁶ Seppänen 2006, 101–109, 220.
- ¹⁹⁷ Uotila 1995, 44.
- ¹⁹⁸ Keenan 2001, 35.
- ¹⁹⁹ Rastas 2002, 9–12.
- ²⁰⁰ Seppänen 2006, 220.
- ²⁰¹ Iltanen 2007, 68; ks. myös Raunio 2000, 69–70.
- ²⁰² Seddiki 2007, 9.

- ²⁰³ Seppänen 2006, 112.
- ²⁰⁴ Julkunen 2010, 193.
- ²⁰⁵ Eck 2003, 706–707.
- ²⁰⁶ Mulvey 2009. Ensimmäisen kerran käsite ”male gaze” on esitetty Mulveyn artikkelissa *Visual pleasure and narrative cinema*.
- ²⁰⁷ Elovirta 1998, 88.
- ²⁰⁸ Berger 1991, 47–64.
- ²⁰⁹ Elovirta 1998, 87.
- ²¹⁰ Erottelen lähellä toisiaan olevien ja toisinaan synonyymisesti käytettyjen käsitteiden, voimaantuminen ja valtaistuminen, merkitykset tässä tutkimuksessa. Englannin kielessä käytetään yhtä käsitettä *embo-werment*. Voimaantumisella tarkoitan ihmisen itsevarmuuden, kykyjen ja mahdollisuuksien lisääntymistä. Tämä kohdistuu ihmiseen itseensä ilman, että hän tietoisesti kilpailee toisten kanssa. Esim. ihminen kokee laihdutuksen seurauksena muuttuneen vartalonmuotonsa aiheuttaneen voimaannuttavan vaikutuksen itseensä. Hän kokee sisäisesti vahvistuneensa: uusi tilanne on parantanut hänen hyvinvointiaan. Hän kokee, että hänellä on nyt enemmän mahdollisuuksia vaatevalinnoissaan, hän näyttää mielestään paremmalta, hän uskoo tulewansa paremmin hyväksytyksi. Valtaistumiseen liittyy voimaantuminen, jonka avulla ihminen tietoisesti käyttää valtaa ja kilpailee toisten kanssa, kuten pelaa valta-peliä kauniimmalla ulkonäöllä toisten kanssa. Valtaistumiseen liittyy päämäärä suhteessa toisiin: olla parempi tai ainakin samankaltainen kuin he, joihin ihminen itseään vertaa.
- ²¹¹ Gagné & McGaughey 2002; ks. myös Rudd & Lennon 2000; Weitz 2001; Kinnunen 2006; Iltanen 2007, 66, 123–127; Reilly & Rudd 2009; Julkunen 2010, 192–194.
- ²¹² Weitz 2001, 675; myös Reilly & Rudd 2009.
- ²¹³ Julkunen 2010, 188, 225–226.
- ²¹⁴ Seddiki 2006, 17.

- ²¹⁵ Kinnunen 2006, 174.
- ²¹⁶ Entwistle 2000, 11.
- ²¹⁷ Reuter 1997, 147–148, 157, 159.
- ²¹⁸ Foucault 2000, 226.
- ²¹⁹ Goffman 1971; myös Bourdieu 1984; Vihma 1994, 32.
- ²²⁰ Vrt. Seppänen 2006, 24, 122.
- ²²¹ Keenan 2001, 26–27.
- ²²² Vihma 1994, 29.
- ²²³ Fiske 2000, 16.
- ²²⁴ Vihma 1994, 32–33.
- ²²⁵ Esim. Johnson, Yoo, Kim & Lennon 2008, 18.
- ²²⁶ Davis 1992, 10; Fiske 2000, 14, 104.
- ²²⁷ Hall 1992, 141.
- ²²⁸ Hall 1992, 140; Barnard 2002, 82–89.
- ²²⁹ DeLong 1998; Naukkarinen 2011, 153.
- ²³⁰ Ks. Veivo & Huttunen 1999, 33.
- ²³¹ Uotila 1994, 6, 17; ks. myös Anttila 2005, 348; vrt. Goffman 1974.
- ²³² Barnard 2002, 81–82.
- ²³³ Davis 1992.
- ²³⁴ Keenan 2001.
- ²³⁵ Uotila 1994, 139; 1995, 47; Seppänen 2006, 174.
- ²³⁶ Uotila 1995, 35; Solomon & Rabolt 2004, 324; Brady 2005, 190.
- ²³⁷ Saaristo & Jokinen 2008, 116.
- ²³⁸ Heikkinen & Kupiainen 1996, 252–253.
- ²³⁹ Todellisuudessa valokuvan henkilö oli elokuvaohjaajana työskentelevä ulkomainen nainen. Ks. kuva: Uotila 1994, 154.
- ²⁴⁰ Barnard 2002, 87.

- ²⁴¹ Kinnunen 2001, 236.
- ²⁴² Myytilä tarkoitetaan uskomusta, joka selittää asioita, joista ei ole ensikäden tietoa tai joiden todenperäisyyttä ei voi todistaa.
- ²⁴³ Aikasalo 2000, 37.
- ²⁴⁴ Fiske 2000, 115–121; Seppänen 2006, 183–184.
- ²⁴⁵ Weber & Mitchell 1995; Vuorikoski 2006, 129–130.
- ²⁴⁶ Uotila 1994, 165–166.
- ²⁴⁷ Sauer et al. (2010, 114) käyttävät käsitettä ”melu”, jolla he tarkoittavat kaikkea keskinäistä vuorovaikutusta häiritsevää kommunikaatiota.
- ²⁴⁸ Hall 1992, 136–137; Barnard 2002, 22, 30–31; Honkavaara 2000, 273.
- ²⁴⁹ Fiske 2000, 22; Solomon & Rabolt 2004, 325.
- ²⁵⁰ Väänänen, Muodin psykologia -luento 2001.
- ²⁵¹ Uotila 1994, 113; ks. myös Barnard 2002, 30.
- ²⁵² Barnard 2002, 33.
- ²⁵³ Karvonen 1999, 248.
- ²⁵⁴ Entwistle 2000, 112; Lurie 2000, 3; Solomon & Rabolt 2004, 323.
- ²⁵⁵ Hoffman, Krahnke, Bell & Iyer 2003, 1.
- ²⁵⁶ Väkevä 1994, 50–51.
- ²⁵⁷ Ks. Tarasti 1992, 18; Karvonen 1999, 69–73; Fiske 2000, 81–83; Barnard 2002, 89–94; Seppänen 2006, 181–182.
- ²⁵⁸ Anttila 2005, 353, 363.
- ²⁵⁹ Seppänen 2006, 181–182.
- ²⁶⁰ Heikkinen & Huttunen 2007.
- ²⁶¹ Solomon & Rabolt 2004, 324.
- ²⁶² Uotila 1995, 50.
- ²⁶³ Väänänen, Muodin psykologia -luento 2001; ks. myös Uotila 1994, 65; Kaiser 1998, 213.

- ²⁶⁴ Eck 2003, 706; Solomon & Rabolt 2004, 324–325; vrt. Iltanen 2007, 66–67.
- ²⁶⁵ Wolf 1996, 14; Iltanen 2007, 67.
- ²⁶⁶ DeLong 1998, 16–18.
- ²⁶⁷ Eck 2003, 697; Babiak & Hare 2006, 71; vrt. Fiske 2000, 60.
- ²⁶⁸ Hall 1999, 146.
- ²⁶⁹ Romppainen 2003, 24.
- ²⁷⁰ Veivo & Huttunen 1999, 37.
- ²⁷¹ Barnard 2002, 93–94.
- ²⁷² Goffman 1971, 71.
- ²⁷³ Berger & Luckmann 1994, 40; Solomon & Rabolt (2004, 142) viittaavat Kaiseriin; Reilly & Rudd 2009, 228.
- ²⁷⁴ Friday 1998; Rudd & Lennon 2000, 159; Gagné & McGaughey 2002, 831; Eck 2003, 700; Solomon & Rabolt 2004, 143–144.
- ²⁷⁵ Reilly & Rudd (2009, 228–229) viittaavat Rudd'n ja Lennonin vuonna 1994 ideoimaan model of body aesthetics -malliin.
- ²⁷⁶ Weitz 2001, 669.
- ²⁷⁷ Reilly & Rudd 2009, 229–230, 235.
- ²⁷⁸ Kaiser 1998, 133; Entwistle 2000, 190; Ruohonen 2001, 76; Kauppinen 2004, 27.
- ²⁷⁹ Goffman 1963.
- ²⁸⁰ Hall 1999, 144, 152–156, 160, 184.
- ²⁸¹ Karvonen 1999, 240.
- ²⁸² Karvonen 1999, 243.
- ²⁸³ Kirja ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 1959. Suomennos on vuodelta 1971.
- ²⁸⁴ Goffman 1971, 11–21.
- ²⁸⁵ Goffman 1971, 61.

- ²⁸⁶ Goffman 1971; 1961; 1995.
- ²⁸⁷ Goffman 1971, 32–40; Karvonen 1999, 249–250.
- ²⁸⁸ Goffman 1971; myös Heiskala 1991, 90; Karvonen 1999, 243; Puroila 2002, 18–19, 21, 41.
- ²⁸⁹ Goffmanille esitys on kaikki ne ihmisen toiminnot, joita hän tietysti tilaisuudessa toteuttaa ja jotka jollakin tavoin pyrkivät vaikuttamaan johonkuhun muuhun osallistujaan. Goffman 1971, 26.
- ²⁹⁰ Goffman (1971, 9) tekee selväksi eron, joka on kuvitteellisessa tarinassa teatterinäytöksessä suhteessa siihen todellisuuteen, joka vallitsee arkipäivän elämässä. Teatterissa esitetään ennalta sovitusti roolihenkilön hahmossa roolia muille roolihenkilöille, joita toiset näyttelijät esittävät. Heitä seuraa kolmas osapuoli, teatteriyleisö, joka ei tavanomaisesti esitykseen aktiivisesti osallistu. Todellisessa elämässä tilanteet ovat suunnittelemattomia ja ennakoimattomia. Mutta arkielämässäkin henkilöt esiintyvät toisilleen, ovat tietyissä rooleissa, joissa he ovat vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Samalla he muodostavat myös yleisön toinen toisilleen.
- ²⁹¹ Goffman 1971; Karvonen 1999, 241–244.
- ²⁹² Saaristo & Jokinen 2009, 61.
- ²⁹³ Syväoja 2004, 233.
- ²⁹⁴ Gordon 1999, 101–115.
- ²⁹⁵ Vrt. semiotiikan viittaus. Goffmanin mukaan pukeutumisesta saadaan viitteitä henkilöstä. Semiotiikassa pukeutuminen tuottaa viittauksia, joita tulkitsemalla luodaan mielikuvia henkilöstä. Sanoja käytetään siis samankaltaisessa merkityksessä vaikutelman muodostumista tarkasteltaessa.
- ²⁹⁶ Goffman 1971, 11–21; Karvonen 1999, 240–248.
- ²⁹⁷ Goffman 1971, 68–75.
- ²⁹⁸ Vrt. Heiskalan (1991, 93) dramaturgisen sosiologian nelikenttään.
- ²⁹⁹ Butler 2006, 31–32.

- ³⁰⁰ Esim. Rossi 2002, 15, 17; Jauhiainen 2009, 102–103.
- ³⁰¹ Seppänen 2006.
- ³⁰² Ruohonen 2001, 27.
- ³⁰³ Värri 2002, 56.
- ³⁰⁴ Uusikylä 2002, 9–10.
- ³⁰⁵ Foucault 2000, 250.
- ³⁰⁶ Rinne 1986, 150–153, 205; Simola 1995, 233–235; ks. myös Vikainen 1986, 59; Paksuniemi 2009.
- ³⁰⁷ Foucault 2000, 189.
- ³⁰⁸ Värri & Ropo 2004, 41.
- ³⁰⁹ Kristillis-siveellisyyden tuli näkyä erilaisista maallisista tapahtumista kieltäytymisenä. Opettajan ei ollut soveliasta käydä tansseissa ja teatterissa, hänen tuli puhua sivistyneen ihmisen tavoin, pukeutua siististi eikä opettaja tietenkään saanut olla humalassa. Opettajankoulutuksen uusi oppikirja 1930-luvulla, Kristillinen siveysoppi, opetti kirjaimellisesti oikeaan käyttäytymiseen. Paksuniemi 2009, 94–95, 122.
- ³¹⁰ Syväoja 2004, 91, 162–173; ks. myös Paksuniemi 2009, 94.
- ³¹¹ Tikkanen 2011, 8.
- ³¹² Lehtonen 2003, 122.
- ³¹³ Paksuniemi 2009, 82–83, 93.
- ³¹⁴ Kalha 2008, 64 ja alaviite 133.
- ³¹⁵ Esim. Rinne 1986; Simola 1995; Syväoja 2004, 90–91.
- ³¹⁶ Esim. Weber & Mitchell 1995; Salo 2005; Cooks & LeBesco 2006, 234–235.
- ³¹⁷ Hall 1999, 161, 167; Ks. myös Lönnqvist 2008, 48.
- ³¹⁸ Syväoja 2004, 119, 229–253.
- ³¹⁹ Ks. esim. Paksuniemi (2009, 20–25) seminaariaikaa käsittelevistä koulututkimuksista.
- ³²⁰ Esim. Turunen 2004, 6–7.

- ³²¹ Simola 1995, 237.
- ³²² Vuorikoski 2004, 153.
- ³²³ Viskari 2004, 124.
- ³²⁴ Ks. Saito 2007, 192.
- ³²⁵ Poutasuo 2006, 28.
- ³²⁶ Vuorikoski 2004, 151–154.
- ³²⁷ Simola 1995, 236–237.
- ³²⁸ Turunen 2004, 7.
- ³²⁹ Turunen 2011, 29.
- ³³⁰ Rinne 1986, 175, 205.
- ³³¹ Vuorikoski 2004, 160.
- ³³² Simola 1995, 236–237, 239.
- ³³³ Vuorikoski 2004, 159.
- ³³⁴ Vuorikoski 2004, 161.
- ³³⁵ Ainamo 2003; Turunen 2004, 5–9.
- ³³⁶ Poutasuo 2006, 21–22, 27–28.
- ³³⁷ Turunen 2004, 7–8.
- ³³⁸ Rehtorin puoliso on itsekin saattanut olla opettaja. Joka tapauksessa esimerkki kertoo, miten koko rehtorin perhe on ollut malliperhe ja auktoriteetti, joka on voinut puuttua toisten näyttäytymiseen.
- ³³⁹ Vrt. Hakala 2007, 66–68.
- ³⁴⁰ Simola 1995, 239, 312.
- ³⁴¹ Rinne 1986, 162, 175; Simola 1995, 300, 313.
- ³⁴² Esim. Kyöstiö 1986; Opetusalan eettinen neuvottelukunta & Saras 2002.
- ³⁴³ Englanninkielinen termi ”casual friday” on sellaisenaan siirtynyt suomalaiseseen yrityskulttuuriin. Casual Friday tarkoittaa vapaata perjantaipukeutumista. Perjantaisin ei tavata asiakkaita, vaan tehdään toi-

mistotöitä tietokoneen ääressä farkuissa ja muissa epävirallisemmissa vaatteissa. Asiakastapaamisiin tiukan pukeutumisetiketin mukaisissa yrityksissä kuuluu puku ja solmio, naisilla jakku- ja housupuku.

³⁴⁴ Florida 2005, 195–196.

³⁴⁵ Vuorikoski 2004, 164–165.

³⁴⁶ Vuorikoski 2004, 164.

³⁴⁷ Salo 2005, 64.

³⁴⁸ Rucker, Anderson & Kangas 1999, 60.

³⁴⁹ Florida 2005, 197–198; ks. myös Koskinen 2005, 21.

³⁵⁰ Entwistle 2001, 48.

³⁵¹ Ruohonen 2001, 41.

³⁵² Hall 1999, 172.

³⁵³ Salo 2005, 50.

³⁵⁴ Weber & Mitchell 1995, 59; Salo 2005.

³⁵⁵ Kosonen 1998, 124.

³⁵⁶ Fiske 2000, 110.

OPETTAJIEN PUKEUTUMISPUHEET

³⁵⁷ Puustinen 2006, 44.

³⁵⁸ En ole kokonaisuudessaan nähnyt ns. juttupankin tekstiä enkä sitä, miten ja minkä pituisina eri lehdet ovat alkuperäistekstiä julkaisseet. Ilmaisjakelulehtinä kotitalouksiin jaetut lehdet ovat olleet ainakin Jyväskyläläinen, Tampereläinen, Turkulainen, Ilta-Lohja ja Forssan seudulla ilmestyvä Viikkouutiset. Näissä lehdissä olleiden tekstien pohjalta opettajat postittivat minulle kirjoitelmiaan.

³⁵⁹ Yhdessä ammattikorkeakoulussa johtoryhmä halusi ensiksi keskustella tutkimukseni merkityksestä, minkä jälkeen he antoivat tutkimusluvan aineiston keräämiseen opettajiltaan.

- ³⁶⁰ Puustinen 2009, 30–33.
- ³⁶¹ Suusanallinen tutkimuslupa aineiston keräämiseksi on saatu kasvatustieteen yksikön professorilta ensimmäisenä vuotena. Vrt. Kuula 2006, 145.
- ³⁶² Ensimmäisenä vuonna sain 51 kirjoitelmaa, toisena vuonna 23 kirjoitelmaa. Joukossa on kahdeksan miesopettajaa ja 66 naisopettajaa.
- ³⁶³ Oma opettajakokemukseni useilta eri kouluasteilta auttaa minua ymmärtämään kunkin koulumuodon opettajien ulkoisen olemuksen erikoisvaatimuksia.
- ³⁶⁴ Saresma 2010, 61.
- ³⁶⁵ Partanen 2011, 55.
- ³⁶⁶ Tuomi & Sarajärvi 2009, 79.
- ³⁶⁷ Vrt. Holland 2006, 2–4.
- ³⁶⁸ Kuula 2006, 137.
- ³⁶⁹ Tuomi & Sarajärvi 2009, 73.
- ³⁷⁰ Vrt. Saarikoski 2009, 125.
- ³⁷¹ Vrt. Alasuutari 1994, 72–94; Moilanen & Rähkä 2001; Lehtonen 2003, 45; Iltanen 2007, 18.
- ³⁷² Pietikäinen & Mäntynen 2009, 140.
- ³⁷³ Vrt. Palmu 2003, 84.
- ³⁷⁴ Saresma 2010, 59–62.
- ³⁷⁵ Vrt. Saarikoski 2009, 127.
- ³⁷⁶ Ronkainen 2004, 65.
- ³⁷⁷ Vrt. Ojala 2010, 137–138.
- ³⁷⁸ Esimerkiksi opettajien seksuaaliset vaateviestit toistuivat aineistossa tavan takaa, joten lähdin laskemaan, kuinka monta kertaa liian lyhyet hameet, liian avarat päntit, napapaidat ja muu vastaavat ”liiallisuudet” esiintyivät. Yhteensä seksuaalisten vaateviestien moitittava ilmeneminen mainittiin noin sadassa pukeutumispuheessa.

³⁷⁹ Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 229.

³⁸⁰ Vrt. Ojala 2010, 137–139.

³⁸¹ Näiden kysymysten avulla saatoinkin tarkastella opettajan oman ulkoasunsa suhdetta siihen, mitä hän kertoo kollegoiden ulkoasuista. Tavallisimmin opettajan oman ulkoasunsa erittely on hänen puheessaan vastannut kaikkien opettajien pukeutumisen merkityksiä. Tarkoitan, että opettaja luo samankaltaisia merkityksiä esimerkiksi ”asialliselle” pukeutumistavalle riippumatta siitä, onko kyseessä hänen oma vai toisen opettajan pukeutuminen.

³⁸² Ylöskirjaaminen tapahtui käytännössä värikynämerkkien tekemällä kirjoitelmiin ja litteroituihin haastatteluihin, käsitekarttoja piirtämällä jokaisen opettajan pukeutumispuheen perusteella tehdyn erittelyni mukaan sekä ranskalaisin viivoin opettajien vastauksia ryhmittelemällä.

³⁸³ Vrt. Ojala 2010, 144.

³⁸⁴ Jollakin opettajalla keskeinen teema oli kasvatuksellinen ja roolimallina olemisen tärkeys; toisella erottautumisen tarve ja muutoksen halu; kolmannella koulun visuaalisten järjestysten vaikutus opettajan ulkoasun tyyliin ja niin edelleen.

³⁸⁵ Eskola & Suoranta 2008, 174.

³⁸⁶ Ks. luku Opettajan arvoituksellinen ulkoasu.

³⁸⁷ Noudatan kirjoitusasussa Sari Pietikäisen ja Anne Mäntysen (2009) tapaa kirjoittaa diskurssintutkimus yhdyssanana ja genetiivimuodossa. Vrt. Diskurssianalyysi.

³⁸⁸ Vrt. Lähdesmäki 2012, 41, 57.

³⁸⁹ Lehtonen 2004, 69.

³⁹⁰ Jokinen 2004, 192.

³⁹¹ Vrt. Lähdesmäki 2012, 42.

³⁹² Jokinen 2004, 191.

³⁹³ Eskola & Suoranta 2008, 201.

- ³⁹⁴ Ojala 2010, 145–146.
- ³⁹⁵ Vrt. Ojala 2010, 139.
- ³⁹⁶ Isosomppi 2009; Ojala 2010, 138.
- ³⁹⁷ Eskola & Suoranta 2008, 195.
- ³⁹⁸ Anttila 2005, 413–414.
- ³⁹⁹ Lempiäinen 2003, 32.
- ⁴⁰⁰ Ojala 2010, 151.
- ⁴⁰¹ Ronkainen 2004, 66; ks. myös Rose 2001, 136. Gillian Rosen mukaan intertekstuaalisuus liittyy monitulkintaisuuteen. Puheen merkitykset voivat kantaa sisällään muita, aiempia merkityksiä. Puhe voi sisältää viittauksia muihin puheisiin. Se voi ilmetä esimerkiksi puheessa, jossa opettajan katse kiinnittyy kollegan tatuointiin, jonka hän arvostelee sopimattomaksi. Tatuointipuhe voi saada viitteensä alakulttuureihin nivoutuvasta aiemmasta puheesta ja opettajan elämäkokemuksista.
- ⁴⁰² Vrt. Seppänen 2006, 175; ks. myös Pietikäinen & Mäntynen 2009, 97.
- ⁴⁰³ Ojala 2010, 147.
- ⁴⁰⁴ Ronkainen 2004, 66.
- ⁴⁰⁵ Lempiäinen 2003, 36.
- ⁴⁰⁶ Ojala 2010, 148.
- ⁴⁰⁷ Vrt. Ojala 2010, 148; myös Aaltonen 2006, 32.
- ⁴⁰⁸ Vrt. Soley-Beltran 2004, 310. Tutkija Patricia Soley-Beltran on entinen ammattimalli, joka tutki post doc -tutkimuksessaan mannekiini-työskentelyä kulttuurisena ilmiönä.
- ⁴⁰⁹ Tähän tutkimukseen liittyvä työkokemukseni tulee ammattiteatterin pukusuunnittelutehtävistä, pukeutumisviestinnän luennointityöstä ja laajemmin visuaalisten alojen opettajan työstä eri oppilaitoksissa.

⁴¹⁰ Kirsti Lempiäisen (2003, 32) mukaan refleksiivinen lukutapa on osa tutkimuksen menetelmää. Hän on sitä mieltä, että sen jälkeen, kun tutkija oivaltaa ja avaa sitä taustaa, mikä hänen tulkintaansa ohjaa, tutkija pystyy sen myötä liikkumaan kohti yleisempää tulkintaa.

⁴¹¹ Ks. Gordon 2005, 114, 121; Saresma 2010, 66, 61.

⁴¹² Vrt. Lempiäinen 2003, 34.

⁴¹³ Vrt. Lönnqvist 2008, 12.

⁴¹⁴ Ojala 2010, 150.

⁴¹⁵ Vrt. Saarikoski 2009, 128.

⁴¹⁶ Aineistokatkelmassa on joitakin minun ja haastatellun välisiä keskusteluja. Oman repliikkini edessä ovat kirjaimet MK; opettajan repliikin edessä on hänen etunimensä alkukirjain.

⁴¹⁷ Jokinen 1999, 41. Arja Jokinen muistuttaa, että tutkijan ja tutkimuskohteen välinen suhde nähdään luonteeltaan konstruktivisena.

⁴¹⁸ Vrt. Saarikoski 2009, 131.

⁴¹⁹ Salo 2005, 13.

⁴²⁰ Vrt. Keenan 2001, 37–38.

OPETTAJAN ARVOITUKSELLINEN ULKOASU

⁴²¹ Turunen 2011, 33.

MALLIKANSALAISET

⁴²² Salo 2005, 76.

⁴²³ Foucault 2000, 250.

⁴²⁴ Hakala 2007, 59–65, 84.

⁴²⁵ Naskali 2001, 289.

- ⁴²⁶ Vrt. Seppänen 2005, 249, 252.
- ⁴²⁷ Foucault 2000, 202.
- ⁴²⁸ Arvovallalla tarkoitan tässä tutkimuksessa henkilökohtaisiin ominaisuuksiin perustuvaa vaikutusvaltaa, auktoriteettia. Vaikutusvalta on kykyä vaikuttaa johonkin, esim. vaikutusvaltaa toiseen ihmiseen.
- ⁴²⁹ Foucault 2000; myös Ogle & Damhorst 1999, 80–81.
- ⁴³⁰ Rinne 1986, 7.
- ⁴³¹ Ogle & Damhorst 1999, 80. Miesten puku on kokenut monenlaisia muutoksia sitten vuoden 1666, jolloin Englannin kuningas Charles II julisti liivipuvun olevan miehille bisnekseen sopiva asu.
- ⁴³² Llewellyn 2006, 314; Naskali 2001, 291; ks. myös Vuorikoski 2007b, 53–54.
- ⁴³³ Kinnunen & Seppänen 2009, 9–10.
- ⁴³⁴ O’Neal 1999, 128.
- ⁴³⁵ Foucault 2000, 251.
- ⁴³⁶ Douglas 2000, 48.
- ⁴³⁷ Vrt. Vuorikoski 2001, 341.
- ⁴³⁸ Foucault 2000.
- ⁴³⁹ Opettajan moraalista, auktoriteetista ja mallina olemisesta esim. teoksessa Opetusalan eettinen neuvottelukunta & Sarras 2002. Etiikka koulun arjessa.
- ⁴⁴⁰ Vrt. Simola 1999, 51. Simolan mukaan opettajan oppilaaseen kohdistama käyttäytymisen arvostelu on aina ollut periaatteessa oppilaan ulkoisen olemuksen arvostelua, vaikka opettajalla ei olisi oikeutta puuttua oppilaan persoonaan.
- ⁴⁴¹ Foucault 2000, 18.
- ⁴⁴² Douglas 2000; Karvonen 1992.
- ⁴⁴³ Foucault 2000, 39–40.
- ⁴⁴⁴ Vrt. Kotz & Butler 1995, 264; Soley-Beltran 2004, 323.

- ⁴⁴⁵ Vrt. Burr, 2004, 69.
- ⁴⁴⁶ Vrt. Kaiser 1998, 458.
- ⁴⁴⁷ Vrt. Rucker, Anderson & Kangas 1999, 66–74. Amerikkalaistutkimuksessa etnisen taustan omaava yliopiston henkilökunta oli sitä mieltä, että syntyperänsä takia heidän on tehtävä kaksin verroin töitä osoittaakseen pätevyytensä. Tätä taustaa vasten he myös näkivät tärkeäksi oikeanlaisen pukeutumisen. Kysely toteutettiin saman yliopiston valkoihoisille työntekijöille, jotka eivät pitäneet pukeutumisen merkitystä niin merkittävänä työkelppoisuutta osoittavana asiana.
- ⁴⁴⁸ Vrt. Hakala 2007, 75; Kinnunen & Seppänen 2009, 10.
- ⁴⁴⁹ Foucault 2000, 240.
- ⁴⁵⁰ Goffman 1971; Simmel 1986, 27; Vrt. Burr 2004, 67.
- ⁴⁵¹ Burr 2004, 81.
- ⁴⁵² Rucker, Anderson & Kangas 1999, 71.
- ⁴⁵³ Kaiser 1998, 88.
- ⁴⁵⁴ Rucker, Anderson & Kangas 1999, 73.
- ⁴⁵⁵ Esim. Palmu 2003; Vuorikoski 2005.
- ⁴⁵⁶ Esim. Eastman 2006, 298–299; Palmu 1999, 193–199; 2003, 46–47; Tolonen 2001, 251–254.
- ⁴⁵⁷ Weber & Mitchell 1995; myös Palmu 2003, 187.
- ⁴⁵⁸ Hakala 2007, 60, 74, 77, 100, 147.
- ⁴⁵⁹ Aineistoni peruskoulunopettaja Virva kertoo työskennelleensä opettajana Englannissa, jossa hänen työsopimuksessaan ohjeistettiin pukeutumaan koodilla ”smartly dressed”. Virva oli ajatellut, että häneltä kuluu paljon rahaa työvaatteisiin. Pukukoodia pystyi Virvan mukaan noudattamaan huokeammin pukeutumalla koulun logolla varustettuihin college- ja pikeepaitoihin.
- ⁴⁶⁰ Mikkonen, Desavelle & Rokka 2009, 176.
- ⁴⁶¹ Naskali 2001, 291.

⁴⁶² Tolonen 2002, 170. Tarja Tolonen on tutkinut suomalaisten yläkoulu-
lujen oppilaiden epämuodollista koulu-univormua, joka farkkuineen,
t-paitoineen ja paitapuseroineen vaikuttaa varsin samanlaiselta opet-
tajaunivormun kanssa. Oppilaat saattoivat nimittää tällaista pukeutu-
mistapaa massavaatteeksi samaan tapaan kuin aineistoni opettajat ker-
toivat massavaatteesta, jonka avulla he voivat piiloutua tai hävitä nä-
kymättömiin.

⁴⁶³ Vuorikoski 2007, 470, 473.

⁴⁶⁴ Giddens 1991, 66.

⁴⁶⁵ Giddens 1991, 64–69.

⁴⁶⁶ Goffman 1971, 253–254; vrt. Saisio 2005, 84–85.

⁴⁶⁷ Soley-Beltran (2004, 316–323) kertoo mannekiinien ja mallien sa-
mankaltaisesta tarkkailemisesta, turhautumisesta ja itsensä mitätöi-
nistä kyseisen ammattialan vaatimusten ehdoilla toimittaessa. Vaa-
timukset opettajan ja mallin ammateissa ovat varsin erilaiset, mutta
esiintyvän ja esillä olevan ammattilaisen itsekontrolli yhdistää näitä
aloja.

⁴⁶⁸ Burr 2004, 84.

⁴⁶⁹ Ingalls 2006, 247–249.

⁴⁷⁰ Goffman 1971, 248–249.

⁴⁷¹ Giddens 1991, 66–67.

⁴⁷² Ingalls 2006, 246–247.

⁴⁷³ Giddens 1991, 65.

⁴⁷⁴ Giddens 1991, 66.

⁴⁷⁵ Vrt. Karvonen 1992.

⁴⁷⁶ Douglas 2000, 47, 53.

⁴⁷⁷ Hakala 2007, 116, 120.

⁴⁷⁸ Kaiser 1998, 329.

⁴⁷⁹ Hihojen rullaaminen tässä tarkoituksessa on käytetty konnotaationa myös poliittisten puolueiden vaalivideoilla.

⁴⁸⁰ Burr 2004, 84.

⁴⁸¹ Tutkimukseni on innostanut tapaamiani alakouluikäisten oppilaiden äitejä paljastamaan minulle tarkkailevansa opettajien pukeutumista vanhempainilloissa. Eräs äiti totesi olevansa onnellinen, ettei uusi, lettipäinen ja ”tekopirteä” opettaja opeta hänen lastaan. Opettajan kuva ei vaikuta hänestä uskottavalta, vaan valheellisesti rakennetulta.

⁴⁸² Tikkanen 2011, 6–8.

⁴⁸³ Hakala 2007, 68–70, 87.

⁴⁸⁴ Goffman 1971, 51–53.

⁴⁸⁵ Vrt. Ilmonen 2007, 168–69.

⁴⁸⁶ Maffesoli 1995, 80; Ilmonen 2007, 208.

⁴⁸⁷ Ilmonen 2007, 209, 212.

⁴⁸⁸ Turunen 2002; 2004.

⁴⁸⁹ Ilmonen 2007, 208.

⁴⁹⁰ Esim. Räihä 2006, 211–212.

⁴⁹¹ Vrt. Kemppinen 2006, 17.

⁴⁹² Rastas 2002, 13.

⁴⁹³ Naukkarinen 2011, 156–157.

⁴⁹⁴ Fast 2006, 74.

⁴⁹⁵ Vrt. Tolosen (2001, 194) tutkimus nuorisopukeutumisesta; ks. ”tavallisuudesta” Tolonen 2002, 246–266.

⁴⁹⁶ Rinne 1986, 221; Räihä 2006, 211.

⁴⁹⁷ Vrt. Poutasuo 2006, 98.

⁴⁹⁸ Kemppinen 2007, 191–192.

⁴⁹⁹ Davis 1992, 73–76; Poutasuo 2006, 101.

⁵⁰⁰ Davis 1992, 73–77.

⁵⁰¹ Arkikokemukseni mukaan oppilaat osaavat erottaa kalliit ja halvat sekä halutut ja torjutut tuotemerkit, jotka konnotoivat heille erilaisia asioita. Nuorten maailmassa ne ovat tärkeitä viestinnän välineitä. Tässä tutkimuksessa en kuitenkaan tarkastele sitä, miten nuoret merkityksellistävät opettajien erilaiset farkut ja raitapaidat, ja kytkeytyykö opettajien arvottaminen nuorten mielikuvissa tällaisiin tekijöihin.

⁵⁰² Turunen 2004, 9.

⁵⁰³ Vrt. Moeran 2006, 740–741.

⁵⁰⁴ Kosonen 1998, 136–138.

⁵⁰⁵ Coffey 2001, 100.

⁵⁰⁶ Butler 2006.

⁵⁰⁷ Lehtonen 2003, 101. Lehtonen tutki väitöskirjassaan koulun sukupuolistavia käytäntöjä yläkoulun oppilaiden näkökulmasta. Painopiste hänen tutkimuksessaan on ei-heteroseksuaalisten nuorten kokemukset. Ks. myös Elina Lahelman (2002) artikkeli Opettajien seksuaalinen nimitys teoksessa Lehtonen (toim.) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä.

⁵⁰⁸ Esim. Lahelma 2002; 2009; Hakala 2007, 74. Tutkimuksissa ei ole kuitenkaan voitu osoittaa, että opettajan sukupuolella olisi kasvatuksellista vaikutusta enempää poika- kuin tyttöoppilaillekaan. Ks. Lahelma 2009, 141.

⁵⁰⁹ Butler 2006; Kuosmanen 2002; Lehtonen 2004, 42–44.

⁵¹⁰ Lahelma 2002.

⁵¹¹ Coffey 2001, 62–63; Lehtonen 2004, 42.

⁵¹² Butler 2006, 21.

⁵¹³ Hakala 2002, 293–295.

⁵¹⁴ Lloyd 2000, 10–11, 21.

⁵¹⁵ Butler 2006, 25.

⁵¹⁶ Jokinen 2010, 128–129.

- ⁵¹⁷ Tiihonen 2004, 35.
- ⁵¹⁸ Craik 2005, 122–123. Ks. valkoisen värin merkityksistä eri maanosissa DeLong 1998, 22.
- ⁵¹⁹ Friday 1998, 353–354.
- ⁵²⁰ Barnard 2002, 88.
- ⁵²¹ Seppänen 2006, 184–185.
- ⁵²² Aineistossani ei tule esiin opettajien seksuaalinen suuntautumien heteroiksi tai ei-heteroiksi. Sen takia en ole tässä aineistolähtöisessä tutkimuksessa kiinnittänyt homo–hetero -keskusteluun tarkempaa huomiota. Suomalaisissa tutkimuksissa ei-heteroseksuaalisten opettajien asemaan voi tutustua esim. seuraavien tutkijoiden teksteissä: Hakala 2002; Lahelma 1996; 2002; Lehtonen 2002; 2003, 108–115.
- ⁵²³ Lehtonen 1999, 209.
- ⁵²⁴ Butler 2006, 23, 224.
- ⁵²⁵ Kysymys oli esitetty keväällä 2009, vaikka erilaiset seksuaaliset suuntautumiset ovat tulleet hyväksytyimmiksi, ja erilaiset vaateviestit ovat sekoittuneet alakulttuuriryhmiltä yleisempään pukeutumiseen.
- ⁵²⁶ Esim. Lehtonen 2004, 42.
- ⁵²⁷ Lahelma 2002; Lehtonen 2004, 42.
- ⁵²⁸ Esim. Gordon 2001, 8. Tuula Gordonin ja Elina Lahelman keräämä, nuorten assosiaatioita tutkiva kysely.
- ⁵²⁹ Naiseuden ulkoisten symbolien häviämistä on pohdittu myös lehtien yleisönosastokirjoituksissa ja internetkeskusteluissa, joissa on kummeksuttu kirjoittajien mielestä ”paksuihin ja rumiin legginseihin” pukeutumista hellesäällä. Pukeutumisen syyksi on muun muassa arveltu, että naiset ovat vieraantuneet hameista ja pelkkään hameeseen pukeutuminen ilman legginsejä tuntuisi heistä ilmeisesti liian uhkarohkealta. Muoti-ilmiö ja kauniina pidetty pukeutuminen eivät välttämättä tarkoita samaa asiaa. Ks. esim. keskustelu Naiset kaupungilla pitkissä kalsareissa. Luettu 20.1.2009.

<http://keskustelu.plaza.fi/ellit/ihmissuhteet/sinkun-elamaa/1736488/naiset-kaupungilla-pitkissa-kalsareissa/>

⁵³⁰ Butler 2006, 94–95.

⁵³¹ Kaunismaa 1997, 224.

⁵³² Vrt. Butler 2006, 242.

⁵³³ Kosonen 1998, 200–201, 232; ks. myös Aapola & Kangas 1994, 68.

⁵³⁴ Katupukeutumisesta kiinnostuneena aloin huomioida 2000-luvun alussa, kuinka nuorten naisten joukkoon ilmestyi uusi naislaji, joka puki kookkaan vartalonsa jokseenkin miesmäisesti, joka liikkui miehisesti ja jonka käytös oli kovaäänistä. Lisäksi tämän naislajin käyttäytymiseen ilmaantui maassa lojuvien pikkuesineiden potkiminen ja syljeskely. Samanaikaisesti katukuvassa alkoi näkyä laihoja, puuhelmet kaulassa ja hiukset huolellisesti geelillä kohotettuina liikkuvia nuoria miehiä, jotka näyttivät mieluummin feminiinisiltä.

⁵³⁵ Julkunen 2010, 191, 232–234, 242.

⁵³⁶ Vänskä 2002a; 2002b, 163–164.

⁵³⁷ Tolonen 1992, 166.

⁵³⁸ Davis 1992, 42–46.

⁵³⁹ Tolonen 2002, 191–192.

⁵⁴⁰ Weitz 2001, 674, 682.

⁵⁴¹ Lehtonen 2003, 104. Ks. myös Palmu 1999. 184.

⁵⁴² Hakala 2007, 77–78.

⁵⁴³ Vrt. Gordon 2001, 12.

⁵⁴⁴ Esim. Norema, Pietilä & Purtonen 2010.

⁵⁴⁵ Esim. Lahelma 2009, 139–140; Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 23–30.

⁵⁴⁶ Vrt. Rossi 2010, 44–45.

⁵⁴⁷ Saastamoinen 2006, 171, 175.

- ⁵⁴⁸ Butler 2006, 58.
- ⁵⁴⁹ Goffman 1971, 61–64.
- ⁵⁵⁰ Vrt. Lempiäinen 2007, 114.
- ⁵⁵¹ Esim. Paksuniemi 2009, 173–175. Merja Paksuniemi on tutkinut erityisesti vuosien 1921–1945 seminaariaikoja.
- ⁵⁵² Goffman 1971, 66–67.
- ⁵⁵³ Palmu 2003, 41; Tuominen-Soini & Sahlberg 2007, 15; ks. myös Syväoja 2004, 92.
- ⁵⁵⁴ Vrt. Foucault 2000; myös Helén 1994, 279–282; Oksala 1997, 170; Saaristo & Jokinen 2009, 195–196.
- ⁵⁵⁵ Vrt. Butler 2006, 21.

EPÄSOVINNAISET

- ⁵⁵⁶ Vrt. Soley-Beltran 2004, 310.
- ⁵⁵⁷ Salo 2005, 11, 13.
- ⁵⁵⁸ Keenan 2001, 186, 188–189. Keenan vertaa tilannetta instituutioihin, kuten vankiloihin, joissa pukeutumisen vapautta ei ole tai yrityksiin, joissa on tiukka virkapukusääntö.
- ⁵⁵⁹ Hall 1999, 211.
- ⁵⁶⁰ Vrt. Rossi 2007, 152.
- ⁵⁶¹ Ojala 2010, 278.
- ⁵⁶² Burr 2004, 98.
- ⁵⁶³ Vrt. Rastas 2002, 14; Weitz 2001, 669, 675.
- ⁵⁶⁴ Vrt. Kosonen 1998, 111.
- ⁵⁶⁵ Suoninen 2001, 54.
- ⁵⁶⁶ Goffman 1971, 217–218.

- ⁵⁶⁷ Yli-Erkkilä <http://www.verkkouutiset.fi/arkisto/tiede/22651.html>
Luettu 2.2.2012. Mirja Yli-Erkkilä on tutkinut yhteisöviestintää.
- ⁵⁶⁸ Ks. Vikainen 1986, 54–55.
- ⁵⁶⁹ Kaiser 1990, 425.
- ⁵⁷⁰ Vrt. Hall 1999, 153, 203.
- ⁵⁷¹ Emilia opettaa nykyisessä koulussaan viidettä vuotta. Hän oli haastattelun aikana kakkosluokan opettaja.
- ⁵⁷² Goffman 1971; Ruohonen 2001, 73–74.
- ⁵⁷³ Vrt. Kangasvuo 2006, 211.
- ⁵⁷⁴ Douglas 2000.
- ⁵⁷⁵ Roolin mukaisia odotuksia ja ennakkoluuloja alakulttuuriryhmistä on aineistoni useilla opettajilla. Yläkoulun 61-vuotias opettaja Rauni ounastelee: ”--- tietääkseni opettajaksi ei ole ryhtynyt ns. punkkari-tyyppi tai goottityttö.”
- ⁵⁷⁶ Hall 1999, 228.
- ⁵⁷⁷ Hakala 2007, 25.
- ⁵⁷⁸ Laine 1997, 49, 116–119.
- ⁵⁷⁹ Aikuisten, nuorten ja lasten trendikäs pukeutuminen oli varsin yhtäläinen erityisesti 1990–2000-lukujen taitteessa. Ilmiö ei sinänsä ole tavaton, sillä pukuhistoria osoittaa, että kautta vuosisatojen aikuisten ja lasten pukeutumistyyli on ollut samankaltainen. Historiassa lapsista tehtiin aikuisen näköisiä; nyt vallalla on ollut nuoruus ja nuorekas ulkonäkö niin lapsilla kuin aikuisilla.
- ⁵⁸⁰ Ogle & Damhorst 1999, 89.
- ⁵⁸¹ Palmu 2003.
- ⁵⁸² Salo 2005, 47, 50.
- ⁵⁸³ Butler 2006.
- ⁵⁸⁴ Naukkarinen 2000, 136–137.
- ⁵⁸⁵ Seppänen 2006, 30–31.

- ⁵⁸⁶ Tojkander, Maria <http://www.talouselama.fi/henkilokuvat/article328906.ece?service=mobile&page=2> Luettu 21.9.2009.
- ⁵⁸⁷ Korhonen, Petri <http://www.taloussanomat.fi/myynti/2008/08/21/ihamuotila-pettyi-omiin-vaatteisiinsa/200821649/135> Luettu 21.8.2008.
- ⁵⁸⁸ Iltalehti.fi. Keskustelupalsta: Miksi Marimekko ei menesty kotimaassa? <http://portti.iltalehti.fi/keskustelu/showthread.php?t=771&page=2> Luettu 21.8.2008
- ⁵⁸⁹ Yli-Erkkilä <http://www.verkkouutiset.fi/arkisto/tiede/22651.html> Luettu 2.2.2012.
- ⁵⁹⁰ Vrt. Hall 1999, 212.
- ⁵⁹¹ Kaiser 1990, 476.
- ⁵⁹² Vrt. Hall 1999, 213.
- ⁵⁹³ Performanssitaiteilija ja matematiikan alalta väitellyt yliopistonlehtori Irma Luhta (taiteilijanimeltään Irma Optimisti) elää kaksoiselämää. Hän sekoittaa esityksissään bimbon naisroolin (supernaiselliset vaatteet ja asusteet) ja miesroolin (matemaatikko).
- ⁵⁹⁴ Sederholm 2002, 99.
- ⁵⁹⁵ Goffman 1971, 267.
- ⁵⁹⁶ Kaiser 1998, 475–476.
- ⁵⁹⁷ Uotila 1995, 49.
- ⁵⁹⁸ Simmel 1986; 2005; Bourdieu 1984; Davis 1992; Entwistle 2000, 138–139.
- ⁵⁹⁹ Vrt. Keenan 2001, 187.
- ⁶⁰⁰ Keenan 2001, 189–190.
- ⁶⁰¹ Tatuoinnit ovat saavuttaneet myös akateemisen kiinnostuksen, kun niitä on tutkittu esimerkiksi osana populaarikulttuurin ilmiöitä. Sosio-kulttuurisessa tutkimuksessa tatuointien muuttuvia merkityksiä on tarkasteltu mm. strukturalisti Claude Lévi-Straussin bricolage-käsitteen kautta. Sen ideana on, että elementtien irrottaminen alkuperäisestä yh-

teydestään, ja niiden tuominen uusiksi kokonaisuuksiksi luo uusia merkityskokonaisuuksia, joissa myös yksittäisen merkin merkitys muuttuu. Ks. Ruotsalainen 2001; Calefato 2004, 6; Holland 2006, 103–104; Saltz 2006, 8–13; myös Saaristo & Jokinen 2009, 113–115.

⁶⁰² Lönnqvist 2008, 62.

⁶⁰³ Oksanen 2006, 251.

⁶⁰⁴ Vrt. Ruotsalainen 2001, 92; Oksanen 2006, 253.

⁶⁰⁵ Holland 2006, 104, 108.

⁶⁰⁶ Ruotsalainen 2001, 76.

⁶⁰⁷ Saltz 2006, 11.

⁶⁰⁸ Ruotsalainen 2001, 99.

⁶⁰⁹ Cahill & Riley 2001; Ruotsalainen 2001, 93–95; Holland 2006, 104; Utriainen 2006, 53.

⁶¹⁰ Oksanen 2006, 246; Saltz 2006, 13.

⁶¹¹ von Bonsdorff 1999, 17.

⁶¹² Ruotsalainen 2001, 104.

⁶¹³ Holland 2006, 104–105; Saltz 2006, 9.

⁶¹⁴ Vrt. Hall 1999, 142.

⁶¹⁵ Warhurst & Nickson 2007, 112.

⁶¹⁶ Ruotsalainen 2001, 90, 105–107.

⁶¹⁷ Foucault 2000.

⁶¹⁸ Ks. Goffman 1971, 16; Karvonen 1999, 242–245.

⁶¹⁹ Vrt. Hélen 2000, 474.

⁶²⁰ Ruotsalainen 2001, 97.

⁶²¹ Vrt. Hall 1999, 145.

⁶²² Harjunen & Kyrölä 2007, 34. Lihavuuden määrittely on moniselitteistä senkin takia, että määrittelyissä käytetyt, yleisesti hyväksytyt normistot voivat olla erilaisia eri puolilla maailmaa.

- ⁶²³ Harjunen & Kyrölä 2007.
- ⁶²⁴ Eskola 2003, 65–66. Ruumis konstruoidaan aina sen mukaan, mikä on kulloinkin tähdellistä, ajassa kiinni olevaa tai järkeväksi koettua. Ruumis voidaan määritellä uudelleen aina tilanteen mukaan, ja sitä voidaan tiettyihin rajoihin saakka muokata ihanteiden ja tavoitteiden mukaiseksi.
- ⁶²⁵ Harjunen & Kyrölä 2007, 12–16, 306. Hannele Harjusen ja Katariina Kyrölään mukaan ”lihavan” tulisi mieluummin olla kuvaava termi ilman arvolatausta, kuten ”ruskeatukkainen” tai ”pitkä”.
- ⁶²⁶ Harjunen 2010, 241.
- ⁶²⁷ Aapola & Kangas 1994, 179; Harjunen 2001; 2004; 2007; Sarlio-Lähteenkorva 2004, 31; Ingalls 2006, 242–243.
- ⁶²⁸ Harjunen 2004, 414; Kauppinen & Anttila 2005, 241.
- ⁶²⁹ Julkunen 2010, 267.
- ⁶³⁰ Berner 2010.
- ⁶³¹ Vrt. Goffman 1971, 71; Rudd & Lennon 1999, 168; Harjunen 2002, 71; Rossi 2007, 137; Leipämaa-Leskinen 2009, 118; Reilly & Rudd 2009.
- ⁶³² Harjunen 2002; myös Kosonen 1998.
- ⁶³³ Kosonen 1998, 114.
- ⁶³⁴ Rudd & Lennon 1999, 161; Hill & Buss 2006, 134.
- ⁶³⁵ Keenan 2001; Tirosh 2006.
- ⁶³⁶ Erkkilä 2008, 89–90, 95, 98–99.
- ⁶³⁷ Robinson 2003; Chattaraman & Rudd 2006.
- ⁶³⁸ Kinnunen 2010, 231–232.
- ⁶³⁹ Erkkilä 2008, 95, 98.
- ⁶⁴⁰ Rudd & Lennon 2000, 155.
- ⁶⁴¹ Reilly & Rudd 2009, 229.
- ⁶⁴² Tiuhonen 2004, 33.

⁶⁴³ Palin 1996, 23; Rudd & Lennon 2000, 157; Gagné & McGaughey 2002, 830; Robinson 2003, 187; Chattaraman & Rudd 2006; Iltanen 2007, 68.

⁶⁴⁴ vrt. Robinson 2003, 183–188. Ks. Tolonen 2002, 172–173. Tolosen koulutyttöihin suuntautuvassa tutkimuksessa peittämisen merkityksillä ladattu vaatekappale oli pitkä paita. Sillä haluttiin peitellä katseilta kompleksista ruumiinosaan, liian leveänä pidettyä takapuolta.

⁶⁴⁵ Ks. myös Pajalan tutkimus 2007, 83–106.

⁶⁴⁶ Vrt. Robinsonin tutkimus (2003) laihduttaneiden naisten itsetunnon ja omaan vartaloonsa mieltymisen välisistä suhteista omiin vaatevalintoihin.

⁶⁴⁷ Kosonen 1998, 97.

⁶⁴⁸ Rudd & Lennon 1999, 166; Harjunen 2007, 219; Leipämaa-Leskinen 2009, 138–139.

⁶⁴⁹ Heikkilä 2004, 78–79.

⁶⁵⁰ Vrt. Tolonen 2002, 175.

⁶⁵¹ Bourdieu 1984, 56.

⁶⁵² Harjunen 2007, 221.

⁶⁵³ Pajala 2007, 84. Outi Pajala viittaa Susan Bordo, joka arvostelee kielteisesti nykyisiä kauneusnormeja.

⁶⁵⁴ Tolonen 2002, 175; Tirosh 2006, 277–278.

⁶⁵⁵ Harjunen 2004, 412–413; Kyrölä 2007, 52; Leipämaa-Leskinen 2009, 118.

⁶⁵⁶ Florida 2005, 279.

⁶⁵⁷ Erkkilä 2008, 95.

⁶⁵⁸ Goffman 1971.

⁶⁵⁹ Vrt. Hall 1992, 134.

⁶⁶⁰ Harjunen 2002, 73; 2004, 413; Kauppinen 2004, 27.

⁶⁶¹ Goffman 1971, 57–59.

⁶⁶² Gronow 1995, 99.

⁶⁶³ Puustinen & Tikkanen 2009. Opettaja-lehden toimittajien, Marja Puustisen ja Tiina Tikkasen artikkelin jälkeen ilmestyi aiheesta useita sanomalehtikolumneja, pääkirjoituksia ja muita artikkeleita. Myös tämä tutkimus oli osana keskusteluissa: esim. Kärki 2009; Pajunen 2009; Puustinen 2009; Savon Sanomat 25.1.2009; Nyrhinen & Luukkonen 2011 <http://www.mtv3.fi/uutiset/kotimaa.shtml/2011/08/1371321/opettajat-kokevat-kovia-ulkonakopaineita-kommentit-ovat-raakoja> Luettu 23.8.2011; Saroniemi 2011. Lisäksi internet-keskusteluja tammi-kuusta 2009 lähtien muun muassa Suomi24 <http://keskustelu.suomi24.fi/node/7119762> Luettu 30.4.2009; Opettaja.tv <http://opettajatv.yle.fi/node/8340> Luettu 10.11.2009.

⁶⁶⁴ Gagné & McGaughey 2002, 823; Seppänen 2006; Iltanen 2007, 67.

⁶⁶⁵ Rudd & Lennon 1999, 155. He viittaavat Hatfieldin ja Sprecherin tutkimukseen (1986).

⁶⁶⁶ Kosonen 1998, 128.

⁶⁶⁷ Tietje & Cresap 2005, 33.

⁶⁶⁸ Kaiser 1998, 424–429.

⁶⁶⁹ Vrt. Mallikansalaisten diskurssissa kunnioitusta haetaan sillä, että opettaja etäännyttää itsensä oppilaista ja opiskelijoista erilaisella pukeutumisellaan.

⁶⁷⁰ Ks. esim. Rossi 2003, 36–43.

⁶⁷¹ Foucault Heikkilän (2004, 86) mukaan.

⁶⁷² Harjunen 2010, 241.

⁶⁷³ Käyhkö 2006. Mari Käyhkön tutkimuksessa tulee ilmi, että siivoojajanaisten koulutuksessa korostetaan hyvää käytöstä sekä puhdasta ja asiallista pukeutumista. Ulkoinen, ruumiillinen naiseus tulee sen sijaan pyrkiä häivyttämään. Käyhkö tulkitsee, ettei ulkoasussa ole kyse pel-

kästään siivoojan esiintymisestä työnantajan näkyvänä käyntikorttina, vaan kyse on myös naisen moraalista ja kunnollisuudesta.

⁶⁷⁴ Harjunen 2004, 413; 2007, 207; Leipämaa-Leskinen 2009, 118; Reilly & Rudd 2009, 235.

⁶⁷⁵ Tolonen 2002, 183; Harjunen 2004, 415; 2007, 205–223.

⁶⁷⁶ Leipämaa-Leskinen 2009, 127.

⁶⁷⁷ Harjunen 2004, 413; Kyrölä 2007, 191; Leipämaa-Leskinen 2009, 139.

⁶⁷⁸ Robinson 2003, 188.

⁶⁷⁹ Pajala 2007, 99.

⁶⁸⁰ Rudd & Lennon 2000, 158; Harjunen 2004, 413.

⁶⁸¹ Esim. Kinnunen 2008; Puustinen & Tikkanen 2009.

⁶⁸² Ks. Kaiser 1998, 424–429.

⁶⁸³ Rudd & Lennon 2000; Gagné & McGaughey 2002; Reilly & Rudd 2009.

⁶⁸⁴ Esim. Hemminki 2004, 9; Kulmala 2004, 13; Korhonen 2005; Turunen 2011.

⁶⁸⁵ Sarlio-Lähteenkorva 2004, 30.

⁶⁸⁶ Rudd & Lennon 1999, 169. He viittaavat tässä Freedmaniin; ks. myös Leipämaa-Leskinen 2009, 139.

⁶⁸⁷ Vrt. Iltanen 2007, 11.

⁶⁸⁸ Aapola 1999, 242–244; Iltanen 2007, 10.

⁶⁸⁹ Aapola 1999, 233–234.

⁶⁹⁰ Twigg 2007, 300; ks. myös Entwistle 2000, 11.

⁶⁹¹ Ollila 2005, 123–124.

⁶⁹² Iltasen (2007, 73) tutkimuksessa suomalaiset vaatesuunnittelijat kertoivat, että nainen on silloin aikuinen, kun hän tietää, mitä pukeutumiseltaan haluaa ja kykenee hankkimaan vaatteensa taloudellisesti ja henkisesti muista riippumatta.

⁶⁹³ Tällaisilla vaatteilla tarkoitan esim. isokuvioisia, painokankaista valmistettuja vaatteita, joiden kuvioaihe pääsee oikeuksiinsa väljissä vaatteissa ja viittamaisia vaatteita, joiden estetiikka perustuu muodon laajuuteen ja sen aikaansaamaan liikevaikutelmaan.

⁶⁹⁴ Vrt. Iltanen (2007, 88). Iltasen tutkimuksessa tämän ikäiset naiset mielsivät korkokengistä luopumisen myös luopumiseksi puolihameesta, heille merkityksellisestä naiseutta ilmentävästä vaatekappaleesta. Se johti heillä sukupuolisen ilmaisun kaventumiseen.

⁶⁹⁵ Kaiser 1998, 130–133; Holland 2006, 120; Iltanen 2007, 39.

⁶⁹⁶ Kujala 2006, 96.

⁶⁹⁷ Kaiser 1998; Holland 2006, 117–137; Iltanen 2007, 65; 130–131; Twigg 2007, 286.

⁶⁹⁸ Iltanen 2007, 11.

⁶⁹⁹ Holland 2006, 121.

⁷⁰⁰ Kujala 2006, 151.

⁷⁰¹ Vrt. Iltanen 2007, 78, 82, 91.

⁷⁰² Julkunen 2010, 190.

⁷⁰³ Palmu 1999, 189.

⁷⁰⁴ Holland 2006, 122; Iltanen 2007, 86, 89, 94–95.

⁷⁰⁵ Kalha 202, 149.

⁷⁰⁶ Kauppinen 2004, 22.

⁷⁰⁷ Forsnäs 1998, 322; Chasteen, Schwarz & Park 2002.

⁷⁰⁸ Kaiser 1998, 432; Halonen 2002, 4.

⁷⁰⁹ Saito 2007, 149–151.

⁷¹⁰ Kauppinen 2004, 22; Julkunen 2010, 194; ks. myös Chasteen, Schwarz & Park 2002, 543.

⁷¹¹ Kujalan (2006, 150–151) tutkimuksessa sen sijaan ikäsyrijintää ilmeni kouluissa mm. poissiirtämisenä työtehtävästä, jota vanhempi

opettaja olisi edelleen halunnut hoitaa. Lisäksi vanhempien opettajien mielipiteitä ei enää kuunneltu aiemman tavan mukaisesti.

⁷¹² Poutasuo 2006, 98.

⁷¹³ Kaiser 1998, 429.

⁷¹⁴ Gagné & McGaughey 2002, 822; ks. myös Reilly & Rudd 2009.

⁷¹⁵ Pajala 2007, 101.

⁷¹⁶ Nuoret tulkitsevat joidenkin asioiden semioottisten merkkien liittyvän ainoastaan tiettyyn kronologiseen ikään. Kännykän soittoääni on ollut yksi tällainen sanaton viestintämerkki. Puhelimessa valmiina oleva puhelun hälytysääni, tehdasasetus, oli jonkun aikaa trendikäs hälytysääni nuorten, alle kolmekymmentävuotiaiden puhelimista kuuluina. Saman hälytysäänen kuuluminen keski-ikäisen tai vanhemman henkilön puhelimesta viestitti nuorille, ettei vanhempi ihminen ole osannut vaihtaa puhelimensa hälytysääntä. Tällöin hälytysääni tulkittiin nuorten keskuudessa vanhemman ihmisen nolouden merkiksi.

⁷¹⁷ Saito 2007, 149–150.

⁷¹⁸ Sama ilmenee Palmun (1999, 185) koulututkimuksessa.

⁷¹⁹ Fast 2006.

⁷²⁰ Eaton 1994, 61; Kaiser 1998, 290.

⁷²¹ Suomen kielen perussanakirjan mukaan.

⁷²² Seppänen 2006, 115.

⁷²³ Aaltonen 2006, 181. Sama ilmenee yläkouluikäisten tyttöjen pukeutumisen tutkimuksessa.

⁷²⁴ Iltanen 2007, 16–117. Iltasen tutkimuksessa ”tätimäisyyden” vaikutelmia kysyttiin keski-ikäisiltä naisilta.

⁷²⁵ Ks. esim. Kaiser 1998, 426; Lennon 1999, 119; Saarikko 2004, 19; Fast 2006, 74–75; Ingalls 2006.

⁷²⁶ Kalha 2002, 152.

⁷²⁷ Ks. Kaiser 1990, 426.

⁷²⁸ Weitz 2001, 677.

⁷²⁹ Tuovinen 2006, 252.

⁷³⁰ Podlesney 1995, 54–57.

⁷³¹ Tiina Männistön (2003, 160–161) tutkimuksen mukaan 1920–30-lukujen tyttöromaaneissa lahjakas tyttö oli yleensä köyhä, lihava ja ruma. Sama asia ilmenee nuorille naisille suunnatuissa elämäntapaoppaissa.

⁷³² Saarikoski 2001, 151.

⁷³³ Koski & Tedre 2009, 242–246. Vanhempien naisopettajien ja nais-tutkijoiden kokemus ei enää asettanut heidän uskottavuuttaan kyseen-alaiseksi, mutta sen sijaan he kokivat apurahojen ja uralla etenemisen tyrehtymisen liittyvän vanhenemiseensa.

⁷³⁴ Entwistle 2002, 321.

SEKSUALISOIDUT

⁷³⁵ Davis 1992, 81; Katseesta sukupuolisen vallan kohteena myös Seppänen 2006; Iltanen 2007.

⁷³⁶ Esim. Vuorikoski 2007, 474. Hannu Itkonen (1996, 107–111, 136–137) käyttää termiä ruumiin sosiaalistaminen, jolla hän tarkoittaa ruumiin valvontaa ja muokkaamista normien mukaisiksi.

⁷³⁷ Juvonen 2006, 74.

⁷³⁸ Samanlainen tulos on Kinnusen ja Seppäsen (2009, 14) opettajatutkimuksessa.

⁷³⁹ Napapaidat saavat aineistossani yllättävän suuren huomion, vaikka niiden aika oli varsinaisesti 1990–2000-lukujen taitteessa. Toki myös muotijulkaisut aika ajoin kertovat napapaidan paluusta ”napapaitavililykseksi” sanotun ajanjakson jälkeen.

⁷⁴⁰ Sama asia ilmenee muissa opettajatutkimuksissa, esim. Lennon 1999, 119; Palmu 1999, 181–201; Salo 2004; Kinnunen & Seppänen 2009, 13; Puustinen & Tikkanen 2009.

- ⁷⁴¹ Kotz & Butler 1995, 264.
- ⁷⁴² Esim. Butler 2006; myös Lappalainen 1996, 211–212; Karhulehto 2006, 48; Hacking 2009; Jokinen 2010, 128.
- ⁷⁴³ Palin 1996; Heinämaa, Reuter & Saarinen 1997, 7–8; Karhulehto 2006, 66 ja alaviite.
- ⁷⁴⁴ Heinämaa 1996, 117; Rojola 1996, 175–176; von Bonsdorff 2002, 317–319, 323; de Lauretis 2004, 243–244; Karhulehto 2006, 48, 69; Sukupuolta ja sukupuoliäroa on tarkasteltu mm. psykoanalyttisen teorian (Freud) ja Foucault'n valtanäkemyksen kautta. Foucault on vaikuttanut konstruktionistisen sukupuolen tutkimuksen kehitykseen. Edelleen sukupuoliä on tarkasteltu niin sanotun postmodernistisen sukupuolen tutkimuksen kautta (mm. Butlerin performatiivisuus).
- ⁷⁴⁵ de Lauretis 2004, 82.
- ⁷⁴⁶ Liljeström 1996, 115–120; Pulkkinen 2000, 51–53; Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 17.
- ⁷⁴⁷ Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 19.
- ⁷⁴⁸ Karhulehto 2006, 46, 66–69; Rossi 2010, 21.
- ⁷⁴⁹ Ks. hyväksyttävän eroottisen ja häpeällisesti paljastavan pukeutumisen ambivalenssista eri historiallisina aikakausina Davis 1992, 81–99.
- ⁷⁵⁰ Aapola & Kangas 1994, 49; Weber & Mitchell 1995; Palmu 1999, 181, 198; Gordon, Holland & Lahelma 2000, 108, 166; Kinnunen & Seppänen 2003, 87, 159; 2009, 13; Ingalls 2006, 239–251; Johnson 2006, 253–264; Hakala 2007, 73; Vuorikoski 2007, 472–475.
- ⁷⁵¹ Coffey 2001, 99–100.
- ⁷⁵² Lehtonen 2003, 102.
- ⁷⁵³ Palmu 1999, 181–199; 2003, 48.
- ⁷⁵⁴ Kinnunen & Seppänen 2009, 13; ks. myös Lempiäinen 2001, 34.
- ⁷⁵⁵ Vrt. Kalha 2008, 189. Kalha viittaa Foucault'n näkemykseen.

⁷⁵⁶ Ks. esim. Gil Elvgrenin pin up -maalaukset. Elvgrenin klassikko-maalauksessa (Teacher's Pet, 1968) valkoiseen, tyköistuvaan paitapuseroon ja vihreään, leveähelmaiseen puolihameeseen pukeutunut opettaja pelästyy sammakkoa, nousee kateederilla opettajan tuolille ja nostaa hameensa ylös, jolloin sukkanauhasukat ja pala alushousuja vilahtavat näkyviin. Punahuulinen ja punertavahiuksinen, nuori ja kaunis opettajanainen on kasvoiltaan ilmeikäs. Elvgren on maalannut ampiäisvyötäröisen, kaunissäärisen opettajan korkokenkineen seisomaan tuolille sensuellissa liikeasennossa, lievässä s-kirjaimen muodossa. Kuvan piirroslinjat ohjaavat katsojan katsetta kohti opettajan hameenalustaa. Kaksi hehkuvan punaista omenaa opettajanpöydällä eivät ole sattumalta kuvaan tuotuja lisäkkeitä. Kuva kokonaisuudessaan rakentaa mielikuvaa seksuaalisesta, viekoittelevasta ja katsojaa hallitsevasta naisesta.

⁷⁵⁷ Saarikoski 2001, 156–157.

⁷⁵⁸ Weitz 2001, 678. Weitzin mukaan kauneuskäsitykset vaihtelevat maiden ja maanosin välillä sekä eri sosiaaliluokkien, ammattien ja erikäisten ihmisten kesken. Yhdysvaltalaisissa tutkimuksissa valkoihoiset heteronaiset kokevat, että heidän tulisi olla pitkähiuksisia ja viehättävän naisellisia etsiessään puolisoa. Samanaikaisesti tämän kaltainen naisellisuus on ristiriidassa suhteessa työelämän odotuksiin. Naiset ovat sitä mieltä, että lyhythiuksisuus välittäisi heistä uskottavamman kuvan siinä työtehtävässä tai sen tehtävän saamisessa, mihin he tähtäävät.

⁷⁵⁹ Julkunen 2010, 190–191.

⁷⁶⁰ Lempiäinen 2008. <http://www.soc.utu.fi/laitokset/sosiologia/opiskelu/kansansukupuoliturku.ppt> Luettu 28.9.2009

⁷⁶¹ Opettajan huulipunän lisäys välitunnin aikana oli myös Kinnusen ja Seppäsen tutkimuksessa paheksunnan kohteena eräässä koulussa. Kinnunen & Seppänen 2009, 13.

⁷⁶² Salo 2005, 63; ks. Lurie 1991, 195–197.

⁷⁶³ Aapola & Kangas 1994, 111; Koivunen 2005; Palin 1996, 228–229; Tamboukou 2000, 466–467; Vuorikoski 2007, 471.

⁷⁶⁴ Vuorikoski 2007, 469.

⁷⁶⁵ Ks. Salon (2004, 27–29) tutkimus punaisten huulten merkityksistä koulumaailmassa.

⁷⁶⁶ Cunnison Palmun mukaan 1999, 194–195.

⁷⁶⁷ Lappalainen 2008, 65–67. Niina Lappalainen on tutkinut Tikkakosken ase- ja metallitehtaan työntekijöiden seksuaalista huumoriperinnettä. Siinä on samankaltaisia sanallisia ja käyttäytymiseen nivoutuvia viitteitä, mitkä esiintyvät ammatillisissa oppilaitoksissa miesopettajien puheina.

⁷⁶⁸ Haapala-Samuel 2010, 260–261.

⁷⁶⁹ Tolonen (2002, 177). Vastaavanlaista ulkoisen olemuksen vähättyä oli Tolosen tutkimuksessa, jossa yläkoulun pojat arvioivat tyttöjä.

⁷⁷⁰ Wolf 1996, 117.

⁷⁷¹ Aapola & Kangas 1994, 13, 64–66.

⁷⁷² Tolonen 2002, 171–173, 184; Aaltonen 2006, 176–186.

⁷⁷³ Douglas 2000, 183; Keenan 2001, 187; Tolonen 2002, 184.

⁷⁷⁴ Iltanen 207, 67.

⁷⁷⁵ Tolonen 2002, 163–186; Kalha 2002, 137; Aaltonen 2006, 179; Seppänen 2006, 92–93; Iltanen 2007, 68.

⁷⁷⁶ Rivière 2001; ks. myös Nikunen 1997. Rivière ei vedä rajaa ”aidon naisellisuuden” ja ”naamioitumisen” välille, koska hänen mukaansa tällaista eroa ei ole olemassa, vaan kyseessä on saman asian ilmeneminen sekä pintapuolisena että perustavana.

⁷⁷⁷ Tseëlon 2001, 108.

⁷⁷⁸ Friday 1998, 265–266.

⁷⁷⁹ Vrt. Hall 1999, 215, 219.

⁷⁸⁰ Babydoll-tyyliin kuuluu pitsisomistein, poimuin ja röyhelöin leikatut minimekot, jotka muodostavat ääri-feminiinisiä ja eroottisia konnotaatioita. Väreiltään minimekot voivat olla esimerkiksi hempeitä pastelleja, voimakkaan aniliininpunaisia, mustia, valkoisia tai panterikuivioisia. Babydoll-tyyliä käytetään yökerhomekkoina ja tyyli tunnetaan myös yöasuina.

⁷⁸¹ Weitz 2001, 669.

⁷⁸² Butler 2006, 32.

⁷⁸³ Tikkanen 2011, 7–8.

⁷⁸⁴ Hall 1999.

⁷⁸⁵ Ks. Aamulehti.fi. Utain: Opettaja ei saa pukeutua seksikkäästi <http://www.aamulehti.fi/Kotimaa/1194722643257/artikkeli/utain+opettaja+ei+saa+pukeutua+seksikkaasti.html> Luettu 16.2.2012

⁷⁸⁶ Hamermesh & Parker 2003.

⁷⁸⁷ Lönnqvist 2008, 46.

⁷⁸⁸ Vrt. Hall 1999, 151.

⁷⁸⁹ Friday 1998, 427.

⁷⁹⁰ Butler 2006, 33.

⁷⁹¹ Friday 1998, 77–87.

⁷⁹² Davis 1992, 92.

⁷⁹³ Margitin mukaan siniset farkut olivat niin kielletyt 1980-luvun opettajankoulutuksessa, että tuo ohje on jäänyt hänen pukeutumistaan ohjaamaan. Hänen mielestään opettajankoulutuksen ohjeet tuntuvat edelleen oikeilta. Margit kertoo, että häntä ”suorastaan nyppii ne ainaiset farkut opettajien yllä”.

⁷⁹⁴ Saarikoski 2001, 153–154.

⁷⁹⁵ Weitz 2001, 674.

⁷⁹⁶ Kansanedustaja Merikukka Forsius oli 2000-luvun alussa median mielenkiinnon kohteena ”miestennielijänä”, joka mediakeskustelun

mukaan pyrki valtaan ulkonäön ja seksikkyuden kautta. Ks. Tuovinen 2006, 251.

⁷⁹⁷ Ranz 2009, 134–136.

⁷⁹⁸ Gordon, Lahelma & Holland 2004, 185.

⁷⁹⁹ Raunio 1996, 179.

⁸⁰⁰ Foucault 1980, 159; ks. myös Kosonen 1998, 14.

⁸⁰¹ Koulut ovat peruskouluja, ammatillisia oppilaitoksia ja kansanopistoja.

⁸⁰² Lönnqvist 1978, 9–10, 20; Kaiser 1998, 14–22; Ahoniemi 2000, 79; Davies 2001, 136–137; Utriainen 2006, 29–36, 161, 248, 251.

⁸⁰³ Esim. Rinne 1986; Simola 1995; Paksuniemi 2009.

⁸⁰⁴ Esim. Leskelä-Kärki 2009, 135–152.

⁸⁰⁵ Entwistle 2000, 19–22.

⁸⁰⁶ Utriainen 2006, 153, 163–164. On otettava huomioon, että puku- ja vaateilmaukset saarnoissa ovat usein metaforisia, uskontoon liittyviä pukemiseen, riisumiseen ja alastomuuteen liittyviä ilmauksia. Utriainen huomauttaakin, että saarnoissa maallisten pukeutumissääntöjen ja raamatullisten kielikuvien välillä on joskus vaikea saada selkoa siitä, kumpaa tarkoitetaan.

⁸⁰⁷ Vrt. korsetiton nainen oli moraaliton näky vielä 1800-luvun länsimaisessa ajattelussa. Entwistle 2000, 20.

⁸⁰⁸ Syväoja 2004, 233–234.

⁸⁰⁹ Rinne 1989, 179; vrt. Foucault 2000.

⁸¹⁰ Ks. Vilkuna 1928, 66.

⁸¹¹ Vikainen 1986, 53.

⁸¹² Syväoja 2004, 235.

⁸¹³ Koivunen 2005, 233–236.

⁸¹⁴ Riinan kotikasvatuksessa on kiinnitetty tarkkaa huomiota naisen siiveellisyyteen. Hän ei muistele hyvällä isoäitinsä moitteita omaa äitiään

kohtaan silloin, kun äiti oli laittautunut ja peilailnut: ”Äitillä on niin lyhyt hame, että perse näkyy! Tämmösiä [sanoi] pikku kersalle!”

⁸¹⁵ Koivunen 2005, 240–241; Pitman 2006, 259–261.

⁸¹⁶ Korhonen 2010, 66–94.

⁸¹⁷ Melchior-Bonnet 2004, 197, 203.

⁸¹⁸ Korhonen 2010, 77–102.

⁸¹⁹ Tseëlon 2001, 111.

⁸²⁰ Seddiki 2006, 9.

⁸²¹ Saarinen 2010.

⁸²² Weitz 2001, 679; ks. myös sanomalehtiartikkelien samansisältöiset kirjoitukset esim. Suominen 2009; Honkimäki 2010; Saarinen 2010.

⁸²³ Utriainen 2006, 262.

⁸²⁴ Wolf 1996, 115–124.

⁸²⁵ Wolf 1996, 125–126.

⁸²⁶ Weitz 2001, 680.

⁸²⁷ Varsa 1994, 99.

⁸²⁸ Heikkinen 2002, 116.

⁸²⁹ Hoffman, Krahnke, Bell & Iyer 2003, 2–5. Toisinaan on epäselvää, onko kyse rotuennakkoluuloista vai ulkonäköön perustuvasta syrjinnästä. Eräässä oikeustapauksessa Yhdysvalloissa käsiteltiin mustaihoisen naisen joutumista työpaikallaan nuhtelun kohteeksi hiustyylinsä takia. Mutta vastaavasti samanpituiset hiukset hyväksyttiin viidellä valkoisella naisella.

⁸³⁰ Palmu 2003, 19.

⁸³¹ Kosonen 1998, 211.

⁸³² Vrt. Lahelma 1996, 481.

⁸³³ Lahelma 1996, 483; 2002.

⁸³⁴ Heikkinen 2002, 117. Heikkinen viittaa EU-komission teettämään raporttiin, jossa kyseiset sukupuolisen häirinnän muodot esitetään.

- ⁸³⁵ Lahelma 1996, 479; Heikkinen 2002, 117; Aaltonen 2006, 34.
- ⁸³⁶ Aapola & Kangas 1994, 13–15.
- ⁸³⁷ Kirsi kertoo, että hänellä on opiskeluvuosiltaan kokemusta mallintöistä. Hän on itse sitä mieltä, että hän tietää, kuinka vaatteita kannetaan.
- ⁸³⁸ Esim. Aapola & Kangas 1994, 43–44, 172, 175; Varsa 1994, 105–106.
- ⁸³⁹ Reilly & Rudd 2009.
- ⁸⁴⁰ Aapola & Kangas 1994, 68.
- ⁸⁴¹ Hakala 2002, 296.
- ⁸⁴² Olen tavannut Leilan haastattelun yhteydessä. Pukeutumistyyliinsä perusteella hän näytti olevan niin sanottu peruspukeutuja, kokonaisuudessaan ulkoiselta olemukseltaan suorastaan kiltin ja ”kunnollisen” näköinen nuori opettaja, ei suinkaan provosoimaan pyrkivä vaikuttaja.
- ⁸⁴³ Leila kertoo kyseisen opettajan olevan ”hyvin säilynyt sinkkunainen”. Hänellä on naisellisen sopusuhtainen vartalo, ja ympäristön mielestä hän vaikuttaa nauttivan vartaloonsa suuntautuvista katseista.
- ⁸⁴⁴ Vrt. Aaltonen 2006, 47.
- ⁸⁴⁵ Entwistle 2000, 34.
- ⁸⁴⁶ Maijala 2001, 59–63; Koskennurmi-Sivonen 2002, 64.
- ⁸⁴⁷ Hägg 2002, 141.
- ⁸⁴⁸ 1990-luvun lopulla Euroopan Unionin teettämän raportin mukaan nuoret, 20–40-vuotiaat yksinelävät tai eronneet naiset olivat joutuneet seksuaalisen häirinnän kohteiksi todennäköisemmin kuin muut. Heikkinen 2002, 117.
- ⁸⁴⁹ Aapola & Kangas 1994, 137–138.
- ⁸⁵⁰ Vrt. Foucault 2000.
- ⁸⁵¹ Florida 2005, 199.
- ⁸⁵² Goffman 1971, 210; Palmu 2001, 197; Lahelma 1996, 485; 2002.

- ⁸⁵³ Vrt. Aapola & Kangas 1994, 75; Lahelma 1996, 485; Palmu 1999, 197.
- ⁸⁵⁴ Lahelma 2002. Lahelman tutkimuksen mukaan ja talvella 2009 käydyin opettajien seksuaalista häirintää koskeneessa internetkeskustelussa valtaosa kirjoittajista oli sitä mieltä, että oppilaiden käytökseen on puututtava välittömästi esimerkiksi jälki-istuntoa antamalla tai ottamalla yhteyttä kotiin.
- ⁸⁵⁵ Aapola & Kangas 1994, 41.
- ⁸⁵⁶ Vrt. Gagné & McGaughey 2002, 823.
- ⁸⁵⁷ Vrt. Lehtonen 2003, 148.
- ⁸⁵⁸ Vrt. Tolonen 2002, 175.
- ⁸⁵⁹ Lahelma 2002.
- ⁸⁶⁰ Saarikoski 2001, 154.
- ⁸⁶¹ Lehtonen 2003, 150. Ks. myös Saarikoski 2001, 238.
- ⁸⁶² Lehtonen 2003, 152–160.
- ⁸⁶³ Naskali 2010, 285.
- ⁸⁶⁴ Kosonen 1998, 115.
- ⁸⁶⁵ Aaltonen 2002, 130.
- ⁸⁶⁶ Varsa 1994, 97.
- ⁸⁶⁷ Markkola 2002, 83; Julkunen 2010, 239.
- ⁸⁶⁸ Puustinen & Tikkanen 2009.
- ⁸⁶⁹ Lahelma 1996, 486–487.
- ⁸⁷⁰ Samoin Kinnusen ja Seppäsen tutkima (2009, 13) opettajajoukko oli Opettaja-lehden julkaisemista tutkimustuloksista ihmeissään. Opettajat olivat sitä mieltä, että mikäli ongelma on olemassa, se ei ainakaan kosketa itseä tai omaa koulua.
- ⁸⁷¹ Weitz 2001.
- ⁸⁷² Foucault 2000; Entwistle 2000, 22–23.
- ⁸⁷³ Rastas 2002, 14.

ESTEETIT

- ⁸⁷⁴ Naukkarinen 2000, 134.
- ⁸⁷⁵ Ks. Saito 2007.
- ⁸⁷⁶ Esim. Weitz 2001.
- ⁸⁷⁷ Vrt. Leddy 2005, 19.
- ⁸⁷⁸ Braun 2000, 517.
- ⁸⁷⁹ Naukkarinen 2000, 129.
- ⁸⁸⁰ Esim. Rantalainen, 2011 <http://www.studio55.fi/mennaanmatkalle/artikkeli.shtml/1169600/suomalainen-pukeutuminen-jarkytti-ranskassa> Luettu 6.2.2012; Iltalehden internetkeskustelu Suomalaisten pukeutuminen on sääällitävää: <http://portti.iltalehti.fi/keskustelu/showthread.php?t=1022> Luettu 6.2.2012; City.fi internetkeskustelu Miksi suomalaiset eivät osaa pukeutua? <http://www.city.fi/keskustelut/45011/miksi-suomalaiset-ei-osaa-pukeutua/> Luettu 6.2.2012.
- ⁸⁸¹ Esim. Taponen 2008 <http://www.taloussanommat.fi/tyo-ja-koulu-tus/2008/08/14/suomalaisesta-naisesta-tulee-tyylikas/200821033/139> Luettu 6.2.1012.
- ⁸⁸² Seddiki 2010, 212.
- ⁸⁸³ Twigg 2007, 297.
- ⁸⁸⁴ Vrt. Kaiser 1998, 291; Saito 2007, 159.
- ⁸⁸⁵ Salo 2005, 75.
- ⁸⁸⁶ Vrt. Kaiser 1998, 168.
- ⁸⁸⁷ Vrt. Mikkonen, Desavelle & Rokka 2009, 180; Tolonen 2002, 166–167.
- ⁸⁸⁸ Mikkonen, Desavelle & Rokka 2009, 180–194.
- ⁸⁸⁹ von Bonsdorff 2002, 325.
- ⁸⁹⁰ Seddiki 2006, 11.
- ⁸⁹¹ Siitonen 1999, 180–181.

- ⁸⁹² von Bonsdorff 2002, 12–13, 315.
- ⁸⁹³ Ollila 2005, 124.
- ⁸⁹⁴ Vrt. Leddy 2005, 7.
- ⁸⁹⁵ Vrt. Tolonen 2002, 197.
- ⁸⁹⁶ Tolonen 2002, 40, 163.
- ⁸⁹⁷ Melchior-Bonnet 2004, 210, 212.
- ⁸⁹⁸ Reilly & Rudd 2009, 237.
- ⁸⁹⁹ Barnard 2002, 60–61.
- ⁹⁰⁰ Siitonen 1999, 117–118, 181.
- ⁹⁰¹ Kaiser 1998, 289–304.
- ⁹⁰² Seddiki 2006, 9–10; ks. myös von Bonsdorff 2002, 313–314.
- ⁹⁰³ Naukkarinen 1998; 2000, 142.
- ⁹⁰⁴ Leddy 2005, 8; ks. myös Saito 2007, 152–173.
- ⁹⁰⁵ Eaton 1994, 174.
- ⁹⁰⁶ Saito 2007, 163.
- ⁹⁰⁷ Koskennurmi-Sivonen 2000, 128.
- ⁹⁰⁸ Bourdieu 1984.
- ⁹⁰⁹ Vrt. Siitonen 1999, 86.
- ⁹¹⁰ Gronow 1991, 90.
- ⁹¹¹ Rudd & Lennon 2000; Weitz 2001; Gagné & McGaughey 2002; Il-tanen 2007.
- ⁹¹² Saito 2007, 214–215.
- ⁹¹³ Gronow 1995, 111.
- ⁹¹⁴ Gronow 2004, 274, 277.
- ⁹¹⁵ Bourdieu 1984; Vilkkö 2010, 330.
- ⁹¹⁶ Gronow 1995, 110.
- ⁹¹⁷ Berger & Luckmann 1994, 187.

- ⁹¹⁸ Foucault 2000, 191.
- ⁹¹⁹ Bourdieu 1987, 143.
- ⁹²⁰ Naukkarinen 2000, 139.
- ⁹²¹ Vrt. Weitz 2001, 683.
- ⁹²² Davis 1992, 75.
- ⁹²³ Rucker, Anderson & Kangas 1999, 73.
- ⁹²⁴ Saito 2007.
- ⁹²⁵ DeLong 1998, 22.
- ⁹²⁶ Kinnunen & Seppänen 2009, 6.
- ⁹²⁷ Vrt. Goffman 1971.
- ⁹²⁸ Kokonaispersoonallisuuteen liittyy kolme aluetta: tunteet, ajattelu ja toiminnot.
- ⁹²⁹ Itkonen 1996, 153; Kulmala 2004, 13; Sarlio-Lähteenkorva 2004, 31; Berry 2008, 13–14.
- ⁹³⁰ Saito 2007, 161.
- ⁹³¹ Vihma 1994, 35.
- ⁹³² Moeran 2006, 740.
- ⁹³³ Stone 1995, 23.
- ⁹³⁴ Warhurst, Nickson & Dutton 2004, 14.
- ⁹³⁵ Goffman 1971; ks. myös Saaristo & Jokinen 2008, 62.
- ⁹³⁶ Johnsson, Leppänen & Ruuska 1991, 6; Uusitalo 2009, 27–37.
- ⁹³⁷ Naukkarinen 2000, 135.
- ⁹³⁸ Pettinger 2004, 170–171, 180; Lair, Sullivan & Cheney 2005; Uusitalo 2009, 268–269.
- ⁹³⁹ Goffman 1971.
- ⁹⁴⁰ Esim. Warhurst & Nickson 2007b, 785–795.
- ⁹⁴¹ Lair, Sullivan & Cheney 2005.
- ⁹⁴² Goffman 1971; Kauppinen 2004, 21.

- ⁹⁴³ Saito 2007, 214.
- ⁹⁴⁴ Goffman Peräkylän (2005, 351) mukaan.
- ⁹⁴⁵ Kauppinen 2004, 23.
- ⁹⁴⁶ Warhurst & Nickson 2007a, 107–116; ks. myös Warhurst, Nickson & Dutton 2004, 8–9, 13–14.
- ⁹⁴⁷ Solomon & Rabolt 2004, 325.
- ⁹⁴⁸ Kauppinen 2004, 25.
- ⁹⁴⁹ Entwistle & Wissinger 2006, 774–792.
- ⁹⁵⁰ Mears & Finlay 2005, 318–335.
- ⁹⁵¹ Lurie 2000, 130.
- ⁹⁵² Veblen 2002, 78.
- ⁹⁵³ Lönnqvist 2008, 11–12.
- ⁹⁵⁴ Vrt. Han 2010.
- ⁹⁵⁵ Bourdieu 1998, 19; ks. myös Entwistle 2000, 116–117; Hill & Buss 2006, 139.
- ⁹⁵⁶ Simmel 2005, 102–103.
- ⁹⁵⁷ Bourdieu 1998, 15.
- ⁹⁵⁸ Bourdieu 1998, 19–20; ks. myös Han ym. 2010; Ruohonen 2001, 41.
- ⁹⁵⁹ Entwistle 2000, 134; Uusitalo 2009, 271.
- ⁹⁶⁰ Bourdieu 1998.
- ⁹⁶¹ Vrt. Han, Nunes & Dréze 2010, 17.
- ⁹⁶² Veblen 2002, 104.
- ⁹⁶³ Veblen 2002, 77–78.
- ⁹⁶⁴ Vrt. Han, Nunes & Dréze 2010.
- ⁹⁶⁵ Entwistle 2000, 237.
- ⁹⁶⁶ Moeran 2006, 727, 733–737.
- ⁹⁶⁷ Bourdieu 1987, 148.

- ⁹⁶⁸ Gronow 1991, 90.
- ⁹⁶⁹ Lönnqvist 2008, 91.
- ⁹⁷⁰ Kozart & Damhorst 2009, 207–208.
- ⁹⁷¹ Veblen 2002, 96.
- ⁹⁷² Kaiser 1998, 442–444; Barnard 2002, 42; Saaristo & Jokinen 2009, 164–165.
- ⁹⁷³ Bourdieu 1998, 18–19.
- ⁹⁷⁴ Hill & Buss 2006, 139.
- ⁹⁷⁵ Simmel 1986, 42–44; 2005, 105.
- ⁹⁷⁶ Simmel 2005, 105.
- ⁹⁷⁷ Kaiser 1998, 88.
- ⁹⁷⁸ Eaton 1994, 60.
- ⁹⁷⁹ Kaiser 1998, 303.
- ⁹⁸⁰ Bourdieu 1984, 56; ks. Brady 2005, 177–178.
- ⁹⁸¹ Hallila 2011, 51.
- ⁹⁸² von Bonsdorff 1995, 163–164.
- ⁹⁸³ Vrt. Bourdieu 1987, 148.
- ⁹⁸⁴ Kaiser 1998, 291; ks. Goffman (1971a, 32–40) henkilökohtainen julkisivu ja julkisivu.
- ⁹⁸⁵ Hill & Buss 2006, 136.
- ⁹⁸⁶ Entwistle 2000, 134; vrt. Gronow 1991, 82.
- ⁹⁸⁷ Entwistle 2000, 124, 134; Keenan 2001, 33; Kinnunen 2008.
- ⁹⁸⁸ Maffesoli 1995, 65–66.
- ⁹⁸⁹ Veblen 2002.
- ⁹⁹⁰ Simmel 2005; 1986.
- ⁹⁹¹ Bourdieu 1984.
- ⁹⁹² Vrt. Mäkelä 1994, 251–252.
- ⁹⁹³ Vrt. Naukkarinen 2000, 135.

MILTÄ OPETTAJA SAA NÄYTTÄÄ?

- ⁹⁹⁴ Goffman 1971, 255.
- ⁹⁹⁵ Goffman 1971, 260–261.
- ⁹⁹⁶ Saito 2007, 149, 162–163.
- ⁹⁹⁷ Suoninen 2001, 53.
- ⁹⁹⁸ Bourdieu 1987, 106–108.
- ⁹⁹⁹ Vrt. Turunen 2011, 33.
- ¹⁰⁰⁰ Entwistle 2000, 22.
- ¹⁰⁰¹ Rantala 2003, 107–108.
- ¹⁰⁰² Naukkarinen 2000, 138, 140–141.
- ¹⁰⁰³ Kauppinen 2004, 26–27; Kauppinen & Anttila 2005, 255.
- ¹⁰⁰⁴ Eteläpelto & Onnismaa 2006, 44.
- ¹⁰⁰⁵ Goffman 1971, 29.
- ¹⁰⁰⁶ Vrt. Rastas 2002, 14.
- ¹⁰⁰⁷ Foucault 2000, 236.
- ¹⁰⁰⁸ Goffman 1971, 93.
- ¹⁰⁰⁹ Vrt. Berger & Luckmann 1994; Ilmonen 2007, 127; Pietikäinen & Mäntynen 2009, 27; Turunen 2011.
- ¹⁰¹⁰ Keenan 2001, 31–33.
- ¹⁰¹¹ Eskola & Suoranta 2008, 208.
- ¹⁰¹² Eskola & Suoranta 2008, 215.
- ¹⁰¹³ Tuomi & Sarajärvi 2009, 90.
- ¹⁰¹⁴ Patton 2002, 244–245, 546.
- ¹⁰¹⁵ Vrt. Aaltonen 2006, 60.
- ¹⁰¹⁶ Eskola & Suoranta 2008, 212, 216.
- ¹⁰¹⁷ Vrt. Eskola & Suoranta 2008, 215–216.
- ¹⁰¹⁸ Eskola & Suoranta 2008, 211.

- ¹⁰¹⁹ Iltanen 2007, 149, 153.
- ¹⁰²⁰ Valtakunnallisia tieteellisiä seminaareja ovat olleet kasvatustieteen päivät, ainedidaktiikan symposiumi, naistutkimuspäivät, kulttuurintutkimuspäivät, sosiologipäivät, sosiaalipsykologian päivät ja työelämän tutkimuspäivät. Kasvatustieteen ja sosiologian päivillä olen esitellyt tutkimustani kahtena eri vuonna.
- ¹⁰²¹ Saresma 2010, 62, 72.
- ¹⁰²² Pietikäinen & Mäntynen 2009, 16.
- ¹⁰²³ Kuula 2006, 160–161.
- ¹⁰²⁴ Kinnusen (2010, 231) kauneuskirurgiaa koskevassa tutkimuksessa informantit olivat tyytyväisiä tutkimukseen mukaanpääsystä, koska he ajattelivat sen hälventävän kauneusleikkauksiin liitettyjä mielikuvia.
- ¹⁰²⁵ Pälli 2003, 229.
- ¹⁰²⁶ Aittola & Raiskila 1994, 216.
- ¹⁰²⁷ Johnson, Yoo, Kim & Lennon 2008, 19.
- ¹⁰²⁸ Vrt. Alasuutari 1996, 48.
- ¹⁰²⁹ Keenan 2001, 19, 37.
- ¹⁰³⁰ Vrt. Vuorikoski 2007, 474–476.
- ¹⁰³¹ Saresma 2010, 66.
- ¹⁰³² Hall 1999, 224.
- ¹⁰³³ Reilly & Rudd 2009, 237.
- ¹⁰³⁴ Gagné & McGaughey 2002, 836; Rudd & Lennon 2000, 154.
- ¹⁰³⁵ Eskola & Suoranta 2008, 219, 226.
- ¹⁰³⁶ Entwistle 2000, 39.
- ¹⁰³⁷ Tiihonen 2004, 33–34.
- ¹⁰³⁸ Vrt. Han, Nunes & Dréze 2010.

KOHTI MUUTTUVAA OPETTAJAKUVAA?

- ¹⁰³⁹ Esim. Kemppinen 2007, 198.
- ¹⁰⁴⁰ Kemppinen 2007, 193–227 ; ks. myös Rähä 2010, 117.
- ¹⁰⁴¹ Vuorikoski 2007, 470.
- ¹⁰⁴² Kemppinen 2007.
- ¹⁰⁴³ Rähä 2010, 21, 118, 124.
- ¹⁰⁴⁴ Vuorikoski 2003, 46–47.
- ¹⁰⁴⁵ Opiskelijat olivat suoraan tai lähes suoraan lukioista tulleita nuoria, joilla ei ollut opettajakokemusta.
- ¹⁰⁴⁶ Kamila 2010, 128–134.
- ¹⁰⁴⁷ Heikkinen & Huttunen 2007, 17–25.
- ¹⁰⁴⁸ Berger & Luckmann 1994, 188, 190.
- ¹⁰⁴⁹ Friday 1998, 345.
- ¹⁰⁵⁰ Vuorikoski 2007, 476.
- ¹⁰⁵¹ Esim. Ropponen & Tynkkynen 2010.
- ¹⁰⁵² Uotila 1994, 141, 148, 153. 'Taiteen ulkoinen esteettinen järjestelmä' on lainattu Yrjö Sepänmaalta.
- ¹⁰⁵³ Ks. esim. Pohjakallio 2005; Seddiki 2010, 39–40.

LÄHTEET

- Aaltonen, Sanna 2002. Kerrottua, kiistettyä ja vaiettua: Nuorten tulkintoja koulun konflikteista ja sukupuolesta. Teoksessa Vappu Sunnari, Jenny Kangasvuo, Mervi Heikkinen & Niina Kuorikoski (toim.) *Leimatuna, kontrolloituna, normitettuna – Seksualisoitunut ja sukupuolistunut väkivalta kasvatuksessa ja koulutuksessa*. Oulu University Press, 120–132.
- Aaltonen, Sanna 2006. *Tytöt, pojat ja sukupuolinen häirintä*. Helsinki University Press. Väitöskirja.
- Aapola, Sinikka 1999. *Murrosikä ja sukupuoli. Julkiset ja yksityiset ikämäärittelyt*. Helsinki: SKS.
- Aapola, Sinikka & Kangas, Ilkka 1994. *Väistelyä ja vastarintaa. Tarinoita naisten selviytymisestä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Aholainen, Johanna 2003. *Organizational identity and work dress*. Helsingin yliopisto. Socialpsychological studies 10. Väitöskirja.
- Ahoniemi, Pirkko 2000. Taidekokemuksesta omaksi vaatteeksi – vaateuksen suunnitteluprosessi identiteetin rakentajana. Teoksessa Ritva Koskennurmi-Sivonen & Anna-Mari Raunio (toim.) *Vaatekirja*. Helsingin yliopisto. Kotitalous- ja käsityötieteiden laitoksen julkaisuja 8, 77–107.
- Aikasalo, Päivi 2000. *Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia: naisten pukeutumisihanteet ja vaatevalinnat 1920-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys. Väitöskirja.
- Ainamo, Antti 2003. ”Marikylä – moderni utopia”. Teoksessa Matti Peltonen, Vesa Kurkela & Visa Heinonen (toim.) *Arkinen kumous. Suomalaisen 1960-luvun toinen kuva*. Helsinki: SKS, 19–37.
- Aittola, Tapio & Raiskila, Vesa 1994. Jälkisanat. Teoksessa Peter L. Berger & Thomas Luckmann. 1994 [1966]. *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Helsinki: Gaudeamus, 213–231.
- Alasuutari, Pertti 1994. *Laadullinen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.

- Alasuutari, Pertti 1996. Kulttuurintutkimus ja kulturalismi. Teoksessa Jari Kupiainen & Erkki Sevänen (toim.) *Kulttuurintutkimus. Johdanto*. Helsinki: SKS, 32–50.
- Anon. ”Ope, olet kuvankaunis.” *Savon Sanomat* 25.1.2009.
- Anttila, Pirkko 1993. *Käsityön ja muotoilun teoreettiset perusteet*. Helsinki: WSOY.
- Anttila, Pirkko 2005. *Ilmaisu, teos, tekeminen ja tutkiva toiminta*. Helsinki: Akatiimi.
- Babiak, Paul & Hare, D. Robert 2006. *Snakes in Suits. When Psychopats Go to Work*. New York: Regam Books.
- Barnard, Malcolm 2001. *Approaches to understanding visual culture*. New York: Palgrave.
- Barnard, Malcolm 2002 [1996]. *Fashion as communication*. London & New York: Routledge.
- Barthes, Roland 1983 [1967]. *The fashion system*. Engl. kiel. käännös Matthew Ward & Richard Howard. New York: Hill and Wang (Alkuteos *Le Système de la Mode*).
- Berg, Päivi 2010. *Ryhmärajoja ja hierarkioita: etnografisen tutkimus peruskoulun yläasteen liikunnanopetuksesta*. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitos. Sosiaalipsykologia tutkimuksia 22. Väitöskirja.
- Berger, John 1991 [1971]. *Näkemisen tavat*. Suomentaja Mirja Rutanen. Helsinki: Love Kirjat. (Alkuteos *Ways of seeing*).
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas 1994 [1966]. *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Suomentaja Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus (Alkuteos *The Social Construction of Reality*).
- Berner, Anna-Sofia 2010. Tarkkaile itseäsi. *Helsingin sanomat* 10.10.2010.
- Berry, Bonnie 2008. *The power of looks. Social stratification of physical appearance*. Burlington: Ashgate.
- von Bonsdorff, Pauline 1995. *Arkkitehtuuri, tekniikkaa ja taidetta. Koppuloita tekemisen estetiikkaa varten*. Teoksessa Arto Haapala, Martti

- Honkanen & Veikko Rantala (toim.) *Ympäristö, arkkitehtuuri, estetiikka*. Helsinki: Yliopistopaino, 163–177.
- von Bonsdorff, Pauline 1999. Ruumis, identiteetti, yksilöllisyys. *Synteesi* 3, 13–23.
- von Bonsdorff, Pauline 2000. Ruumiin paikka estetiikassa. Teoksessa Arto Haapala & Jyrki Nummi (toim.) *Aisthesis ja poiesis. Kirjoituksia estetiikasta ja kirjallisuudesta*. Helsingin yliopisto. Taiteiden tutkimuksen laitos. Estetiikka ja yleinen kirjallisuustiede, 159–172.
- von Bonsdorff, Pauline 2002. Kahdentuva nainen. Estetiikka naisihmisen työnä. Teoksessa Pauline von Bonsdorff & Anita Seppä (toim.) *Kauneuden sukupuoli. Näkökulmia feministiseen estetiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus, 313–339.
- von Bonsdorff, Pauline & Seppä, Anita 2002. Johdanto. Teoksessa Pauline von Bonsdorff & Anita Seppä (toim.) *Kauneuden sukupuoli. Näkökulmia feministiseen estetiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus, 7–24.
- Bourdieu, Pierre 1984 [1979]. *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. Harvard: Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre 1987. *Sosiologian kysymyksiä*. Suomentaja J.P.Roos. Tampere: Vastapaino (Alkuteos Questions de sociologie).
- Bourdieu, Pierre 1991. *Kultursociologiska texter*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag.
- Bourdieu, Pierre 1998 [1994]. *Järjen käytännöllisyys*. Suomentaja Mika Siimes. Tampere: Vastapaino.
- Brady, Emily 2005. Sniffing and savoring: The aesthetics of smells and tastes. In Andrew Light & Jonathan M. Smith (ed.) *The aesthetics of everyday life*. New York: Columbia University Press, 177–193.
- Braun, Virginia 2000. Conceptualizing the Body. *Feminism & Psychology* 10, 511–518.
- Burr, Vivien 1995. *An introduction to social constructionism*. London & New York: Routledge.
- Burr, Vivien 2004. *Sosiaalipsykologisia ihmiskäsityksiä*. Suomentaja Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino (Alkuteos The person on social psychology 2002).

- Butler, Judith 2006 [1990]. Hankala sukupuoli. Suomentajat Tuija Pulkkinen ja Leena-Maija Rossi. Helsinki: Gaudeamus (Alkuteos Gender trouble).
- Cahill, Sharon & Riley, Sarah 2001. Resistance and Reconciliations. Women and body art. In Ali Guy, Eileen Green & Aura Banim (ed.) *Through the wardrobe. Women's relationships with their clothes*. Oxford: Berg, 151–170.
- Calefato, Patrizia 2004. *The Clothed Body*. Oxford & New York: Berg.
- Chasteen, Alison L., Schwarz, Norbert & Park, Denise 2002. The activation of aging stereotypes in younger and older adults. *Journal of gerontology: psychological sciences* 57 B, 540–547.
- Chattaraman, Veena & Rudd, Nancy Ann 2006. Preferences for aesthetic attributes in clothing as a function of body image, body cathexis and body size. *Clothing and Textiles Journal* 24, 46–61.
- Chugh, Shalene & Hancock, Philip 2009. Networks of aestheticization: the architecture, artefacts and embodiment of hairdressing salons. *Work, Employment & Society* 23, 460–476.
- Coffey, Amanda 2001. *Education and Social Change*. Buckingham & Philadelphia: Open University Press.
- Cooks, Leda M. & LeBesco, Kathleen 2006. Introduction: The pedagogy of the teacher's body. *The Review of Education, Pedagogy and Cultural Studies*, 233–238.
- Craik, Jennifer 2005. *Uniforms exposed: from conformity to transgression*. Oxford & New York: Berg.
- Danziger, Kurt 1997. The historical formation of selves. In Richard D. Ashmore, & Lee Jussim (ed.) *Self and Identity. Fundamental issues*. Oxford University Press, 137–159.
- Davies, Douglas J. 2001. 'Gestus' manifests 'habitus': Dress and the mormon. In William J. F. Keenan (ed.) *Dressed to impress. Looking the part*. Oxford & New York: Berg, 123–139.
- Davis, Fred 1992. *Fashion, culture, identity*. The University of Chicago Press.

- de Lauretis, Teresa 2004. Itsepäinen vietti. Kirjoituksia sukupuolesta, elokuvasta ja seksuaalisuudesta. Suomentajat Tutta Palin ja Kaisa Siveinius. Tampere: Vastapaino (Alkup. artikkelit julk. 1980–1999).
- DeLong, Marilyn Revell 1998 [1987]. *The way we look. A framework for visual analysis of dress*. New York: Fairchild.
- Douglas, Mary 2000 [1966]. *Puhtaus ja vaara. Ritualistisen rajanvedon analyysi*. Suomentajat Virpi Blom ja Kaarina Hazard. Tampere: Vastapaino (Alkuteos Purity and danger. Analysis of the concepts of pollution and taboo).
- Eastman, Nate 2006. Our institutions, our selves: rethinking classroom performance and signification, *The Review of Education, Pedagogy and Cultural Studies* 28, 297–308.
- Eaton, Marcia Muelder 1994 [1988]. *Estetiikan ydinkysymyksiä*. Suomentaja Pekka Rantanen. Helsingin yliopisto. Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus (Alkuteos Basic issues in aesthetics).
- Eck, Beth A. 2003. Men are much harder: Gendered viewing of nude images. *Gender and society* 17 (5), 691–710.
- Eicher, Joanne B. 2001. Dress, gender and the public display of skin. In Joanne Entwistle & Elizabeth Wilson (ed.) *Body Dressing*. Oxford: Berg, 233–252.
- Elovirta, Arja 1998. Katseen kuviteltu viattomuus. Teoksessa Arja Elovirta & Ville Lukkarinen (toim.) *Katseen rajat. Taidehistorian metodologiaa*. Helsingin yliopisto. Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 77–94.
- Entwistle, Joanne 2000. *The fashioned body. Fashion, dress and modern social theory*. Cambridge: Polity Press.
- Entwistle, Joanne 2001. The dressed body. In Joanne Entwistle & Elizabeth Wilson (ed.) *Body Dressing*. Oxford: Berg, 33–58.
- Entwistle, Joanne 2002. The Aesthetic Economy: The production of value in the field of fashion modelling. *Journal of Consumer Culture* 2, 317–339.
- Entwistle, Joanne & Wissinger, Elizabeth 2006. Keeping up appearances: aesthetic labour in the fashion modelling industries of London and New York. *The Sociological Review* 54 (4), 774–794.

- Erkkilä, Helena 2008. *Ruumiinkuvia! Suomalainen performanssi- ja keho- taide 1980- ja 1990-lukujen psykoanalyysin valossa*. Helsinki: Valtion taidemuseo. Kuvataiteen keskusarkisto 15. Väitöskirja.
- Eskola, Jari 2003. Urheilijan ruumis konstruktiona. Teoksessa Pekka Kuusela & Mikko Saastamoinen (toim.) *Ruumis, minä ja yhteisö. Sosiaalisen konstruktionismien näkökulma*. Kuopion yliopisto. Sosiaalipsykologian ja sosiologian laitos, 45–70.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 2008 [1998]. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Estola, Eila & Erkkilä, Raija 2007. Opettaja tunturin takana. Teoksessa Eila Estola, Hannu L.T. Heikkinen & Rauni Räsänen (toim.) *Ihmisen näköinen opettaja. Juhlakirja professori Leena Syrjälän 60-vuotispäivänä*. Oulun yliopisto, Acta Universitas Ouluensis, 137–153.
- Eteläpelto, Anneli & Onnismaa, Jussi 2006. Ammatillinen identiteetti persoonallisena ja sosiaalisena konstruktiona. Teoksessa Anneli Eteläpelto & Jussi Onnismaa (toim.) *Ammatillisuus ja ammatillinen kasvu. Aikuiskasvatuksen 46. vuosikirja*. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuis- kasvatuksen Tutkimusseura, 26–49.
- Evans, Jessica & Hall, Stuart (ed.) 1999. *Visual culture: the reader*. London: Sage.
- Fast, Maija 2006. *Vaatimusten ristipaineessa. Nuoret koulutetut naiset ja kilpailuyhteiskunta*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Tasa-arvo- asiain neuvottelukunta.
- Fiske, John 1992. *Merkkien kieli: johdatus viestinnän tutkimiseen*. Suomentajat Veikko Pietilä, Risto Suikkanen ja Timo Uusitupa. Tampere: Vastapaino (Alkuteos Introduction to communication studies).
- Florida, Richard 2005. *Luovan luokan esiinmarssi. Miten se muuttaa työ- säkäyntiä, vapaa-aikaa, yhteiskuntaa ja arkielämää*. Suomentajat Jar- mo Nousiainen, Maria Mikkonen ja Seppo Raudaskoski. Helsinki: Ta- lentum (Alkuteos The rise of the creative class).
- Foucault, Michel 1980. *Power / knowledge. Selected interviews and other writings 1972–1977*. Colin Gordon (ed.) Brighton: The Harvest Press.

- Foucault, Michel 1988. Technologies of the self. In L. H. Martin, H. Gutman & P. Hutton (ed.) *Technologies of the self: a seminar with Michel Foucault*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Foucault, Michel 1998. [1976–1984]. *Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto. Nautintojen käyttö. Huoli itsestä*. Suomentaja Kaisa Sivenius. Helsinki: Gaudeamus.
- Foucault, Michel 2000 [1975]. *Tarkkailla ja rangaista*. Suomentaja Eevi Nivanka. Helsinki: Otava (Alkuteos Surveiller et punir).
- Forsnäs, Johan 1998. *Kulttuuriteoria. Myöhäismodernin ulottuvuuksia*. Suomentaja Mikko Lehtonen. Tampere: Vastapaino (Alkuteos Cultural theory and late modernity).
- Friday, Nancy 1998. *Kauneus ja valta*. Suomentaja Mirja Rutanen. Helsinki: Otava (Alkuteos The power and beauty).
- Frost, Liz 2001. *Young women and the body. A feminist sociology*. Basingstoke: Palgrave.
- Gagné, Patricia & McGaughey, Deanna 2002. Designing women. Cultural hegemony and the exercise of power among women who have undergone elective mammoplasty. *Gender & Society* 16 (6), 814–838.
- Giddens, Anthony 1991. *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cornwall: Polity Press.
- Goffman, Erving 1963. *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Goffman, Erving 1971 [1959]. *Arkielämän roolit. Oikeille jäljille roolivii-dakossa*. Suomentaja Erkki Puranen. Helsinki: WSOY (Alkuteos The presentation of self in everyday life).
- Goffman, Erving 1974. *Frame analysis. An essay on the organization of experience*. Boston: Northeastern University Press.
- Goffman, Erving 1995 [1963]. The mentally ill and management of personal front. In Mary Ellen Roach-Higgins, Joanne B. Eicher & Kim K.P. Johnson (ed.) *Dress and Identity*. New York: Fairchild Publications, 116–118.

- Gordon, Tuula 1999. Materiaalinen kulttuuri ja tunteet koulussa. Teoksessa Tarja Tolonen (toim.) *Suomalainen koulu ja kulttuuri*. Tampere: Vastapaino, 99–115.
- Gordon, Tuula 2001. Hiljaiset tytöt ja suulaat ”mujat”: naisen ääntä oppimassa. Teoksessa Minna Nikunen, Tuula Gordon, Sanna Kivimäki & Riitta Pirinen (toim.) *Nainen / naiseus / naisellisuus*. Tampere University Press, 93–116.
- Gordon, Tuula 2001. Johdanto. Teoksessa Minna Nikunen, Tuula Gordon, Sanna Kivimäki & Riitta Pirinen (toim.) *Nainen / naiseus / naisellisuus*. Tampere University Press, 8–18.
- Gordon, Tuula 2005. Toimijuuden käsitteen dilemmoja. Teoksessa Anneli Meurman & Ilkka Pyysiäinen (toim.) *Ihmistieteet tänään*. Helsinki: Gaudeamus, 114–130.
- Gordon, Tuula, Hollander, Janet & Lahelma, Elina 2000. *Making spaces. Citizenship and difference in schools*. Houndmills : Macmillan.
- Gordon, Tuula, Hollander, Janet & Lahelma, Elina 2004. Ystäviä vai vihollisia? Tulkintoja tyttöjen vuorovaikutussuhteista koulussa. Teoksessa Marianne Liljeström (toim.) *Feministinen tietäminen – keskustelua metodologiasta*. Tampere: Vastapaino, 169–190.
- Gray, Ann 2003. Enterprising feminity: New modes of work and subjectivity. *European Journal of Cultural Studies* 6, 489–506.
- Gronow, Jukka 1991. Kitch, muoti ja maun turmellus. *Synteesi* 3, 77–93.
- Gronow, Jukka 1995. Maun sosiologia. Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.) *Sosiologisen teorian uusimmat virtaukset*. Helsinki: Gaudeamus, 96–119.
- Gronow, Jukka 2004. Modernin yhteiskunnan mahdollisuus: sosiaalinen eriytyminen ja esteettisen arvostelukyvyn kehittyminen. Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.) *Sosiologia nykykeskusteluja*. Helsinki: Gaudeamus, 237–290.
- Haapala-Samuel, Aino 2010. ”Tällä aiheella ei mua satuteta.” Ammattiin opiskelevat ainokaiset naiset puhuvat seksismistä. *Kasvatus* 3, 252–262.

- Hacking, Ian 2009 [1999]. *Mitä sosiaalinen konstruktionismi on?* Suomentaja Inkeri Koskinen. Tampere: Vastapaino (Alkuteos The social construction of what?).
- Hakala, Katariina 2002. Varmuuksia ja epäröintejä. Puhetapoja opettajan sukupuolesta. *Kasvatus* 3, 288–301.
- Hakala, Katariina 2007. *Paremmiin tietäjän paikka ja toisin tietämisen tila: opettajuus ja (tutkijuus) pedagogisena suhteena*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia. Väitöskirja.
- Hall, Stuart 1992. *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Suomentajat Juha Koivisto, Mikko Lehtonen & Timo Uusitupa. Tampere: Vastapaino.
- Hall, Stuart 1999. *Identiteetti*. Suomentajat Mikko Lehtonen & Juha Herkman. Tampere: Vastapaino.
- Hallila, Mika 2011. Merkillinen tupakka ja polttava minä. Tupakan merkikiluonne ja kirjallisuuden identiteettipresentaatiot. *Kulttuurintutkimus* 28 (1), 43–55.
- Halonen, Irma 2002. Sukupuolen paikkoja median ikämatriisissa. *Tiedotustutkimus* 25 (3), 2–14.
- Han, Young Jee, Nunes, Joseph C. & Dréze, Xavier 2010. Signaling status with luxury goods: the role of brand prominence. *Journal of Marketing. American Marketing Association* 74, 15–30.
- Harjunen, Hannele 2001. Hyväksyttävän naisruumiin konstruoiminen suomalaisessa koulussa. Teoksessa Vappu Sunnari, Jenny Kangasvuo, Mervi Heikkinen & Niina Kuorikoski (toim.) *Leimattuna, kontrolloituna, normitettuna – Seksualisoitunut ja sukupuolistunut väkivalta kasvatuksessa ja koulutuksessa*. Oulu University Press, 70–83.
- Harjunen, Hannele 2004. Lihavuus ja moraalinen paniikki. *Yhteiskuntapolitiikka* 69 (4), 412–418.
- Harjunen, Hannele 2007. Lihavuus välitilana. Teoksessa Katariina Kyrölä & Hannele Harjunen (toim.) *Koolla on väliä!: lihavuus, ruumisnormit ja sukupuoli*. Helsinki: Like, 205–223.
- Harjunen, Hannele 2010. Sukupuolittuneen ruumiin muodot ja merkitykset. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 241–254.

- Harjunen, Hannele & Kyrölä, Katariina 2007. Johdanto. Lihavuustutkimusta toisin. Teoksessa Katariina Kyrölä & Hannele Harjunen (toim.) *Koolla on väliä!: lihavuus, ruumisnormit ja sukupuoli*. Helsinki: Like, 9–46.
- Heikkinen, Mervi 2002. Sukupuolistunut ja seksualisoitunut häirintä ja ahdistelu erilaisissa kasvatus- ja koulutusympäristöissä. Teoksessa Vappu Sunnari, Jenny Kangasvuo, Mervi Heikkinen & Niina Kuorikoski (toim.) *Leimattuna, kontrolloituna, normitettuna – Seksualisoitunut ja sukupuolistunut väkivalta kasvatuksessa ja koulutuksessa*. Oulu University Press, 115–119.
- Heikkinen, Hannu L.T. & Huttunen, Rauno 2007. Opettaja ihmisenä ja ammattilaisena. Teoksessa Eila Eskola, Hannu L.T. Heikkinen & Rauni Räsänen (toim.) *Ihmisen näköinen opettaja. Juhlakirja professori Leena Syrjälän 60-vuotispäivänä*. Oulun yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunta. Kasvatustieteiden ja opettajankoulutuksen yksikkö, 15–27.
- Heikkinen, Kaija & Kupiainen, Tarja 1996. Merkilliset merkit: esinekulttuurin semiotiikkaa. Teoksessa Jari Kupiainen & Erkki Sevänen (toim.) *Kulttuurintutkimus. Johdanto*. Helsinki: SKS, 249–269.
- Heinämaa, Sara 1996. *Ele, tyyli ja sukupuoli. Merleau-Pontyn ja Beauvoirin ruumiinfenomenologia ja sen merkitys sukupuolikysymykselle*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heinämaa, Sara, Reuter, Martina & Saarikangas, Kirsi (toim.) 1997. *Ruumiin kuvia. Subjektin ja sukupuolen muunnelmia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala, Risto 1991. Goffmanista semioottiseen sosiologiaan. *Sosiologia* 2, 90–107.
- Heiskala, Risto 1994. Sosiaalinen konstruktionismi. Teoksessa Risto Heiskala (toim.) *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Helsinki: Gaudeamus, 146–172.
- Helén, Ilpo 1994. Michel Foucault'n valta-analytiikka. Teoksessa Risto Heiskala (toim.) *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Helsinki: Gaudeamus, 270–315.
- Helén, Ilpo 2000. *Yksilöivä kuri*. Saatesanat Michel Foucault'n teokseen Tarkkailla ja rangaista. Helsinki: Otava, 471–475.

- Helén, Ilpo 2004. Hyvinvointi, vapaus ja elämän politiikka: foucaultlainen hallinnan analytiikka. Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.) *Sosiologisia nykykeskusteluja*. Helsinki: Gaudeamus, 206–236.
- Hemminki, Elina 2004. Terveysthuolto ja kauneus. Teoksessa Hanna Toiviainen, Tuula Väänänen & Elina Hemminki (toim.) *Ulkonäkö, työelämä, terveys*. Raportti. Naistenpäivän seminaari 8.3.2004. Helsinki: Stakes, 9–12.
- Hill, Sarah E. & Buss, David M. 2006. Envy and positional bias in the evolutionary psychology of management. *Managerial and Decision Economics* 27, 131–143.
- Hochschild, Arlie Russell 2003 [1983]. *The managed heart. Commercialization of human feeling*. University of California Press.
- Holland, Samantha 2006. Alternative femininities. *Body, Age and Identity*. New York: Berg.
- Honkavaara, Neene 2000. Pukeutumisen kontekstuaalisuus. Teoksessa Ritva Koskennurmi-Sivonen & Anna-Mari Raunio (toim.) *Vaatekirja*. Helsingin yliopisto. Kotitalous- ja käsityötieteiden laitoksen julkaisu- ja 8, 269–287.
- Honkimäki, Hermann 2010. Bisnes edessä, bileet takana. *Ilkka*. 21.7. 2010.
- Huuhtanen-Somero, Päivi 2002. Nainen, kauneus ja kristillinen mystiikka. Teoksessa Pauline von Bonsdorff & Anita Seppä (toim.) *Kauneuden sukupuoli. Näkökulmia feministiseen estetiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus, 297–312.
- Hägg, Kerstin 2002. Seksuaalisen häirinnän näkökulmia ruotsalaisesta perspektiivistä. Teoksessa Vappu Sunnari, Jenny Kangasvuo, Mervi Heikkinen & Niina Kuorikoski (toim.) *Leimattuna, kontrolloituna, normitettuna – Seksualisoitunut ja sukupuolistunut väkivalta kasvatuksessa ja koulutuksessa*. Oulu University Press. 133–144.
- Hänninen, Salme 2006. Voimaantumisen kehitysohjelma persoonallisen ja ammatillisen identiteetin tukijana. Teoksessa Anneli Eteläpelto & Jussi Onnismaa (toim.) *Ammatillisuus ja ammatillinen kasvu. Aikuiskasvatuksen 46. vuosikirja*. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 191–217.

- Ilmonen, Kaj 1993. *Tavaroiden taikamaailma*. Tampere: Vastapaino.
- Ilmonen, Kaj 2007. *Johan on markkinat. Kulutuksen sosiologista tarkastelua*. Tampere: Vastapaino.
- Ilmonen, Kari 2007 [2001]. Muuan diskurssianalyysi. Esimerkkinä Chydenius-instituutin vaikuttavuustutkimus. Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 126–141.
- Itanen, Sonja 2007. *Minihameesta mummonmekkoon. Teollinen vaatesuunnittelu ja keski-ikäisten naisten vaatekäytännöt sosiaalista ikää rakentamassa*. Helsinki: Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A 80. Väitöskirja.
- Ingalls, Rebecca 2006. Unmasking the brilliant disguise: smallness, authority and the irony of teacher's body. *The Review of Education, Pedagogy and Cultural Studies* 28, 239–252.
- Itkonen, Hannu 1996. *Kenttien kutsu. Tutkimus liikuntakulttuurin muutoksesta*. Helsinki: Gaudeamus. Väitöskirja.
- Isotalo, Anu 2006. Somalitytöt ja seksuaalisuuden kulttuuriset merkitykset. Teoksessa Taina Kinnunen & Anne Puuronen (toim.) *Seksuaalinen ruumis. Kulttuuritieteelliset lähestymistavat*. Helsinki: Gaudeamus, 109–126.
- Jauhiainen, Annukka 2009. Erillinen vai yhteinen koulu? Yhteiskasvatusteskustelun sukupuolinen toimijuus. Teoksessa Hanna Ojala, Tarja Palmu & Jaana Saarinen (toim.) *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino, 101–135.
- Johnson, Kim K. P. & Lennon, Sharron J. (ed.) 1999. *Appearance and power*. Oxford & New York: Berg.
- Johnson, Kim K. P., Yoo, Jeong-Ju, Kim, Minjeong & Lennon, Sharron J. 2008. Dress and human behavior: A review and critique. *Clothing and Textiles Research Journal* 26 (3), 3–22.
- Johnson, Tara Star 2006. Performing a sexual teacher: the cartesian duality in education. *The Review of Education, Pedagogy and Cultural Studies* 28, 253–266.

- Johnsson, Raoul, Leppänen, Seija & Ruuska, Markku 1991. *Design Management käsikirja. Näin luodaan hallittu yrityskuva*. Kuopio: Kehitys- aluerahasto.
- Jokinen, Arja 1999. Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino, 37–53.
- Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (toim.) 1993. *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arto 2001. Näin tehdään nainen: miesten ristiinpukeutuminen. Teoksessa Minna Nikunen, Tuula Gordon, Sanna Kivimäki & Riitta Pirinen (toim.) *Nainen / naiseus / naisellisuus*. Tampere University Press, 191–212.
- Jokinen, Arto 2004. Diskurssianalyysin kourissa. Sotilasteksteissä muotoutuva miehisyys. Teoksessa Marianne Liljeström (toim.) *Feministinen tietäminen – keskustelua metodologiasta*. Tampere: Vastapaino, 191–208.
- Jokinen, Arto 2010. Kriittinen mies- ja maskuliinisuustutkimus. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 128–139.
- Jokinen, Eeva 2010. Affektiivinen työ ja sukupuoli. *Kulttuurintutkimus* 27 (2), 44–49.
- Jokinen, Jyrki 2002. *Aikuisopettajan identiteetti: yksinäisestä sankariopettajasta tiimiytyneeseen yrittäjään*. Tampere University Press. Väitöskirja.
- Juhila, Kirsi 1999. Kulttuurin jatkuvasti rakentuvat kehät. Tilanteisesta kulttuuriseen kontekstiin. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino, 160–198.
- Julkunen, Raija 2008. *Uuden työn paradoksit. Keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija 2010. *Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit*. Tampere: Vastapaino.

- Juvonen, Tuula 2006. Seksuaalisen ruumiin jäljillä. Teoksessa Taina Kinunen & Anne Puuronen (toim.) *Seksuaalinen ruumis. Kulttuuritieteelliset lähestymistavat*. Helsinki: Gaudeamus, 71–90.
- Juvonen, Tuula, Rossi, Leena-Maija & Saresma, Tuija 2010. Kuinka sukupuolta voi tutkia? Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 9–17.
- Kaipainen, Minna 2008. ”Ken tilauspukua käyttää, hän herrasmieheltä näyttää”. *Eteläkarjalainen maalaisvaatturi ja vaatturitoiminta Suomessa 1920–1960-luvuilla*. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja 125. Väitöskirja.
- Kaiser, Susan B. 1998 [1990]. *The social psychology of clothing. Symbolic appearances in context*. New York: Fairchild Publications.
- Kalha, Harri 1997. *Muotopuolen merenneidon pauloissa. Suomen taideteollisuuden kultakausi: mielikuvat, markkinointi, diskurssit*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura ja Taideteollisuusmuseo. Väitöskirja.
- Kalha, Harri 2002a. Marilyn Monroen groteski ruumis. Teoksessa Pauline von Bonsdorff & Anita Seppä (toim.) *Kauneuden sukupuoli. Näkökulmia feministiseen estetiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus, 132–157.
- Kalha, Harri 2002b. ”Neitosista ken on kaunein” – missipuhe ideologisena diskurssina. Teoksessa Annamari Vänskä (toim.) *Näkyvä(i)seksi. Tutkimuksia kuvien sukupuolikulttuurista*. Helsinki: Taidehistorian seura. Taidehistoriallisia tutkimuksia 25, 47–78.
- Kalha, Harri 2008. *Tapaus Havis Amanda: siveellisyys ja sukupuoli vuoden 1908 suihkulähdekiistassa*. Helsinki: SKS.
- Kalha, Harri, Rossi, Leena-Maija & Vänskä, Annamari 2002. Mikä ihmeen visuaalinen kulttuuri? Keskustelua käsitteistä ja tutkimusasetteista. Teoksessa Annamari Vänskä (toim.) *Näkyvä(i)seksi. Tutkimuksia kuvien sukupuolikulttuurista*. Helsinki: Taidehistorian seura. Taidehistoriallisia tutkimuksia 25, 9–20.
- Kamila, Marjo 2010. Luokanopettajaopiskelijoiden mielikuvia opettajan ulkoisesta olemuksesta. Teoksessa Eero Ropo, Harry Silfverberg & Tiina Soini (toim.) *Toisensa kohtaavat ainedidaktiikat*. Tampereen yliopisto. Opettajankoulutuslaitoksen julkaisusarja A 31, 125–138.

- Kangasvuo, Jenny 2006. Joustolesbot identiteettihississä. Teoksessa Taina Kinnunen & Anne Puuronen (toim.) *Seksuaalinen ruumis. Kulttuuritieteelliset lähestymistavat*. Helsinki: Gaudeamus, 198–214.
- Kantola, Johanna 2010. Sukupuoli ja valta. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 78–87.
- Karhulehto, Sanna 2006. Seksuaalisen ruumiin modernit teoriat. Teoksessa Taina Kinnunen & Anne Puuronen (toim.) *Seksuaalinen ruumis. Kulttuuritieteelliset lähestymistavat*. Helsinki: Gaudeamus, 44–70.
- Karvonen, Erkki 1992. *Odotuksen struktuurit ja populaari representaatio*. Tampereen yliopisto. Tiedotusopin laitoksen julkaisuja A 80.
- Karvonen, Erkki 1999. *Elämää mielikuvayhteiskunnassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kaunismaa, Pekka 1997. Keitä me olemme? Kollektiivisen identiteetin käsitteellisistä lähtökohdista. *Sociologia* 34 (3), 220–230.
- Kauppinen, Kaisa 2004. Eri-ikäiset ja erinäköiset rikkautena työpaikalla. Teoksessa Hanna Toiviainen, Tuula Väänänen & Elina Hemminki (toim.) *Ulkonäkö, työelämä, terveys*. Raportti. Naistenpäivän seminaari 8.3.2004. Helsinki: Stakes, 21–27.
- Kauppinen, Kaisa & Anttila, Erkki 2005. Onko painolla väliä: hoikat, lihavat ja normaalipainoiset naiset työelämän murroksessa. *Työ ja ihminen* 19 (2), 239–256.
- Keenan, William J. F. 2001. Introduction: ‘Sartor Resartus’ restored: Dress studies in carlylean perspective. In William J. F. Keenan (ed.) *Dressed to impress. Looking the part*. Oxford & New York: Berg, 1–49.
- Keenan, William J.F. 2001. Dress freedom: The personal and the political. In William J. F. Keenan (ed.) *Dressed to impress. Looking the part*. Oxford & New York: Berg, 179–196.
- Kelchtermans, Geert 2007. Ammatillinen sitoutuminen sopimusten takana – opettajien itseymmärrys, haavoittuvuus ja reflektio. Teoksessa Eila Estola, Hannu L. T. Heikkinen & Rauni Räsänen (toim.) *Ihmisen näköinen opettaja. Juhlakirja professori Leena Syrjälän 60-vuotispäivänä*. Acta Universitas Ouluensis, 75–99.

- Kemppinen, Lauri 2006. Mallikansalaisesta oppimiskonsultiksi – muuttuvat opettajaihanteet. Teoksessa Sakari Suutarinen (toim.) *Aktiiviseksi kansalaiseksi. Kansalasisivaikuttamisen haaste*. Jyväskylä: PS-kustannus, 13–52.
- Kemppinen, Lauri 2007. Ihannehakijan muotokuva – epävirallinen valintakookeskustelu ja opettajuuteen liitetyt uskomukset. Teoksessa Pekka Rähkä & Tiina Nikkola (toim.) *Sattumia vai osumia? Opiskelijavalintojen olemuksen määrittelyä*. Jyväskylä: PS-kustannus, 185–228.
- Kinnunen, Taina 2001. *Pyhät bodarit*. Helsinki: Gaudeamus. Väitöskirja.
- Kinnunen, Taina 2006. Silikoni-implantit omaksi iloksi? Teoksessa Taina Kinnunen & Anne Puuronen (toim.) *Seksuaalinen ruumis. Kulttuuritteelliset lähestymistavat*. Helsinki: Gaudeamus, 160–197.
- Kinnunen, Taina 2008. *Lihaan leikattu kauneus: kosmeettisen kirurgian ruumiillistuneet merkitykset*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kinnunen, Taina 2010. Sukupuolen ja seksuaalisuuden ruumiillinen muoto-oppi. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 226–240.
- Kinnunen, Taina & Seppänen, Johanna 2009. Oikeaoppinen opettajaruumis. *Naistutkimus* 4, 6–17.
- Koivunen, Anu 1996. Sorto. Teoksessa Anu Koivunen & Marianne Liljeström (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 35–75.
- Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne (toim.) 1996. *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Koivunen, Hannele 2005 [1995]. *Madonna ja huora*. Helsinki: Otava.
- Korhonen, Anu 2005. *Silmän ilot. Kauneuden kulttuurihistoriaa uuden ajan alussa*. Jyväskylä: Atena.
- Korhonen, Anu 2010. Peili ja peilikuva uuden ajan alun Englannissa. Teoksessa Maija Mäkikalli & Riitta Laitinen (toim.) *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. Helsinki: SKS, 66–107.
- Korvajärvi, Päivi 2001. Arlie Russel Hochschild. Emotionaalinen työ, sukupuoli ja aika. Teoksessa Vilma Hänninen, Jukka Partanen & Oili-

- Helena Ylijoki (toim.) *Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjät*. Tampere: Vastapaino, 201–222.
- Korvajärvi, Päivi 2010. Sukupuolistunut ja sukupuolistava työ. Teoksessa Tuija Saresma & Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 183–196.
- Koskennurmi-Sivonen, Ritva 1998. *Creating a unique dress. A study of Riitta Immonen's creations in the Finnish fashion house tradition*. Helsinki: Akatiimi. Väitöskirja.
- Koskennurmi-Sivonen, Ritva 2000. Vaate, muoti, taide ja käsityö. Teoksessa Ritva Koskennurmi-Sivonen & Anna-Mari Raunio (toim.) *Vaatekirja*. Helsingin yliopiston kotitalous- ja käsityötieteiden laitoksen julkaisuja 8, 109–138.
- Koskennurmi-Sivonen, Ritva. 2000. Vaatetus, pukeutuminen ja muoti – ero ja erottamattomuus. Teoksessa Ritva Koskennurmi-Sivonen & Anna-Mari Raunio (toim.) *Vaatekirja*. Helsingin yliopiston kotitalous- ja käsityötieteiden laitoksen julkaisuja 8, 1–16.
- Koskennurmi-Sivonen, Ritva 2002. Kootut, kätketyt ja mittatilatut identiteetit. Pukeutuminen minän ja muiden välissä. *Synteesi* 2, 60–66.
- Koski, Leena 2005. *Niinkö on jos siltä näyttää? Kuva ja mielikuva Suomen valtaresursseina kansainvälisessä politiikassa*. Helsinki: Tutkijaliitto. Väitöskirja.
- Koski, Leena & Tedre, Silva 2009. Naiset yliopistouralla. Ikä ja aika toimijuuden ehtoina. Teoksessa Hanna Ojala, Tarja Palmu & Jaana Saarinen (toim.) *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino, 231–253.
- Koskinen, Jari 2005. *Kuvien takana*. Helsinki: RPS-yhtiöt.
- Kosonen, Ulla 1998. *Koulumuistoja naiseksi kasvamisesta*. Jyväskylän yliopisto. SoPhi. Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 21.
- Kotz, Liz & Butler, Judith 1995. Haluttu ruumis. Teoksessa Leena-Maija Rossi (toim.) *Kuva ja vastakuvat. Sukupuolen esittämisen ja katseen politiikka*. Suomentaja Leena-Maija Rossi. Helsinki: Gaudeamus, 262–281.

- Kovala, Urpo 2007. Kokemus, rakenne vai konteksti? Reseptiotutkimuksen vaiheita ja jännitteitä. Teoksessa Erkki Vainikkala & Henna Mikkola (toim.) *Nyky aika kulttuurintutkimuksessa*. Jyväskylän yliopisto. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 86, 176–200.
- Kozart, Joy M. & Damhorst, Mary Lynn 2009. Comparison of the ideal and real body as women age: relationship to age identity, body satisfaction and importance, and attention to models in advertising. Teoksessa *Clothing and Textiles Research Journal* 27, 197–210.
- Kujala, Tiina 2006. ”Ei pirise enää koulun kello”. *Kerronnallinen tutkimus opettajien ikääntymiskokemuksista*. Tampereen yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Väitöskirja.
- Kulmala, Ilona 2004. Kauneus ja kirurgin veitsi – ulkonäkökäyttäytymisen uudet haasteet ja mahdollisuudet. Teoksessa Hanna Toiviainen, Tuula Väänänen & Elina Hemminki (toim.) *Ulkonäkö, työelämä, terveys. Raportti. Naistenpäivän seminaari 8.3.2004*. Helsinki: Stakes, 13–15.
- Kuosmanen, Paula 2002. Lesbovanhempien taktiikat, perhe-esitykset ja sukupuolityylit työmarkkinoilla. Teoksessa Jukka Lehtonen (toim.) *Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Raportteja 269, 53–64.
- Kuula, Arja 2006. *Tutkimusetiikka. Aineiston hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.
- Kuusela, Pekka 2003. Sosiaalisen konstruktionismin liike sosiaalitieteissä. Teoksessa Pekka Kuusela & Mikko Saastamoinen (toim.) *Ruumis, minä ja yhteisö. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulma*. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 21. Sosiaalipsykologian ja sosiologian laitos, 17–44.
- Kuusela, Pekka & Saastamoinen, Mikko (toim.) 2003. *Ruumis, minä ja yhteisö. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulma*. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 21. Sosiaalipsykologian ja sosiologian laitos.
- Kuusipalo, Jaana 2011. *Sukupuolittunut poliittinen edustus Suomessa*. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis 1614. Väitöskirja.
- Kyrölä, Katariina 2007. Lihavuusvaara! Pelon politiikka ja lihava ruumiillisuus Helsingin Sanomissa. Teoksessa Katariina Kyrölä & Hannele

- Harjunen (toim.) *Koolla on väliä!: lihavuus, ruumisnormit ja sukupuoli*. Helsinki: Like, 49–82.
- Kyrölä, Katariina 2007. Valtaisat muodonmuutokset. Teoksessa Katariina Kyrölä & Hannele Harjunen (toim.) *Koolla on väliä!: lihavuus, ruumisnormit ja sukupuoli*. Helsinki: Like, 161–195.
- Kyrölä, Katariina & Harjunen, Hannele (toim.) 2007. *Koolla on väliä!: lihavuus, ruumisnormit ja sukupuoli*. Helsinki: Like.
- Kyöstiö, O. K. 1986. *Ajatuksia aikamme kasvatuksesta*. Helsinki: Otava.
- Kärki, Anita. 2009. Opettajat kuulevat oppilailta kohteliaisuuksia. Kolumni. *Keskisuomalainen*. 5.2.2009.
- Käyhkö, Mari 2006. *Siivoojaksi oppimassa. Etnografinen tutkimus työläistyöistä puhdistuspalvelualan koulutuksessa*. Joensuu University Press. Väitöskirja.
- Laaksola, Hannu 2009. Käytöskoulu tarpeen. *Opettaja* 5, 5.
- Lahelma, Elina 1996. Vallan haastamista? Opettajien kokemuksia oppilaiden sukupuolisesta häirinnästä. *Kasvatus* 3, 478–488.
- Lahelma, Elina 2009. Tytöt, pojat ja kysymys koulumenestyksestä. Teoksessa Hanna Ojala, Tarja Palmu & Jaana Saarinen (toim.) 2009. *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino, 136–156.
- Laiho, Marianna 1996. Äidit muotikuvissa ja kuvien katsojina. Teoksessa Marianna Laiho & Iris Ruoho (toim.) *Naisen naamio, miehen maski. Katse ja sukupuoli mediakuvassa*. Tampere: Kansan Sivistystyön Liitto, 61–78.
- Laiho, Marianna 2010. Oletko lesbo, onko syöpää tai lapsia tulossa? *Tesso, sosiaali- ja terveystieteiden aikakauslehti*, 3–4, 43.
- Laine, Kaarlo 1997. *Ameba pulpetissa. Koulun arkikulttuurin jännitteitä*. Jyväskylän yliopisto. SoPhi. Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 13.
- Laine, Tuula 2004. *Huomisen opettajat. Luokanopettajakoulutus ammatillisen identiteetin rakentajana*. Tampere University Press. Väitöskirja.

- Lair, Daniel J., Sullivan, Katie & Cheney, George 2005. Marketization and the Recasting of the Professional Self: the rhetoric and ethics of personal branding. *Management Communication Quarterly* 18, 307–343.
- Lapinoja, Kari-Pekka & Heikkinen, Hannu L. T. 2006. Autonomia ja opettajan ammatillisuus. Teoksessa Anneli Eteläpelto & Jussi Onnismaa (toim.) *Ammatillisuus ja ammatillinen kasvu. Aikuiskasvatuksen 46. vuosikirja*. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 144–161.
- Lappalainen, Niina 2008. Pilaa vai peliä? Miesten ja naisten välinen seksuaalihuumorin työyhteisössä. Teoksessa Tarja Tolonen (toim.) *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*. Tampere: Vastapaino, 58–79.
- Lappalainen, Päivi 1996. Seksuaalisuus. Teoksessa Anu Koivunen & Marianne Liljeström (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 207–224.
- Leddy, Tom 2005. The nature of everyday aesthetics. In Andrew Light & Jonathan M. Smith (ed.) *The Aesthetics of Everyday Life*. New York: Columbia University Press, 3–22.
- Lehtonen, Jukka 1999. Piilossa ja näkyvissä. Seksuaalisuuden kirjo koulussa. Teoksessa Tarja Tolonen (toim.) *Suomalainen koulu ja kulttuuri*. Tampere: Vastapaino, 203–227.
- Lehtonen, Jukka 2003. *Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 31. Väitöskirja.
- Lehtonen, Jukka 2004. Heteronormatiivisuus ja sukupuoliytyylit työelämässä. Näkökulmana seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluviin kokemukset. Teoksessa Hanna Toiviainen, Tuula Väänänen & Elina Hemminki (toim.) *Ulkonäkö, työelämä, terveys. Raportti. Naistenpäivän seminaari 8.3.2004*. Helsinki: Stakes, 41–47.
- Lehtonen, Jukka 2005. Heteroita oomme kaikki? Teoksessa Tomi Kiilakoski, Tuukka Tomperi & Marjo Vuorikoski (toim.) *Kenen kasvatus? Kriittinen pedagogiikka ja toisinkasvatuksen mahdollisuus*. Tampere: Vastapaino, 62–86.
- Lehtonen, Mikko 2004. *Merkitysten maailma*. Tampere: Vastapaino.

- Leipämaa-Leskinen, Hanna 2009. *Kuluttajat ristiriitojen maailmassa. Esseitä ruuan kuluttamisen haasteista*. Vaasa: Acta Wasaensia no 203. Liiketaloustiede 84. Väitöskirja.
- Lempiäinen, Kirsti 2001. Naisellinen feministi: naisfeministisubjekti. Teoksessa Minna Nikunen, Tuula Gordon, Sanna Kivimäki & Riitta Pirinen (toim.) *Nainen / naiseus / naisellisuus*. Tampere University Press, 21–42.
- Lempiäinen, Kirsti 2003. *Sosiologian sukupuoli*. Tampere: Vastapaino.
- Lempiäinen, Kirsti 2007. Sukupuolinen toimija: kysymys olemuksesta, roolista ja tavasta. *Sociologia* 2, 109–120.
- Lennon, Sharron J. 1999. Sex, dress and power in the workplace: ‘Star Trek, the next generation’. In Kim K. P Johnson & Sharron J. Lennon (ed.) *Appearance and Power*. Oxford & New York: Berg, 103–126.
- Leppihalme, Ilmari 2002. Kilpailevat naisbodauksen estetiikat: Pumping Iron II: The Women. Teoksessa Pauline von Bonsdorff & Anita Seppä (toim.) *Kauneuden sukupuoli. Näkökulmia feministiseen estetiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus, 181–210.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2009. Sivistyneistönaisen kuuma veri. Teoksessa *Läpikulkuihmisiä. Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. Helsinki: SKS, 135–168.
- Liljeström, Marianne 1996. Sukupuolijärjestelmä. Teoksessa Anu Koivunen & Marianne Liljeström (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 111–138.
- Llewellyn, Kristina R. 2006. Performing post-war citizenship: women teachers in Toronto secondary schools. *The Review of Education, Pedagogy and Cultural Studies* 28, 309–324.
- Lloyd, Genevieve 2000 [1984]. *Miehinen järki. “Mies” ja “nainen” länsimaisessa filosofiassa*. Suomentaja Marjo Kylmänen. Tampere: Vastapaino. (Alkuteos The man of reason. ‘Male’ and ‘female’ in western philosophy).
- Lurie, Alison 1991 [1981], *The language of clothes. Featuring a new introduction about fashion today*. New York: Henry Holt & Company.

- Luutonen, Marketta 1997. *Kansanomainen tuote merkityksenkantajana: tutkimus suomalaisesta villapaidasta*. Helsinki: Akatiimi. Väitöskirja.
- Luutonen, Marketta 2007. *Tuotesuhteita: pohdintoja ihmisistä ja tuotteista*. Hamina: Akatiimi.
- Lähde, Miia 2009. Lasten itseymmärrys kulutuskulttuurissa: ulkonäkösuhteen muotoutuminen alakoululaisten kirjoituksissa. *Nuorisotutkimus*, 4, 36–52.
- Lähdesmäki, Tuuli 2012. Diskurssianalyysi taiteen tutkimuksen menetelmänä. Teoksessa Annika Waenerberg & Satu Kähkönen (toim.) *Taidetta tutkimaan, menetelmiä ja näkökulmia*. Jyväskylä: Kampus Kustannus. JYY julkaisusarja 86.
- Lönnqvist, Bo 1978. *Kansanpuku ja kansallispuku Suomessa*. Helsinki: Otava.
- Lönnqvist, Bo 2008. *Vaatteiden valtapeli: näkymättömän kulttuurianatomia*. Suomentaja Kaisa Haatanen. Helsinki: Schildt. (Alkuteos *Maktspel i kläder: om det osynligas kulturella anatomi*).
- Maffesoli, Michel 1995. *Maailman mieli. Yhteisöllisen tyylin muodoista*. Gaudeamus, Helsinki.
- Markkola, Pirjo 2002. Vahva nainen ja kansallinen historia. Teoksessa Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen. *Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Tampere: Vastapaino, 75–90.
- Mattila, Noora 2010. Tiukka kroppa lisää uskottavuutta. *Helsingin Sanomat* 18.6.2010.
- Mears, Ashley & Finlay, William 2005. Not just paper doll: How models manage bodily capital and why they perform emotional labor. *Journal of Contemporary Ethnography* 34, 317–343.
- Melchior-Bonnet, Sabine 2004 [1994]. *Kuvastin. Peilin historiaa*. Suomentaja Pia Koskinen-Launonen. Jyväskylä: Atena. (Alkuteos *Histoire du Miroir*).
- Mikkonen, Ilona, Desavelle, Hanna-Kaisa & Rokka, Joonas 2009. Kauneuden kulttuuriset kasvot. Teoksessa Liisa Uusitalo & Maria Joutsenvirta (toim.) *Kulttuuriosaaminen. Tietotalouden taitolaji*. Helsinki: Gaudeamus, 167–199.

- Moeran, Brian 2006. More than just a fashion magazine. *Current Sociology* 54, 725–744.
- Moilanen, Pentti & Rähkä, Pekka 2001. Merkitysrakenteiden tulkinta. Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Jyväskylä: PS-kustannus, 44–68.
- Mulvey, Laura 2009 [1989]. Visual pleasure and narrative cinema. In Laura Mulvey (ed.). *Visual and other pleasures*. Hamshire: Palgrave Macmillan, 14–27.
- Mäkelä, Johanna 1994. Pierre Bourdieu – erottautumisen teoreetikko. Teoksessa Risto Heiskala (toim.) *Sociologisen teorian nykysuuntauksia*. Helsinki: Gaudeamus, 243–269.
- Mäkinen, Arja 2008. *Oikeesti aikuiset. Puheenvuoroja yksineläjänaisen normaaliudesta, hyväksyttävyydestä ja aikuisuudesta*. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis 1349. Väitöskirja.
- Männistö, Tiina 2003. *Haluathan tulla todelliseksi naiseksi? Naisruumiin tuottaminen Suomessa ilmestyneissä nuoren naisen oppaissa 1890–1972*. Turun yliopisto. Historian laitoksen julkaisuja 63.
- Naskali, Päivi (toim.) 1996. *Pulpetti ja Karttakeppi? Feministisen pedagogiikan kysymyksenasetteluja*. Rovaniemi: Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja C 14. Katsauksia ja puheenvuoroja.
- Naskali, Päivi 2001. Sukupuolitettu subjekti pedagogisella näyttämöllä. Näkökulmia feministiseen pedagogiikkaan. *Aikuiskasvatus* 4, 284–294.
- Naskali, Päivi 2010. Kasvatus, koulutus ja sukupuoli. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 277–288.
- Naukkari, Ossi 1998. *Aesthetics of the unavoidable. Aesthetic variations in human appearance*. Lahti: International institute of applied aesthetics. Väitöskirja.
- Naukkari, Ossi 2000. Joutomaalta keskikaupungille – miten esteettisyys sopeutuu arkeen? Teoksessa Arto Haapala & Jyrki Nummi (toim.) *Aisthesis ja poiesis. Kirjoituksia estetiikasta ja kirjallisuudesta*. Helsin-

- gin yliopisto. Taiteiden tutkimuksen laitos. Estetiikka ja yleinen kirjallisuustiede, 129–143.
- Naukkariinen, Ossi 2005. Taiteistumisen muodot. Teoksessa Yrjänä Levanto, Ossi Naukkariinen & Susann Vihma (toim.) *Taiteistuminen*. Helsinki: Taideteollisen korkeakoulun julkaisu B 79, 9–36.
- Naukkariinen, Ossi 2011. *Arjen estetiikka*. Helsinki: Aalto-yliopiston taide-teollinen korkeakoulu.
- Niiniluoto, Ilkka 1980. *Johdatus tieteenfilosofiaan: käsitteen- ja teorianmuodostus*. Helsinki: Otava.
- Nikunen, Kaarina 1997. On aika lähteä naamiaisiin. Alma ja Doris feministisen representaation jäljillä. Teoksessa Anu Koivunen & Veijo Hietala (toim.) *Kanavat auki! Televisiotutkimuksen lukemisto*. Turun yliopiston täydennyskoulutuksen julkaisuja A 61, 215–226.
- Nikunen, Kaarina 1996. *Naisellisuuden naamiot. Kuva, katse ja representaation politiikka*. Tampereen yliopisto. Tiedotusopin laitoksen julkaisuja A 89.
- Nikunen, Minna 2008. Tutkimusaineisto ja tunteet. Teoksessa Kirsti Lempiäinen, Olli Löytty & Merja Kinnunen (toim.) *Tutkijan kirja*. Tampere: Vastapaino, 156–167.
- Ogle, Jennifer Paff & Damhorst, Mary Lynn 1999. Dress for success in the popular press. In Kim. K. P. Johnson & Sharron J. Lennon (ed.) *Appearance and Power*. Oxford & New York: Berg, 79–101.
- Oinas, Elina 2001. *Making sense of teenager body: sociological perspectives on girls, changing bodies and knowledge*. Åbo Akademi University Press. Väitöskirja.
- Ojala, Hanna 2010. *Opiskelemassa tavallaan. Vanhat naiset ikäihmisten yliopistossa*. Tampere University Press. Väitöskirja.
- Ojala, Hanna, Palmu, Tarja & Saarinen, Jaana (toim.) 2009. *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino.
- Ojala, Hanna & Palmu, Tarja & Saarinen, Jaana 2009. Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa. Feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoleen. Teoksessa Hanna Ojala, Tarja Palmu & Jaana Saarinen (toim.) *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino, 13–38.

- Oksala, Johanna 1997. Foucault ja feminismi. Teoksessa Sara Heinämaa, Martina Reuter & Kirsi Saarikangas (toim.) *Ruumiin kuvia. Subjektin ja sukupuolen muunnelmia*. Helsinki: Gaudeamus, 168–190.
- Oksanen, Atte 2006. *Haavautuva minuus. Väkivallan barokki kontrolliyhteiskunnassa*. Tampereen yliopistopaino. Väitöskirja.
- Oksanen, Atte 2009. *Äärimmäistä kulttuuria: extreme-minuuksien historiaa dadaismista Hunter S. Thompsoniin*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Ollila, Maija-Riitta 2005. *Persoonan valta*. Helsinki: WSOY.
- O’Neal, Gwendolyn 1999. The power of style: on rejection of the accepted. In Kim K. P. Johnson & Sharron J. Lennon (ed.) *Appearance and Power*. Oxford & New York: Berg, 127–139.
- Opetusalan eettinen neuvottelukunta & Sarras, Riitta 2002. *Etiikka koulun arjessa*. Helsinki: Otava.
- Pajala, Mari 2006. *Erot järjestykseen! Eurovision laulukilpailu, kansallisuus ja televisiohistoria*. Jyväskylän yliopisto. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen tutkimuksia 88. Väitöskirja.
- Pajala, Outi 2007. Mielessä häämötti punainen mekko. Teoksessa Kaarina Kyrölä & Hannele Harjunen (toim.) *Koolla on väliä!: lihavuus, ruumisnormit ja sukupuoli*. Helsinki: Like, 83–132.
- Pajunen, John 2009. Painetta ulkonäöstä. *Jyväskylän ylioppilaslehti*. 2.2.2009.
- Paksuniemi, Merja 2009. *Tornion alakansakouluopettajaseminaarin opettajakuva lukuvuosina 1921–1945 rajautuen oppilasvalintoihin, oppikirjoihin ja oheistoimintaan*. Rovaniemi: Acta Universitas Lapponiensis 161. Väitöskirja.
- Palin, Tutta 1996. Ruumis. Teoksessa Anu Koivunen & Marianne Liljeström (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 225–244.
- Palin, Tutta 1998. Merkistä mieleen. Semioottisia teorioita ja retorisia käsitteitä. Teoksessa Arja Elovirta & Ville Lukkarinen (toim.) *Katseen rajat. Taidehistorian metodologiaa*. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 125–136.

- Palmu, Tarja 1999. Kosketuspintoja sukupuoleen: opettajat, ruumiillisuus ja seksuaalisuus. Teoksessa Tarja Tolonen (toim.) *Suomalainen koulu ja kulttuuri*. Tampere: Vastapaino, 181–202.
- Palmu, Tarja 2003. *Sukupuolen rakentuminen koulun kulttuurisissa teksteissä. Etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilla*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 189. Väitöskirja.
- Patton, Michael Quinn 2002. *Qualitative Research & Evaluation Methods*. Thousand Oaks: Sage.
- Partanen, Anne 2011. ”Kyllä minä tästä selviän”. *Aikuisopiskelijat koulutustarinansa kertojina ja koulutuksellisen minäpystyvyytensä rakentajina*. Jyväskylän yliopisto. Kokkolan yliopistokeskus Chydenius. Väitöskirja.
- Parviainen, Jaana 2007. Ulkonäkö ja yksilöllinen tyyli ovat työelämässä yhä tärkeämpiä. *Helsingin Sanomat* 26.8.2007.
- Peräkylä, Anssi 2005. Erving Goffman – sosiaalisen vuorovaikutuksen rakenteet. Teoksessa Vilma Hänninen, Jukka Partanen & O-H. Ylijoki (toim.) *Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä*. Tampere: Vastapaino, 347–364.
- Pettinger, Lynne 2004. Brand culture and branded workers: Service work and aesthetic labour in fashion retail. *Consumption, Markets and Culture* 7 (2), 165–184.
- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne 2009. *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pitkänen, Risto 1991. Makunsa kullakin? Maun yksityinen julkisuus ja julkinen yksityisyys. *Synteesi* 3, 57–63.
- Pitman, Joanna 2006 [2003]. *Blondit. Vaaleaveriköt Afroditesta Madonnaan*. Suomentaja Arja Kantele. Jyväskylä: Atena. (Alkuteos *On Blondes*).
- Podlesney, Teresa 1995. Blondit. Teoksessa Leena-Maija Rossi (toim.) *Kuva ja vastakuvat. Sukupuolen esittämisen ja katseen politiikkaa*. Helsinki: Gaudeamus, 41–65.

- Pohjakallio, Pirkko 2005. *Miksi kuvista? Koulunkuvataideopetuksen muuttuvat perustelut*. Helsinki: Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A 60. Väitöskirja.
- Poutasuo, Tuula 2006. *Farkkukirja*. Helsinki: Minerva.
- Pulkkinen, Tuija 2000. Judith Butler – Sukupuolen suorittamisen teoreettikko. Teoksessa Anneli Anttonen, Kirsti Lempiäinen & Marianne Liljeström (toim.) *Feministejä. Aikamme ajattelijoita*. Tampere: Vastapaino, 43–60.
- Pulkkinen, Tuija & Rossi, Leena-Maija 2006. Suomentajien esipuhe. Teoksessa Judith Butler. *Hankala sukupuoli*. Helsinki: Gaudeamus, 7–13.
- Puroila, Anna-Maija 2002. *Erwing Goffmanin kehysanalyysi sosiaalisen todellisuuden jäsentäjänä*. Rovaniemi: Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 41.
- Puustinen, Marja 2006. Miltä opettaja saa näyttää? *Opettaja* 47, 44.
- Puustinen, Marja 2009. Kunnollinen vai pinnallinen? *Opettaja* 18–19, 30–33.
- Puustinen, Marja & Tikkanen, Tiina 2009. Opettajilla suuria ulkonäköpaineita. *Opettaja* 4, 26–30.
- Pälli, Pekka 2003. *Ihmisyryhmä diskurssissa ja diskurssina*. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis 910. Väitöskirja.
- Ranz, Saija 2009. *Vahvuuden väri on helakanpunainen. Naiseuden muo-
vautuminen kulttuurihistoriallisesti ja yhteiskunnallisesti seksityötä te-
kevän naisen elämässä*. Rovaniemi: Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C. Pro gradu -tutkielma.
- Rastas, Anna 2002. Katseilla merkityt, silminnähdet erilliset: lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista. *Nuorisotutkimus* 20 (3), 3–17.
- Raunio, Anna-Mari 1996. Favorite clothes – a look at individuals' experience of clothing. In Ulla Suojanen (ed.) *Clothing and Its Social, Psychological, Cultural and Environmental Aspects*, 179–191.
- Raunio, Anna-Mari 2000. Rajoja, reunoja, vaatteita ja tiloja. Teoksessa Ritva Koskennurmi-Sivonen & Anna-Mari Raunio (toim.). *Vaattekirja*.

- Helsingin yliopiston kotitalous- ja käsityötieteiden laitoksen julkaisu- ja 8, 51–76.
- Rautio, Pirjo 2010. Vähän vino kuva naisesta. *Ilkka*. 10.10.2010.
- Reilly, Andrew & Rudd, Nancy A. 2009. Social anxiety as predictor of personal aesthetic among woman. *Clothing and Textiles Research Journal*, 227–239.
- Reuter, Martina 1997. Anorektisen ruumiin fenomenologia. Teoksessa Sara Heinämaa, Reuter, Martina & Kirsi Saarikangas (toim.) *Ruumiin kuvia. Subjektin ja sukupuolen muunnelmia*. Helsinki: Gaudeamus, 136–167.
- Rinne, Risto 1986. *Kansanopettaja mallikansalaisena: opettajuuden laajeneminen ja opettajuuteen rekrytoimismekanismit Suomessa 1851–1986 virallisen kuvausaineiston ilmaisemana*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A 108.
- Rinne, Risto 1989. *Mistä opettajat tulevat? Suomalaisen kansanopettajiston yhteiskunnallinen tausta sekä kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma 1800-luvun puolivälistä 1980-luvun lopulle*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A 135.
- Rivière, Joan 2001 [1929]. Naisellisuus naamiona. Suomentaja Pia Siveenius. *Nuori voima* 1, 30–34. (Alkup. artikkeli Womanlines as Masquerade. *International Journal of Psychoanalysis*, Vol. 10, 303–313).
- Rantala, Irma 2003. Terapiatanssi. Teoksessa Pekka Kuusela & Mikko Saastamoinen (toim.) *Ruumis, minä ja yhteisö. Sosiaalisen konstruktivisuuden näkökulma*. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 21. Sosiaalipsykologian ja sosiologian laitos, 93–134.
- Roach-Higgins, Mary Ellen, Eicher, Joanne B. & Johnson, Kim K. P. 1995. *Dress and Identity*. New York: Fairchild Publications.
- Roach-Higgins, Mary Ellen & Eicher, Joanne B. 1995. Dress and Identity. In Mary Ellen Roach-Higgins, Joanne B. Eicher & Kim K.P. Johnson (ed.) *Dress and identity*. New York: Fairchild Publications, 7–17.
- Rogoff, Irit 2001. Studying visual culture. In Nicholas Mirzoeff (ed.) *The Visual Culture Reader*. London & New York: Routledge, 24–36.

- Rojola, Lea 1996. Ero. Teoksessa Anu Koivunen & Marianne Liljeström (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 159–178.
- Romppainen, Jenni 2003. Sosiokulttuurinen konteksti muotoilussa. Teoksessa Pertti Aula, Janne Pekkala & Jenni Romppainen (toim.) *Merkilistä muotoilua*. Rovaniemi: Lapin yliopisto, Taiteiden tiedekunnan julkaisuja, sarja C. Katsauksia ja puheenvuoroja, 21–29.
- Ronkainen, Suvi 1999. *Ajan ja paikan merkitsemät. Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus*. Helsinki: Gaudeamus. Väitöskirja.
- Ronkainen, Suvi 2001. Naiseuden inho. Teoksessa Minna Nikunen, Tuula Gordon, Sanna Kivimäki & Riitta Pirinen (toim.) *Nainen / naiseus / naisellisuus*. Tampere University Press, 63–89.
- Ronkainen, Suvi 2004. Kvantitatiivisuus, tulkinnallisuus ja feministinen tutkimus. Teoksessa Marianne Liljeström (toim.) *Feministinen tietäminen – keskustelua metodologiasta*. Tampere: Vastapaino, 44–69.
- Ropo, Eero & Gustafsson, Anna-Maija 2006. Elämäkerrallinen näkökulma ammatilliseen ja persoonalliseen identiteettiin. Teoksessa Anneli Eteläpelto & Jussi Onnismaa (toim.) *Ammatillisuus ja ammatillinen kasvu. Aikuiskasvatuksen 46. vuosikirja*. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 50–76.
- Roos, J.P. 1987. Pelin säännöt: intellektuellit, luokat ja kieli. Esipuhe Pierre Bourdieun teokseen *Sociologian kysymyksiä*. Tampere: Vastapaino, 7–28.
- Ropponen, Sanna & Tynkkynen, Elina. Suomessa ei ole tulevaisuudessa visuaalisen kulttuurin osajia. *Helsingin Sanomat* 30.8.2010.
- Rose, Gillian 2001. *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials*. London, Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
- Rossi, Leena-Maija 1995. Kunhan katson... Teoksessa Leena-Maija Rossi (toim.) *Kuva ja vastakuvat. Sukupuolen esittämisen ja katseen politiikkaa*. Helsinki: Gaudeamus, 7–16.
- Rossi, Leena-Maija 2001. *Kuvista toisin sanoin. Feministikatsojan näkökulmia*. Helsinki: Omakirja.

- Rossi, Leena-Maija 2002a. Esteettisten ideaalien sukupuolipolitiikka. Mainoskuvat halun, identiteettien ja ihanteiden tuottajina. Teoksessa Pauline von Bonsdorff & Anita Seppä (toim.) *Kauneuden sukupuoli. Näkökulmia feministiseen estetiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus, 107–127.
- Rossi, Leena-Maija 2002b. Ideaalin ja normaalin outo liitto. Heteronormatiivisuuden kuvista televisiomainonnassa. Teoksessa Annamari Vänskä (toim.) *Näkyvä(i)seksi. Tutkimuksia kuvien sukupuolikulttuurista*. Helsinki: Taidehistorian seura. Taidehistoriallisia tutkimuksia 25, 79–107.
- Rossi, Leena-Maija 2003. *Heterotehdas. Televisiomainonta sukupuolituo-
tanta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rossi, Leena-Maija 2007. Kyllin hyviä mainosruumiiksi. Teoksessa Katarina Kyrölä & Hannele Harjunen (toim.) *Koolla on väliä!: lihavuus, ruumisnormit ja sukupuoli*. Helsinki: Like. 133–159.
- Rossi, Leena-Maija 2010. Sukupuoli ja seksuaalisuus, erosta eroihin. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 21–38.
- Rossi, Leena-Maija & Seppä, Anita (toim.) 2007. *Tarkemmin katsoen. Visuaalisen kulttuurin lukukirja*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ruohonen, Sinikka 2001. *Nuorten pukeutuminen. Erottautumista, elämyksiä, harkintaa*. Joensuu University Press. Väitöskirja.
- Ruotsalainen, Jari 2001. *Kosmeettisia häiriöitä? Kertomuksia suomalaisesta tatuoinnista*. Joensuu: Ilias Oy.
- Rucker, Margaret, Anderson, Elizabeth & Kangas, April 1999. Clothing, power and workplace. In Kim K. P. Johnson & Sharron J. Lennon (ed.) *Appearance and Power*. Oxford & New York: Berg, 59–77.
- Rudd, Nancy A. & Lennon, Sharron J. 1999. Social power and appearance management among women. In Kim K. P. Johnson & Sharron J. Lennon (ed.) *Appearance and Power*. Oxford & New York: Berg, 153–172.
- Rudd, Nancy A. & Lennon, Sharron J. 2000. Body image and appearance-management in college women. In *Clothing and Textiles Research Journal* 18 (3), 152–162.
- Räihä, Pekka 2006. Rakenteisiin kätkeytyt asenteet opettajankoulutuksen tradition ja opiskelijavalintojen ylläpitäjänä. Teoksessa Sakari Suutari-

- nen (toim.) *Aktiiviseksi kansalaiseksi. Kansalaisvaikuttamisen haaste*. Jyväskylä: PS-kustannus, 205–235.
- Räihä, Pekka 2010. *Koskaan et muuttua saa! Luokanopettajakoulutuksen opiskelijavalintojen uudistamisen vaikeudesta*. Tampere University Press. Väitöskirja.
- Saarikko, Tertta 2004. Ulkonäkö- ja ikäpaineet mediassa. Teoksessa Hanna Toiviainen, Tuula Väänänen & Elina Hemminki (toim.) *Ulkonäkö, työelämä, terveys. Raportti. Naistenpäivän seminaari 8.3.2004*. Helsinki: Stakes, 17–20.
- Saarikoski, Helena 2001. *Mistä on huonot tytöt tehty?* Helsinki: Tammi.
- Saarikoski, Helena 2009. *Nuoren naisellisuuden koreografioita. Spice Girlsin fanit tyttöyden tekijöinä*. Helsinki: SKS.
- Saarinen, Sanni 2010. Länsimainen naiskuva ei ole ainoa oikea. *Helsingin Sanomat* 1.8.2010.
- Saaristo, Kimmo & Jokinen, Kimmo 2009. *Sosiologia*. Helsinki: WSOY.
- Saastamoinen, Mikko 2003. Identiteettien hybridisoituminen ja sosiaalinen konstruktionismi – nuorallatanssia dualismin rajoilla. Teoksessa Pekka Kuusela & Mikko Saastamoinen (toim.) *Ruumis, minä ja yhteisö. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulma*. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 21. Sosiaalipsykologian ja sosiologian laitos, 259–302.
- Saastamoinen, Mikko 2006. Minuus ja identiteetti tutkimuksen haasteina. Teoksessa Pertti Rautio & Mikko Saastamoinen (toim.) *Minuus ja identiteetti*. Tampere University Press, 170–180.
- Saisio, Elsa 2005. *Katseen alaiset: ulkonäkö, identiteetti ja katseenalaisuus naisnäyttelijän näkökulmasta*. Helsinki: WSOY.
- Saito, Yuriko 2007. *Everyday aesthetics*. Oxford: University Press.
- Salo, Ulla-Maija 1999. *Ylös tiedon ja taidon ylämäkeä. Tutkielma koulun maailmoista ja järjestyksistä*. Rovaniemi: Lapin yliopisto. Acta Universitatis Lapponiensis 24. Väitöskirja.
- Salo, Ulla-Maija 2004. Huono nainen, puupää ja muita kunnollisia koulutyttöjä. *Naistutkimus* 3, 25–35.

- Salo, Ulla-Maija 2005. *Ankarat silkkaa hyvyttään. Suomalainen opettajuus*. Helsinki: WSOY.
- Saltz, Ina 2006. *Body type. Intimate messages etched in flesh*. New York: Abrams Image.
- Saresma, Tuija 2010. Kokemuksen houkutus. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 59–74.
- Sarlio-Lähteenkorva, Sirpa 2004. Lihavat naiset työelämässä. Teoksessa Hanna Toiviainen, Tuula Väänänen & Elina Hemminki (toim.) *Ulkonäkö, työelämä, terveys. Raportti. Naistenpäivän seminaari 8.3.2004*. Helsinki: Stakes, 29–31.
- Saroniemi, Soila 2011. Paineet ajavat opettajat kauneusleikkauksiin. *Iltalehti* 22.8.2011.
- Sauer, Erika, Salovaara, Perttu, Mikkonen, Anne-Maria & Ropo, Arja 2010. *Johtajuuden uusi taide*. Tampere University Press.
- Seddiki, Pirjo 2006. Naisen riisuminen. *Synnyt / Origins* 2, 9–20.
- Seddiki, Pirjo 2007. Naisen naamiaiset. *Synnyt / Origins* 1, 9–25.
- Seddiki, Pirjo 2010. *Naisen kuvia. Sievän ja koristeellisen merkityksiä*. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu. Väitöskirja.
- Sederholm, Helena 2002. Performatiivinen taide ja naisidentiteetin rakentaminen. Teoksessa Pauline von Bonsdorff & Anita Seppä (toim.) *Kauneuden sukupuoli. Näkökulmia feministiseen estetiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus, 76–106.
- Seppänen, Janne 2006 [2001]. *Katseen voima: kohti visuaalista lukutaitoa*. Tampere: Vastapaino.
- Seppänen, Janne 2005. *Visuaalinen kulttuuri. Teoriaa ja metodeja mediakuvan tulkitsijalle*. Tampere: Vastapaino.
- Siitonen, Juha 1999. *Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua*. Oulu University Library. Väitöskirja.
- Simmel, Georg 1986 [1905]. *Muodin filosofia*. Suomentaja Antti Alanen. Helsinki: Odessa. (Alkuteos Die mode).

- Simmel, Georg 2005 [1895]. *Suurkaupunki ja moderni elämä. Kirjoituksia vuosilta 1895–1917*. Suomentaja Tiina HUUHTANEN. Helsinki: Gaudemus, 100–111. (Alkuteos Zur psychologie der mode. Sociologische Studie).
- Simola, Hannu 1995. *Paljon vartijat*. Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteiden tutkimuslaitos.
- Simola, Hannu 1999. Hienotunteisuuden dilemma. Käyttäytymisen arvoskelu suomalaisessa kansanopetuksessa. Teoksessa Tarja Tolonen (toim.) *Suomalainen koulu ja kulttuuri*. Tampere: Vastapaino, 51–77.
- Soley-Beltran, Patricia 2004. Modelling femininity. *European Journal of Women's Studies* 11, 309–326.
- Solomon, Michael R. (ed.) 1988. *The psychology of fashion*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Solomon, Michael R. & Rabolt, Nancy 2004. *Consumer behavior in fashion*. New Jersey: Prentice Hall.
- Suominen, Heli 2009. Sudanissa pitkien housujen takia pidätetty Lubna Hussein ryhtyi esitaiteilijaksi: ”Puolustan kaikkia naisia”. *Helsingin Sanomat* 20.11.2009.
- Suoninen, Eero 2001. *Miten tutkia moniäänistä ihmistä?* Tampereen yliopisto. Väitöskirja.
- Stenberg, Katariina 2011. *Riittävän hyvä opettaja*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Stone, Gregory P. 1995 [1962]. Appearance and self. In Mary Ellen Roach-Higgins, Joanne B. Eicher & Kim K. P. Johnson (ed.) *Dress and Identity*. New York: Fairchild Publications, 19–39.
- Syrjäläinen, Eija 2009. Tuottavuutta, mutta millä hinnalla? Opettajat kehittämisen kehässä. Teoksessa Kyösti Kurtakko, Jorma Leinonen & Mikko Pehkonen (toim.) *Opettajaksi kehittyminen, hyvinvointi ja oppimisen strategiat. Juhlakirja. Raimo Rajala 60 vuotta*. Rovaniemi: Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja, 140–154.
- Syvöja, Hannu 2004. *Kansakoulu – suomalaisten kasvattaja. Perussivistystä koko kansalle 1866–1977*. Jyväskylä: PS-kustannus.

- Suomen kielen perussanakirja 2004. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. (Alkuteos 1990–1994).
- Tamboukou, Maria 2000. The paradox of being woman teacher. *Gender & Education*, 14 (4), 463–478.
- Tarasti, Eero 1990. *Johdatus semiotikkaan. Esseitä taiteen ja kulttuurin merkkijärjestelmistä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tieteellinen neuvottelukunta 2002. *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsitteleminen*. Julkaisueettinen neuvottelukunta. Helsinki: Gaudeamus.
- Tietje, Louis & Cresap, Steven 2005. Is lookism unjust? The ethics of aesthetics and public policy implications. *Journal of Libertarian Studies*, 31–50.
- Tiihonen, Arto 2004. ”Mikään ei ole rumempaa kuin kaunis mies!?” – Miten lisääntyneet ulkonäkövaatimukset vaikuttavat miesten terveyteen ja miehisyyteen? Teoksessa Hanna Toiviainen, Tuula Väänänen & Elina Hemminki (toim.) *Ulkonäkö, työelämä, terveys. Raportti. Naistenpäivän seminaari 8.3.2004*. Helsinki: Stakes, 33–39.
- Tikkanen, Tiina 2011. Kiliseekö kassissasi? *Opettaja* 50, 6–8.
- Tirosh, Yofi 2006. Weighty Speech: addressing body size in the classroom. *The Review of Education, Pedagogy and Cultural Studies* 28, 267–279.
- Tolonen, Tarja 1992. Tyttöjen hevostallikulttuuri: faniudesta vastuunottoon. Teoksessa Sari Näre & Jaana Lähteenmaa (toim.) *Letit liehumaan: tyttökulttuuri murroksessa*. Helsinki: SKS, 135–154.
- Tolonen, Tarja (toim.) 1999. *Suomalainen koulu ja kulttuuri*. Tampere: Vastapaino.
- Tolonen, Tarja 2001. *Nuorten kulttuurit koulussa. Ääni, tila ja sukupuolen arkiset järjestykset*. Helsinki: Gaudeamus. Väitöskirja.
- Tolonen, Tarja 2002. Suomalaisuus, tavallisuus ja sukupuoli nuorten näkemysissä. Teoksessa Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen (toim.) *Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Tampere: Vastapaino, 246–266.

- Tolonen, Tarja 2008. Menestys, pärjääminen ja syrjäytyminen. Nuorten elämäntyyli ja luokkaerot. Teoksessa Tarja Tolonen (toim.) *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*. Tampere: Vastapaino, 226–254.
- Tseëlon, Efrat 2001. From fashion to masquerade: towards an ungendered paradigm. In Joanne Entwistle & Elizabeth Wilson (ed.) *Body Dressing*. Oxford: Berg, 103–117.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2009. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Tuominen-Soini, Heta & Sahlberg, Pasi 2007. Ammatillisen kehityksen merkitys opettajien jaksamisessa. *Aikuiskasvatus* 1, 15–24.
- Tuovinen, Paula 2006. Pyllistävät blondit. Teoksessa Taina Kinnunen & Anne Puuronen (toim.) *Seksuaalinen ruumis. Kulttuuritieteelliset lähestymistavat*. Helsinki: Gaudeamus, 249–268.
- Turunen, Arja 2011. ”Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?” *Naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumisohjeet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945*. Helsinki: Kansatieteellinen arkisto 53. Väitöskirja.
- Twigg, Julia 2007. Clothing, age and the body: a critical review. *Ageing & Society*, 285–305.
- Törmä, Sirpa 2003. Opettaja arvojen rakentajana ja oppimiskokemusten tulkitsijana. Teoksessa Marjo Vuorikoski, Sirpa Törmä & Sinikka Viskari (toim.) *Opettajan vaiettu valta*. Tampere: Vastapaino, 83–107.
- Törmä, Sirpa 2003. Piilo-opetussuunnitelman jäljillä. Teoksessa Marjo Vuorikoski, Sirpa Törmä & Sinikka Viskari (toim.) *Opettajan vaiettu valta*. Tampere: Vastapaino, 109–130.
- Uotila, Minna 1994. *Pukeutumisen kuva. Fenomenologis-eksistentiaalisen lähestyminen pukeutumiskuvien tekemiseen ja tulkintaan*. Helsingin yliopisto. Käsiyönopettajan koulutuslinja. Väitöskirja.
- Uotila, Minna 1995. *Pukeutumisen kuvaus. Kuvia kulttuurin merkeistä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Utriainen, Terhi 2006. *Alaston ja puettu. Ruumiin ja uskonnon ääret*. Tampere: Vastapaino.

- Uusikylä, Kari 2002. Rohkeus ja välittäminen – opettajan moraalinen peruspilarit. Teoksessa *Etiikka koulun arjessa. Opetusalan eettisen neuvottelukunnan artikkelisarja*. Helsinki: OAJ, 9–21.
- Uusitalo, Liisa 2009. Millaista brändiosaamista tulevaisuudessa tarvitaan? Teoksessa Liisa Uusitalo & Maria Joutsenvirta (toim.) *Kulttuuriosaaminen. Tietotalouden taitolaji*. Helsinki: Gaudeamus, 265–276.
- Uusitalo, Liisa 2009. Mitä kulttuuriosaaminen tarkoittaa? Teoksessa Liisa Uusitalo & Maria Joutsenvirta (toim.) *Kulttuuriosaaminen. Tietotalouden taitolaji*. Helsinki: Gaudeamus, 19–43.
- Vainikkala, Erkki & Mikkola, Henna (toim.) 2007. *Nyky aika kulttuurintutkimuksessa*. Jyväskylän yliopisto. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 86.
- Valkonen, Miia 2002. Homo-, lesbo- ja bi-opettaja työssään. Teoksessa Jukka Lehtonen (toim.) *Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Raportteja 269, 91–96.
- Varis, Tuula 1989. *Vallan genealogia. Tutkimus Michel Foucault'n valtakäsityksistä*. Tampere: Tampereen yliopisto. Poliitiikan tutkimuksen laitos.
- Varsa, Hannele 1994. Sukupuolinen häirintä ja ahdistelu työelämässä. Teoksessa Sara Heinämaa & Sari Näre (toim.) *Pahan tyttäret. Sukupuolitettu pelko, viha ja valta*. Helsinki: Gaudeamus, 97–108.
- Veblen, Thorstein 2002 [1899]. *Joutilas luokka*. Suomentajat Tiina Arppe ja Sulevi Riukulehto. Helsinki: Art House. (Alkuteos The theory of the leisure class).
- Veivo, Harri & Huttunen, Tomi 1999. *Semiotiikka. Merkeistä mieleen ja kulttuuriin*. Helsinki: Edita.
- Vihma, Susann 1994. Tuotteen esittävyys – semioottinen näkökulma muotoilun tutkimukseen. Teoksessa Antti Ainamo & Päivi Tahkokallio (toim.) *Muotoilun tutkimus. Keskustelun avauksia*. Helsinki: Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja B 38, 29–39.
- Vihma, Susann 2005. Hyvännäköinen. Taiteellinen modernistisessä muotoilussa. Teoksessa Yrjänä Levanto, Ossi Naukkarinen & Susann Vih-

- ma (toim.) *Taiteistuminen*. Helsinki: Taideteollisen korkeakoulun julkaisu B 79, 55–81.
- Vikainen, Inkeri 1986. Kasvatus ja nuorten asema. Teoksessa O. K. Köyliö (toim.) *Ajatuksia aikamme kasvatuksesta*. Helsinki: Otava, 44–64.
- Vilkuna, Kustaa 1928. Heränneiden körttipuku. Teoksessa *Kyrönmaa II. Etelä-Pohjalaisen osakunnan julkaisu 1908–1928*, 61–75.
- Vilkko, Arto 2010. *Soittolistan symbolinen valta ja vallankäytön mekanismit. Tutkimus viiden radioaseman formaatista ja musiikkitarjonnasta*. Tampere University Press. Väitöskirja.
- Viskari, Sinikka 2004. Rakkaudesta pedagogiikkaan. Teoksessa Marjo Vuorikoski & Taina Törmä (toim.) *Opettaja peilissä. Katse ammatilliseen kasvuun*. Helsinki: Kansanvalistusseura, 122–148.
- Viskari, Sinikka & Vuorikoski, Marjo 2003. Ei kai opettaja kone ole... Opettajan työ opiskelijoiden silmin. Teoksessa Marjo Vuorikoski, Sirpa Törmä & Sinikka Viskari (toim.) *Opettajan vaiettu valta*. Tampere: Vastapaino, 55–81.
- Vuori, Jaana 2010. Jälkisanat. Suomalaisen naistutkimuksen laineilla. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 315–325.
- Vuorikoski, Marjo 2001. Opettajat ja opiskelijat vallan verkoissa. *Aikuis-kasvatus* 4, 336–348.
- Vuorikoski, Marjo 2003. Opettajan yhteiskunnallinen valta ja vastuu. Teoksessa Marjo Vuorikoski, Sirpa Törmä & Sinikka Viskari (toim.) *Opettajan vaiettu valta*. Tampere: Vastapaino, 17–53.
- Vuorikoski, Marjo 2004. Hyvinvointivaltion kasvatit. Teoksessa Marjo Vuorikoski & Taina Törmä (toim.) *Opettaja peilissä. Katse ammatilliseen kasvuun*. Helsinki: Kansanvalistusseura, 149–176.
- Vuorikoski, Marjo 2005. Onko naisen tiedolle sijaa koulutuksessa? Teoksessa Tomi Kiilakoski, Tuukka Tomperi & Marjo Vuorikoski (toim.) *Kenen kasvatus? Kriittinen pedagogiikka ja toisinkasvatuksen mahdollisuus*. Tampere: Vastapaino, 31–61.

- Vuorikoski, Marjo 2006. Brändien houkutus haastaa Impivaaralaisen koulun. Teoksessa Hanna Lehtimäki & Juha Suoranta (toim.) *Kasvattajan brändikirja*. Helsinki: Finn Lectura, 111 – 133.
- Vuorikoski, Marjo 2007a. Naisopettajan oma tila. Opettajadiskurssit identiteettien muovaajina. *Kasvatus* 38 (5), 468–478.
- Vuorikoski, Marjo 2007b. Dialogini bell hooksin kanssa: toisintekemisen tila akatemiassa. Teoksessa Tapio Aittola, Jari Eskola & Juha Suoranta (toim.) *Kriittisen pedagogiikan kysymyksiä*. Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden laitos, 39–58.
- Vuorikoski, Marjo & Törmä, Taina (toim.) 2004. *Opettaja peilissä. Katse ammatilliseen kasvuun*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Väkevä, Seppo 1994. Fetisseistä, rekvisiitista ja vähän proteeseistakin. Kohti tavaroiden hankinnan ja käytön teoriaa. Teoksessa Antti Ainamo & Päivi Tahkokallio (toim.) *Muotoilun tutkimus. Keskustelun avauksia*. Helsinki: Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja B 38, 43–57.
- Väljärvi, Jouni 2007. Mistä hyvät opettajat tulevat? Teoksessa Eila Estola, Hannu L.T. Heikkinen & Rauni Räsänen (toim.) *Ihmisen näköinen opettaja. Juhlakirja professori Leena Syrjälän 60-vuotispäivänä*. Oulun yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunta. Kasvatustieteiden ja opettajankoulutuksen yksikkö, 59–74.
- Vänskä, Annamari (toim.) 2002a. *Näkyvä(i)seksi. Tutkimuksia kuvien sukupuolikulttuurista*. Helsinki: Taidehistorian seura. Taidehistoriallisia tutkimuksia 25.
- Vänskä, Annamari 2002b. Pojista tulee tyttöjä, tytöistä tulee poikia. Calvin Kleinin mainoskuvien androgynian ristiriitaisuus. Teoksessa Pauline von Bonsdorff & Anita Seppä (toim.) *Kauneuden sukupuoli. Näkökulmia feministiseen estetiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus, 159–180.
- Vänskä, Annamari & Autio, Minna 2009. Aikuisia lapsia ja lapsiaikuisia – symbolinen lapsuus visualisoituvassa kulutuskulttuurissa. *Nuorisotutkimus* 4, 53–69.
- Värri, Veli-Matti 2002. Opettaja tässä ajassa – viisi teesiä opettajan etiikasta. Teoksessa Opetusalan eettinen neuvottelukunta & Riitta Sarras (toim.) *Etiikka koulun arjessa*. Helsinki: OAJ, 55–63.

- Värri, Veli-Matti & Ropo, Eero 2004. Opettajan identiteetti opettajankoulutuksen haasteena. Teoksessa *Puheenvuoroja kasvatustieteiden yliopistokoulutuksen kehittämiseksi. Tampereen yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan 30-vuotisjuhlajulkaisu*. Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunta, 39–60.
- Värtö, Petteri 2000. ”Mies vastaa tekosistaan... siinä missä nainenkin”. *Maskuliinisuuden rakentaminen päiväkodissa*. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 79. Väitöskirja.
- Warhurst, Chris, Nickson, Dennis & Dutton, Eli 2004. The view from the front line: Student employees and aesthetic labour in retail and hospitality. *Paper to the Work, Employment and Society Conference*. 1–3.9.2004, Manchester.
- Warhurst, Chris & Nickson, Dennis. 2007a. Employee experience of aesthetic labour in retail and hospitality. *Work, Employment and Society*. 21, 103–120.
- Warhurst, Chris & Nickson, Dennis. 2007b. A new labour aristocracy? Aesthetic labour and routine interactive service. *Work, Employment and Society*. 21, 785–798.
- Warhurst, Chris & Nickson, Dennis 2009. ‘Who’s got the look?’ Emotional, aesthetic and sexualized labour in interactive services. *Gender, Work and Organization*. 16 (3), 385–404.
- Weber, Sandra & Mitchell, Claudia 1995. *That’s funny, you don’t look like a teacher*. *Interrogating images and identity in popular culture*. London & Washington D.C.: The Falmer Press.
- Weitz, Rose 2001. Women and their hair: seeking power through resistance and accommodation. *Gender & Society*, 15 (5), 667–686.
- Witz, Anne, Warhurst, Chris & Nickson, Dennis 2003. The labour of aesthetics and the aesthetics of organization. *Organization* 10, 33–54.
- Wolf, Naomi 1996 [1991]. *Kauneuden myytti. Kuinka mielikuvilla hallitaan naista*. Suomentaja Helene Bützow. Helsinki: Kirjayhtymä. (Alkuteos The beauty myth. How images of beauty are used against women).

Painamattomat lähteet

- Heikkilä, Mia 2004. *”Olo oli kuin makkaralla nakin kuorissa”*. Diskurssi-analyysi nuorten naisten kehopäiväkirjoista. Lapin yliopisto. Luokanopettajakoulutus. Julkaisematon pro gradu -työ.
- Isosomppi, Leena 2009. *Diskurssi-analyysit laadullisen tutkimuksen kentässä*. Luento. 17.1.2009, Kokkolan yliopistokeskus Chydenius.
- Majjala, Seija 2001. *Ei oo kahta samanlaista siskoo. Yksilöllisyys Suomessa asuvien musliminaisten pukeutumisessa*. Helsingin yliopisto. Kotitalous- ja käsityötieteiden laitos. Julkaisematon pro gradu -työ.
- Turunen, Arja 2002. *Marimekkoihmisiä ja marimekkoimuotia. Etnologinen tutkimus Marimekosta pukeutumisilmionä*. Jyväskylän yliopisto. Etnologian laitos. Julkaisematon pro gradu -työ.
- Uotila, Minna 1992. *Arki ja image – tutkimus elokuvapuvun semiotiikasta*. Helsingin yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunta. Julkaisematon lissensiaattityö.
- Väänänen, Ana 2001. *Muodin psykologia*. Luento. 31.3.2001, Taideteollinen korkeakoulu, avoin yliopisto ja Etelä-Pohjanmaan kesäyliopisto, Seinäjoki.

Verkkolähteet

- Aamulehti.fi. Utain: *Opettajat eivät saa pukeutua seksikkäästi*. [Viitattu 16.2.2012]. Keskustelu www-muodossa: <http://www.aamulehti.fi/Kotimaa/1194722643257/artikkeli/utain+opettaja+ei+saa+pukeutua+seksikkaasti.html>
- City.fi 2012. Miksi suomalaiset eivät osaa pukeutua? [Viitattu 6.2.2012]. Keskustelu www-muodossa: <http://www.city.fi/keskustelut/45011/miksi+suomalaiset+ei+osaa+pukeutua/>
- Hamermesh, Daniel S. & Parker, Amy M. 2003. Beauty in the classroom: professors’ pulchriture and putative pedagogical productivity. [Viitat-

- tu 27.4.2010]. *National bureau of economic research: working paper 9853*. Saatavana www-muodossa: <http://www.nber.org/papers/w9853>
- Hoffman, Lynn D. & Krahnke, Keiko & Bell, Joseph & Iyer, Vish 2003. *Appearance discrimination and small business*. [Viitattu 27.4.2010]. Saatavana www-muodossa: <http://www.sbaer.uca.edu/research/sbi/2003/papers/01.pdf>
- Iltalehti.fi 2008. Miksi Marimekko ei menesty kotimaassa? [Viitattu 21.8.2008]. Keskustelu www-muodossa: <http://portti.iltalehti.fi/keskustelu/showthread.php?t=771&page=2>
- Iltalehti.fi 2012. Suomalaisten pukeutuminen on sääliittävä. [Viitattu 6.2.2012]. Keskustelu www-muodossa: <http://portti.iltalehti.fi/keskustelu/showthread.php?t=1022>
- Korhonen, Petri 2008 *Ihamuotila pettyi omiin vaatteisiinsa*. [Viitattu 21.8.2008]. Saatavana www-muodossa: <http://www.taloussanommat.fi/myynti/2008/08/21/ihamuotila-pettyi-omiin-vaatteisiin-sa/200821649/135>
- Koskennurmi-Sivonen, Ritva 2007. *Muotiteorioita ja -teoreetikkoja. Muodin ja pukeutumisen tutkimushistoriallista tarkastelua, jossa painottuvat esteettiset ja sosiaaliset näkökohdat*. [Viitattu 7.8.2009]. Helsingin yliopisto. Saatavana www-muodossa: http://www.helsinki.fi/~rkosken/muoti_rks
- Lahelma, Elina 2002. Opettajien seksuaalinen nimittely – valtasuhteen haastamista. [Viitattu 1.10.2010]. Teoksessa Jukka Lehtonen (toim.) *Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakes, 90–95. Saatavana www-muodossa: <http://www.valt.helsinki.fi/sosio/tutkimus/equal/pdf/Equb.pdf>
- Lehtonen, Jukka 2002. Työntekijöiden moninaisuus ja työelämän heteronormatiivisuus. [Viitattu 1.10.2010]. Teoksessa Jukka Lehtonen (toim.) *Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakes, 5–12. Saatavana www-muodossa: <http://www.valt.helsinki.fi/sosio/tutkimus/equal/pdf/Equb.pdf>

- Lempiäinen, Kirsti 2008. *Kansan sukupuoli. Asioiden kansallinen järjestys*. [Viitattu 28.9.2009]. Turun yliopisto. Saatavana www-muodossa: <http://www.soc.utu.fi/laitokset/sosiologia/opiskelu/kansansukupuoliturku.ppt>
- Norema, Anne, Pietilä, Penni & Purtonen, Tanja 2010. *Pipot tiedon tiellä. Sukupuolihuomioita opettajankoulutuksessa*. [Viitattu 24.10.2011]. Saatavana www-muodossa: <http://wiki.helsinki.fi/display/tasuko>
- Nyrhinen, Matti & Luukkonen, Riikka 2011. Opettajat kokevat kovia ulkonäköpaineita: "kommentit ovat raakoja". *mtv3.fi*. Uutiset. [Viitattu 23.8.2011]. Saatavana www-muodossa: <http://www.mtv3.fi/uutiset/kotimaa.shtml/2011/08/1371321/opettajat-kokevat-kovia-ulkonakopaineita-komentit-ovat-raakoja>
- Opettaja.tv 2009. Opettajien ulkonäköpaineet: turhaa höpinää vai tuttu juttu? [Viitattu 10.11.2009]. Keskustelu www-muodossa: <http://opettajatv.yle.fi/node/8340>
- Plaza.fi 2009. Naiset kaupungilla pitkissä kalsareissa. [Viitattu 20.1.2009]. Keskustelu www-muodossa: <http://keskustelu.plaza.fi/ellit/ihmissuhteet/sinkun-elamaa/1736488/naiset-kaupungilla-pitkissa-kalsareissa/>
- Rantalainen, Elina 2011. Suomalainen pukeutuminen järkytti Ranskassa. *Studio55.fi*. [Viitattu 6.2.2012]. Saatavana www-muodossa: <http://www.studio55.fi/mennaanmatkalle/artikkeli.shtml/1169600/suomalaisen-pukeutuminen-jarkytti-ranskassa%20%20>
- Robinson, Tammy Renee' 2003. *Clothing behavior, body cathexis, and appearance management of women enrolled in commercial weight loss program*. [Viitattu 27.4.2010]. Faculty of the Virginia Polytechnic Institute and State University, Virginia, Blacksburg. Väitöskirja. Saatavana www-muodossa: <http://scholar.lib.vt.edu/theses/available/etd-08012003-155510/unrestricted/TR-ETD.pdf>
- Suomi24 2009. Open ulkonäkö ja valinta? [Viitattu 30.4.2009]. Keskustelu www-muodossa: <http://keskustelu.suomi24.fi/node/7119762>
- Taponen, Sirkku. 2008. Suomalaisesta naisesta tulee tyylikäs. *Taloussanommat* 14.8.2008. [Viitattu 6.2.2012]. Saatavana www-muodossa: <http://www.taloussanommat.fi/tyo-ja-koulutus/2008/08/14/suomalaisesta-naisesta-tulee-tyylikas/200821033/139>

- Tojkander, Maria 2009. *Marimekko yrittää vielä kerran*. [Viitattu 21.9.2009]. Saatavana www-muodossa: <http://www.talouselama.fi/henkilokuvat/article328906.ece?service=mobile&page=2>
- Turunen, Arja 2004. *Marimekon Tasaraita pukeutumismielinä*. [Viitattu 21.9.2009]. Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos. Saatavana www-muodossa: J@rgonia.
- Valtonen, Anu 2009. Pikkujuttu – tarina koon tuottamisen käytännöistä. *Kulutustutkimus. Nyt* 1. [Viitattu 27.10.2009]. http://www.kulutustutkimus.net/nyt/?page_id=41
- Vuorikoski, Marjo 2005. Opettaja – sukupuoleton mallikansalainen? [Viitattu 28.9.2009]. Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Saatavana www-muodossa: <http://www.minna.fi/minna/artikkelit/vuorikoskiopettajat.html>
- Yli-Erkkilä, Mirja 2012. Onko opettajan imagolla mitään virkaa? [Viitattu 2.2.2012]. Saatavana www-muodossa: <http://www.verkkouutiset.fi/arkisto/tiede/22651.html>

LIITTEET

Liite 1. Kirjoitelman ohjeistus

Miltä opettaja (saa) näyttää?

Teen väitöskirjatutkimusta opettajien pukeutumisesta tämän päivän koulumaailmassa. Toivon, että myös sinä pohtisit ja kirjoittaisit minulle näkemyksiäsi asiasta. Saat kirjoittaa vapaasti, mutta alla olevat asiat saattavat helpottaa ajatteluasi.

Pukeutumisen kautta olemme katsojina ja katseen kohteina

Ulkonäkömme välittämien viestien perusteella kanssaihmiset tulkitsevat meitä silloinkin, vaikka itse suhtautuisimme ulkoiseen olemukseemme vähäarvoisena asiana. Vastavuoroisesti saamme itse tietoa – tai väärää tietoa – toisista henkilöistä sanattoman viestinnän välityksellä. Pukeutumisen kommunikaatioon liittyy usein ennakoluuloja ja -odotuksia sekä stereotypioita. Opettaja saa periaatteessa itse valita työasunsa, mutta työyhteisön sanattomat pukeutumiskoodit, tavat ja tottumukset voivat ohjata opettajan vaatevalintoja. Opettaja voi myös tahallisesti haluta näyttää erilaiselta kuin muut – laittaa persoonansa peliin. Millaista viestiä itse haluat lähettää työpukeutumisellasi koulussa? Oletko tietoisesti rakentanut omaa opettajaidentiteettiäsi myös ulkoisesti?

Erityisesti olen kiinnostunut niistä säröistä, joita opettajan ulkoinen olemus mahdollisesti saa aikaan koulu yhteisössä. Opettaja voi tiedostamattaan lähettää olemuksellaan viestiä, joka ärsyttää muita. Tai hänen ulkoasuun pidetään kouluun ainakin jossain määrin epäsovivana. Oletko itse joutunut tällaisen arvioinnin kohteeksi? Tai ajatteletko, että joku / jotkut opettajat voisivat enemmän

/ vähemmän kiinnittää huomiota ulkoiseen olemukseensa? Kulkeeko kollegasi mielestäsi liian hienona tai huonona?

Voit pohtia myös seuraavia kysymyksiä: Väitetään, että opettajan ulkoinen olemus kuvastaa ”sukupuoletonta mallikansalaista”. Pitääkö väite mielestäsi paikkansa? Täytyykö tämän päivän opettajan yhä olla mallikansalainen myös ulkoasunsa suhteen? Kuka kontrolloi opettajan pukeutumista – opettaja itse, kollegat, oppilaat/ opiskelijat, vanhemmat tai jokin muu taho? Kenen tahtoa opettaja toteuttaa, kun hän pukeutuu? Mitä mieltä ylipäätään olet opettajien pukeutumisesta?

Otan kiitollisena vastaan kaikenlaisia huomioitasi, ajatuksiasi ja pohdintojasi opettajien pukeutumisesta. Halutessasi saat otsikoida kirjoituksesi ja keskittyä vain johonkin opettajien pukeutumisesta tai muuta ulkoista olemusta koskevaan asiaan. Käsittelen kertomuksesi ehdottoman luottamuksellisesti (paikkakuntia ja kouluja ei tutkimuksessa mainita, opettajien nimet muutetaan peitenimiksi.)

Liitä kirjoitelmaan ikäsi, sukupuolesi ja koulumuoto, jossa opetat.

Liite 2. Haastattelurunko

OMAT PUKEUTUMISVALINNAT / SUHDE MUIHIN

- Mitä pidät tärkeänä omassa työpukeutumisessasi ja ulkonäössäsi?
- Millä perustein nykyisessä koulussa valitset työvaatteesi?
- Mistä hankit vaatteesi?
- Onko sinulla joku tai joitakin vaatteita, joita mieluiten pidät kouluasuina? Miksi?
- Miten tärkeä peili on sinulle pukeutuessasi?

- Millä tavalla työpukeutuminen on osa sinua?
- Kuinka paljon tietoisesti rakennat omaa opettajaidentiteettiäsi ulkoisesti?
 - Olet X-alan opettaja. Kuinka paljon se velvoittaa sinua pukeutujana?

- Erotutko / haluatko erottua toisista opettajista? Missä tilanteissa?

- Kuinka paljon haluat, voit tai ylipäätään ajattelet laittavasi persoonaasi peliin koulupukeutumisellasi?
 - Millä tavalla ulkoinen olemuksesi liittyy sisäiseen olemukseesi eli kuinka paljon pukeutumisesi on osa sinua?

- Onko olemassa koulupäiviä, jolloin haluat tieteen tahtoen pukeutua paremmin ja päiviä, jolloin ei niin väliä?
- Vaikuttaako koulun yleinen pukeutumiskulttuuri siihen, miltä näyttät? Pukeutumiskoodit, tavat ja tottumukset? Poikkeaaako oma pukeutumisesi kollegoittesi pukeutumisesta? Millä tavoin? Oletko miettinyt, kenen tahtoa toteutat, kun pukeudut kouluun: omaa vai jonkun toisen / joidenkin toisten?
- Kuinka paljon vapaa-ajan ulkoinen olemuksesi eroaa työulkoasustasi?

PUKEUTUMINEN KOMMUNIKAATIONA

- Mitä haluat viestittää pukeutumisellasi?
- Mitä arvelet, miten koulussa suhtaudutaan sinun pukeutumiseesi?
 - Vaikuttaako suhtautuminen omaan pukeutumiseesi?
 - Vaikuttaako vaatteista saatu palaute sinuun ihmisenä? Millä tavoin? Vaikuttaako palaute käsityksiin itsestäsi?
- Tuntuuko sinusta, että olet joskus / usein joutunut huomion kohteeksi koulupukeutumisellasi?
 - Positiivista? Negatiivista?
 - Miten se on ilmennyt? (sanat, ilmeet...)
 - Miltä se on tuntunut?
 - Miten olet reagoinut?
- Osaatko eritellä, kuinka paljon mahdolliseen negatiiviseen palautteeseen on liittynyt oma persoonasi ja käyttäytymisesi ja kuinka suuri osuus on ollut juuri sillä, miltä näyttät?
- Mitä otaksut, ovatko sinun omat opettajasi vaikuttaneet siihen, millaiselta haluat itse opettajana näyttää?
- Annettiinko pukeutumisohteita opettajankoulutuksessa / keskustelivatko opiskelijat keskenään?
- Mitä mieltä ylipäätään olet opettajien pukeutumisesta?
 - "Sukupuoleton mallikansalainen"?

OPETETTAVIEN KATSEIDEN KOHTEENA

- Keskustellaanko kollegoiden kanssa, kuinka opettaja voi pukeutua?
- Keskustellaanko siitä, millaista on olla oppilaiden /opiskelijoiden katseiden kohteena?

KOLLEGAT

- Mitä mieltä olet kollegojesi ulkonäöstä ja pukeutumisesta?
- Annettaanko koulussasi suoraa palautetta opettajien ulkoasuista? Positiivista / negatiivista?
- Käyttekö keskusteluja kollegojen kesken ulkonäköön ja pukeutumiseen liittyvistä asioista? Onko koulussa erilaisia näkemyksiä pukeutumisesta?
- Tiedätkö koulussasi tapahtuvan sitä, että jostakusta opettajasta puhutaan selän takana hänen ulkonäöstään tai vaatteistaan?

Liite 3. Teemoittelurunko

Opettajan pukeutumispuheen erittely

Minkä alan opettaja, ikä, sukupuoli, paikkakunta, koulu; päivämäärä.
Keskeistä opettajan puheessa: esim. teema, jonka opettaja tuo esiin

MINÄ

Millainen pukeutuja on? (materiaalinen taso)
Mitä pitää tärkeänä omassa työpukeutumisessaan? Perusteet vaatevalinnoille?
Mitä itse luettelee haluavansa viestittää?
Mitä haluaa viestittää / ei halua (mikä paljastuu puheesta)? Vaikutelman hallinta
Roolimallina?
Haluaako koskaan erottautua / provosoida pukeutumisellaan? Miksi?
Kenen tahtoa toteuttaa, kun pukeutuu töihin?
Peilin merkitys työpäivään valmistautuessaan?
Eroaako ja miten paljon vapaa-ajan pukeutuminen työvaatetuksesta?
Muita huomioita opettajan omasta ulkoasusta.

MINÄ VERSUS KOLLEGAT

Mitä kollegoiden kommentteja saanut omasta pukeutumisestaan? Vaikutukset?
Katseiden kohteena olemisen kamaluus tai ihanuus? Vaikutukset?
Mitä itse arvelee, kuinka kollegat suhtautuvat omaan ulkoasuun? Miksi?
Oman ulkoasun suhde kollegoihin: samastumista, erottautumista, pukeutumispaineita,
parempana olemista? Miksi?

KOLLEGAT JA OMA KOULU

Mitä itse ajattelee kollegoiden ulkonäöstä ja pukeutumisesta?
Onko koskaan antanut palautetta kollegan ulkoasusta? Millaista? Vaikutukset?

Keskustellaanko kollegoiden kesken pukeutumisasioista?
Onko opettajien keskuudessa erilaisia näkemyksiä pukeutumisesta?
Annetaanko koulussa suoraa palautetta opettajien pukeutumisesta? Millaista?
Onko omassa koulussa mielestään kirjoittamattomia pukeutumissääntöjä?
Millaisia ulkoasuja ei suvaita tai pidetään ainakin kummallisina?
Millaista ulkoasua odotetaan tai toivotaan? Seläntakainen puhe?
Muita huomioita kollegoista ja oman koulun tavoista.

OPETTAJAT

Miltä opettajat yleisesti ottaen näyttävät? Miten luonnehtii?
Miltä heidän pitäisi näyttää?
Mitä tarkoittaa stereotypia ”sukupuoleton mallikansalainen” ja näkyykö tämä?
Millaisia käsityksiä opettajien ulkonäöstä ja pukeutumisesta paljastuu

SUMMARY

The study poses the question “How is a teacher allowed to look?”. The teaching profession has become *aesthetic labour*, in which increasing attention is paid to the significance of an employee’s *appearance and dress*. Even the professional competence of teachers may be assessed on the basis of non-verbal messages conveyed by appearance. The focus of this study is on how teachers are objects of appraisal by colleagues who evaluate and make value judgements of each other. The aim is to highlight the socio-cultural significance of teachers’ appearances.

The research data were produced during 2006–2009 by 130 teachers (n = 130: 106 females, 24 males) working at comprehensive schools, general upper secondary schools, vocational institutions, universities of applied sciences and adult education institutions in various parts of Finland. Consisting of teachers’ essays and interviews, the data were examined using content and discourse analyses. The focus is on how teachers talk about the appropriateness and inappropriateness of their own and colleagues’ appearances and workplace attires.

The data were interpreted particularly through the *perspectives of regards and power*. First, attention was paid to how teachers described being the objects of their colleagues’ looks. Second, focus was placed on the ways in which teachers experienced themselves as viewers observing their colleagues. The effects of a pleasant or unpleasant regard towards the beheld object were examined in the study, as well as the potential consequences of this regard towards the teacher’s appearance, as such regards can include an exercise of power. The viewer may have been looking at the object critically, or the beheld object may have felt appraised. The experience of a real-life situation or the fear of becoming the object of a critical regard may have caused a teacher to have self-restraint as regards her/his own appearance.

The relationship between regards and speech was also examined in the study. A teacher may have been the object of unpleasant looks

at school while simultaneously receiving negative verbal feedback about his/her appearance, with viewers aiming at making their colleague dress in a different way. The study analyses the impacts of colleagues' regards and speech, or merely the mode of the regards, on "how teachers are allowed to look".

The study is based on the theory of social constructivism that human activities are linked to language, culture and history. This entails the idea that teachers' appearances are constructed as a result of social interaction. Teachers compare themselves to their colleagues, and colleagues observe each other. Comparisons are also made to cultural conceptions of beauty, such as notions of beautiful bodies and clothing generated by advertisements. The teaching profession involves traditions: the teacher remembers her/his own teachers and cultural representations, according to which teachers have been depicted in a certain way for decades.

The approaches of sociology and social psychology are utilised in the study, placing it within the field of visual cultural research. In analysing how the impression of appearance is managed and generated, the study draws on the ideas of sociologist Erving Goffman. The examination of teachers' appearance as part of visual culture encompasses unwritten conventions and rules. Appearances include the perspective of power when an external agent is attempting to influence the appropriateness of a teacher's looks. In line with philosopher Michel Foucault's idea, the communication conveyed via teachers' appearances includes a power play. Teachers fight for their own values. They subjugate and are subjugated through regards and words, but are also empowered through the "right" kind of appearance and dress. They identify with and – intentionally or unintentionally – distinguish themselves from their colleagues. Questions of taste and style are viewed in terms of sociologist Pierre Bourdieu's concept of cultural capital.

The experiences and opinions of teachers demonstrate that they exercise symbolic power over each other when determining the appropriateness and superiority of appearances and dress as compared to others. The results confirmed my hypothesis that a teach-

er changes her/his appearance as a consequence of social interaction, and that others intentionally aim at affecting it through interaction. Four social dress discourses were developed for teachers in the study: the 'model citizen', 'unconventional', 'sexualised' and 'aesthetic' discourses. Each discourse aims at defining the accepted image of a teacher.

In the *model citizen discourse*, teachers are seen as educational models. The focus is on the traditional, steady and upright image of teacher, both for women and men, and on the pursuit of this image. A 'model citizen teacher' may be identified as a teacher merely on the basis of her/his culturally determined 'teacher appearance'. Inconspicuous, neat appearances that differ from those of students are a practical choice for teachers. In this discourse, the school world is an entity shaped by specific structures, which no one wants to question by asking if things could be in some other way. The 'model citizen teachers' have an authoritarian and concerned attitude towards their colleagues. They do not like to feel ashamed because of a colleague's unmanaged impression. Following Goffman, if one teacher fails to manage her/his impression, the reputation of all the other teachers at the school can come into question. From the point of view of the other discourses, the 'model citizens' themselves may be regarded as invisible and even genderless, particularly when dressed in a 'Marimekko shirt and jeans uniform'.

In the *unconventional discourse*, teachers dressing in a rebellious way aim to oppose the traditional image of teachers as 'model citizens'. These unconventional teachers maintain that their authority does not depend on clothes, but on a personality of behaving naturally and teaching expertise. Their ideal is diversity of the teacher image. A teacher wearing juvenile-style clothes, with tattoos and piercings, is an accepted sight. Unconventional teachers support relaxed appearances that resemble the look of their students. They are open-minded and confident personalities. From the point of view of the other dress discourses, they may be regarded as too original or casual and not in line with the image of a teacher.

The *sexualised discourse* reflects teachers' fixation with female instructors' sexually provocative appearance as being indecent. Teachers feel that too tight jeans, short skirts, tight tops and low necklines are something they should definitely avoid. "Prohibitions and rules" are particularly manifested in religious schools, where excessive self-decoration and make-up are also frowned on. Sexually provocative teachers are viewed as attention-seeking seductresses; they defend themselves by claiming that their appearances are misinterpreted or envied by other female teachers. At its worst, being the object of disapproving looks leads to workplace bullying and even sexual harassment. Some female teachers intentionally stress their gender. They use femininity as a pedagogical tool in class, consciously seeking to challenge gender power arrangements associated with the idea that women are considered responsible for behaviours "caused by" their appearance.

Teachers categorised within the *aesthetic discourse* emphasise good taste, beauty and elegance. They find that consideration of aesthetics reflects respect for the workplace, colleagues and students, as well as an appreciation of the teaching profession and the desire to give a credible impression. This is particularly evident in the speech of 'aesthetes' employed at vocational institutions and universities of applied sciences. According to this discourse, aesthetics and wellbeing are intertwined: beauty and harmony calm one's soul and enrich life. Aesthetes find that an unaesthetic appearance reveals a teacher's indifference. Indifference is a signal of messiness and disorderliness, which are not suitable for teachers. Trendy and chic aesthetes may be exercising symbolic power over other teachers. They themselves may be seen as too perfect, overdressed and vain.

It can be concluded that upon determining whether a teacher's looks and dress are appropriate or inappropriate, specific social dress discourses play an important role, in addition to individual teachers' ideas of taste. The above discourses do not emerge out of thin air, but are affected by media discussions and teacher representations. The study suggests that all of the aforementioned

factors contribute to how teachers want to look, how they actually look, and how they are allowed to look at school today. Diverse images of a teacher exist. Teachers are involved in a symbolic mutual power struggle as to what kinds of appearance, weight and clothing are acceptable for teachers. The appearance of a teacher is not insignificant. Based on the results, it is recommended to also consider this issue in teacher training. Understanding the messages of appearances is a question of visual interpretation skills, which can be taught.

NYKYKULTTUURIN TUTKIMUSKESKUKSEN JULKAISUJA

1. Symbolit • Toim. Katarina Eskola. 1986. (110 s.)
2. Maaria Linko • Katsojien teatteri. 1986. (116 s.)
3. Näkökulmia kulttuurin tuotantoon • Toim. Katarina Eskola & Liisa Uusitalo. 1986. (127 s.)
4. Kimmo Jokinen ja Maaria Linko • Uusi Tuntematon. 1987. (122 s.)
5. Kimmo Jokinen • Ostajat, lukijat, arvioijat, tukijat. 1987. (115 s.)
6. Juha Lassila • Kultalevyn alkemia. 1. painos 1987, 2. painos 1988. (162 s.)
7. Liisa Uusitalo & Juha Lassila • Vanhojen kirjojen kenttä. 1988. (65 s.)
8. The production and reception of literature • Edited by Katarina Eskola & Erkki Vainikkala. 1988. (78 s.)
9. Martine Burgos • Life stories, Narrativity and the Search for the Self. 1988. (28 s.)
10. Heikki Hellman & Tuomo Sauri • Suomalainen prime-time. 1988. (130 s.)
11. Erik Allardt, Stuart Hall & Immanuel Wallerstein • Maailmankulttuurin äärellä. 1988. (86 s.)
12. Kimmo Jokinen • Arvostelijat. 1988. (131 s.)
13. State, Culture & The Bourgeoisie • Edited by Matti Peltonen. 1989. (82 s.)
14. J.P. Roos • Liikunta ja elämäntapa. 1989. (72 s.)
15. Anne Brunila & Liisa Uusitalo • Kirjatuotannon rakenne ja strategiat. 1. painos 1989, 2. painos 1991. (114 s.)
16. Reino Rasilainen • Julkaistu ja julkaisematon kirjallisuus. 1989. (89 s.)
17. Juha Lassila • Riippumattomat televisiotuottajat. 1989. (126 s.)
18. Literature as communication • Edited by Erkki Vainikkala & Katarina Eskola. 1989. (215 s.)
19. Anne Raassina • Lukutaito ja kehitysstrategiat. 1990. (123 s.)
20. Juha Lassila • Mitä Suomi soittaa? 1990. (263 s.) Painos loppunut.
21. Johanna Mäkelä • Luonnosta kulttuuriksi, ravinnosta ruoaksi. 1. painos 1990, 2. painos 1992 (89 s.) Painokset loppuneet.
22. Sublim Ylevä sublime • Toim. Erkki Vainikkala. 1990. (107 s.)

23. Timo K. Salonen • Konserttimusiikin yleisö makujen kentällä. 1990. (104 s.)
24. Maaria Linko • Teatteriesitykset ja julkisuus. 1990. (81 s.)
25. Kyösti Pekonen • Symbolinen modernissa politiikassa. 1991. (154 s.)
26. Ulrich Beck, Klaus Mollenhauer & Wolfgang Welsch • Philosophie, soziologie und erziehungswissenschaft in der postmoderne. 1991. (69 s.)
27. Päivi Elovainio & Zeinab Shahin • The Gender Fate of Women in Rural Egypt. 1991. (112 s.)
28. Eija Eskola • Rukousnauha ja muita romaaneja. 1992. (152 s.)
29. Urpo Kovala • Väliin lankeaa varjo. 1992. (204 s.)
30. Maaria Linko • Outo ja aito taide. 1992. (121 s.)
31. The First Thirty • Edited by Urpo Kovala. 1992. (132 s.)
32. Vanguard of modernity • Edited by Niilo Kauppi & Pekka Sulkunen. 1992. (188 s.)
33. Timo Siivonen • Avantgarde ja postmodernismi. 1992. (122 s.)
34. Katarina Eskola, Kimmo Jokinen & Erkki Vainikkala • Literature and the New State of Culture. 1992. (60 s.)
35. Sanna Karttunen • Musiikki kulttuurisessa tietoisuudessa. 1992. (174 s.)
36. Risto Eräsaari • Essays on Non-conventional Community. 1993. (214 s.)
37. Annikka Suoninen • Televisio lasten elämässä. 1993. (171 s.)
38. The Cultural Study of Reception • Edited by Erkki Vainikkala. 1993. (215 s.)
39. Miehyyden tiellä • Toim. Pirjo Ahokas, Martti Lahti ja Jukka Sihvonen. 1993. (185 s.) Painos loppunut.
40. Jukka Kanerva • ”Ryvettymisen hyvä puoli...” 1994. (151 s.)
41. Uusi aika • Toim. ja kirj. Nykykulttuurin tutkimusyksikön tutkijat. 1994. (260 s.)
42. Tuija Modinos • Nainen populaarikulttuurissa. 1. painos 1994, 2. painos 2000. (124 s.) Painos loppunut.
43. Teija Virta • Saippuaopperat ja suomalaiset naiset. 1994. (135 s.)
44. Anne Sankari • Kuntosaliruumis. 1995. (108 s.)
45. Kai Halttunen • Pienkustantajan arkipäivä. 1995. (95 s.)
46. Katja Valaskivi • Wataru seken wa oni bakari. 1995. (114 s.)

47. Jukka Törrönen • Aito rakkaus maskuliinisessa maailmassa. 1996. (100 s.)
48. Tuija Nykyri • Naiseuden naamiaiset. 1996. (144 s.)
49. Nainen, mies ja fileerausveitsi • Toim. Katarina Eskola. 1996. (274 s.)
Painos loppunut.
50. Raine Koskimaa • Cultural activities in five European countries. 1996. (152 s.) Työraportti, vain tutkimuskäyttöön.
52. Raine Koskimaa • Seksiä, suhteita ja murha. 1998. (215 s.)
53. Timo Siivonen • Kyborgi. 1996. (209 s.)
54. Aina uusi muisto • Toim. Katarina Eskola & Eeva Peltonen. 1. painos 1997, 2. painos 1997. (355 s.)
55. Olli Löytty • Valkoinen pimeys. 1997. (147 s.)
56. Kimmo Jokinen • Suomalaisen lukemisen maisemaihanteet. 1997. (226 s.)
57. Maaria Linko • Aitojen elämysten kaipuu. 1998. (92 s.)
58. Kai Lahtinen • Vem tillhör teatern? 1998. (258 s.)
59. Katja Möttönen • Riitasointuja vai tema con variazioni. 1998. (128 s.)
60. Aki Järvinen • Hyperteoria. 1999. (187 s.)
61. Susanna Paasonen • Nyt! Ja ikuisesti – rewind. 1999. (188 s.)
62. Pirkkoliisa Ahponen • Kulttuurin kierreportaikossa. 1999. (168 s.)
63. Reading cultural difference • Edited by Urpo Kovala & Erkki Vainikkala. 2000. (334 s.)
64. Inescapable Horizon: Culture and Context • Edited by Sirpa Leppänen & Joel Kuortti. 2000. (273 s.)
65. Otteita kulttuurista • Toim. Maaria Linko, Tuija Saresma & Erkki Vainikkala. 2000. (422 s.)
66. Kimmo Saaristo • Avoin asiantuntijuus. 2000. (191 s.)
67. Jaakko Suominen • Sähköaivo sinuiksi, tietokone tutuksi. 2000. (368 s.)
68. Cybertext yearbook 2000 • Toim. Markku Eskelinen & Raine Koskimaa. 2001. (202 s.)
69. Sari Charpentier • Sukupuoliusko. 2001. (155 s.)
70. Kirja 2010 • Toim. Lauri Saarinen, Juri Joensuu & Raine Koskimaa. 1. painos 2001, 2. painos 2003. (259 s.)
71. Irma Garam • Julkista yksityiselämää. 2002. (102 s.)
72. Cybertext yearbook 2001 • Toim. Markku Eskelinen & Raine Koskimaa. 2002. (196 s.)

73. Henna Mikkola • Sukupolvettomat? 2002. (138 s.)
74. Satu Silvanto • Ecce Homo – katso ihmistä. 2002. (161 s.)
75. Markku Eskelinen • Kybertekstien narratologia. 2002. (106 s.)
76. Riitta Hänninen • Leikki. 2003. (161 s.)
77. Cybertext yearbook 2002–2003 • Toim. Markku Eskelinen & Raine Koskimaa. 2003. (283 s.)
78. Sanna Kallioinen • Rannalla merirosvon morsiamen kanssa. 2004. (134 s.)
79. Tutkija kertojana • Toim. Johanna Latvala & Eeva Peltonen & Tuija Saresma. 1. painos 2004, 2. painos 2005. (399 s.)
80. Writing and Research – personal views. Toim. Marjatta Saarnivaara & Erkki Vainikkala & Marjon van Delft. 1. painos 2004, 2. painos 2005. (160 s.)
81. Annikka Suoninen • Mediakielitaidon jäljillä. 2004. (274 s.)
82. Milla Tiainen • Säveltäjän sijainnit. 2005. (227 s.)
83. Petri Saarikoski • Koneen lumo. 1. painos 2004, 2. painos 2005. (471 s.)
84. Yksinäisten sanat • Toim. Kimmo Jokinen. 2005. (314 s.)
85. Aktivismi • Toim. Susanna Paasonen. 2005 (275 s.)
86. Nykyaika kulttuurintutkimuksessa • Toim. Erkki Vainikkala & Henna Mikkola. 2007. (351 s.)
87. Tutkimusten maailma • Toim. Juha Herkman & Pirjo Hiidenmaa & Sanna Kivimäki & Olli Löytty. 2006. (307 s.)
88. Mari Pajala • Erot järjestykseen! 2006. (506 s.)
89. Hanna Lindberg • Vastakohtien Ikea. 2006. (307 s.)
90. Taiteilija tutkijana, tutkija taiteilijana • Toim. Risto Pitkänen. 2007. (326 s.)
91. Nykytulkintojen Karjala • Toim. Outi Fingerroos & Jaana Loipponen. 2007. (325 s.)
92. Tuija Saresma • Omaelämäkerran rajapinnoilla. 2007. (255 s.)
93. Tekijyyden ulottuvuuksia • Toim. Eeva Haverinen & Erkki Vainikkala & Tuomo Lahdelma. 2008. (314 s.)
94. Tuuli Lähdesmäki • ”Kuohahdus Suomen kansan sydäimestä”. 2007. (607 s.)
95. Moniääninen mies • Toim. Kai Åberg & Lotta Skaffari. 2008. (276 s.)
96. Fanikirja • Toim. Kaarina Nikunen. 2008. (241 s.)

97. Cult, Community, Identity • Veera Rautavuoma, Urpo Kovala & Eeva Haverinen (eds). 2009. (356 s.)
98. Irma Hirsjärvi • Faniuden siirtymiä. 2009. (361 s.)
99. Suhteissa mediaan • Toim. Sirkku Kotilainen. 2009. (247 s.)
100. Outi Fingerroos • Karjala utopiana. 2010. (253 s.)
101. Hiihto ja häpeä • Toim. Erkki Vettenniemi. 2010. (224 s.)
102. Karoliina Lummaa • Poliittinen siivekäs. 2010. (372 s.)
103. Matti Savolainen • Atlantin ylityksiä. 2011. (170 s.)
104. Eliisa Pitkäsalo • Kalevalaiset sankarit nyky maailman menossa. (Digitaalinen kirja.) 2011. (274 s.)
105. Nina Sääsکیlahti • Ajan partaalla. 2011. (400 s.)
106. Media, kasvatus ja kulttuurin kierto • Toim. Sirkku Kotilainen, Erkki Vainikkala & Urpo Kovala. (Digitaalinen kirja.) 2011. (184 s.)
107. Kertomuksen luonto • Toim. Kaisa Kurikka, Olli Löytty, Kukku Melkas & Viola Parente-Capkova. 2012. (308 s.)
108. Tango Suomessa • Toim. Antti-Ville Kärjä & Kai Åberg. 2012. (230 s.)
109. Tommi Römpötti • Vieraana omassa maassa. 2012. (528 s.)
110. Marjo Kamila • Katsojana ja katsottuna. 2012. (490 s.)
111. Katja Mäkinen • Ohjelmoidut eurooppalaiset. 2012. (352 s.)